

ISSN Print 2708-0366
ISSN Online 2708-0374

Міністерство освіти і науки України
Херсонський державний аграрно-економічний університет

Таврійський науковий вісник

Серія: Економіка

Випуск 16

Видавничий дім
«Гельветика»
2023

УДК 63(05)

*Затверджено до друку та поширення через мережу Інтернет
відповідно до рішення вченої ради Херсонського державного аграрно-економічного університету.
(від 30 червня 2023 року протокол № 7).*

Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка: Науковий журнал. Вип. 16. – Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2023. – 306 с.

Свідоцтво про Державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації серія КВ № 24813-14753ПР,
видане Міністерством юстиції України 31.05.2021 р.

Журнал включено до міжнародних каталогів
наукових видань і наукометричних баз:
Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського,
CrossRef, Index Copernicus.

Фахова реєстрація (категорія «Б»):

Наказ МОН України від 24 вересня 2020 року № 1188 (Додаток № 5)

Галузь науки: економічні.

Спеціальності: 051 – Економіка; 071 – Облік і оподаткування;

072 – Фінанси, банківська справа та страхування; 073 – Менеджмент; 075 – Маркетинг;
076 – Підприємництво, торгівля та біржова діяльність; 241 – Готельно-ресторанна справа;
242 – Туризм; 281 – Публічне управління та адміністрування;
292 – Міжнародні економічні відносини.

Редакційна колегія:

Кирилов Юрій Євгенович – доктор економічних наук, професор, професор кафедри публічного управління та адміністрування, ректор Херсонського державного аграрно-економічного університету (*головний редактор*).

Грановська Вікторія Григорівна – доктор економічних наук, професор, професор кафедри готельно-ресторанного та туристичного бізнесу й іноземних мов, перший проректор, проректор з науково-педагогічної роботи Херсонського державного аграрно-економічного університету (*заступник головного редактора*).

Жосан Ганна Володимирівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту та інформаційних технологій Херсонського державного аграрно-економічного університету (*технічний редактор*).

Аверчев Олександр Володимирович – доктор сільськогосподарських наук, професор, професор кафедри економіки та фінансів Херсонського державного аграрно-економічного університету.

Бойко Вікторія Олександрівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри готельно-ресторанного та туристичного бізнесу й іноземних мов Херсонського державного аграрно-економічного університету.

Вольська Олена Михайлівна – доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри соціально-гуманітарних дисциплін та інноваційної педагогіки Херсонської державної морської академії.

Крикунова Вікторія Миколаївна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри готельно-ресторанного та туристичного бізнесу й іноземних мов, декан економічного факультету Херсонського державного аграрно-економічного університету.

Мармуль Лариса Олександрівна – доктор економічних наук, професор, професор кафедри обліку і оподаткування Херсонського державного аграрно-економічного університету.

Потравка Лариса Олександрівна – доктор економічних наук, професор, головний науковий співробітник, професор кафедри екології та сталого розвитку імені професора Ю.В. Пилипенка Херсонського державного аграрно-економічного університету.

Пристемський Олександр Станіславович – доктор економічних наук, професор, професор кафедри обліку і оподаткування Херсонського державного аграрно-економічного університету.

Скрипник Світлана Валентинівна – доктор економічних наук, доцент, в.о. завідувача кафедри обліку і оподаткування Херсонського державного аграрно-економічного університету.

Stanley R. Thompson – Ph.D., Professor, The Ohio State University (Columbus, USA).

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

© Херсонський державний аграрно-економічний університет, 2023

ЗМІСТ

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

Bilousova TetianaEQUILIBRIUM PRICE ON THE MARKET
OF ONE GOOD. EVANS MODEL.....9

СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО

І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

Вітер О.М., Килин О.В., Стручок Н.М.

ЄВРОПЕЙСЬКІ СТРАТЕГІЇ ПІСЛЯВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ ЕКОНОМІКИ..... 15

Кальченко Т.В., Олійник В.В., Фурсова О.В.ДІДЖИТАЛІЗАЦІЯ ТА ІНТЕЛЕКТУАЛІЗАЦІЯ КОРПОРАТИВНОЇ
БІЗНЕС-ДІЯЛЬНОСТІ НА ГЛОБАЛЬНИХ РИНКАХ..... 22**Конохов С.В.**ТЕОРЕТИКО МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АРСЕНАЛ ДОСЛІДЖЕННЯ РИНКУ
ПРАЦІ: ГЕНЕЗИС ТА МУЛЬТИПАРАДИГМАЛЬНА ОСНОВА..... 28**Yarmolenko Vitalina**

INVESTMENT PROSPECTS IN THE RECONSTRUCTION OF UKRAINE 36

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ

НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

Аверчев О.В., Жосан Г.В., Йосипенко І.В.СУЧАСНІ АСПЕКТИ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ
КРУП'ЯНОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ 44**Бойко Л.О., Бойко В.О.**СУЧАСНИЙ СТАН АГРОБІЗНЕСУ В УКРАЇНІ
ТА ЙОГО РЕВІТАЛІЗАЦІЯ У ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД..... 55**Бондар Н.М.**ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ ЗАХОДІВ
ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ СФЕРИ ПОСЛУГ 62**Габрилевич О.В., Нікитенко Д.В.**АНТИКРИЗОВЕ УПРАВЛІННЯ НАФТОПЕРЕРОБНИМ
ПІДПРИЄМСТВОМ В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ..... 70**Лобода О.М.**АНАЛІЗ ТА ПЕРЕВАГИ ЗАСТОСУВАННЯ
ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ В АГРОВИРОБНИЦТВІ 76**Радзівська С.О.**РЕГУЛЮВАННЯ ТОРГІВЛІ ПОСЛУГАМИ УКРАЇНИ З КАНАДОЮ
В КОНТЕКСТІ РОЗШИРЕННЯ УГОДИ ПРО ЗВТ 85

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

Бойко В.О., Бойко Л.О.УКРАЇНСЬКИЙ РИНОК NORECA В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ
ТА ЙОГО РЕВІТАЛІЗАЦІЯ..... 93

Боліла С.Ю.

МАРКЕТИНГОВІ АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА
СФЕРИ РІТЕЙЛУ В СУЧАСНИХ РЕАЛІЯХ 100

Galat Larysa

LOGISTIC MANAGEMENT AS A TOOL
FOR ENSURING EFFECTIVE ENTERPRISE PERFORMANCE 108

Debela Iryna

CONCEPTUAL MODEL OF THE MANAGEMENT
OPTIMIZATION PROBLEM 114

Zhosan Hanna, Kyrychenko Natalia

ASSESSMENT OF THE DIGITALIZATION LEVEL
OF ENTERPRISES IN THE KHERSON REGION 119

Larchenko Oksana

CONTEMPORARY MANAGEMENT PROBLEMS:
MARKETING AND MANAGEMENT OF SMALL BUSINESS 128

Лобода О.М.

ПЕРЕВАГИ ЗАСТОСУВАННЯ ІНТЕГРОВАНОЇ СИСТЕМИ
ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ 133

Нікітенко К.С.

ВПЛИВ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ НА МІЖНАРОДНУ
КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ ТУРИСТИЧНИХ ПІДПРИЄМСТВ 140

Огренич Ю.О., Кармазіна В.С.

РОЛЬ ТЕХНОЛОГІЧНИХ ТА ІНДУСТРІАЛЬНИХ ПАРКІВ
У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ
І ЗАЛУЧЕННІ ІНВЕСТИЦІЙ В ЕКОНОМІКУ УКРАЇНИ 147

Пантелеймоненко А.О., Гончаренко В.В.

ЕФЕКТ «НОЖИЦЬ» МІЖ ОБ'ЄКТИВНОЮ ПОТРЕБОЮ
ТА ГОТОВНІСТЮ СІЛЬГОСПВИРОБНИКІВ
ДО УЧАСТІ В ОБСЛУГОВУЮЧИХ КООПЕРАТИВАХ 159

Савченко В.М., Кононенко Л.В., Карнаушенко А.С.

ЦИРКУЛЯРНА ЕКОНОМІКА В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ СУСПІЛЬСТВА 5.0..... 166

Степаненко С.В.

ДИВЕРСИФІКАЦІЯ ДЖЕРЕЛ ІНКЛЮЗИВНОГО
ІНВЕСТУВАННЯ АГРАРНИХ БІЗНЕС СУБ'ЄКТІВ 175

**РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ
І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА****Alieshchenko Liudmyla**

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS
OF USING STRATEGIC TOOLS FOR EFFECTIVE DEVELOPMENT
OF TOURISM BUSINESS ENTITIES 185

Савченко Т.В.

РОЛЬ УКРАЇНСЬКИХ РІТЕЙЛІВ У РЕАЛІЗАЦІЇ
ПРОДУКЦІЇ ПТАХІВНИЦТВА НА РЕГІОНАЛЬНИХ РИНКАХ..... 192

Tanklevska Nataliya

THE MAIN PROBLEMS OF THE POST-WAR RECOVERY
OF KHERSON REGION ECONOMY 200

Холодок В.Д. УПРАВЛІННЯ ТУРИЗМОМ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ В УМОВАХ ВІЙНИ ТА СТРАТЕГІЇ НА МАЙБУТНЄ	206
ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА	
Близнюк В.В., Яценко Л.Д. ПРОБЛЕМИ РОЗБАЛАНСОВАНOSTІ РИНКУ ПРАЦІ УКРАЇНИ	215
Олійник І.В. РОЛЬ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ЕФЕКТИВНОМУ ЛІДЕРСТВІ	222
Черненко Н.І. МІГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В УМОВАХ ВІЙНИ: ШЛЯХИ РОЗВ'ЯЗАННЯ ПРОБЛЕМ	229
ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ	
Povod Tetiana FEATURES OF THE FORMATION OF THE RESOURCE BASE OF BANKS: ESSENCE AND SIGNIFICANCE	236
БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ	
Kononenko Lesia, Savchenko Vira, Gai Oleksandr INFORMATION SUPPORT OF STRATEGIC MANAGEMENT IN THE CONDITIONS OF THE FORMATION OF SOCIETY 5.0.	244
Назарова Г.Б., Кононенко Л.В., Васильєв М.В. МИТНЕ ОФОРМЛЕННЯ У СИСТЕМІ МИТНОГО КОНТРОЛЮ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ	249
МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ, МОДЕЛІ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЕКОНОМІЦІ	
Bilousova Tetiana STUDY OF A MARKET MODEL WITH A FIXED DEMAND LINE.....	258
Боліла С.Ю. РОЛЬ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ТА ЦИФРОВИХ ІНСТРУМЕНТІВ В УМОВАХ ВИКЛИКІВ ВІЙНИ ТА ПІСЛЯВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ	265
Дебела І.М. РЕКУРЕНТНИЙ АЛГОРИТМ СТРАТЕГІЧНОГО КОНТРОЛІНГУ	276
Карнаушенко А.С., Пантелеймоненко А.О. ЕЛЕКТРОННА ТОРГІВЛЯ ТА ЇЇ ЗНАЧЕННЯ В РОЗВИТКУ ГЛОБАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ	281
Larchenko Oksana MATHEMATICAL METHODS OF ECONOMIC ANALYSIS SOLVING PROBLEMS.....	293
Inna Sokhan, Zhuoran Li STUDY ON THE INVESTMENT APPROACHES OF RURAL REGIONAL ECONOMIC DEVELOPMENT IN CHINA	299

CONTENTS**ECONOMIC THEORY AND HISTORY
OF ECONOMIC THOUGHT****Bilousova Tetiana**

EQUILIBRIUM PRICE ON THE MARKET OF ONE GOOD. EVANS MODEL..... 9

**WORLD ECONOMY AND INTERNATIONAL
ECONOMIC RELATIONS****Viter Oleksandra, Kylin Oksana, Struchok Natalia**

EUROPEAN POST-WAR ECONOMY RECONSTRUCTION STRATEGIES 15

Kalchenko Tymur, Oliinyk Viktoriia, Fursova OlenaDIGITALIZATION AND INTELLECTUALIZATION
OF THE CORPORATE BUSINESS-ACTIVITIES ON GLOBAL MARKETS 22**Konokhov Serhiy**THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ARSENAL OF LABOR
MARKET RESEARCH: GENESIS AND MULTIPARADIGM BASIS 28**Yarmolenko Vitalina**

INVESTMENT PROSPECTS IN THE RECONSTRUCTION OF UKRAINE 36

ECONOMY AND OPERATION OF NATIONAL ECONOMY**Averchev Oleksandr, Zhosan Hanna, Yosypenko Ihor**MODERN ASPECTS OF ECONOMIC DEVELOPMENT
IN THE GRAIN INDUSTRY OF UKRAINE 44**Bioko Liudmyla, Boiko Viktoriia**THE CURRENT STATE OF AGRIBUSINESS IN UKRAINE
AND ITS REVITALIZATION IN A POST-WAR PERIOD..... 55**Bondar Natalia**PROSPECTS OF USING PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP TO ENSURE
THE COMPETITIVENESS OF THE SERVICES SECTOR..... 62**Habrylevych Oleksii, Nikytenko Dmytro**ANTI-CRISIS MANAGEMENT OF AN OIL REFINING ENTERPRISE
IN CONDITIONS OF UNCERTAINTY 70**Loboda Olena**ANALYSIS AND ADVANTAGES THE APPLICATION
OF DIGITAL TECHNOLOGIES IN AGRICULTURAL PRODUCTION 76**Radziyevska Svitlana**REGULATION OF SERVICES TRADE IN THE CONTEXT
OF UKRAINE–CANADA FTA EXPANSION 85**ECONOMY AND ENTERPRISE MANAGEMENT****Boiko Viktoriia, Bioko Liudmyla**THE UKRAINIAN MARKET HORECA UNDER MARTIAL LAW
AND ITS REVITALIZATION 93**Bolila Svitlana**MARKETING ASPECTS OF ENTERPRISE ACTIVITIES
IN THE RETAIL INDUSTRY IN MODERN REALITIES 100

Galat Larysa	
LOGISTIC MANAGEMENT AS A TOOL FOR ENSURING EFFECTIVE ENTERPRISE PERFORMANCE	108
Debela Iryna	
CONCEPTUAL MODEL OF THE MANAGEMENT OPTIMIZATION PROBLEM	114
Zhosan Hanna, Kyrychenko Natalia	
ASSESSMENT OF THE DIGITALIZATION LEVEL OF ENTERPRISES IN THE KHERSON REGION	119
Larchenko Oksana	
CONTEMPORARY MANAGEMENT PROBLEMS: MARKETING AND MANAGEMENT OF SMALL BUSINESS.....	128
Loboda Olena	
ADVANTAGES OF USING AN INTEGRATED BUSINESS INFORMATION SYSTEM	133
Nikitenko Katerina	
THE IMPACT OF GLOBALIZATION ON THE INTERNATIONAL COMPETITIVENESS OF TOURIST ENTERPRISES	140
Ohrenych Yuliia, Karmazina Viktoria	
THE ROLE OF TECHNOLOGICAL AND INDUSTRIAL PARKS IN ENSURING THE INNOVATIVE ACTIVITY OF ENTERPRISES AND ATTRACTING INVESTMENTS TO THE ECONOMY OF UKRAINE	147
Panteleimonenko Andrii, Honcharenko Vladyslav	
THE «SCISSORS» EFFECT BETWEEN THE OBJECTIVE NEED AND THE READINESS OF AGRICULTURAL PRODUCERS TO PARTICIPATE IN SERVICE COOPERATIVES	159
Savchenko Vera, Kononenko Lesia, Karnaushenko Alla	
CIRCULAR ECONOMY IN THE CONTEXT OF THE FORMATION OF SOCIETY 5.0.....	166
Stepanenko Serhii	
DIVERSIFICATION OF SOURCES OF INCLUSIVE INVESTMENT OF AGRICULTURAL BUSINESS SUBJECTS	175
DEVELOPMENT OF PRODUCTIVE POTENTIAL AND REGIONAL ECONOMY	
Alieshchenko Liudmyla	
THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS OF USING STRATEGIC TOOLS FOR EFFECTIVE DEVELOPMENT OF TOURISM BUSINESS ENTITIES	185
Savchenko Tetiana	
THE ROLE OF UKRAINIAN RETAILERS IN THE SALE OF POULTRY PRODUCTS IN REGIONAL MARKETS	192
Tanklevska Nataliya	
THE MAIN PROBLEMS OF THE POST-WAR RECOVERY OF KHERSON REGION ECONOMY	200

Kholodok Valentyna

REGIONAL TOURISM MANAGEMENT IN WARTIME
AND STRATEGIES FOR THE FUTURE 206

**DEMOGRAPHY, LABOR ECONOMY,
SOCIAL ECONOMY AND POLITICS****Blyzniuk Viktoriia, Yatsenko Liubov**

PROBLEMS OF THE IMBALANCE OF THE LABOR MARKET OF UKRAINE..... 215

Oliinyk Ihor

THE ROLE OF EMOTIONAL INTELLIGENCE IN EFFECTIVE LEADERSHIP 222

Chernenko Nataliia

MIGRATION PROCESSES IN THE CONDITIONS OF WAR:
WAYS OF PROBLEM-SOLVING 229

MONEY, FINANCES AND CREDIT**Povod Tetiana**

FEATURES OF THE FORMATION OF THE RESOURCE BASE
OF BANKS: ESSENCE AND SIGNIFICANCE 236

ACCOUNTING, ANALYSIS AND AUDIT**Kononenko Lesia, Savchenko Vira, Gai Oleksandr**

INFORMATION SUPPORT OF STRATEGIC MANAGEMENT
IN THE CONDITIONS OF THE FORMATION OF SOCIETY 5.0 244

Nazarova Halyna, Kononenko Lesia, Vasyliiev Mykhailo

CUSTOMS CLEARANCE IN THE CUSTOMS CONTROL SYSTEM:
CURRENT STATE AND DIRECTIONS OF IMPROVEMENT 249

**MATHEMATICAL METHODS, MODELS AND INFORMATION
TECHNOLOGIES IN ECONOMY****Bilousova Tetiana**

STUDY OF A MARKET MODEL WITH A FIXED DEMAND LINE..... 258

Bolila Svitlana

THE ROLE OF INFORMATION TECHNOLOGIES AND DIGITAL TOOLS
IN THE CONTEXT OF WAR CHALLENGES AND POST-WAR RECOVERY
OF UKRAINE'S ECONOMY 265

Debela Iryna

RECURRENT ALGORITHM OF STRATEGIC CONTROLLING 276

Karnaushenko Alla, Panteleimonenko Andrii

ELECTRONIC COMMERCE AND ITS IMPORTANCE
IN THE DEVELOPMENT OF GLOBAL ECONOMY 281

Larchenko Oksana

MATHEMATICAL METHODS OF ECONOMIC ANALYSIS SOLVING PROBLEMS..... 293

Inna Sokhan, Zhuoran Li

STUDY ON THE INVESTMENT APPROACHES
OF RURAL REGIONAL ECONOMIC DEVELOPMENT IN CHINA 299

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

UDC 519.86

DOI: <https://doi.org/10.32782/2708-0366/2023.16.1>

Bilousova Tetiana

Senior Lecturer,

Department of Management and Information Technologies,

Kherson State Agrarian and Economic University

(Kherson / Kropyvnytskyi)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6982-8960>

Білоусова Т.П.

Херсонський державний аграрно-економічний університет

(м. Херсон / м. Кропивницький)

EQUILIBRIUM PRICE ON THE MARKET OF ONE GOOD. EVANS MODEL

РІВНОВАЖНА ЦІНА НА РИНКУ ОДНОГО ТОВАРУ. МОДЕЛЬ ЕВАНСА

In economic theory, the concept of equilibrium is important. This is the state of the object, which it retains in the absence of external influences. Achieving a balance between supply and demand is one of the main indicators of the effectiveness of the functioning of the country's economy in market conditions. There are many models for establishing an equilibrium price in the market for one product. The most famous equilibrium models are considered: L. Walras, A. Marshall, "spider" model with discrete time and Evans' model with continuous time. Evans's economic model for studying the establishment of an equilibrium price in the market of one product is considered. Its solution is given using the apparatus of differential equations. Graphs of the dependence of price on time are constructed, proving the main assumption of the model that the price changes depending on the relationship between supply and demand and its increase is directly proportional to the excess of demand over supply and the duration of this excess.

Key words: equilibrium, economic model, demand, supply, differential equation.

В економічній теорії важливим є поняття рівноваги. Це стан об'єкта, який він зберігає за відсутності зовнішніх впливів. Досягнення рівноваги між попитом і пропозицією є одним із основних показників ефективності функціонування економіки країни в умовах ринку. Ринкова рівновага – ситуація на ринку, при якій немає тенденції до зміни ринкової ціни або обсягу благ, що продаються. Рівноважна ринкова ціна – ціна, за якої величини попиту та пропозиції товару збігаються. Ринкова рівновага ціни та обсяг блага, що продається, можуть змінюватися у відповідь на зміни попиту та пропозиції. Існує багато моделей встановлення рівноважної ціни ринку одного товару. Розглядаються найвідоміші моделі рівноваги: Вальраса Л., Маршалла А., «павутиноподібна» модель з дискретним часом і модель Еванса з безперервним часом. Головним у підході Маршалла А. є різниця цін P_1 та P_2 . Маршалл виходить із того, що продавці, перш за все, реагують на різницю ціни попиту та ціни пропозиції. Павутиноподібна модель – модель, що зображує траєкторію руху до стану рівноваги, коли реакція пропозиції чи попиту запізнюється. Вона визначає динамічний процес: траєкторію коригування цін та обсягу виробництва під час руху від одного стану рівноваги до іншого; використовується для опису коливань цін на ринках сільськогосподарської продукції; на біржовому ринку, де

пропозиція реагує зміну цін із деяким запізненням. Модель Еванса це модель з безперервним часом. Розглянуто економічну модель Еванса з вивчення встановлення рівноважної ціни на ринку одного товару. Наведено її розв'язання за допомогою апарату диференціальних рівнянь, та побудовані графіки залежності ціни від часу, що доводять основне припущення моделі, що ціна змінюється в залежності від співвідношень між попитом та пропозицією, її збільшення прямо пропорційно до перевищення попиту над пропозицією та тривалості цього перевищення. Також наведено деякі відомості про етапи побудови математичних моделей та історичні відомості, які допомагають простежити еволюцію економічного моделювання.

Ключові слова: *рівноважна ціна, економічна модель, попит, пропозиція, диференціальне рівняння.*

Formulation of the problem. Currently, two main dynamic models are used to assess market equilibrium: the “spider” model and the Evans model. The cobweb model quite clearly illustrates the process of interaction between supply and demand in organized markets, however, in the equations of supply and demand, there is no time as one of the main characteristics of dynamic processes (which include all economic processes). Evans' model does not have this shortcoming, in which an attempt is made to take into account the time factor. The characteristics of supply and demand determine the nature of market price stability. In this regard, the Evans model also requires clarification.

Analysis of recent research and publications. At the end of the 19th century, the equilibrium models of the economic system by A. Marshall, L. Walras, Arrow-Debré, Evans, the cobweb model, etc., appeared [1–3]. These models are considered classical models of economic equilibrium and assume the achievement of an equilibrium state of the economic system with the equality of aggregate demand and aggregate supply. The global financial and economic crisis (2008–2009) confirmed the fact that the real economic system develops cyclically and cannot be in equilibrium for a long time (no more than 50–60 years). For many years, work has been carried out to improve existing models and generalize them [3–6]. Evans' model with continuous time is interesting to study.

Formulation of the purpose of the article. The purpose of the work is to consider the economic model of Evans and to study the establishment of an equilibrium price in the market for one product. Solve it using the apparatus of differential equations, build graphs of price versus time. Show the basic assumption of the model that the price changes depending on the relationship between supply and demand. And that its increase is directly proportional to the excess of demand over supply and the duration of this excess.

Presentation of the main research material. Determination of the equilibrium price. When the price ceiling is set below the equilibrium price, there is a shortage and demand exceeds supply. This situation will lead to competition between buyers for the opportunity to buy this good. Competing buyers begin to offer higher prices. In response, sellers begin to raise prices. As prices rise, demand decreases and supply increases. This continues until the price reaches its equilibrium level (P ; Q). When price floors are set above the equilibrium price, supply exceeds demand and there is a surplus of goods. Market equilibrium and deviations from it are shown in Figure 1.

There are four options for the influence of shifts in supply and demand curves on the price and volume of goods:

1. An increase in demand for a good causes a shift in the demand curve to the right, resulting in an increase in both the equilibrium price and the equilibrium quantity of the good.
 2. A decrease in demand for a good shifts the demand curve to the left, resulting in a decrease in the equilibrium price and equilibrium quantity of the good.
 3. An increase in the supply of a good shifts the supply curve to the right, resulting in a decrease in the equilibrium price and an increase in the equilibrium quantity of the good.
 4. A decrease in the supply of a good shifts the supply curve to the left, resulting in an increase in the equilibrium price and a decrease in the equilibrium quantity of the good.
-

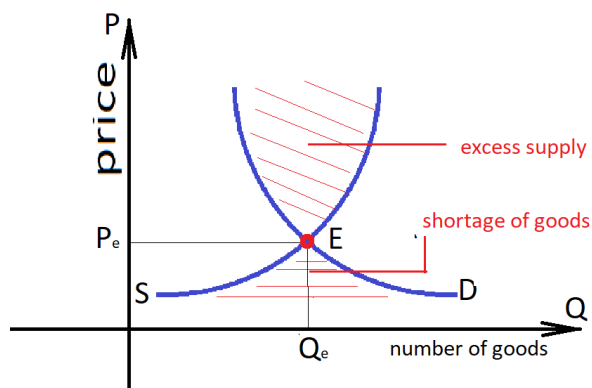

Figure 1. Market equilibrium and deviations from it
Market equilibrium. P_e – equilibrium price; Q_e – equilibrium quantity of a good

Using these four options for changing supply and demand and shifting their curves, it is possible to determine the equilibrium point in case of any fluctuations in supply and demand. However, the above-mentioned “four rules” of supply and demand do not always “work”, because often, both the demand curve and the supply curve shift simultaneously, which greatly complicates the analysis of real economic phenomena and processes. A scientifically based method of supply and demand analysis involves supply:

1) distinguish between a change in demand or supply that leads to a shift in the curve, and a change in the amount of demand or supply that causes movement along the curve;

2) to keep all other conditions equal, which requires knowledge of the difference between the influence due to a change in the price of a good, and the influence due to a change in other factors.

The equilibrium price is one of the mechanisms for establishing market equilibrium. The equilibrium price is the price at which the volume of demand is equal to the volume of supply, in other words, this is the only price that meets the condition: $P_e = P_D = P_S$. At a given price, the equilibrium quantity of goods offered on the market is also established: $Q_e = Q_D = Q_S$. The equilibrium price performs the most important functions:

- informational – its value serves as a guideline for all market entities;
- normalizing – it normalizes the distribution of goods, giving a signal to the consumer about whether a given product is available to him and how much supply of a product he can count on at a given level of income. At the same time, it affects the producer, showing whether he can recoup his costs or whether he should refrain from production. Thus, the producer's demand for resources is normalized;
- stimulating – it forces the manufacturer to expand or reduce production, change technology and assortment so that the costs “fit” into the price and there is still some profit left.

The most famous equilibrium models: L. Walras, A. Marshall, “spider” model with discrete time and Evans model with continuous time.

The market of one product is considered, time is considered continuous. Let $d(t)$, $s(t)$, $p(t)$ be the demand, supply and price of this commodity at time t , respectively. Both demand and supply are considered to be linear functions of price, i.e. $d(p) = a - bp$, $a, b > 0$ – demand falls as price rises, $s(p) = \alpha + \beta p$, $\alpha, \beta > 0$ – supply increases as price increases. It is natural to assume that $a > \alpha$, that is, at a zero price, demand exceeds opposition (in other words, the product is desired). The basic assumption is that the price changes depending on the relationship between supply and demand: $dp = r(d - s)dt$. Where $r > 0$, that is, the price increase is directly proportional to the excess of demand over supply and the duration of this excess.

So, we get the differential equation: $\frac{dp}{dt} = r(d - s)$.

Substituting into this equation the linear dependences of supply and demand on the price, we obtain a linear non-homogeneous differential equation with the initial condition:

$$\frac{dp}{dt} = -r((b + \beta) \cdot p - a + \alpha); p(0) = p_0.$$

This equation has a stationary point: $p^* = \frac{(a - \alpha)}{(b + \beta)} > 0$. It's clear that $\frac{dp}{dt} > 0$, if $p^* > 0$ and $\frac{dp}{dt} < 0$, if $p^* < 0$. The price p^* itself is the equilibrium price – when supply and demand are equal. The equilibrium price can also be found graphically – as a point of intersection of the supply and demand lines (Figure 1). But the assertion that equilibrium implies equality of supply and demand is incorrect. Indeed, supply and demand are functions, and the equality of functions implies a coincidence, not an intersection of graphs. Consequently, at the equilibrium point, the values (volumes) of supply and demand coincide, and not the graphs of functions.

Practical application of the Evans equilibrium price model. Let us describe the process of establishing an equilibrium price if time is continuous and the market for one commodity is considered. Demand D and supply S linearly depend on the price: and the price change is proportional to the excess of demand over supply with a proportionality coefficient.

$$D = 28 - 2p; S = 19 + p; \gamma = 1; p^* < p(0).$$

Let's consider different cases. Let's build graphs. On the basis of the resulting calculations and the constructed graphs, we will draw the appropriate conclusions.

The price increase is directly proportional to the excess of demand over supply with a proportionality coefficient. The Evans differential equation has the form: $\frac{dp}{dt} = \gamma(D - S)$. Substitute in this differential equation the linear dependence of supply and demand on the price, we obtain a differential equation: $\frac{dp}{dt} = -\gamma((b + \beta) \cdot p - a + \alpha)$. In our case: $\frac{dp}{dt} = -1((2 + 1) \cdot p - 28 + 19) = 9 - 3p$. The general solution to this equation would be: $p(t) = 3 - C \cdot e^{-3t}$. Let's find a point of stable equilibrium: $p^* = \frac{(a - \alpha)}{(b + \beta)} = \frac{28 - 19}{2 + 1} = 3$. The graph (Figure 2) shows that the integral curves given by the equation $p(t) = 3 - C \cdot e^{-3t}$ striving for a balance $p^* = 3$.

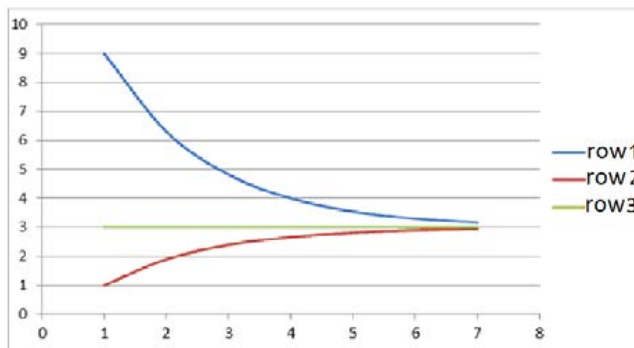

Figure 2. Integral curves given by the equation

At the initial moment of time: $p(0) = 9, p(0) > p^*, p^* - p(0) = -6, p(t) = 3 + 6 \cdot e^{-3t}$. In this case, the price of the good decreases, approaching the equilibrium price. (row 1, Figure 2). If at the initial time: $p(0) = 1, p(0) < p^*$, then $C = 2$ and $p(t) = 3 - 2 \cdot e^{-3t}$. In this case, the price of the good increases, approaching the equilibrium price (row 2, Figure 2). The stationary solution is stable, and deviation from it eventually leads to a return to the original state.

Similarly, consider and depict graphically cases of excess demand over supply and equality of demand to supply, $\beta > b$. Demand D and supply S are linearly dependent on price: $\beta = b$, $D = 8 - 0,5p$, $S = 2 + 1,5p$, $\gamma = \frac{1}{2}$ – proportionality factor. We get the differential equation: $\frac{dp}{dt} = 3 - p$. General solution of the differential equation in the form: $p(t) = 3 - C \cdot e^{-t}$, $p^* = \frac{a - \alpha}{b + \beta} = \frac{8 - 2}{0,5 + 1,5} = 3$, $p(0) = 4$, $p(0) > p^*$. Then $C = -1$, respectively $p(t) = 3 + 1 \cdot e^{-3t}$.

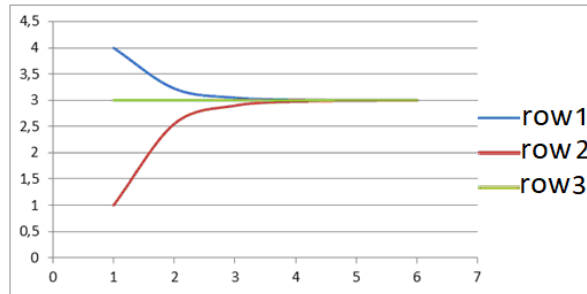

Figure 3. The price of a commodity decreases, approaching the equilibrium price

If $p(0) = 1, p(0) < p^*$, then $C = 2 \Rightarrow p(t) = 3 - 2 \cdot e^{-3t}$. The price of a commodity increases, approaching the equilibrium price (row 2, Figure 3).

Let the linear supply and demand equations be as follows: $D = 28 - 3p$, $S = 19 + 3p$. We compose the Evans differential equation: $\frac{dp}{dt} = 3(3 - 3p)$. General solution of the equation describing the dynamics of the equilibrium price: $p(t) = 1,5 - C e^{-6t}$; $p^* = 1,5$.

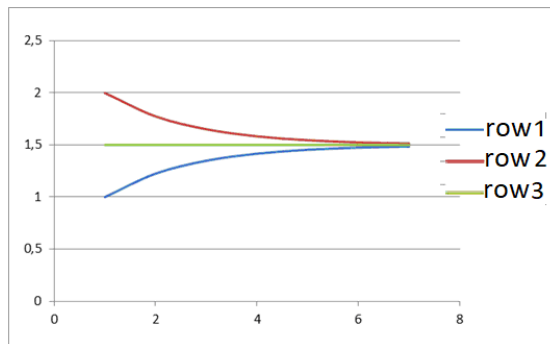

Figure 4. Equilibrium price

If $p(0) = 2, p(0) > p^*$, then $C = -0,5 \Rightarrow p(t) = 1,5 - 0,5 \cdot e^{-6t}$. The price of a good rises towards the equilibrium price. (row 1, Figure 4). If, then $C = 0,5 \Rightarrow p(t) = 1,5 + 0,5 \cdot e^{-6t}$. The price of a commodity decreases, approaching the equilibrium price (row 2 in Figure 4). So, we have shown that the price varies depending on the relationship between supply and demand. The price increase is directly proportional to the excess of demand over supply and the duration of this excess.

Conclusions. The use of mathematical modeling in economics makes it possible to make quantitative economic analysis deeper, expand the scope of economic information, and intensify economic calculations. We considered the economic model of Evans to study the establishment of an equilibrium price in the market for one product. It is different in nature from the original. The study of the properties of the original using a mathematical model

is more convenient, cheaper, and takes less time than physical modeling. The model was solved using the apparatus of differential equations. Graphs of the dependence of price on time are constructed, which prove the main assumption of the model that the price changes depending on the relationship between supply and demand and its increase is directly proportional to the excess of demand over supply and the duration of this excess. The application of the method of mathematical modeling in the economy is an objective stage in its development, associated with the existence of stable quantitative patterns and the possibility of a formalized description of many, although by no means all, economic processes.

References:

1. Walras L. (1874) Elements d'Economie Politique Pure. Revue de Théologie et de Philosophie et Compte-rendu des Principales Publications Scientifiques. No. 7, pp. 628–632. Available at: https://www.jstor.org/stable/44346456?seq=1#metadata_info_tab_contents
 2. Arrow K.J., Debreu G. (1954) Existence of an equilibrium for a competitive economy. *Econometrica*, vol. 22, no. 3, pp. 265–290.
 3. Kozak Yu.H., Matskul V.M. (2017) Matematychni metody ta modeli dlia mahistriv z ekonomiky. Praktychni zastosuvannia: navch. posib. [Mathematical Methods and Models for Masters in Economics. Practical Applications: a textbook]. Kyiv: Tsentri uchbovoi literatury.
 4. Debela I.M. (2011) Ekonomiko-matematychni modeliuvannia: navchalnyi posibnyk [Economic and Mathematical Modeling: a textbook]. Kherson: Khersonska miska drukarnia.
 5. Bilousova T.P., Li V.E. (May 14, 2021) Matematychni modeliuvannia rivnovahy funktsii popytu ta propozytsii [Mathematical Modeling of the Balance of Supply and Demand Functions]. Suchasna molod v sviti informatsiinykh tekhnolohii: materialy II Vseukr. nauk.-prakt. internet-konf. molydykh vchenykh ta zdobuvachiv vyshchoi osvity, prysviachenoï Dniu nauky. Kherson: Knyzhkove vydavnytstvo FOP Vyshemyrskyi V.S., pp. 152–155.
 6. Bilousova T.P. (2021) Matematychna model optymalnoho rynku [Mathematical model of the optimal market]. *Taurian Scientific Bulletin. Series: Economics*, vol. 8, pp. 70–75.
-

СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО

I МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

УДК 338.2:338.246.8

DOI: <https://doi.org/10.32782/2708-0366/2023.16.2>

Вітер О.М.

кандидат педагогічних наук, доцент,
Львівський національний університет імені Івана Франка
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0269-6414>

Килин О.В.

кандидат економічних наук, доцент,
Львівський національний університет імені Івана Франка

Стручок Н.М.

кандидат економічних наук, доцент,
Львівський національний університет імені Івана Франка

Viter Oleksandra, Kylin Oksana, Struchok Natalia
Ivan Franko National University of Lviv

ЄВРОПЕЙСЬКІ СТРАТЕГІЇ ПІСЛЯВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ ЕКОНОМІКИ

EUROPEAN POST-WAR ECONOMY RECONSTRUCTION STRATEGIES

Метою дослідження є теоретичний аналіз досвіду країн, які здійснювали відновлення економік після воєнних конфліктів, для формування моделі післявоєнного відновлення економіки України. У дослідженні застосовано загальнонаукові методи теоретичного аналізу: логіки, порівняння, узагальнення та систематизації. Проаналізовано європейський досвід реструктуризації економіки після Другої світової війни. Особлива увага зосереджена на моделях відновлення Великобританії, Франції та Німеччини, які отримали найбільшу фінансову допомогу відповідно до «Плану Маршала», та є прикладами найбільш ефективного використання коштів. Однак, вирішальним фактором у досягненні економічного успіху, були зусилля самих європейців, які змогли успішно вирішити свої економічні проблеми оскільки володіли власними баченнями відбудови своїх країн. Узагальнюючи закордонну практику, доцільно запозичити досвід європейських країн для формування української моделі післявоєнного відновлення, з урахуванням обставин розвитку нашої країни.

Ключові слова: «План Маршалла», моделі повоєнного відновлення, реструктуризація, соціальне ринкове господарство, індикативне планування, лібералізація економіки.

The purpose of the study is a theoretical analysis of the experience of countries that have restored their economies after military conflicts, in order to form a model of the post-war recovery of Ukraine's economy. The research uses general scientific methods of theoretical analysis: logic, comparison, generalization and systematization. The European experience of economic restructuring after the Second World War is analyzed. The main attention is paid to the analysis of the European recovery program, which is known as the "Marshall Plan". The peculiarities of the "Marshall Plan", which was used to restore post-war Europe, were clarified. The focus is on the recovery models of Great Britain, France and Germany, which received the most aid under the economic recovery plan and are examples of the most efficient use of funds. The most important success factors of the analyzed countries in their rapid economic success are outlined. Examples of countries that have gone through the path of post-war reconstruction show that there is no single recipe for economic recovery, it is special for each country. Despite

certain peculiarities and differences in the development of countries, governments used a number of tools that are common to all successfully restored post-war economies: the use of indicative planning with further liberalization of the economy; creation of a large number of jobs by the state; support of the entrepreneurial sector of the economy; export orientation of the economy; renewal of capital and creation and development of high-tech industries; creation of favorable conditions for domestic investments and significant infusion of external financial resources. But scientists note that the decisive factor in achieving economic success was the efforts of the Europeans themselves, who were able to independently and successfully solve their economic problems. Lasting success was achieved precisely by those countries that had their own national strategies for rebuilding the economy. Summarizing the foreign practice of post-war economic recovery and the steps and models used by countries to recover their economies, it is advisable to borrow the experience of European countries to form a Ukrainian model of post-war recovery, taking into account the circumstances of our country's development.

Key words: "Marshall Plan", models of post-war recovery, restructuring, social market economy, indicative planning, economic liberalization.

Постановка проблеми. Повномасштабна російсько-українська війна нещадно знищує країну та завдає величезних збитків економіці України. Наша країна втрачає матеріальні та фінансові ресурси, інфраструктуру, людський капітал, знижується конкурентоспроможність економіки країни.

За статистичними даними 2022 року, динаміка основних макроекономічних показників української економіки демонструє зниження реального ВВП на 32%; інфляційні процеси становлять 29,3% до попереднього року. Зростання цін негативно впливає на рівень споживання, купівельну спроможність громадян та на рівень сукупного попиту в країні [1]. За даними Міністерства фінансів доходи державного бюджету 2023 року на 46% фінансуватимуться за рахунок міжнародних фінансових організацій та союзників. Станом на листопад 2022 року очільники країни заявили про 1 трлн доларів, які необхідні для відновлення України [2]. Втрати не остаточні, вони кожного дня зростають і неможливо остаточно визначити всі збитки. Така динаміка макроекономічних показників свідчить про те, що післявоєнне відновлення буде складним процесом і тому, важливим є аналіз світової практика післявоєнного відновлення економіки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В умовах російсько-української війни науковці та дослідники демонструють інтерес, щодо проблем повоєнного відновлення економік. Це роботи Бородіної О.А. [8], Данилишина Б. [10], Іванова С.В. [4], Ляшенка В.І. [8], Підоричевої І. [6], а також Кіндзерського Ю., Зверякова М., Кизими М., Шапрана О. та ін. Також, 27 квітня 2023 року в Інституті економіки та прогнозування НАН України відбулась науково-практична конференція «Міжнародний історичний досвід повоєнної реконструкції економіки: уроки для України», де одним із ключових питань обговорювалось визначення доцільності й механізмів імплементації позитивного іноземного досвіду післявоєнної відбудови. Однак, на нашу думку, проблема післявоєнного відновлення потребує особливої уваги і стосується саме європейських країн, які найбільш ефективно використали запозичені кошти та володіли власними планами виходу з післявоєнної кризи.

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є аналіз досвіду європейських країн, які здійснювали найефективніше відновлення економік після воєнних конфліктів, для формування моделі післявоєнного відновлення економіки України. Нас також цікавлять методи та підходи, які застосовували європейські країни та які б Україна могла врахувати у своєму післявоєнному відновленні.

Виклад основного матеріалу. Найбільш відомим та успішним прикладом повоєнного відновлення є «План Маршалла» – результатом якого був економічний бум країн Європи після Другої світової війни (1948 р. – 1970-х років). Офіційна допомога розвитку розпочалась у 1948 р., коли Конгрес США ухвалив Акт про економічне співробітництво (Economic Cooperation Act). Передумовами для його впровадження стали складні економічні обставини, що склалися в країнах Західної Європи в повоєнний

період, які без зовнішньої допомоги не могли забезпечити відновлення та стабільне функціонування власних економік [3].

Відповідно до цього плану, США протягом 1948–1952 рр. спрямували до європейських країн близько 13 млрд дол. США (за нинішніми цінами 215 млрд дол.) у формі економічної та технічної допомоги (це 2 % ВВП країни). План був розроблений так, щоб розподілити допомогу залежно від валового внутрішнього продукту (ВВП) на душу населення та з врахуванням промислового потенціалу країн-реципієнтів. Загалом, на реалізацію плану відновлення, допомога надавалась шістнадцяти країнам Європи. Однак, найбільшу допомогу (2/3 всіх коштів), отримали Великобританія, Франція, Італія, Західна Німеччина та Нідерланди [3]. Урядами країн-реципієнтів було розроблено механізм використання власних і запозичених коштів: власні кошти країни використовували для поточних витрат; запозичені кошти, для капітальних інвестицій [4]. Країни-реципієнти в обмін на одержання фінансової допомоги взяли на себе зобов'язання:

- проведення структурних реформ у своїх країнах;
- розвиток вільного підприємництва;
- забезпечення фінансової стабільності.

А також: створення сприятливих умов для приватних інвестицій США; зниження імпорتنних митних тарифів; постачання до Сполучених Штатів дефіцитної сировини; регулярного звітування про використання одержаних коштів [4].

Саме завдяки «Плану Маршалла» за період 1947–1952 рр. країнам Європи вдалося досягти рівня повного відновлення економіки. Про високу ефективність реалізованих проєктів міжнародної допомоги свідчить той факт, що за чотири роки його імплементації:

- ВВП європейських країн зріс на 32,8%, зі 119 мільярдів 1947 року до 159 мільярдів у 1951 році.
- промислове виробництво зросло на 40% у порівнянні з довоєнним рівнем;
- обсяг сільськогосподарської продукції – на 11% у 1953 році;
- обсяги європейської торгівлі зросли на 40% [4].

Істотним фактором економічних досягнень Західної Європи став ефективний розподіл ресурсів між розвитком традиційних і новітніх технологій.

Відбудова економік в різних країнах проходила з різним успіхом. Наприклад, США, на території якої не проходили воєнні дії, швидко відновилися та стала лідером світової економіки. Після Другої світової війни США пережили економічний бум, та швидке економічне зростання. Завдяки «плану Маршала» для американських товарів були відкриті нові європейські ринки збуту, його іноді називають «акцією, продиктованою надзвичайно освіченим розумінням власних інтересів» [5]. Реформи, запроваджені урядом, підтримували споживчі витрати, позитивно впливали на формування сукупного попиту в країні та допомагали підтримувати зростання економіки.

Хорошим прикладом післявоєнної відбудови економіки є Великобританія, яка відповідно до плану післявоєнного відновлення отримала 26% від загальної суми виділених коштів. Країна вийшла з Другої світової війни з ослабленою економікою, втративши 25% національного багатства, біля третини торговельного флоту, матеріальні збитки оцінювались у 8,5 млрд фунтів. Однак, повоєнне відновлення Великої Британії відбувалося доволі швидко. Уряд шлях до відновлення вбачав у межах змішаної економіки та збільшення в економіці частки держави. Стратегія відновлення включала:

- націоналізацію частини галузей і окремих підприємств з метою зниження цін на сировину, паливо, електроенергію, транспортних тарифів. Націоналізувалися електростанції, транспорт, деякі підприємства вугільної та газової промисловості;
- була прийнята спеціальна чотирирічна програма збільшення сільськогосподарського виробництва для зменшення імпорту продуктів та збільшення експорту. У результаті в 50-ті роки англійське сільське господарство стало наймеханізованим у світі;

– передбачалися зміни у соціальній сфері. За участю держави удосконалювалась система охорони здоров'я і соціального страхування, розгорталося житлове будівництво, відбувалося покращення системи освіти [5].

Для Великої Британії 50-ті роки ХХ століття стали періодом стабільного зростання економіки. До кінця цього десятиліття обсяг промислового виробництва зріс на 18% і економіка досягла повоєнного рівня. Однак, переломним у повоєнній Британії став 1979 рік, коли уряд очолила Маргарет Тетчер. Її програма базувалася на обмеженні державного регулювання, посиленні ринкових механізмів і стимулюванні приватного підприємництва через зменшення податків та закриття збиткових підприємств. Станом на 1987 рік 25% населення було задіяно в малому бізнесі. Велика Британія не тільки забезпечила себе енергоресурсами, а й стала експортером нафти, увійшовши до десятки нафтовидобувних країн. У світовій торгівлі частка Великої Британії стабілізувалася на рівні 7%. Також зменшилася зовнішня заборгованість, збільшилися золото-валютні резерви, укріпився курс фунта. У країну активно заходив іноземний капітал. Після націоналізації перших повоєнних років, вирішальними стали приватизація, максимальна дерегуляція та всебічна підтримка приватного підприємництва. Відтак, ринкові механізми перемогли державне регулювання. Уряд Маргарет Тетчер був переконаний, що держава повинна повернутися до ролі «сторожа», звівши до мінімуму державне втручання в економіку. Основна його мета була навчити людей розраховувати тільки на себе. Успіхи 80-х років у розвитку економіки Великої Британії отримали назву «англійського дива» [5; 6].

Франція також зазнала значних економічних збитків: на 70% скоротилося промислове виробництво, вдвічі зменшилося виробництво продукції сільського господарства. Продуктивність праці французького працівника була в 3 рази нижча, ніж американського і в 1,5 рази менша, ніж англійського. Із 13 мільярдів доларів, які США виділили на план відновлення, Франція отримала близько 18% від загальної суми. Однак, післявоєнне відновлення економіки відбувалося значно швидше ніж у Великобританії. Було розроблено План модернізації та переоснащення економіки Франції (Plan de Modernisation et d'Équipement), головним ідеологом якого був відомий французький політичний діяч, економіст і дипломат Жан Монне. Відповідно до плану модернізації та реконструкції:

– було визначено пріоритетні галузі, які могли дати імпульс розвитку національного виробництва: вугільна промисловість; виробництво електричної енергії; чорна металургія; будівництво; транспорт; сільськогосподарське машинобудування. Для кожної з цих галузей було розроблено програми модернізації, обов'язкові для виконання органами влади у співпраці з підприємствами. Для розвитку інших галузей були створені, у кожній із них, комісії, які включали директорів підприємств, представників профспілок, інженерних працівників та робітників, які були зацікавлені у розвитку і модернізації галузі;

– відбувалась технічна перебудова та оновлення капіталу та на його основі підвищення продуктивності праці та прагнення повного використання наявних людських ресурсів;

– розвивалась зовнішня торгівля у тих галузях і секторах економіки, в яких позиції Франції були найбільш вигідні. Нарощення обсягів промислового виробництва та експорту мало стабілізувати економіку, знизити імпортозалежність товарного ринку, підвищити обсяги капітальних інвестицій [6; 7].

Довоєнний рівень виробництва був відновлений вже в 1948 р. Позикові кошти залучалися тільки на ті проекти, які здатні були запустити економіку, надати їй потужний імпульс. Післявоєнний французький уряд націоналізував банки, страхові компанії, повітряний транспорт, шахти, авіабудування і концерн «Renault», як покарання його власника за військову допомогу Німеччині [6]. Особлива увага приділялася модернізації промисловості, розвитку машинобудування, радіоелектроніки, приладобудування. Виникли нові галузі: атомна, електронна, нафтопереробна [6].

Використання державного регулювання було особливістю економічної стратегії 50–60-х років. Усі великі проекти у Франції фінансувалися державою. Серйозні результати були досягнуті в соціальній сфері: значно зросли номінальна заробітна плата і пенсії, була створена єдина система соціального страхування, введені пільги для працівників сільського господарства, будувалося дешеве житло. Після світової економічної кризи 70-80-х років уряд змінив економічну політику. Для посилення ролі ринкового механізму був знятий контроль над цінами, скорочені бюджетні витрати на субсидування кризових і стимулювання розвитку перспективних галузей. Була проведена приватизація банків, страхових компаній, прибуткових підприємств в конкурентних галузях. Отже, лібералізація економіки давала свої позитивні результати. Щорічний приріст ВВП стабільно зростає і економічне зростання цього періоду отримало назву «славного тридцятиріччя» [7].

Доцільно проаналізувати також і досвід Німеччини, яка пережила швидко та найбільш ефективне післявоєнне економічне відновлення. Німеччина найбільше постраждала від військових дій з усіх Європейських країн. Із 13 мільярдів доларів, які США виділили на відновлення економік, Західна Німеччина отримала близько 11% від усієї суми. Основним ідеологом післявоєнного відновлення Німеччини був міністр економіки Л. Ерхард, що увійшов в історію як батько «німецького економічного дива» та заклав фундамент соціальної ринкової економіки. Головними елементами запропонованої Ерхардом Л. моделі розвитку «соціального ринкового господарства» були:

- високий рівень добробуту всіх верств населення, високий рівень споживання, який стимулює виробництво;

- стимулювання вільної ринкової конкуренції і розвиток приватного підприємництва. При важкому матеріальному руйнуванні економіки розпочалося оновлення виробничого капіталу для забезпечення високої продуктивності праці;

- активна роль держави в забезпеченні соціального захисту незахищених верств населення (безробітних, малозабезпечених), надавалась підтримка через дотації деяким галузям (сільському господарству, гірничодобувній і суднобудівній промисловості). Крім того, було вжито спеціальних заходів щодо недопущення надмірної концентрації виробництва і капіталу, щоб уникнути формування монополій [7; 8].

Запропонована Л. Ерхардом модель соціально-ринкової економіки показала вдале поєднання економічної та соціальної політики, яку може проводити держава. Історія економічного відродження Німеччини після Другої світової війни є одним з прикладів найуспішнішого і найефективнішого використання позичкових коштів, найбільш успішної реалізації ідей лібералізації економіки за умови збалансованої участі держави в економічному житті.

Висновки. Отже, «План Маршалла» досяг своєї мети. Вінстон Черчилль назвав його «найбезкорисливішим актом в історії», а Білл Клінтон «початком шляху, який привів до економічного дива» [9]. Реалізація Плану Маршалла дала змогу досягти позитивних результатів: сприяла європейській індустріалізації та створенню високорозвиненого індустріального регіону, зокрема відновленню сталеливарної, машинобудівної та хімічної промисловості; стимулювала залучення інвестицій у Західну Європу; підтримувала розвиток демократичних урядів.

Однак, існує думка, що вирішальним фактором у реалізації «Плану Маршалла» стали зусилля самих європейців, які змогли самостійно й успішно вирішити свої економічні проблеми, оскільки були озброєні власними національними стратегіями розбудови [10].

Приклади країн, які пройшли шлях післявоєнної відбудови показують, що немає єдиного рецепту відновлення економіки, він є особливим для кожної країни і залежить від її економічних, геополітичних і культурних особливостей. Однак, незважаючи на певні особливості та відмінності, уряди країн застосовували ряд інструментів, спільних для всіх успішно відновлених після війни економік: державне антикризове регулювання (яке дозволяє активізувати процеси відновлення національного виробни-

цтва) з подальшою лібералізацією економіки; розвиток високотехнологічних галузей економіки; формування експортноорієнтованої економіки; значне вливання зовнішніх фінансових ресурсів. Тому, на наш погляд, врахування стратегій післявоєнного відновлення економік країн Європи може бути застосована для формування української моделі, що є питанням перспективи подальших наукових досліджень.

Список використаних джерел:

1. Макроекономічні показники економічного та соціального розвитку України на 2022–2023 роки. URL: <https://construction-market.korfor.com.ua/makroekonomichni-pokaznyku-na-2022-2023-roky/>
2. Ціна російської агресії: що втратила економіка України за рік війни. URL: <https://weukraine.tv/tsina-rosijskoyi-agresiyi-shho-vtratyla-ekonomika-ukrayiny-za-rik-vijny/>
3. Лук'яненко Д.Г., Поручник А.М., Столярчук Я.М. Міжнародна економіка : підручник. Київ : КНЕУ, 2014. 762с.
4. Іванов С.В. Економічне відновлення і розвиток країн після збройних конфліктів та воєн: не втрачені можливості для України. *Економіка України*. 2019. № 1 (686). URL: <https://er.dduvs.in.ua/xmlui/handle/123456789/6678>
5. Відновлення економік європейських країн і України: історичний досвід та сучасні виклики. URL: [https://ukranews.com/ua/publication/1784\\$vidnovlennya\\$ekon...\\$ta\\$suchasni\\$vyklyky](https://ukranews.com/ua/publication/1784$vidnovlennya$ekon...tasuchasni$vyklyky).
6. Підоричева І. Післявоєнне відновлення Європи: досвід та уроки для України. *Журнал європейської економіки*. 2022. Том 21. № 2. URL: <http://jeej.wunu.edu.ua/index.php/ukjee/article/view/1592>
7. П'ять історій економічного успіху після війни: світовий досвід для України. URL: https://lb.ua/economics/2022/04/13/513199_5_istoriy_ekonomichnogo_uspihu_pislya.html
8. Бородіна О.А., Ляшенко В.І. Повоєнне відновлення економіки: світовий досвід та спроба його адаптації для України. *Вісник економічної науки України*. 2022. № 1(42). URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/186648/17-Borodina.pdf?sequence=1> DOI: [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2022.1\(42\).121-134](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2022.1(42).121-134)
9. План Маршала. URL: <http://surl.li/ooep>
10. Данилишин Б. Про «План Маршалла для України» і не тільки. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/04/1/685066/5>

References:

1. Makroekonomichni pokaznyky ekonomichnoho ta sotsial'noho rozvytku Ukrayiny na 2022–2023 roky [Macroeconomic indicators of the economic and social development of Ukraine for 2022–2023]. Available at: <https://construction-market.korfor.com.ua/makroekonomichni-pokaznyku-na-2022-2023-rok>
2. Tsina rosiys'koyi ahresiyi: shcho vtratyla ekonomika Ukrayiny za rik viyny [The price of russian aggression: what the economy of Ukraine lost during the year of the war]. Available at: <https://weukraine.tv/tsina-rosijskoyi-agresiyi-shho-vtratyla-ekonomika-ukrayiny-za-rik-vijny/>
3. Lukyanenko D.H., Poruchnyk Y.M. Stolyarchuk A.M. (2014) Mizhnarodna ekonomika [International economy]: pidruchnyk. Kyiv: KNEU, 762 p.
4. Ivanov S.V. (2019) Ekonomichne vidnovlennya i rozvytok krayin pislya zbroynykh konfliktiv ta voyen: nevtracheni mozhlyvosti dlya Ukrayiny [Economic recovery and development of countries after armed conflicts and wars: unmissable opportunities for Ukraine]. *Ekonomika Ukrayiny*, no. 1 (686). Available at: <https://er.dduvs.in.ua/xmlui/handle/123456789/6678>
5. Vidnovlennya ekonomik yevropeys'kykh krayin i Ukrayiny: istorychnyy dosvid ta suchasni vyklyky [Restoration of the economies of European countries and Ukraine: historical experience and contemporary challenges]. Available at: [https://ukranews.com/ua/publication/1784\\$vidnovlennya\\$ekon...\\$ta\\$suchasni\\$vyklyky](https://ukranews.com/ua/publication/1784$vidnovlennya$ekon...tasuchasni$vyklyky)
6. Pidorycheva I. (2022) Pislavyoyenne vidnovlennya Yevropy: dosvid ta uroky dlya Ukrayiny. [Postwar recovery of Europe: experience and lessons for Ukraine]. *Zhurnal yevropeys'koyi ekonomiky*, tom 21, no. 2. Available at: <http://jeej.wunu.edu.ua/index.php/ukjee/article/view/1592>
7. P'yat' istoriy ekonomichnoho uspihku pislya viyny: svitovyy dosvid dlya Ukrayiny [Five stories of economic success after the war: world experience for Ukraine]. Available at: https://lb.ua/economics/2022/04/13/513199_5_istoriy_ekonomichnogo_uspihu_pislya.html

8. Borodina O.A., Lyashenko V.I. (2022) Povoyenne vidnovlennya ekonomiky: svitovyy dosvid ta sproba yoho adaptatsiyi dlya Ukrayiny [Post-war recovery of the economy: world experience and an attempt to adapt it for Ukraine]. *Visnyk ekonomichnoyi nauky Ukrayiny*, no. 1(42). Available at: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/186648/17-Borodina.pdf?sequence=1> DOI: [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2022.1\(42\).121-134](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2022.1(42).121-134)

9. Plan Marshalla. Vikipediya [The Marshall Plan]. Available at: <http://surl.li/ooep>

10. Danylyshyn B. Pro "Plan Marshalla dlya Ukrayiny" i ne til'ky [About the "Marshall Plan for Ukraine" and beyond]. Available at: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/04/1/685066/>

УДК 339.976.2

DOI: <https://doi.org/10.32782/2708-0366/2023.16.3>**Кальченко Т.В.**

доктор економічних наук, професор,
професор кафедри міжнародного менеджменту
Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8804-5582>

Олійник В.В.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри міжнародного менеджменту
Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4384-4599>

Фурсова О.В.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри міжнародного менеджменту,
Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана

Kalchenko Tymur, Oliinyk Viktoriia, Fursova Olena
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

ДИДЖИТАЛІЗАЦІЯ ТА ІНТЕЛЕКТУАЛІЗАЦІЯ КОРПОРАТИВНОЇ БІЗНЕС-ДІЯЛЬНОСТІ НА ГЛОБАЛЬНИХ РИНКАХ

DIGITALIZATION AND INTELLECTUALIZATION OF THE CORPORATE BUSINESS-ACTIVITIES ON GLOBAL MARKETS

Глобальне економічне середовище сьогодні являє собою складний конгломерат відносин як традиційного, так і принципового нового типу, коли руйнуються типові уяви про прозорість та контрольованість багатьох зв'язків, коли держави остаточно втратили монопольне право управляти багатьма економічними процесами, а альтернативу їм становлять транснаціональні утворення. Саме тому в статті наголошується на домінуванні саме ТНК та нових трендах в їх діяльності, зокрема діджиталізації і інтелектуалізації бізнесу. Показані новітні форми таких компаній, їх потенційно можливі конфігурації в управлінській парадигмі, мотиваційне підґрунтя та наслідки діяльності для загальної глобальної стабільності. При цьому наголошується, на екзистенційній ній загрози беззастережного використання технологій штучного інтелекту як для окремих суб'єктів, так і для світу в цілому. Пропонується максимально обережно і дозовано використовувати переваги діджиталізації і інтелектуалізації бізнесу, але в умовах некерованості за цими процесами це лишається лише заклик і не може розраховувати на імплементацію. Саме тому робиться висновок про масштабний перегляд управлінського потенціалу держав і корпорацій задля забезпечення хоча б мінімального балансу сил і технологічної рівності.

Ключові слова: система, діджиталізація, цифрові ТНК, штучний інтелект, управління.

The global economic environment today represents a complex conglomerate of relations of both traditional and fundamentally new types, when typical ideas about the transparency and controllability of many connections are being destroyed, when states have finally lost the monopoly right to manage many economic processes, and transnational entities are their alternative. That is why the article emphasizes the dominance of TNCs and new trends in their activities, in particular digitalization and intellectualization of business. The newest forms of such companies, their potentially possible configurations in the management paradigm, the motivational background and consequences of activity for overall global stability are shown. It is noted that the

key trend of the post-pandemic stage of global development is the growth of the number of digital TNCs, the improvement of their competitive status and the potential of operating in new markets and service segments. In particular, internet platforms, digital solutions, e-commerce and digital content stand out. At the same time, the characteristics and specified features and specifics of the functioning of such transnational business units, which take over the leadership in traditional trade, intermediary, and financial platforms, are provided. At the same time, it is also shown that companies from developed countries (USA) and new economies (China, Argentina, India, etc.) show special dynamism. At the same time, the existential threat of the unconditional use of artificial intelligence technologies is emphasized both for individual subjects and for the world as a whole. It is suggested to use the advantages of digitalization and intellectualization of business as carefully and dosed as possible, but in conditions of uncontrollability of these processes, this remains only a call and cannot count on implementation. That is why a conclusion is made about a large-scale review of the management potential of states and corporations in order to ensure at least a minimal balance of forces and technological equality. In addition, as noted, over time, in order to minimize potential threats, the question of developing appropriate codes of behavior and a system of global control over the use of the potential of artificial intelligence will arise.

Key words: system, digitization, digital TNCs, artificial intelligence, management.

Постановка проблеми. Динаміка глобального розвитку на сьогодні не є передбачуваною і поступовою. Це цілком виправдовується впливом цілого ряду тенденцій, включаючи падіння економічного зростання в цілому в світі. Реальний сектор в цілому характеризується стагнацією, банківський після ряду потрясінь, зокрема в сфері кредитно-фінансової діяльності США, теж знаходиться не в кращому стані. Деяко більш поживавленими є тренди в секторі послуг та на інвестиційних ринках, де після періоду падіння обсягів спостерігаються тенденції обнадійливого післяковідного поживавлення. В цілому ж, структура глобальної економіки залишається занадто крихкою, залежною від стабільності локомотивів економічного зростання – економік США та Китайської Народної Республіки, що само по собі не може не викликати побоювань, на випадок будь-яких надзвичайних подій, щодо руйнування звичної парадигми та ареалів дій економічних агентів. Звичайно значна група держав вдається до превентивних заходів і намагається стратегічно забезпечити власний економічний суверенітет і сформувані альтернативні сценарії стратегічних дій на випадок загострення негативних тенденцій. Але у випадку невизначеності і нерозуміння до яких меж може дійти глобальна криза, важко розробити ефективний інструментарій елімінації проблем, що можуть виникнути ситуативно. Між тим, як свідчать останні дослідження і висновки фахівців, підстави для хвилювання не існують, але і акселеруються з роками.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти досліджуваної проблематики, зокрема специфіка інституційно-регуляторної системи, інтелектуального лідерства висвітлені в роботах Бейлі Ф., Казе С., Юкла Г., Цимбал Л., Нямецук Г., Гейця В., Гайдуцького І. та багатьох інших. Проте, все ще не достатньо розвиненими лишилися аспекти гуманітарно-соціального характеру інтелектуалізації.

Формулювання цілей статті. Головною ціллю статі є виявити не тільки загальні закономірності розвитку цифрових технологій і штучного інтелекту, але і показати можливі негативні наслідки надмірного переважаювання даних новацій як для країн, так і для усєї глобальної спільноти, зокрема.

Виклад основного матеріалу. В умовах, коли на порядку денному з ряду об'єктивних та суб'єктивних причин постало питання про надійність приборків реального сектору, глобальний бізнес став поступово переорієнтовуватись на бізнес віртуальний, пов'язаний з активізацією розвитку різноманітних комунікативно-інтелектуалізованих технологій сучасного підприємництва, з одного боку, більш незалежних від зовнішньої кон'юнктури, а з іншого – більш складних в оперативному керуванні і стратегічному менеджменті. Кількість високотехнологічних компаній зростала з роками. У порівнянні з 2012 роком, коли таких у рейтингу 100 найпотужніших було лише 7, а тих, що працювали у видобувному бізнесі – 19 та в автомобілебудуванні – 13, у 2019 році

таких ТНК вже стало 17, в той час, як їх кількість у нафтогазовій галузі скоротилась до 10, а у автомобілебудуванні лишилася незмінною [5, с. 202].

Домінування таких компаній можна звичайно пояснювати суто економічними мотиваціями і не в останню чергу необхідністю оптимізації діяльності, але у подібному тренду неможна не побачити і загального наміру сформувати нову ідеологію економіко-політичного буття XXI століття – ідеологію високотехнологічного інтелектуалізованого суспільства, що дозволила б зробити більш м'яким транзит глобальної влади в умовах кризи, що розгортається і набирає обергів. Цілком зрозуміло, що індустріальному укладові прийде на зміну постіндустріальний техногенний, але з тим менеджментом, який займав керівні позиції у минулому столітті.

В останні роки стрімкої динаміки розвитку здобули представники діджитал-бізнесу, так звані цифрові транснаціональні компанії. На сьогодні немає чіткої класифікації цифрових ТНК, але цілком умовно їх можна розподілити на:

1) Інтернет платформи, які оперують і надають послуги завдяки мережі Інтернет, зокрема – пошуків системи, соціальні мережі, компанії змішаного типу, як Uber, Airbnb (США) та Didi Global (Китай).

2) Цифрові рішення представлені іншими Інтернет-компаніями, що включають тих, що надають програмне забезпечення як послугу та технології фінансування як додаток до системи здійснення електронних платежів. При цьому технології фінансування включають набагато більш широкий асортимент послуг – брокерських, банківських, фінансово-кредитних.

3) Електронну комерцію, що включає онлайн платформи, що дозволяють здійснювати комерційні операції. Ця категорія інституціоналізується електронними роздрібними фірмами та новим типом груп доставки (зокрема, продуктова доставка та мобільні додатки), що значно просунулися на ринку під час пандемії.

4) Цифровий контент, який вбирає виробників та дистриб'юторів товарів та послуг у медіа цифрового формату, включаючи ігри та додатки, пов'язані з аналізом та обробкою інформації [4, с. 68].

В цілому ж можна стверджувати, що на сьогодні створені майже ідеальні умови для їх розвитку і конкурентного лідерства. Середовищні чинники, а саме повністю глобалізоване інформаційно-комунікативне оточення, перманентні репресалії і санкційні війни, карантини та бізнес обмеження створили майже ідеальний контекст для появи все більшої кількості діджитал-одиниць, здатних створити альтернативну ділову реальність і умови функціонування. Тільки у 2022 р., 39 нових одиниць посіли місце у рейтингу 100 найкрупніших цифрових ТНК (див. табл. 1 та 2).

Найбільший приріст спостерігався у сегментах Інтернет-платформ та електронної комерції. Деякі компанії (14 з минулорічного списку) були придбані більш потужними, зокрема Limledin компанією Microsoft, Priceline – Booking Holdings, Viacom – National Amusement, Sky – Comcast. Не дивлячись на значну кількість нових структур, рейтинг топ-100 найкрупніших представників діджитал-бізнесу очолюється ТНК з США (59) та з інших розвинутих країн (32) [3].

Проте, помітними стали і компанії з Латинської Америки (аргентинська Mercado Libre) та Азії (сингапурські Jooy та SEA) Особливо помітною стала частка азійського бізнесу (зокрема китайського) у сегменті електронної комерції.

Поряд з цифровим бізнесом набуває усе більшої популярності і активне застосування технологій штучного інтелекту. При цьому при їх використанні акцентується увага на прогресивності і безальтернативності даних новацій. Цілком закономірне їх обережне використання поступово змінюється трендом універсального характеру. Якщо транснаціональний бізнес вбачає в цьому свою конкурентну перевагу, що позначається на суттєвій економії витрат та раціоналізації діяльності шляхом відмови від зайвих ланок завдяки орієнтації та горизонтальні функціональні зв'язки, то для інших учасників глобальної ділової активності, подібні новації розглядаються в якості

Таблиця 1

Показники зростання продаж та легкості здійснення прямого зарубіжного інвестування: порівняння між ТНК у традиційних секторах економіки, технологічних ТНК та провідних цифрових ТНК

	Загальне зростання продаж (%)	Легкість здійснення прямого зарубіжного інвестування		
	2016–2021	2016	2021	Зміна динаміки (у %)
ТНК в традиційних секторах економіки	36	1,00	1,01	2
Технологічні ТНК (з рейтингу топ-100)	73	1,50	1,45	-3
Провідні ТНК в сфері цифрових технологій	159	1,37	1,58	15
Інтернет-платформи	212	2,25	2,32	3
Цифрові рішення	110	1,85	2,21	20
Електронна комерція	225	1,03	1,21	17
Цифровий контент	68	1,32	1,12	-15

Джерело: [8, с. 43]

Таблиця 2

Принципово нові інвестиційні проекти топ 100 цифрових ТНК: географічне розподілення за видами діяльності (кількість)

	Логістика та продажі	Професійні послуги	Дослідження і розробки	Інтернет і телекомунікації	Інші	Всього
Загальна кількість проектів	905	520	294	219	227	2165
Розвинуті економіки	69	53	68	60	55	63
Європа	56	30	43	42	43	45
Північна Америка	9	5	18	4	5	8
Інші розвинуті країни	5	18	7	15	7	9
Економіки, що розвиваються	31	47	32	40	45	37
Африка	2	1	2	3	4	2
Азія	19	29	24	26	25	23
Китай	2	15	2	1	2	5
Індія	8	2	13	5	2	6
Латинська Америка та Карибський регіон	10	17	7	11	16	12
Бразилія	4	5	2	5	2	4
Мексика	3	5	1	-	1	2

Джерело: [6, с. 45]

певного виклику. Зокрема, саме державний апарат зіткнеться з істотною соціальною напругою та коректуванням видаткових статей бюджету, перерозподілом внутрішніх інвестиційних потоків тощо з метою подолання цілої низки проблем, викликаних запровадженням технологій штучного інтелекту, серед яких:

- 1) безробіття;
- 2) нерівномірність розподілу національного доходу;
- 3) розробка нових програм перепідготовки та підвищення кваліфікації;
- 4) підвищення частки фінансування освіти і технологій;
- 5) подолання проблеми економічного розриву між регіонами і галузями (між найрозвиненішими і найвідсталішими);

б) еколого-гуманітарні наслідки впровадження технологій штучного інтелекту [1, с. 77].

Таким чином, внаслідок активного залучення технологій штучного інтелекту зміниться лише загальний антураж і погорсткішають економічні умови, але принципово система глобальної влади змінюватись не бажає. Саме тому активно любіються і просуваються симулякри прогресивності, конкурентних технологій, ефективних мережевих анклавів тощо. Для цього активно залучається потенціал штучного інтелекту і креативних індустрій. Зокрема, у 2023 р. у відкритому доступі з'явився ChatGPT виробництва компанії OpenAI. Головною його перевагою став збір інформації в мережі і продукування різноманітних узагальнень. Відповідно акції цієї структури, а також компанії, що проголосили подальший розвиток штучного інтелекту, піднялися догори одразу на десятки відсотків.. Швидко вийшли на ринок і інші нейромережі [2, с. 112].

При цьому стало зрозумілим, що подібний тренд дозволяє доволі швидко позбутися людини як суб'єкта активності, адже штучний інтелект швидко генерує комп'ютерні програми, продукує музикальні і художні витвори. При цьому існує очевидна загроза втрати робочих місць. Професії програмістів, юристів, вчителів, лікарів, журналістів можуть зникнути остаточно. Наприклад, вже давно в агенції Блумберг більше 1/3 опублікованих текстів належать штучному інтелектові (в основному, це спортивні та фінансово-аналітичні звіти, перевірка текстів, переклад з аудіо в текстовий режим тощо) Поки що штучний інтелект не може замінити людину, але вже на деяких інформаційних каналах реалізуються сценарії, які були написані нейромережами, а на платформі Amazon реалізуються десятки видань – результат творчості штучного інтелекту. Нещодавно став функціонувати перший робот-юрист, а в КНР був розробленим і успішно працює штучний прокурор, точність рішень якого 97% [7, с. 12].

В Німеччині цифрова судова експертиза вже реалізується не людиною. Проте, поряд з цілком виправданими рішеннями використання штучного інтелекту, існують і істотні загрози, зокрема, робота роботів з вибуховими речовинами, створення смертельно небезпечних вірусів, нових видів зброї, створення фейкових новин, аудіо та відео-матеріалів, які буде майже неможливо відрізнити від реальних.

Висновки. Зважаючи на все вищезазначене і була висунута теза про екзистенціальну небезпеку штучного інтелекту. При цьому стверджується, що «сінгулярність», тобто переважання штучного інтелекту над людиною очікується у 2045 році. Саме тому вже зараз Ілон Маск закликав тимчасово зупинити навчання систем штучного інтелекту та розробити загальний корпус правил і захисту від можливих загроз. Адже суперінтелект може почати керуватися власними інтересами, вийти з-під контролю і запустити програму знищення – хоча б, наприклад систем управління державою або державами. Тобто первинна ідея використати штучний інтелект задля реалізації інтересів правлячої еліти, не зацікавленої у втраті контролю за глобальними ринками і ресурсами політичної влади, може спрацювати лише на початковому етапі імплементації або не спрацювати взагалі. У такому разі подібні експерименти можуть призвести до руйнування не тільки відомих укладів, але й усіх соціо-біосферних реалій сьогодення, поховавши не тільки жертв, але і ініціаторів подібних експериментів. Звичайно, як і будь-яка новація інтелектуалізації глобального розвитку може бути як

магістральним, так і загрозливим трендом, але у порівнянні з іншими тенденціями, ризик втрати контролю і керуваності у випадку беззастережного насаджування штучного інтелекту і технологій на цих засадах може призвести до катастрофічних наслідків глобального масштабу.

Список використаних джерел:

1. Кальченко Т.В. Криза глобалізації і проблема стабілізації економічного розвитку. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія «Економічні науки»*. 2021. № 2(103). С. 76–80.
2. Нямецук Г. Інтелектуальний ресурс глобальної конкурентоспроможності : монографія. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2020. 372 с.
3. Сподіваючись на відновлення. Куди прямує глобальна економіка. URL: <https://niss.gov.ua/news/statti/spodivayuchys-na-vidnovlennya-kudy-pryamuye-hlobalna-ekonomika>
4. Цимбал Л.І. Інтелектуальне лідерство в парадигмі глобального економічного розвитку : монографія. Київ : КНЕУ, 2019. 343 с.
5. Coase, Ronald H. «The Nature of the Firm», in Coase, Ronald H. (ed.), *The Firm, the Market and the Law*. Chicago : University of Chicago Press, 2018. 259 p.
6. Transnational Corporations. *Investment and Development*. Special Issue on Multinational Enterprises and Gender Equality: United Nations Publications. 2022. Volume 27. № 3. 243 p.
7. Wilson M.G., Whitmore E. *Seeds of Fire. Social Development in an Era of Globalism*. N.Y., 2019. 345 p.
8. World Investment Report 2022. *International Tax Reforms and Sustainable Development*: United Nations Publications. 2022. 220 p.

References:

1. Kalchenko T.V. (2021) *Kryza hlobalizatsii i problema stabilizatsii ekonomichnoho rozvytku. Naukovyi visnyk Poltavskoho universytetu ekonomiky i torhivli. Seriya "Ekonomichni nauky"*, no. 2(103), pp. 76–80.
2. Niameshchuk H. (2020) *Intelektualnyi resurs hlobalnoi konkurentospromozhnosti: monohrafiia. Kherson: Vydavnychiy dim "Helvetyka"*, 372 p.
3. Spodivaiuchys na vidnovlennia. Kudy priamuie hlobalna ekonomika. Available at: <https://niss.gov.ua/news/statti/spodivayuchys-na-vidnovlennya-kudy-pryamuye-hlobalna-ekonomika>
4. Tsybmal L.I. (2019) *Intelektualne liderstvo v paradyhmi hlobalnoho ekonomichnoho rozvytku: monohrafiia*. Kyiv: KNEU, 343 p.
5. Coase Ronald H. (2018) "The Nature of the Firm", in Coase Ronald H. (ed.). *The Firm, the Market and the Law*. Chicago: University of Chicago Press, 259 p.
6. Transnational Corporations (2022) *Investment and Development*. Special Issue on Multinational Enterprises and Gender Equality: United Nations Publications, volume 27, no. 3, 243 p.
7. Wilson M.G., Whitmore E. (2019) *Seeds of Fire. Social Development in an Era of Globalism*. N.Y., 345 p.
8. World Investment Report 2022. *International Tax Reforms and Sustainable Development*: United Nations Publications (2022). 220 p.

УДК 339.92.331

DOI: <https://doi.org/10.32782/2708-0366/2023.16.4>**Конохое С.В.**

доктор філософії, докторант кафедри Міжнародного обліку та аудиту,
Державний вищий навчальний заклад
«Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана»

Konokhov Serhiy

Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

ТЕОРЕТИКО МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АРСЕНАЛ ДОСЛІДЖЕННЯ РИНКУ ПРАЦІ: ГЕНЕЗИС ТА МУЛЬТИПАРАДИГМАЛЬНА ОСНОВА

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ARSENAL OF LABOR MARKET RESEARCH: GENESIS AND MULTIPARADIGM BASIS

Розвиваючись на мультипарадигмальній основі, ринок праці, як система економічних відносин, здобув найбільш повного концептуального відображення у торговельно-виробничій, інституційно-регуляторній та міграційній парадигмах, а також парадигмі міжнародного бізнесу. Кожна із зазначених парадигм, з погляду власного об'єкту наукового дослідження, розглядає зайнятість та механізми функціонування національних ринків праці через призму домінуючих на кожному етапі світогосподарського розвитку форм і типів залучення працездатного населення до сукупної суспільної праці. При цьому усі парадигми ринку праці, перебуваючи у постійній еволюції і взаємній конвергенції, завжди відбивали якісно нові закономірності, а також тенденції і векторні мегатренди розвитку національних ринків праці. Одночасно зазначені в статті процеси закладають принципово новий – глобальний – ландшафт загальносвітової системи трудових відносин.

Ключові слова: зайнятість, ринок праці, меркантилізм, марксизм, кейнсіанство, монетаризм, міграція.

The labor market, as a system of economic relations regarding the participation of the population in labor activity, was first theoretically determined in the period of the emergence of capitalist relations in the leading states and the formation of the social-class structure of society under their influence. Developing on a multi-paradigmatic basis, this scientific problem gained the most complete conceptual reflection in the trade-production, institutional-regulatory and migration paradigms, as well as the paradigm of international business. Each of these paradigms, from the point of view of its own object of scientific research, examines employment and the mechanisms of the functioning of national labor markets through the prism of the forms and types of involvement of the able-bodied population in collective social work that are dominant at each stage of world economic development. At the same time, all paradigms of the labor market, being in constant evolution and mutual convergence, always reflected qualitatively new patterns that arose in the field of employment, as well as trends and vector megatrends of the development of national labor markets. The global conditions of the labor market, caused by the fundamental processes of transnationalization, regionalization, intellectualization, digitalization, platformization, and virtualization of economic activity, exert a powerful transformational influence on all its structural components. This acquires its concentrated expression in deep qualitative changes of its subject-object, professional-qualification, spatial-functional, regulatory and institutional structure, which give the labor market qualitatively new features and characteristics. At the same time, the mentioned processes lay a fundamentally new – global – landscape of the worldwide system of labor relations. It is based on the direct influence of the qualitative characteristics of labor on the level and efficiency of the integration of national economies into the world economy, as well as a fundamental change in its role and functions in the system of international economic relations and the global model of the international division of labor, which was formed in the first quarter of the 21st century.

Key words: employment, labor market, mercantilism, Marxism, Keynesianism, monetarism, migration.

Постановка проблеми. Попри існування цілої низки методологічних труднощів щодо теоретичної ідентифікації ринку праці, осмислення перманентних трансформаційних змін трудової підсистеми світового господарства бере свій початок фактично у кінці XV ст. Саме з цього часу під впливом зародження у країнах-лідерах капіталістичних відносин, відокремлення засобів суспільного виробництва від найманої робочої сили та формування чітко вираженої соціально-класової структури суспільства ринок праці починає розглядатись науковцями як вищою мірою багатозначна і багатогранна система економічних відносин, котрі охоплюють різнорівневі перманентні трансформації трудової підсистеми світового ринку, через призму ключових компонентів філософії її розвитку – джерел, механізму та векторної спрямованості. Інакше кажучи, з кінця XV ст. ринок праці (і зайнятість як його матеріальне ядро) стає об'єктом комплексних наукових досліджень великої кількості західних учених, котрі, спираючись на діючі на кожному етапі світогосподарського поступу чинники і тенденції його розвитку, розкривають економічну природу даного ринку, рушійні сили його еволюційної трансформації, векторні мегатренди диверсифікації форм трудової зайнятості, а також конкурентну диспозицію на ньому різних держав і регіонів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Даній проблематиці присвячено праці багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців, як то Лукьяненко Д., Столярчук Я., Поручник А., Мочерний С., Юм Дж., Сміт А., Рікардо Д., Мальтус Т., Маркс К., Енгельс Ф. Проте поза їх увагою залишились тенденції і векторні мегатренди розвитку національних ринків праці.

Формулювання цілей статті. Метою статті є узагальнення тенденції і векторні мегатренди розвитку національних ринків праці та принципово новий (глобальний) ландшафт загальносвітової системи трудових відносин.

Виклад основного матеріалу. Є всі підстави стверджувати, що головна гносеологічна риса теоретичного арсеналу дослідження ринку праці полягає у його розвитку на мультипарадигмальній основі, котра охоплює торговельно-виробничу, інституційно-регуляторну та міграційну парадигми, а також парадигму міжнародного бізнесу. Наголосимо, що усі вони без перебільшення можуть бути кваліфіковані саме у статусі парадигм, оскільки повною мірою відбивають визначені Куном Т. їх ключові ідентифікаційні критерії як «загально визнані наукові досягнення, котрі упродовж певного історичного періоду часу ставлять перед науковою спільнотою відповідну наукову проблему разом з механізмами її розв'язання». При цьому не випускаємо з уваги одну важливу обставину: кожна із зазначених парадигм ринку праці завжди має відносний характер, а отже – є неспроможною інтегрувати на своїй методологічній базі усю сукупність теоретичних поглядів на предмет нашого дослідження. Водночас усі зазначені парадигми демонструють чітко виражену конвергенцію найбільш конструктивних своїх елементів, що детермінує трансдисциплінарний характер сучасного теоретичного дискурсу дослідження ринку праці та форм трудової зайнятості.

Що стосується торговельно-виробничої парадигми ринку праці, то її глибоку розробку бачимо вже у межах методологічних підходів теорії меркантилізму, представники якої (Мен Т., Монкретьєн А., Лоу Д., Серр А., Стаффорд В., Скаруффі Г., Джевонезі А., Фортрей С., Стюарт Д., Юм Дж. та інші видатні мислителі минулого) ґрунтовно розкривають ключові концептуальні засновки трудової теорії вартості. Накладаючи її методологічну «матрицю» на наукове «полотно» дослідження ринку праці, меркантилісти здійснюють оцінку товарів через призму обсягу суспільно необхідної праці, витраченої на їх виробництво.

Меркантилістський аналіз ринку праці, співпавши у часі з періодом первинного нагромадження капіталу, здійснюється у межах звуженого формату сфери обігу та виражає економічні інтереси представників торговельної буржуазії. Відтак – його ключові методологічні засади ґрунтуються на обґрунтуванні необхідності реалізації державами політики утримування заробітних плат працівників на відносно низькому рівні.

Дальший поступ капіталістичних ринкових відносин, пов'язаний з динамічним розвитком мануфактурного виробництва та промислової буржуазії, знаменується серйозною теоретичною ревізією ключових методологічних засновків меркантилізму та перенесенням концептуального аналізу ринку праці у сферу виробничих відносин вже у *класичній політекономії*. Підносячи дослідження даної наукової проблеми на якісно новий теоретичний рівень, представники класичної економічної школи (Сміт А., Рікардо Д., Петті У., Сей Ж.-Б., Мальтус Т., Вальрас Л., Міллер Дж. С. та ін.) обґрунтують механізми функціонування ринку праці через призму дії його «невидимої руки». Остання за умов панування вільної конкуренції здатна, на думку класиків, забезпечувати повну зайнятість, не допускати циклічні кризи перевиробництва та збалансувати попит і пропонування робочої сили на ринку. Зокрема, представники англійської політичної економії Сміт А. та Рікардо Д. досліджують ринок праці, спираючись на принципи абсолютних і відносних переваг держав у міжнародних торговельних відносинах. Так, у своїй фундаментальній науковій праці «Дослідження про природу і причини багатства народів» Сміт А. кваліфікує міжнародний поділ праці в якості головного чинника суспільного багатства, який є потужним драйвером транскордонного товарного обміну, забезпечення повної зайнятості, а також збалансування попиту і пропозиції на відповідні групи виробленої і поставленої на ринок товарної продукції.

Виходячи з базового методологічного засновку щодо обмеження механізмів дії міжнародного поділу праці кількісними параметрами платоспроможної місткості того чи іншого структурного сегменту світового ринку, Сміт А. обґрунтовує теорію оптимальної алокації ресурсів за умов вільної конкуренції. Її концептуальна сутність полягає у тому, що будь-який вид конкурентної боротьби суб'єктів господарювання здатен забезпечити глибоку конвергенцію приватних та суспільних економічних інтересів. Відтак – траєкторії ефективного розвитку суспільства за усіх соціально-економічних формацій завжди детермінуються «невидимою рукою» ринку, здатною упорядковувати хаотичну взаємодію ринкових акторів на основі вирівнювання норми прибутку в економіці та оптимізації розподілу праці і капіталу. За таких умов кожна держава експортує ті види споживчих товарів, які вона здатна виробляти більш ефективно, тобто у виробництві одиниці яких країна витрачає абсолютної робочої сили менше, аніж її держави-партнери та країни-конкуренти.

Розвиваючи методологічні напрацювання теорії абсолютних переваг Сміта А., Рікардо Д. у своїй праці «Основи політичної економії та оподаткування» акцентує значну дослідницьку увагу на питаннях щодо причинно-наслідкових зв'язків між освітньо-кваліфікаційним рівнем робочої сили та динамікою макроекономічного зростання країн. Спираючись у поясненні феномену міжнародного поділу праці на методологічні засновки закону трудової вартості, учений доводить негативний вплив «браку освіти в усіх верствах народу» на національний економічний розвиток та обґрунтовує об'єктивну необхідність приведення розміру заробітних плат найманих працівників у відповідність до отриманої ними освіти і кваліфікації, а також продуктивності роботи і здібностей до праці. Одночасно Рікардо Д. доводить, що вартість товарів напряму залежить від відносної кількості праці, витраченої на їх виробництво, а отже – відношення інших факторів до витрат праці є однаковим за усіма секторами промисловості.

Ще один представник класичної школи політичної економії Сей Ж.-Б. кваліфікує працю як специфічний економічний ресурс, котрий, беручи участь у створенні доданої вартості, генерує для своїх носіїв особливий дохід у формі заробітної плати. Наголошено, що подібного роду методологічний зріз загального обґрунтування ученим теорії ринків і факторів виробництва, викладений ним у «Трактаті про політичну економію, або простому викладенні способу формування, розподілу та споживання багатства», доволі тривалий історичний період часу піддавався жорсткій критиці з причин невідповідності марксистським методологічним підходам. Справа в тому, що розглядаючи

кожен фактор виробництва з погляду форми згенерованого ним доходу, Сей Ж.-Б. був переконаний у неможливості за жодних обставин настання економічних криз перевиробництва та зменшення зайнятості за умов панування вільного ринку та дії механізмів його саморегулювання. Між тим, історична логіка світогосподарського розвитку не підтвердила правильність подібних висновків з причин неможливості саморегулювальних механізмів урівноважити структурні параметри ринку праці та зайнятості в економіці. Тож у разі розгортання в економіці кризових явищ структурного урівноваження потребують насамперед сфера зайнятості та ринок праці, що спонукало національні уряди до розроблення і впровадження рішучих регуляторних заходів інструментами грошово-кредитної та бюджетної політики.

Як бачимо, класична політична економія вже у XVIII – на початку XIX ст. упритул наблизилась до теоретичного уявлення про сутність інноваційно- й інтелектуально-містких видів трудової діяльності та їх визначальну роль у конкурентному розвитку держав і регіонів. З цього часу у світовій теоретичній думці дедалі настійніше утверджується надважлива у методологічному плані наукова ідея щодо економічної доцільності всебічного стимулювання з боку суспільства розвитку людського ресурсу як базової основи неухильного нарощування конкурентних позицій держав на світових ринках та зростання матеріального добробуту їх громадян. Разом з тим, класична політична економічна наука демонструє також певні методологічні вади у дослідженні зайнятості та ринку робочої сили.

Попри постійну увагу, що її століттями приділяли науковці проблематиці зайнятості та механізмам функціонування ринку праці, однозначних методологічних підходів до аналізу даних процесів не існувало фактично до кінця XIX ст. Основні причини цього криються, на нашу думку, у тих воістину тектонічних змінах, яких зазнало світове господарство на зламі XIX–XX ст., а саме: наростанні монополістичних і транснаціональних тенденцій у розвитку бізнес-діяльності; динамізації процесів нагромадження капіталу, його концентрації і централізації; утвердженні капіталістичної економічної системи колоніального типу; завершенні міжкrajінового територіального поділу світового економічного простору. З огляду на це, цілком закономірним є той факт, що першою науковою теорією у дослідженні ринку праці стає саме марксизм. Марксистська теорія знайшла свого найглибшого розроблення у працях К. Маркса, Ф. Енгельса, Е. Бернштейна, А. Грамші, В. Зомбарта, А. Франка, С. Аміна та багатьох інших учених. Зокрема, у К. Маркса знаходимо найбільш ґрунтовне розроблення наукової проблеми ринку робочої сили, що базується на трьох методологічних «стовпах»: теорії доданої вартості, теорії зростання органічної будови капіталу та законі народонаселення.

Присвятивши проблемам зайнятості один з розділів першого тому «Капіталу», К. Маркс закладає міцні підвалини системного дослідження ринку праці через призму зростаючого впливу капіталістичного нагромадження на стан найманої робочої сили. Результатом цього стало запровадження ученим у науковий обіг надважливої у методологічному плані наукової категорії «резервна армія праці», яка кваліфікується К. Марксом головною рушійною силою фундаментальних процесів нагромадження капіталу та існування власне капіталістичного способу виробництва. Пов'язуючи резервну армію праці з джерелами доданої робочої сили, залученої у процес розширеного суспільного виробництва матеріальних і нематеріальних благ, К. Маркс обґрунтовує власну систему поглядів на зайнятість, структурну динаміку соціально-економічних процесів та проблеми розподілу сукупного доходу між працею, капіталом і землевласниками у капіталістичному суспільстві з методологічних позицій теорії класів і класової боротьби. Саме у руйнуванні капіталістичної системи господарювання та її заміні на якісно нову – соціалістичну (чи централізовано-планову) – з суттєво знівельованими регуляторними функціями держави (як інституту експлуатації пануючого класу), учений вбачає реальні можливості підвищення рівня матеріального

добробуту найманих працівників та урегулювання найгостріших диспропорцій ринку праці. Разом з тим, притаманний марксистській традиції «вузький» ідеологічний формат аналізу ринку праці з повним домінуванням ідей щодо класової боротьби значною мірою «звужують» аналітично-дослідницькі рамки даної наукової проблеми рамками поляризації суспільства навколо двох основних класів без належного дослідження економічної поведінки інших соціальних груп і прошарків.

У теоретичному дискурсі ринку праці усі зазначені процеси з усією очевидністю викристалізували повну дискредитацію наукових ідей і концепцій крайнього ліберального індивідуалізму, знайшовши найбільш повної своєї концептуалізації у кейнсіанській теорії зайнятості, котра репрезентує по суті інституційно-регуляторну парадигму дослідження ринку праці. Її представники (Дж. М. Кейнс, Дж. Робінсон, Р. Каан, П. Сраффа, Дж. Е. Мід, Р. Херрод, Н. Калдор, Дж. Хікс та ін.), досліджуючи процеси формування ефективного сукупного попиту, обґрунтували теоретичну неспроможність наукових ідей класичної політекономії та їх невідповідність реальному стану ринку праці. Це з усією очевидністю виявилось у період Великої депресії у 1929-1933 р., коли рівень безробіття багаторазово перевищив його природний рівень, збільшившись у США з 8,7% працездатного населення у 1930 р. до 24,9% у 1933 р. (з подальшим падінням до 20,1% у 1935 р.), у Бельгії – з 5,4 до 20,4% (22,9%), Німеччині – з 15,3 до 26,3% (11,6%), Данії – з 13,7 до 28,8% (19,7%), Нідерландах – з 7,8 до 26,9% (31,7%), Норвегії – з 16,6 до 33,8% (25,3%).

Красномовним підтвердженням важливого значення кейнсіанської теорії у регулюванні безробіття та досягненні національними ринками праці структурної рівноваги є, зокрема, той факт, що усі без винятку держави-лідери активно застосовують її інструментарій у практиці макроекономічного регулювання саме у найдраматичніші кризові періоди національних бізнес-циклів та масового безробіття. Більше того, після завершення Другої світової війни наукові «рецепти» Дж. М. Кейнса активно протиставляються політиці економічного лібералізму, ставши по суті символом активної державної політики антициклічного регулювання національних економік та недопущення досягнення ними критичного рівня безробіття та крайніх точок структурної нерівноваги. Разом з тим, попри усі методологічні переваги кейнсіанської теорії у дослідженні проблематики зайнятості та функціонування ринків праці, вже з другої половини 1970-х років дедалі більшою мірою викристалізовуються її концептуальне відставання від динаміки світогосподарських трансформацій, спричинених насамперед значним посиленням інфляційних процесів у національних економіках держав-лідерів. Тож кейнсіанські «рецепти» регулювання зайнятості та подолання структурних деформацій національних ринків праці, базовані на процесах масштабного державного інвестування і споживання, апіорі носили інфляційний характер, а отже – нівелювали значний їх позитивний ефект. За таких умов спостерігається певна реанімація класичних концепцій зайнятості і виробництва з глибокою ревізією ключових методологічних засад кейнсіанства в альтернативній йому монетаристській теорії, котра також репрезентує інституційно-регуляторну парадигму дослідження ринку праці. Наголосимо, що саме 1970-х роки започатковують період довготривалого панування у західному теоретичному дискурсі монетарної моделі регулювання зайнятості. Її парадигмальні засади не переглядаються навіть під час нафтових шоків і світової економічної кризи 1974–1975 рр., а лише «косметично» коригуються у своїх окремих структурних компонентах з урахуванням ключових параметрів сформованої у тій чи іншій державі ринкової кон'юнктури.

Так, спираючись на методологічні засади монетаризму, чиказький економіст М. Фрідмен обґрунтовує якісно нову теорію економічної рівноваги. Її методологічна сутність полягає у запереченні будь-якого інструментарію бюджетного і податкового стимулювання економічного зростання і зайнятості та додержання державами політики стабільної емісії грошової маси, незалежно від поточних структурних параметрів

ринкової кон'юнктури. З цього приводу учений наголошує на такому: «Монетарна політика ... не здатна підтримувати на фіксованому рівні безробіття більш ніж на доволі обмежених відрізках часу. Більш низький рівень безробіття вказує на існування надлишкового попиту на працю, який тисне доверху заробітну плату, а більш високий рівень – на надлишок пропонування праці, котрий тисне донизу реальну заробітну плату». На думку монетаристів, основними передумовами подібного роду політики є високий рівень стійкості, конкурентоспроможності і саморегулювання капіталістичної ринкової системи, котра для динамізації свого розвитку та запуску масштабних інвестиційних проєктів потребує зниження процентної ставки та нарощування обсягів грошової емісії. Після досягнення останньою певного критичного рівня запускається в дію механізм масового вивільнення з ринку зазначених інвестиційних проєктів з подальшим розгортанням циклічної економічної кризи, значною мірою спровокованою державним регулюванням економічних процесів.

Масштабна науково-технічна революція, котра стартувала у другій половині ХХ ст., започаткувала процес становлення у розвинутих державах світу третьої промислової революції, прикметними рисами якої є воістину революційні досягнення людства у сфері електроніки й інформаційних технологій, електронно-обчислювального обладнання й автоматизованих систем управління виробничими процесами, ядерної енергетики і мобільного телефонного зв'язку. Розроблені на їх основі інноваційні розробки, будучи результатом глибокого синтезу математики і космонавтики, металургії і приладобудування, ракетної й оптичної техніки, спричинили глибоку якісну модернізацію технологічного способу суспільного виробництва на усіх його структурних рівнях: продуктивних сил, техніко-економічних та організаційно-економічних відносин.

За таких умов світогосподарська система не тільки зазнає кардинальних інноваційних зрушень та радикального підвищення продуктивності суспільної праці, але й демонструє рекордні за усю економічну історію людства темпи економічного зростання, об'єктивно потребуючи суттєвого оновлення чинного на той час теоретичного арсеналу наукових досліджень зайнятості і механізмів функціонування ринку праці. Йдеться про те, що перехід техніки і технологій на якісно вищий щабель розвитку та надвисока динаміка впровадження їх результатів в усі сфери людської життєдіяльності пред'являють усе зростаючі вимоги до якісних кондицій робочої сили. Через це дальший розвиток концептуального базису даної проблематики з кінця 1950-х років пов'язується з теорією людського капіталу. Її фундатори (Г. Беккер, Й. Бен-Порет, М. Блауг, Ю. Бовен, Е. Денісон, Е. Лезер, Ф. Махлуп, Дж. Мінцер, Ш. Розен, Л. Туроу, Ф. Уелч, Б. Чизвік, Т. Шульц та ін. [1–3]) досліджують зайнятість і механізми функціонування ринку праці через призму використання у трудовій діяльності індивідів накопичених ними умінь, знань, освітнього рівня і кваліфікаційних навичок. Саме останні визначають, на думку теоретиків даного напрямку, ключові параметри так званої ефективною зайнятості, здатної генерувати позитивні ефекти як для економічної системи в цілому, так і конкретних носіїв людського капіталу у формі підвищення конкурентоспроможності робочої сили на ринку праці, формування сталої зайнятості, а також неухильного зростання доходів і кар'єрних перспектив працівників.

Не випадково, центральною ідеєю теорії людського капіталу є процеси його інвестування як головний рушій постіндустріалізації й інтелектуалізації світової економіки, а також нарощування міжнародної конкурентоспроможності націй та переведення технологічного базису суспільного виробництва на якісно вищий щабель розвитку. Так, згідно розрахунків Е. Денісона, інвестиційні вкладення у людський капітал здатні згенерувати економічну віддачу у п'ятеро-ушестеро більшу, ніж традиційні інвестиції у матеріальне виробництво; а приріст доходів на одну особу у Сполучених Штатах Америки упродовж усього післявоєнного періоду на 15-30% забезпечувався неухильним підвищенням освітнього і професійно-кваліфікаційного рівня американських

працівників. На основі комплексного аналізу динаміки макроекономічного зростання США упродовж 1929–1982 рр. Е. Денісон робить аргументований висновок щодо пріоритетної ролі у підвищенні продуктивності праці освіти робочої сили як ключового компоненту людського капіталу.

Нарешті, характеризуючи міграційну парадигму сучасного теоретичного дискурсу ринку праці, важливо зазначити, що її розвиток пов'язаний із загальним руслом концептуального осмислення міграційних механізмів його сучасної структуризації. Подібна логіка впливає насамперед із здатності міграції урівноважувати глобальний попит і глобальне пропонування робочої сили хоча і без усунення при цьому міжкраїнових і міжрегіональних асиметрій у рівнях заробітних плат працівників. Водночас транскордонний рух робочої сили здатен спричинити, як свідчить світогосподарська практика, суттєві зміни у чинних ставках оплати праці як у країнах еміграції, так і державах імміграції, котрі на пряму залежать від освітнього і професійно-кваліфікаційного рівня армії трудових мігрантів.

З-поміж загальних теорій міжнародної міграції, котрі сформували в останні десятиліття усталений «становий хребет» концептуального осмислення проблеми зайнятості та механізмів функціонування світового ринку праці, на найбільшу увагу заслуговують, зокрема, нова економічна теорія міграції О. Старка, Е. Тейлора, М.Тодаро, Дж. Харрриса та ін. [4; 5]; теорія глобальних систем І.Валлерстайна, С. Сассена, І. Петраса, К. Келі, С. Томасі та ін.; теорія дуального (сегментованого) ринку праці Дж. Пайєра і П. Дорінджера; теорія міграційних систем Р. Білсборроу, Ф. Хьюго, М. Крітза, Л. Ліма, Х. Злотника, Д. Ван де Каа та ін.; теорія притягування-відштовхування Е. Равенштайна, Г. Джерома, Е. Лі та ін.; теорія кумулятивної причинності Д. Мессі, Дж. Аранго та ін. [6; 7]; теорія нового міжнародного економічного порядку В. Бохінга, Ж. Бхаваті та ін.; теорія суспільного капіталу Л. Голдрінга, Дж. Дюранда та ін. [8] та ін. Усі зазначені теорії об'єднують єдина методологічна платформа, а саме: їх концентрація на питаннях щодо домінування економічної мотивації та стимулів транскордонного руху робочої сили, котра забезпечує чималі конкурентні переваги як для самих мігрантів, так і країн еміграції й імміграції.

Так, засновники нової економічної теорії міграції основний дослідницький інтерес акцентують на питаннях щодо саморегулювальної функції світового ринку праці та міжкраїнових диференціацій у рівнях оплати праці. Саме зазначені чинники, на думку учених, спричиняють транскордонний рух робочої сили, який кваліфікується як механізм максимізації доходів емігрантів та мінімізації працедавцями трансакційних витрат бізнесу від використання більш дешевої іммігрантської праці. Остання ж, як відомо, згідно інституційної теорії, є вагомим стимулом для приймаючих держав залучати значні контингенти іноземної робочої сили.

Висновки. Узагальнюючи вищенаведене, слід відзначити, що ринок праці, як система економічних відносин щодо участі населення у трудовій діяльності, вперше була теоретично детермінована у період зародження у державах-лідерах капіталістичних відносин та формування під їх впливом соціально-класової структури суспільства. Розвиваючись на мультипарадигмальній основі, дана наукова проблема здобула найбільш повного концептуального відображення у торговельно-виробничій, інституційно-регуляторній та міграційній парадигмах, а також парадигмі міжнародного бізнесу. Кожна із зазначених парадигм, з погляду власного об'єкту наукового дослідження, розглядає зайнятість та механізми функціонування національних ринків праці через призму домінуючих на кожному етапі світогосподарського розвитку форм і типів залучення працездатного населення до сукупної суспільної праці. При цьому усі парадигми ринку праці, перебуваючи у постійній еволюції і взаємній конвергенції, завжди відбивали якісно нові закономірності, котрі виникали у сфері зайнятості, а також тенденції і векторні мега-тренди розвитку національних ринків праці. Глобальні умови функціонування ринку праці, спричинені фундаментальними процесами транснаціоналізації, регіоналізації,

інтелектуалізації, діджиталізації, платформізації і віртуалізації економічної діяльності, справляють потужний трансформаційний вплив на усі його структурні компоненти. Це набуває свого концентрованого вираження у глибоких якісних змінах його суб'єктно-об'єктної, професійно-кваліфікаційної, просторово-функціональної, регуляторної та інституційної структури, котрі надають ринку праці якісно нових рис і характеристик. Одночасно зазначені процеси закладають принципово новий – глобальний – ландшафт загальносвітової системи трудових відносин. Він ґрунтується на безпосередньому впливові якісних характеристик праці на рівень її ефективності інтеграції національних економік у світове господарства, а також докорінній зміні її ролі і функцій у системі міжнародних економічних відносин та глобальній моделі міжнародного поділу праці, що формується у першій чверті XXI ст.

Список використаних джерел:

1. Denison E.F. The Sources of Economic Growth in the United States and the Alternatives Before Us. Washington DC : Committee for Economic Development, 2001.
2. Machlup F. The Economics of Information and Human Capital. Princeton. N. J. : Princeton University Press, 1984.
3. Shultz T. Capital Formation by Education. *Journal of Political Economy*. 1960. Vol. 68. P. 571–583.
4. Taylor T.E., Arango J., Hugo G., Kouaouci A. International migration and national development. *Population Index*. 1996. Vol. 62. No. 2. P. 181–212.
5. Taylor J.E. The new economics of labour, migration and the role of remittances in the migration Process. *International Migration*. 1999. No. 37 (I). P. 63–88.
6. Massey D., Arango J. Theories of International Migration: A Review and Appraisal. *Population and Development Review*. 1994. Vol. 19. No. 3. P. 431–466.
7. Massey D. Economic Development and International Migration. *Population and Development Review*. 1988. Vol. 14. No. 3. P. 383–413.
8. Massey D.S., Goldring L., Durand J. Continuities in Transnational Migration: An Analysis of Nineteen Mexican Communities. *American Journal of Sociology*. 1994. Vol. 99. No. 6. P. 1492–1533.

UDC 33.330:332

DOI: <https://doi.org/10.32782/2708-0366/2023.16.5>**Yarmolenko Vitalina***Assistant of the Department of Management and Information Technologies,
Kherson State Agrarian and Economic University
(Kherson / Kropyvnytskyi)***Ярмоленко В.В.***Херсонський державний аграрно-економічний університет
(м. Херсон / м. Кропивницький)*

INVESTMENT PROSPECTS IN THE RECONSTRUCTION OF UKRAINE

ІНВЕСТИЦІЙНІ ПЕРСПЕКТИВИ В РЕКОНСТРУКЦІЮ УКРАЇНИ

This article discusses the issue of investment in the process of Ukraine's recovery during both the wartime and post-war periods. The author analyzes the current situation in the country and emphasizes the importance of attracting financial resources for successful reconstruction. The article examines the funds already raised and the cooperation with international partners, as well as the domestic resources of the state that have already been allocated or will be allocated to overcome the negative consequences of military actions and the undermining of the Kakhovka Hydroelectric Power Station. It is expected that voluntary contributions from large corporations and donations from wealthy civilians can become a significant source of funding and substantially reduce the financial burden on existing taxpayers, whose numbers have decreased significantly due to the COVID-19 pandemic and the full-scale invasion of Ukraine by Russia. The author underscores the importance and necessity of careful planning, organization, management, and control for the effective utilization of these mobilized resources. It is also noted that the success of Ukraine's reconstruction largely depends on political stability, the implementation of effective economic reforms, the mobilization of international support, and the active development of critical and civil infrastructure by the state. Taking into account the aforementioned factors, the article's author believes that external and internal investment in Ukraine's reconstruction holds prospects and contributes to the country's stable development.

Key words: war, investments, international partner organizations, government, reconstruction, infrastructure.

Дана стаття розглядає питання інвестування в процес відновлення України у воєнний та після воєнний періоди. Автор аналізує поточну ситуацію в країні та наголошує на важливості залучення зовнішніх та внутрішніх фінансових ресурсів для успішної відбудови як критичних, так і цивільних об'єктів інфраструктури, постраждалого життя громадян, заводів, фабрик та підприємств, розмінування територій. Аналізуються уже залучені кошти та співпраця з міжнародними партнерами, а також внутрішні ресурси держави, які уже були виділені або будуть виділені на подолання негативних наслідків військових дій та підризу Каховської ГЕС. Встановлено, що станом на сьогодні за активної підтримки міжнародних організації в Україні уже проходять відновлювальні роботи на об'єктах енергосистеми, дорожньої та соціальної інфраструктури, проводяться розробки проектів відбудови житла для громадян. Передбачається, що добровільні внески від великих корпорацій та донати багатих цивільних осіб можуть стати значним джерелом фінансування для відбудови та для армії, а також суттєво зменшити фінансове навантаження на діючих платників податків, яких, у зв'язку із повномасштабним вторгненням Росії на територію України, складною на сьогодні економічною та військовою ситуацією, а також через негативні наслідки пандемії COVID-19, від якої вони ще не встигли оволодати, стало значно менше. Урядом країни було наголошено, що також пріоритетом є підтримка саме малого та середнього бізнесу, адже він є найбільш вразливою ланкою економіки під час кризових ситуацій, а також в сою чергу, є значним джерелом нахождення податкових відрахувань до бюджету. Автор підкреслює важливість та необхідність ретельного планування, організації, управління та контролю для ефективного використання цих залучених ресурсів. Також зазначається, що успіх відбудови України багато в чому залежить від політичної стабільності, проведення дієвих економічних реформ, залучення

міжнародної підтримки та активному розвитку критичної та цивільної інфраструктури з боку держави. Враховуючи вищезазначені фактори, автор статті вважає, що зовнішнє та внутрішнє інвестування у відбудову України може мати перспективи і сприяти стабільному розвитку країни.

Ключові слова: війна, інвестиції, міжнародні організації-партнери, уряд, відбудова, інфраструктура.

Formulation of the problem. After the start of Russia's full-scale war against Ukraine in February 2022, our country suffered enormous losses, not only in terms of human lives but also in terms of property. Now, the Ukrainian people and the government face a complex and massive task of rebuilding Ukraine. Ukraine is spending significant financial resources from the budget on a daily basis, and entrepreneurs are experiencing colossal losses. However, the entire society is determined to achieve victory and solve the complex problems caused by the war. Over the past years, Ukrainian economy has been weakened not only by Russian aggression, but also by the consequences of the global crisis and the COVID-19 pandemic. In order to address the modern challenges as quickly and effectively as possible, it is important to develop and implement solutions by the government regarding efficient reforms for creating new job opportunities, relocating businesses to areas where active combat is not taking place, boosting budgets, and restoring infrastructure and social facilities. Therefore, one of the main priorities during the post-war recovery period is the search for new alternative sources of funding for the reconstruction and rebuilding of Ukraine, particularly through the advantages of public-private partnerships.

Analysis of recent research and publications. The field of investment activity has received attention from numerous domestic and international researchers, including Harbarinina V. [1], Yegoricheva S., Zapatrina I. [2], Ishchenko H., Lakhizha M., Straub S., Fabre A., Fedorchak O. [3], and others. Currently, research on promising pathways for the reconstruction of Ukraine and the involvement of domestic and foreign investments in various sectors of the economy remains relevant.

Formulation of the purpose of the article. The aim of our research is to analyze the current state of investment in the reconstruction of Ukraine and explore potential avenues for its enhancement.

Presentation of the main research material. The war unleashed by Russia has dealt severe blows to Ukraine's economy and infrastructure. Numerous infrastructure objects in the energy, railway, road, aviation, and maritime transportation sectors have been destroyed or damaged. Missile and bomb strikes have targeted engineering networks, residential buildings, public facilities (educational, cultural, sports, healthcare institutions, etc.), industrial plants, agricultural buildings and structures, and other targets. One of the most crucial tasks for the country is to swiftly restore the functioning of critical infrastructure objects. During the post-war period, other objects will also require restoration and reconstruction, and the introduction of new facilities necessary for the country's full-fledged life will be essential. Placing such a burden solely on the state and local budgets in a short timeframe is not feasible. Therefore, investment activity from private partners, both domestic and foreign, plays a significant role in ensuring a rapid and high-quality reconstruction of the country [4].

Since the beginning of the major war, as of September 1, 2022, approximately 135.8 thousand buildings of residential properties have been destroyed or damaged in Ukraine. Nearly 1,000 healthcare facilities and at least 412 enterprises have been destroyed. At least 810 educational infrastructure facilities have been damaged, and 1,639 have been affected. Additionally, 19 airports and civilian airfields have suffered damage, at least 110 railway stations and stations have been affected, and 25,000 km of roads and 315 bridges and overpasses of state, local, or municipal significance have been destroyed [5].

In general, the reconstruction of the war-torn economy should be carried out through the following main directions [7]:

1. Restoration of physical infrastructure and environmental rehabilitation.

2. Reconstruction of the housing stock.
3. Rehabilitation of the affected population, restoration of social infrastructure, and social services.
4. Revitalization of the industrial sector, creation of new job opportunities, and support for small and medium-sized enterprises.
5. Establishment of production capacities and formulation of government orders to enhance the country's defense capabilities.
6. Improvement of the quality of public administration and strengthening of market economy institutions.

As of today, the National Council for Reconstruction and Recovery from the Consequences of War is responsible for the issues of infrastructure reconstruction and rehabilitation of housing and enterprises in Ukraine. This advisory body was established in 2022 to address the consequences of armed aggression. The main tasks of this council include [7]:

1. Developing a plan of actions for post-war recovery and development of Ukraine.
2. Restoration and construction of:
 - Transportation, medical, social, communal, and industrial infrastructure, as well as housing.
 - Energy and communication infrastructure.
 - Military infrastructure and the military-industrial complex.
3. Structural modernization and rebooting of the economy.
4. Measures to overcome unemployment, support families with children, vulnerable segments of the population, and individuals affected by the war.
5. Restoration and preservation of cultural heritage sites.
6. Identifying and developing proposals for priority reforms necessary during the wartime and post-war periods.
7. Preparation of strategic initiatives, drafting legislative acts, and their adoption and implementation to ensure effective work and recovery of Ukraine during the wartime and post-war periods.

Indeed, the overall losses of Ukraine as a result of Russian aggression are significant, with estimates reaching billions of dollars. The international community recognizes the need for funding the reconstruction of Ukraine after the conflict. In this regard, numerous international conferences, expert studies, and discussions have been conducted. However, there is currently no consensus on the sources of funding and mechanisms for reconstruction projects.

One of the possible sources of funding is international donor funds and organizations such as the International Monetary Fund (IMF), World Bank, European Union, regional funds, humanitarian organizations, and others. To attract such financing, Ukraine can engage in negotiations, enter into agreements, and present reconstruction projects.

Additionally, Ukraine can seek investments from private companies and foreign investors. This may involve creating special investment packages, establishing favorable conditions for businesses, attracting foreign capital and technology for the recovery of various sectors of the economy.

In order to reach consensus and develop a comprehensive reconstruction concept, it is important to engage in dialogue with all stakeholders, including governments and international organizations. This will allow for the consideration of diverse interests, expert perspectives, and ensure effective coordination of efforts in rebuilding the country.

Overall, the process of rebuilding Ukraine requires broad international cooperation, financial support, and the development of strategic plans to restore and develop the country's infrastructure, economy, and social sphere after the war.

While the dialogue regarding funding mechanisms is ongoing, with special attention given to the establishment of a Ukraine Reconstruction Agency or utilizing existing structures, including international financial institutions, the situation regarding funding sources is much more complex. The use of the aggressor state's foreign exchange reserves is widely

supported and morally justifiable, but it requires the creation of proper legal frameworks. Confiscating funds from sanctioned organizations and individuals requires relevant decisions from judicial bodies in the EU, US, UK, or Switzerland. It either necessitates a new international legal document enabling the confiscation and use of sanctioned funds, a decision from the respective judicial body, or voluntary agreement among the parties involved. Therefore, it will take time and significant efforts, given the complexity of the issue, to start utilizing sanctioned funds for Ukraine's reconstruction. At the same time, Ukraine's reconstruction needs are urgent and vital to preserve the country's viability and its ability to withstand ongoing Russian aggression. This requires in-depth analysis of the problem and public and expert discussions to make appropriate decisions [4].

Indeed, Ukraine has a history of reconstruction. In 1996, a special state agency, the Agency for Reconstruction and Development of Ukraine, was established, which facilitated Ukrainian reforms over the following decades. In 1997, the European Bank for Reconstruction and Development (EBRD) created the Chernobyl Shelter Fund to assist Ukraine in making the site of the destroyed fourth reactor of the Chernobyl Nuclear Power Plant stable and environmentally safe.

These examples demonstrate that Ukraine already has experience in collaborating with international organizations and utilizing special funds for the reconstruction of important assets. With this experience, Ukraine can engage international partners and seek their support for post-Russian aggression reconstruction efforts. Continuing cooperation with international organizations and establishing appropriate legal mechanisms will help ensure effective financing and implementation of reconstruction projects in Ukraine.

The initiative to establish the Reconstruction Agency for Donbas was led by the G7 governments, the European Commission, and Ukraine. It has a solid national and international legal framework and has successfully fulfilled its mandate. The proposals for creating an international agency for the reconstruction of Donbas in 2015 were widely discussed, and several very good proposals were developed. However, political uncertainty and institutional differences hindered the development and implementation of this idea.

While the future recovery and reconstruction of Ukraine have been discussed since the beginning of the Russian invasion, a clear plan of action has not yet been developed. There have been numerous discussions on ideas, funding levels, specific projects, but they have not yet presented a coherent and comprehensive vision or a detailed reconstruction plan, including practical aspects such as search, administration, and oversight. Despite the frozen Russian currency reserves and the funds of Russian oligarchs under sanctions, it is still unclear when and how they can be utilized. Currently, the only alternative is assistance from partners in the form of loans and grants, which cover the current deficits in Ukrainian budgets. However, this cannot be the sole source of financing and will be insufficient in any case.

According to the calculations of the Ukrainian government, Ukraine needs \$750 billion for reconstruction. This figure was announced by Denis Shmyhal during a conference in Lugano on July 5, 2022. However, it is premature to discuss the thoroughness and realism of this amount. Ukraine plans to cover the sum through the following means [4]:

- \$250-300 billion in grants for defense, critical emergency funding, housing and other facility reconstruction, infrastructure development within the EU, and more.

- \$200-300 billion in credit funds from partners, directed towards infrastructure and energy project modernization, support for the financial system, and co-financing private investments.

- \$250 billion through private investments in infrastructure projects, value-added sectors, and other commercially viable investments.

These funding sources represent the planned approach to financing Ukraine's reconstruction, but it's important to note that the actual implementation and realization of these funds will depend on various factors, including international cooperation, economic conditions, and political developments.

The plan for the reconstruction of Ukraine includes three stages [4]:

1) Resilience: This stage focuses on restoring critical infrastructure by the end of 2022. It involves repairing boiler houses, energy networks, residential buildings, and providing support for businesses, with a particular emphasis on small and medium-sized enterprises.

2) Restoration: This stage, planned for 2023–2025, encompasses most of the projects in the plan. It involves the reconstruction of social infrastructure and non-critical facilities, as well as the construction of housing.

3) Modernization: Planned for 2026–2032, this stage entails implementing additional measures to facilitate Ukraine's integration into the European Union. It aims to upgrade various sectors and align the country with EU standards and regulations.

These three stages reflect a phased approach to the reconstruction of Ukraine, with a focus on addressing immediate needs, restoring essential infrastructure, and working towards long-term development and integration with the EU. The specific projects and initiatives within each stage will be further defined and adjusted based on the evolving situation and available resources.

The Ukrainian government has signed several important agreements with international partners aimed at investing in specific sectors for their effective recovery and improvement, as well as for the reconstruction of infrastructure and housing for the affected citizens due to Russian military aggression. Significant economic contributions to the reconstruction efforts are being made by the United States International Development Finance Corporation (DFC) and the United States Agency for International Development (USAID). Discussions on joint programs and plans between the Ukrainian government and foreign partners for the reconstruction of each region of Ukraine are ongoing. Financial and other necessary material assistance is already being provided to the regions today to stabilize the economy and restore infrastructure, despite the ongoing war and risks of escalation on the front lines. For example, in the face of deliberate targeting of energy infrastructure by the adversary, receiving over 140 tons of energy equipment from Italy and Italian businesses has been crucial support for us. Additionally, the Italian company Enel will manufacture 5,700 solar panels for our country's needs. This equipment will help decentralize generation and ensure uninterrupted power supply to key public buildings, including hospitals. These partnerships and support from international actors demonstrate a collective effort to assist Ukraine in its reconstruction and recovery process. The cooperation aims to address immediate needs, enhance infrastructure resilience, and contribute to the sustainable development and stability of the country [8].

Ukraine has also received €23 million from donors for the restoration of the Chernobyl Exclusion Zone. Forty projects have been developed for the restoration of the Zone, which was under occupation for over a month last year, with funding reaching nearly €15 million this year. Overall, €225 million will be needed over several years to implement a comprehensive restoration plan for the zone. These funds will be used to restore and rehabilitate infrastructure, enhance safety, ensure environmental sustainability, and improve the health of the residents in the Chernobyl Exclusion Zone. They can be utilized for repairing and replacing damaged buildings, installing new safety systems, implementing medical programs, and providing social support to those affected. This donor funding is an important step in supporting Ukraine's commitment to the restoration of the Chernobyl Exclusion Zone. It will contribute to the safety, health, and well-being of the people living in this area [8].

A Memorandum of Cooperation has been signed between the "All-Ukrainian Agrarian Council" (with the support of the Ministry of Agrarian Policy) and the agricultural associations Coldiretti and Filiera Italia. The document provides for assistance to Ukrainian farmers in land demining for agricultural purposes and the restoration of damaged agricultural machinery, as well as support for bioenergy and the use of advanced technologies in crop cultivation and field processing. Under this memorandum, the partnering agricultural associations will collaborate with the All-Ukrainian Agrarian Council to exchange knowledge,

expertise, and best practices in the agricultural sector. The aim is to enhance the efficiency and sustainability of Ukrainian agriculture, promote modern farming techniques, and contribute to the development of the agricultural industry in Ukraine. Through this cooperation, Ukrainian farmers will benefit from support in clearing agricultural lands of mines, which will ensure safer and more productive farming activities. Additionally, the restoration of damaged agricultural machinery will help farmers resume their operations and improve productivity. The promotion of bioenergy and the utilization of advanced technologies in cultivation and field processing will contribute to sustainable agricultural practices and resource optimization. Overall, this memorandum signifies a commitment to collaboration and mutual support between Ukrainian and Italian agricultural sectors, fostering the exchange of knowledge, expertise, and resources to promote the development and modernization of Ukrainian agriculture.

The Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine, in collaboration with Japan, is implementing the project "Emergency Support to the Agricultural Sector" under a grant agreement for the Emergency Assistance Program between the Ukrainian government and the Japan International Cooperation Agency (JICA). The grant agreement, which provides for JICA's provision of JPY 22.44 billion (over \$145 million), was signed on March 9th. This project aims to provide urgent support to Ukraine's agricultural sector, focusing on areas such as agricultural infrastructure restoration, modernization of agricultural machinery and equipment, improvement of irrigation systems, and enhancement of agricultural productivity. The collaboration with Japan through JICA's grant will contribute to the development and revitalization of Ukraine's agricultural sector, enabling farmers to improve their production capabilities and increase agricultural output [9].

Furthermore, in March, a Memorandum was signed with the Polish state-owned holding company WEGLOKOKS S.A for the reconstruction of a bridge on the local road between Ostrih, Raduzhne, and Tocheviki in the Rivne region. The Polish partners will be responsible for manufacturing the metal structures for this bridge and delivering them to the construction site. This cooperation will help improve transportation infrastructure in the region, facilitating better connectivity and mobility for local communities. These collaborations and agreements with Japan and Poland reflect the commitment of Ukraine to seek international partnerships and support for the reconstruction, development, and modernization of various sectors, including agriculture and infrastructure [9].

After the disaster at the Kakhovska Hydroelectric Power Station in June, which caused damage to both the population and the environment of several regions, the Government of Ukraine, following an off-site meeting in the Kherson region, implemented a series of important projects [10]:

- UAH 560 million was allocated for one-time state assistance payments of UAH 5,000 to those affected by the flood.

- Over UAH 980 million was allocated from the Fund for the Elimination of the Consequences of Armed Aggression for compensating for damaged and destroyed houses in the Kherson region due to the flood.

- UAH 6.6 billion from the Fund for the Elimination of the Consequences of Armed Aggression was allocated for the implementation of over 150 projects in eight regions of Ukraine. These projects include the repair and construction of schools, kindergartens, hospitals, residential buildings, the construction and reconstruction of water supply and sewage systems, heating networks, and the drilling of artesian wells.

- An additional UAH 4.4 billion was allocated as subsidies to local budgets for the design, restoration, construction, and modernization of social, cultural, and housing and communal facilities. Of this amount, almost UAH 460 million was allocated for the Kherson region and over UAH 190 million for the Mykolaiv region.

These initiatives demonstrate the government's commitment to providing immediate assistance and support to those affected by the flood and to restore and improve the infra-

structure and living conditions in the affected regions. The allocated funds will contribute to the reconstruction of damaged houses, the development of vital public facilities, and the overall recovery of the affected areas.

Based on international best practices and considering the current situation regarding Ukraine's reconstruction plans, the following recommendations can be considered [4]:

1) Planning: A successful reconstruction plan should be based on well-prepared and analyzed stages. Thorough planning is essential to identify the specific needs, prioritize projects, and allocate resources effectively.

2) Organization: Proper organization is crucial for coordinating various stakeholders, including government agencies, local communities, NGOs, and international partners. Establishing clear roles, responsibilities, and communication channels will facilitate efficient implementation.

3) Management: Effective management is essential to ensure smooth execution of reconstruction projects. This involves overseeing project timelines, budgets, and quality control, as well as addressing any challenges or obstacles that may arise during implementation.

4) Monitoring and Control: Regular monitoring and evaluation of the reconstruction process are vital to track progress, identify areas for improvement, and ensure accountability. Transparent mechanisms for oversight and reporting should be established to minimize corruption and mismanagement.

It's important to note that there is no one-size-fits-all approach to post-war reconstruction, and Ukraine's case has its own unique features and challenges. Therefore, Ukraine's reconstruction should not simply mimic examples from other countries during times of war and post-war recovery. It is crucial for the government to make informed decisions, learn from past mistakes made in the reconstruction of other nations, avoid abuses of power, and ensure the sustainability of support provided to Ukraine.

Voluntary contributions from large corporations or wealthy individuals can become a significant source of funding for Ukraine's reconstruction, and this direction should be considered for further development. The resources of such entities can be substantial and comparable to the budgets of certain countries. Utilizing these resources can alleviate the financial burden on taxpayers, allowing Ukraine to respond quickly to the urgent needs of reconstruction and economic development.

However, for successful utilization of such contributions, a well-prepared and meticulously developed reconstruction plan is necessary. It should be based on the outlined stages of planning, organization, management, and control, as described in the previous recommendations. This will ensure efficient utilization of resources, transparency, and effectiveness in project implementation, and increase trust from donors and sponsors.

Such an approach to financing can contribute to the rapid recovery and development of Ukraine. However, it is important to consider the need for transparent management of these resources and ensuring proper control over their utilization.

Conclusions. Thus, the internal state of Ukraine, particularly the quality of democracy and the rule of law after the war, will be important factors for investment, including voluntary contributions and any international efforts aimed at Ukraine's reconstruction. International partners require clarity regarding the reform of the political and legal systems, Ukraine's future security and economic priorities, as well as transparency in anti-corruption mechanisms.

In turn, Ukraine currently needs funds – the sooner Ukraine receives them, the stronger it will be now and the fewer resources it will require for post-war reconstruction. There is an urgent need to consider ways of obtaining additional sources of financing for the economy, including through attracting funds from international financial institutions, foreign and private capital, and investors willing to invest in Ukraine (which the government has not been able to focus on) while minimizing geopolitical risks.

References:

1. Harbarynina V.Yu. (2014) Sutnist' i pryntsyipy vprovadzhennya derzhavnopryvatnoho partnerstva v Ukraini [The essence and principles of public-private partnership implementation in Ukraine]. *Aktual'ni problemy derzhavnoho upravlinnya*, no. 2. pp. 56–64.
2. Zawawi M.I.Z., Kulatunga U. & Thayaparan M. (2016) Malayziys'kyi dosvid derzhavno-pryvatnoho partnerstva (DPP) [Malaysian experience with public-private partnership (PPP)]. *Built Environment Project and Asset Management*, no. 6(5), pp. 508–520.
3. Fedorchak O.V., Ishchenko H.O. (2020) Marketynhovi instrumenty zaluchennia investytsii u terytorialni hromady [Marketing tools for attracting investments in territorial communities]. *Demokratychni vriaduvannia*, vol. 1(25). Available at: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2022/jan/26414/213669-articletext-483343-1-10-20201015.pdf>
4. Vasyl Filipchuk, Yehor Kiyani (2023) Rebuilding Ukraine: Initiatives, Approaches, Recommendations. The study was prepared by experts of the International Center for Policy Studies. Available at: https://icps.com.ua/assets/uploads/images/files/rebuilding_ukraine.pdf (in English)
5. Report on direct damage to infrastructure from destruction as a result of Russia's military aggression against Ukraine as of September 1, 2022. Available at: https://kse.ua/wp-content/uploads/2022/10/Sep22_FINAL_Sep1_Damages-Report.pdf
6. Bohdan T. (2022) Vidbudova ekonomiky: napryamky, vazheli, instytuty [Reconstruction of the economy: directions, levers, institutions]. Available at: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/04/25/686208/>
7. Regulations on the National Council for the Recovery of Ukraine from the Consequences of the War. Approved by the Decree of the President of Ukraine dated April 21, 2022 No. 266/2022. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266/2022#Text>
8. DFC and USAID will help Ukraine attract investments for reconstruction (2023). Available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-vidbudova/3695947-dfc-ta-usaid-dopomagatimut-ukraini-zalucati-investicii-na-vidbudovu.html>
9. Helping the world in rebuilding Ukraine: strategic decisions and specific projects (2023). Available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-vidbudova/3701599-dopomoga-svitu-u-vidbudovi-ukraini-strategichni-risenna-ta-konkretni-proekti.html>
10. The government is directing 6.6 billion to restore infrastructure in eight regions (2023). Available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-vidbudova/3723719-urad-spramovue-66-milarda-na-vidnovlenna-infrastrukturi-u-vosmi-oblastah.html>

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

УДК 338.436:631.811(477)

DOI: <https://doi.org/10.32782/2708-0366/2023.16.6>

Аверчев О.В.

доктор сільсько-господарських наук, професор,
Херсонський державний аграрно-економічний університет
(м. Херсон / м. Кропивницький)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8333-2419>

Жосан Г.В.

кандидат економічних наук, доцент,
Херсонський державний аграрно-економічний університет
(м. Херсон / м. Кропивницький)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3577-6701>

Йосипенко І.В.

здобувач третього рівня вищої освіти,
Херсонський державний аграрно-економічний університет
(м. Херсон / м. Кропивницький)

Averchev Oleksandr, Zhosan Hanna, Yosypenko Ihor

Kherson State Agrarian and Economic University
(Kherson / Kropyvnytskyi)

СУЧАСНІ АСПЕКТИ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ КРУП'ЯНОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ

MODERN ASPECTS OF ECONOMIC DEVELOPMENT IN THE GRAIN INDUSTRY OF UKRAINE

Наукова стаття присвячена дослідженню сучасних аспектів економічного розвитку круп'яної галузі в Україні. Розглядаються ключові проблеми, з якими стикається галузь, а також надаються рекомендації щодо поліпшення її стану та сприяння стабільному розвитку аграрного сектору країни. Дослідження виявляє недостатню інфраструктуру, нестабільність цін, конкуренцію на зарубіжних ринках та обмежений доступ до фінансування, як основні фактори, що впливають на розвиток круп'яної галузі. Автори пропонують шляхи вирішення цих проблем, зокрема створення сприятливого інвестиційного клімату, підтримку досліджень і розвитку, розвиток інфраструктури, підвищення конкурентоспроможності продукції, підвищення освіти та свідомості фермерів, а також розвиток кооперації та співпраці у галузі. Стаття має важливе значення для наукової спільноти, державних органів управління та бізнесу, оскільки надає конкретні рекомендації та вказівки для покращення економічного розвитку круп'яної галузі України, сприяючи стабільності аграрного сектору та загальному економічному прогресу країни.

Ключові слова: економіка, розвиток, круп'яна галузь, Україна, потенціал, проблеми, рекомендації, стан, інфраструктура, конкурентоспроможність, інвестиції.

This scientific article explores the contemporary aspects of the economic development of the grain industry in Ukraine. It examines key challenges faced by the sector and provides recommendations for improving its state and promoting the sustainable development of the country's agri-

cultural sector. The aim of this scientific article is to investigate the contemporary aspects of the economic development of the grain industry in Ukraine, with the goal of analyzing its potential, identifying challenges, and providing recommendations for improving the state of the industry. The research identifies insufficient infrastructure, price instability, competition in international markets, and limited access to financing as major factors affecting the development of the grain industry. The authors propose solutions to address these issues, including creating a favorable investment climate, supporting research and development, improving infrastructure, enhancing the competitiveness of products, increasing education and awareness among farmers, and fostering cooperation and collaboration in the industry. It is important to emphasize that the successful implementation of these recommendations requires active support from the government, business community, and other stakeholders. The path to the stable development of the grain industry lies in addressing the challenges, utilizing new technologies and innovative approaches, as well as continuously updating and adapting to market changes. Studying the contemporary aspects of industry development contributes to expanding its export potential, enhancing competitiveness, and attracting foreign investments. In the context of sustainable development and economic stability, researching the modern aspects of economic development in the grain industry can help identify pathways to economic growth, resource preservation, and reducing the negative impact on the environment. This article is of significant importance to the scientific community, government authorities, and businesses, as it offers specific recommendations and guidelines for enhancing the economic development of the grain industry in Ukraine, thereby contributing to the stability of the agricultural sector and overall economic progress in the country.

Key words: *economy, development, grain industry, Ukraine, potential, challenges, recommendations, state, infrastructure, competitiveness, investments.*

Постановка проблеми. Круп'яна галузь є однією з ключових галузей аграрного сектору України. Вивчення сучасних аспектів її економічного розвитку дозволить зрозуміти стан галузі, її проблеми та потенціал для росту. Дослідження сучасних аспектів розвитку круп'яної галузі може сприяти покращенню продуктивності у цій галузі. Виявлення нових технологій, методів вирощування та обробки круп'яних культур можуть допомогти підвищити якість продукції та забезпечити стабільний економічний розвиток. Круп'яна галузь має важливе значення для забезпечення продовольства населення України. Дослідження сучасних аспектів її розвитку може сприяти збільшенню виробництва, удосконаленню постачання та забезпеченню стійкості продовольчої безпеки країни. Україна має потенціал стати важливим гравцем на світовому ринку круп'яних товарів. Дослідження сучасних аспектів розвитку галузі може сприяти розширенню експортного потенціалу, підвищенню конкурентоспроможності та приверненню іноземних інвестицій. У контексті сталого розвитку та сталості економіки, дослідження сучасних аспектів економічного розвитку круп'яної галузі може допомогти знайти шляхи до економічного зростання, збереження ресурсів та зменшення негативного впливу на навколишнє середовище.

Це дослідження є актуальним, оскільки допоможе розкрити проблематику економічного розвитку круп'яної галузі України, запропонувати рекомендації для її поліпшення та сприяти забезпеченню стабільного розвитку аграрного сектору країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В наукових працях вчених-економістів знаходимо висвітлення питань, пов'язаних з економічним розвитком та виробництвом круп'яних культур. Серед найбільш відомих авторів таких наукових праць можна виокремити Алгухова А., Гладя М., Дем'яненка В., Лобаса М., Саблука П., Свіридова В., Ситника В., Худолій Л., Шпичака О., Щура М. та інших. Проте, необхідно відзначити, що комплексне дослідження аспектів формування ринку круп'яних культур не отримувало достатньої уваги. Особливо актуальним стає це питання в сучасний період реформування агропромислового комплексу.

Формулювання цілей статті. Мета даної наукової статті полягає в дослідженні сучасних аспектів економічного розвитку круп'яної галузі України з метою аналізу його потенціалу, виявлення проблем та запропонування рекомендацій для поліпшення стану галузі.

Виклад основного матеріалу. Круп'яна галузь України – стратегічна галузь народного господарства. Круп'яні культури та продукти їх переробки, завжди були ліквідними, оскільки вони становлять основу продовольчої бази та безпеки держави. В Україні серед круп'яних культур традиційно вирощують гречку, рис і просо – оскільки вони, користуються попитом як на внутрішньому, так і зовнішньому агропродовольчому ринку. Характерними для України серед круп'яних культур є гречка та просо. Це нішеві культури, попит на які стабільно сформований, тому і приділяється переважна більшість уваги до виробництва цих культур та експортного потенціалу країни в цілому. Через свої унікальні смакові і біологічні властивості, такі культури вирощувались майже у кожному українському господарстві.

До основних переваг у вирощенні гречки відносять її інтенсивність проростання насіння і швидку появу сходів. Найбільш сприятливий добовий температурний діапазон для гречки складає від 17° до 21°С тепла, забезпечення якого досягається по всій території країни. Гречка не вимоглива культура, щодо проведення спеціальних агротехнічних заходів, основна технологія вирощування схожа до більшості зернових культур. Можливість вирощувати гречку як поживну культуру додає їй цінності. При створенні оптимальних умов вирощування, високий результат врожайності досягається без внесення добрив та пестицидів.

До переваг вирощування гречки, також відносять споживчий попит серед населення. Споживачі оцінюють гречану крупу, як поживний продукт харчування, через її високу калорійність на 100 грам сухої крупи складає 330 ккал, за харчовою цінністю, вона не поступається іншим зерновим культурам, білки – 12,6 г, жири – 3,3 г, та вуглеводи – 64 г. Завдяки тому, що гречка у своєму складі має повільні (складні) вуглеводи, які в свою чергу, тривалий час розщеплюються в організмі, створюючи довше відчуття ситості.

Лікарські властивості гречки оцінені багатьма споживачами. До складу гречаної крупи входять вітаміни А – РЕ, бета-каротин – 0,002 мг, В1 – 0,43 мг, В2 – 0,2 мг, В6 – 0,4 мг, В9 – 0,032, Е – 6,65 мг, РР – 7,2 мг. Вітамінний комплекс мікро- та макроелементів дозволяє рекомендувати вживання гречаної каші у раціон хворих людей на ішемічну хворобу серця, гіпертонії, анемії, целіакії, цукровий діабет, хронічні стреси, ангіну, бронхіт. Вживання такої крупи сприяє зміцненню стінок судин і значно зменшує ламкість капілярів.

Готова до споживання гречка допомагає нейтралізувати негативні наслідки харчового отруєння. Допомагає поновлювати силу і наповнює організм енергією, особливо корисну дію проявляє на організм при сильних фізичних навантажень та обов'язково входить у раціон спортсменів. З клітковиною ви отримуєте не тільки необхідну енергію, але й мікроелементи, які сприяють координації м'язів і підвищують витривалість організму.

Окрім харчових переваг гречка має медоносні властивості. Завдяки тривалому терміну цвітіння культура може забезпечити 60-70 кг найкориснішого меду. Він має велику кількість мінералів, ферментів і вітамінів. В ньому є понад 40 мікроелементів, які пожиточно впливають на здоров'я людини: кальцій, калій, фосфор, магній, мідь, залізо та інші.

Просо відома культура у всьому світі, яка вирощується на всіх континентах. Більшість аграріїв вона підкорила своєю здатністю витримувати природні посушливі умови із збереженням високих показників урожайності. Така здатність переносити безводний стан відбувається завдяки його біологічній особливості. Рослини проса не вибагливі до умов вирощування, тому добре себе проявляють на різних за видом ґрунтах. У порівнянні з іншими круп'яними та зерновими культурами має більшу стійкість щодо ураження шкідниками або хворобами. Історично склалось, що у період розвитку просо потребує досить малу кількість вологи та має здатність витримувати короточасні повітряні або ґрунтові посухи. Що звісно, додає цінність вирощуванню проса за складених умов кліматичних змін, не тільки в Україні, а Світі в цілому.

Просо поширена культура майже в усіх галузях світу: сільському господарстві, промисловості, медицині. У продовольчій сфері, для задоволення потреб харчування населення у вигляді пшононої каші. У хлібопекарському та кондитерському виробництві

пшоняне борошно змішують з борошном інших круп. Зерно просо використовують для виготовлення солоду на пивоварні. Під час переробки з побічних продуктів пшоняного борошна видобувають олію на технічні потреби, отримують біологічно активні речовини для мікробіологічної промисловості. Неочищене або розмолоте зерно проса використовують, як вітамінним кормом для птиці та інших домашніх тварин. Солому злаку і половину використовують в господарстві для великої рогатої худоби. Лузгу, яку одержують при очищенні зерен використовують як альтернативний вид біопалива. Широкий спектр застосування у різному виді зерна та побічних продуктів при переробці проса створюється завдяки унікальним якісним властивостям та поживним показникам культури.

Користь використання проса в харчуванні має лікувальні властивості, завдяки багатому вмісту мікроелементів (кальцію, магнію, цинку, фосфору, йоду, міді і заліза), вітамінів (тіаміном, рибофлавіном, токоферолом, нікотиною кислотою, каротином). Також зерно проса багате на вміст білків, вуглеводів, швидко окислювальними жирами та клітковиною. Одна порція пшоняної каші забезпечує організм багатьма дозами вітамінів групи В: В1, В2, В5, В6 та РР, що допомагає позбутися від дратівливості і депресії, зміцнює волосся та сприяє здоровому стану шкіри, нормалізує кров'яний тиск в організмі людини.

Незважаючи на всі корисні переваги цих двох культур, відчинянні виробники, як правило, користуються більш практичними оцінками доцільності виробництва тієї чи іншої культури. Наприклад, за приведеними даними витрат аграрних підприємств на виробництво 1 ц нішевої продукції рослинництва за регіонами України станом на 2019 рік, були не малі. Порівнюючи показники витрат на виробництво гречки за областями найбільші збитки були у Чернівецькій області, що склало 2 216,3 грн/ц, а найменше в Одеській області – 150 грн/ц, за виключенням Закарпатської області, де гречко сіянням не займаються. Для просо показники витрат за областями знаходяться в межах від 400 до 500 грн/ц, за виключенням Житомирської, Одеської та Тернопільської областей де витрати у 2019 році склали 745,2 грн/ц, 715,2 грн/ц та 1037,8 грн/ц відповідно (рис. 1).

Якщо розглянути за структурою основних витрат, стосовно виробничої собівартості продукції цих круп'яних культур у різних вітчизняних агропідприємствах станом на 2019 рік таблиця 1.

Таблиця 1

Структура основних витрат при вирощуванні гречки і проса

Види витрат	Культури	
	Гречка	Просо
Прямі матеріальні витрати – усього	50,2	54,9
насіння та посадковий матеріал	11,2	8,8
мінеральні добрива	14,8	16,7
пальне і мастильні матеріали	14,0	15,6
решта матеріальних витрат	10,2	13,8
Прямі витрати на оплату праці	7,7	6,5
Інші прямі витрати та загально виробничі витрати – усього	42,1	38,6
відрахування на соціальні заходи	1,7	1,3
амортизація	7,2	8,3
оплата послуг сторонніх організацій	5,6	6,7
решта інших прямих та загально виробничих витрат	27,6	22,3
Витрати – усього	100	100

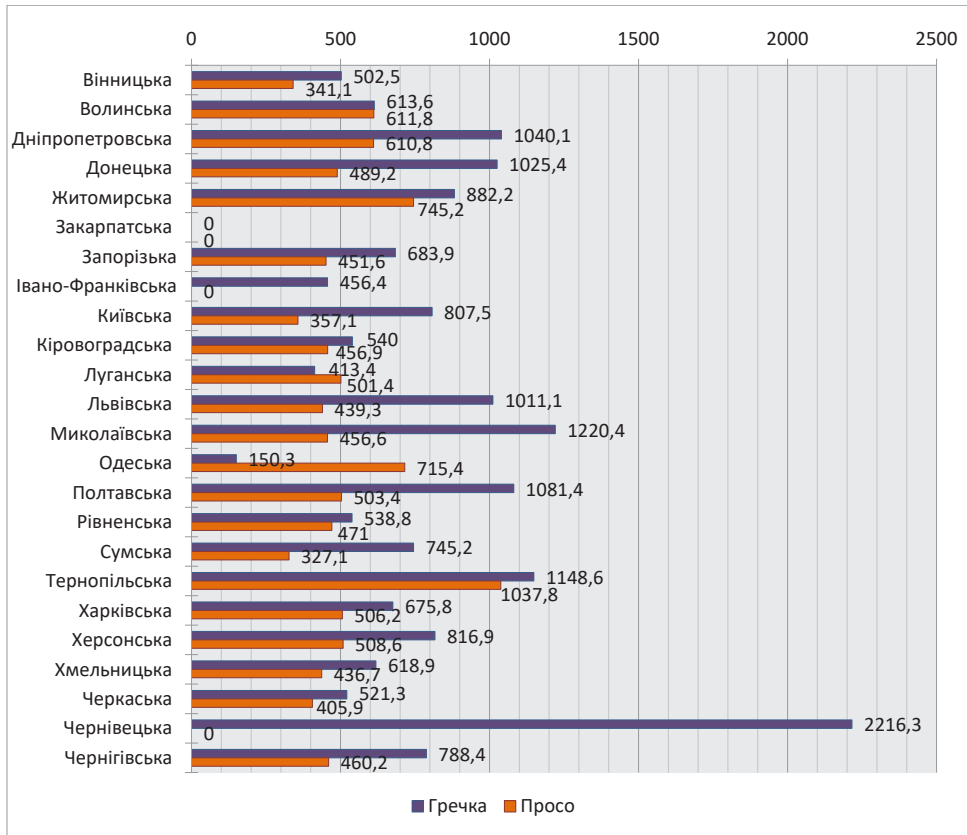

Рис. 1. Графік витрат агропідприємств на виробництво 1 ц нішевої продукції рослинництва за регіонами України, 2019 р., грн

Майже половина усіх витрат, при вирощуванні гречки, приходить на прямі матеріальні витрати, що включають витрати на насіння та посадковий матеріал, мінеральні добрива, паливо і мастильні матеріали та інше. Лише 7,7% витрат складає загально виробничі витрати, до яких належать: відрахування на соціальні заходи, оплата послуг сторонніх організацій та інше.

Що стосується формування собівартості проса за тими ж параметрами, розподіл здійснюється майже так само. За показниками 2019 року на прямі витрати склало майже 55%, на оплату праці закладено 38,6 % та 6,5% – загально виробничі витрати.

За двома графіками видно, що найбільші сегменти, які і формують ціноутворення вихідної продукції, залежить від цін на паливо, мастильні матеріали та добрива, засоби захисту. Враховуючи це, рентабельність вирощування гречки та проса для агровиробників може бути мінусовою. Так, наприклад, за показниками рентабельності вирощування гречки за період з 2015 по 2019 роки, можна прослідити нестабільну варіацію змін досліджуваного показника. Від так, у 2018 році рентабельність гречки була -17,2%, коли витрати на виробництво перевищили ціну збуту продукції.

Показник рентабельності виробництва проса, за цей п'ятирічний період, має більш послідовну тенденцію до зменшення. Ще у 2015 році показник був 58,4% та вже через п'ять років рентабельність складає 6,1%. У 2020 р. рівень рентабельності гречки скла-

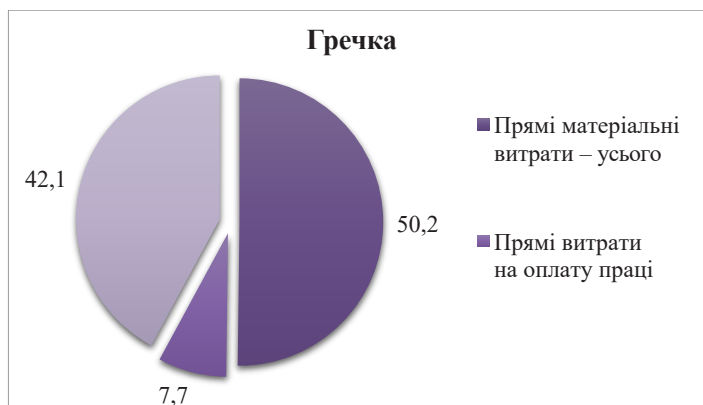

Рис. 2. Структура виробничої собівартості виробленої продукції гречки в агропідприємствах України, 2019 р., %

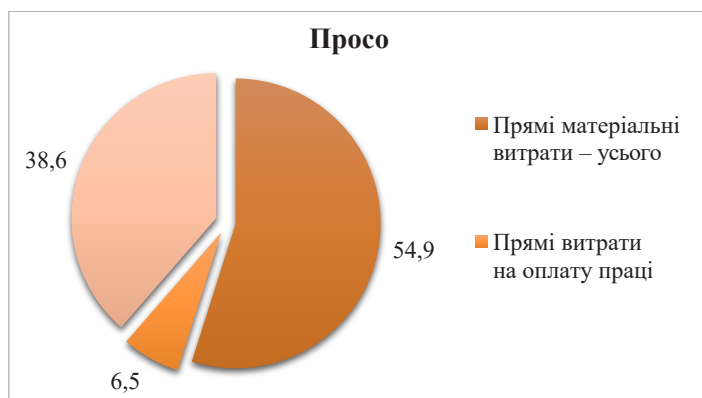

Рис. 3. Структура виробничої собівартості виробленої продукції проса в агропідприємствах України, 2019 р.

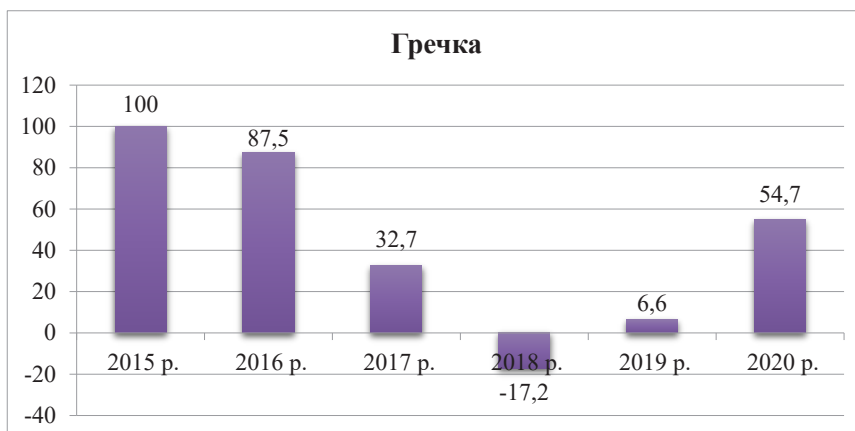

Рис. 4. Рівень рентабельності виробництва гречки в агропідприємствах України, за період 2015–2020 рр., %

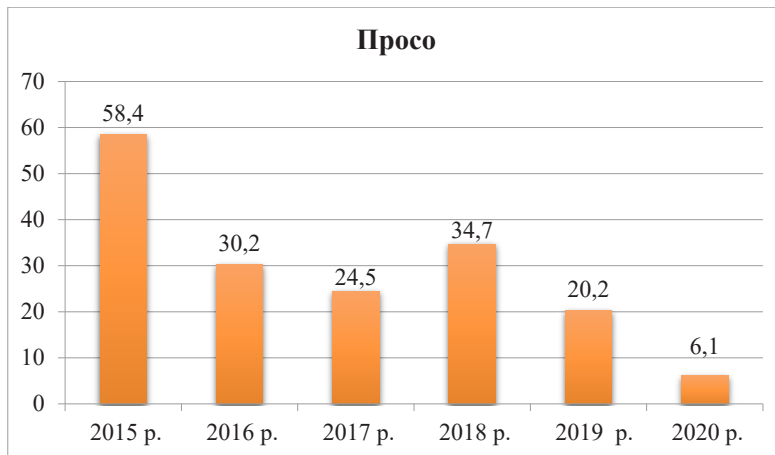

Рис. 5. Рівень рентабельності виробництва просо в агропідприємствах України, за період 2015–2020 рр., %

дав 54,7 % Більш рентабельні культури, очевидно, мають вищий потенціал із позицій виробництва та експорту.

Аналіз рівня рентабельності виробництва гречки в аграрних підприємствах за регіонами України (рис. 6) дав змогу ідентифікувати ще більшу варіацію, ніж у

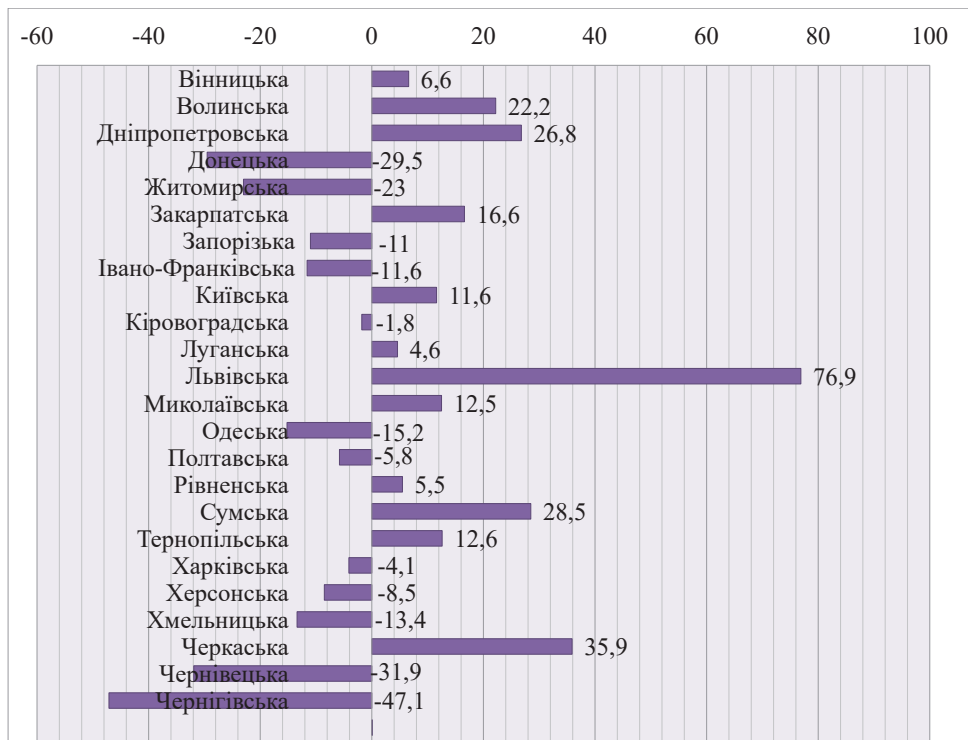

Рис. 6. Рівень рентабельності виробництва гречки в агропідприємствах за регіонами України, 2019 р., %

попередньому випадку із собівартістю, що, знову-таки, вказує на наявність істотних резервів підвищення прибутковості виробництва й збуту у тому числі і експорту досліджуваних культур, а відповідно й підвищення сталості підприємств і регіонів.

Для прикладу, коефіцієнт варіації рівня рентабельності гречки становив майже 1100 %, розмах варіації – 124 в. п., середній рівень рентабельності – 6,6 %, тобто в однакових макроекономічних умовах підприємства одних регіонів були надприбутковими, а інших – збитковими. Однією з головних причин є відмінності в собівартості гречки, яка у Чернівецькій області (2216,3 грн/ц) була в 5,4 рази більшою, ніж у Луганській (413,4 грн/ц). Механізм формування цих відмінностей і використання резервів підвищення прибутковості виробництва гречки обґрунтовано в наших багаторічних дослідженнях.

Рентабельність виробництва проса за регіонами України має також розрізнені значення. Найбільші показники рентабельності були у Вінницькій (71,7%) та Волинській (81,6) областях. У загальній кількості рівень рентабельності виробництва проса в Україні у 2019 році було в межах від 23% до 57,3%, за винятком Житомирської (-7,8%), Одеської (-7,6%) та Рівненської (-7,9%) областей, де рівень рентабельності був від'ємний. Також у Закарпатській, Івано-Франківській та Чернівецькій області зовсім не висівали круп'яну культуру.

У цілому перевага низької собівартості виробництва різноманітної сільськогосподарської продукції заважає агровиробникам заробляти мільярди гривень та гальмує життєво важливий, в умовах глобальної конкуренції, процес технологічної модерніза-

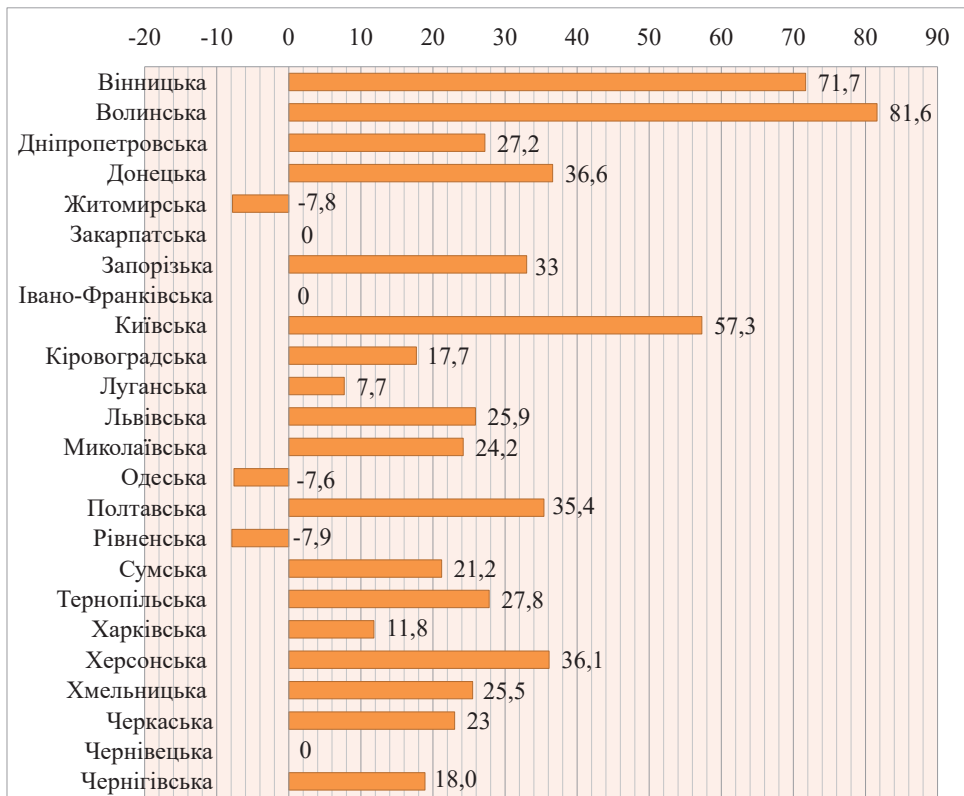

Рис. 7. Рівень рентабельності виробництва проса в агропідприємствах за регіонами України, 2019 р., %

ції агровиробників. Виробництво нішевої сільськогосподарської рослинності не пристосовано до сучасних зміни клімату. Тому в умовах глобальних викликів державна підтримка сільського господарства стає все більш важливою та актуальною як стратегічний інструмент суттєвого підвищення конкурентоспроможності його продукції.

Стан світового ринку зернових культур можна охарактеризувати такими показниками ринкової активності, як сила попиту та пропозиції, обсяг продажу, ринкова активність продавців і покупців. Враховуючи зростання конкуренції на ринку, необхідна адекватна інформація про ринкову кон'юнктуру та динаміку обсягів продажу відповідної продукції, яку можна отримати шляхом аналізу.

Продовольча та сільськогосподарська організація Об'єднаних Націй (FAO) представила глобальний прогноз пропозиції та попиту на зернові та круп'яні культури, вказуючи на те, що ринки залишатимуться спокійними, навіть якщо будуть волатильними.

У світовому виробництві очікується, що світові запаси нішевих культур, у тому ж числі гречки та проса, залишаться на рекордних рівнях на тлі очікувань збільшення споживання та інших потужних культур. За представленою таблицею тенденції експорту культур гречки та проса.

Таблиця 2

Стан та тенденції експорту нішених культур з України, тис дол США

Культури	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2020 р. до 2017 р., %	Коефіцієнт варіації, %
Гречка	292,9	389,9	481,5	268,1	91,5	27,3
Просо	12680,1	8000,3	15506,7	29568,9	233,2	56,5

За даними таблиці 2 побудовані графіки 8 та 9, які наглядно демонструють динаміку експорту обраних нішевих культур. Максимальне значення експорту української гречки відбулося у 2019 році що склало 481,5 тис дол та вже в наступному 2020 році експорт скоротився майже в половину та склав 268,1 тис дол

Якщо розглянути динаміку експорту проса, спостерігаємо позитивну тенденцію до збільшення, починаючи з 2018 року (8 000,3 тис. дол.) до 2020 року (29 568,7 тис. дол.) експорт збільшився майже на 73%.

Очікувана інфляція в 2019 році була вища, за попередній рік. На початку року на закупівельну вартість сільгосптехніки та всі товари та технічне обладнання, що закуповується для промислових цілей, впливає зміцнення курсу гривні. Прибутки біль-

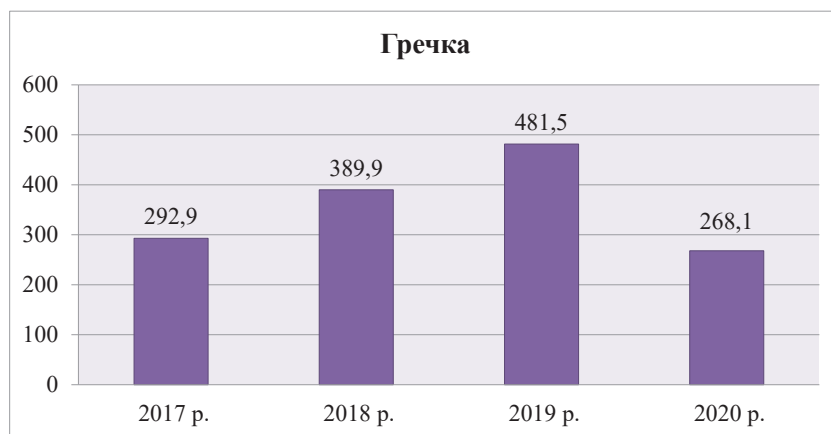

Рис. 8. Динаміка експорту гречки в Україні за період 2017–2019 рр., тис дол

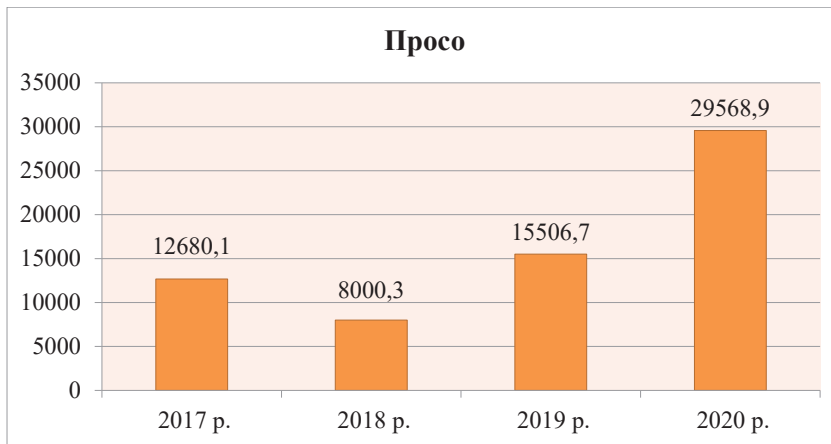

Рис. 9. Динаміка експорту гречки в Україні за період 2017–2019 рр., тис дол

шості фермерів 2019 року були вищі в результаті зниження інфляції та покращення експорту країн-членів на світовому продовольчому ринку.

На основі проведеного дослідження сучасних аспектів економічного розвитку круп'яної галузі України, нижче наведено декілька рекомендацій для поліпшення стану галузі та сприяння стабільному розвитку аграрного сектору країни:

1. Створення сприятливої інвестиційної клімату: Уряд повинен сприяти створенню сприятливих умов для інвестицій у круп'яну галузь, зокрема шляхом спрощення адміністративних процедур, надання підтримки інвесторам та стимулювання розвитку нових технологій.

2. Підтримка досліджень і розвитку: Залучення державних та приватних джерел фінансування для досліджень і розвитку нових сортів круп'яних культур, удосконалення технологій вирощування та обробки, а також впровадження інноваційних підходів.

3. Розвиток інфраструктури: Інвестування у розвиток транспортної, логістичної та зберігаючої інфраструктури для поліпшення якості та ефективності постачання круп'яних продуктів на ринок, а також забезпечення їх збереження та транспортування.

4. Підтримка ринкової конкурентоспроможності: Виробники круп'яних продуктів повинні отримувати підтримку у підвищенні якості продукції, впровадженні стандартів безпеки та якості, розвитку брендів та маркетингових стратегій для розширення експортного потенціалу.

5. Підвищення свідомості та освіти: Забезпечення доступу до освітніх та консультативних програм для фермерів та підприємців круп'яної галузі, щоб підвищити їхні знання про сучасні методи вирощування, обробки, управління бізнесом та маркетингу.

6. Розвиток кооперації та співпраці: Стимулювання співробітництва між фермерами, об'єднаннями та кооперативами для об'єднання ресурсів, спільного виробництва, маркетингу та переробки, що допоможе знизити витрати та підвищити конкурентоспроможність.

7. Підтримка екологічності та сталого виробництва: Пропаганда екологічно відповідних практик, застосування інтегрованого управління шкідниками та добривами, а також розвиток органічного виробництва в круп'яній галузі.

Ці рекомендації спрямовані на покращення економічного розвитку круп'яної галузі України, забезпечення стабільності та сприяння сталому розвитку аграрного сектору країни.

Висновки. У даній науковій статті були проаналізовані сучасні аспекти економічного розвитку круп'яної галузі України. Дослідження виявило, що круп'яна галузь має великий потенціал для розвитку, але стикається з численними викликами та перешкодами.

Серед ключових проблем, виявлених у дослідженні, можна виділити недостатню інфраструктуру, нестабільність цін, конкуренцію на зарубіжних ринках та обмежений доступ до фінансування. Однак, розвиток круп'яної галузі можливий завдяки ряду рекомендацій, які можуть сприяти поліпшенню її стану та стабільному розвитку аграрного сектору країни.

Зокрема, рекомендації включають створення сприятливого інвестиційного клімату, підтримку досліджень і розвитку, розвиток інфраструктури, підвищення конкурентоспроможності продукції, підвищення освіти та свідомості фермерів, а також розвиток кооперації та співпраці у галузі.

Важливо підкреслити, що успішне реалізація цих рекомендацій потребує активної підтримки з боку уряду, бізнес-спільноти та інших зацікавлених сторін. Шлях до стабільного розвитку круп'яної галузі полягає в усуненні проблем, використанні нових технологій та інноваційних підходів, а також в постійному оновленні та адаптації до змін на ринку.

Дана стаття має важливе значення для наукової спільноти, державних органів управління та бізнесу, оскільки надає цінні рекомендації та вказівки для поліпшення економічного розвитку круп'яної галузі України, сприяючи стабільності аграрного сектору та загального економічного прогресу країни.

Список використаної літератури:

1. Аверчев О.В., Нікітенко М.П. Вирощування проса в умовах півдня України. *Таврійський науковий вісник*. № 116. С. 47–55.
2. Averchev O., Fesenko H. Analysis of economic aspects of buckwheat, panicum and rice growing and production in central and eastern europe and Ukraine. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2019. No. 5(5). П. 213–221. DOI: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2019-5-5-213-221>
3. Міністерство аграрної політики та продовольства України. URL: <https://minagro.gov.ua/ua/news/zavershuetsya-zbirannya-urozhayu-2022-namolocheno-693-mln-tonn> (дата звернення: 23.03.2023).
4. Міністерство аграрної політики та продовольства України. URL: <https://minagro.gov.ua/ua/news/urozhaj-2022-najbilshe-grechki-na-zhitomirshchini-yachmenyu-na-odeshchini-sonyashniku-na-kirovogradshchini> (дата звернення: 25.03.2023).

References:

1. Averchev O.V., Nikitenko M.P. Vyroshchuvannia prosa v umovakh pivdnia Ukrainy. *Tavriiskiyi naukovyi visnyk*, no. 116, pp. 47–55.
2. Averchev O. & Fesenko H. (2019) Analysis of economic aspects of buckwheat, panicum and rice growing and production in central and eastern europe and Ukraine. *Baltic Journal of Economic Studies*, no. 5(5), pp. 213–221. DOI: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2019-5-5-213-221>
3. Ministerstvo ahrarnoi polityky ta prodovolstva Ukrainy. Available at: <https://minagro.gov.ua/ua/news/zavershuetsya-zbirannya-urozhayu-2022-namolocheno-693-mln-tonn> (accessed 23 March 2023).
4. Ministerstvo ahrarnoi polityky ta prodovolstva Ukrainy. Available at: <https://minagro.gov.ua/ua/news/urozhaj-2022-najbilshe-grechki-na-zhitomirshchini-yachmenyu-na-odeshchini-sonyashniku-na-kirovogradshchini> (accessed 25 March 2023).

УДК 338.3

DOI: <https://doi.org/10.32782/2708-0366/2023.16.7>**Бойко Л.О.**

кандидат сільськогосподарських наук, доцент,
Херсонський державний аграрно-економічний університет
(м. Херсон / м. Кропивницький)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3699-6906>

Бойко В.О.

кандидат економічних наук, доцент,
Херсонський державний аграрно-економічний університет
(м. Херсон / м. Кропивницький)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8032-5731>

Bioko Liudmyla, Boiko Viktoriia

Kherson State Agrarian and Economic University
(Kherson / Kropyvnytskyi)

СУЧАСНИЙ СТАН АГРОБІЗНЕСУ В УКРАЇНІ ТА ЙОГО РЕВІТАЛІЗАЦІЯ У ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД

THE CURRENT STATE OF AGRIBUSINESS IN UKRAINE AND ITS REVITALIZATION IN A POST-WAR PERIOD

Внаслідок проведення бойових дій та окупації військами рф значної частини території України наші аграрії понесли мільярдні збитки. Численні ризики негативно вплинули на рентабельність виробничих процесів та поставили під загрозу існування агробізнесу. Але, позитивним є те, що Україна стала одним із глобальних лідерів і довела наскільки важлива її роль у функціонуванні світового аграрного ринку. На сьогодні в Україні є великі перспективи досягнути нових успіхів та можливість значно зміцнити свої позиції у світі. Для реалізації намічених планів український агробізнес повинен чітко усвідомити, що без впровадження інновацій та сучасних технологій неможливий стабільний розвиток сільського господарства. Стаття присвячена дослідженню сучасного стану агробізнесу. Висвітлено виклики українському агровиробнику в умовах війни та шляхи їх подолання. Надано рекомендації щодо ревіталізації агросектору у післявоєнний період.

Ключові слова: агробізнес, світові сільськогосподарські ринки, ризики, логістика, ревіталізація, нішеві культури.

The military operations and occupation of a considerable part of the Ukrainian territory by the russian armed forces have caused losses of billions UAH suffered by our farmers. Numerous risks have had a negative impact on profitability of production processes and posed a threat for agribusiness. However, there is a positive aspect of it, since Ukraine has become one of the global leaders and proved its important role in the functioning of the global agricultural market. Currently Ukraine faces excellent prospects of achieving new success and the opportunity to strengthen its positions in the world. In order to realize the plans, Ukrainian agribusiness should be aware of the fact that steady agricultural development is impossible without introducing innovations and modern technologies. The purpose of the study is to determine the current state of agribusiness in Ukraine and its revitalization in a post-war period. Agricultural producers understand that, because of the military actions, they must involve all the available resources for maintaining their businesses, jobs and try do their best to increase the volumes of production of agricultural products, that will allow ensuring food security of the country. In order to earn profits, it is necessary to take a number of measures, in particular, to subsidize purchase of agricultural products, to ensure VAT refunds and provide additional insurance guarantees for agricultural commodity producers, and to reduce expenditures of agricultural enterprises on transportation of their products. At present a new logistics direction in agribusiness has been introduced and truck and container parks for transporting grain crops have started functioning.

Ukrainian farmers take huge efforts to ensure food security of the country and rescue the most vulnerable social layers of the globe from famine and hope for financial assistance of the global community. The study examines the current state of agribusiness. It identifies challenges for Ukrainian agricultural producers under conditions of the war and methods for coping with them. The study gives recommendations on revitalization of agribusiness in a post-war period.

Key words: *agribusiness, global agricultural markets, risks, logistics, revitalization, niche crops.*

Постановка проблеми. Український агропромисловий комплекс до вторгнення російського агресора був ключовим гравцем на ринку продовольства у світі. Сільсько-господарська продукція у 2021 р. складала майже 40% від загальнодержавного експорту України. Україна увійшла до топ-10 виробників та експортерів зернових і олійних культур, олії та шроту, а також продукції тваринництва. Для українських аграріїв війна розпочата росією стала тяжким випробуванням, позиції України на світовому ринку погіршились, як з точки зору виробництва, так і експорту. Бойові дії на значній українській території спричинили знищення або руйнування налагоджених десятиліттями логістичних ланцюгів та технологічних процесів.

Значна кількість сільськогосподарських угідь після деокупації виявилась замінованою окупантами і на даний час являється непридатною для використання аграріями, крім цього наявна сільськогосподарська техніка та виробничі потужності частково або повністю зруйновані. Незважаючи на жакіття війни та усупереч існуючій небезпеці з підступними обстрілами ворогів, українські аграрії у минулому році весною засіяли, а восени зібрали щедри врожаї української ниви, показавши всьому світу незламний характер українського народу. Значна частина аграріїв із східних та південних територій релокували свій бізнес у більш безпечні західні регіони країни, де вдало налагодили логістику та співпрацю із зовнішнім ринком. За оцінками провідних світових експертів Україна, попри значні втрати сільськогосподарських угідь через мінування полів та зменшення засобів виробництва і на даний час залишається європейською та світовою житницею.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Агробізнес як найбільш прогресивну і високоефективну форму організації виробництва сільськогосподарської продукції досліджували ряд вітчизняних науковців. Зокрема, Крюкова І.О., Степаненко С.В. у результаті проведених досліджень визначили, що імперативи сталого розвитку сьогодні постають виключним пріоритетом спільної аграрної політики країн ЄС та інших провідних країн світу. Відповідальна соціальна, екологічна та економічна поведінка бізнес суб'єктів необхідна не тільки з позицій розв'язання глобальних і національних завдань розвитку, але й має значний вплив на результативність господарської діяльності [1]. Негрей М.В. і Трофімцева О.В. у своїх наукових роботах розглядають місце аграрного сектору України на світовому аграрному ринку. Науковці дослідили динаміку аграрного експорту України та визначили основні причини її негативної зміни у період війни [2].

Лазарева О.В. та ін. обґрунтували, що у сучасних умовах особливе значення повинно надаватись вивченню перспектив розвитку агробізнесу, який би забезпечував еколого-економічне ефективне землекористування [3]. Тарасевич Н.В. досліджує традиційний підхід до трактування економічної сутності агробізнесу на основі аналізу публікацій іноземних та вітчизняних науковців та розглядає загальні концептуальні засади сучасного агробізнесу та його роль в агропродовольчій системі країни [4]. Савицький Е.Е. розкриває сутність понять агробізнесу та особливості інноваційної діяльності провідних агрохолдингів України і визначає необхідність підвищення інноваційності підприємств агробізнесу [5].

Однак, реалії сьогодення при яких агробізнес стикнувся з низкою непересічних викликів, вимагають переосмислення підходів до його функціонування. Окупація, бойові дії, забруднення територій, брак палива – далеко не повний перелік того, що формує актуальні умови роботи аграріїв та стає темою для подальших досліджень науковців.

Формулювання цілей статті. Метою статті є визначення сучасного стану функціонування аграрного бізнесу в Україні та його ревіталізація у післявоєнний період.

Виклад основного матеріалу. Аграрний сектор України зазнав значних фінансових і матеріальних втрат через військові дії, так як дуже часто бої відбуваються на значній частині сільськогосподарських земель аграрних підприємств та фермерів. Крім того існує велика небезпека через забруднення сільськогосподарських угідь боеприпасами які не вибухнули, встановленими мінами та розлитими паливно-мастильними матеріалами. Як свідчать останні висновки провідних міжнародних експертів, що найбільшою проблемою України після закінчення війни буде наявність більше 13% замінованих земель.

Через бойові дії в Україні, за оцінками Мінагрополітики і KSE Агроцентру, понад 84 тис одиниць сільськогосподарської техніки і устаткування знищено або викрадено загарбниками. Вартість такого майна оцінюється майже у 2,9 млрд \$ США, що становить 44% від усіх встановлених механічних пошкоджень завданих рф нашому агропромислому комплексу.

Другою за розмірами статтею нанесених збитків аграріям – це крадіжка або цілковите знищення вже виробленої сільськогосподарської продукції [6]. Україна зазнала збитків через втрати зернової, олійної та іншої сільськогосподарської продукції не лише внаслідок знищення, але й через систематичне вивезення її окупантами за межі нашої держави. За час війни по оцінкам Агроцентру KSE рф було викрадено або повністю знищено 2,8 млн тонн зернових та 1,2 млн тонн олійних культур врожаю 21 року, загальною вартістю \$1,87 млрд.

На даний час в результаті проведення бойових дій було зафіксовано, що пошкоджено або знищено потужності зерносховищ загальною місткістю 9,4 млн тонн. Остаточну кількість втрачених потужностей можливо буде встановити тільки після закінчення війни, так як достеменно невідома доля зерносховищ на тимчасово окупованих територіях. Фахівці підрахували, що вартість проведення ремонтних робіт з відновлення пошкоджених та новозбудованих на заміну знищених зерносховищ становить більше \$1,1 млрд.

Крім того, через продовження бойових дій великих втрат поголів'я зазнає галузь тваринництва. За період війни було втрачено 212 тис голів великої рогатої худоби, 95 тис голів кіз та овець, 507 тис голів свиней, майже 11,7 млн голів птиці та майже 400 тис бджолосімей. Орієнтовна вартість збитків нанесених сільськогосподарським товаровиробникам в тваринництві та бджільництві становить більше \$362 млн.

Окрім вищезазначених збитків, на територіях, які постраждали від війни знищено більше 14,3 тис га багаторічних насаджень, вартість яких оцінюється в майже \$349 млн Також загарбники використовували для потреб своєї армії паливно-мастильні матеріали, знищували або привласнювали засоби захисту рослин та мінеральні добрива майже на \$95 млн. Згідно останніх підрахунків здійснених фахівцями KSE Агроцентр і Мінагрополітики, вартість збитків агропромислового комплексу України нанесених в результаті агресивних дій рф, орієнтовно становить \$6,6 млрд Сума вищезазначених збитків складає 23% від усієї вартості активів аграрних підприємств, тобто майже чверть аграрного сектору України зруйновано [7].

Окрім втрати вищенаведених матеріальних активів, ще є і непрямі втрати, до яких відносяться недоотримані прибутки від зменшення кількості виробленої продукції, зменшення прибутку через порушення логістичних ланцюгів та зниження внутрішніх цін, а також додаткові витрати у зв'язку з подорожчання факторів виробництва. У минулому 2022 р. встановлене суттєве зменшення врожаїв сільськогосподарських культур, які традиційно вирощуються українськими аграріями.

Недоотримання сільськогосподарської продукції у минулому році пов'язано з двома ключовими факторами. Перший фактор – це фактичне скорочення зібраних площ деяких культур, так як значна частина цих культур традиційно вирощувалась на територіях, які потрапили в зону бойових дій. Другий фактор – зниження врожайності через вимушене спрощення технології вирощування, а це зменшення норми внесення мінеральних добрив та використання засобів захисту рослин.

Але ні з чим не зрівняються втрати аграріїв та держави внаслідок порушення логістики [8], які заподіяла війна. Блокада морських українських портів на Чорному морі призвела до суттєвого зниження внутрішніх цін на експортоорієнтовані культури – соняшник, пшеницю, кукурудзу, ячмінь. На даний час питання експорту української сільгосппродукції було частково вирішено за допомоги світової спільноти, шляхом змінення логістики із залученням залізничного та автомобільного транспорту. Завдяки втручання світової спільноти була підписана зернова угода, яка дещо покращила ситуацію та надала змогу проведення морських зернових конвоїв у Чорному морі під егідою ООН. Але обсяги експорту не задовольняють потреби експортерів, а вартість транспортування продукції залишається високою. Прибутки недоотримані українськими аграріями понад у п'ять разів перевищують обсяги матеріальної шкоди завданої рф.

Фермери попри все налаштовані позитивно. Ті з них, хто знаходиться в зоні бойових дій, після визволення розраховують повернутися до своєї діяльності. Ті, хто знаходиться на мирних територіях, шукають нові ринки збуту, нові ніші, змінюють напрями своєї діяльності відповідно до попиту та потреб країни. Агробізнес – це чіткий процес, як у галузі рослинництва так і в тваринництві, зі своїми строками та технологіями. Його не можна призупинити чи законсервувати, всупереч всьому аграрії мусять працювати і будуть це робити.

Через бойові дії в Україні значна частина аграрних підприємств були вимушені евакуюватися до інших більш безпечних регіонів країни, це змусило їх змінювати вирощування традиційних культур на нішеві високомаржинальні культури, а саме горох, гірчицю, нут, сочевицю, реалізація та транспортування яких через блокування морських портів більш варіативне [9–11].

Враховуючи воєнний стан, який діє в державі, аграрні підприємства всіх форм власності все частіше при сівозмінах віддають перевагу бобовим культурам. В першу чергу це горох – культура швидко досягає та спроможна давати стабільні врожаї при відносно невисоких витратах на посівну компанію, а саме на насіння, добрива та засоби захисту рослин. Ця культура має великий попит і завжди приносила прибутку товаровиробникам. Бобові культури користуються попитом не тільки на ринку, але і самі аграрії теж відчують дефіцит у якісному насіннєвому матеріалі гороху, нуту та сочевиці.

Потужні агропромислові компанії приносять до державного бюджету великі кошти тому, що вирощують на значних площах кукурудзу, пшеницю, ячмінь, соняшник, сою. Поруч з ними дрібні та малі товаровиробники приділяють більше уваги культурам з високим рівнем застосування ручної праці – овочам, зелені, ягодам, а також нішевим культурам.

Надаючи фінансову допомогу через банки-партнери ЄБРР разом з ЄС допомагають малому та середньому агробізнесу в Україні і інших країнах Східного партнерства розкривати та розвивати власний потенціал. Стимулюючи гранти ЄС разом із кредитними коштами ЄБРР в межах ініціативи EU4Business дають змогу аграрним компаніям нарощувати обсяги експорту сільськогосподарських культур. Все це створює передумови для стійкого економічного розвитку та піднесенню економіки у цілому.

Одним з найважливіших елементів стратегічного розвитку агропромислового комплексу України є впровадження у сільськогосподарське виробництво цифрових технологій [12; 13]. Неможливо за короткий час перетворити аграрний сектор України у високотехнологічну галузь без широкого застосування інноваційних технологій (використання генних розробок, біо і нанотехнологій, тощо). Але для ефективної та безпечної цифровізації треба мати дієву систему кіберзахисту бізнесу, про це необхідно постійно пам'ятати.

Представниками бізнесу разом урядовцями України були визначені три основні пріоритети в аграрній сфері у повоєнний час. Про пріоритети, які були зазначені у Плані відновлення України, повідомила у своїй інформації пресслужба Європейської Бізнес Асоціації (ЄБА).

Перший пріоритет – це вдосконалення і розвиток експортної логістики. Незважаючи на відсутність вільних морських шляхів, зусиллями бізнесу вдалося досягти значних успіхів в експорті та збільшити обсяги реалізованої аграрної продукції з 350 тис тонн у березні до 3 млн тонн в липні. Завдяки втручання світової спільноти до відновлення логістичних коридорів приєдналися порти на Чорному морі. Другий пріоритет – це надійне зберігання зібраного врожаю сільськогосподарської продукції. Завдячуючи підтримці ФАО українським аграріям було надано надійне обладнання для зберігання зернових культур, що значною мірою вирішило питання дефіциту зернохосвищ, через часткову їх втрату під час війни. Третій пріоритет – це наявність кредитних ліній та вільний доступ до фінансових потоків аграріїв, над вирішенням цих завдань на даний час активно співпрацюють українські та закордонні партнери.

Розвиток аграрної галузі після закінчення війни передбачає модернізацію переробної галузі, збільшення доданої вартості, розвиток садівництва, тваринництва, біоенергетики та інше. Крім того важливо зазначити, що наскрізним мотивом у Плані відновлення є формування українського «зеленого курсу» Green Deal. Навіть у воєнний час інституції держави разом з представниками бізнесу докладатимуть зусиль з забезпечення переходу підприємств на сталу модель розвитку у період повоєнного відновлення економіки країни [14].

Висновки. Сільськогосподарські виробники розуміють, що через воєнні дії вони повинні задіяти всі наявні ресурси для збереження свого бізнесу, робочих місць та намагатися робити все для збільшення обсягів виробництва аграрної продукції, що дасть можливість забезпечити продовольчу безпеку країни.

Для прибуткового виробництва необхідно здійснити ряд заходів, зокрема це пільгова закупівля сільськогосподарської продукції, відшкодування ПДВ та встановлення додаткових страхових гарантій для сільськогосподарських товаровиробників, а також зменшення витрат аграрних компаній на транспортування виробленої продукції. Наразі започатковано новий логістичний напрям бізнесу та розпочали свою діяльність власні парки вантажних автомобілів і контейнерів для перевезення зернових культур. Впровадження Україною високоефективної експортної політики та диверсифікації ринку збуту сільськогосподарської продукції також принесе позитивний результат. Українські аграрії прикладають неймовірні зусилля для забезпечення продовольчої безпеки держави та порятунку найбільш незахищених верств населення планети від голоду і сподіваються на фінансову допомогу світової спільноти.

Список використаних джерел:

1. Крюкова І.О., Степаненко С.В. Ефективність вітчизняного агробізнесу у призмі пріоритетів сталого розвитку. *Агросвіт*. 2022. № 9-10. С. 3–12. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6792.2022.9-10.3>
2. Негрей М.В., Трофімцева О.В. Аналіз функціонування аграрного сектору України в умовах війни. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна серія «Економічна»*. 2022. № 102. С. 49–56. DOI: <https://doi.org/10.26565/2311-2379-2022-102-06>
3. Лазарева О.В., Мась А.Ю., Борисевич К.Ю. Орієнтири розвитку агробізнесу в системі управління земельними ресурсами в Європі та Україні. *Агросвіт*. 2022. № 2. С. 3–9. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6792.2022.2.3>
4. Тарасевич Н.В. Концептуальні підходи до визначення економічної сутності агробізнесу у міжнародному аспекті. *Modern Economics*. 2021. № 28(2021). С. 134–139. DOI: [https://doi.org/10.31521/modecon.V28\(2021\)-19](https://doi.org/10.31521/modecon.V28(2021)-19)
5. Савицький Е. Сучасні реалії інноваційного розвитку підприємств агробізнесу в Україні. *Економіка та суспільство*. 2021. № (31). DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-31-56>
6. Dalevska N., Boiko V. Development of the bankruptcy institute in Ukraine in the context of ensuring economic security of business. *Наукові праці ДонНТУ. Серія : «Економічна»*. 2022. № 1(25). С. 79–87
7. Сумарні втрати склали \$40 млрд, які через війну отримав аграрний сектор України. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/12/19/695167/>

8. Rusnak A., Boiko V. Logistics as a competitive advantage in the development of the agricultural sector in Ukraine. *«Evropský časopis ekonomiky a management»*. 2018. Svazek 4. Vydani 4. P. 55–61.
9. Бойко В., Бойко Л. Продовольча безпека та ризики для аграрного виробництва під час війни в Україні. *Економіка та суспільство*. 2022. № 41. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-41-27>
10. Бойко Л.О. Нові ніші підприємницької діяльності в аграрній галузі. *Ефективна економіка*. 2021. № 10. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=9449> DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2021.10.82> (дата звернення: 05.03.2023).
11. Бойко Л.О. Нішеві культури – прибутковий бізнес для аграрного підприємства : XIII Міжнародна науково-практична конференція Social function of science, teaching and learning. 14-17 грудня 2020 р. Бордо, Франція. URL: <https://isg-konf.com/uk/social-function-of-science-teaching-and-learning-ua/>
12. Бойко В.О., Осадчий А.А., Бойко Л.О. Соціальні мережі – перспективний напрям провадження бізнесу у підприємницькій діяльності. *Вісник Херсонського національного технічного університету*. 2021. № 2 (77). С. 178–185
13. Кирилов Ю.С., Грановська В.Г., Крикунова В.М., Жосан Г.В., Бойко В.О. Цифрова економіка. Криптовалюти : навчальний посібник. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2020. 228 с.
14. Бізнес назвав основні напрямки розвитку агросектору під час війни. URL: <https://landlord.ua/news/biznes-nazvav-osnovni-napriamky-rozvytku-ahrosektoru-pid-chas-viiny/>

References:

1. Kriukova I.O., Stepanenko S.V. (2022) Efektyvnist vitchyznianoho ahrobiznesu u pryzmi priorytetiv staloho rozvytku [Efficiency of domestic agrobusiness in prisms of priorities of sustainable development]. *Ahrosvit*, no. 9-10, pp. 3–12. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6792.2022.9-10.30>
2. Nehrei M.V. & Trofimtseva O.V. (2022) Analiz funktsionuvannia ahrarnoho sektoru Ukrainy v umovakh viiny [Analysis of the functioning of the agrarian sector of Ukraine under conditions of the war]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina. Seriya "Ekonomichna"*, no. 102, pp. 49–56. DOI: <https://doi.org/10.26565/2311-2379-2022-102-06>
3. Lazarieva O.V., Mas A.Iu., Borysevych K.Iu. (2022) Oriientyry rozvytku ahrobiznesu v systemi upravlinnia zemelnymy resursamy v Yevropi ta Ukraini [Guidelines of agriculture development in the system of land resource management in europe and Ukraine]. *Ahrosvit*, no. 2, pp. 3–9. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6792.2022.2.3>
4. Tarasevych N.V. (2021) Kontseptualni pidkhody do vyznachennia ekonomichnoi sutnosti ahrobiznesu u mizhnarodnomu aspekti [Actual aspects of risk management system in banks of Ukraine]. *Modern Economics*, no. 28(2021), pp. 134–139. DOI: [https://doi.org/10.31521/modecon.V28\(2021\)-19](https://doi.org/10.31521/modecon.V28(2021)-19)
5. Savytskyi E. (2021) Suchasni realii innovatsiinoho rozvytku pidpriemstv ahrobiznesu v Ukraini. [Modern realities of innovational development of agribusiness enterprises in Ukraine]. *Ekonomika ta suspilstvo*, no. 31. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-31-56>
6. Dalevska N., Boiko V. (2022) Development of the bankruptcy institute in Ukraine in the context of ensuring economic security of business. *Naukovi pratsi DonNTU. Seriya: "Ekonomichna"*, no. 1(25), pp. 79–87.
7. Sumarni vtraty sklaly \$40 mlrd, yaki cherez viinu otrymav ahrarnyi sektor Ukrainy [Total losses equaled \$40 billion caused by the war to the agrarian sector of Ukraine]. Available at: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/12/19/695167/>
8. Rusnak A., Boiko V. (2018) Logistics as a competitive advantage in the development of the agricultural sector in Ukraine. *"Evropský časopis ekonomiky a management"*, Svazek 4, Vydani 4, pp. 55–61.
9. Boiko V. & Boiko L. (2022) Prodovolcha bezpeka ta ryzyky dlia ahrarnoho vyrobnytstva pid chas viiny v Ukraini [Food security and risks for agricultural production during the war in Ukraine]. *Ekonomika ta suspilstvo*, no. 41. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-41-27>
10. Boiko L.O. (2021) Novi nishi pidpriemnytskoi diialnosti v ahrarnii haluzi [New niches of entrepreneurial activity in the agrarian sector]. *Efektivna ekonomika*, no. 10. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=9449> DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2021.10.82> (accessed 05 March 2023).

11. Boiko L.O. (Decenmer 14-17, 2020) Nishevi kultury – prybutkovyi biznes dlia ahrarnoho pid-priemstva [Niche crops are profitable business for an agricultural enterprise]: XIII Mizhnarodna nau-kovo-praktychna konferentsiia Social function of science, teaching and learning. Bordeaux, France. Available at: <https://isg-konf.com/uk/social-function-of-science-teaching-and-learning-ua/>

12. Boiko V.O., Osadchyi A.A., Boiko L.O. (2021) Sotsialni merezhi – perspektyvnyi napriam pro-suvannia biznesu u pidpriemnytskii diialnosti [Social networks are a promising direction of pro-moting business in entrepreneurship]. *Visnyk Khersonskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu*, no. 2 (77), pp. 178–185.

13. Kyrylov Yu.Ie., Hranovska V.H., Krykunova V.M., Zhosan H.V., Boiko V.O. (2020) Tsyfro-va ekonomika. Kryptovaliuty [Digital economics. Cryptocurrencies]: navchalnyi posibnyk. Kherson: OLDI-PLIUS, 228 p.

14. Biznes nazvav osnovni napriamky rozvytku ahrosektoru pid chas viiny [Buiseness identifies the main directions of the agrarian business development during the war]. Available at: <https://landlord.ua/news/biznes-nazvav-osnovni-napriamky-rozvytku-ahrosektoru-pid-chas-viiny/>

УДК 334.723+338.46

DOI: <https://doi.org/10.32782/2708-0366/2023.16.8>**Бондар Н.М.**

доктор економічних наук, професор,
Національний транспортний університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8254-2449>

Bondar Natalia

National Transport University

ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ ЗАХОДІВ ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ СФЕРИ ПОСЛУГ

PROSPECTS OF USING PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP TO ENSURE THE COMPETITIVENESS OF THE SERVICES SECTOR

Стаття присвячена дослідженню впливу та перспектив використання інструментів державно-приватного партнерства у забезпеченні конкурентоспроможності сфери послуг. Узагальнено теоретичні підходи до визначення державно-приватного партнерства. Встановлено сектори сфери послуг, в яких поширене використання механізмів ДПП. Досліджено існуючі кейси застосування ДПП у сферах транспорту, охорони здоров'я, освіти та туризму. На основі аналізу кейсів встановлено, що використання ДПП дозволяє усунути наявні прогалини у функціонуванні сфери послуг, підвищити ефективність функціонування секторів сфери послуг, покращити соціальне середовище в країні. Визначено, що позитивний ефект від використання ДПП в сфері послуг проявляється не лише в підвищенні конкурентоспроможності секторів, де дані проекти були безпосередньо реалізовані, а й у вдосконаленні функціонування суміжних секторів та посиленні конкурентних позицій національній економіки в цілому.

Ключові слова: державно-приватне партнерство, послуга, сфера послуг, конкурентоспроможність, транспорт, туризм, охорона здоров'я, освіта.

The article is focused on the study of the impact and prospects of using public-private partnership in ensuring the competitiveness of the service sector. Public-private partnership is any form of interaction between the state and private capital, which involves the transfer by the state to private business based on concluded standard contracts for the implementation of socially significant projects, as well as the distribution associated risks and expected returns. Considering the given definition, PPPs can primarily be used to improve the functioning of service sectors that are directly related to the provision of public needs, such as: transport, health care, education. PPP can be used to ensure the development of tourism and information technologies. Case studies of the use of PPPs for the development of port infrastructure in France and airports in Saudi Arabia led to the conclusion of a significant positive impact on the functioning of the transport sector itself, as well as related industries. The use of PPPs for the development of the health care system in Great Britain and the improvement of medical care in Bangladesh had a positive effect on the life expectancy and quality of life of the population, and also increased the attractiveness of these countries for medical tourism. The successful use of PPPs to ensure the availability of higher education in China created the prerequisites for the formation of intellectual resources in the country. At the same time, the use of PPPs to increase the availability of primary education in Brazil was unsuccessful due to the social characteristics of the country. PPP tools were actively used by Indonesia to increase the tourist attractiveness of a particular region and the USA to restore tourist facilities and expand their functional purpose. On the basis of case analysis, it was established that the use of PPP allows to eliminate existing gaps in the functioning of the service sector; to increase the efficiency of the functioning of service sector divisions, and to improve the social environment in the country. It was determined that the positive effect of PPPs usage in the service sector is manifested in increasing the competitiveness of the sectors where these projects were directly implemented and strengthening the competitive positions of the national economy as a whole.

Key words: public-private partnership, service, service sector, competitiveness, transport, tourism, health care, education.

Постановка проблеми. Забезпечення розвитку сфери послуг в умовах активної глобалізації вимагає використання сучасних інструментів залучення інвестиційних ресурсів. Серед таких інструментів одним з найефективніших є державно-приватне партнерство (ДПП). Механізми ДПП дозволяють поєднувати досвід та ресурси державного та приватного сектору, що створює можливості для активізації економічного зростання в сферах, де вони застосовуються, а також передумови для покращення якості життя населення країни. В зв'язку з цим виникає необхідність дослідження перспектив використання ДПП для забезпечення конкурентоспроможності сфери послуг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В існуючих на сьогодні наукових публікаціях [3; 5; 8; 9; 12–14] досліджуються теоретичні аспекти реалізації проектів ДПП та аналізуються особливості практичної реалізації окремих проектів. Однак, в існуючих матеріалах приділяється недостатньо уваги питанню впливу реалізації проектів ДПП на формування конкурентних переваг галузей національної економіки, включаючи сфери послуг, та ролі взаємодії держави і приватного сектору у забезпеченні глобальної конкурентоспроможності національної економіки.

Формування цілей статті. Метою статті є дослідження впливу застосування інструментів ДПП в сфері послуг на її конкурентоспроможність.

Виклад основного матеріалу. В вітчизняній та зарубіжній практиці відсутній єдиний інтегральний та уніфікований підхід до визначення терміну ДПП. Виходячи із існуючих в науковій літературі трактувань, «державно-приватне партнерство» можна визначити як: 1) невід'ємну частину економічної системи, яка являє собою сукупність економічних відносин, ресурсів, результатів, ефективності тощо; 2) суб'єкт господарських відносин, що характеризується виробничо-господарськими, ресурсними, фінансово-кредитними та соціальними зв'язками; 3) соціально-економічну систему, яка регулюється інституціональним середовищем та спрямована на надання суспільству необхідних послуг та продукції; 4) як проект, що передбачає наявність цілі, ресурсного забезпечення та обмеження у часі; 5) як організаційну структуру, що забезпечує реалізацію проекту та досягнення поставленого суспільно важливого завдання; 6) як загальну характеристику способу дій, пов'язаних із спільним вирішенням завдань державою і приватним бізнесом; 7) спосіб фінансування суспільно-значущого проекту [1]. Виходячи із вищенаведеного, під державно-приватним партнерством можна розуміти будь-які форми взаємодії держави та приватного капіталу, що передбачають передачу з боку держави певних повноважень з проектування, будівництва, управління та фінансування приватному бізнесу на основі укладених типових контрактів (договорів) для реалізації суспільно значущих проектів, а також розподіл пов'язаних із ними ризиків та очікуваних прибутків [2, с. 234].

Однією з основних ознак ДПП є його застосування в реалізації суспільно значущих проектів, тому інструменти ДПП можуть бути використані для вдосконалення функціонування секторів сфери послуг, що безпосередньо пов'язані із забезпеченням суспільних потреб. Враховуючи дану ознаку, в межах сфери послуг ДПП може застосовуватися в наступних секторах:

1. Транспорт: ДПП використовується для розбудови транспортної інфраструктури, включаючи будівництво нових автомагістралей, залізниць та аеропортів. В проектах ДПП по побудові транспортної інфраструктури зазвичай приватні компанії надають кошти на розвиток і функціонування інфраструктури, тоді як уряд забезпечує регулятивний нагляд і підтримку.

2. Охорона здоров'я: уряди країн можуть співпрацювати з приватними постачальниками медичних послуг для підвищення якості даних послуг у країні. Проекти ДПП в даному секторі можуть включати будівництво нових лікарень, навчання медичних працівників і забезпечення медичним обладнанням.

3. Освіта: інструменти ДПП можуть бути використані для покращення якості освіти в країні. Приватні компанії можуть надавати кошти в межах проектів ДПП

на розвиток інфраструктури, навчання вчителів, а також надавати нові технології та навчальні ресурси.

4. Туризм: приватні підприємства можуть співпрацюють з урядом в рамках ДПП для розвитку туристичних напрямків, покращення інфраструктури та просування країни як туристичного напрямку. ДПП в галузі туристичних послуг також може передбачати розвиток послуг обслуговування, таких як готелі та ресторани.

5. Інформаційні технології: ДПП може бути використане для підтримки розвитку інформаційних технологій в країні. Приватні компанії можуть надати фінансування та досвід для розробки нових технологій, тоді як держава може надати нормативну підтримку та створити сприятливе середовище для розвитку галузі.

Для розуміння та більш повної оцінки впливу ДПП на функціонування та конкурентоспроможність сфери послуг, доцільно розглянути кейси застосування проектів ДПП в окремих її секторах.

Інструменти ДПП активно застосовуються в транспортному секторі. Розбудова транспортної інфраструктури дозволяє вдосконалити та пришвидшити процес перевезення товарів та пасажирів, покращити якість послуг транспорту, а також підвищити значення країни як транспортного хабу.

Порт Дюнкерк був піонером у використанні ДПП для інвестицій та експлуатації терміналів у Франції. Починаючи з налагодження партнерства для суховантажного терміналу в 2000 році, пізніше було підписаний контракт на інше ДПП, цього разу присвячене контейнерному терміналу. Подібні проекти ДПП були реалізовані і в портах Марселя, Руана та Гавра [3, с. 13]. Внаслідок розбудови портової інфраструктури та створення сучасних контейнерних терміналів істотно зросла конкурентоспроможність французьких північних портів, а контейнерний трафік портів Франції зріс з майже 3 млн TEU у 2000 році до майже 6 млн TEU у 2019 році [4].

Іншим прикладом ефективного застосування ДПП для розбудови транспортної інфраструктури є проект побудови терміналу Хадж Міжнародного аеропорту короля Абдулазіза в Саудівській Аравії. Необхідність створення терміналу була обумовлена потребою обслуговувати мільйони релігійних паломників, які щороку відвідують Мекку та Медіну. Контракт на 20 років був підписаний в грудні 2006 року, в 2010 році будівництво терміналу було завершено і він був введений в експлуатацію [5, с. 97–98]. Внаслідок введення в експлуатацію нового терміналу та вдосконалення існуючої інфраструктури аеропорту загальний пасажиропотік аеропорту збільшився з 5,5 млн в 2010 році до 9,2 млн в 2016 році та до більше 14,3 млн в 2021 році [6; 7].

Дослідження вказаних двох кейсів дозволяє зробити висновок, що розвиток проектів ДПП в галузі транспорту не лише позитивно впливає на функціонування безпосередньо сектору транспортних послуг, а й на суміжні галузі, які використовують транспортну інфраструктуру (в першу чергу галузь туризму).

ДПП активно застосовується в сфері охорони здоров'я для забезпечення населення доступом до медичних послуг. У Великій Британії приватна фінансова ініціатива (PFI) є основною моделлю державно-приватного партнерства з Національною службою охорони здоров'я (NHS). В межах даної моделі не просто здійснюється фінансування капітальних інвестицій, а й використовується увесь спектр управлінських, комерційних і творчих навичок приватного сектора. Відповідальність за надання високоякісної клінічної допомоги пацієнтам і надалі несе Національна служба охорони здоров'я. Основною схемою PFI зазвичай є DBFO (проекування, будівництво, фінансування та експлуатація), тобто партнер із приватного сектору відповідає за: проєкування об'єктів (на основі вимог, визначених NHS); будівництво об'єктів (вчасно і за фіксовану вартість); фінансування капітальних витрат (відшкодування яких здійснюється за умови продовження функціонування об'єктів і дотримання вимог NHS); експлуатація об'єктів (забезпечення управління об'єктами та інші допоміжні послуги). NHS Trust також залишається роботодавцем для клінічного персоналу. PFI в охороні здоров'я повинні

гарантувати, що заклади, з якими вони працюють, є максимально сучасними, ефективними та економічно ефективними, покладаючи відповідальність за забезпечення цих вимог на спеціалістів-менеджерів. Тоді NHS може зосередитися на наданні медичної допомоги [8, с. 13]. Завдяки цьому система охорони здоров'я Британії показує дуже високі результати функціонування: в рейтингу Глобальної конкурентоспроможності Міжнародного інституту розвитку менеджменту в 2022 році за показником охорони здоров'я та навколишнього середовища Велика Британія знаходилась на 12 місці серед усіх країн світу [9].

Інструменти ДПП масово застосовуються країнами, що розвиваються, для забезпечення доступу малозабезпеченого населення до послуг медицини, підвищення рівня санітарії та збільшення тривалості життя населення. Уряд Бангладеш реалізував програму ДПП для покращення послуг охорони здоров'я в країні. Партнерство передбачає співпрацю між державним і приватним секторами для розвитку сучасних закладів охорони здоров'я, покращення медичних послуг і розширення доступу до доступного медичного обслуговування. Станом на 2006 рік у Бангладеші менше 40% населення мали доступ до первинної медичної допомоги. Щоб відповісти на надзвичайні проблеми охорони здоров'я, урядом Бангладеш було реалізовано 12 основних схем державно-приватного партнерства в галузі охорони здоров'я. Зокрема було реалізовано програми партнерства для планування сім'ї, боротьби з туберкульозом, імунізації, послуг з харчування (ESP) і проєкт міської первинної медичної допомоги. Інноваційність, гнучкість, донорський фонд і підхід до громади є ключовими для партнерства в Бангладеш [10, с. 3]. Успішне ДПП покращило медичні послуги в сільській місцевості та підвищило доступність медичних послуг для бангладешців. Середня прогнозована тривалість життя в Бангладеш зросла до 72 років в 2020 році, а витрати на охорону здоров'я на душу населення зросли з 12,34 дол в 2006 році до 45,86 дол в 2020 році [4].

Використання ДПП в сфері охорони здоров'я позитивно впливає на тривалість та якість життя населення держави, що сприяє підвищенню продуктивності функціонування всіх галузей економіки країни. Крім того, вдосконалення медичної системи за рахунок інструментів ДПП підвищує інтерес іноземців до медичного туризму та стимулює експорт послуг охорони здоров'я.

Застосування інструментів ДПП в сфері освіти обумовлено необхідністю підвищення рівня писемності та освіченості населення, а також потребою у збільшенні якості трудових ресурсів та формування інтелектуального капіталу.

В Китайській народній республіці ДПП використовується для збільшення доступності вищої освіти. Схема Страхування студентських позик, субсидованих державою (GSSLCI) – це форма кредитного страхування, в рамках якого уповноважені урядом фінансові установи (державні банки) можуть надавати студентам позики, застраховані Sinosafe (приватна страхова компанія), для отримання допомоги в навчанні. Програма була запущена з 2006 року. Якщо студент не виконає зобов'язання по виплаті, Sinosafe повертає кошти фінансовій установі та візьме на себе відповідальність за повернення боргу. Період позики GSSLS розраховується на основі тривалості освітньої програми (зазвичай від трьох до п'яти років) плюс певні роки для погашення (зазвичай протягом 10 років). Загальний термін не повинен перевищувати 14 років [11, с. 6]. GSSLCI щороку допомагає десяткам тисяч малозабезпечених студентів вступити у вищі навчальні заклади. Завдяки використанню даної програми відсоток охоплення вищою освітою зріс з 19% в 2005 році до 64% в 2021 році [4].

В Бразилії ДПП використовується для збільшення охоплення населення початковою освітою. Белу-Оризонті є столицею другого за промисловістю штату Бразилії, тому в регіоні був сильний попит на освіту: понад 11000 дітей (багато з них перебували в черзі на вступ до школи). Без приватних інвестицій зусилля муніципалітету, спрямовані на забезпечення доступу до освіти населенню шкільного віку, ускладнювалися технічними та фінансовими обмеженнями. Після детального техніко-економічного

обґрунтування Міжнародна фінансова корпорація (IFC) запропонувала проєкт ДПП, за якого 32 нових дошкільних заклади та п'ять початкових шкіл будуть профінансовані, побудовані та оснащені, а неакадемічні послуги будуть надаватися в рамках єдиного ДПП в 20-річний період концесії. Контракт було підписано в 2012 році. Це було перше застосування пакетного підходу ДПП в секторі освіти в Бразилії. Відповідно до ДПП приватний сектор відповідав за надання неосвітніх операційних послуг, таких як технічне обслуговування, прибирання, спостереження та прання, тоді як державний сектор відповідав за надання освітніх послуг, шкільне харчування та шкільний транспорт. Щоб прискорити здачу шкіл, федеральні та муніципальні ресурси були використані як джерела фінансування ДПП із попередньо фіксованою сумою початкового внеску після здачі кожної одиниці. Навчальні заклади були побудовані з використанням модульної конструкції, щоб забезпечити масштаб, стандартизацію та швидкість будівництва [12]. Завдяки впровадженню даного проєкту ДПП в 2014 році вдалося збільшити кількість вступників до початкової школи на 5%, а кількість населення з початковою освітою зросла на 600 тис. осіб. Однак в останні роки відбувалось істотне скорочення кількості населення з початковою освітою, що пов'язано з наявністю численних соціально-економічних проблем в країні, а також неможливість існуючих шкіл покрити існуючий попит [4].

Кейси Китаю та Бразилії кардинально відрізняються як за сутністю, так і за результативністю. Вдала імплементація програми в Китаї дозволила збільшити кількість населення з вищою освітою, створити передумови для формування інтелектуальних ресурсів в країні, а також значно підвищити конкурентоспроможність китайської освіти. Водночас, успіх ДПП в Бразилії був короточасним, що зумовлено соціальними особливостями країни та недостатньою відповідністю реалізованих проєктів ДПП потребам населення. В зв'язку з цим рівень освіченості населення Бразилії та якість бразильської освіти залишається відносно невисокими.

Досить поширеним є використання ДПП в сфері туристичних послуг. Зазвичай, проєкти ДПП в галузі туризму направлені на реконструкцію та відновлення туристичних об'єктів або представляють собою програму співпраці між урядом та приватним сектором задля забезпечення розвитку туристичного сектору в цілому.

В Індонезії уряд ініціював державно-приватне партнерство для розвитку туристичного сектору країни. З 2015 року здійснюється співпраця між урядом і приватним сектором у розвитку туризму в окрузі Північна Тораджа. Угодою передбачено розподіл доходів з туристичного чеку у відношенні 40:60 (40% уряду та 60% приватному сектору), а менеджери отримують допомогу від уряду, включаючи надання людських ресурсів для туристичних об'єктів. Уряд в даному ДПП виступає як регулятор, який допомагає в здійсненні розвитку туризму, наприклад, шляхом надання необхідних засобів допомоги туристичним об'єктам, а також підвищення якості людських ресурсів. шляхом навчання менеджерів туристичних об'єктів та навколишніх громад. Завдяки реалізації ДПП надходження від туристичного збору іноземних туристів стабільно зростали до 2020 року, коли відбувся значний спад, викликаний пандемією коронавірусу [13, с. 379–380].

Проєкти ДПП застосовувались для відновлення туристичних об'єктів. В 1981 році було створено ДПП для реконструкції Юніон-Стейшн в Вашингтоні. Концепція реконструкції мала два напрямки: створення мультимодального транспортного вузла та розвиток Юніон-Стейшн як окремого пункту призначення, який би приваблював мандрівників і отримувал дохід від роздрібної торгівлі. Щоб підтримати першу мету, було побудовано: багатоповерховий громадський гараж на понад 2000 місць; зону туристичних автобусів на 80 автобусів і зону очікування залізничного транспорту. Щоб створити потік доходу від роздрібної торгівлі, було додано 210000 квадратних футів торгових площ, понад 120 магазинів, ресторанів і кафе, а також дев'ятизальний кінотеатр, а стару зону обробки багажу в підвалі перетворили на фуд-корт. Частиною надлишко-

вої потужності вокзалу було перетворено на 100000 квадратних футів офісних приміщень, і національна залізнична компанія Amtrak перемістила туди свою штаб-квартиру, забезпечивши довгострокове джерело доходу від оренди. Оновлена станція була відкрита 29 вересня 1988 року. Станція є найбільш відвідуваним туристичним напрямком у Вашингтоні, яку відвідує понад 25 мільйонів відвідувачів на рік, а також є центром економічної діяльності. Створеного потоку доходів достатньо як для покриття витрат на експлуатацію та обслуговування станції, так і для забезпечення повернення інвестицій приватним інвесторам. Створено сотні нових робочих місць, багато торгових площ зайняті малим бізнесом та фізичними особами-підприємцями [14, с. 11–12].

Кейс Індонезії є прикладом вдалого використання ДПП для підвищення туристичної привабливості регіону. Внаслідок реалізації програми ДПП було здійснено розбудову туристичної інфраструктури, часткове відновлення туристичних об'єктів, підготовку персоналу, проведено інформаційну кампанію для підвищення зацікавленості в регіоні як туристичному напрямку. Зазначені заходи дозволили підвищити інтерес до регіону, а також збільшити якість туристичних послуг, що в результаті дозволило залучити додаткові фінансові надходження від туризму. Водночас, кейс США є прикладом використання туристичного об'єкта для надання послуг окрім безпосередньо туризму. Вашингтон є популярним туристичним напрямком, однак при відновленні туристичного об'єкта враховувалась можливість його використання для інших цілей. Завдяки цьому вдалось забезпечити достатню дохідність об'єкта для покриття витрат та повернення інвестицій навіть в умовах обмеженого туристичного потоку.

Інструменти ДПП застосовуються і в інших секторах сфери послуг. У Південній Африці уряд співпрацює з партнерами з приватного сектору, щоб розширити доступ до фінансових послуг у громадах, які недостатньо обслуговуються. Хартія фінансового сектору, яка була створена в 2003 році, є державно-приватним партнерством, метою якого є усунення історичних дисбалансів у фінансовому секторі країни. Завдяки цій ініціативі банки, страхові компанії та інші фінансові установи взяли на себе зобов'язання розширити доступ до банківських послуг і кредитів для осіб і громад, які раніше були в невідгладному становищі [15, с. 233–234].

Багато міст в Індії співпрацюють із приватними компаніями з утилізації відходів, щоб покращити управління твердими відходами. Модель ДПП передбачає, що уряд надає полігони для утилізації відходів, а приватні компанії відповідають за збір і утилізацію сміття. Це партнерство значно покращило чистоту міст і зменшило навантаження на державні ресурси [16].

Висновки. ДПП є життєздатним та ефективним способом усунення прогалин у розвитку сфери послуг та посилення її конкурентоспроможності. Проекти ДПП можуть активно застосовуватися в секторі транспортних послуг, туристичних послуг, послуг охорони здоров'я, послуг освіти та інших. Використовуючи ресурси та досвід як державного, так і приватного секторів, ДПП можуть допомогти прискорити економічне зростання та покращити якість життя громадян. Крім того, ДПП також сприяє інноваціям і передачі технологій у секторі послуг, що призводить до підвищення якості послуг і появи більших можливостей. Таким чином, використання ДПП в сфері послуг дозволяє підвищити конкурентоспроможність як сфери послуг, так і національної економіки в цілому.

Список використаних джерел:

1. Бондар Н.М. Розвиток транспортної інфраструктури України на засадах державно-приватного партнерства : монографія. Київ : НТУ, 2014. 336 с.
2. Бондар Н.М. Державно-приватне партнерство: сутність та принципи. *Вісник Національного транспортного університету*. 2010. № 21(1). С. 232–237.
3. Fredouet C. & Desplébin O. & Guerin F. Implementing Public-Private Partnerships: The Case of French Port Authorities. *International Journal of Applied Logistics*. 2016. № 6. P. 31–46.

4. World Bank Open Data. URL: <https://data.worldbank.org/> (дата звернення: 30.05.2023).
5. Biygautane M. Infrastructure Public-Private Partnerships in Kuwait, Saudi Arabia, and Qatar: Meanings, Rationales, Projects, and the Path Forward. *Public Works Management & Policy*. 2017. № 22(2). P. 85–118.
6. Saudi Arabia Passengers Traffic. URL: <https://www.ceicdata.com/en/saudi-arabia/air-transport-passengers-traffic-and-number-of-passengers-carried/passengers-traffic-arrival-annual-sa-jeddah-king-abdul-aziz-international-airport> (дата звернення: 30.05.2023).
7. Airport Passengers: Saudi Arabia. URL: <https://www.jcdecouxme.com/saudi-arabia/airport-passengers> (дата звернення: 30.05.2023).
8. Navarro-Espigares Jose Luis & Hernandez-Torres Elisa. Public and private partnership as a new way to deliver healthcare services. *XVI Encuentro de Economía Pública*. 2009. P. 28.
9. Competitiveness Ranking: United Kingdom. URL: <https://worldcompetitiveness.imd.org/countryprofile/GB/wcy> (дата звернення: 30.05.2023).
10. Osman Ferdous A. Public-Private Partnership in Health Service Delivery: Lessons from Bangladesh. CrossAsia. 2008. 25 p.
11. Public-Private Partnership: Equalizing Higher Education Opportunities Through Credit Insurance for Youth from Poor Households in China. Poverty Reduction: scaling up local innovation for transformational change. United Nations Development Programme. UN, 2012. 24 p.
12. Belo Horizonte Schools. URL: https://www.ifc.org/wps/wcm/connect/a80594c1-e030-4f2a-8d26-4cd03aa2cd29/PPPStories_Brazil_BeloHorizonteSchools.pdf?MOD=AJPERES&CVID=ШоysFd (дата звернення: 30.05.2023).
13. Muhammad Hidayat Djabbari Alwi & Suryadi. Public Private Partnership Model in Tourism Development in North Toraja District. *Enrichment: Journal of Management*. 2021. № 11(2). P. 378–382.
14. Smith A.L. Public-Private Partnerships (PPPs) for Sustainable Tourism. Washington, DC: Inter-American Development Bank. 2011. 13 p.
15. Arya B., Bassi B., & Pihyega R. Transformation Charters in Contemporary South Africa: The Case of the ABSA Group Limited. *Wiley-Blackwell: Business & Society Review*. 2008. Vol. 13. Issue 2. P. 227–251.
16. ICRA. Toolkit for Public Private Partnership frameworks in Municipal Solid Waste Management Volume I – Overview and Process, India: Government of India-Asian development bank. 2011. 102 p.

References:

1. Bondar N.M. (2014) Rozvytok transportnoyi infrastruktury Ukrainy na zasadakh derzhavo-privatnoho partnerstva [Development of transport infrastructure of Ukraine on the basis of public-private partnership]: monografiya. Kyiv: NTU, 336 p.
2. Bondar N.M. (2010) Derzhavno-privatne partnerstvo: сутnist ta pryntsyipy [Public-private partnership: essence and principles]. *Visnyk Natsionalnoho transportnoho universytetu*, no. 21(1), pp. 232–237.
3. Fredouet C., Desplébin O. & Guerin F. (2016) Implementing Public-Private Partnerships: The Case of French Port Authorities. *International Journal of Applied Logistics*, no. 6, pp. 31–46.
4. World Bank Open Data. Available at: <https://data.worldbank.org/> (accessed 30 May 2023).
5. Biygautane M. (2017) Infrastructure Public-Private Partnerships in Kuwait, Saudi Arabia, and Qatar: Meanings, Rationales, Projects, and the Path Forward. *Public Works Management & Policy*, no. 22(2), pp. 85–118.
6. Saudi Arabia Passengers Traffic. Available at: <https://www.ceicdata.com/en/saudi-arabia/air-transport-passengers-traffic-and-number-of-passengers-carried/passengers-traffic-arrival-annual-sa-jeddah-king-abdul-aziz-international-airport> (accessed 30 May 2023).
7. Airport Passengers: Saudi Arabia. Available at: <https://www.jcdecouxme.com/saudi-arabia/airport-passengers> (accessed 30 May 2023).
8. Navarro-Espigares Jose Luis & Hernandez-Torres Elisa (2009) Public and private partnership as a new way to deliver healthcare services. *XVI Encuentro de Economía Pública*, p. 28.
9. Competitiveness Ranking: United Kingdom. Available at: <https://worldcompetitiveness.imd.org/countryprofile/GB/wcy> (accessed 30 May 2023).
10. Osman Ferdous A. (2008) Public-Private Partnership in Health Service Delivery: Lessons from Bangladesh. CrossAsia, 25 p.

10. Public-Private Partnership: Equalizing Higher Education Opportunities Through Credit Insurance for Youth from Poor Households in China (2012) Poverty Reduction: scaling up local innovation for transformational change. United Nations Development Programme. UN, 24 p.

11. Belo Horizonte Schools. Available at: https://www.ifc.org/wps/wcm/connect/a80594c1-e030-4f2a-8d26-4cd03aa2cd29/PPPStories_Brazil_BeloHorizonteSchools.pdf?MOD=AJPERES&CVID=IH0ysFd (accessed 30 May 2023).

12. Muhammad Hidayat Djabbari Alwi & Suryadi (2021) Public Private Partnership Model in Tourism Development in North Toraja District. *Enrichment: Journal of Management*, no. 11(2), pp. 378–382.

13. Smith A.L. (2011) Public-Private Partnerships (PPPs) for Sustainable Tourism. Washington, DC: Inter-American Development Bank, 13 p.

14. Arya B., Bassi B., & Phiyega R. (2008) Transformation Charters in Contemporary South Africa: The Case of the ABSA Group Limited. *Wiley-Blackwell: Business & Society Review*, vol. 13, issue 2, pp. 227–251.

15. ICRA (2011) Toolkit for Public Private Partnership frameworks in Municipal Solid Waste Management Volume I – Overview and Process, India: Government of India-Asian development bank, 102 p.

УДК 338.4

DOI: <https://doi.org/10.32782/2708-0366/2023.16.9>**Габрилевич О.В.**

здобувач,

Національний університет водного господарства та природокористування

ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-5991-9903>**Нікитенко Д.В.**

доктор економічних наук, професор,

Національний університет водного господарства та природокористування

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4989-0879>**Habrylevych Oleksiiy, Nikytenko Dmytro**

National University of Water and Environmental Engineering

АНТИКРИЗОВЕ УПРАВЛІННЯ НАФТОПЕРЕРОБНИМ ПІДПРИЄМСТВОМ В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ

ANTI-CRISIS MANAGEMENT OF AN OIL REFINING ENTERPRISE IN CONDITIONS OF UNCERTAINTY

Головна мета цього дослідження полягає у теоретичному переосмисленні стратегій антикризового управління нафтопереробним підприємством в умовах невизначеності. Визначаючи пріоритетний напрямок енергетичної стратегії, враховується необхідність створення відповідних правових, економічних, фінансових, технологічних, суспільних і інформаційних умов для вирішення таких ключових завдань, як ефективне використання енергетичних ресурсів у національному господарстві, активна політика енергозбереження, розвиток ринкових взаємовідносин та диверсифікація джерел постачання енергоносіїв. Методика дослідження включала такі підходи: теоретичний аналіз (переосмислення попередніх публікацій та досліджень), структурний аналіз (визначення етапів антикризового управління) та синтез (розробка стратегії антикризового управління нафтопереробним підприємством). Результати дослідження включають створення системної галузевої політики та фіскальних і регуляторних умов для сприяння відновленню та підвищенню ефективності роботи підприємств, збільшення частки вітчизняних нафтопродуктів на українському ринку, стабілізацію його загального стану, зменшення залежності від імпортних постачань нафтопродуктів, поліпшення зовнішньоторговельного балансу, збільшення відрхувань до бюджету на різних рівнях у середньо- та довгостроковій перспективі завдяки створенню більшої доданої вартості, створенню нових робочих місць, розширенню ринку для суміжних галузей та збільшенню завантаження нафтотранспортної системи України та обсягів залізничних перевезень. Практична значущість отриманих результатів полягає в можливості використання запропонованих теоретико-прикладних підходів для покращення результативності стратегії антикризового управління нафтопереробним підприємством в умовах невизначеності.

Ключові слова: антикризове управління, стратегії управління, нафтопереробне підприємство, державне регулювання, економічна невизначеність.

This study focuses on the theoretical review of strategies for anti-crisis management in oil refining enterprises under conditions of uncertainty. The energy strategy's priority direction involves creating appropriate legal, economic, financial, technological, social, and informational conditions to address key tasks such as enhancing the efficient use of energy resources in the national economy, implementing active energy conservation policies, increasing market relationships, and diversifying income sources in the energy sector. The research methodology employed in this article includes theoretical analysis through the reinterpretation of recent publications and studies, structural analysis to identify the stages of anti-crisis management, and synthesis to formulate the anti-crisis management strategy for an oil refining enterprise. The results highlight the target aspects of the strategy for anti-crisis management in oil refining enterprises operating in uncertain conditions. These aspects encompass the creation of a systemic

industry policy and fiscal and regulatory conditions that promote the recovery and enhance the efficiency of enterprises. Other objectives include increasing the share of domestic petroleum products in the Ukrainian market, stabilizing the market's overall condition, reducing dependence on imported petroleum product supplies, increasing long-term deductions to various levels of budgets through the creation of greater added value, generating new employment opportunities, expanding markets for related industries, as well as increasing the utilization of Ukraine's oil transportation system and railway transportation volumes. However, implementing such a strategy for anti-crisis management in oil refining companies amidst uncertainty requires the government to create conditions that significantly increase investments in the gas and oil refining industry. This can be achieved through attracting financial resources from industry enterprises, including through the optimization of tax regimes, foreign investors, and international financial institutions. The practical value of this study lies in the application of the proposed theoretical and applied approaches, which can enhance the effectiveness of the anti-crisis management strategy in oil refining enterprises operating in uncertain conditions.

Key words: anti-crisis management, management strategies, oil refining enterprise, state regulation, economic uncertainty.

Постановка проблеми. Однією з ключових проблем українського енергетичного сектора є необхідність здійснення адекватних перетворень в газо- та нафтопереробній галузі для відповідності вимогам розвитку ринкових відносин, європейської та євроатлантичної інтеграції, а також імплементації та адаптації енергетичного законодавства ЄС в Україні. З метою ефективного транспортування, перетворення та споживання паливно-енергетичних ресурсів у сучасних ринкових умовах, газо- та нафтопереробна галузь повинна втілювати стратегію, яка базується на принципах, закладених у Національній енергетичній програмі України. Основними цілями цієї стратегії є максимальне задоволення потреб держави в паливно-енергетичних ресурсах, збільшення обсягів власного видобутку і зменшення залежності від імпорту енергоносіїв.

Пріоритетний напрямок енергетичної стратегії визначається необхідністю створення належних правових, економічних, фінансових, технологічних, суспільних та інформаційних умов для досягнення основних завдань. Серед них – підвищення ефективного використання енергетичних ресурсів у народному господарстві, активна політика енергозбереження, поглиблення ринкових взаємовідносин і диверсифікація джерел надходження енергоносіїв.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Управління та розвиток нафтопереробного підприємства є предметом досліджень різних вчених, серед яких Безкоровайна О., Зайчук Л., Пилипів Н., Ширлоковський А., Ковалко М., Розгонюк В., Рудник А., Коломсев В., Григіль М., Болокан О. та інших. Дослідники, такі як Богданов А., Василенко В., Гальчинський А., Дюркгайм Е., Жовтун Д., Спенсер Г., Ханов Г., розглядають антикризове управління як макроекономічну проблему, приділяючи значну увагу антикризовому управлінню підприємствами державної та приватної форм власності. Проте питання антикризового управління нафтопереробним підприємством в умовах невизначеності залишаються актуальними і потребують подальшого дослідження.

Формування цілей статті. Метою даного дослідження є проведення теоретичного аналізу стратегій антикризового управління нафтопереробним підприємством в умовах невизначеності.

Виклад основного матеріалу. Виявлення і аналіз цих параметрів дозволяють підприємству вчасно реагувати на кризові явища і розробляти ефективні стратегії антикризового управління. Основні напрями таких стратегій можуть включати:

1. Реорганізація виробництва і оптимізація процесів. Проведення аналізу ефективності виробництва, впровадження нових технологій, зменшення витрат на виробництво та енергозбереження.

2. Диверсифікація ринків збуту. Розширення асортименту продукції та пошук нових ринків збуту для зменшення залежності від коливань попиту та цін нафтопродуктів.

3. Фінансове управління. Оптимізація фінансових процесів, залучення інвестицій, підвищення фінансової стійкості підприємства, зменшення боргового навантаження.

4. Управління персоналом. Збереження та розвиток кваліфікованого персоналу, мотивація працівників, підвищення їхньої ефективності.

5. Розробка іміджу і маркетингові стратегії. Підвищення конкурентоспроможності підприємства, залучення нових клієнтів, підтримка та розвиток партнерських відносин.

6. Управління ризиками. Аналіз та оцінка ризиків, розробка механізмів їхнього управління, створення резервів для покриття можливих втрат.

7. Управління змінами. Гнучкість та адаптація до змін на ринку, впровадження інновацій, пошук нових шляхів розвитку [1].

Враховуючи особливості нафтопереробної галузі, антикризове управління повинно бути спрямоване на підвищення конкурентоспроможності підприємства, оптимізацію виробничих процесів та збутових стратегій, забезпечення стійкості та ефективності фінансових операцій, а також розвиток інноваційних рішень. Такий підхід допоможе забезпечити успішне функціонування нафтопереробного підприємства в умовах невизначеності та кризових ситуацій.

Модернізація українських нафтопереробних підприємств з метою досягнення рівня країн Заходу і підвищення показників переробки нафти до рівня глибокої схеми може бути ефективним кроком для підвищення конкурентоспроможності галузі. Це передбачає впровадження нових технологій та схем переробки, які дозволять отримувати більше високоякісних нафтопродуктів зі сировини.

Один із можливих шляхів досягнення цієї мети – співпраця з провідними західними нафтовими компаніями. Це дозволить українським підприємствам отримати доступ до передових технологій, ноу-хау і експертизи в галузі нафтопереробки. Такий обмін знаннями та досвідом може сприяти впровадженню ефективних технологій та підвищенню якості продукції [2].

Розвиток нових схем розвитку нафтопереробного підприємства вимагає інноваційного підходу. Наприклад, впровадження глибокої схеми переробки нафти дозволить збільшити використання сировини та підвищити виходи нафтопродуктів високої якості, таких як бензини, дизельне паливо, авіаційне паливо та інші. Це може стати джерелом додаткових прибутків для підприємства та зменшити залежність від імпорту нафтопродуктів.

Однак, важливо врахувати фінансові, технологічні та екологічні аспекти при впровадженні модернізації. Цей процес може вимагати значних інвестицій, тому необхідна аналіз фінансових можливостей та пошук джерел фінансування. Також слід забезпечити використання екологічно чистих технологій, що відповідають стандартам збереження довкілля та енергоефективності.

Узагалі, успішна модернізація української нафтопереробної галузі вимагає комплексного підходу, враховуючи технологічні, економічні, екологічні та соціальні аспекти. Ретельне планування, стратегічне керівництво та співпраця зі світовими партнерами можуть сприяти успішному розвитку галузі та виводу її з кризового стану.

Фінансування антикризового управління нафтопереробного підприємства може бути здійснене за допомогою різноманітних заходів. Ось кілька можливих способів фінансування:

1. Оптимізація цінової і тарифної політики: Перегляд тарифів та цін на продукцію і послуги, що надаються підприємством, може сприяти збільшенню прибутковості та генерації додаткових коштів для фінансування антикризових заходів.

2. Прискорена амортизація основних фондів: Законодавче запровадження прискореної амортизації дозволяє зменшити податкове навантаження на підприємство та збільшити обсяги доступних коштів для фінансування інвестицій та антикризових заходів.

3. Залучення коштів від реструктуризації та погашення боргових зобов'язань: Проведення реструктуризації та погашення боргів може допомогти покращити фінансове становище підприємства та звільнити кошти для інших потреб.

4. Державне фінансування: Залежно від чинного законодавства та бюджету розвитку, уряд може виділяти державні кошти для фінансування антикризових заходів у нафтопереробній галузі.

5. Підвищення доходності та капіталізації: Створення умов для збільшення прибутковості та підвищення рівня капіталізації підприємств може сприяти залученню додаткових інвестицій та фінансуванню антикризових заходів [3].

Важливо ретельно розробити стратегію фінансування, провести аналіз фінансових можливостей підприємства та врахувати правові та регуляторні аспекти. Крім того, можна розглянути можливості співпраці з іноземними нафтовими компаніями або залучення інвестицій з міжнародних фінансових ринків.

Антикризове управління в умовах невизначеності дійсно має свої особливості. Деякі ключові риси антикризового управління в цих умовах включають:

1. Орієнтація на виведення з кризового стану: Головною метою антикризового управління є відновлення стабільності і ефективності підприємства, а також забезпечення його виживання та розвитку в умовах кризи. Заходи повинні бути спрямовані на підвищення конкурентоспроможності та фінансового оздоровлення.

2. Прогнозування та попередження неплатоспроможності: Ефективне антикризове управління передбачає розробку програм та стратегій, які дозволяють передбачати та попереджати неплатоспроможність підприємства. Це може включати аналіз фінансових показників, виявлення сигналів кризових явищ та прийняття вчасних заходів для їх запобігання.

3. Гнучка та швидка реакція на зміни: Умови невизначеності характеризуються швидкими та неочікуваними змінами. Антикризове управління повинно мати здатність швидко реагувати на зміни і приймати рішення в умовах обмеженої інформації та підвищеної нестабільності.

4. Визначення пріоритетних цінностей: У кризових умовах важливо визначити пріоритети і цінності підприємства, які допоможуть зосередитися на найважливіших аспектах діяльності та використати обмежені ресурси ефективно.

5. Ефективна робота в екстремальних умовах: Антикризове управління передбачає здатність працювати в умовах невизначеності та загострених обставин. Це вимагає від керівництва підприємства розробки та впровадження оптимальних стратегій виходу з кризових ситуацій та забезпечення стабільності функціонування [4].

Ці риси антикризового управління допомагають підприємству ефективно впоратися з кризовими ситуаціями та забезпечити його стійкість та розвиток навіть в умовах невизначеності.

Загалом, сьогодні нафтопереробна сфера економіки України характеризується такими негативними тенденціями:

- низьким рівнем споживання нафти, як сировини, (порівняно з розвинутими країнами світу) та водночас високим рівнем споживання готових нафтопродуктів, що призводить до щорічної втрати близько 1,6% ВВП держави;

- високим рівнем залежності від імпортних постачань нафтопродуктів, що призводить до енергетичної залежності та безпекових ризиків держави;

- технологічною відсталістю та низьким рівнем використання наявних переробних потужностей;

- низьким рівнем конкурентоспроможності продукції вітчизняних виробників нафтопродуктів на ринку України в наслідок нерівних та дискримінаційних економічних умов формування вартості та імпорту нафтопродуктів;

- відсутністю умов сприяння та стимулювання розвитку газо- та нафтопереробної галузі [5].

Ці заходи, зазначені в «Концепції розвитку газо- та нафтопереробної промисловості України до 2025 року», відображають стратегію антикризового управління в умовах невизначеності та мають на меті покращення ефективності роботи підприємств газо- та нафтопереробної галузі України. Основні напрямки цих заходів включають:

– Власний видобуток нафти та газового конденсату: Розвиток власного видобутку нафти і газового конденсату сприяє зниженню залежності від імпорту та забезпечує додаткові ресурси для переробки на внутрішньому ринку.

– Диверсифікація джерел та маршрутів постачання нафти: Розширення джерел та маршрутів постачання нафти допомагає знизити ризики, пов'язані з обмеженим постачанням та залежністю від окремих постачальників.

– Зниження залежності від імпорту нафтопродуктів і скрапленого газу: Розвиток власної виробництва нафтопродуктів та скрапленого газу дозволяє зменшити залежність від імпорту і забезпечити енергетичну безпеку країни.

– Створення та ефективне функціонування системи мінімальних запасів нафти та нафтопродуктів (МЗНН): Введення системи МЗНН дозволяє забезпечити резерви для випадків кризових ситуацій та нестабільності на ринку.

– Запровадження протекціоністських заходів: Введення обмежень на імпорт готових нафтопродуктів може сприяти захисту внутрішніх виробників та стимулювати розвиток вітчизняного ринку.

– Реконструкція та використання простоюючих нафтопереробних потужностей: Відновлення та використання простоюючих нафтопереробних потужностей дозволяє забезпечити робочі місця та виробництво в стратегічних секторах економіки.

– Підвищення ставок акцизного податку: Заходи з підвищення ставок акцизного податку спрямовані на збільшення доходів бюджету та підтримку розвитку галузі.

Ці заходи мають на меті стимулювання розвитку вітчизняної газо- та нафтопереробної галузі, зниження залежності від імпорту та забезпечення стабільності та конкурентоспроможності в умовах невизначеності.

Висновки. Умови невизначеності в галузі нафтопереробки вимагають від підприємств системного підходу до кризового управління та стратегічного планування. Одним з ключових аспектів антикризового управління є орієнтація на виведення підприємства з кризового стану, реалізація програм з підвищення конкурентоспроможності та фінансового оздоровлення. Важливими цілями стратегії антикризового управління є зниження залежності від імпорту нафтопродуктів, збільшення частки вітчизняних продуктів на ринку, стабілізація його загального стану та покращення зовнішньоторговельного балансу. Для досягнення цих цілей необхідно створити системну галузеву політику, сприятливі фінансові та регуляторні умови, а також залучити значні інвестиції у газо- та нафтопереробну галузь. Важливим елементом стратегії є розвиток існуючої системи газо- та нафтопереробки, нарощування власного видобутку нафти та газового конденсату, диверсифікація джерел та маршрутів постачання нафти, а також створення системи мінімальних запасів нафти та нафтопродуктів в Україні. Реалізація цієї стратегії сприятиме стабілізації ринку, збільшенню доданої вартості на підприємствах, створенню нових робочих місць і розширенню ринків для суміжних галузей, а також зміцненню енергетичної безпеки та зовнішньоторговельного балансу країни. Зазначена стратегія антикризового управління сприятиме стійкому розвитку нафтопереробної галузі України та покращенню її конкурентоспроможності на міжнародному ринку.

Список використаних джерел:

1. Гасанов С.С., Штангрет А.М., Котляревський Я.В. Антикризове корпоративне управління: теоретичні та прикладні аспекти. Київ : ДННУ «Акад. фін. Управління», 2012. 301 с.
2. Резнік Н.П., Слободяник А.М., Котляров В.О. Інвестиційне забезпечення конкурентоспроможності агропромислових формувань. Київ : ДП «Вид. дім «Персонал», 2018. 344 с.

3. Закон України «Про інвестиційну діяльність» від 18.09.1991 № 1560-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12#Text> (дата звернення: 06.03.2023).
4. Ковалевська А.В. Антикризове управління підприємством. Харків : ХНУМГ імені О.М. Бекетова, 2016. 140 с.
5. Концепція розвитку газо- та нафтопереробної промисловості України до 2025 року. URL: https://mepr.gov.ua/files/docs/Proekt/2020/19022020/3_Концепція.НП_зас.ЦОВВ_Концепція.pdf (дата звернення: 06.03.2023).

References:

1. Hasanov S.S., Shtanhret A.M., Kotliarevskyy Ya.V. (2012) Antykryzove korporatyvne upravlinnia: teoretychni ta prykladni aspekty [Anti-crisis corporate management: theoretical and applied aspects]. Kyiv: DNNU "Akad. fin. Upravlinnia", 301 p
2. Reznik N.P., Slobodianyuk A.M., Kotliarov V.O. (2018) Investytsiine zabezpechennia konkurentospromozhnosti ahropromyslovykh formuvan [Investment support of competitiveness of agro-industrial formations]. Kyiv: DP "Vyd. dim "Personal", 344 p.
3. Zakon Ukrainy "Pro investytsiinu diialnist" vid 18.09.1991 № 1560-XII [Law of Ukraine "On Investment Activity" dated September 18, 1991 No. 1560-XII]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12#Text> (accessed 06 March 2023).
4. Kovalevska A.V. (2016) Antykryzove upravlinnia pidpriemstvom [Anti-crisis management of the enterprise]. Kharkiv: KhNUMH name O.M. Beketova, 140 p.
5. Kontseptsiiia rozvytku hazo- ta naftererobnoi promyslovosti Ukrainy do 2025 roku [Concept of the development of the gas and oil processing industry of Ukraine until 2025]. Available at: https://mepr.gov.ua/files/docs/Proekt/2020/19022020/3_Kontseptsiiia.NP_zas.TsOVV_Kontseptsiiia.pdf (accessed 06 March 2023).

УДК 330.46

DOI: <https://doi.org/10.32782/2708-0366/2023.16.10>**Лобода О.М.**

кандидат технічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту та інформаційних технологій,
Херсонський державний аграрно-економічний університет
(м. Херсон / м. Кропивницький)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9826-9443>**Loboda Olena**

Kherson State Agrarian and Economic University
(Kherson / Kropyvnytskyi)

АНАЛІЗ ТА ПЕРЕВАГИ ЗАСТОСУВАННЯ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ В АГРОВИРОБНИЦТВІ

ANALYSIS AND ADVANTAGES THE APPLICATION OF DIGITAL TECHNOLOGIES IN AGRICULTURAL PRODUCTION

У сучасних умовах агровиробництва, як і для будь-якої іншої конкретної економіки, характерно використання нових технологій, пошук потенційних можливостей для своєї цінної продукції, відповідність вимогам сучасного ринку, набір, що швидко змінюється, і багато іншого. нормативна документація. Мета дослідження – виявити вплив цифрових технологій на сільське господарство. У роботі також використовується комплекс науково-дослідних підходів та методів, що ґрунтуються на теоретико-методологічних дослідженнях великих цифрових технологій та можливостей їх дослідження в агропромисловому комплексі. Зростання як можливості, і потреби у зборі, управлінні та аналізі даних може призвести до фундаментальних змін у організації продовольчої системи. Цифрові технології, у тому числі «наскрізні технології», полягають у суттєвих змінах в аграрному секторі, близькості до сільськогосподарської техніки та закінчуються оптимізацією наборів вимог до споживання продуктів харчування та ресурсів, у тому числі людської праці. У статті аналізуються зовнішні чинники та внутрішні чинники економічного розвитку. Проаналізовано застосування різних методів цифровізації, від низькотехнологічних рішень із використанням простих технологій для виявлення механізмів управління, до високотехнологічних технологій розумного землеробства, включаючи датчики, інтернет-речей, аналітику великих даних, робототехніку та штучний інтелект. Досліджено можливості та виклики, що зумовлюють виняткову інноваційність, специфіку використання цифрових технологій, а також аналізують досвід різних країн щодо використання цих технологій у сільському господарстві.

Ключові слова: цифровізація, агровиробництво, великі дані, хмарні обчислення, штучний інтелект, розумне землеробство, інтернет речей.

In the modern conditions of agricultural production, as in any other specific economy, it is characterized by the use of new technologies, the search for potential opportunities for its valuable products, compliance with the requirements of modern market, a rapidly changing set, and much more. regulatory documentation. The purpose of research is to identify the impact of digital technologies on agriculture. The work also uses a complex of research approaches and methods based on theoretical and methodological studies of large digital technologies and their research opportunities in agro-industrial complex. The growth of both opportunities and needs for data collection, management and analysis can lead to fundamental changes in the organization of the food system. Digital technologies, including "end-to-end technologies", consist of significant changes in agricultural sector, proximity to agricultural machinery and end with the optimization of sets of requirements for consumption of food products and resources, including human labor. It has been shown that modern advances have significantly expanded the possibilities of collecting, analyzing, managing or transmitting

data related to agricultural activities, including by reducing costs and increasing the speed of data collection, analysis and dissemination. Building on previous achievements, a new wave of technological advances is aimed at working with agricultural and other data in electronic format to improve the sustainability and efficiency of agricultural and food systems. The article analyzes external factors and internal factors of economic development. The application of various digitization methods is analyzed, from low-tech solutions using simple technologies to detect control mechanisms, to high-tech technologies of smart agriculture, including sensors, Internet of Things, big data analytics, robotics and artificial intelligence. Opportunities and challenges that determine exceptional innovativeness, the specifics of using digital technologies, and also analyze the experience of different countries regarding the use of these technologies in agriculture have been studied.

Key words: digitization, agricultural production, big data, cloud computing, artificial intelligence, smart agriculture, Internet of Things.

Постановка проблеми. В останні часи можна побачити значний вплив інновацій як на повсякденне життя людей, так і на економіку в усьому світі. Нові технології, що полегшують обмін та передачу даних, руйнують торговельні бар'єри, що пов'язують галузі та країни на різних континентах [1, с. 9]. У світі рівень розвитку цифрових технологій грає вирішальну роль конкурентоспроможності країн. Перехід до цифрової економіки сприймається як ключовий драйвер економічного зростання [2, с. 11]. Сільське господарство – це господарська діяльність, що спрямована на забезпечення продовольством населення і видобуток сировини низки галузей промисловості. Сільське господарство та харчовий сектор стикаються з багатьма проблемами. За прогнозами, до 2060 року населення світу сягне 9,6 млрд осіб, що призведе до значного збільшення потреби в продуктах харчування. До 2060 року людству доведеться виробляти на 70 відсотків більше їжі. Слід зазначити, що зі збільшенням населення зменшуватимуться природні ресурси: прісна вода і орні землі.

Цифрові технології можуть стати розв'язанням цієї проблеми [3, с. 24]. Очевидно, що необхідно знайти драйвери розвитку цифрової економіки, які сприятимуть реалізації сценарію «невипадання» країни з процесу цифровізації та відхилення від кривої розвитку, що наздоганяє. У сільському господарстві цифровізація може змінити правила гри, підвищивши операційну ефективність, врожайність та прибутковість. Крім того, цифровізація сільського господарства може створити більш справедливий агропродовольчий виробничо-збутовий ланцюжок, оскільки цифрові технології знижують транзакційні та трансакційні витрати, а також інформаційну асиметрію. Процес відтворення інтенсивного типу у сільськогосподарській діяльності, що означає розвиток якісно нової економіки на основі, сприяти створенню товарів та послуг з вищою споживчою цінністю або найкращим поєднанням ціни та якості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Під час підготовки статті використовувалися загальнонаукові методи розуміння економіки, адаптовані з урахуванням характеру використання передових цифрових технологій у сільському господарстві. У роботі використовується комплекс наукових підходів та методів: системний та комплексний підхід, методи логічного та порівняльного аналізу, експертних оцінок та статистичного аналізу. Методологічні підходи ґрунтуються на теоретико-методологічному вивченні потенціалу новітніх цифрових технологій та можливості їх застосування у сільському господарстві, а також аналізі можливостей та проблем, які спричиняють ці інновації.

Існує безліч різних технологій, кожна з яких має свої переваги: одні спеціалізуються на зборі інформації, інші на її обробці та зберіганні, треті здатні виконувати завдання та звільняти людей від необхідності ручної праці [4, с. 107]. Так чи інакше, використання будь-яких цифрових технологій не лише підвищує ефективність діяльності та знижує витрати, а й стає гарантом конкурентоспроможності [5, с. 64].

Нижче наведено основні внутрішні драйвери цифрової трансформації сільського господарства:

– Підвищення продуктивності сільського господарства. Заміна ручної праці автоматизованим значно скорочує час та вивільняє робочу силу, яку можна використовувати більш ефективно.

– Найкраще управління ризиками. Своєчасне інформування про хвороби рослин, попередження про негоду, нестачу вологи, проблеми з ґрунтом.

– Покращений доступ до ринку та корпоративне управління. Глибокий аналіз потреб ринку, аналіз сільськогосподарської діяльності, своєчасне виявлення та усунення проблемних зон [6, с. 115].

– Поліпшене управління адміністративними процесами. Автоматизація більшості адміністративних процесів.

Існують і зовнішні фактори цифровізації сільського господарства, такі як високий споживчий попит на інформацію про сільськогосподарську продукцію та необхідність впровадження технологій на фермах, щоб брати участь у все більш оцифровуваних глобальних виробничих та маркетингових ланцюжках і залишатися конкурентоспроможними.

Формулювання цілей статті. Мета статті – виявити вплив цифрових технологій на сільське господарство, на основі використання комплексу науково-дослідних підходів та методів, що ґрунтуються на теоретико-методологічних дослідженнях великих цифрових технологій та можливостей їх дослідження в агропромисловому комплексі.

Виклад основного матеріалу. Слід зазначити, що попит на сільськогосподарську інформацію зростає по всьому ланцюжку створення вартості як у державному, так і приватному секторі. Існує кілька факторів, що мотивують сільгоспвиробників підвищувати ступінь цифровізації.

По-перше, ми визначаємо низку факторів, пов'язаних з торгівлею, а також управління ланцюжком створення вартості. Цифрові технології дозволяють забезпечити зберігання та управління даними з моменту їх створення у господарстві до моменту передачі інформації всім учасникам ланцюжка поставок, забезпечуючи повну прозорість. Доступ до сільськогосподарських даних також може допомогти покращити регулювання торгівлі, наприклад, за допомогою безпаперових процедур.

Крім того, можна відзначити низку факторів, пов'язаних із споживчим попитом та реалізацією державної політики у сфері сільського господарства. Безпека харчових продуктів є одним із найважливіших показників якості для споживачів. Продаж неякісної продукції може завдати непоправної шкоди репутації як виробника, так і роздрібного чи оптового продавця. Можна зазначити, що доступ до інформації про виробництво продуктів може створити нове джерело вартості.

Харчова промисловість вивчає можливість використання цифрових технологій для безпечного зберігання та обробки електронних записів та підвищення прозорості транзакцій. Основна мета – оновити процеси управління даними у складній мережі фермерів, брокерів, дистриб'юторів, роздрібних продавців та споживачів, щоб полегшити розслідування неякісних та небезпечних харчових продуктів. Пошук даних вручну може зайняти тижні та ніколи не дати результатів, але цифрові технології можуть скоротити час до секунд.

Деякі з перерахованих вище технологій у тій чи іншій формі існують багато років. Попередні хвилі технічного прогресу принесли у сільське господарство механізацію та можливість збільшити врожайність та термін придатності сортів насіння. Ще одним поворотним моментом є використання супутникової системи GPS для керування сільськогосподарською технікою. Нещодавні досягнення значно розширили можливості збору, аналізу, управління чи передачі даних, пов'язаних із сільськогосподарською діяльністю, у тому числі за рахунок зниження витрат та збільшення швидкості збору, аналізу та розповсюдження даних. Ґрунтуючись на попередніх досягненнях, нова хвиля технологічних досягнень спрямована на роботу із сільськогосподарськими та іншими даними в електронному форматі для підвищення стійкості та ефективності сільськогосподарських та продовольчих систем.

Зазначимо, що збирати інформацію можна навіть у районах із високою хмарністю, що не дозволяє використовувати деякі типи супутникових датчиків. Супутникові технології дозволяють відстежувати зміни в землекористуванні: визначати тип культур, що вирощуються, оцінювати стан посівів, врожайність і втрати. Отримані дані можна використовувати для прогнозування сезонної врожайності, у тому числі для прогнозування результатів землеробства на різних рівнях, а також для створення та реалізації плану, який допоможе знизити збитки та оздоровити посіви. Очікується, що у майбутньому супутники подолають колишні обмеження та покращать здатність виявляти невеликі та фрагментовані види землекористування. Такі досягнення прокладуть шлях до ширшого використання супутникових даних підвищення продуктивності сільського господарства.

Досягнення в галузі безпілотних літальних апаратів (БПЛА) та розробка дистанційних датчиків значно знизили вартість та підвищили ефективність дистанційного зондування [6, с. 32]. Під час польоту БПЛА збирає тепловізійні та візуальні зображення, що дозволяє отримувати докладніші зображення та знімати в умовах похмурого неба. Фермери можуть використовувати дрони для зниження витрат на моніторинг посівів, покращення дозволу даних та підвищення ймовірності виявлення потенційних проблем. Наприклад, за допомогою БПЛА виявлення нерентабельності ділянки, своєчасне виявлення шкідників чи хвороб рослин. Наприклад, за оцінками PwC, використання дронів може створити 628000 робочих місць до 2030 року і збільшити ВВП Великобританії більш ніж на 1,89%⁴. Тому передові технології впроваджуються країнами підтримки конкурентоспроможності.

Залежно від потреб сільськогосподарських угідь, а також розміру інвестицій можливе використання будь-якої з перерахованих вище технологій: від покупки супутникового знімку до покупки власних БПЛА. Ці технології здешевлюють людську працю, тому що одна людина не може з такою якістю стежити за кожною ділянкою землі. Крім того, розглянуті технології дозволяють спостерігати за такими факторами, як погодні умови та типи ґрунту, для прогнозування строків посіву та збирання врожаю кожної культури. Їх можна використовувати для визначення очікуваного врожаю в районі шляхом оцінки якості врожаю та розміру сільськогосподарських угідь.

Крім того, нові технології дозволили визначити рівень дефіциту поживних речовин у рослинах та розробити засоби, що підвищують рівень поживних речовин у рослинах і тим самим загальну врожайність сільськогосподарських культур.

Дистанційне зондування надає дані про вологість ґрунту та допомагає визначити кількість вологи у ґрунті і, отже, тип культури, яку можна вирощувати на землі, а також допомагає у плануванні іригації. Ці технології корисні для моніторингу зміни клімату, що відіграє важливу роль у визначенні того, які культури садити. Крім того, для наземної картографії незамінні як супутники, так і БПЛА. За допомогою картування ґрунту фермери можуть визначити, які ґрунти найкраще підходять для вирощування певних культур, які ґрунти потребують зрошення, які ділянки землі деградували, а які залишилися недоторканими. Таким чином, фермери можуть збирати різноманітну інформацію. Ряд останніх технологічних нововведень значно розширив можливості збирання, узагальнення, обробки та аналізу сільськогосподарських даних.

Великі дані – це сукупність структурованих і неструктурованих даних, які ефективно обробляються програмними інструментами, що горизонтально масштабуються. Аналіз значного обсягу даних за допомогою Big Data дає змогу побачити закономірності, які бачить людина. Великі дані дозволяють працювати з більшими обсягами даних, ефективно їх обробляти за рахунок високої обчислювальної потужності, розпізнавати закономірності та робити прогнози на основі даних у режимі реального часу. Сільське господарство – це область, де постійно доводиться приймати безліч рішень. Використання великих даних дозволяє знаходити цінні дані в потоці інформації та отримувати інформацію, яка покращить бізнес-процеси та підвищить швидкість вирішення завдань.

Великі дані надають фермерам докладну інформацію про клімат та характер опадів. Великий аналіз даних може призвести до потенційних проблем у певній галузі, наприклад зараження шкідниками або наближення посухи, що знижує потребу у регулярних ручних перевірках кожної ділянки. Зібрані дані використовуються для прийняття рішень, наприклад, які культури вирощувати для підвищення прибутковості або коли найкраще збирати врожай.

Використання пестицидів можна вважати спірним питанням через побічні ефекти. Використання великих даних дозволить приймати обґрунтовані рішення про те, чи слід використовувати ці хімічні речовини для боротьби зі шкідниками та хворобами, які пестициди краще використовувати, коли і як довго. Це забезпечує дотримання державних постанов, таких як правила безпечного використання пестицидів та агрохімікатів, та запобігає надмірному використанню хімікатів у виробництві продуктів харчування. Крім того, це призводить до більшої рентабельності, оскільки врожай не гине від бур'янів, хвороб та комах.

Говорячи про логістику та ланцюжки поставок, згідно з дослідженням McKinsey, близько третини продуктів, вироблених людьми, втрачається або стає непридатною для вживання. Щоб вирішити цю проблему, необхідно скоротити цикл доставки продуктів харчування від ферми до ринку. Великі дані можуть допомогти підвищити ефективність ланцюжка поставок за рахунок відстеження та оптимізації маршрутів доставки.

Великі дані можуть спричинити позитивні зміни в аграрному секторі. За допомогою програмного забезпечення для інтеграції різних джерел даних можна буде отримувати дані про клімат, агрономію, воду, сільськогосподарське обладнання, ланцюжки поставок, бур'яни, поживні речовини.

Хмарні обчислення – це набір комп'ютерних сервісів, доступних як послуга користувача через Інтернет, що дозволяє використовувати веб-інтерфейс для віддаленого доступу до виділених ресурсів. Великі обсяги інформації можуть бути завантажені в хмару, яка надає простір для зберігання та обчислювальну потужність для обробки та аналізу зібраних даних. Хмарні обчислення можна використовувати для збору даних з таких пристроїв, як наземні датчики, супутникові знімки та метеостанції. Наприклад, своєчасна обробка даних дозволить вживати заходів у період вегетації рослин та усувати проблеми до того, як вони призведуть до втрати всього врожаю.

Хмарні платформи можуть поєднувати дані з різних джерел і, наприклад, робити прогнози, розроблені експертами, про те, які продукти користуються попитом у даний момент, а які фахівці потрібні лише для того, щоб відповідним чином скоригувати виробництво. Крім того, хмарні обчислення можуть надати інформацію про методи ведення сільського господарства, методи вирощування, інновації, пестициди, насіння, добрива, стійкість до бур'янів та обладнання. У майбутньому він може навіть забезпечити доступ до баз даних клієнтів та ланцюжків постачання.

Є практичні програми для використання хмарних обчислень для створення цілої екосистеми, включаючи датчики та інструменти для моніторингу, збору даних про ґрунт або картографування сільськогосподарських полів. Прикладом є операційний центр, який використовує хмарні обчислення для відстеження та моніторингу продуктивності сільськогосподарської техніки для швидшого та ефективнішого усунення несправностей. Іншим прикладом є Startup Farmers Business Network, система, побудована на платформі хмарних обчислень. Він дозволяє порівнювати врожайність фермерів-учасників програми та надає інформацію про ринкові ціни на насіння та хімікати.

Однак використання великих даних і хмарних обчислень має як позитивні, так і негативні сторони. Слід зазначити, що хмарні обчислення потребують значних фінансових вкладень, тому здебільшого ним можуть користуватися лише великі компанії, а більшість підприємців не можуть дозволити собі його купити та встановити. Крім того, хмарні обчислення в основному призначені для великих ферм, оснащених високошвидкісним інтернетом. Таким чином, ферми з повільним або відсутнім доступом

до Інтернету можуть використовувати ці технології. Іншим важливим питанням є питання захисту даних, оскільки хмарні обчислення потребують детальної інформації про економічну ситуацію та поточні операції, щоб обмінюватися даними з іншими, включаючи постачальника хмарних послуг і треті сторони, залучені до аналізу даних.

Якщо говорити про наступні види наскрізних технологій, то слід зазначити, що їх застосування в даний час вимагає значних інвестицій, тому дозволити собі їх можуть тільки компанії з великим капіталом. Дослідження штучного інтелекту (ШІ) мають на меті змусити машини імітувати поведінку людини. Завдяки ШІ машини розвивають здатність взаємодіяти, вчитися в інших і власний досвід. Штучний інтелект використовує комбінацію аналізу великих даних і хмарних обчислень для роботи та навчання.

Рішення ШІ здатні подолати традиційні проблеми кожної галузі. Наприклад, у сільськогосподарському секторі штучний інтелект може допомогти фермерам підвищити свою ефективність. Адаптація технології штучного інтелекту допоможе контролювати непередбачувані природні явища.

Погляньмо на застосування штучного інтелекту в сільському господарстві. За його допомогою фермери тепер можуть аналізувати погодні умови, температуру, споживання води чи стан ґрунту у режимі реального часу. Наприклад, технології штучного інтелекту можуть допомогти оптимізувати планування підвищення врожайності шляхом вибору культур, місць і часу посадки. ШІ фокусується на перевірці неповноцінних культур та збільшенні потенціалу для підтримки здорового врожаю. Штучний інтелект також можна використовувати для створення моделей сезонного прогнозування для підвищення точності та продуктивності сільського господарства. Ці моделі можуть передбачати погодні умови на кілька місяців уперед, дозволяючи фермерам оптимально дбати про свої посіви.

Говорячи про ШІ, варто згадати про машинне навчання. Машинне навчання – це метод аналізу даних, який автоматизує побудову аналітичних моделей. Це область ШІ, заснована на ідеї, що системи можуть навчатися на досвіді, розпізнавати закономірності та приймати рішення з мінімальним втручанням людини. Так, алгоритми глибокого навчання можуть обробляти дані, що надходять від дронів, що літають над полями. Дрони зі штучним інтелектом можуть знімати зображення з усієї ферми та аналізувати їх майже в реальному часі для виявлення проблемних областей. Крім того, за подібними технологіями можна самостійно обприскувати та поливати конкретні культури. Застосовуючи ШІ разом із машинним навчанням і робототехнікою, можна лише отримувати інформацію, а й виконувати практичні дії, наприклад, у деяких випадках навіть саджати певні культури без застосування людської праці. В результаті ШІ скоротить використання гербіцидів у полі в порівнянні зі звичайною кількістю хімікатів, що розпоршуються.

Слід зазначити, що використання СГ-ботів або роботів вирішить проблему нестачі робочої сили та підвищить ефективність операцій. Робочі місця можуть давати більші врожаї, визначати та знищувати бур'яни точніше, ніж люди, та знижувати витрати на сільське господарство, забезпечуючи цілодобову працю.

Кожна з перерахованих вище технологій займає свою нішу і однозначно здатна підвищити ефективність будь-якої діяльності. Усі ці технології мають величезний потенціал. Інтернет речей – це система взаємопов'язаних комп'ютерів, механічних та цифрових пристроїв, об'єктів, тварин або людей, які мають унікальні ідентифікатори та можуть передавати дані через мережу, не вимагаючи зв'язку між людьми».

Завдяки розвитку сучасних технологій та інтернету речей розумне фермерство активно набирає популярності. Він значною мірою залежить від Інтернету речей, що усуває фізичну працю та підвищує продуктивність. Вся екосистема ІР складається з датчиків, які у режимі реального часу відстежують погодні умови (вологість, опади, температура). Сенсори ІР також можуть надавати інформацію про стан рослин та чітко вказувати на присутність шкідників у режимі реального часу. Датчики зображення

з низькою роздільною здатністю ідеально підходять для оцінки запасів на великій площі. Крім того, датчики IP можуть збирати дані про поведінкові моделі шкідників у навколишньому середовищі, дозволяючи користувачам оцінювати ефективність профілактичних заходів. Наприклад, якщо погодні умови створюють сприятливе середовище для шкідників, датчики IP можуть забезпечити прогнозу аналітику.

Можливості IP дозволяють автоматизувати систему поливу, забезпечивши ефективніше використання води. Так, ви можете встановити датчики навколо дерев для вимірювання рівня води. Вони підключені до спринклерних систем, які обробляють дерева в міру потреби. Ця установка автоматизує процес поливу. Окрім того, технологія IP збільшує прибуток за рахунок зниження ризиків. При встановленні датчика на трактор або іншу сільськогосподарську машину отримані дані постійно обробляються, і як тільки частина обладнання зношується або виникає проблема в роботі пристрою, датчик видає відповідне попередження. Оскільки технічне обслуговування має профілактичний характер, своєчасний ремонт дозволяє уникнути значних одноразових витрат.

Говорячи про штучний інтелект, не можна не згадати про точне землеробство. Precision Farming (PF) – це система управління продуктивністю сільськогосподарських культур, заснована на поєднанні супутникових та комп'ютерних технологій. Метою точного землеробства є зниження витрат за одиницю продукції і на підвищення продуктивності на одиницю ресурсів, що вводяться. Потреба інвестицій у конкретні сільськогосподарські угіддя варіюється залежно від типу необхідних послуг, що, своєю чергою, залежить від виду діяльності. Наприклад, потреби тваринницької ферми, овочевої ферми, саду та органічної ферми зовсім різні. Однак, незалежно від конкретних цілей використання нових технологій, основними причинами є раціональне використання ресурсів, зниження витрат і підтримання конкурентоспроможності.

Точне землеробство залежить від спеціалізованого обладнання, програмного забезпечення та IT-послуг. Іншими словами, він включає кілька різних технологій. В умовах точного землеробства можливе одночасне використання всіх технологій і тільки тієї їх частини, яка найбільше впливає на конкретне підприємство. Ця технологія заснована на використанні точних карток полів з усіма їх властивостями. Таким чином, точне землеробство включає доступ до даних про хімічний склад ґрунту, його вологість, кількість отриманої сонячної радіації, вугілля нахилу щодо горизонту, панівних вітрах, наявність поруч значущих природних та інших об'єктів. Час про стан рослин, ґрунту та повітря. Датчики на полях вимірюють вологість ґрунту та повітря, а також температуру. Супутники та дрони забезпечують зображення окремих рослин у режимі реального часу. Отримана інформація обробляється, порівнюється з показниками інших датчиків і в результаті видаються рекомендації з проблем, що вимагають негайного вирішення. Чим більше факторів враховано і чим детальніше карта, тим точніше можна використовувати супутникові та комп'ютерні технології та швидше налагодити виробничий процес. На основі електронних карт створюються рекомендації та інструкції про те, скільки добрив, насіння та води вносити на кожну ділянку поля. Вони завантажуються в керовану комп'ютером сільськогосподарську машину, яка працює у полі, та машина обробляє поле з мінімальним втручанням людини. Керуючись інструкціями та супутниковою навігацією, машини самі регулюють кількість добрив та насіння, що вноситься на кожну ділянку поля.

Ще один напрямок – нагляд за худобою. Великі ферми можуть використовувати програми бездротового Інтернету речей для збору даних про місцезнаходження, благополуччя та здоров'я своєї худоби. Таким чином, технологія IP стимулювала позитивні зміни в технології обліку тварин, що пасуться, таких як вівці та корови. Багато тварин носять обтягнуті тканиною нашійники. Ця технологія є незамінною при пошуку втрачених тварин. Крім того, датчики IP передають інформацію, яка допомагає ідентифікувати хворих тварин, щоб їх можна було відокремити від стада, щоб запобігти поширенню хвороби. Наприклад, JMB North America пропонує власникам

ранчо додаток для моніторингу корів. Одним із застосувань описаної вище технології є спостереження за вагітними або народжуються коровами. Ще один напрямок розвитку – інтелектуальні теплиці. Теплиці побудовані на базі IP, що дозволяє керувати мікрокліматом: освітленням, тиском, вологістю, температурою. Для моніторингу навколишнього середовища в розумній теплиці використовуються різні датчики, що дозволяють задавати потрібні параметри відповідно до ваших потреб. Також створюється хмарний сервер для віддаленого доступу до системи. Це усуває необхідність постійного ручного керування. Використання датчиків IP може допомогти оптимізувати процеси та дати можливість конкурувати з іншими країнами.

Висновки. Проведений аналіз показує, що з урахуванням представленого в статті досвіду цифрове сільське господарство включає широкий спектр технологій, що мають безліч застосувань по всьому ланцюжку створення вартості в сільському господарстві. Ці технології включають: хмарні обчислення, інструменти аналізу великих даних, штучний інтелект, машинне навчання, глибоке навчання, технології розподіленого реєстру, включаючи блокчейн і смарт-контракти, Інтернет речей, цифрові комунікаційні технології, цифрові платформи, електронна торгівля, платформи, консультативні програми, технології точного землеробства, датчики, системи наведення та стеження, автоматизовані машини. Зростання можливостей та потреба у зборі, управлінні та аналізі даних можуть призвести до фундаментальних змін в організації продовольчої системи. Оцифрування сільського господарства може бути досягнуто різними способами: від низькотехнологічних рішень з простими технологіями управлінського консультування до високотехнологічних технологій розумного землеробства з безліччю датчиків, Інтернету-речей та багатою аналітикою даних для прийняття рішень, безпілотні літальні апарати, робототехніка та штучний інтелект для автоматизації процесів.

Нові технології сприяють кращому управлінню сільськогосподарськими угіддями, підвищенню продуктивності сільського господарства та більш ефективному та раціональному використанню ресурсів. Крім того, роботизовані технології забезпечують більш надійний моніторинг та управління природними ресурсами, такими як якість повітря та води. Це дає виробникам більший контроль над рослинництвом та тваринництвом, переробкою, розподілом та зберіганням сировини, що може призвести до оптимізації витрат на оплату праці, зниження цін та підвищення безпеки харчових продуктів. Сучасне обладнання та високоточні сільськогосподарські та роботизовані комплекси дозволяють фермам стати прибутковішими, ефективнішими, безпечнішими та екологічнішими.

Список використаних джерел:

1. Гнатієнко Г.М., Снитюк В.С. Експертні технології прийняття рішень : монографія. Київ : ТОВ «Маклаут», 2008. 444 с.
2. Грабовецький Б.Є. Методи експертних оцінок: теорія, методологія, напрямки використання : монографія. Вінниця : ВНТУ, 2010. 171с.
3. Збарський В.К., Мацибора В.І. Економіка сільського господарства : навч. посіб. Київ : Каравела, 2009. 264 с.
4. Лобода О.М. Застосування імітаційного моделювання та програмних комплексів при реалізації інноваційних проєктів в економічних системах. *Ефективна економіка*. 2020. № 11.
5. Лобода О.М. Вирішення задачі ідентифікації структури управління підприємства. *Сучасна спеціальна техніка*. Київ, 2012. № 3. С. 64–68.
6. Марасанов В.В., Пляшкевич О.М. Основи теорії проєктування і оптимізації макроекономічних систем. Херсон : Айлант, 2002. 190с.

References:

1. Hnatienko H.M., Snytiuk V.Ye. (2008) Ekspertni tekhnolohii pryiniattia rishen [Expert decision-making technologies]: monograph. Kyiv: TOV "Maklaut", 444 p.

2. Hrabovetskyi B.Ye. (2010) *Metody ekspertnykh otsinok: teoriia, metodolohiia, napriamky vykorystannia* [Methods of expert assessments: theory, methodology, areas of use]: monograph. Vinnitsa: VNTU, 171 p.

3. Zbarskyi V.K., Matsybora V.I. (2009) *Ekonomika silskoho hospodarstva* [Agricultural economics]: navch. posibnyk. Kyiv: Karavela, 264 p.

4. Loboda O.M. (2020) *Zastosuvannia imitatsiinoho modeliuвання ta prohramnykh kompleksiv pry realizatsii innovatsiinykh proektiv v ekonomichnykh systemakh* [Application of simulation modeling and software complexes in the implementation of innovative projects in economic systems]. *Efektivna ekonomika*, no. 11. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8321>

5. Loboda O.M. (2012) *Vyrishennia zadachi identyfikatsii struktury upravlinnia pidpryemstva* [Solving the problem of identifying the management structure of the enterprise]. *Modern special equipment*, no. 3, pp. 64–68.

6. Marasanov V.V., Pliashkevych O.M. (2002) *Osnovy teorii proektuvannia i optymizatsii makroekonomichnykh system* [Fundamentals of the theory of design and optimization of macroeconomic systems]. Kherson: Ailant, p. 190.

УДК 338.2(477)

DOI: <https://doi.org/10.32782/2708-0366/2023.16.11>**Радзієвська С.О.**кандидат економічних наук, доцент,
Національна академія управління
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3680-7952>**Radziyevska Svitlana**

National Academy of Management

**РЕГУЛЮВАННЯ ТОРГІВЛІ ПОСЛУГАМИ УКРАЇНИ З КАНАДОЮ
В КОНТЕКСТІ РОЗШИРЕННЯ УГОДИ ПРО ЗВТ****REGULATION OF SERVICES TRADE IN THE CONTEXT
OF UKRAINE-CANADA FTA EXPANSION**

На основі аналізу даних Державної служби статистики України розкрито особливості розвитку торгівлі послугами України з Канадою: представлено динаміку експорту, імпорту, сальдо та обсягів торгівлі товарами і послугами протягом 2016–2021 років. Висвітлено торговельну політику ЄС щодо торгівлі послугами та обґрунтовано необхідність збільшення експорту послуг нашої держави з огляду на тенденцію до зменшення питомої ваги експорту послуг в експорті товарів та послуг України; наголошено, що експорт послуг є одним із ключових факторів успішної реалізації інтеграційного потенціалу України як країни-кандидата в члени ЄС в контексті перспективи розширення Угоди про ЗВТ між Україною та Канадою на сферу послуг. Аналіз структури експорту та імпорту послуг дозволяє стверджувати, що економічна політика України має бути спрямована на їх значне як кількісне, так і якісне покращення. Однією із найбільш перспективних для реалізації інтеграційного потенціалу України слід вважати сферу надання високотехнологічних послуг, що вимагає відновлення промислового потенціалу країни шляхом залучення і раціонального використання інвестицій, переходу до інноваційного розвитку, запровадження стимулів для підвищення конкурентоспроможності переробних та високотехнологічних галузей національної економіки.

Ключові слова: Угода про ЗВТ між Україною та Канадою, розвиток інтеграційного потенціалу України, зовнішньоторговельна політика, торговельна політика ЄС, торгівля товарами та послугами, сальдо торгівлі товарами та послугами, експорт послуг, імпорт послуг, види послуг, розширення Угоди про ЗВТ на сферу послуг.

As it is widely emphasized in the scientific circles, the era of hyper-globalization is probably over, especially for goods trade. World trade in goods as percentage of GDP peaked in 2008, while world trade in services continues to grow and has significant potential. According to the data taken from the State Statistics Service of Ukraine, during 2016–2021, the balance of trade in goods has been negative, while the balance of trade in services has been positive. Ukraine's turnover of goods reached 140.91 bln USD while that of services – only 22.77 bln USD in 2021. Meanwhile, Ukraine's Free Trade Agreement with Canada entered into force on August 1, 2017 and has been covering only goods. The results of calculations show that the integration relations between Ukraine and Canada are strengthened primarily due to the exports: in 2016 the exports of goods and services – 105.6 mln USD, and in 2021 – more than 281.0 mln USD, i.e. increased 2.7 times, while the imports of goods and services in 2016 – 257.3 mln USD, and in 2021 – 282.8, i.e. grew 1.1 times. In 2021 the exports of goods rose by 49%, and the exports of services – only by 12% compared to 2020. The share of exports of services in all exports of goods and services of Ukraine to Canada has been decreasing throughout the analyzed period and in 2021 it reached 43%, while in 2016 this indicator was 73%. The study focuses on the analysis of trade in services between Ukraine and Canada and substantiates the need to increase the exports of services as one of the key factors for the successful fulfillment of Ukraine's integration potential as a candidate country for the EU membership in the context of Ukraine-Canada FTA expansion to the services sector. The EU is the world's largest trader of services and all the EU's bilateral

trade agreements typically cover trade in services. The EU has concluded the Comprehensive Economic and Trade Agreement with Canada which covers services. The key objectives in EU agreements on trade in services are to ensure that EU service providers are allowed to supply services in foreign markets, and are not discriminated against compared to national operators or other foreign operators. The paper presents the dynamics of exports, imports, balance of trade in services during the period under review. The analysis of the types of exported and imported services demonstrates that the state policies of Ukraine should aim at their both quantitative and qualitative reconsideration and improvement. The country should focus on high-tech services, which requires the industrial development through the rational use of attracted investments, the transition to innovative model, and the introduction of incentives to increase the competitiveness of the processing and high-tech industries of the national economy.

Key words: *Free Trade Agreement between Ukraine and Canada, development of integration potential of Ukraine, foreign trade policy, EU trade policy, trade in goods and services, balance of trade in goods and services, exports of services, imports of services, types of services, Canada-Ukraine FTA expansion to the services sector.*

Постановка проблеми. Світова торгівля товарами як частка ВВП досягла піку у 2008 році, в той час як світова торгівля послугами продовжує зростати і має значний потенціал. Згідно із даними Державної служби статистики України, протягом 2016–2021 рр. у сфері торгівлі товарами сальдо залишалось від’ємним, в той час як у сфері послуг – стабільно додатним. Обсяги зовнішньої торгівлі товарами України досягли 140.91 млрд дол США, а обсяги зовнішньої торгівлі послугами – лише 22,77 млрд дол США у 2021 році. При цьому Україна уклала Угоди про зони вільної торгівлі (ЗВТ), які охоплюють лише товари (напр., Канада, Ізраїль).

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанням забезпечення сталого розвитку шляхом диверсифікації та інтенсифікації міжнародної торгівлі та необхідності включення до порядку денного питань щодо її регулювання, особливо у контексті формування та реалізації державних політик, зокрема зовнішньоторговельної, та укладання багатосторонніх, регіональних і двосторонніх торговельних угод присвячено чималу кількість праць. Серед зарубіжних та вітчизняних дослідників відзначаємо таких, як Baldwin R., Grossmann G., Гужва І., Галасюк В., Довгаль О., Ванг К., Дюмулен І., Камінська Т., Ковтун В., Кіреєв А., Лунгані П., Ляшко І.І., Єременко О.М., Мазаракі А., Мельник Т., Мельничук О., Папагеоргіу К., Сіденко В., Циганкова Т. Аналіз їхніх праць свідчить, що не всі питання, пов’язані із державним регулюванням торгівлі послугами в умовах поглиблення інтеграційних процесів, вирішені й розкриті.

Формулювання цілей статті. Мета – розглянути особливості розвитку торгівлі послугами України з Канадою та обґрунтувати необхідність збільшення експорту послуг як одному із ключових факторів успішної реалізації інтеграційного потенціалу України як країни-кандидата в члени ЄС в контексті перспективи розширення Угоди про ЗВТ між Україною та Канадою на сферу послуг.

Виклад основного матеріалу. Важливу роль у вирішенні проблеми більш ефективної реалізації інтеграційного потенціалу України відіграє зовнішньоекономічна політика держави, адже вона спрямована на формування та регулювання зовнішньоторговельних зв’язків з різними державами світу, взаємозв’язки між якими знаходяться під впливом специфічного розгортання геополітичних процесів. Тобто, значення зовнішньоекономічної політики значно збільшується в сучасних умовах поглиблення інтеграційних процесів та суперечностей глобалізації та регіоналізації. Вдале формулювання та відповідальна імплементація зовнішньоекономічної політики має забезпечити досягнення стратегічних цілей України у зовнішньоекономічних відносинах як з окремими країнами, так і з регіональними об’єднаннями, при цьому важливу роль відіграє процес вироблення методів, засобів, використання інструментів, які забезпечуватимуть досягнення поставлених цілей або принаймні утримання досягнутих раніше результатів. Угоди про вільну торгівлю між Україною та Канадою (CUFTA), яка охоплює товари, було підписано 11 липня 2016 року; вона набула чинності 1 серпня 2017 року [1], тому

досліджуваній період починається з 2016 року. 27 січня 2022 року Міністр міжнародної торгівлі, сприяння експорту, малого бізнесу та економічного розвитку Канади Мері Нг та Перший віце-прем'єр-міністр – міністр економіки України Юлія Свириденко оголосили про початок переговорів з модернізації Угоди [2]. Держави оприлюднили плани щодо можливості розширення співпраці шляхом модернізації CUFTA, зокрема: у сфері послуг, інвестицій, електронної торгівлі, працевлаштування та навколишнього середовища. Сторони мають намір забезпечити рівні можливості для міжнародної торгівлі, особливо для підприємств малого та середнього бізнесу [3].

11 квітня 2023 року Прем'єр-міністри Канади Джастін Трюдо та Прем'єр-міністр України Денис Шмигаль підписали Спільну декларацію про завершення предметних переговорів щодо модернізації CUFTA. Нова угода спиратиметься на міцні канадсько-українські двосторонні відносини та сприятиме чесній, інклюзивній та прозорій торгівлі з Україною, одночасно сприяючи довгостроковій безпеці, стабільності та широкому економічному розвитку в Україні. Модернізована CUFTA збереже умови доступу до ринку для товарів із Угоди 2017 року та буде оновлена з метою включення нових та доопрацьованих розділів, зокрема про: інвестиції, транскордонну торгівлю послугами, тимчасовий в'їзд для підприємців, фінансові послуги, цифрову торгівлю, кумуляцію походження зі спільними партнерами по ЗВТ тощо [2]. Шмигаль Д. впевнений, що оновлена та модернізована Угода про ЗВТ сприятиме збільшенню двосторонньої торгівлі та відкриє нові економічні можливості для українських підприємств. Оновлена угода міститиме 18 глав, дев'ять із яких є абсолютно новими і стосуються торгівлі послугами – фінансовими та телекомунікаційними, а також стосуються інвестицій, торгівлі та гендерної рівності, корінних народів, належної регуляторної політики, розроблення та адміністрування заходів малих та середніх підприємств [4].

Розглянемо як реалізується інтеграційний потенціал України у зовнішньоторговельних відносинах з Канадою. У табл. 1 наведено динаміку експорту та імпорту товарів і послуг України до Канади протягом 2016–2021 років. Основні показники торгівлі розраховано на основі офіційних даних Державної служби статистики України. Як бачимо, обсяг торгівлі товарами та послугами протягом аналізованого періоду часу збільшився у 1,55 рази та становив 563,8 млн дол США у 2021 році.

Інтеграційні зв'язки посилюються здебільшого шляхом зростання експорту: у 2016 р. експорт товарів та послуг становив 105,6 млн дол США, а в 2021 – 281,0, тобто збільшився у 2,66 рази, в той час як імпорт товарів та послуг у 2016 р. дорівнював 257,3 млн дол США, а в 2021 – 282,8, отже збільшився у 1,1 рази. Зазначимо, що експорт товарів у 2021 р. збільшився на 49,22%, а експорт послуг – на 12,24% порівняно із 2020 роком. Спостерігаємо повільне збільшення обсягів торгівлі послугами, лише на 26,4 млн дол США протягом досліджуваного періоду, як демонструють розрахунки табл. 1, починаючи із 116,7 млн дол США у 2016 р. й завершуючи 143,1 млн дол США у 2021 р.

Констатуємо негативне сальдо в торгівлі товарами й позитивне сальдо у торгівлі послугами з Канадою протягом аналізованого проміжку часу. Зазначимо, що торгівля послугами на противагу торгівлі товарами має зайняти належне місце у зовнішній торгівлі України, оскільки сировинна спрямованість товарного експорту змушує країну бути залежною від світових цін, в той час як торгівля послугами є менш залежною від світової волатильності й індустріально розвинуті країни вже не перший десяток років більше уваги приділяють саме торгівлі послугами у відповідних торговельних політиках. Позитивним є і те, що торгівля послугами сприяє зменшенню зовнішньоторговельного дефіциту України, отже є доцільною з точки зору покращення зовнішньоторговельного балансу держави. Дані табл. 2 вказують, що сальдо торгівлі товарами у 2016–2021 роках покращилося з -188,4 до -100,5 млн дол США (+87,9), в той час як сальдо торгівлі послугами – з 36,7 до 98,7 млн дол США (+62,0); відповідно сальдо торгівлі товарами та послугами разом у 2021 р. склало -1,8 млн дол США в 2021 р., і покращилось на 149,9 млн дол США порівняно із 2016 роком.

Таблиця 1

**Динаміка експорту та імпорту товарів і послуг України до Канади,
млн дол США**

	2016	2017	2018	2019	2020	2021
<i>Експорт товарів</i>	28,9	50,4	78,1	85,5	81,3	160,1
Експорт послуг	76,7	92,2	88,4	103,7	106,1	120,9
Експорт товарів та послуг	105,6	142,6	166,5	189,2	187,4	281,0
<i>Імпорт товарів</i>	217,3	299,2	333,1	194,7	201,4	260,6
Імпорт послуг	40,0	53,9	50,1	62,7	55,8	22,2
Імпорт товарів та послуг	257,3	353,1	383,2	257,4	257,2	282,8
<i>Обсяг торгівлі товарами</i>	246,2	349,6	411,2	280,2	282,7	420,7
Обсяг торгівлі послугами	116,7	146,1	138,5	166,4	161,9	143,1
Обсяг торгівлі товарами та послугами	362,9	495,7	549,7	446,6	444,6	563,8

Джерело: розраховано автором за [5; 6]

Таблиця 2

**Динаміка сальдо торгівлі товарами та послугами України з Канадою,
млн дол США**

	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Сальдо торгівлі товарами	-188,4	-248,8	-255,0	-109,2	-120,1	-100,5
Сальдо торгівлі послугами	36,7	38,3	38,3	41,0	50,3	98,7
Сальдо торгівлі товарами та послугами	-151,7	-210,5	-216,7	-68,2	-69,8	-1,8

Джерело: розраховано автором за [5; 6]

У табл. 3 представлено динаміку експорту послуг України до Канади та його питому вагу в усьому експорті послуг України протягом аналізованого періоду. Очевидно, що експорт послуг характеризується тенденцією до зростання, хоча виключенням є 2018 та 2019 роки (0,76% та 0,66% відповідно). Так, якщо у 2016 р. експорт послуг до Канади становив 76,7 млн, то у 2021 р. – вже 120,9 млн дол США, тобто збільшився в 1,58 раза. Так, питома вага експорту послуг України до Канади у всьому експорті послуг України становить: 0,78% у 2016 р.; 0,85 – 2017; 0,76 – 2018; 0,66 – 2019; 0,92 – 2020; 0,95% – у 2021 р. – тобто, спостерігається покращення у 2021 р. на 0,17 в.п. у порівнянні із показником 2020 р., внаслідок якого наприкінці досліджуваного періоду на Канаду припадає майже 1% українського експорту послуг, підтверджуючи необхідність і перспективність розвитку інтеграційного потенціалу України шляхом збільшення експорту послуг до Канади.

Як демонструють дані табл. 4, значну частину українського імпорту представляють послуги Канади. У 2016 р. імпорт послуг із Канади становив 40,0 млн дол США, а у 2021 р. впав до 22,2 млн дол США. Питома вага імпорту послуг України з Канади у всьому обсязі імпорту послуг України має тенденцію до зниження ($y = -0,0683x + 1,0107$) і характеризується такими даними: 0,75% у 2016 р.; 0,98 – 2017; 0,79 – 2018; 0,89 – 2019; 0,95 – 2020; 0,27% у 2021 році.

Україна у червні 2022 року стала кандидатом у члени Європейського Союзу (ЄС) і планує найскоріше отримати членство в інтеграційному об'єднанні, в торговельній політиці якого наголошується, що пріоритетом є торгівля послугами порівняно із торгівлею товарами. У Торговельній стратегії ЄС підкреслюється, що послуги є основою сучасної економіки, вони сприяють більше економічному зростанню та створенню

Таблиця 3

Динаміка експорту послуг України до Канади у всьому експорті послуг України протягом 2016–2021 рр., млн дол США, %

	2016	2017	2018
Експорт послуг всього, млн дол США	9868,0	10790,3	11679,9
<i>Експорт послуг до Канади, млн дол США</i>	<i>76,7</i>	<i>92,2</i>	<i>88,4</i>
та його питома вага у всьому товарному експорті України, %	0,78	0,85	0,76
	2019	2020	2021
Експорт послуг всього, млн дол США	15660,9	11547,2	12785,6
<i>Експорт послуг до Канади, млн дол США</i>	<i>103,7</i>	<i>106,1</i>	<i>120,9</i>
та його питома вага у всьому товарному експорті України, %	0,66	0,92	0,95

Джерело: розраховано автором за [6]

Таблиця 4

Динаміка імпорту послуг з Канади у всьому імпорті послуг України протягом 2016–2021 рр., млн дол США, %

	2016	2017	2018
Імпорт послуг всього, млн дол США	5326,5	5476,1	6308,8
<i>Імпорт послуг з Канади, млн дол США</i>	<i>40,0</i>	<i>53,9</i>	<i>50,1</i>
та його питома вага у всьому імпорті послуг України, %	0,75	0,98	0,79
	2019	2020	2021
Імпорт послуг всього, млн дол США	7027,2	5876,5	7976,5
<i>Імпорт послуг з Канади, млн дол США</i>	<i>62,7</i>	<i>55,8</i>	<i>22,2</i>
та його питома вага у всьому імпорті послуг України, %	0,89	0,95	0,27

Джерело: розраховано автором за [6]

робочих місць порівняно із промисловістю, видобутком корисних копалин, агросектором [7]. ЄС є найбільшим у світі торговцем послуг. Усунення непотрібних та дискримінаційних обмежень щодо надання послуг є важливим для отримання і забезпечення збільшення переваг ЄС як в економічному, так і соціальному аспекті надання послуг. ЄС був і залишається в авангарді переговорів щодо відкриття торгівлі послугами як на багатосторонньому рівні, так і в рамках двосторонніх угод. Основними цілями цих переговорів є забезпечення того, щоб постачальники послуг ЄС: по-перше, мали право надавати послуги на зовнішніх ринках; по-друге, не були дискримінованими порівняно із національними операторами чи іншими іноземними операторами [7]. Що ж стосується України, то питома вага експорту товарів в експорті товарів та послуг України має тенденцію до зростання, при цьому питома вага експорту товарів в експорті товарів та послуг до Канади також характеризується цією негативною тенденцією (рис. 1), яку необхідно подалати завдяки використанню відповідних інструментів державного регулювання розвитку інтеграційного потенціалу України.

Торговельна стратегія ЄС має на меті доповнити багатосторонні зусилля з лібералізації глибокими зобов'язаннями в угодах про преференційну торгівлю, лише у 2021 році ЄС додав 45 торговельних угод із 77 партнерами до свого списку. При

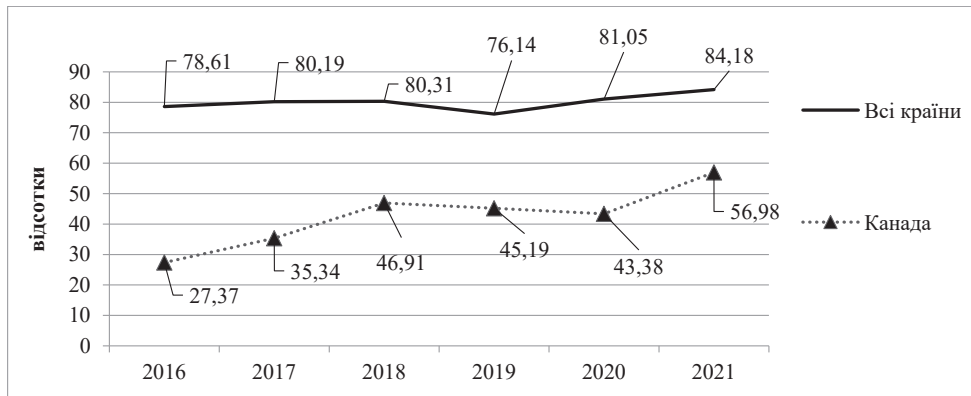

Рис. 1. Динаміка питомої ваги експорту товарів в експорті товарів та послуг України

Джерело: побудовано автором за [5; 6]

цьому усі двосторонні торговельні угоди ЄС зазвичай охоплюють торгівлю послугами. Останні угоди, такі як Всеохоплююча економічна та торговельна угода з Канадою (СЕТА) і Угода про торгівлю та співробітництво з Об'єднаним Королівством, а також поточні переговори, наприклад з Австралією та Новою Зеландією, містять комплексні та амбітні положення щодо послуг [7]. Що ж стосується Канади, яка є членом G7, Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), і також разом зі Сполученими Штатами і Мексикою, є учасницею найпотужнішої ЗВТ у світі – Північноамериканської угоди про вільну торгівлю – ЮСМКА (модернізована НАФТА), то ця держава, згідно із переліком угод, зареєстрованих у базі даних СОТ, має чинні Торговельні Угоди про ЗВТ із Державою Ізраїль (чинна з 1 січня 1997 р.), Республікою Чилі (з 5 липня 1997), Республікою Коста Рика (з 1 листопада 2002), Республікою Перу (з 1 серпня 2009), Європейською асоціацією вільної торгівлі (з 1 липня 2009), Колумбією (15 вересня 2011), Республікою Панама (з 1 квітня 2013), Йорданією (з 1 жовтня 2012), Південною Кореєю (1 січня 2015), Республікою Гондурас (з 1 жовтня 2014), Сполученим Королівством Великої Британії та Північної Ірландії (з 1 січня 2021 охоплює товари; з 1 квітня 2021 – і послуги) [8]. Необхідно також констатувати, що Україна як країна-кандидат в члени ЄС, має брати до уваги, що торговельна угода про ЗВТ між Канадою та ЄС набула чинності 21 вересня 2017 року, і вона охоплює як товари, так і послуги.

Перейдемо до розгляду структури торгівлі послугами України з Канадою у 2021 році (табл. 5). Зауважимо, що Державна служба статистики України використовує позначку «к/с» для даних, які не оприлюднюються з метою забезпечення виконання вимог Закону України «Про державну статистику» щодо конфіденційності статистичної інформації. Як бачимо, основними статтями експорту українських послуг до Канади є: **послуги у сфері телекомунікацій, комп'ютерні та інформаційні послуги** – 75419.2 млн дол США або 68.3%, сальдо є позитивним та дорівнює 73112.8 млн дол США; **транспортні послуги** – 18814.8 млн дол США або 17%, сальдо також є позитивним і становить 16222.3 млн дол США; **ділові послуги** – 8556.0 млн дол США або 7.7%, торгівля за цією статтею також характеризується позитивним сальдо – 1894.3 млн дол США.

Як демонструють дані табл. 5, основними статтями імпорту канадських послуг до України є: **ділові послуги** – 6661.7 млн дол США або 30.6%, позитивне сальдо становить 1894.3 млн дол США; **рояліті та інші послуги, пов'язані з використанням**

Таблиця 5

Торгівля України послугами з Канадою у 2021 році, тис дол США, %

Види послуг	Експорт		Імпорт		Сальдо (+, -)
	Обсяг, тис дол США	Питома вага, у % до загального обсягу	Обсяг, тис дол США	Питома вага, у % до загального обсягу	
	110494.6	100.0	21806.8	100.0	88687.8
Послуги з переробки матеріальних ресурсів	к/с	к/с	-	-	к/с
Послуги з ремонту та технічного обслуговування, що не віднесені до інших категорій	к/с	к/с	к/с	к/с	к/с
<i>Транспортні послуги</i>	<i>18814.8</i>	<i>17.0</i>	<i>2592.6</i>	<i>11.9</i>	<i>16222.3</i>
Послуги, пов'язані з подорожами	1992.3	1.8	637.2	2.9	1355.1
Послуги з будівництва	к/с	к/с	-	-	к/с
Послуги зі страхування	356.6	0.3	к/с	к/с	к/с
Послуги, пов'язані з фінансовою діяльністю	75.8	0.1	45.8	0.2	30.0
Роялті та інші послуги, пов'язані з використанням інтелектуальної власності	58.6	0.1	6355.8	29.2	-6297.3
<i>Послуги у сфері телекомунікації, комп'ютерні та інформаційні послуги</i>	<i>75419.2</i>	<i>68.3</i>	<i>2306.4</i>	<i>10.6</i>	<i>73112.8</i>
<i>Ділові послуги</i>	<i>8556.0</i>	<i>7.7</i>	<i>6661.7</i>	<i>30.6</i>	<i>1894.3</i>
Послуги приватним особам, культурні та рекреаційні послуги	433.8	0.4	213.3	1.0	220.5
Державні та урядові послуги	1.8	0.0	2947.7	13.5	-2945.8

Джерело: [9]

інтелектуальної власності – 6355.8 млн дол США або 29.2%, сальдо від'ємне – -6297.3 млн дол США; *державні та урядові послуги* – 2947.7 млн дол США або 13.5%, сальдо від'ємне – -2945.8 млн дол США.

Висновки. Аналіз структури експорту та імпорту послуг дозволяє стверджувати, що зовнішньоторговельна політика держави має бути спрямована на їх значне як кількісне, так і якісне покращення. Варто позитивно оцінити збільшення питомої ваги експорту послуг у сфері телекомунікації, комп'ютерних та інформаційних послуг, при цьому важливим є, наприклад, збільшення питомої ваги експорту ділових послуг, послуг зі страхування та послуг, пов'язаних із фінансовою діяльністю тощо. Транспортні послуги хоча і посідають чільне місце в структурі українського експорту послуг, однак здебільшого завдяки транзитному розташуванню держави. Отже, однією із найбільш перспективних для реалізації інтеграційного потенціалу України

слід вважати сферу надання високотехнологічних послуг, що вимагає відновлення промислового потенціалу країни шляхом залучення і раціонального використання інвестицій, переходу до інноваційного розвитку, запровадження стимулів для підвищення конкурентоспроможності переробних та високотехнологічних галузей національної економіки.

Список використаних джерел:

1. Угода про вільну торгівлю між Україною та Канадою. Торговельно-економічне співробітництво між Україною та Канадою. URL: <https://canada.mfa.gov.ua/spivrobitnictvo/94-torgovelyno-jekonomichne-spivrobitnictvo-mizh-ukrajinoju-ta-kanadoju/ugoda-pro-vilnu-torgivlyu-mizh-ukrayinoju-ta-kanadoju>
2. Canada-Ukraine FTA modernization: Summary of negotiated outcomes. URL: <https://www.international.gc.ca/trade-commerce/trade-agreements-accords-commerciaux/agr-acc/ukraine/summary-negotiated-resume-negocias.aspx?lang=eng>
3. Україна та Канада переглянуть угоду про ЗВТ. URL: <https://finclub.net/ua/news/ukraina-rozshyryt-uhodu-pro-zvt-z-kanadoiu.html>
4. Шварц Д. Україна і Канада оновлять Угоду про вільну торгівлю: Шмигаль розповів, що це означає. URL: <https://www.unian.ua/economics/finance/ukrajina-i-kanada-onovlyat-ugodu-pro-vilnu-torgivlyu-shmigal-rozpoviv-shcho-ce-oznachaye-12215205.html>
5. Зовнішня торгівля України у 2016–2021. Стат. зб. Державної служби статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua>
6. Динаміка зовнішньої торгівлі послугами за країнами світу (2000–2021). URL: <https://www.ukrstat.gov.ua>
7. Services in the EU's trade strategy. Trade in services. 2022. URL: https://policy.trade.ec.europa.eu/help-exporters-and-importers/accessing-markets/goods-and-services/services_en
8. World Trade Organization. 2023. URL: <http://rtais.wto.org>
9. Зовнішня торгівля послугами з країнами світу (за видами послуг) у 2021 році. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua>

References:

1. Uhoda pro vilnu torhivliu mizh Ukrainoiu ta Kanadoiu. Torhovelyno-ekonomichne spivrobitnytstvo mizh Ukrainoiu ta Kanadoiu [Agreement on free trade between Ukraine and Canada. Trade and Economic Cooperation between Ukraine and Canada]. Available at: <https://canada.mfa.gov.ua/spivrobitnictvo/94-torgovelyno-jekonomichne-spivrobitnictvo-mizh-ukrajinoju-ta-kanadoju/ugoda-pro-vilnu-torgivlyu-mizh-ukrayinoju-ta-kanadoju>
2. Canada-Ukraine FTA modernization: Summary of negotiated outcomes. Available at: <https://www.international.gc.ca/trade-commerce/trade-agreements-accords-commerciaux/agr-acc/ukraine/summary-negotiated-resume-negocias.aspx?lang=eng>
3. Ukraina ta Kanada perehliant uhodu pro ZVT [Ukraine and Canada to review the FTA agreement]. Available at: <https://finclub.net/ua/news/ukraina-rozshyryt-uhodu-pro-zvt-z-kanadoiu.html>
4. Shvarts D. Ukraina i Kanada onovliat Uhodu pro vilnu torhivliu: Shmyhal rozpoviv, shcho tse oznachaie [Ukraine and Canada will modernize the Free Trade Agreement: Shmyhal told what this means]. Available at: <https://www.unian.ua/economics/finance/ukrajina-i-kanada-onovlyat-ugodu-pro-vilnu-torgivlyu-shmigal-rozpoviv-shcho-ce-oznachaye-12215205.html>
5. Zovnishnia torhivlia Ukrainy u 2016–2021 [Foreign trade of Ukraine in 2016–2021]. Stat. zb. Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy. Available at: <https://www.ukrstat.gov.ua>
6. Dynamika zovnishnoi torhivli posluhamy za krainamy svitu (2000–2021) [Dynamics of foreign trade in services by countries of the world (2000–2021)]. Available at: <https://www.ukrstat.gov.ua>
7. Services in the EUs trade strategy. Trade in services (2022). Available at: https://policy.trade.ec.europa.eu/help-exporters-and-importers/accessing-markets/goods-and-services/services_en
8. World Trade Organization (2023). Available at: <http://rtais.wto.org>
9. Zovnishnia torhivlia posluhamy z krainamy svitu (za vydamy posluh) u 2021 rotsi [oreign trade in services with countries of the world (by type of service) in 2021]. Available at: <https://www.ukrstat.gov.ua>

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

УДК 640-43

DOI: <https://doi.org/10.32782/2708-0366/2023.16.12>

Бойко В.О.

кандидат економічних наук, доцент,
Херсонський державний аграрно-економічний університет
(м. Херсон / м. Кропивницький)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8032-5731>

Бойко Л.О.

кандидат сільськогосподарських наук, доцент,
Херсонський державний аграрно-економічний університет
(м. Херсон / м. Кропивницький)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3699-6906>

Boiko Viktoriia, Bioko Liudmyla

Kherson State Agrarian and Economic University
(Kherson / Kropyvnytskyi)

УКРАЇНСЬКИЙ РИНОК HORECA В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ТА ЙОГО РЕВІТАЛІЗАЦІЯ

THE UKRAINIAN MARKET HORECA UNDER MARTIAL LAW AND ITS REVITALIZATION

Сфера гостинності в Україні ще не встигла повністю оговтатися від потрясіння завданого всесвітньою пандемією COVID-19, як з'явилося нове випробування – війна рф проти нашої країни. Але не зважаючи на екзистенційну кризу, учасники ринку HoReCa не лише успішно відстоюють свої позиції, а й демонструють надзвичайну об'єднаність та взаємну підтримку. У статті основну увагу акцентовано на викликах, які пов'язані із запровадженням воєнного стану в Україні та значних втратах готельно-ресторанного бізнесу у сучасних реаліях. Вивчено роботи наукової спільноти щодо питань діяльності підприємств українського ринку HoReCa. Проаналізовані показники діяльності суб'єктів господарювання у сфері «Тимчасове розміщення й організація харчування». Виявлено основні тенденції сфери споживання продуктів харчування в HoReCa в Україні у 2022 р. Вказано на переваги підприємств індустрії гостинності з використанням digital-технологій.

Ключові слова: сфера гостинності, ринок HoReCa, готельно-ресторанний бізнес, ревіталізація, digital-технології.

Hospitality industry in Ukraine has not managed to recover completely after the shock caused by the global COVID-19 pandemic, when a new trial has appeared – russian war against our country. However, despite the existential crisis, participants of the market HoReCa not only successfully maintain their positions, but also demonstrate extraordinary unity and mutual support. The purpose of the study is to analyze the Ukrainian market HoReCa under martial law and its recovery and innovative development in a post-war period. The article mainly focuses on challenges related to the introduction of martial law in Ukraine and considerable losses of hotel and restaurant business under current conditions. The paper analyzes scientific studies concerning the issues of enterprise activities of the Ukrainian market HoReCa. It examines indexes of the economic entities in the area "Temporary accommodation and organization of meals". The main tendencies in the area of food consumption in HoReCa in Ukraine in 2022 were revealed. The study identifies advantages of enterprises in hospitality industry using digital-technologies. The Ukrainian market HoReCa is competitive enough, therefore it has adapted quickly to turbulent conditions of the current situation.

When it comes to comparison with European countries, a place in a domestic restaurant is meant for about thirty people, and in Europe – only for eight people. It shows that hospitality industry in Ukraine is quite developed and affordable. After the war and victory Ukraine will change its tourism status and significance, hero cities will be the focus of attention of both Ukrainians and foreigners. Attitudes of international operators towards hospitality industry in Ukraine will reach a new level which will require attracting investors to invest money in construction of hospitality objects. Taking into consideration complicated economic conditions of the present and the increasing competition in hospitality industry, common methods for running business cannot guarantee a rise in profit volumes anymore, therefore it is necessary to move to a new qualitative level of performing activities and serving customers using digital-technologies. Further revitalization of the market HoReCa in Ukraine will be possible due to support of the global community, investments in Ukraine after the war, introduction of innovations and establishing food chains.

Key words: *hospitality industry, market HoReCa, hotel and restaurant business, revitalization, digital-technologies.*

Постановка проблеми. Український ринок HoReCa досить конкурентоздатний, тому швидко адаптувався до турбулентних умов сьогодення. Порівнюючи з європейськими країнами, на одне місце у вітчизняному ресторані приходиться близько тридцяти людей, а в Європі – лише вісім. Це говорить про те, що галузь гостинності в Україні вкрай розвинена і доступна. Але через початок світової пандемії COVID-19 яка поширилась і на територію України, цей показник суттєво зменшився. Карантинні обмеження негативно вплинули на діяльність закладів розміщування, харчування та кав'ярень. Прибуток від цього бізнесу почав стрімко падати і призвів до закриття майже 30% таких підприємств.

З початком повномасштабної війни рф у нашій державі криза у сфері HoReCa набрала нових обертів, значно скоротивши або зупинивши цей бізнес. Власники готелей, кав'ярень і ресторанів були змушені виїжджати за кордон і відновлювати там свою справу, кардинально змінюючи ситуацію на місцевих ринках і при цьому вдало конкурувати.

Незважаючи на всі виклики, які виникли останнім часом, ринок індустрії гостинності в Україні повинен всіляко підтримувати вітчизняну економіку, відновлювати свою діяльність задля нашої перемоги. Сьогодні ситуація в країні вимагає кардинальних змін та збільшення кількості видів послуг акцентуючи увагу на створенні гастрономічних ресторанів з доставкою товарів споживачу за місцем його проживання, пропонувати неординарні та креативні страви.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ринок HoReCa є цікавим та відносно новим об'єктом наукових досліджень. Низка вітчизняних науковців досліджували нагальні питання у цій сфері, зокрема Завадинська О. та інші проаналізували особливості сегмента HoReCa і тенденції, що відбуваються в індустрії гостинності і на глобальному ринку в епоху діджиталізації та впливають на реалізацію стратегічних маркетингових рішень [1]. Головчук Ю.О. та Середницька Л.П. досліджували тенденції оновлення існуючих бізнес-моделей і сучасних сервісних технологій українських компаній у сфері ресторанного бізнесу. Науковці зазначили переваги серії інноваційних та оновлених бізнес-моделей у сфері ресторанного господарства, а саме зменшення ручної праці та покращення якості і швидкості обслуговування клієнтів, створення сильних брендів, розвиток ключових бізнес-сфер, поліпшення якості життя, розробка перспективних концепцій бізнесу [2].

Миколайчук І.П. та ін. розкривають зміст поняття «HR-бренд» і розглядають процес його формування, роль та значення у сфері HoReCa [3]. Андренко І. та Шестірко А. у своїх роботах розглядають основні підходи сучасних науковців до визначення поняття «готельний ланцюг». За результатами аналізу даних сайтів готельних ланцюгів автори дослідили особливості функціонування національних ланцюгів України – Premier Hotels and Resorts, Reikartz Hotel Group та Ribas Hotels Group, а також світових ланцюгів, які здійснюють діяльність на ринку послуг розміщення України – Radisson Hotels, Holiday Inn [4].

Полотай Б.Я., Жмур-Клименко Б.В. вивчаючи питання сучасного стану діяльності підприємств ресторанного господарства визначають основні критичні зміни в зовнішньому та внутрішньому середовищі підприємств гостинності та наслідки впливу війни на ресторанний бізнес [5]. Гузар У.Є. та ін. аналізують підходи до трактування індустрії гостинності як наукової категорії та її становлення як важливого сектора національної економіки у контексті підвищення її конкурентоспроможності [6]. Але тенденції вітчизняної HoReCa у гарячу фазу війни та її ревіталізація у повоєнний період є актуальними і потребують додаткового дослідження.

Формулювання цілей статті. Метою статті є аналіз українського ринку HoReCa в умовах воєнного стану та його відновлення й інноваційний розвиток у повоєнний період.

Виклад основного матеріалу. У вітчизняному вжитку термін HoReCa з'явився наприкінці 90-х років, з появою таких закладів як ресторації, кав'ярні, нічні клуби, казино тощо. Це аббревіатура від слів Ho (Hotel), Re (Restaurant), Ca (Catering/Cafe/Casino), таке поняття активно використовують ресторатори, готель'єри, та інші спеціалізовані, які пов'язані із сферою гостинності. Більш широко термін HoReCa розповсюджений в Європі та США.

До HoReCa належать заклади двох категорій. У першу входять ті, що працюють безпосередньо із клієнтами. Вони надають такі послуги:

- тимчасового проживання – готелі, хостели, оренда апартаментів;
- громадське харчування – кафе, бари, ресторани, їдальні;
- організації урочистих та розважальних заходів (нічні клуби, event-агентства та інше);
- кейтерінг – «виїзний ресторан».

До другої зараховано постачальників b2b-товарів. Вони забезпечують першу групу меблями, різноманітними товарами, кухонним обладнанням, витратними матеріалами, рекламною продукцією та багатьма предметами, без яких робота сучасного ресторану або готелю неможлива [7].

Сьогодні основні прагнення українців спрямовані на зменшення часу для приготування їжі в домашніх умовах на кухні, приділяючи більше часу роботі і спілкуванню з членами родини та друзями наближаючи нашу перемогу. Тому, зростання попиту споживачів послуг ринку HoReCa повинні задовольняти підприємства громадського харчування максимально урізноманітнивши свої пропозиції за рахунок доставки готової їжі згідно замовлення.

Як уже відмічалось, наслідками карантинних обмежень у 2021 р. стало різке зменшення кількості ресторанів, кафе та інших об'єктів громадського харчування які мали низький оборот та прибуток. Одночасно грошова ємність ринку індустрії гостинності в Україні за цей час виявилась найбільшою, що значною мірою обумовлено нерегульованим зростанням цін на продукти харчування (рис. 1).

З початком повномасштабної війни реалізація та споживання продуктів харчування HoReCa в Україні значно знизилась. На даному етапі головною метою суб'єктів готельно-ресторанного ринку є їх виживання та створення базису на успішне відновлення бізнесу у післявоєнний період.

Специфічними тенденціями сфери споживання продуктів харчування в HoReCa в Україні у 2022 р. стали:

- необхідність децентралізованого зберігання запасів в умовах, коли великі логістичні підприємства зазнають обстрілів;
- облік обмежень та ризиків воєнного часу при організації роботи закладів та доставки готових страв: повітряні тривоги, комендантська година та інші;
- споживчий попит, що зберігся на напівфабрикати, фаст-фуд, не тривалий відпочинок у закладах громадського харчування;
- вплив місця розташування на діяльність закладу, що посилюється, – ступінь наближення до зон бойових дій, склад споживчої аудиторії з урахуванням внутрішньо переміщених осіб;

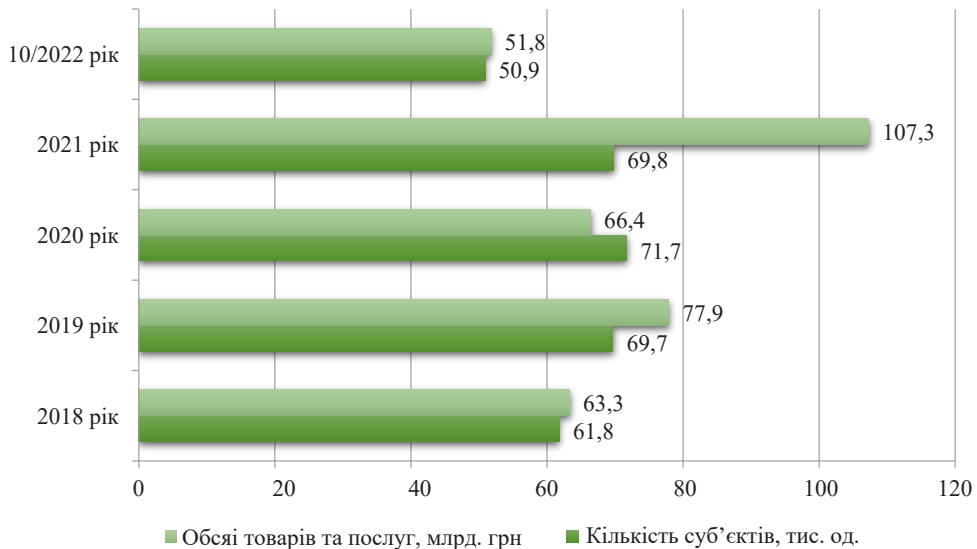

Рис. 1. Показники діяльності суб'єктів господарювання у сфері «Тимчасове розміщування й організація харчування»

Джерело: [8]

- релокація проєктів у сфері громадського харчування у тиллові регіони та за кордон;
- прагнення замінити імпортні інгредієнти на доступні вітчизняні аналоги, перевести екзотичні кухні в більш звичні українцям формати;

- безліч ініціатив учасників ринку HoReCa в Україні, спрямованих на підтримку військовослужбовців, внутрішніх переміщених осіб, уразливих соціальних груп населення [8].

Через бойові дії на території України пропозиція на ринку індустрії гостинності суттєво змінилась: значна кількість об'єктів не працює з міркувань безпеки, через відсутність попиту, з технічних причин або через пошкодження отримані під час ворожих обстрілів. Взагалі ситуація у цьому сегменті ринку залежить від регіону розміщення об'єктів. Порівняно кращий стан справ – у західній частині країни, куди сотні тисяч людей виїжджали шукаючи прихисток, тому тамтешні готелі у лютому-квітні 2022 р. були заселені на 100%.

Згідно статистики Державного агентства розвитку туризму, за перше півріччя 2022 р. сума туристичного збору по західному регіону склала 89,4 млн грн. Це на 28,8% більше у порівнянні з отриманими коштами за відповідний період 2021 р. – протягом якого до бюджету надійшло 69,4 млн грн. З початком повномасштабного вторгнення у перші два місяці місцевими готельєрами фіксувався високий попит на кімнати для проживання. Це пов'язано у першу чергу з безпечним розташуванням готельних об'єктів. У порівнянні з аналогічним періодом у 2021 р. найбільше зростання туристичного збору було зафіксовано у областях: Львівській на 193%; Закарпатській – 144% та Івано-Франківській – 76,4%. Моніторинг туристичного ринку показує, що ситуація починає трохи стабілізуватися: у західних областях країни відбулося зростання попиту, що в свою чергу стимулювало забудовників відновити будівництво об'єктів, яке було призупинено на початку війни та почати зведення нових. Швидкість відновлення галузі буде залежати від часу проведення бойових дій та рівня міграції українців з-за кордону. На сьогодні 99% мешканців готелів, це громадяни України, і лише 1% – іноземні журналісти, військові, волонтери та представники гуманітарних міжнародних організацій [9].

Через велику кількість замінованих земель та об'єктів, а також необхідність у відновленні інфраструктури готельного бізнесу, у найближчі 5-10 років популярними локаціями для відпочинку будуть регіони Карпатських гір, зокрема Буковель та інші населені пункти західного регіону. Без сумнівів бізнес повинен працювати у всіх сферах індустрії гостинності [10–15], при цьому сплачувати податки та забезпечувати країну необхідними ресурсами які потрібні Україні для продовження бойових дій та переможного завершення війни.

За підрахунками ДАРТу у зв'язку з бойовими діями дохід до бюджету держави від туристичної галузі зменшився майже на 26%. Всупереч цьому найбільше податків до бюджету у першому півріччі сплатив саме готельний та санаторний бізнес – майже 461 млн грн. Крім того на 39% зросли надходження від діяльності пансіонатів та гуртожитків, які використовувались для прихистку ВПО. Доля сплаченого податку від діяльності кемпінгів, турбаз, дитячих таборів відпочинку зменшилась на 59%.

На сьогодні готельний бізнес залишається цікавим та привабливим об'єктом інвестування. Крім того, лідируючі позиції за обсягами інвестицій будуть займати об'єкти складської та логістичної нерухомості, які пов'язані з релокацією бізнесу з тимчасово окупованих територій у більш безпечні регіони. Прибутковість таких інвестицій буде складати близько 9–11% річних. За час тривалості війни прибутковість інвестованих коштів в середньому по країні зменшилась з 11% до 8–9% [16].

Зважаючи на складні економічні умови сьогодення й зростаючу конкуренцію у сфері гостинності, узвичаєні методи ведення бізнесу більше не можуть гарантувати нарощування обсягів прибутковості, а отже необхідно переходити на якісно нові рівні обслуговування клієнтів з використанням digital-технологій [17; 18].

Про ревіталізацію індустрії гостинності необхідно думати вже сьогодні масштабуючи бізнес. Для цього операторам ринку HoReCa необхідно збільшувати кількість якісних послуг та удосконалювати асортимент продукції, що допоможе сервісним компаніям охопити велику кількість клієнтів на регіональному рівні. Заклучати договори спільної діяльності з компаніями, які дозволяють взаємно доповнювати роботу один одного послугами і охоплювати значну частину ринку. Робити щось модерне, працювати в нових умовах з крафтовими категоріями продукції, виходити на нові ринки, пропонувати додаткові сервіси, відкривати сучасні готелі, інвестувати в стріт-фуд та інше.

Висновки. По завершенню війни та перемоги Україна змінить свій туристичний статус та значимість, міста-герої будуть у полі зору як українських так і іноземних громадян. Відношення міжнародних операторів до сфери гостинності України буде виведено на більш високий рівень, при якому необхідно буде зацікавити інвесторів до вкладення коштів у будівництво об'єктів гостинності. Подальшому відновленню сфери HoReCa в Україні сприятиме підтримка бізнесової еліти, значні інвестиції в економіку України, впровадження інноваційних технологій та налагодження продовольчих ланцюгів.

Список використаних джерел:

1. Завадинська О., Ніколайко Г., Огороднік М. Дослідження інноваційних рішень для оновлення існуючих бізнес-моделей і сучасних сервісних технологій у ресторанному бізнесі. *Ресторанний і готельний консалтинг. Інновації*. 2022. № 5(2). Р. 229–238. DOI: <https://doi.org/10.31866/2616-7468.5.2.2022.270098>
2. Головчук Ю.О., Середницька Л.П. Інтеграція інформаційно-комунікаційних технологій у систему підвищення якості співпраці підприємств зі споживачами. *Бізнес Інформ*. 2020. № 4. С. 411–417. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2020-4-411-417>
3. Миколайчук І.П., Расулова А.М., Салімон О.М. Підходи до оцінки привабливості та конкурентоспроможності HR-бренду у сфері HoReCa. *Вісник Херсонського національного технічного університету*. 2020. № 2(73).
4. Андренко І., Шестірко А. Особливості функціонування готельних ланцюгів в Україні. *Економіка та сусільство*. 2022. № 40. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-40-6>

5. Полотай Б.Я., Жмур-Клименко Б.В. Ресторанний бізнес під час війни. *Індустрія туризму і гостинності в Центральній та Східній Європі*. 2022. № 7. С. 37–42. DOI: <https://doi.org/10.32782/tourismhospscee-7-5>
6. Гузар У.С., Голод А.П., Паска М.З., Феленчак Ю.Б., Федоришина Л.М. Становлення індустрії гостинності як чинника підвищення конкурентоспроможності національної економіки. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2022. № 3 (44). С. 208–215. DOI: <https://doi.org/10.55643/fcартр.3.44.2022.3596>
7. HoReCa (ХОРЕКА): що це таке і як це працює? URL: <https://marketer.ua/ua/what-is-horeca-and-how-does-it-work/>
8. Споживання продуктів харчування HoReCa в Україні: від карантинних обмежень до реалій війни. URL: <https://pro-consulting.ua/ua/pressroom/potreblenie-produktov-pitaniya-v-horeca-v-ukraine-ot-karantinyh-ogranichenij-k-realiyam-voyny>
9. Український готельний бізнес працює на 2-3% – дослідження. URL: <https://ain.business/2022/10/18/ukrayinskyj-gotelnyj-biznes-praczuuye-na-2-3-doslidzhennya/>
10. Грановська В.Г., Бойко В.О. Функціонування екоготелів в Україні як чинник активізації підприємницької діяльності. *Економіка АПК*. 2020. № 3. С. 57–65. DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202003057>
11. Бойко В.О. Глемпінг – новий тренд індустрії гостинності. *Таврійський науковий вісник. Серія : Економіка*. 2021. № 8. С. 22–28. DOI: <https://doi.org/10.32851/2708-0366/2021.8.3>
12. Бойко В.О., Драгота І.П. Глемпінг – ексклюзивний туристичний продукт сьогодення. The I International Science Conference on Multidisciplinary Research (January 19-21, 2021). Berlin, Germany, 2021. P. 208–210.
13. Boiko V.O. Glamping as a promising niche in tourism and hotel business. Global aspects of national economy development in the conditions of transformational changes. Lviv-Torun: Liha-Pres, 2021. P. 44–60. DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-239-8-3>
14. Boiko V., Liubynskyi O., Strikha L., Zarakhovskyi O. & Neilenko S. Development of Culinary Tourism in European Countries. *International Journal of Computer Science and Network Security*. 2021. No. 21(4). P. 167–177. DOI: <https://doi.org/10.22937/IJCSNS.2021.21.4.21>
15. Бойко В., Далевська Н. Розвиток туризму після збройних конфліктів у різних країнах світу. *Управління змінами та інновації*. 2022. № 3. С. 5–10. DOI: <https://doi.org/10.32782/СМІ/2022-3-1>
16. Обсяг продажів збільшився у 3-4 рази? Час масштабувати бізнес. Ось поради, як це зробити. URL: <https://mc.today/blogs/obem-prodazh-uvlechilsya-v-3-4-raza-pora-masshtabirovat-biznes-vot-sovety-kak-eto-sdelat/>
17. Кирилов Ю.С., Грановська В.Г., Крикунова В.М., Жосан Г.В., Бойко В.О. Цифрова економіка. Криптовалюти : навчальний посібник. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2020. 228 с.
18. Бойко В.О., Осадчий А.А., Бойко Л.О. Соціальні мережі – перспективний напрям просування бізнесу у підприємницькій діяльності. *Вісник Херсонського національного технічного університету*. 2021. № 2 (77). С. 178–185

References:

1. Zavadynska O., Nikolaiko H. & Ohorodnik M. (2022) Doslidzhennia innovatsiinykh rishen dlia opovlennia snuiuchykh biznes-modelei i suchasnykh servisnykh tekhnolohii u restorannomu biznesi [Research on innovative solutions to renovate the existing business models and modern service technologies in restaurant business]. *Restoranni i hotelnyi konsal'tynh. Innovatsi*, no. 5(2), p. 229–238. DOI: <https://doi.org/10.31866/2616-7468.5.2.2022.270098>
2. Holovchuk Yu.O., Serednytska L.P. (2020) Intehratsiia informatsiino-komunikatsiinykh tekhnolohii u systemu pidvyshchennia yakosti spivpratsi pidpriemstv zi spozhyvachamy [Integration of informational-communicational technologies in the system of increasing quality of collaboration between enterprises and consumers]. *Biznes Inform*, no. 4, pp. 411–417. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2020-4-411-417>
3. Mykolaichuk I.P., Rasulova A.M., Salimon O.M. (2020) Pidkhody do otsinky pryvabyvosti ta konkurentospromozhnosti HR-brendu u sferi HoReCa [Approaches to evaluation of attractiveness and competitiveness of HR-brand in the area HoReCa]. *Visnyk Khersonskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu*, no. 2(73).

4. Andrenko I. & Shestirko A. (2022) Osoblyvosti funktsionuvannia hotelnykh lantsiuhiv v Ukraini [Specificity of functioning of hotel chains in Ukraine]. *Ekonomika ta suspilstvo*, no. 40. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-40-6>

5. Polotai B.Ia. Zhmur-Klymenko B.V. (2022) Restoranni biznes pid chas viiny [Restaurant business during the war]. *Industriia turizmu i hostynnosti v Tsentralnii ta Skhidnii Yevropi*, no. 7, pp. 37–42. DOI: <https://doi.org/10.32782/tourismhospscee-7-5>

6. Huzar U.Ie., Holod A.P., Paska M.Z., Felenchak Yu.B., Fedoryshyna L.M. (2022) Stanovlennia industrii hostynnosti yak chynnyka pidvyshchennia konkurentospromozhnosti natsionalnoi ekonomiky. [Hospitality industry development as a factor of increasing competitiveness of the national economy]. *Finansovo-kredytna diialnist: problemy teorii ta praktyky*, no. 3 (44), pp. 208–215. DOI: <https://doi.org/10.55643/fcaptp.3.44.2022.3596>

7. HoReCa (HOREKA): shcho tse take i yak tse pratsiuie? [HoReCa (HOREKA): what is it and how does it work?]. Available at: <https://marketer.ua/ua/what-is-horeca-and-how-does-it-work/>

8. Spozhyvannia produktiv kharchuvannia HoReCa v Ukraini: vid karantynnykh obmezhen do realii viiny [Consumption of food products of HoReCa in Ukraine: from quarantine restrictions to the war reality]. Available at: <https://pro-consulting.ua/ua/pressroom/potreblenie-produktov-pitaniya-v-horeca-v-ukraine-ot-karantynnyh-ogranichenij-k-realiyam-vojnny>

9. Ukrainskyi hotelnyi biznes pratsiuie na 2-3% – doslidzhennia [Ukrainian hotel business works to 2-3% – research]. Available at: <https://ain.business/2022/10/18/ukrayinskyj-gotelnyj-biznes-praczyuye-na-2-3-doslidzhennia/>

10. Hranovska V.H., Boiko V.O. (2020) Funktsionuvannia ekohoteliv v Ukraini yak chynnyk aktyvizatsii pidpriemnytskoi diialnosti [Functioning of eco-hotels in Ukraine as a factor of activation of entrepreneurial activity]. *Ekonomika APK*, no. 3, pp. 57–65. DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202003057>

11. Boiko V.O. (2021) Glamping – novyi trend industrii hostynnosti. [Glamping as a new trend in hospitality industry]. *Tavriiskyi naukovyi visnyk. Seriya: Ekonomika*, no. 8, pp. 22–28. DOI: <https://doi.org/10.32851/2708-0366/2021.8.3>

12. Boiko V.O., Drahota I.P. (January 19-21, 2021) Glamping – ekskliuzyvnyi turystychnyi produkt sohodennia. [Glamping is an exclusive tourism product of the present]. The I International Science Conference on Multidisciplinary Research. Berlin, Germany, pp. 208–210.

13. Boiko V.O. (2021) Glamping as a promising niche in tourism and hotel business. Global aspects of national economy development in the conditions of transformational changes. Lviv-Toruń: Liha-Pres, pp. 44–60. DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-239-8-3>

14. Boiko V., Liubynskiy O., Strikha L., Zarakhovskiy O. & Neilenko S. (2021) Development of Culinary Tourism in European Countries. *International Journal of Computer Science and Network Security*, no. 21(4), pp. 167–177. DOI: <https://doi.org/10.22937/IJCSNS.2021.21.4.21>

15. Boiko V. & Dalevska N. (2022) Rozvytok turizmu pislia zbroinykh konfliktiv u riznykh krainakh svitu [Tourism development after violent conflicts in different countries of the world]. *Upravlinnia zminamy ta innovatsii*, no. 3, pp. 5–10. DOI: <https://doi.org/10.32782/CMI/2022-3-1>

16. Obsiah prodazhiv zbilshyvsia u 3-4 razy? Chas masshtabuvaty biznes. Os porady, yak tse zrobyty [Has sales volume increased 3-4 times? It is time to zoom business. There is advice on how to do it]. Available at: <https://mc.today/blogs/obem-prodazh-uvlichilsya-v-3-4-raza-pora-masshtabivat-biznes-vot-sovety-kak-eto-sdelat/>

17. Kyrylov Yu.Ie., Hranovska V.H., Krykunova V.M., Zhosan H.V., Boiko V.O. (2020) Tsyfrova ekonomika. Kryptovaliuty [Digital economics. Cryptocurrencies]: navchalnyi posibnyk. Kherson: OLDI-PLluS, 228 p.

18. Boiko V.O., Osadchyy A.A., Boiko L.O. (2021) Sotsialni merezhi – perspektyvnyi napriam prosuvannia biznesu u pidpriemnytskii diialnosti [Social networks as a promising trend in business promotion of entrepreneurial activity]. *Visnyk Khersonskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu*, no. 2 (77), pp. 178–185.

УДК 339.1

DOI: <https://doi.org/10.32782/2708-0366/2023.16.13>**Боліла С.Ю.**

кандидат сільськогосподарських наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту та інформаційних технологій,
Херсонський державний аграрно-економічний університет
(м. Херсон / м. Кропивницький)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9689-6774>

Bolila Svitlana

Kherson State Agrarian and Economic University
(Kherson / Kropyvnytskyi)

МАРКЕТИНГОВІ АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА СФЕРИ РІТЕЙЛУ В СУЧАСНИХ РЕАЛІЯХ

MARKETING ASPECTS OF ENTERPRISE ACTIVITIES IN THE RETAIL INDUSTRY IN MODERN REALITIES

У статті обґрунтовано необхідність розвитку бізнесу в сфері торгівлі з позиції маркетингового підходу з використанням інноваційних технологій в умовах сучасних викликів та загроз турбулентного середовища. Розглянуто основні аспекти маркетингової діяльності провідного підприємства сфери ритейлу на вітчизняному ринку. Охарактеризовано інструменти комплексу маркетингу, що використовує роздібна мережа для досягнення поставлених цілей, забезпечення конкурентних переваг та збереження конкурентних позицій. Зазначено, що цифрові інструменти маркетингу є важливим чинником формування прихильності споживачів до компанії. Зауважено, що злиття офлайн та он-лайн продажу в єдиній цілісній екосистемі та використання стратегії омніканального маркетингу дозволить розширити клієнтську базу та збільшити обсяг продажу товарів. Здійснено оцінку маркетингових зусиль торговельної мережі за результатами роботи в сучасних умовах. Наголошено на необхідності використання інноваційних технологій, таких як ESL та інтегровані CRM – системи для того, щоб автоматизувати операції на всіх рівнях торговельної мережі, збільшити прибуток компанії та забезпечити її стабільний розвиток.

Ключові слова: ритейл, маркетинг, комплекс маркетингу, цифрові інструменти маркетингу, інноваційні технології.

The aim of the research was to study the experience of marketing activities based on the example of a leading leader in the one dollar store retail format and to generalize the marketing support of retail enterprises in the face of current challenges and threats. The object of the study was the theoretical and methodological justification and applied aspects of the development process of enterprises in the trading sphere using marketing tools. The following methods were used to achieve the set goals: monographic analysis, synthesis, abstract-logical analysis, theoretical generalization and comparison, content analysis, structural-logical analysis, surveys and expert evaluations, as well as personal observations. These methods allowed for the systematization and analysis of existing experience in marketing activities, conducting a comparative analysis of various aspects of the development of retail enterprises in the trading sphere, and drawing conclusions regarding effective marketing practices. The article substantiates the necessity of business development in the trading sphere from a marketing perspective, using innovative technologies in the face of challenges and threats in a turbulent environment. The main aspects of marketing activities of a leading retail company on the domestic market are discussed. The tools of the marketing mix used by the retail network to achieve set goals, gain competitive advantages, and maintain competitive positions are characterized. It is noted that digital marketing tools are an important factor in shaping consumer preference for the company. The merger of offline and online sales in a unified ecosystem and the use of omni-channel marketing strategy are highlighted as ways to expand the customer base and increase

the volume of goods sold. An assessment of the marketing efforts of the retail network based on the results of work in the current conditions of the domestic market is provided. Emphasis is placed on the need to use innovative technologies such as ESL (Electronic Shelf Labels) and integrated CRM (Customer Relationship Management) systems to automate operations at all levels of the retail network, increase company profits, and ensure its stable development.

Key words: retail, marketing, marketing mix, digital marketing tools, innovative technologies.

Постановка проблеми. Зміни в глобальному світі суттєво вплинули на всі сфери бізнесу, змусивши компанії переглядати свої бізнес-моделі та адаптуватися до нових форматів споживання, які зазнали трансформації під дією покупців. Сьогодні важливо зосередитися на якісному задоволенні потреб споживачів та формуванні позитивного ставлення до компанії, її діяльності та продукції.

Ринок, внаслідок глобалізації, став більш турбулентним, а ситуація загострилася під час пандемії та воєнних конфліктів. Тому бізнес повинен швидко реагувати на зміни, застосовуючи принципи гнучкості (agile) та враховуючи ситуацію на ринку споживачів. Компанії повинні комбінувати необхідні інструменти маркетингу, щоб привернути увагу споживача і перетворити його зі звичайного покупця в прихильника компанії та її продукції.

Розв'язання цих проблем не є одноразовими, а вимагають постійної уваги з боку маркетингового менеджменту компанії. Дослідження з питань маркетингового забезпечення та його вдосконалення, зокрема в сфері торгівлі, яка є важливою складовою економіки, є досить актуальними та привертають увагу як наукової спільноти, так і практиків бізнесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ролі маркетингу, його інструментам впливу на споживчу мотивацію в процесі прийняття рішення про покупку товару присвячені роботи багатьох провідних науковців [1–6]. Вітчизняні учені досліджували актуальні проблеми теорії та практики маркетингу, а також зміст сучасної маркетингової діяльності підприємств у різних сферах економіки [7–9]. Особлива увага приділялася питанням торговельного маркетингу, оскільки торгівля відіграє важливу роль у розвитку економіки країни [10–14].

Однак на сьогоднішній день фахівцям з продажу та торгівлі доводиться працювати в складних умовах, спричинених військовими конфліктами, які вплинули на формати споживання продукції покупцями, а відповідно і на маркетингові зусилля торговельних мереж щодо збереження конкурентних позицій та формування лояльності клієнтів. Оскільки торговельні компанії раніше не стикалися з подібним досвідом, ця проблема потребує глибшого дослідження, зокрема, шляхом аналізу успішних кейсів діяльності роздрібних торговців на українському ринку.

Формулювання цілей статті. Зважаючи на актуальність теми досліджень, за мету було поставлено вивчити досвід маркетингової діяльності на прикладі провідного лідера у сфері роздрібної торгівлі формату one dollar store і зробити узагальнення щодо маркетингового забезпечення роздрібних підприємств в сучасних умовах викликів та загроз. Предметом дослідження стали теоретично-методологічне обґрунтування та прикладні аспекти процесу розвитку діяльності підприємств у сфері торгівлі за допомогою маркетингового інструментарію.

Для досягнення поставлених завдань у дослідженні були використані наступні методи: монографічний аналіз, синтез, абстрактно-логічний аналіз, теоретичне узагальнення та порівняння, контент-аналіз, структурно-логічний аналіз, опитування та експертні оцінки, а також особисті спостереження.

Ці методи дозволили систематизувати та проаналізувати наявний досвід маркетингової діяльності, провести порівняльний аналіз різних аспектів розвитку роздрібних підприємств у сфері торгівлі та зробити висновки щодо ефективних маркетингових практик.

Виклад основного матеріалу. Дослідження здійснювалися на прикладі торговельної мережі магазинів «Аврора Мультимаркет», що є національною компанією, яка в

2021 отримала прями іноземні інвестиції від Фонду Horizon Capital та входить у трійку лідерів за кількістю відкритих магазинів серед дискаунтерів непродовольчої групи Центральної та Східної Європи [15–17].

Торговельні точки «Аврори Мультимаркет» спеціалізуються на товарах повсякденного попиту (FMCG), а формат магазинів відповідає концепції «one dollar store», що є максимально економним за ціною для покупців. Компанія використала автоматизацію торгових операцій для забезпечення зручності для покупців і покращення якості їх обслуговування. До того ж, мережі вдалося знизити фінансові витрати на оренду нерухомості, здійснюючи стратегічний вибір приміщень для оренди з урахуванням населення, розташування та площі. Це дозволило компанії ефективно працювати та задовольняти потреби споживачів у різних регіонах, пропонуючи доступні товари за конкурентоспроможними цінами. Завдяки ефективному підходу до розташування торгових точок та значному потоку покупців «Аврори Мультимаркет» вдалося масштабувати бізнес по всій Україні, де вона лідирує на ринку в сегменті магазинів економ-класу. Так, на сьогодні функціонує понад 860 магазинів мережі у 23 регіонах країни та створено близько 6 тисяч робочих місць.

Компанія працює над вирішенням стратегічних завдань комплексно, охоплюючи кілька напрямків. Вона оптимізує внутрішні процеси та покращує роботу персоналу, щоб забезпечити ефективну роботу організації. Також компанія зосереджується на розширенні, поглибленні та оновленні асортименту товарів, щоб задовольнити різноманітні потреби клієнтів. Формат роботи «Аврора Мультимаркет» є супереконномний та відповідальний, що налаштований на задоволення найнагальніших потреб споживачів на ринку FMCG.

За результатами аналізу товарного асортименту «Аврори Мультимаркет» можна констатувати, що він достатньо широкий, глибокий, насичений та гармонійний. Усього в асортименті компанії налічується 5191 товарна позиція, причому найбільш глибокою товарна лінійка є в категорії товарів краса та здоров'я, а також товарів для дому, що відображує специфіку споживчого попиту та враховує уподобання покупців за даною продукцією. Крім цього на підтвердження якості товару та надійності ритейлера покупцям надається можливість на протязі місяця обмінювати та повертати товари у будь-якому магазині мережі. Асортимент компанії: конкурентна перевага, тобто різноманітні та недорогі товари, які мають належну якість, що підтверджене всіма наявними супровідними документами у відповідності до стандартів якості. В практику діяльності компанії з метою отримання зворотного зв'язку запроваджено попереднє тестування продукту, що здійснюється співробітниками компаніями, які випробовують його, перебуваючи в ролі споживача продукції та оцінюючи його утилітарні властивості. При плануванні асортименту компанія є гнучкою та використовує принцип agile, оцінюючи споживчі запити та переваги. Так, наприклад, одразу після деокупації Херсона та відкриття в місті магазину «Аврора Мультимаркет» персоналом компанії було проведено опитування клієнтів з метою з'ясування їх найбільш нагальних потреб в продукції. За відповідями покупців тоді отримали перелік найбільш затребуваних на той час продуктів, а саме: ліхтарики, батарейки, павербанки, свічки господарські, мило господарське брускове, пральні порошки, засоби для очищення труб, сірники, портативні газові балони, газ для заправки запальничок, скоч, туалетний папір, миючі засоби, товари особистої гігієни, продукти швидкого приготування (супи, каші, пюре), чай, кави та ін. Таким чином компанія була готова для підвищеного попиту на зазначені товари, змогла оперативно сформувати асортимент та забезпечити його наявність в магазинах (на сьогодні їх перелік в м. Херсоні зріс до 5-ти).

Вся інформація про наявний асортимент компанії представлена на сайті, який досить зручний в користуванні для споживачів. Товари з категорій представлені кількома позиціями від різних виробників, що спрощує вибір покупцям. Каталоги пропозицій на сайті постійно поповнюються новинками, по кожній є докладний опис з усіма

характеристиками і кольорове зображення товару, що забезпечує його огляд на 360° та наявний он-лайн тур магазином, що є типовим для мережі в 3D форматі. До того ж в тестовому режимі цілодобово та без вихідних працює Інтернет-магазин, товари на якому для зручності клієнтам згруповані за тематичними розділами. Тобто, використання Інтернету та цифрових інструментів є важливим чинником успішної діяльності компанії, що вона активно використовує для залучення споживачів, надання інформації про свою продукцію та управління відгуками клієнтів. Завдяки веб-сайту, електронним каталогам, соціальним мережам та іншим цифровим каналам, компанія може ефективно презентувати свою продукцію, привертати увагу цільової аудиторії та збільшувати свій репутаційний капітал.

Відносно такої складової комплексу маркетинг – мікс як ціна, то її рівень визначається досить простим в користуванні витратним методом ціноутворення (ціна реалізації товару визначається як сума його закупівельної вартості плюс фіксований відсоток до неї), що забезпечує отримання необхідного прибутку. Ціну намагаються тримати низькою, для того щоб мати конкурентні переваги в сегменті dollar store. Ціноутворення мережі магазинів нині нараховує 44 цінових ряди.

Місце продажу (place) – це складова комплексу маркетингу, що забезпечує збут товару, його доведення до кінцевого споживача в точці реалізації товару, тобто в магазині. За даною складовою торговельна мережа магазинів «Аврора Мультимаркет» має гарні позиції, кваліфікований персонал, власний склад та транспорт, що дозволяє знизити витрати на ряд операцій зі здійснення розподільчо-збутових функцій, в тому числі на регіональних ринках, які охоплює мережа. Але, за результатами опитування покупців на регіональних ринках (м. Херсон), подекуди спостерігаються випадки неетичної поведінки торгових адміністраторів магазинів до клієнтів, що потребує коригування шляхом професійного навчання персоналу [18].

Під час російського вторгнення та періоду гострого дефіциту товарів торговельній мережі вдалося забезпечити наявність товарів на своїх складах, спираючись переважно на українського виробника. Допомогла і висока платіжна дисципліна ритейлера, бо «Аврора Мультимаркет», сплачуючи своїм постачальникам без відстрочки або навіть наперед, змогла отримати кращі ціни та переваги від своїх постачальників і дистриб'юторів.

До вибору постачальників компанія підходить дуже зважено та намагається підтримати місцевих українських виробників, збільшивши у своєму асортименті частку їхніх товарів майже до 70%. Таким чином ритейлер сприяє відродженню та подальшому зміцненню позицій українських стартапів та невеликих виробників на внутрішньому ринку та підтримує економіку країни.

Просування як важливий елемент маркетингового комплексу торговельної мережі спрямовується на інформування, переконання та вплив на прийняття рішень щодо покупки товару споживачем й включає проведення рекламних кампаній і відповідних заходів, організацію особистого представлення та продажу продукції, участь у виставках і ярмарках, особисту роботу з покупцем, стимулювання роботи персоналу, комерційну роботу з посередниками, а також проведення заходів, пов'язаних зі суспільними цінностями (PR-заходи). Один з визначальних елементів маркетингового комплексу, що належить до стратегії просування є реклама товарів і найбільш поширеними рекламними заходами, до яких на сьогодні вдається «Аврора Мультимаркет» та пропонує партнерам, це внутрішньо магазинна реклама, реклама на офіційному сайті компанії, реклама в соціальних мережах. Приділяється увага і рекламі бренду компанії. Фірмове оформлення магазинів, фірмовий одяг працівників та реклама на транспорті компанії допомагають підсилити ідентифікацію бренду та створити єдиний впізнаний стиль. Реклама бренду «Аврора Мультимаркет» на офлайн-точках продажу та в он-лайн-форматі (на веб-сайті, у соціальних мережах, мобільному додатку, Інтернет-магазині) дозволяє залучати клієнтів з різних каналів і збільшувати свою присутність на ринку.

Участь компанії в благодійних заходах та підтримка України та ЗСУ сприяє не лише залученню уваги покупців, але й підвищує імідж компанії, її соціальну відповідальність та лояльність клієнтів.

Компанія «Аврора Мультимаркет» використовує програми лояльності для стимулювання покупців і підвищення товарообігу. Програма лояльності «Грошове дерево» з використанням пластикової або віртуальної картки дозволяє клієнтам отримувати бонуси за покупки, які потім можна використовувати для отримання знижок при наступних покупках. Також, компанія активно використовує соціальні мережі для комунікації зі своїми клієнтами. Взаємодія відбувається через такі платформи, як Viber, Telegram, Instagram, YouTube, TikTok та LinkedIn. Це дає змогу налагодити прямий зв'язок з клієнтами, отримувати відгуки, розповідати про нові продукти та акції, а також підтримувати загальний імідж компанії. Таким чином «Аврора Мультимаркет» в умовах сучасних викликів та загроз реалізує стратегію омніканального маркетингу та забезпечує присутність власного бренду в он-лайн-каналах (веб-сайт, застосунок, соціальні мережі, електронна пошта, SMS) та офлайн (мережа роздрібних магазинів). Використання концепцій Маркетингу 4.0 і Маркетингу 5.0 свідчить про те, що компанія активно використовує сучасні технології та цифрові канали комунікації для залучення та утримання клієнтів.

Співпраця компанії «Аврора Мультимаркет» з такими організаціями, як Horizon Capital, Європейська Бізнес Асоціація та Американська торговельна палата в Україні (ACC), демонструє її здатність до розвитку та партнерства в діловому середовищі.

В процесі аналізу інструментів комплексу маркетингу мережі «Аврора Мультимаркет» з залученням експертної думки фахівців із сфери рітейлу та постачальників продукції була здійснена загальна оцінка складових маркетингового потенціалу рітейлера (табл. 1).

Таблиця 1

Оцінка рівня використання сукупного потенціалу маркетингових зусиль мережі магазинів «Аврора Мультимаркет»

Вид потенціалу	Вагомість	Рівень використання	Зважений рівень, %
Маркетингова інформаційна система	0,14	58,5	8,19
Управління маркетинговими дослідженнями	0,11	47,25	5,20
Планування маркетингової діяльності	0,13	51	6,63
STP-маркетинг	0,09	40	3,60
Товарний потенціал	0,09	71,75	6,46
Ціновий потенціал	0,08	74,5	5,96
Збутовий потенціал	0,08	64	5,12
Комунікаційний потенціал	0,1	68	6,80
Управління ризиками	0,08	43,75	3,50
Контроль маркетингу	0,1	50,75	5,08
Всього	1,00	-	56,54

Проведений аналіз дозволяє констатувати, що в цілому за маркетинговим потенціалом торговельна мережа «Аврора Мультимаркет» в умовах нинішніх викликів є в задовільному стані, але, щоб втримати зайняті позиції в обраному компанією торговельному форматі деякі складові маркетингової діяльності потребують удосконалення за допо-

могою сучасних інноваційних інструментів, що дозволить зміцнити позиції, наростити потенціал, збільшити обсяг продажу та відповідно лояльність клієнтів рітейлера.

Висновки. Таким чином, дослідження маркетингових аспектів діяльності компанії «Аврора Мультимаркет» доводить, що рітейлер позиціонує себе на вітчизняному ринку як відповідальну та клієнторієнтовану компанію з якісними товарами за доступну ціну. В той же час, зважаючи на зміни та тренди в торговельному бізнесі, щоб бути конкурентоспроможними в довготривалій перспективі необхідно вдаватися до інноваційних технологій з врахуванням клієнтських запитів та потреб. Як доводить практика торгівлі, сьогодні в більшості своїй покупець все більше вимагає інтерактивності, нових вражень від процесу здійснення покупок, оформлення магазину, його системи мерчандайзингу, нових додаткових сервісів, індивідуального підходу. В зв'язку з цим в системі торгівлі використовуються ряд інновацій: мобільні програми та пристрої для персоналізованої комунікації з покупцем, цифрові рекламні дисплеї, розумні візки, електронні цінники, мультимедійні ваги, каси самообслуговування та ін. Враховуючи сучасний зарубіжний досвід інноваційних технологій в діяльності торговельних мереж можна впровадити в практику компанії «Аврора Мультимаркет» та подібних до неї за форматом торгівлі з метою збільшення ступеня автоматизації торгових процесів застосування електронних цінників (ESL), що дозволяють покращити імідж магазину, персоналізувати пропозиції для покупців, оптимізувати ціноутворення та проводити маркетингові акції. Окрім того, зважаючи на необхідність роботи з великим масивом даних в торговельних мережах подібного формату, необхідно приділити увагу підвищенню рівня автоматизації касових операцій, операцій магазину та операцій центрального офісу компанії шляхом впровадження інтегрованих CRM-платформ, які дозволять автоматизувати операції на всіх рівнях торговельної мережі. Подібні системи при впровадженні в діяльність торговельних компаній нададуть змогу: підвищити прибуток мережі; здійснити централізований менеджмент основних даних, що спростить прийняття рішень та забезпечить їх консистентність; полегшити процес управління постачальниками, умовами й графіками закупівлі; покращити процес управління запасами й прогнозування продажів; ефективніше управляти асортиментом магазинів, умовами продажу, націнкою й ціноутворенням, каналами продажу та промо-активностями; удосконалити менеджмент внутрішнього виробництва та управління статистикою, оперативною та актуальною звітністю.

На перспективу в наших подальших дослідженнях ми розглянемо існуючі інтегровані CRM-платформи, що застосовуються в практиці сучасного українського бізнесу, їх особливості та переваги для використання в торговельних мережах.

Список використаних джерел:

1. Kotler P., Kartajaya H., Setiawan I. Marketing 4.0: Moving from Traditional to Digital. 1st Ed. Wiley. 2016. 200 p.
2. Kotler F., Iwan S. and Hermawan K. Marketing 5,0. Technology for humanity. Copyright. 2021 by John Wiley & Sons, Inc.
3. Котлер Ф., Армстронг Г., Вонг В., Сондерс Дж. Основы маркетинга (европейское издание) / [пер. с англ.]. Київ : «Диалектика-Вильямс», 2020. 880 с.
4. Устьян О. Маркетинг у кризу. Вживання вимагає змін. URL: <https://zmist.pl.ua/blogs/marketing-u-krizu-vizhivannya-vimagaje-zmin> (дата звернення: 25.05.2023).
5. Гаркавенко С.С. Маркетинг. Київ : Лібра, 2010. 712 с.
6. Бойчук І.В. Спрямованість діяльності підприємств на маркетингову концепцію. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Економічні науки*. 2021. № 64. С. 103–107.
7. Маркетингова діяльність підприємств: сучасний зміст / за заг. ред. д.е.н., проф. Карпенко Н.В. Київ : ЦУЛ, 2016. 252 с.
8. Дайновський Ю.А. Актуальні проблеми теорії і практики вітчизняного маркетингу. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2016. № 1. С. 215–218.
9. Савіна С.С. Тенденції розвитку сучасних концепцій маркетингу. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=6393> (дата звернення: 22.05.2023).

10. Kotler P., Stigliano G. Retail 4.0. 10 regole per l'era digitale. Mondadori Electa. 2018. 206 p.
11. Ковальчук С.В. Маркетингові стратегії розвитку торговельних підприємств. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2015. № 1. С. 183–188.
12. Проскурніна Н.В. Маркетингові стратегії підприємств роздрібної торгівлі в контексті цифровізації галузі. *Вісник Сумського національного аграрного університету*. 2020. № 3(85). С. 35–43. URL: <https://snaujournal.com.ua/index.php/journal/article/view/166> (дата звернення: 26.05.2023).
13. Кузьминчук Н.В., Куценко Т.М., Терованесова О.Ю. Маркетинговий менеджмент в системі стратегічного управління підприємствами торгівлі. *Modern Economics*. 2021. № 28(2021). С. 47–51. DOI: [https://doi.org/10.31521/modecon.V28\(2021\)-07](https://doi.org/10.31521/modecon.V28(2021)-07) (дата звернення: 20.05.2023).
14. Семак Б.Б., Басій Н.Ф., Вовчанська О.М. Маркетинговий менеджмент торговельних підприємств: актуальні проблеми та особливості. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Економічні науки*. 2022. № 68. С.11–19.
15. Кращі компанії 2021 року. URL: <https://rau.ua/novyni/rau-awards-2021-krashhi/> (дата звернення: 20.05.2023).
16. Офіційний сайт «Аврора Мультимаркет». URL: <https://avgora.ua/> (дата звернення: 20.05.2023).
17. Рітейлер – чемпіон воєнного року. URL: https://subscribe.forbes.ua/?utm_source=forbes.ua&utm_medium=Promo_Magazine&utm_campaign=forbes.ua_sales (дата звернення: 20.05.2023).
18. Жосан Г.В., Кириченко Н.В. Менеджмент персоналу в умовах постпандемії та воєнного стану в Україні. *Таврійський науковий вісник. Серія Економіка*. 2022. Вип. 12. С. 48–54. URL: <http://tnv-econom.ksauniv.ks.ua/index.php/journal/article/view/245>

References:

1. Kotler P., Kartajaya H. and Setiawan I. (2016) Marketing 4.0: Moving from Traditional to Digital. 1st Ed. Wiley, 200 p. (in English)
2. Kotler F., Iwan S. and Hermawan K (2021) Marketing 5.0. Technology for humanity. Copyright by John Wiley& Sons, Inc. (in English)
3. Kotler F., Armstrong H., Vonh V. and Sonders Dzh. (2020) Osnovy marketynha (Evropejskoe yzdanye) [Basics of marketing (European edition)]. per. s anhl. Kyiv: "Dyalektyka-Vyl'iams", 880 p.
4. Ust'ian O. Marketynh u kryzu. Vyzhyvannia vymahaie zmin [Marketing is in crisis. Survival requires change]. Available at: <https://zmist.pl.ua/blogs/marketing-u-kryzu-vizhivannya-vimagaje-zmin> (accessed May 25, 2023).
5. Harkavenko S.S. (2010) Marketynh [Marketing]. Kyiv: Libra, 712 p.
6. Boychuk I.V. (2021) Orientation of enterprises activities on the marketing concept [Orientation of the activities of enterprises on the marketing concept]. *Herald of Lviv University of Trade and Economics. Economic Sciences*, no. 64, pp. 103–107.
7. Marketynhova diial'nist' pidpryemstv: suchasnyj zmist (2016) [Marketing activities of enterprises: modern content] / Za zah. red. d.e.n., prof. Karpenko N.V. Kyiv: TsUL, 252 p.
8. Dajnovs'kyj Yu.A. (2016) Aktual'ni problemy teorii i praktyky vitchyznianoho marketynhu [Actual problems of the theory and practice of domestic marketing]. *Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu. Ekonomichni nauky*, no. 1, pp. 215–218.
9. Savina S.S. Tendentsii rozvytku suchasnykh kontseptsij marketynhu [Trends in the development of modern marketing concepts]. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6393> (accessed May 22, 2023). (in Ukrainian)
10. Kotler P. and Stigliano G. (2018) Retail 4.0. 10 regole per l'era digitale. Mondadori Electa, 206 p. (in English)
11. Koval'chuk S.V. (2015) Marketynhovi stratehii rozvytku torhovel'nykh pidpryemstv [Marketing strategies for the development of trade enterprises]. *Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu. Ekonomichni nauky*, no. 1, pp. 183–188.
12. Proskurnina N.V. (2020) Marketynhovi stratehii pidpryemstv rozdrubnoi torhivli v konteksti tsyfrovizatsii haluzi [Marketing strategies of retail enterprises in the context of digitization of the industry]. *Visnyk Sums'koho natsional'noho ahrarnoho universytetu*, no. 3(85), pp. 35–43. Available at: <https://snaujournal.com.ua/index.php/journal/article/view/166> (accessed May 26, 2023).

13. Kuz'mynchuk N.V., Kutsenko T.M. and Terovanesova O.Yu. (2021) Marketynhovyj menedzhment v systemi stratehichnoho upravlinnia pidpriemstvamy torhivli [Marketing management in the system of strategic management of trade enterprises]. *Modern Economics*, no. 28(2021), pp. 47–51. Available at: [https://doi.org/10.31521/modecon.V28\(2021\)-07](https://doi.org/10.31521/modecon.V28(2021)-07) (accessed May 20, 2023).

14. Semak B.B., Basij N.F. and Vovchanska O.M. (2022) Marketing management of trade enterprises: current problems and peculiarities [Marketing management of trade enterprises: current problems and features]. *Herald of Lviv University of Trade and Economics. Economic Sciences*, no. 68, pp. 11–19.

15. Krashchi kompanii 2021 roku [The best companies of 2021]. Available at: <https://rau.ua/novyni/rau-awards-2021-krashhi/> (accessed May 20, 2023).

16. Ofitsiyni sait "Aurora Multimarket" [Official website of "Aurora Multimarket"]. Available at: <https://avrora.ua/> (accessed May 20, 2023).

17. Riteiler – chempion voiennoho roku [The retailer is the champion of the war year]. Available at: https://subscribe.forbes.ua/?utm_source=forbes.ua&utm_medium=Promo_Magazine&utm_campaign=forbes.ua_sales (accessed May 20, 2023).

18. Zhosan H.V. and Kyrychenko N.V. (2022) Menedzhment personalu v umovakh postpandemii ta voiennoho stanu v Ukraini [Personnel management in post-pandemic and martial law conditions in Ukraine]. *Tavriiskyi naukovyi visnyk. Seriya Ekonomika*, vol. 12, pp. 48–54. Available at: <http://tnv-econom.ksauniv.ks.ua/index.php/journal/article/view/245>

UDC 331.108:658.56

DOI: <https://doi.org/10.32782/2708-0366/2023.16.14>**Galat Larysa**

Ph.D. in Economics, Associate Professor,
Kherson State Agrarian and Economic University
(Kherson / Kropyvnytskyi)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0075-9730>

Галат Л.М.

Херсонський державний аграрно-економічний університет
(м. Херсон / м. Кропивницький)

LOGISTIC MANAGEMENT AS A TOOL FOR ENSURING EFFECTIVE ENTERPRISE PERFORMANCE

ЛОГІСТИЧНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ ЯК ІНСТРУМЕНТ ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

This article explores the role of logistic management as a critical tool for enhancing the efficiency and overall performance of enterprises. Logistic management plays a vital role in supporting optimal functioning of the logistic chain and achieving successful outcomes. The key thematic blocks of the article include the definition of logistic management and its significance in entrepreneurial activities, essential aspects of logistic management, challenges and barriers in implementing logistic management, and recommendations for successful implementation. It is evident that logistic management is a complex and multifaceted process that requires a systematic approach and comprehensive examination. This process encompasses planning, coordination, control, and optimization of all stages within the logistic chain. Consequently, successful implementation of logistic management necessitates the involvement of top-level management, assessment of the current state, implementation of modern information systems, personnel training and development, and collaboration with partners. However, our analysis also reveals the challenges and obstacles that enterprises may encounter during the implementation of logistic management. These challenges encompass cultural changes, information technologies, complexities within the logistic chain, financial constraints, and changes in the external environment. To ensure successful implementation of logistic management and to capitalize on its potential for attaining competitive advantages and enhancing outcomes, continuous improvement, adaptability to changes and challenges, as well as strategic planning and implementation of appropriate solutions are required. The general knowledge about logistic management and its role in entrepreneurial activities, along with the identified aspects, challenges, and recommendations presented in this article, can be valuable for practicing managers, researchers, and the academic community focused on the development of effective logistic management.

Key words: logistic management, enterprise performance, efficiency, logistic chain, implementation, challenges, recommendations, strategic planning, coordination, control, optimization, information systems, personnel training, collaboration, competitive advantages, continuous improvement, adaptability, changes, barriers, cultural changes, information technologies, complexities, financial constraints.

У цій статті досліджується роль логістичного управління як важливого інструменту для підвищення ефективності та загальної продуктивності підприємств. Логістичне управління відіграє вирішальну роль у підтримці оптимальної роботи логістичного ланцюжка та досягненні успішних результатів. Основні тематичні блоки статті включають визначення логістичного управління та його значення в підприємницькій діяльності, ключові аспекти логістичного управління, виклики та перешкоди впровадження логістичного управління та рекомендації для успішної реалізації. Метою цієї наукової статті є дослідження ролі логістичного менеджменту як ефективного інструменту для досягнення успіху та забезпечення сталого розвитку підприємств. Аналізуючи ключові аспекти логістичного менеджменту, такі як планування запасів, оптимізація транспортних маршрутів, управління ланцюгом постачання та інформаційні системи, стаття має на меті

визначити найефективніші практики та стратегії, що допоможуть підприємствам досягти високого рівня продуктивності та конкурентоспроможності. Очевидно, що логістичне управління є складним та багатограним процесом, який вимагає системного підходу та комплексного вивчення. Цей процес включає планування, координацію, контроль та оптимізацію всіх етапів логістичного ланцюжка. Отже, успішна реалізація логістичного управління передбачає залучення керівництва, оцінку поточного стану, впровадження сучасних інформаційних систем, навчання та розвиток персоналу та співпрацю з партнерами. Однак, наш аналіз також розкриває виклики та перешкоди, з якими підприємства можуть зіткнутися під час впровадження логістичного управління. Ці виклики включають культурні зміни, інформаційні технології, складності в логістичному ланцюжку, фінансові обмеження та зміни в зовнішньому середовищі. Для забезпечення успішного впровадження логістичного управління та використання його потенціалу для отримання конкурентних переваг та покращення результатів необхідні постійне вдосконалення, адаптація до змін та викликів, а також стратегічне планування та впровадження відповідних рішень. Загальні знання про логістичне управління та його роль у підприємницькій діяльності, а також виокремлені аспекти, виклики та рекомендації, наведені в цій статті, можуть бути корисними для практикуючих менеджерів, дослідників та академічної спільноти, спрямованої на розвиток ефективного логістичного управління.

Ключові слова: логістичне управління, продуктивність підприємства, ефективність, логістичний ланцюжок, впровадження, виклики, рекомендації, стратегічне планування, координація, контроль, оптимізація, інформаційні системи, навчання персоналу, співпраця, конкурентні переваги, постійне вдосконалення, адаптабельність, зміни, перешкоди, культурні зміни, інформаційні технології, складності, фінансові обмеження.

Formulation of the problem. In the modern dynamic business environment, where companies face increasing competition, changing consumer demands, and rapid technological changes, ensuring the efficiency and success of a company becomes an extremely important task. In this context, logistics management serves as a key tool that can help businesses achieve efficiency and competitiveness goals.

However, despite the significance of logistics management, many companies encounter a range of difficulties and challenges in implementing effective logistics strategies. One of the main problems lies in the lack of understanding of the role of logistics management and its potential to enhance business processes' efficiency. Many companies fail to recognize the importance of logistics management and do not allocate sufficient attention to it in their strategies and development plans.

Moreover, there exists a discrepancy in understanding and implementing key aspects of logistics management, such as inventory planning, optimization of transportation routes, supply chain management, and the utilization of information systems. This leads to the underutilization of the full potential of logistics management and restricts the capabilities of companies in achieving high productivity and efficiency. Therefore, it is necessary to conduct a detailed analysis of the role of logistics management as a tool to ensure the efficiency of business operations. Such research can help identify the problems and challenges faced by companies and develop recommendations for the effective implementation of logistics strategies. This will enable companies to ensure stable and successful operations in the modern competitive business environment.

Modern global markets demand continuous improvement in efficiency and competitiveness from companies. In this context, logistics management serves as a key tool to ensure effective business operations.

Logistics management encompasses comprehensive strategies, processes, and methods aimed at optimizing the movement of goods, information, and services from suppliers to end consumers. This includes planning, coordination, control, and organization of various elements of the logistics system, such as suppliers, warehouses, transportation vehicles, infrastructure, and information technologies.

Analysis of recent research and publications. Considerable attention has been devoted by a number of domestic and international researchers to the study of the economic aspects

of logistic management and its peculiarities. Biliavskiy M. explores the importance of logistics in modern warfare and provides an understanding of how logistics plays a crucial role in achieving success in military operations. Various logistical challenges and strategies applied in contemporary military scenarios are discussed. The aim of the article is to highlight the significance of logistics in military contexts and its influence on achieving operational objectives.

Hrynychak N.A. [2] analyzes various quantitative data and statistical indicators to assess the current state of the logistics market, identify trends, and draw conclusions about its effectiveness. The research aims to contribute to understanding the logistics industry and provide valuable information for decision-making by policymakers, businesses, and researchers.

Zhuravel V. [3] examines the challenges and opportunities for the logistics industry in times of war, reforms, and future development. It explores the impact of warfare and reforms on logistics operations, as well as the potential for growth and advancement in the field. The article's goal is to uncover the resilience and adaptability of logistics in challenging circumstances and its potential for future success. Zaverbnyi A.S., Dvulit Z.P, Vuiek Kh. [5] explore the peculiarities of forming logistic chains during war and in the post-war period. The article discusses the challenges and strategies involved in establishing and maintaining effective logistic chains in such circumstances. The aim of the study is to provide insights into the dynamics of logistic operations during and after conflicts and offer recommendations for improving their efficiency.

Isachenko O. [4] examines the changes that have occurred in logistics in Ukraine during the war. The article discusses the impact of the conflict on various aspects of logistics, including supply chain management, transportation, and infrastructure. The author highlights the challenges faced and the measures taken to adapt logistics operations to the war-time conditions.

Kaliuzhna N.H., Sheremet A.S. [5] analyze the current issues and priorities of recovery in the logistic system of Ukraine. The article discusses the challenges and obstacles faced in rebuilding and optimizing the logistic infrastructure in the post-war period. The authors propose solutions and prioritize key areas for the recovery and improvement of the logistic system.

The article "Restructuring Logistics in the Face of Russian Aggression against Ukraine" [6] published in *Holos Ukrainy* addresses the need for restructuring logistics operations in response to the aggression by Russia. The article highlights the challenges posed by the conflict and explores the strategies and measures taken to ensure the continuity and effectiveness of logistic activities in Ukraine.

Formulation of the purpose of the article. The aim of this scientific article is to investigate the role of logistics management as an effective tool for achieving success and ensuring sustainable development of enterprises. By analyzing key aspects of logistics management such as inventory planning, optimization of transportation routes, supply chain management, and information systems, the article aims to identify the most effective practices and strategies that will help enterprises achieve high levels of productivity and competitiveness.

Presentation of the main research material. Logistics management is a comprehensive approach to planning, coordinating, and controlling the movement of goods, information, and services from suppliers to end consumers. It encompasses all stages of the supply chain, including suppliers, warehouses, transportation vehicles, infrastructure, and information technologies. The main goal of logistics management is to ensure efficiency and optimize processes in order to meet customer needs and achieve a competitive advantage.

The role of logistics management in business activities:

Logistics management plays a crucial role in ensuring the efficiency and success of business activities. The main roles of logistics management include:

Enhancing efficiency: Logistics management helps optimize logistics processes, reduce costs associated with warehouse maintenance, transportation, and inventory management. This enables enterprises to achieve higher productivity and lower overall costs, leading to increased profitability and competitiveness.

Ensuring high-quality service: Logistics management enables the efficient delivery of goods and services, ensuring timeliness, reliability, and service quality for customers. This increases customer satisfaction levels and promotes customer loyalty to the enterprise.

Risk management: Logistics management enables the identification and management of risks associated with sourcing, transportation, and warehouse activities. This includes developing reliability plans, contingency plans, and security measures to avoid problems and ensure uninterrupted supply chain operations.

Creating a competitive advantage: Logistics management can be a source of competitive advantage for a company. Effective logistics management allows for quick response to changes in demand, speeding up delivery times, and improving service offerings. This enables companies to differentiate themselves from competitors and succeed in the market.

Key aspects of logistics management include:

1. Inventory planning: Optimal inventory management is a crucial aspect of logistics management. This involves determining optimal inventory levels, forecasting demand, inventory control, and developing inventory management strategies to meet customer needs and minimize costs.

2. Route optimization: Efficient management of transportation routes helps reduce transportation costs and shorten delivery times. This includes identifying optimal routes, utilizing routing technologies and vehicle monitoring, as well as collaborating with logistics partners for efficient use of transportation infrastructure.

3. Supply chain management: Logistics management involves collaboration with suppliers and customers to ensure the smooth flow of goods and information throughout the supply chain. This includes order coordination, fulfillment, warehouse management, and information exchange to ensure fast and accurate delivery of goods to customers.

4. Utilization of information systems: Logistics management requires the use of information systems for efficient process management and decision support. Information systems automate planning, control, and reporting processes, improve coordination and communication within the logistics chain, and enable quick response to changes in demand and market conditions.

5. Quality management: Logistics management includes quality control of goods and services at every stage of the logistics process. This involves implementing quality standards, monitoring compliance, implementing quality control systems, and continuously improving quality in the logistics chain.

Challenges and obstacles faced by companies during the implementation of logistics management include cultural changes, information technology, the complexity of the logistics chain, financial constraints, and changes in the external environment.

Implementing logistics management may require changes in organizational culture and structure. This can be challenging as it requires involvement from all levels of management and employees. Effective communication, training, and staff support are essential to ensure the successful adoption of new approaches.

Implementing logistics management requires the use of modern information technologies. However, there is a challenge in selecting, implementing, and integrating appropriate software tools. Access to proper supply chain management systems, efficient enterprise resource planning systems, and data exchange systems with partners needs to be ensured.

Logistics management faces difficulties in managing a long logistics chain that involves suppliers, manufacturers, distributors, and customers. Challenges arise in coordination and collaboration among different chain entities, inventory management, selection of optimal delivery routes, and interdependencies of various chain links.

Implementing logistics management may require investments in technology enhancement, infrastructure, and staff training. For many companies, this can be a financially demanding task, especially for small and medium-sized enterprises. Optimal budget planning and identifying investment opportunities are key factors for successful implementation of logistics management.

Instability in the external environment, such as changes in legislation, political crises, or natural disasters, can significantly impact logistical processes and require quick adaptation. Companies need to be flexible and prepared to address unforeseen challenges that can affect the efficiency of logistics management.

Conducting an analysis of these challenges and adopting appropriate strategies can help companies overcome obstacles and ensure successful implementation of logistics management.

For successful implementation of logistics management, here are some recommendations:

1. Define strategic direction: Carefully define the purpose and strategy of implementing logistics management according to the needs and goals of your company. Align all efforts towards achieving this strategic direction.

2. Engage leadership: Ensure active support and involvement of top management in the implementation of logistics management. Leadership should be prepared to allocate necessary resources and create appropriate structures for the successful realization of logistics projects.

3. Assess current state: Conduct a detailed analysis of current logistics processes and identify potential issues and shortcomings. This will help understand improvement needs and prioritize areas for implementation.

4. Implement information systems: Information systems are a crucial component of logistics management. Identify the need for modern technologies and software tools that can automate and optimize logistics processes, including inventory management, warehouse management, routing, and monitoring.

5. Training and personnel development: Provide training and support to the staff responsible for implementing logistics management. Ensure they have the necessary knowledge and skills to implement new processes and understand the importance of logistics for the efficient operation of the company.

6. Collaboration with partners: Develop strategic partnerships with key suppliers, distributors, and other stakeholders in the supply chain. Joint efforts and information exchange will help improve coordination and optimization of logistics processes.

7. Continuous improvement: Implementing logistics management should be a process of continuous improvement. Continuously evaluate and analyze results, implement corrections, and optimize processes to achieve greater efficiency and competitiveness.

These recommendations will help companies successfully implement logistics management and achieve improved operational efficiency.

Conclusions. In this research article, we have explored logistics management as a tool for ensuring efficiency in business operations. It has been found that logistics management plays a key role in supporting optimal functioning of the logistics chain and achieving successful outcomes.

The main thematic blocks of our article included the definition of logistics management and its role in entrepreneurial activities, key aspects of logistics management, challenges and barriers to implementing logistics management, and recommendations for successful implementation of logistics management.

It is evident that logistics management is a complex and multifaceted process that requires a systemic approach and comprehensive examination. This process encompasses planning, coordination, control, and optimization of all stages of the logistics chain. Accordingly, successful implementation of logistics management necessitates the involvement of top management, assessment of the current state, implementation of modern information systems, employee training, and collaboration with partners.

However, our analysis has also revealed that there are challenges and obstacles that companies may encounter during the implementation of logistics management. These include cultural changes, information technologies, the complexity of the logistics chain, financial constraints, and changes in the external environment.

In order to ensure successful implementation of logistics management, we have provided recommendations that include defining strategic orientation, engaging management, assess-

ing the current state, implementing information systems, training personnel, and collaborating with partners.

Overall, the use of logistics management as a tool to ensure business efficiency has significant potential for achieving competitive advantages and improving outcomes. Realizing this potential requires continuous improvement, adaptation to changes and challenges, as well as strategic planning and implementation of appropriate solutions.

The general knowledge of logistics management and its role in entrepreneurial activities, along with the identified aspects, challenges, and recommendations provided in this article, can be valuable for practicing managers, researchers, and the academic community focused on the development of effective logistics management.

References:

1. Westland J. (Jun 18, 2019) Logistics Management 101: A Beginners Guide. Available at: <https://www.projectmanager.com/blog/logistics-management-101>
2. Biliavskiy M. Syła lohistryky: yak peremohty u suchasniy viini [How to Succeed in Modern Warfare]. Available at: <https://razumkov.org.ua/statii/syla-logistryky-iyak-peremogty-u-suchasniy-viini>
3. Viina v Ukraini: ekonomika, biznes, lohistryka, dopomoha. Available at: <https://trans.info/ru/viyna-v-ukrayini-ekonomika-biznes-logistika-dopomoga-279148>
4. Hrynychak N.A. (2021) Statystychnе otsiniuvannya natsionalnoho rynku lohistrychnykh posluh [Statistical Assessment of the National Market for Logistic Services]: dys. na zdobuttia stupenia kand. ekon. nauk: spets. 08.00.10 "Statystyka". Kyiv, 258 p.
5. Zhuravel V. Bude skladno, ale zreshtoiu haluz rozkvitne: lohistryka pid chas viiny, reformy ta mai-butnie industrii [Challenging, but Ultimately Flourishing: Logistics during War, Reforms, and the Future of the Industry]. Available at: <https://delo.ua/uk/transport/bude-skladno-ale-zrestoyugaluz-rozkvitne-logistika-pid-cas-viiny-reformi-ta-maibutnje-industriyi-397214/>
6. Zaverbnyi A.S., Dvulit Z.P, Vuiek Kh. (2022) Osoblyvosti formuvannya lohistrychnykh lantsiuhih v umovakh viiny ta u pislivoiennyi period [Features of Building Logistic Chains during War and in the Post-War Period]. *Ekonomika ta suspilstvo*, no. 43. Available at: <https://www.economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1750>
7. Isachenko O. Zberehty ta zabezpechyty: yak zminylasia lohistryka v Ukraini pid chas viiny [Preserving and Ensuring: How Logistics in Ukraine Has Changed during the War]. Available at: <https://mind.ua/openmind/20241674-zberehti-ta-zabezpechiti-yak-zminilasya-logistika-v-ukrayini-pid-chas-vijni>
8. Kaliuzhna N.H., Sheremet A.S. (2022) Lohistrychna systema Ukrainy: aktualni problemy ta priorityty vidnov-lennia [Logistic System of Ukraine: Current Issues and Priorities of Recovery]. *Biznesinform*, no. 4, pp. 90–96.
9. Perebudova lohistryky v umovakh ahresii rosii proty Ukrainy (May 14, 2022) [Restructuring Logistics in the Face of Russian Aggression against Ukraine]. Available at: <http://www.golos.com.ua/article/360050>
10. Peshko M., Zaverbnyi A.S. (2022) Problemy ta perspektyvy zminy lantsiuhih postavok z metoiu minimizuvannya vtrat pid chas viiny [Issues and Perspectives of Supply Chain Transformation for Minimizing Losses during War]. *Ekonomika ta suspilstvo*, no. 44. Available at: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1769>
11. Polianska A.S., Martynets V.B., Kaban O.V. (2022) Optyimizatsiia lantsiuha postachannia na pidpriemstvi v umovakh kryzovykh yavlyshch [Supply Chain Optimization at Enterprises amidst Crisis Situations]. *Aktualni problemy rozvytku ekonomiky rehionu*, vol. 18 (2), pp. 112–127.
12. Zhosan H.V., Khirsa I.M. (2022) Osoblyvosti pidpriemnytskoi diialnosti v umovakh voiennoho stanu v Ukraini [Features of Entrepreneurship in the State of War in Ukraine]. *Tavriiskiyi naukovyi visnyk: Seriya Ekonomika*, vol. 14, pp. 26–32. DOI: <https://doi.org/10.32782/2708-0366/2022.14.3>

UDC 519.863

DOI: <https://doi.org/10.32782/2708-0366/2023.16.15>**Debela Iryna**

Candidate of Agricultural Sciences, Associate Professor,
Kherson State Agrarian and Economic University
(Kherson / Kropyvnytskyi)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7990-4202>

Дебела І.М.

Херсонський державний аграрно-економічний університет
(м. Херсон / м. Кропивницький)

CONCEPTUAL MODEL OF THE MANAGEMENT OPTIMIZATION PROBLEM

КОНЦЕПТУАЛЬНА МОДЕЛЬ ЗАДАЧІ ОПТИМІЗАЦІЇ УПРАВЛІННЯ

The decision-making process, algorithmically, is a sequence of steps to achieve the goal of management – choosing the optimal strategy from a set of possible alternatives. From a mathematical point of view, the decision-making process is a stochastic, partially deterministic multi-criteria optimization problem. Application of a single algorithm to models of various control problems is not possible for many reasons. First, the difficulty in choosing modeling tools – it is not possible to apply known optimization schemes, due to the non-determinism of the input parameters, the lack of their numerical estimates, or identifiers of the defining characteristics of the control object. Secondly, the multiplicity of criteria for choosing alternatives. Mathematical theory ensures the adequacy of the solution according to the single criterion of optimality. If there are several selection ratios from a set of alternatives, then the search for an optimal solution cannot be formalized only by mathematical operators. The application of the systematic principle of decomposition simplifies the algorithmization of the model, preserving the condition of optimality at each control step. The versatility of the system approach to building models of management tasks lies precisely in the combination of various methods of scientific knowledge.

Key words: adequacy, algorithm, decomposition, model, system analysis, parameters, specification.

Моделювання процесу прийняття рішень в управлінні підприємством досить складна на-уюсмна задача. Якість моделей, залежить від можливостей формалізованого опису станів системи управління, що є результатом комплексного впливу факторів різної природи та зовнішніх чинників, які змінюють внутрішню структуру об'єкта управління та впливають на ефективність прийняття рішень. Процес прийняття рішення, алгоритмічно, є послідовністю кроків досягнення мети управління – вибору оптимальної стратегії з множини можливих альтернатив.. З математичної точки зору процес прийняття рішення – стохастична, частково детермінована багатокритеріальна задача оптимізації. Застосування одного алгоритму до моделей різних задач управління не можлива з багатьох причин. По-перше, складність у виборі засобів моделювання – не можливо застосувати відомі схеми оптимізації, через не детермінованість вхідних параметрів, відсутність їх числових оцінок, або ідентифікаторів визначальних характеристик об'єкта управління. По-друге, не однозначність, або множинність критерію вибору альтернатив. Математична теорія забезпечує адекватність рішення за єдиним критерієм оптимальності. Якщо відношень вибору з множини альтернатив декілька, то пошук оптимального рішення не можна формалізувати тільки математичними операторами. Застосування системного принципу декомпозиції спрощує алгоритмізацію моделі, зберігаючи умову оптимальності на кожному кроці управління. Універсальність системного підходу для побудови моделей задач управління полягає саме в об'єднанні різних методів наукового пізнання. Адекватність моделі, як алгоритму вибору із множини альтернатив, залежить від якості параметричної бази моделі – інформації достатньої для прийняття рішення. У свою чергу, параметри моделі визначається постановкою задачі. Чітке формулювання умови задачі визначає склад параметричної бази та специфікацію моделі прийняття рішення. У статті досліджуються способи поєднання математичних алгоритмів та методів системного аналізу для побудови концептуальної моделі прийняття управлінських рішень.

Ключові слова: адекватність, алгоритм, декомпозиція, модель, системний аналіз, параметри, специфікація.

Formulation of the problem. Modeling the decision-making process in enterprise management is a rather complex and scientific task. The quality of the models depends on the possibilities of a formalized description of the states of the management system, and is the result of the complex influence of factors of various nature that change the internal structure of the management object and affect the effectiveness of decision-making. The complexity of the algorithmization of management decision-making models in conditions of uncertainty and conflicts, which is associated with the impossibility of quantitative assessment of parameters and dynamic changes in the structure of the model, stimulates the search for new conceptual decision-making algorithms that will allow the company to adapt to changes in the economic environment. The article examines ways of applying mathematical tools and methods of system analysis to the construction of a conceptual model of management decision-making.

Analysis of recent research and publications. The quality of a management model depends on the completeness and degree of formalization of the data that describe the characteristic and situational parameters of the object being managed, that is, on the initial conditions of the decision-making task. Regarding initial conditions, the decision-making process can be divided into two classes of problems [1]:

- decision-making under conditions of complete determinism, where the input data are known with precision according to the parameters of the model;
- decision-making under conditions of uncertainty, where it is not possible to describe the model parameters even with relative characteristics such as weighting coefficients of their significance in the decision-making process.

Decision-making under conditions of risk can be considered as a partial case of the second class of problems, where uncertainty can be assessed as a numerical value – the level of risk. In such cases, although the model parameters may be uncertain, a quantitative assessment of the risk level can be made [2].

Algorithms for second-class problems are weakly formalized, and methods of systems analysis are typically used for their description [5–7]. The main advantages of systems analysis methods, compared to other partially formalized modeling approaches, lie in representing the managed object as a complex emergent system, which allows for the application of decomposition methods to study its integral characteristics [8; 9]. The adequacy of the system model is substantiated at each step of decision-making algorithm construction, starting from the formation of the model's parametric base, description of quality evaluation criteria for decisions, and further selection of modeling methods to obtain decision alternatives, among which the optimal one is chosen [10]. Systems analysis can be conducted even at the level of logic or rational thinking. Systems analysis is considered a scientific method only when a scientific approach based on quantitative assessments is used at all stages.

Presentation of the main research material. In the theory of management, the fundamental principle is that a decision is justified if there is a possibility to choose alternative options [11]. As a consequence of this axiom, there is a sequence of stages in the decision-making process. The first stage is the process of forming a set of alternatives. Successful completion of this stage ensures that all possible alternatives will be considered in the choice. The second stage involves defining criteria for evaluating the quality of the decision, which are aligned with the management objectives. The choice presupposes the existence of a criterion for assessing the quality of the alternative – the management operator. Therefore, the concept of management can be formulated as an optimization process of decision-making to achieve defined goals, under certain conditions – the states of the managed object and the operators that transition the object from one state to another.

The successful formulation and solution of an optimization problem depend equally on two conditions:

- how well the set of alternatives is described;
 - the determinacy of the criterion for evaluating the alternatives.
-

The measure of description of alternatives implies not only the formalization of parameters for each individual alternative but also a complete enumeration of all possible options. In the mathematical formulation of the optimization problem, the set of alternatives $X = \{X_i\}, (i = 1 \div n)$ is considered complete if it is a subset of a broader (not necessarily formalized) set – the space Ω . Additionally, a "membership function" must be described, which is an algorithm that determines the relationship of each element in the space Ω to the set of alternatives $X = \{X_i\}, i = 1 \div n$. The practical implementation of these requirements is achieved by constraining the space Ω to a time interval for decision-making and using statistical assessments of the elements X_i .

Different formal schemes are used to describe the criterion $F(X)$ for selecting the "best" alternative among the possible alternatives [12]. The specification of the selection criterion on the set of alternatives is acceptable for modeling if it can be evaluated using quantitative characteristics, at least in the form of ranks. Typically, the most suitable representation for algorithmization is the functional representation of the optimization criterion as a numerical objective function defined on the set of alternatives X : $F(X) = \underset{X \in \Omega}{extr} [F(X_i)]$.

The mathematical theory provides a good approximation of optimization models only when the objective function is unambiguously defined. Several mathematical methods [1; 3; 11] have been developed to enable multi-criteria optimization, although mathematicians do not provide definitive recommendations. In such cases, the search for the optimal solution is based on the personal judgments of experts, specialists from different fields of knowledge, and decision-makers, using methods of system analysis. The essence of the systems approach lies in representing the management object as a complex system, combining formal modeling methods with non-formalized expert knowledge. Therefore, it is widely applied to management problems that cannot be solved using available mathematical methods.

Let us consider that the set of alternatives X is limited, and the elements of the set X_i are effectively described (unambiguously defined, enumerated, or predicted) within the time interval of management $T \in [t_0; t]$: $X(t) \in [X(t_0); X(t)]$. Let's examine the characteristics of decision-making models based on the quality of input data – the set of alternatives and selection criteria.

1. Deterministic model: The set of alternatives is unambiguously described in terms of parameters, and the optimization criterion is specified as an objective function. The optimization model follows a classical, linear mathematical programming scheme. In practical implementation, such a model is generally not adequate to reality. However, in system analysis, the mathematical apparatus is used not as a means but as an auxiliary tool in the decision-making process. The analysis of the linear optimization result is used to refine the problem, adjust the problem conditions, determine the direction of additional alternative search, and clarify the selection criteria.

2. Partially deterministic model: There are two possible ways to describe the input data.

Decision-making under uncertain selection criteria: The set of alternatives is deterministic, meaning the numerical characteristics are determined with precision for each individual alternative. However, the optimality criterion is not uniquely defined, or the number of partial optimization criteria, their interrelationships, and their degree of influence on the result are not specified. The model structure may have a "weak" specification. The selection is made based on the analysis of trends in previous periods or as a result of predictive calculations, exhaustive enumeration of the alternative set, where each alternative, with some probability, can be an optimal solution. The final choice is made by the decision-maker.

2.2. In decision-making under risk conditions, the criterion assessments are determined and formalized, but the set of alternatives is non-deterministic, with some model parameters being random variables. We have a stochastic model with parameter dependencies described by probability distributions. Such situations arise in real economic systems. The set $X = \{X_i\}, (i = 1 \div n)$ of alternatives represents n-states of the management system under

new economic conditions – states affected by risks and parametric uncertainty. Parametric uncertainty can be addressed by limiting the range of possible parameter values. The bounds of the interval are specified by approximate values or qualitative characteristics. The distribution of parameter values within the interval is determined using statistical analysis methods, such as probability distribution functions. Decisions are made based on the criterion of expected value, which effectively corresponds to the extremum value of a utility function (maximum expected profit or minimum expected costs).

3. Non-deterministic stochastic model. Decision-making under uncertainty requires implementing alternative solutions for a set of random natural states. The optimality criterion can be specified by a payment matrix $K_{n \times m} = K(X_i; S_j)$. The elements of the matrix are considered as assessments of individual alternative X_i for a specific natural state S_j . The natural states $S_j, (j = 0 \div m)$, are random variables with unknown distributions. Limited information about the system states within a time interval complicates the modeling process and is one of the sources of uncertainty in decision-making models. Statistical analysis tools yield good results for parameter estimation and structure selection in stochastic models [12]. Using the system decomposition principle simplifies the modeling process. The initial problem is divided into p stages corresponding to the natural states S_j . At each stage, the optimal decision is determined based on the evaluation of alternatives using a partial optimality criterion. The decision-making process algorithm under uncertainty, based on system analysis methods, includes tools that gradually form the model, justifying its adequacy at each step: initially, in the selection of the parametric base, then in formulating the optimality criteria, and subsequently in selecting the model specification and analyzing alternative solutions to choose the best one.

Conclusions. The main reasons for seeking new decision-making model concepts can be highlighted. Firstly, the complexity of selecting modeling tools – it is impossible to apply familiar optimization schemes due to the non-deterministic nature of input parameters, the absence of their numerical assessments, or identifiers of defining characteristics of the control object. Secondly, the ambiguity or multiplicity of alternative selection criteria. Mathematical theory ensures the adequacy of a decision based on a single optimality criterion. However, if there are multiple choice relationships among alternative options, the search for an optimal decision cannot be formalized solely through mathematical operators. The universality of a systemic approach to building control problem models lies precisely in the integration of various methods of scientific knowledge. The adequacy of a model as an algorithm for selecting from a set of alternatives depends on the quality of its parametric basis, which is information sufficient for decision-making. In turn, the parameters of the model are determined by the problem formulation. A clear formulation of the problem condition determines the composition of the parametric basis and the specification of the decision-making model.

References:

1. Lavrov E.A. (ed.) (2017) *Matematychni metody doslidzhennya operacij* [Mathematical methods of operations research]. Sumy: Sumy State University.
2. Debela I.M. (2021) Stokastychna model optymizaciyi upravlinnya ryzykamy [Stochastic risk management optimization model]. *Market infrastructure*, vol. 54, pp. 267–271. DOI: <https://doi.org/10.32843/infrastructure54-42>
3. Vitlinskyi V.V., Nakonechnyi S.I., Tereshchenko T.O. (2001) *Matematychni programuvannya* [Mathematical programming]. Kyiv: KNEU.
4. Mitsa O.V., Laver V.O. (2021) *Systemnyj analiz* [System analysis]. Uzhgorod: PE Autodor-Shark.
5. Varenko V.M. (ed.) (2013) *Systemnyj analiz informacijnyx procesiv* [System analysis of information processes]. Kyiv: University "Ukraine".
6. Soroka K.O. (2004) *Osnovy teorii system i systemnogo analizu* [Fundamentals of systems theory and system analysis]. Kharkiv: KhNAMG.
7. Katrenko A.V., Pasichnyk V.V. (2020) *Pryjnyattya rishen: teoriya ta praktyka* [Decision making: theory and practice]. Lviv: New World – 2000.

8. Ladanyuk A.P. (ed.) (2019) *Metody suchasnoyi teoriiy upravlinnya* [Methods of modern management theory]. Kyiv: Lira-K. Available at: http://pdf.lib.vntu.edu.ua/books/2019/Ladanuk_2019_368.pdf (accessed 02 June 2023).

9. Butko M.P. (ed.) (2015) *Teoriya pryjnyattya rishen* [Decision making theory]. Kyiv: Center for Educational Literature.

10. Gruzina I.A. (ed.) (2021) *Teoriia upravlinnia* [Management theory]. Kharkiv: KHNEU named after S. Kuznetsa. Available at: <http://repository.hneu.edu.ua/bitstream/123456789/27798/1/2021> (accessed 06 June 2023).

11. Kuperman V.V. (2011) *Metody bagatokryterialnoyi optymizaciyi vyrobnychoyi program* [Methods of multi-criteria optimization of the production program]. *Bulletin of ZHTU. Economy, management and administration*, vol. 3, no. 57, pp. 302–307. DOI: [https://doi.org/10.26642/jen-2011-3\(57\)-302-307](https://doi.org/10.26642/jen-2011-3(57)-302-307)

12. Debela I.M. (2021) *Formalizovanyj alhyrtm optymizaciyi procesu pryjnyattya rishennya v umovax stoxastychnoyi nevyznachenosti* [A formalized algorithm for optimizing the decision-making process under conditions of stochastic uncertainty]. *Market infrastructure*, vol. 55, pp. 199–202. DOI: <https://doi.org/10.32843/infrastructure54-42>

Список використаних джерел:

1. Лавров Є.А. та ін. Математичні методи дослідження операцій : підручник. Суми : Сумський державний університет, 2017. 212 с.

2. Дебела І.М. Стохастична модель оптимізації управління ризиками. *Інфраструктура ринку*. 2021. Випуск 54. С. 267–271. DOI: <https://doi.org/10.32843/infrastructure54-42>

3. Вітлінський В.В., Наконечний С.І., Терещенко Т.О. Математичне програмування : навчальний посібник. Київ : КНЕУ, 2001. 248 с.

4. Міца О.В., Лавер В.О. Системний аналіз: навчальний посібник. Ужгород : ПП Аутодор-Шарк, 2021. 63 с.

5. Варенко В.М. та ін. Системний аналіз інформаційних процесів : навчальний посібник. Київ : Університет «Україна», 2013. 203 с.

6. Сорока К.О. Основи теорії систем і системного аналізу : навчальний посібник. Харків : ХНАМГ, 2004. 291 с.

7. Катренко А.В., Пасічник В.В. Прийняття рішень: теорія та практика : підручник. Львів : Новий Світ – 2000, 2020. 447 с.

8. Ладанюк А.П. та ін. Методи сучасної теорії управління. Київ : Ліра-К, 2019. С. 368. URL: http://pdf.lib.vntu.edu.ua/books/2019/Ladanuk_2019_368.pdf (дата звернення: 02.06.2023).

9. Бутко М.П. та ін. Теорія прийняття рішень. Київ : Центр учбової літератури, 2015. 360 с.

10. Грузина І.А. та ін. Теорія управління : навчальний посібник. Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2021. 138 с. URL: <http://repository.hneu.edu.ua/bitstream/123456789/27798/1/2021> (дата звернення: 06.06.2023).

11. Куперман В.В. Методи багатокритеріальної оптимізації виробничої програми. *Вісник ЖДТУ. Економіка, управління та адміністрування*. 2011. Вип. 3. № 57. С. 302–307. DOI: [https://doi.org/10.26642/jen-2011-3\(57\)-302-307](https://doi.org/10.26642/jen-2011-3(57)-302-307).

12. Дебела І.М. Формалізований алгоритм оптимізації процесу прийняття рішення в умовах стохастичної невизначеності. *Інфраструктура ринку*. 2021. Вип. 55. С. 199–202. DOI: <https://doi.org/10.32843/infrastructure54-42>

UDC 338.124.4:004.738.5(477.8)

DOI: <https://doi.org/10.32782/2708-0366/2023.16.16>**Zhosan Hanna**

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Kherson State Agrarian and Economic University
(Kherson / Kropyvnytskyi)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3577-6701>

Курьченко Наталія

Ph.D. in Economics, Associate Professor,
Kherson State Agrarian and Economic University
(Kherson / Kropyvnytskyi)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1721-258>

Жосан Г.В., Кириченко Н.В.

Херсонський державний аграрно-економічний університет
(м. Херсон / м. Кропивницький)

ASSESSMENT OF THE DIGITALIZATION LEVEL OF ENTERPRISES IN THE KHERSON REGION

ОЦІНКА РІВНЯ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ПІДПРИЄМСТВ У ХЕРСОНСЬКІЙ ОБЛАСТІ

This article presents a comprehensive assessment of the digitalization level among enterprises in the Kherson region. The study focuses on evaluating the extent to which businesses in the region have embraced digital technologies and the impact of digitalization on their operations. Using a combination of quantitative and qualitative research methods, including surveys and interviews, the authors examine various aspects of digitalization, such as the adoption of digital technologies, internet access and computer resources, and the integration of digital solutions into business processes. The findings reveal the current state of digitalization in the Kherson region, highlighting both the progress made by many enterprises in implementing digital technologies, such as e-commerce, online marketing, and process automation, as well as the challenges faced by others due to limited access or underutilization of digital tools. The study emphasizes the importance of overcoming barriers to rapid digitalization, including the need for improved digital literacy and skills among personnel, financial constraints, and inadequate infrastructure. The authors also underscore the role of a favorable business environment, government support, and innovative initiatives in driving the digitalization process. In conclusion, the assessment underscores the significance of digitalization as a key trend in business and economy, highlighting its potential to optimize processes, enhance competitiveness, and unleash innovation. The study's findings provide valuable insights for policymakers, business owners, and stakeholders in the Kherson region, emphasizing the need for continued development and support of digitalization efforts to capitalize on its benefits and drive sustainable growth.

Key words: digitalization level, enterprises, Kherson region, assessment, adoption of digital technologies, business processes, digital solutions, digital literacy, infrastructure, competitiveness, innovation, sustainable growth.

У даній статті проведено оцінку рівня цифровізації підприємств у Херсонській області. Дослідження включало аналіз різних аспектів, таких як використання цифрових технологій, доступ до інтернету, наявність цифрових рішень у бізнес-процесах та рівень цифрової грамотності. Виявлено, що значна кількість підприємств вже використовують цифрові технології, проте також виявлено перешкоди та обмеження, що гальмують їх повне впровадження. Результати дослідження дають підстави для подальшого розвитку цифровізації в регіоні шляхом врахування особливостей та потреб підприємств. Подальші розвідки у цьому напрямку допоможуть забезпечити стійкий розвиток бізнесу та сприяти економічному зростанню Херсонської області. Грoведено

детальну оцінку рівня цифровізації підприємств у Херсонській області з метою визначення поточного стану та ідентифікації ключових проблем. В рамках дослідження були враховані такі фактори, як наявність цифрових інструментів, використання електронних комунікацій, освіченість персоналу та фінансові обмеження. Результати оцінки показали, що значна частина підприємств у Херсонській області вже мають певний рівень цифровізації. Вони успішно використовують цифрові технології для оптимізації бізнес-процесів та підвищення ефективності. Однак, дослідження також виявило наявність деяких перешкод, які гальмують повне впровадження цифрових інструментів. Серед них – недостатня освіченість та навички персоналу, фінансові обмеження та необхідність інфраструктурних засобів. На основі отриманих результатів можна зробити висновок, що подолання цих перешкод є ключовим завданням для подальшого розвитку цифровізації в Херсонській області. Для цього важливо створити сприятливе бізнес-середовище, яке сприяло б підтримці та поширенню цифрових ініціатив. Також потрібно акцентувати увагу на розвитку необхідної інфраструктури цифрових технологій, пропагуванні цифрової грамотності серед підприємців та забезпеченні доступності навчальних програм та консультацій. Отже, результати оцінки рівня цифровізації підприємств у Херсонській області є важливим внеском у розуміння поточного стану та потенціалу розвитку. Впровадження цифрових технологій в бізнес-процеси може сприяти підвищенню конкурентоспроможності підприємств, стимулювати інноваційний розвиток та сприяти економічному зростанню регіону.

Ключові слова: рівень цифровізації, підприємства, Херсонська область, оцінка, впровадження цифрових технологій, бізнес-процеси, цифрові рішення, цифрова грамотність, інфраструктура, конкурентоспроможність, інновації, сталий розвиток.

Formulation of the problem. In recent years, digitalization has emerged as one of the key trends in business and the economy. This trend is not new, as computer technologies have been utilized in various economic sectors for several decades. However, with the advent of the Internet, mobile devices, and cloud technologies, digitalization has become more accessible and widespread.

The application of digital technologies in business operations opens up extensive opportunities for optimizing business processes, enhancing efficiency, and ensuring competitiveness. Various digitalization tools allow for the automation and streamlining of business processes, simplifying interactions with clients and partners, and improving the accuracy and speed of data analysis.

In today's world, where competition is increasing and consumer demands are constantly changing, it is crucial not only to provide quality goods and services but also to promptly respond to market changes and forecast their development. This is where digitalization plays a significant role, enabling the collection and analysis of large volumes of data, the development of forecasts, and the identification and rectification of operational deficiencies within a company.

However, it is important to note that digitalization is not a one-size-fits-all solution for all businesses. Effective implementation of digital tools requires an analysis of one's own activities and business processes, risk assessment, consideration of industry-specific characteristics, and competitive advantages.

Furthermore, digitalization also demands efforts and investments from companies. Qualified specialists are needed to develop and implement the necessary software solutions, as well as to ensure information security and protection. Therefore, careful consideration and evaluation of all costs and possibilities are essential before embarking on the implementation of digital tools.

Analysis of recent research and publications. Scientists have conducted research on various aspects related to this issue. These include examining electronic communications within current business structures, exploring challenges in corporate partnerships [17], assessing the level of digitalization in Ukraine [21], applying matrix methods to analyze the competitive performance of enterprises during strategization and digital transformation [8], developing effective resource utilization systems to balance economic activity and resource characteristics [2], studying the impact of the digital economy and business during

the pandemic [4], investigating innovation processes and their role in economic growth [22], exploring strategies for socio-economic development and the mechanisms for their implementation within the economic context [1].

However, there is a pressing need to further investigate the contemporary development of digitalization trends in Ukraine. It is crucial to study and identify strategies for businesses to effectively embrace this field.

Formulation of the purpose of the article. The objective of this research article is to assess the digitalization level of enterprises in the Kherson region and compare it with industry benchmarks. The study aims to provide a comprehensive analysis of the current state of digital transformation among businesses in the region, identify the key factors influencing digitalization efforts, and propose recommendations for enhancing the digital readiness of enterprises in the Kherson region. By evaluating the digitalization level, this research intends to contribute to the understanding of the digital landscape in the region and provide insights that can inform policymakers, industry stakeholders, and businesses on strategies for accelerating digital transformation and fostering economic growth.

Presentation of the main material. Various criteria can be used to assess the level of digitalization of enterprises in the Kherson Region. One of the most common indicators is the presence and effectiveness of information and communication technologies (ICT) utilization.

To evaluate the presence of ICT, criteria such as the availability of computers and software used for accounting, administrative management, production control, marketing, sales, etc., can be used. The level of adoption of cloud services, email, and social media can also be assessed.

To assess the effectiveness of ICT utilization, criteria such as reduced costs in administrative and accounting work, increased employee productivity, decreased production process time, increased sales volume, etc., can be considered.

To obtain information about the digitalization level of enterprises in the Kherson Region, employee surveys regarding ICT usage can be conducted. Additionally, analyzing information on the availability of software and cloud services in these enterprises can provide valuable insights. Furthermore, comparisons can be made with other regions and industries to understand the relative level of digitalization compared to others.

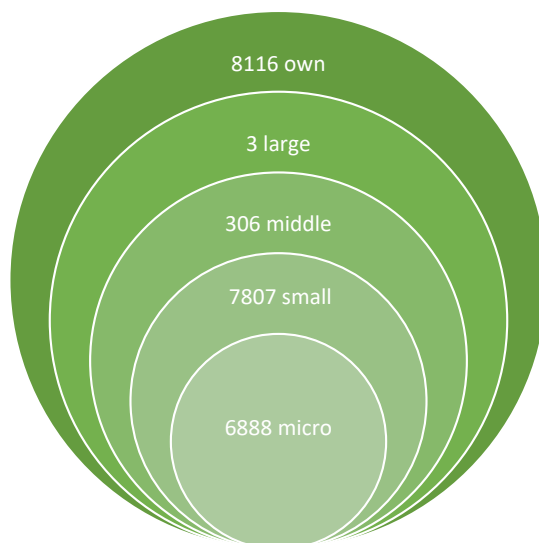

Figure 1. The number of enterprises at all levels in the Kherson region

According to the data from the State Statistics Service of Ukraine, in 2020, there were 8,116 enterprises registered in the territory of the Kherson Region. Among them, there were 3 large enterprises, 306 medium-sized enterprises, and 7,807 small enterprises, including 6,888 micro-enterprises.

Out of these enterprises, more than 99% had access to the Internet, indicating that the use of technology and the Internet has become practically standard for businesses in the region. However, only 25% of enterprises in the Kherson Region have their own websites, and less than 10% actively utilize social media for advertising their services and products. According to the Ministry of Economic Development, Trade, and Agriculture of Ukraine, over 50 innovative enterprises specializing in the development and implementation of digital technologies were established in the Kherson Region between 2018 and 2020. Additionally, in 2020, the "Electronic Kherson Region" program was launched, aiming to create a unified electronic space for service provision and the implementation of projects using digital technologies.

Based on the assessment of the level of digitalization of enterprises in the Kherson Region, it can be concluded that the majority of businesses are still at the initial stages of digitalization. Some of them have basic electronic resources such as websites and social media pages but underutilize these resources to attract new customers and increase their efficiency.

Most enterprises lack a comprehensive digital strategy and action plan for digitalizing their operations. Some businesses have limited experience in using advanced programs and technologies that can automate and optimize their business processes.

However, the presence of electronic resources and the use of certain programs for business process automation indicate that these enterprises are interested in implementing digital tools and developing the digital economy. It is important for businesses to effectively utilize digital technologies to attract new customers, increase sales volumes, and improve the quality of products and services.

Therefore, the enterprises in the Kherson Region require support and an enhancement of their digitalization competencies to ensure sustainable development and competitiveness in the modern digital world.

Furthermore, certain sectors, such as e-commerce and internet marketing, already exhibit a high level of digitalization. However, some industries, including manufacturing, transportation, construction, healthcare, and education, may require significant efforts to achieve effective digitalization.

Additionally, it is important to note that the level of digitalization may vary depending on the size and ownership structure of the enterprises. For instance, larger companies typically have greater opportunities for investing in digitalization and developing their own information systems.

Therefore, the assessment of the level of digitalization of enterprises in the Kherson region indicates that overall digitalization is average, with certain sectors having a high level of digitalization. However, to achieve maximum efficiency in the activities of enterprises in this region, additional efforts may be required to digitalize and implement advanced technologies in sectors with lower levels of digitalization, as well as to ensure access to proper infrastructure and resources for all enterprises, regardless of their size and ownership form.

Unfortunately, even in the 21st century, a significant number of entrepreneurs lack trust in innovative developments and technologies, let alone their integration into their own businesses and enterprises. This widely known problem is called "neophobia."

The problem of neophobia is one of the most common reasons that complicate the implementation of digital tools in enterprises. Neophobia refers to the fear of new technologies that can arise among employees, managers, and other business participants who do not know how to use these tools and do not understand their benefits.

In this regard, it is important to conduct regular training, education, and consultations on the use of digital tools for all business participants involved in the implementation of these tools.

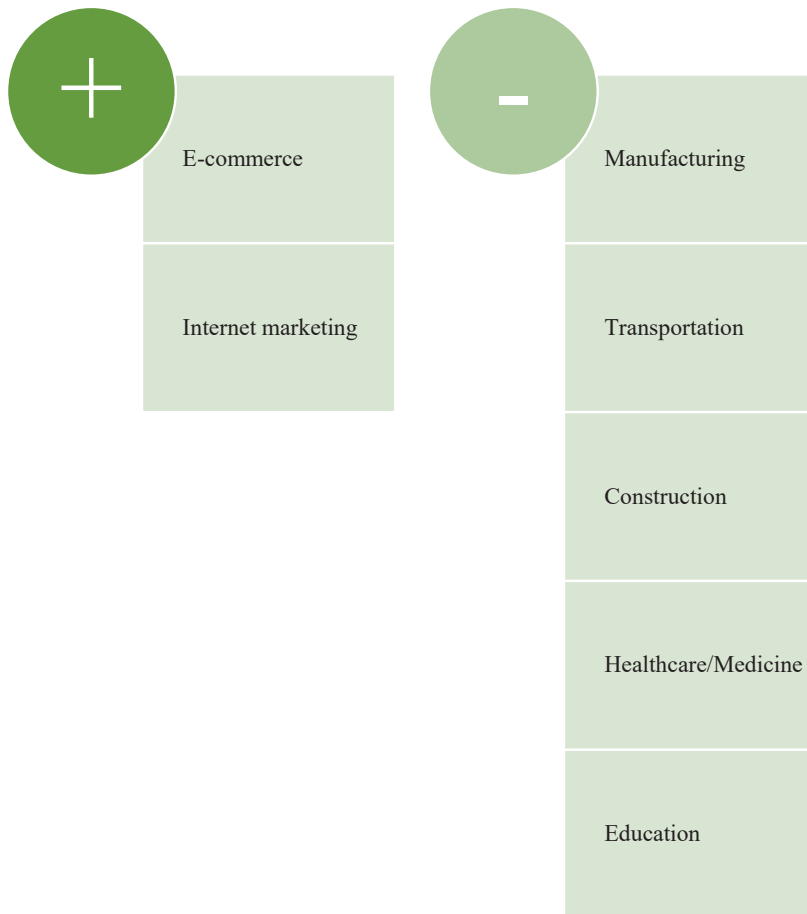

Figure 2. The most popular types of activities among enterprises at all levels in the Kherson region

It is also important to actively involve employees in the development and implementation of new technologies, which will make them more aware and prepared for change.

It is necessary to develop a strategy for implementing digital tools that involves gradual and thoughtful adoption of new technologies, allowing employees and managers to avoid stress and neophobia. Additionally, it is crucial to maintain a positive mindset among the staff and motivate them to use digital tools, emphasizing the benefits they can bring to the company and individual employees.

Therefore, addressing neophobia can significantly facilitate the process of implementing digital tools in the enterprise and ensure a more successful utilization of these tools. To achieve this, it is important to provide sufficient support, training, and motivation to employees involved in the implementation and use of digital tools.

One effective way to support employees is by providing training and workshops on using digital tools, which can help increase their competence and confidence in utilizing them. Additionally, it is important to provide opportunities for practical application of these tools, such as allowing employees to use them in their work.

In addition to training, motivation is also a crucial factor. Management should provide sufficient motivation for employees to use digital tools. This can be achieved, for example,

Figure 3. Tools for all business participants involved in the implementation

through financial incentives, rewards for successful utilization of these tools, or incorporating them into the employee performance evaluation system.

Furthermore, it is important to provide proper support and assistance to employees in case of technical issues with digital tools. This can be ensured by establishing a technical support service that addresses employees' inquiries and resolves their problems.

Therefore, addressing neophobia and providing adequate support and motivation to employees are important factors for the successful implementation and utilization of digital tools in the enterprise.

For effective management, it is necessary to allocate work time for familiarizing employees with new tools and provide appropriate education and training so that employees can utilize these tools to their full potential. Additionally, it is important to ensure adequate support from technical assistance to address any issues that may arise during the use of the new tools.

Furthermore, it is crucial to consider the cultural aspects of the company and foster open communication between management and employees to ensure their support and engagement in the implementation of digital tools.

Overall, the successful implementation of digital tools in an enterprise depends on open communication, support, and training of employees, as well as considering the cultural characteristics of the company.

According to a selective survey of 7,502 companies worldwide conducted by Morning Consult on behalf of IBM from March 30 to April 12, 2022, although an increasing number of enterprises consider the reliability of artificial intelligence (AI) important, the majority of them have not taken steps to ensure that their AI is reliable and responsible. Here are the findings:

- 74% have not reduced unintentional bias.
- 68% have not tracked performance changes and model updates.
- 61% have not verified their ability to explain decisions using AI.
- 60% have not developed an ethical AI policy.

Among the factors hindering successful AI implementation are the following:

– 34% of surveyed companies consider limited skills, experience, or knowledge in AI as an obstacle.

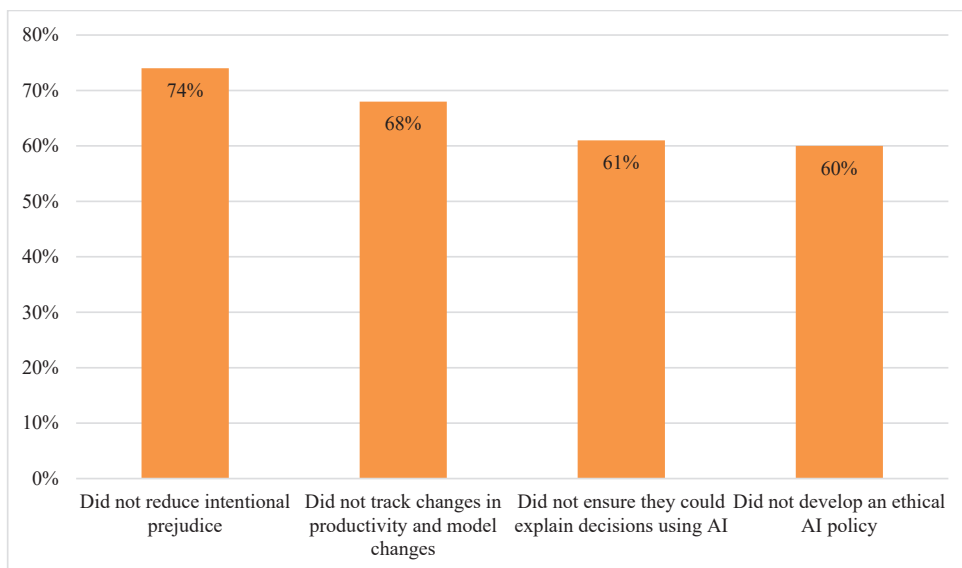

Figure 4. The neophobia of artificial intelligence implementation

- High cost (29%).
- Lack of tools or platforms for model development (25%).
- Projects that are too complex or difficult to integrate or scale (24%).
- Data complexity (24%).

Two-thirds of the surveyed companies are implementing or planning to use AI to achieve their sustainable development goals.

The assessment of the level of digitization included the analysis of various aspects, such as the presence and utilization of digital technologies, access to the internet and computer

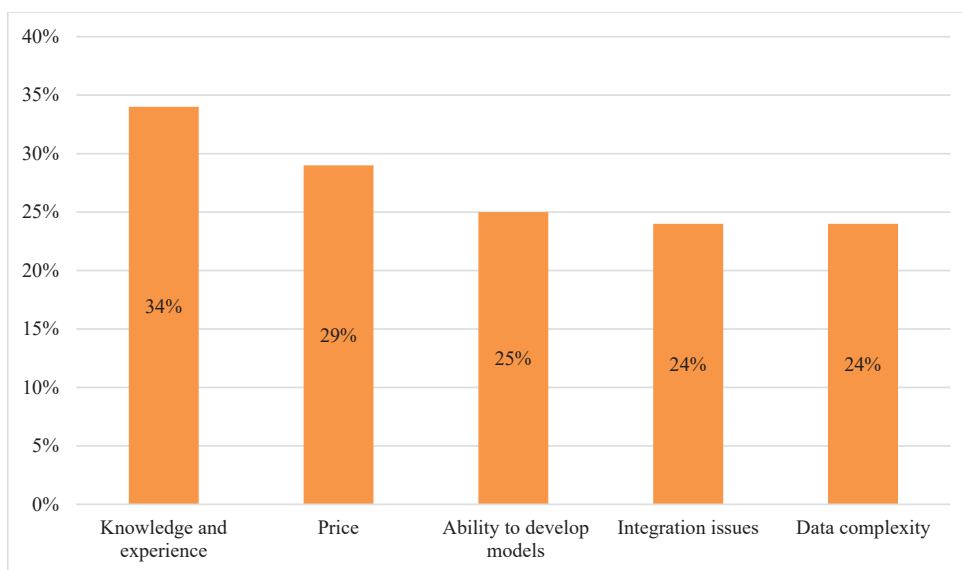

Figure 5. Obstacles Factors

resources, the presence of digital solutions in business processes, and the level of digital culture among entrepreneurs.

Based on the conducted analysis, it was found that many companies in the Kherson region are already implementing digital technologies in their operations, such as e-commerce, online marketing, and process automation. However, a significant number of companies were also found to not fully utilize the potential of digital tools or have limited access to them.

Conclusions. The assessment of the level of digitization has revealed certain barriers to the rapid implementation of digital technologies in businesses within the Kherson region, such as insufficient knowledge and skills of the personnel, financial constraints, and inadequate infrastructure. Overcoming these barriers can be a key task for further development of digitization in the region.

The conclusions also indicate that a favorable business environment, government support, and promotion of innovative initiatives can stimulate the process of digitization in enterprises. It is important to develop digital technology infrastructure, promote digital literacy among entrepreneurs, and ensure the availability of educational programs and consultations for the implementation of digital tools.

In summary, the assessment of the level of digitization in businesses within the Kherson region shows that while some enterprises are already successfully utilizing digital technologies, there is a need for further development and support of this process. The implementation of digital tools can contribute to increased efficiency, competitiveness, and innovative potential of enterprises, which is a crucial factor for their success in the contemporary business environment.

References:

1. Aleshchenko L., Archvadze J., Ariefiew I., Averchev A., Azmaiparashvili M. (ed.) (2020) Strategies of Socio-Economic Development and Mechanisms of their Implementation in the Conditions of Economic Uncertainty and Globalization Changes: International collective monograph. Tbilisi: Publishing house Universal, 286 p.
2. Averchev O., Trukhachova K., Zhosan H. (September 15, 2021) Development of a System of Effective Use of Enterprise Resources by Balancing the Effectiveness of Economic Activity in Terms of Resource Features, 11th International Conference on Advanced Computer Information Technologies, ACIT 2021 – Proceedings. Germany: Publisher, IEEE, pp. 372–375.
3. Bedianashvili G. (2018) Knowledge Economy, Entrepreneurial Activity and Culture Factor in Modern Conditions of Globalization: Challenges for Georgia. *Globalization and Business*, no. 5, pp. 32–37.
4. Bedianashvili G., Maglakelidze A. (2021) The Digital Economy and Business in the Conditions of Pandemic, Conference Materials: Social Sciences for Regional Development 2020. Daugavpils University. Latvia: Publishing house SAULE, pp. 26–37.
5. Bedianashvili G. (2021) Macroeconomic and Cultural Determinants of the COVID-19 Pandemic Crisis. *Bulletin of the Georgian National Academy of Sciences*, no. 15 (2), pp. 191–197.
6. Bedianashvili G., Bichia Q., Natsvlishvili E. (2021) Development of Entrepreneurial Activity. *Labor Market and Modern Challenges of Higher Education, Globalization and Business*, no. 12, pp. 21–31.
7. Contours of the World Economy, 1–2030 AD: Essays in Macro-Economic History (2007) / By Angus Maddison. Oxford: Oxford University Press.
8. Garafonova O., Zhosan H., Marhasova V., Tkalenko N., Trukhachova K. (2021) Matrix Method of Competitive Analysis of The Results of Economic Activity of Hospitality Enterprises in the Conditions of Strategization and Digital Transformation. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*, no. 43(2), pp. 237–248.
9. Global Innovation Index Database, Cornell, INSEAD, and WIPO (2020). Available at: https://www.wipo.int/global_innovation_index/en/
10. Hammer M. (2006) Corporation reengineering. Business Revolution Manifesto, Mann. Ivanov and Ferber Publishing House, 288 p.

11. Kyrylov Y.E., Granovskaya V.G., Krikunova V.M., Zhosan H.V., Boyko V.O. (2020) The Digital Economy, Cryptocurrencies: a textbook. Kherson: OLDI-PLUS, 228 p.
 12. Kyrylov Y., Hranovska V., Zhosan H., Dotsenko I. (2020) Innovative Development of Agrarian Enterprises of Ukraine in the Context of the Fourth Industrial Revolution. *Solid State Technology*, no. 63(6), pp. 1430–1448.
 13. Official site of the State Statistics Committee of Ukraine (2021). Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua>
 14. Official site of the World Bank. Available at: <https://www.worldbank.org/en/home>
 15. Papava V. (2019) On the Prospects for the Use of High Technologies in the European Union's Post-Communist Countries. *Bulletin of the Georgian National Academy of Sciences*, no. 13 (2), pp. 135–141.
 16. Sepashvili E. (2021) Focusing on Digitalization: Core for National Economic Policies to Compete Globally. *Globalization and Business*, no. 12, pp. 13–20.
 17. Shaposhnikov K.S. (2011) Electronic communications of current business structures: problems of corporate partnerships. *Science practices of the Kirovohrad National Technical University*, no. 20(1), pp. 367–371.
 18. The Global Economy.com (2021). Available at: <https://ru.theglobaleconomy.com>
 19. The IMD World Digital Competitiveness Ranking (2020). Available at: <https://www.imd.org/wcc/world-competitiveness-center-rankings/world-digital-competitiveness-rankings-2020/>
 20. United Nations (2021). Available at: <https://www.un.org/en/>
 21. Zhosan G. (2020) The state of development of digitalization in Ukraine. *Economic analysis*, no. 30 (1), pp. 44–52.
 - Zhylinska O., Bazhenova O., Zatonatska T., Dluhopolskyi O., Bedianashvili G., Chornodid I. (2020) Innovation Processes and Economic Growth in the Context of European Integration. *Scientific Papers of the University of Pardubice, Series D: Faculty of Economics and Administration*, no. 28(3), 1209, pp. 1–12.
-

UDC 005.3:338.2

DOI: <https://doi.org/10.32782/2708-0366/2023.16.17>**Larchenko Oksana**

Candidate of Agricultural Sciences, Associate Professor,
Department of Management and Information Technology,
Kherson State Agrarian and Economic University
(Kherson / Kropyvnytskyi)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7857-0802>

Ларченко О.В.

Херсонський державний аграрно-економічний університет
(м. Херсон / м. Кропивницький)

CONTEMPORARY MANAGEMENT PROBLEMS: MARKETING AND MANAGEMENT OF SMALL BUSINESS

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ: МАРКЕТИНГ І МЕНЕДЖМЕНТ МАЛОГО БІЗНЕСУ

The main problems of management at small enterprises are reviewed and particularities of marketing and management in small business are highlighted in the article. Lately the number of small enterprises are being shrunk in correspondence with the lowering of their profitability and personal income and the conditions of business activity overall in connection with the military situation in the country as a whole. In such conditions the questions of effective small business management become of the highest priority. Indeed proper management and marketing decisions let an enterprise to adapt to the new conditions and continue its activities. The significance of these questions arises from the fact that small business forms competitive environment inside the consumers' sector of economy and influences the economical development directly.

Key words: *small business, marketing, efficient management, market, competitive environment.*

У статті розглянуто основні проблеми управління на малих підприємствах, виділено особливості маркетингу та менеджменту у малому бізнесі. В сучасних економічних умовах розвиток малого бізнесу є одним із найважливіших завдань державної політики. Високий ступінь соціально-економічної значущості малого бізнесу обумовлює необхідність удосконалення системи його підтримки та регулювання для забезпечення сприятливих умов функціонування, збереження існуючих позицій та подальшого розвитку підприємницьких структур. В даний час малий бізнес є невід'ємним елементом ринкової системи господарювання, який визначає темпи економічного зростання, сприяє розвитку інновацій і технологій, забезпечує формування податкових надходжень за рахунок створення додаткових робочих місць, тим самим підтверджує свою ефективність і стійкість до ринкових умов, що швидко змінюються. Однак за значного економічного потенціалу малого бізнесу проблеми, пов'язані з нестачею фінансових ресурсів, що обмежують зростання виробництва на підприємствах, потребують подальшого вивчення. Малий бізнес є одним з секторів економіки, що найбільш швидко розвиваються. Проте дуже мало малим підприємствам вдається вести справу так, що їм можна просто позаздрити. Успіх діяльності малих підприємств великою мірою залежить від ретельно продуманої політики, добре розробленого плану дій. Останнім часом скорочується кількість суб'єктів малого бізнесу, що пов'язано зі зниженням їх прибутковості, скороченням доходів населення та умовами підприємницької діяльності у зв'язку з військовим становищем у країні в цілому. У цих умовах на перше місце виходять питання ефективного управління малим бізнесом, адже грамотно прийняті рішення в галузі менеджменту та маркетингу дозволяють підприємству адаптуватися до реалій та продовжувати свою діяльність. Актуальність цих питань зумовлена тим, що саме малий бізнес дозволяє створити конкуренцію всередині споживчого ринкового сектора економіки та безпосередньо впливає на економічний розвиток. Застосування технологій маркетингу та менеджменту безпосередньо впливають на ефективність малого бізнесу. Маркетинг дозволяє знаходити нових клієнтів, нові можливості для

зростання, а застосування грамотних управлінських рішень дозволяє мотивувати співробітників, розширювати особистісний ринок та дозволяє підприємству триматися на ринку тривалий час. Менеджмент у малому бізнесі є правильним вибором стилю та методів управління, а грамотне застосування механізмів та інструментів менеджменту дозволить малому підприємству домогтися довгострокових позитивних результатів у своїй діяльності та стійкого становища на ринку конкурентів.

Ключові слова: малий бізнес, маркетинг, ефективний менеджмент, ринок, конкуренція.

Formulation of the problem. Modern market relations are very dynamic and independent, which makes it possible to form all kinds of ownership, as well as to build different structures within them. Today, one of the most important links in the Ukrainian economy is entrepreneurship, which has found its niche in small business. Mostly, it is small business that allows to create competition within the consumer market sector of the economy. In the international sector, the influence of small business is very significant. It involves changes in the economic sphere, and more precisely in the growth rate, and the impact is also manifested on the gross national product, on its qualitative and structural part.

Analysis of recent research and publications. In the process of writing this article, such general scientific methods as description, analysis, alignment, grouping were used. An analysis was made of scientific and primary literature, the Internet was carried out.

Smaller business is an economic entity in the system of market-based businesses that function like others, and create middle-sized autonomous businesses. For small businesses, the market assortment of goods and services, which hopes to improve, among them, there is a decrease in unemployment in the country in connection with the invasion of Russia into Ukraine (war), and the base is also significantly increased grants for the budgetary sectors of the economy. It is impossible not to notice the impact of small business on economic development, with its dynamics, and to build the stability of internal systems. [1]

Formulation of the purpose of the article. The relevance and purpose of this article is determined by the fact that small business itself allows to create competition in the middle of the slow market sector of the economy and directly invest in economic development. Encouraging marketing and management technologies to directly improve small business performance.

Presentation of the main material. Small business acts as an integral part of the financial sector of the country, as well as in the role of a fairly profitable link in the budget system of the state, as a result of which there is a general increased interest of various sectors of the economy in the development of entrepreneurship. The given course leads to positive results, the investment part improves, and at the same time an innovative and productive structure.

In the domestic market, the concept of small business is not so old, but, despite this, it functions with enviable success, develops, and is enriched with experience and skills in competent business management.

The decrease in the number of small business entities is associated with a decrease in their profitability, a decrease in the income of the population and the conditions of business activity in general, due to the military situation in the country.

Undoubtedly, in these conditions, the issues of effective management of a small business come first, because competently made decisions in the field of management will allow the enterprise to adapt to realities and continue its activities.

Running a small business can be called an art, since it, unlike a medium or large one, has its own nuances and pitfalls. First of all, it was provoked by the compilation of laws, norms, rules and accounting forms that regulate the functioning of small businesses. One of the theories of small business says that a small number of personnel at the enterprise affects its effective working capacity, because it is easier to regulate and direct the activities of employees.

Let's consider some features of management at small business enterprises, namely management and marketing.

The beginning of the management process has a special influence on organizational management.

Problems that the management system can solve:

- formation and structuring of job duties and powers;
- organization of the rating system of all employees of the enterprise;
- development of the most optimal organizational plan.

The main difference of a small business is the presence of one manager, in the role of the director, that is, the owner of the enterprise himself.

With one-person management, it is possible to minimize disagreements in various management processes, as well as in choosing the vector direction of business development. In a situation where there are several owners, a decision is made to remove the position of director or general director. His authority includes decision-making in management matters, but the final decision rests with the owners, who are informed by the director. Consequences of decisions can be positive and negative. If there are contradictions between the owners of the enterprise in management decisions, they resort to the voting method. As for the sole management of the organization, the owner manages finances, deals with issues of taxation, production, and supply [2].

At least the expansion of one's business arises in the creation of a management structure. The group may include both the director and the supply specialist, the chief accountant, including the commercial director. Despite the simplicity of this structure, certain difficulties arise in small and medium-sized businesses that need to be resolved.

One of the main reasons for the emergence of problems is the marketing illiteracy of small business owners, or rather their lack of qualification in management decisions. As a result, organizations are forced to turn to consulting companies or hire experienced managers for successful operation.

The main task of managing a medium and small business is its stabilization and consolidation of positions on the market.

There are special qualities in the management of small and medium-sized enterprises. The head of the organization must have a universal set of qualities. Most often, his responsibilities include managing the company, engaging consumers, studying risks, and recruiting personnel.

The difference of a small business is the exercise of power in an informal way, as a result of which special requirements are placed on the manager. His tasks include ensuring the proper atmosphere in the team and positive results in the organization's activities, respectively. The manager's responsibilities include setting goals and objectives, as well as monitoring their implementation, that is, performing several tasks at the same time.

Perhaps, the main problem of small business is the limited resource base and the occurrence of large risks, the limited budget for advertising and marketing activities. The functioning of the organization directly depends on successful marketing and advertising. Marketing activity affects the stability and positioning of the company in the market segment.

Small business owners do not have the ability to use expensive advertising and marketing unlike large net profit organizations. This prompts small business owners to increase profits and strengthen their positions in the market segment to look for different methods of promoting goods and services and attracting new consumers with minimal costs.

Over the last period, the term "guerrilla marketing" has become quite relevant among marketers. This is the name of marketing and advertising methods that ensure the attraction of new consumers without large financial investments or do not require them at all. Hence the conclusion that guerilla marketing is marketing with minimal costs [3].

There are several ways to minimize the costs of the organization:

1. Systematically implement marketing and advertising measures. The maximum effectiveness of advertising promotion can be achieved systematically, quick and expensive advertising will not bring the desired result.

2. Choose. The market assortment is full of inexpensive tools for small businesses. The effectiveness of the tools is determined on the basis of the audience reached, the establishment of contacts, the cost of one involved consumer.

3. Evaluate. In order to always remain relevant on the market, it is necessary to constantly monitor user requests, take into account their opinions, hobbies and needs, and find out their attitude to products. This allows you to invest in something that can really bring profit to the company.

4. Invent. To compete successfully, companies need to use familiar and create new ways and types of marketing.

Marketing management refers to the relationship between consumer demand and the organization's ability to offer one or another product. A positive result of the study is considered a situation when the organization receives the necessary profit for its further activities, in the form of meeting the needs of customers. In order to achieve such a result, it is necessary to adhere to a marketing plan, the development of which involves solving the identified problems. Each company develops its own marketing strategy. Tasks can be adjusted. They can be synthesized or, on the contrary, separated, based on the volume of production, its demand, and even the size of the enterprise itself.

1. Analysis of consumers and their needs. This analysis allows you to determine for which users which product is intended. It is rational to use the method of segmentation in relation to consumer needs. It involves dividing the market into different groups of consumers who are interested in different products, therefore, different approaches should be applied to them. And that is why it is necessary to define the exact subject of research. Analysis of the target segment is the starting point in business activities.

2. Evaluation of market segments. The next point of the strategy development plan is the analysis of the degree of attractiveness of the proposed market sector. This technique involves the use of various marketing tools. The factors of market trends, the size of the market segment, opportunities, goals and objectives of the organization must be taken into account. The basis of the attractiveness analysis method is the study of the opportunities of the market sector under investigation. One should not forget about the life cycle of the studied product.

3. Assessment of one's capabilities in competition. This event involves a sober assessment of the possibilities of small and medium-sized enterprises in the market sector. Both own advantages and competitors' advantages are analyzed. This method is directly related to the preliminary positioning of each available product included in the «portfolio» provided to certain target groups. There are many analytical approaches that are based on the analysis of the proposal.

4. Determination of the range of products. Conducting this analysis allows you to choose the most relevant product that is successful among consumers.

5. Determination of the development strategy. The entire plan of action of the enterprise depends on the correctly chosen strategy. Therefore, this is a priority task for marketing activities. There are such types of strategies as concentrated marketing, undifferentiated marketing, differentiated marketing [2; 5].

Thus, the marketing system is currently one of the key elements in the structure of medium and small businesses in Ukraine.

The following set of measures to support medium and small entrepreneurship are identified:

- Ability to competently use double productive analysis;
- Necessary redistribution and accounting of marketing costs for the cost of manufactured goods;

- The ability to properly use state support and state funding, participation in various programs, subsidies and grants is required. At the enterprise, it is not enough to use average statistical data, among other things, there is a need for personal analytics that compares and compares different marketing channels. Applying double analysis in your business allows you to find weak points in it. The main advantage of the personal methodology is the abso-

luteness and specification of relationships between marketing channels. This can be traced in a situation where, depending on the choice of partner programs, an absolutely identical procedure can give the opposite result;

– The possibility of full or partial payment with the help of partner bonus programs. It follows from this that it would be more expedient to establish friendly relations with partners who, in fact, will develop their bonus programs, than to plunge into the abyss and study an unfamiliar economic structure. The preferred and priority task is considered to be the system when there is stimulation of labor payment. The advantage of this structure is its fair ratio of the proportion of wages to the quality of the work performed or its productivity. Such a system will stabilize the economy in a critical situation. This, in turn, will affect the fact that partner offices can provide the opportunity to freely move on someone else's platform [4].

Conclusion. Thus, it can be concluded that the application of marketing and management technologies directly affects the efficiency of small businesses. Marketing allows you to find new customers, new opportunities for growth, and the application of competent management solutions allows you to motivate employees, expand the personal market and allows the company to stay on the market for a long time. Management in a small business is the right choice of management style and methods, and the competent application of management mechanisms and tools will allow a small business to achieve long-term positive results in its activities and a stable position in the market of competitors.

References:

1. Zhosan H.V., Kyrychenko N.V. (2022) Menedzhment personalu v umovakh postpandemiyi ta voyennoho stanu v Ukraini. *Tavriys'kyi naukovyy visnyk. Seriya Ekonomika*, vol. 12, pp. 48–54. Available at: <http://tnv-econom.ksauniv.ks.ua/index.php/journal/article/view/245/240>
2. Kurbatska L.M. (2013) Marketyngh v systemi upravlinnja pidprijemstvom [Marketing in enterprise management system]. *Elektronne naukove fakhove vydannja "Efektivna ekonomika" Dnipropetrovs'kogo derzhavnogo aghrarno-ekonomichnogo universytetu*, no. 5. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua>
3. Jay Conrad Levinson (2015) "Guerrilla Marketing: Easy and Inexpensive Strategies for Making Big Profits from Your Small Business".
4. Kyrychenko N., Zhosan H. (2021) Kharakterystyky marketynhovoho seredovyscha pidprijemstva. *Ekonomika ta suspil'stvo*, no. 33. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-33-82>
5. Dymova H., Larchenko O. (2023) Sensitivity analysis of dynamic systems models. International security studios: managerial, economic, technical, legal, environmental, informative and psychological aspects: International collective monograph. Georgian Aviation University. Tbilisi, Georgia, pp. 283–298. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.7825520>

Список використаних джерел:

1. Жосан Г.В., Кириченко Н.В. Менеджмент персоналу в умовах постпандемії та воєнного стану в Україні. *Таврійський науковий вісник. Серія Економіка*. 2022. Вип. 12. С. 48–54. URL: <http://tnv-econom.ksauniv.ks.ua/index.php/journal/article/view/245/240>
2. Курбацька Л.М. Маркетинг в системі управління підприємством. *Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка» Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету*. 2013. № 5. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua>
3. Jay Conrad Levinson. «Guerrilla Marketing: Easy and Inexpensive Strategies for Making Big Profits from Your Small Business». 2015.
4. Кириченко Н., Жосан Г. Характеристики маркетингового середовища підприємства. *Економіка та суспільство*. 2021. № 33. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-33-82>
5. Dymova H., Larchenko O. Sensitivity analysis of dynamic systems models. International security studios: managerial, economic, technical, legal, environmental, informative and psychological aspects : International collective monograph. Georgian Aviation University. Tbilisi, Georgia, 2023. P. 283–298. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.7825520>

УДК 338.432

DOI: <https://doi.org/10.32782/2708-0366/2023.16.18>**Лобода О.М.**

кандидат технічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту та інформаційних технологій,
Херсонський державний аграрно-економічний університет
(м. Херсон / м. Кропивницький)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9826-9443>**Loboda Olena**

Kherson State Agrarian and Economic University
(Kherson / Kropyvnytskyi)

ПЕРЕВАГИ ЗАСТОСУВАННЯ ІНТЕГРОВАНОЇ СИСТЕМИ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

ADVANTAGES OF USING AN INTEGRATED BUSINESS INFORMATION SYSTEM

У статті розглядається сутність інформаційного забезпечення підприємницької діяльності, систематизована структура та склад її елементів, показано сутність інформаційного забезпечення підприємницької діяльності. Показано, що при проектуванні системи інформаційного забезпечення підприємницької діяльності необхідно враховувати стабільність інформаційних потоків, що забезпечують стійкість накопичення, споживання та відтворення в сучасних умовах системи інформаційного забезпечення, а також з метою підвищення конкурентоспроможності підтримувати та підвищувати. Організаційно-економічна модель інтегрованої системи інформаційного забезпечення господарської діяльності, побудована на основі передових комп'ютерних технологій та програмного забезпечення з використанням засобів інтеграції інформації, орієнтована на підвищення її ефективності та конкурентоспроможності. Проведено аналіз особливостей сучасних інформаційних систем, що виявив негативні тенденції та проблеми, що призводять до зниження ефективності інформаційного забезпечення господарської діяльності.

Ключові слова: цифрові технології, управлінські рішення, інформаційна система, вбудована система, корпоративні структури.

The article discusses the essence of the system of information support for entrepreneurial activity, systematizes the structure and composition of its elements, shows the essence of information support for entrepreneurial activity based on the study of the interpretation of concepts in the scientific literature and concludes that it is advisable to use information. Systems in the modern computer society The structure and composition of the elements of the information support system is systematized, which is an important step in solving the problems of modeling and forming an effective information support system for the business structure. It has been proved that when forming the information support system for entrepreneurial activity, it is necessary to take into account the stages of information movement, which ensures the stability of accumulation, consumption and reproduction in modern conditions of the enterprise information support system. The organizational and economic model of the integrated business information support system, aimed at increasing its efficiency and competitiveness, is based on advanced computer technologies and software using information integration tools. The analysis of the features of the modern information system, the identification of negative trends and problems leading to a decrease in the effectiveness of information support was carried out. The implementation, improvement and maintenance of the information support system involves the organization and accounting of business costs, that is, in this context, it is necessary to evaluate the purpose and possible options for improving the business information system. Information support for entrepreneurship should be carried out through the creation of the information space "Heritage", fully designed to meet the information needs of solving managerial, economic. The automation algorithm of the integrated information support system, based on a software platform, provides data aggregation and is responsible for the actions of all levels of the system. This algorithm allows the existence of a

system based on the use of software and hardware from different manufacturers, implemented and used in the company.

Key words: *digital technologies, management decisions, information system, embedded system, corporate structures.*

Постановка проблеми. З зростанням цифрових технологій в даний час відбувається закономірне зростання вихідної, вхідної та обробленої інформації і, як наслідок, комп'ютеризація суспільства, що зростає. Перехід економіки нашої країни на інноваційний шлях розвитку можливий лише через формування конкурентоспроможної національної інноваційної системи, особливу роль якої грає інформатизація суспільства. Перехід до інформаційного суспільства є одним із найбільш актуальних завдань, пов'язаних із піднесенням цифрових технологій для підприємництва, інформаційна підтримка якого є однією з ключових конкурентних переваг. Використання сучасних інформаційних технологій у діяльності вітчизняних бізнес-структур є основним напрямом підвищення їхньої ефективності в умовах глобалізації інформаційних комунікацій. Інтенсивна комп'ютеризація суспільства відкриває нові можливості для бізнесу та водночас потребує раціональної організації системи інформаційного забезпечення як основи успішного розвитку підприємництва та підвищення його ефективності.

Підприємницька діяльність відіграє важливу роль у розвитку економіки, регіонів, територій та в цілому визначає темпи та рівень розвитку економічних систем на кожному рівні, їх стійкість до кризових змін у фінансовій системі [1, с. 45]. У корпоративній практиці існує розрив між накопиченням та використанням інформації, з одного боку, та цілями та завданнями стратегічного подальшого розвитку цих структур, з іншого. Підприємництво стикається з особливими труднощами виживання у конкурентному середовищі, тому його ефективне функціонування та розвиток залежить від якості доступної та експлуатованої ринкової інформації, однакове використання якої може забезпечити значну стратегічну перевагу серед конкурентів [2, с. 216]. Всі ці умови викликають необхідність вивчення процесів, пов'язаних із перетворенням та споживанням інформації у системі інформаційного забезпечення господарської діяльності, що визначає актуальність дослідження.

Аналіз наукової літератури показує, що ця проблема та пов'язані з нею питання неодноразово розглядалися в економічній теорії та практиці. Дослідження вітчизняних та зарубіжних учених охоплюють широкий спектр інформаційних питань, інформаційного забезпечення підприємницької діяльності та методів її організації [3, с. 26]. Науковим дослідженням значення та ролі підприємництва в суспільстві та вивченню різних аспектів управління бізнесом в конкурентному середовищі присвячені праці вчених: Болтянська Л.А., Кириленко В.В., Лисак О.І., Андреева Л.А. Дослідження включають роботу в області інформації, інформаційних систем і підтримку таких учених, як Шило С.Г., Огірок К.В., Щербак Г.В. Проте проблема впровадження, розвитку та подальшого використання інформаційного забезпечення підприємницької діяльності в конкурентному середовищі сформульована недостатньо і потребує поглибленого дослідження.

Формулювання цілей статті. Мета статті – встановити та розробити методичний інструментарій комплексної оцінки ефективності системи інформаційного забезпечення підприємств на основі особливостей інформаційного забезпечення, виявити тенденції та основні напрямки його розвитку.

Виклад основного матеріалу. Розвиток інформаційних технологій у суспільстві традиційно викликає збільшення значного обсягу одержуваної, переданої та обробленої інформації, а також зростання комп'ютеризації суспільства. Під інформатизацією суспільства ми розуміємо організований соціально-економічний прогрес та науково-технічний прогрес у створенні оптимальних умов для задоволення інформаційних потреб та реалізації прав та можливостей громадян, органів влади, органів самоврядування, організацій, громадських об'єднань, освіти та використання інфор-

маційних ресурсів [4, с. 112]. Формування та використання інформаційних ресурсів, у свою чергу, реалізується в інформаційних системах шляхом впровадження інформаційних технологій, що формують інформаційне забезпечення шляхом пошуку, збирання, зберігання, обробки та надання інформації, необхідної для вироблення та прийняття управлінських рішень, пов'язаних з економічною діяльністю. діяльність. Термін «інформаційне забезпечення» використовується нами як процес створення інформаційних умов для задоволення інформаційних потреб процесів управління та вирішення критичних бізнес-задач, у зв'язку з чим інформаційне забезпечення включається до комплексного вирішення багатьох бізнес-задач. Менеджмент, в основному облік, аналіз та прийняття рішень. Як показав аналіз понять терміна «інформаційна система», присутніх у науковій літературі [5, с. 63–75], більшість із них подібні в одному, а саме в тому, що інформаційна система призначена для подання інформації, тобто інформаційні потреби для розробки та прийняття управлінських рішень у процесі підприємницької діяльності [6].

Під час створення системи інформаційного забезпечення підприємницької діяльності враховуються структура, різноманіття та різноманітність інформації, і навіть її недолік, що у своє чергу впливає на структуру інформаційної системи. Структуру системи інформаційного забезпечення зазвичай представляють у вигляді набору підсистем, що взаємодіють. Вивчення та узагальнення існуючих уявлень про склад та внутрішню організацію системи інформаційного забезпечення дозволило уточнити структуру та склад її елементів.

Сьогодні бізнес-одиниці конкурентної переваги все частіше створюють інформаційні системи, щоб стати ефективнішими та збільшити фінансові ресурси. Інформаційна підтримка управлінських рішень є об'єктивною необхідністю ведення конкурентоспроможної підприємницької діяльності в умовах ринкової економіки. Систематизація структури та складу елементів є важливим етапом вирішення завдань моделювання та формування ефективної системи інформаційного забезпечення підприємницької діяльності.

На етапі розвитку інформаційних систем і технологій інформація стає стратегічним ресурсом, так званим залежним і визначальним конкурентний статус корпоративних структур. Аналіз практики функціонування інформаційних систем у корпоративних структурах виявив як позитивні, і негативні характеристики. Вивчення інформаційного забезпечення компаній економічної сфери виявило численні проблеми, що призводять до зниження ефективності інформаційних систем більшості компаній та збереження за ними статусу сервісної служби, яка здійснює основну господарську діяльність: багаторазове дублювання інформації; комп'ютерна база даних є додатковим програмним забезпеченням; наявність взаємопов'язаних баз даних з різною структурою, але побудованих за різними принципами, у зв'язку з чим для роботи з базами даних потрібно безліч довідників, не об'єднаних єдиним стандартом; персонал не має кваліфікації та навичок для вільного використання існуючих інформаційно-пошукових систем і тому час, що витрачається на пошук необхідної інформації, займає більшу частину робочого часу; тривалий обмін інформацією між підрозділами, неефективна аналітична обробка інформації про результати діяльності; нерациональна структура інформаційних потоків та інформаційної взаємодії як усередині корпоративної структури, так і із зовнішніми джерелами інформації; інформаційно-несумісна діяльність підрозділів компанії здійснюється до моменту затримки інформації та порушення ритму технологічного процесу та виробничого циклу; відсутність цілісного подання управлінської інформації на ринках управлінського рівня, що призводить до зниження ефективності управлінських рішень; низька надійність зберігання та передачі даних, необхідність багаторазового перетворення при переході від додатка до додатку.

Аналіз ситуації показав, що існуючі системи інформаційного забезпечення господарської діяльності в більшості випадків концептуально неоднорідні, не дають можливості підвищення конкурентоспроможності компанії та потребують модернізації.

Стрімке зростання обсягу новоствореної та використовуваної інформації, необхідність застосування єдиного підходу до пошуку та обробки даних, зростаючі вимоги до швидкості прийняття управлінських рішень, достовірності та оперативності інформації об'єктивно підтверджують необхідність використання сучасної інформації. Технології, включаючи необмежені можливості та переваги мереж та форм подання. Інформація. Виходячи з цього, слід виділити такі основні тенденції та напрями розвитку систем інформаційної підтримки підприємницької діяльності в умовах конкуренції [7, с. 130–134].

Корпоративні інформаційні системи, що розробляються і впроваджуються, повинні мати можливості, що легко адаптуються, підтримувати роботу мереж і баз даних, забезпечувати сучасні стандарти управління, включати мережеві можливості та Інтернет-технології, а також ґрунтуватися на загальноприйнятих стандартах розробки, тестування, впровадження, супроводу та послуга; за відповідне програмне забезпечення, технічну, кадрову та документальну підтримку.

Інтенсивний розвиток інформаційних технологій призводить до того, що інформатизації зазнають нові сфери підприємницької діяльності. Розвиток системи інформаційного забезпечення пов'язаний, перш за все, з розширенням кола проблем, що вивчаються, у тому числі із соціально-економічними проблемами та новими областями застосування інформаційних технологій: електронною комерцією та управлінням інтернет-бізнесом.

Формування інформаційного забезпечення підприємницької діяльності є процес оцінки обсягу інформації, організації інформаційних потоків, обробки інформації, взаємодії інформації з внутрішнім і зовнішнім середовищем і спрямований на вибір відповідних інформативних показників для використання в процесі аналізу та планування. геть. та управлінські рішення. пов'язані з ефективністю підприємницької діяльності [8, с. 82–91]. Тобто доцільно використовувати можливості інтегрованих інформаційних систем, що забезпечують комплексне вирішення завдань керування. Для більшості компаній використання вбудованих інформаційних систем є вектором розвитку та силою, здатною забезпечити їх конкурентоспроможність на національному та міжнародному ринках.

Інформаційне забезпечення підприємницької діяльності має здійснюватися шляхом створення інформаційного простору, повністю призначеного для задоволення інформаційних потреб при вирішенні управлінських, економічних та управлінських завдань. Для ефективного управління господарською діяльністю потрібна відповідна інформаційна інфраструктура, створена на основі передових інформаційних технологій в інформаційному просторі підприємства.

Включення інформаційних фондів у процес управління бізнесом формує ефективну технологію обміну інформацією у системі управління бізнесом. Найбільш доцільним є формування інформаційних фондів, що містять як виробничо-господарську, а й структуровану довідкову, фактологічну, статистичну та іншу інформацію, що виникає в процесі підприємницької діяльності. Для їх перетворення необхідно використовувати нові методи та засоби аналітичної обробки інформації.

Метою автоматизації вбудованої системи інформаційного забезпечення бізнесу є підвищення продуктивності та ефективності праці співробітників бізнес-структури, підвищення якості інформації, сервісу та ефективності обслуговування користувачів. Існує два основних підходи до автоматизації інтегрованої системи інформаційного забезпечення: на основі комплексу програмно-апаратних засобів одного або декількох конкретних виробників, а також на основі програмної платформи, що складається з інформаційних верств, що забезпечують агрегацію даних та взаємодію з усіма рівнями інформаційної системи.

Для забезпечення підприємницької діяльності за умов конкуренції нами запропоновано алгоритм функціонування інтегрованої системи (рис. 1).

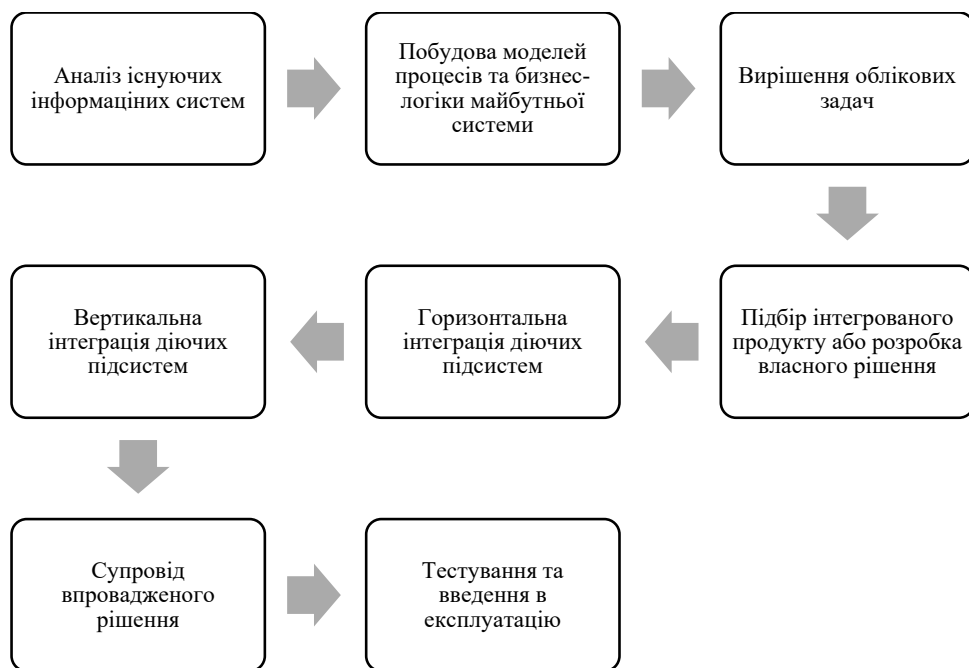

Рис. 1. Алгоритм інтегрованої системи

Цей алгоритм дозволяє створити сучасну інформаційну систему та підвищити ефективність господарської діяльності з мінімальними витратами на кожному з цих етапів впровадження, без необхідності вкладати при цьому значні кошти.

Основним результатом впровадження інтегрованої системи інформаційного забезпечення стане вихід корпоративної структури на якісно новий рівень планування та управління своєю діяльністю, що призведе до підвищення ефективності та конкурентоспроможності функціонування в умовах конкуренції.

Аналіз особливостей сучасних інформаційних систем виявив негативні тенденції та проблеми, що призводять до зниження ефективності інформаційного забезпечення господарської діяльності. Впровадження чи вдосконалення операційних інформаційних систем та підтримання їх ефективності та працездатності зазвичай пов'язане зі значною реорганізацією корпоративної структури та значними витратами. Тобто, виникає об'єктивна необхідність оцінки ефективності кожного з можливих варіантів удосконалення комп'ютеризації підприємницької діяльності: впровадження нової системи інформаційного забезпечення або реструктуризації існуючої.

Методи та моделі дослідження дозволяють оцінити ефективність впровадження та подальшого функціонування інформаційних систем з різних позицій та застосовні до різних типів компаній та організацій. Однак для господарської діяльності достовірний розрахунок ефективності системи інформаційного забезпечення є надзвичайно трудомістким у зв'язку з відсутністю необхідності обліку даних у господарських структурах. Таке дослідження може перетворитися на масштабний проект, що потребує додаткових ресурсів та фахівців. Необхідно використовувати поєднання якісних та кількісних методів аналізу ефективності [9, с. 26–32], адаптованих до специфіки підприємницької діяльності, для повноти оцінки та мінімізації витрат на її проведення. Виходячи з цього, пропонується наступне поєднання методів та моделей у складі єдиної методики оцінки ефективності інформаційного забезпечення підприємницької діяльності.

У дослідженні пропонується методика комплексної оцінки ефективності системи інформаційного забезпечення підприємницької діяльності, що складається з наступних етапів:

1. Модель оцінки загальної вартості системи інформаційного забезпечення (СІЗ) виглядає так:

$$B_{\text{СІЗ}} = \sum B_{\text{пр}} + \sum B_{\text{непр1,2}} \quad (1)$$

де $B_{\text{пр}}$ – загальні прямі витрати на використання СІЗ; $B_{\text{непр1,2}}$ – непрямі витрати використання СІЗ; $B_{\text{непр1}}$ – вартість шкоди від збоїв у системі; $B_{\text{непр2}}$ – вартість вироблених витрат залежно від людського фактора.

2. Визначення ефекту від застосування:

$$NPV = \sum_{i=1}^n \frac{C_i}{(1+k)^i} - \sum_{i=1}^n \frac{I_i}{(1+k)^i} \quad (2)$$

де NPV – чистий дохід; C_i – грошовий дохід на кінець першого періоду; I_i – капітальні витрати в i -й період; k – ставка дисконтування.

3. Визначення дисконтованого терміну окупності:

$$DPP = \sum_{i=1}^n \frac{C_i}{(1+k)^i} \geq I_0 \quad (3)$$

де I_0 – інвестиції на початку; C_i – грошовий потік в період i ; n – кількість періодів.

Як показав аналіз, інформаційна система компанії має ряд істотних недоліків і потребує доопрацювання. Для підвищення ефективності системи інформаційного забезпечення пропонується два проекти: інвестування та модернізація існуючих елементів системи інформаційного забезпечення; інвестиції в інтеграцію та використання нових елементів системи інформаційного забезпечення.

По кожному з проектів було розраховано бізнес-плани, розроблено інвестиційні проекти та прогнози руху коштів. Результати аналізу фінансових показників проектів показують їхню рентабельність і більш високий прибуток за першим проектом. Однак, такий вибір може виявитися неправильним для компанії. Згідно із запропонованим методом, то й витратні матеріали повинні оцінюватися за зразком. Проведені розрахунки показують, перший проект є більш витратним, а наступним етапом є оцінка ефективності реалізації проектів щодо вдосконалення системи інформаційного забезпечення. Таким чином, той факт, що другий проект вигідніший для фінансування, запропонована методика виключає неправильний вибір на основі загального аналізу фінансових показників проектів та обирає оптимальний варіант підвищення ефективності бізнес-інформаційної системи.

Висновки. У статті встановлюється та розробляється комплекс комплексної оцінки ефективності системи інформаційного забезпечення господарської діяльності, заснований на характеристиках інформаційного забезпечення та виявлення тенденцій та основних напрямів його розвитку. Алгоритм інтегрованої системи інформаційного забезпечення, що базується на програмній платформі, забезпечує агрегацію даних та відповідає за взаємодію всіх рівнів системи. Даний алгоритм дозволяє автоматизувати систему на основі використання програмно-обчислювальних засобів різних виробників, у тому числі впроваджених та використовуваних у господарській діяльності. Завдяки запропонованому методу комплексної оцінки ефективності системи інформаційного забезпечення, що базується на коригуванні специфіки господарської діяльності, оптимальному поєднанню якісних та кількісних методів аналізу ефективності інвестиційних проектів, які виступають рішеннями щодо реалізації системи інформаційного забезпечення господарської діяльності. Особливість запропонованої методики полягає в тому, що вона враховує специфіку певного виду діяльності, традиції використання інформаційних технологій, економіко-технічні характеристики рішення та його економічний ефект, що є оптимальним з погляду його повноти та ефективності. мінімізація витрат за використання.

Список використаних джерел:

1. Кириленко В.В. Економіка : навч. посіб. Тернопіль : Економічна думка, 2002. 193 с.
2. Болтянська Л.О., Андреева Л.О. Економіка підприємства : навч. посіб. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2015. 668 с.
3. Шило С.Г., Щербак Г.В. Інформаційні системи та технології : навч. посіб. Харків : Вид. ХНЕУ, 2013. 220 с.
4. Марасанов В.В., Пляшкевич О.М. Основи теорії проектування і оптимізації макроекономічних систем. Херсон : Айлант, 2002. 190 с.
5. Грановська В.Г., Крикунова В.М. Організаційні трансформації в аграрному секторі економіки України. *Економіка АПК*. 2018. № 3. С. 63–74.
6. Лобода О.М. Застосування імітаційного моделювання та програмних комплексів при реалізації інноваційних проєктів в економічних системах. *Ефективна економіка*. 2020. № 11.
7. Лобода О.М., Кириченко Н.В. Актуальні проблеми ідентифікації та моделювання структури управління підприємством. *Наука й економіка*. 2015. № 3. С. 130–134.
8. Жосан Г.В., Кириченко Н.В. Управління цифровізацією бізнес-процесів діяльності підприємства. *Economic Synergy*. 2022. № 4. С. 82–91.
9. Жосан Г.В., Хірса І.М. Особливості підприємницької діяльності в умовах воєнного стану в Україні. *Таврійський науковий вісник. Серія Економіка*. 2022. Вип. 14. С. 26–32.

References:

1. Kyrylenko V.V. (2002) *Ekonomika [Economy]*. Ternopil: Ekonomichna dumka.
2. Boltyans'ka L.O., Andryeyeva L.O. (2015) *Ekonomika pidpryyemstva [Enterprise economics]*. Kherson: OLDI-PLYUS.
3. Shylo S.G., Shcherbak G.V. (2013) *Informatsiyni systemy ta tekhnolohiyi [Information systems and technologies]*. Kharkiv: KHNEU.
4. Marasanov V.V., Pliashkevych O.M. (2002) *Osnovy teorii proektuvannya i optymizatsii makroekonomichnykh system [Fundamentals of the theory of design and optimization of macroeconomic systems]*. Kherson: Ailant.
5. Hranovs'ka V.H., Krykunova V.M. (2018) *Orhanizatsiyni transformatsiyi v ahrarnomu sektori ekonomiky Ukrayiny [Organizational transformations in the agrarian sector of the Ukrainian economy]*. *Ekonomika APK*, no. 3, pp. 63–74.
6. Loboda O.M. (2020) *Zastosuvannya imitatsiinoho modeliuvannya ta prohramnykh kompleksiv pry realizatsii innovatsiynykh proektiv v ekonomichnykh systemakh [Application of simulation modeling and software complexes in the implementation of innovative projects in economic systems]*. *Efektivna ekonomika*, no. 11.
7. Loboda O.M., Kyrychenko N.V. (2015) *Aktual'ni problemy identyfikatsiyi ta modeliuvannya struktury upravlinnya pidpryyemstvom [Current problems of identification and modeling of enterprise management structure]*. *Nauka y ekonomika*, no. 3, pp. 130–134.
8. Zhosan G.V., Kyrychenko N.V. (2022) *Upravlinnya tsyfrovizatsiyeyu biznes-protsesiv diyal'nosti pidpryyemstva [Management of digitization of business processes of the enterprise]*. *Economic Synergy*, no. 4, pp. 82–91.
9. Zhosan G.V., Hirs I.M. (2022) *Osoblyvosti pidpryyemnyts'koyi diyal'nosti v umovakh voyennoho stanu v Ukrayini [Peculiarities of entrepreneurial activity in the conditions of martial law in Ukraine]*. *Taurian Scientific Bulletin. Economics Series*, vol. 14, pp. 26–32.

УДК 338.48:339.138.1

DOI: <https://doi.org/10.32782/2708-0366/2023.16.19>**Нікітенко К.С.**

кандидат економічних наук, доцент,
доцент готельно-ресторанного та туристичного
бізнесу й іноземних мов,
в.о. завідувача кафедри готельно-ресторанного та туристичного
бізнесу й іноземних мов,
Херсонський державний аграрно-економічний університет
(м. Херсон / м. Кропивницький)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8423-5605>

Nikitenko Katerina

Kherson State Agrarian and Economic University
(Kherson / Kropyvnytskyi)

ВПЛИВ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ НА МІЖНАРОДНУ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ ТУРИСТИЧНИХ ПІДПРИЄМСТВ

THE IMPACT OF GLOBALIZATION ON THE INTERNATIONAL COMPETITIVENESS OF TOURIST ENTERPRISES

Стаття присвячена вивченню впливу глобалізації на міжнародну конкурентоспроможність туристичних підприємств. Вона розглядає ключові аспекти глобалізаційних процесів в туристичній галузі та їх вплив на конкурентоспроможність підприємств. Досліджуються різні аспекти, такі як зміни в технологіях, транспортній інфраструктурі, міжнародній бізнес-активності та механізмах управління туризмом. Автор статті аналізує останні дослідження та публікації з даної теми, включаючи роботи, що досліджують використання соціальних мереж, еколого-економічного механізму розвитку, методів менеджменту та кризостійкості туристичного бізнесу. Результати досліджень допомагають зрозуміти взаємозв'язок між глобалізацією та конкурентоспроможністю туристичних підприємств і розробити стратегії для їх успішного функціонування в умовах глобального ринку. Стаття є цінним джерелом інформації для дослідників, фахівців у галузі туризму та управління підприємствами, які цікавляться впливом глобалізації на конкурентоспроможність туристичного сектору та шукають нові підходи до досягнення успіху у цій галузі.

Ключові слова: глобалізація, міжнародна конкурентоспроможність, туристичні підприємства, вплив, соціальні мережі, євроінтеграція, еколого-економічний механізм, менеджмент, кризостійкість, балансований розвиток, рекреаційний туризм.

This article examines the impact of globalization on the international competitiveness of tourism enterprises. It explores key aspects of globalization processes in the tourism industry and their influence on the competitiveness of enterprises. Various factors are analyzed, including changes in technology, transportation infrastructure, international business activities, and tourism management mechanisms. The authors of the article analyze recent research and publications on the topic, including studies on the use of social media for promotion and sales of tourism products, the development of an environmentally sustainable tourism mechanism, management methods for enhancing competitive advantages, and the resilience of tourism businesses in times of crisis. The findings contribute to understanding the relationship between globalization and the competitiveness of tourism enterprises and provide insights for developing strategies to thrive in the global market. This article is a valuable source of information for researchers and professionals in the field of tourism and enterprise management who are interested in the impact of globalization on the competitiveness of the tourism sector and seek new approaches to achieve success in this industry. The article emphasizes the importance of understanding how globalization shapes the competitive landscape of the tourism industry. It highlights the role of social media in promoting and selling tourism products, stressing the

need for enterprises to adapt to the digital era to maintain their competitiveness. Furthermore, the article explores the concept of balanced development in recreational tourism within the context of European integration. It examines the environmental and economic mechanisms necessary for achieving sustainable tourism practices, which contribute to the long-term competitiveness of enterprises. The authors also delve into management methods that can enhance the competitive advantages of hotel, restaurant, and tourism enterprises. They discuss strategies for improving service quality, optimizing operational efficiency, and meeting customer expectations in an increasingly globalized market. Additionally, the article examines the resilience of tourism businesses during times of crisis, specifically addressing the challenges posed by the imposition of a state of war. It investigates strategies and measures that can help tourism enterprises withstand and overcome such adverse conditions, ensuring their continued competitiveness. Overall, this article offers valuable insights into the complex relationship between globalization and the international competitiveness of tourism enterprises. It provides researchers and practitioners with a comprehensive understanding of the various dimensions and factors that influence competitiveness in the global tourism market. The findings and recommendations presented in the article can inform the development of effective strategies for tourism enterprises to thrive in an ever-evolving globalized world.

Key words: *globalization, international competitiveness, tourism enterprises, impact, social networks, European integration, eco-economic mechanism, management, crisis resilience, balanced development, recreational tourism.*

Постановка проблеми. Актуальність дослідження полягає у вивченні впливу глобалізаційних процесів на міжнародну конкурентоспроможність туристичних підприємств. З урахуванням швидкого розвитку туризму та зростання конкуренції на світовому ринку, дослідження впливу глобалізації на цей сектор є важливим для розуміння факторів, що визначають конкурентоспроможність підприємств у глобальному масштабі. Дана проблема має практичне значення для менеджерів туристичних підприємств та дозволяє виявити можливості та виклики, пов'язані з глобалізацією, що впливають на їх ефективність та успішність на міжнародному ринку.

Дослідження впливу глобалізації на міжнародну конкурентоспроможність туристичних підприємств є актуальним у зв'язку зі значними змінами, які відбуваються в глобальній економіці та сфері туризму. Глобалізація стимулює зростання міжнародних зв'язків, зміну споживацьких звичок та підвищення конкуренції між туристичними підприємствами з різних країн.

У контексті глобалізації, туристичні підприємства стикаються з новими викликами, пов'язаними з позиціонуванням на міжнародному ринку, залученням клієнтів з різних культур та управлінням крос-культурною комунікацією. Важливо дослідити, як глобалізація впливає на формування конкурентних переваг туристичних підприємств, їх здатність адаптуватися до змін у міжнародному оточенні та ефективно конкурувати на світовому ринку.

Дане дослідження може сприяти розробці стратегій та рекомендацій для туристичних підприємств, які допоможуть їм вирішувати проблеми, пов'язані з глобалізацією, та забезпечити їх успішну інтеграцію у глобальну туристичну економіку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняні та зарубіжні вчені досліджують різні аспекти, пов'язані з впливом глобалізації на міжнародну конкурентоспроможність туристичних підприємств, такі як методи просування та стимулювання збуту, формування еколого-економічного механізму розвитку, методи менеджменту та кризостійкість бізнесу.

Бабич Ю.П., Примак Т.Ю. розглядають сучасні методи використання соціальних мереж для просування та стимулювання збуту туристичних продуктів. Бабікова К.О. досліджує формування еколого-економічного механізму для збалансованого розвитку рекреаційного туризму в контексті процесу євроінтеграції. Білоус С.В., Красько А.Б., Безручко Л.С. аналізує використання методів менеджменту для підвищення конкурентних переваг готельно-ресторанних та туристичних підприємств. Бойко М., Бовш Л., Охріменко А. досліджує кризостійкість туристичного бізнесу в умовах воєн-

ного стану. Kirilov Yu.E., Granovskaya V.G., Aleshchenko L.O. розглядають економічний механізм формування конкурентних переваг суб'єктів туристичної галузі. Проте не повністю дослідженим залишається питання впливу глобалізації на міжнародну конкурентоспроможність туристичних підприємств.

Формулювання цілей статті. Метою даної статті є дослідження впливу глобалізації на міжнародну конкурентоспроможність туристичних підприємств з метою розкриття ключових факторів, які впливають на їх ефективність та успішність на глобальному ринку.

Виклад основного матеріалу. На закінченні ХХ століття з'явилася економіка нового формату – глобальна економіка. Відомий соціолог Кастельс М. описує глобальну економіку як «економіку, яка може функціонувати як єдиний системний організм у режимі реального часу на масштабі всієї планети» [1]. Один з ключових чинників, що сприяє формуванню глобальної економіки, – це сам процес глобалізації. Глобалізація світової економіки також суттєво впливає на розвиток туристичного сектора. Завдяки глобалізації, туристичні компанії можуть здійснювати економію на виробництві туристичних продуктів шляхом стандартизації товарів та послуг, а також використовувати переваги світового маркетингу.

Упродовж останніх 20 років зростає популярність туристичних послуг, що призвело до посилення конкуренції і розширення присутності різноманітних наднаціональних корпорацій у сфері туристичного бізнесу та готельної індустрії. Впровадження передових технологій у системі бронювання та резервації готелів, у продажу туристичних пакетів, використання сучасних, швидших та комфортабельних засобів транспорту, а також надання сучасних послуг для задоволення потреб туристів – все це призвело до виникнення нового явища, відомого як «технологічний туризм», який характеризується масовим міжнародним рухом туристів.

Розвиток світової туристичної економіки є результатом задоволення різних людських потреб, включаючи потреби у відпочинку, розвагах, відновленні фізичних сил, споживчих потребах та розвитку ментальності через новий досвід, сприйняття та пізнання. Завдяки процесу глобалізації, сучасний туризм розкриває особливості масового туристичного продукту, які включають стандартизацію та серійне виробництво, спеціалізацію та різноманітність пропозицій, а також сучасні методи продажу та реклами, часто віртуальні. Найважливішими драйверами глобалізації є революція в інформаційно-комунікаційних технологіях, лібералізація ринків та зростання міжнародної конкуренції.

Впровадження ІТ-технологій у сферу туризму та розвиток інформаційно-телекомунікаційної мережі Інтернет змінили багато видів туристичних послуг, роблячи їх доступними для торгівлі. Туристичний продукт став одним з найбільш популярних запитів в Інтернеті. Приблизно 68,2% інформації про подорожі користувачі отримують онлайн: це стосується видів відпочинку, місць призначення, цін, картографічних матеріалів, а також можливості здійснювати бронювання. За даними соціологічного опитування, основні мотиви використання Інтернету при покупці туристичного продукту включають зручність (78,4%), відсутність тиску при покупці (66,4%), економію часу (64,2%) і можливість отримати інформацію безпосередньо від туроператора (51,3%). Сучасні ІТ-технології дозволяють отримувати інформацію з будь-якого місця та в будь-який час, включаючи онлайн. Наприклад, глобальні системи розподілу, системи резервації та бронювання, та інші, виконують ключову роль у міжнародному туризмі, оскільки їх використання розширюється як інформаційні канали для розподілу місць у транспорті та готелях, а також інструменти для маркетингу туристичного продукту.

Електронна комерція відіграє важливу роль в глобальній економіці, а в туристичному бізнесі вона революціонує структуру виробництва та поширення туристичних продуктів, знищуючи потребу в традиційних посередницьких структурах, таких як оптові туроператори та турагенти.

Галузь транспортного обслуговування туристів швидко розвивається, а оцінка якості цього обслуговування базується на таких важливих критеріях, як рівень комфорту, безпека руху, екологічна безпека, вартість перевезення, швидкість та вантажопідйомність. Авіатранспортна галузь є однією з найбільших, приблизно 70% ринку авіатранспортних послуг становлять пасажирські перевезення. За прогнозом Всесвітньої торговельної організації, кількість пасажирів, які користуються повітряним транспортом, очікується збільшуватися щороку на 3%. Найбільший ріст передбачається на Близькому Сході – 4,8% щороку, в Європі – 3,15%, в регіоні Азія-Тихий океан – 2,7%. Індустрія морських і річкових круїзів також очікується, що буде найшвидше зростати – близько 5% щорічно. Залізнична галузь буде розвиватися завдяки трансконтинентальним і внутрішньоконтинентальним швидкісним залізницям, тоді як відсоток автомобільних туристичних перевезень буде поступово зменшуватися.

Крім того, глобалізація проявляється і в інтернаціоналізації бізнесу, що є важливою характеристикою. Однією з причин інтернаціоналізації туристичного сектору є особливість туристичного продукту, який включає комплекс послуг, надаються туристам і часто споживаються за кордоном. Виробники, з метою отримання максимального прибутку, прагнуть розширити своє вплив на інші галузі туризму. Наприклад, авіакомпанії можуть здійснювати співпрацю з туроператорами та готельним сектором.

Транснаціональні корпорації відіграють активну роль у глобальних процесах. Вони формуються внаслідок процесів концентрації виробництва та централізації капіталу. Щоб отримати статус транснаціональної компанії, необхідно відповідати наступним умовам:

- мати численні зарубіжні філії та дочірні підприємства;
- займатися діяльністю в багатьох країнах по всьому світу;
- частка доходів та прибутку, отриманих від зарубіжної діяльності, повинна бути достатньо високою в порівнянні зі загальними показниками.

Глобальні туристичні об'єднання формуються шляхом злиття, придбання та поглинання туристичних організацій. У багатьох країнах спостерігається глобальний розподіл ринку шляхом придбання компаній. Для туристичної індустрії, так само як і для інших галузей, характерним є розширення процесу концентрації підприємств за межі національних кордонів шляхом створення транснаціональних корпорацій.

Глобальні інтегровані готельні ланцюги є яскравим прикладом створення транснаціональних корпорацій (ТНК) у сфері туристичного бізнесу. При входженні до міжнародних ланцюгів готелі вживають заходів для підвищення своєї конкурентоспроможності. У цих відомих корпораціях розроблені правила і стандарти, які забезпечують унікальний стиль та сценарій обслуговування клієнтів у всіх готелях, що належать до цих ланцюгів.

Туристичні корпорації значною мірою монополізували ринок і перетворилися на потужні міжгалузеві виробничі комплекси, які включають підприємства різних галузей економіки, що обслуговують туристичний бізнес, такі як транспортні, банківські, страхові компанії та інші. Вони також здійснюють продаж турів через широку мережу туроператорів та турагентств у різних країнах.

Найбільші міжнародні туристичні компанії мають свою базу в Великобританії, США, Німеччині та Японії.

Найбільшим ринком туристичних потоків є Німеччина, де діють компанії Touristik Union International (TUI) і Neckermann und Reisen (NUR), що виробляють понад половину всіх турпакетів у Європі, відповідно 33% та 18%. Третє, четверте і п'яте місця на німецькому ринку займають Hertzels, ITS, DER.

Thomson Holidays є найбільшим туроператором у Великобританії і одним із найбільших у світі.

Більшість провідних готельних ланцюгів мають свої головні офіси в Сполучених Штатах. Серед найвідоміших готельних ланцюгів, що керуються з США, можна від-

значити Hospitality Franchise, Holiday Inn Worldwide, Best Western International, Marriott Hotel і ITT Sheraton. Також варто зазначити, що головні офіси готельних ланцюгів розташовані в інших країнах, таких як Франція (Accor, Club Mediterranee), Великобританія (Forte Hotels, Hilton International), Німеччина (Robinson Club GmbH) і Іспанія (Grupo Sol Melia) [1].

Таблиця 1

Найбільші готельні ланцюги у США

Назва ланцюга готелів	Кількість країн, де розташовані готелі	Кількість готелів	Кількість номерів
Hospitality Franchise System	60	4400	435000
Holiday Inn Worldwide	62	2031	365300
Best Western International	60	3401	276660
Marriott Hotel	27	898	186660
ITT Sheraton	61	417	129940

Процеси інтернаціоналізації бізнес-активності не лише відображаються у сфері готельного бізнесу, але також у ресторанному секторі, туроператорській галузі та авіаперевезеннях. Наприклад, створюються світові альянси, такі як «Стар Альянс», який об'єднує німецькі, шведські, канадські, бразильські та інші авіалінії. Міжнародний туризм є невід'ємною частиною міжнародних відносин і вимагає організації та управління туристичною діяльністю у всесвітньому масштабі. Значну роль в цьому відіграє Всесвітня туристична організація (ВТО), заснована в 1975 році під патронатом ООН. ВТО спрямовує свою діяльність на просування туризму, розширення його значимості та створення нової матеріально-технічної бази. У сфері туризму також функціонують інші міжнародні організації, такі як Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), Всесвітня асоціація туристичних агентств і туроператорів (WATA), Міжнародна рада туроператорів (ICSTA), Універсальна федерація асоціацій туроператорів (UFTAA), Міжнародна асоціація повітряного транспорту (IATA) і багато інших. Крім міжнародних організацій, існують регіональні організації, такі як Тихоокеанська асоціація путівок (PATA), Європейська комісія подорожей (ЕКП), Карибська туристична організація та інші.

Глобальний етичний кодекс туризму став важливим викликом для процесів глобалізації в туристичній сфері. Потреба у створенні Кодексу була визначена в резолюції, прийнятій на Генеральній Асамблеї Всесвітньої туристичної організації (ВТО) в Стамбулі в 1997 році. Протягом наступних двох років був утворений спеціальний комітет, який підготував проект Глобального етичного кодексу туризму. Генеральний секретар ВТО Франческо Франжіаллі спирався на консультації з Бізнес Радою, Регіональними комісіями та Виконавчою радою ВТО під час розробки цього проекту. У квітні 1999 року Комісія ООН зі сталого розвитку на своєму засіданні в Нью-Йорку схвалила концепцію Кодексу і пропонувала ВТО доповнити його зауваженнями неправліннятєльних організацій. Було отримано письмові коментарі до Кодексу від більш ніж 70 держав-членів ВТО та різних організацій. У жовтні 1999 року на засіданні Генеральної Асамблеї ВТО в Сантьяго Глобальний етичний кодекс туризму, який складається з 10 пунктів і був розроблений на основі тривалого консультативного процесу, був одногосно схвалений.

Глобальний етичний кодекс туризму визначає комплекс принципів для сталого розвитку світового туризму. Він включає ідеї багатьох попередніх подібних декларацій і діючих професійних кодексів, а також відображає нове мислення, яке відповідає змінам у суспільстві на рубежі тисячоліть. Глобальний етичний кодекс туризму є необхідним для

максимального зміцнення переваг розвитку туризму для місцевого населення туристичних центрів та мінімізації його негативного впливу на довкілля та культурне спадщину.

Отже, процеси глобалізації на туристичному ринку сьогодні відзначаються такими особливостями:

- зміною та стандартизацією туристичних технологій з метою поліпшення обслуговування;
- модернізацією транспортної інфраструктури;
- інтернаціоналізацією бізнес-активності;
- встановленням механізму управління та регулювання міжнародного туризму через створення регіональних та міжнародних організацій у галузі туризму.

Висновки. Глобалізація має значний вплив на міжнародну конкурентоспроможність туристичних підприємств. За останні десятиліття процеси глобалізації привели до збільшення конкуренції в туристичній галузі, що вимагає від підприємств ефективності, інновацій та адаптації до змін.

За допомогою глобалізації туристичні підприємства отримують нові можливості для розвитку та розширення своєї діяльності на міжнародному рівні. Вони можуть привертати більше клієнтів з різних країн та налагоджувати партнерські зв'язки з іншими підприємствами з метою спільного розвитку.

Однак глобалізація також створює виклики для туристичних підприємств. Конкуренція з боку інших міжнародних гравців може бути суворою, і для збереження конкурентоспроможності необхідно активно застосовувати стратегії маркетингу, вдосконалювати якість послуг та забезпечувати інноваційний підхід.

Розробка та впровадження інноваційних технологій в діяльність туристичних підприємств дозволить підвищити їх ефективність та конкурентоспроможність. Наприклад, використання цифрових рішень, штучного інтелекту та аналітики даних може полегшити процеси бронювання, підвищити задоволення клієнтів та покращити управління.

Підтримка уряду і створення сприятливих умов для розвитку туристичної галузі є важливим аспектом забезпечення конкурентоспроможності підприємств. Запровадження спеціальних програм підтримки, знижок на податки, спрощення процедур візового режиму може сприяти залученню більшої кількості туристів та підтримці внутрішнього туризму.

Забезпечення якості та підвищення кваліфікації персоналу є необхідним для сталого розвитку туристичних підприємств. Інвестування в навчання та розвиток співробітників допоможе підвищити стандарти обслуговування та створити конкурентну перевагу.

Розвиток співпраці між туристичними підприємствами, як на локальному, так і на міжнародному рівні, сприятиме обміну досвідом та розширенню ринків збуту. Взаємне співробітництво у сфері маркетингу, обміні ресурсами та створення мережі партнерів сприятимуть залученню більшої аудиторії та збільшенню конкурентних можливостей.

Збереження природного середовища та культурної спадщини є важливим аспектом для підтримки конкурентоспроможності туристичних підприємств. Необхідно приділяти увагу сталому туризму, впроваджувати екологічно чисті практики та пропагувати культурну свідомість серед туристів.

Загальна ідея полягає в тому, що для підвищення конкурентоспроможності туристичних підприємств у глобалізованому світі необхідно активно використовувати інновації, забезпечувати якість обслуговування, підтримувати сприятливе законодавство та співпрацювати з партнерами. Однак, при цьому не слід забувати про важливість сталого розвитку та збереження природи та культурної спадщини.

Список використаних джерел:

1. Бабич Ю.П., Примак Т.Ю. Сучасні методи просування та стимулювання збуту туристичних продуктів за допомогою соціальних мереж. *Економіка та суспільство*. 2020. № 22. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/131/126>

2. Бабікова К.О. Формування еколого-економічного механізму збалансованого розвитку рекреаційного туризму в контексті євроінтеграції. *Ефективна економіка*. 2021. № 6. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/6_2021/72.pdf

3. Білоус С.В., Красько А.Б., Безручко Л.С. Підвищення конкурентних переваг готельно-ресторанних та туристичних підприємств за допомогою методів менеджменту. *Економіка та суспільство*. 2021. № 23. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/162/156>

4. Бойко М., Бовш Л., Охріменко А. Кризостійкість туристичного бізнесу в умовах воєнного стану. *Товари і ринки*. 2022. № 2. С. 31–47.

5. Kirilov Yu.E., Granovskaya V.G., Aleshchenko L.O. Economic mechanism of formation of competitive advantages of subjects of tourist branch. *International scientific-practical journal «Economics of AIC»*. 2020. No. 5. P. 45.

References:

1. Babych Yu.P., Prymak T.Yu. (2020) Suchasni metody prosvannia ta stymulivannia zbutu turystychnykh produktiv za dopomohoiu sotsialnykh mrezh. *Ekonomika ta suspilstvo*, no. 22. Available at: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/131/126>

2. Babikova K.O. (2021) Formuvannia ekoloho-ekonomichnoho mekhanizmu zbalansovanoho rozvytku rekreatsiinoho turyzmu v konteksti yevrointehratsii. *Efektivna ekonomika*, no. 6. Available at: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/6_2021/72.pdf

3. Bilous S.V., Krasko A.B., Bezruchko L.S. (2021) Pidvyshchennia konkurentnykh perevah hotelno-restorannykh ta turystychnykh pidpriemstv za dopomohoiu metodiv menedzhmentu. *Ekonomika ta suspilstvo*, no. 23. Available at: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/162/156>

4. Boiko M., Bovsh L., Okhrimenko A. (2022) Kryzostiikist turystychnoho biznesu v umovakh voiennoho stanu. *Tovary i rynky*, no. 2, pp. 31–47.

5. Kirilov Yu.E., Granovskaya V.G., Aleshchenko L.O. (2020) Economic mechanism of formation of competitive advantages of subjects of tourist branch. *International scientific-practical journal "Economics of AIC"*, no. 5, p. 45.

УДК 330.341.1:658.152(477)

DOI: <https://doi.org/10.32782/2708-0366/2023.16.20>**Огреніч Ю. О.**

доктор економічних наук, доцент,
Запорізький національний університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0294-1889>

Кармазіна В. С.

студентка,
Запорізький національний університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2176-4080>

Ohrenych Yuliia, Karmazina Viktoria

Zaporizhzhia National University

РОЛЬ ТЕХНОЛОГІЧНИХ ТА ІНДУСТРІАЛЬНИХ ПАРКІВ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ І ЗАЛУЧЕННІ ІНВЕСТИЦІЙ В ЕКОНОМІКУ УКРАЇНИ

THE ROLE OF TECHNOLOGICAL AND INDUSTRIAL PARKS IN ENSURING THE INNOVATIVE ACTIVITY OF ENTERPRISES AND ATTRACTING INVESTMENTS TO THE ECONOMY OF UKRAINE

В умовах сьогодення інноваційний розвиток підприємств будь-якої форми власності завжди є рушієм та двигуном розвитку економіки держави. Технологічні та індустріальні парки в Україні є найбільшими осередками для активізації інноваційного розвитку, а також відіграють вагомую роль у залученні інвестицій. Впродовж останніх років підвищилася роль технопарків та індустріальних парків, адже вони мають значний потенціал для залучення інвестицій від іноземних партнерів, держав, приватних підприємств. Все це матиме вплив на стрімкість інноваційного розвитку бізнесу в Україні, сприятиме наповненню бюджету держави, покращенню якості життя, а також вплине на рейтингові позиції України в Європі та на міжнародній арені. У статті досліджено специфіку функціонування технопарків, індустріальних парків в Україні під час воєнного стану. Доведено, що технопарки, індустріальні парки відіграють вагомую роль в активізації інноваційного розвитку підприємств України та проаналізовано дані щодо інноваційної діяльності бізнесу, динаміку кількості інноваційно-активних підприємств, структуру та тенденції джерел фінансування інноваційної діяльності підприємств, динаміку кількості впровадженої інноваційної продукції на підприємствах України. Досліджено вплив війни на роботу, стан фінансово-господарської діяльності підприємств. Розглянуто трактування понять «технопарк» та «індустріальний парк». Проаналізовано досвід країн світу, таких як Німеччина, Польща та Китай щодо організації діяльності технопарків та індустріальних парків. Досліджено особливості залучення різних видів інвестицій у вітчизняні парки. Проаналізовано підтримку у вигляді виділеного кошторису із державного бюджету, ряд пільгових преференцій. Визначено успішні приклади технологічних та індустріальних парків в Україні. Узагальнено проблеми та перспективи розвитку технопарків та індустріальних парків, сформувано рекомендації щодо покращення їхньої роботи. Визначено необхідність стимулювання розвитку технологічних та індустріальних парків в Україні задля залучення інвестицій в економіку, інноваційного розвитку підприємств, що є особливо актуальним у період війни та післявоєнної відбудови.

Ключові слова: технологічні парки, індустріальні парки, інновації, інноваційна діяльність, інвестиції, підприємства, фінансування, економіка.

In today's environment, innovative development of enterprises of any form of ownership has always been the driver and engine of the country's economic development. Technological and industrial parks in Ukraine are the largest centers for enhancing innovative development and play a significant role in attracting investment. In recent years, the role of technology and in-

dustrial parks has increased, as they have significant potential to attract investment from foreign partners, governments, and private entrepreneurs. All of this will have an impact on the rapidity of innovative business development in Ukraine, contribute to the state budget, improve the quality of life, and affect Ukraine's ranking positions in Europe and the international arena. The article examines the specifics of the functioning of technology parks and industrial parks in Ukraine during martial law. The author proves that technology parks and industrial parks play a significant role in enhancing the innovative development of Ukrainian enterprises and analyzes the data on business innovation, the dynamics of the number of innovation-active enterprises, the structure and trends of sources of financing for innovation, and the dynamics of the number of innovative products introduced at Ukrainian enterprises. The impact of the war on the work, the state of financial and economic activity of enterprises is studied. The interpretation of the concepts of "technopark" and "industrial park" is considered. The experience of countries such as Germany, Poland and China in organizing the activities of technoparks and industrial parks is analyzed. The peculiarities of attracting various types of investments in domestic parks are studied. Support in the form of allocated funds from the state budget and a number of preferential preferences are analyzed. Successful examples of technological and industrial parks in Ukraine are identified. The problems and prospects for the development of technology and industrial parks are summarized, and recommendations for improving their work are formulated. The necessity of stimulating the development of technological and industrial parks in Ukraine to attract investment in the economy and innovative development of enterprises is determined, which is especially relevant during the war and post-war reconstruction.

Key words: *technology parks, industrial parks, innovations, innovative activity, investments, enterprises, financing, economy.*

Постановка проблеми. Технологічні та індустріальні парки є одними із найбільш прибуткових центрів та ефективних способів для залучення інвестицій в економіку, розвиток підприємств, що є важливим питанням у період тривалої повномасштабної війни та у післявоєнний період відбудови. До 2020 р. технопарки різних типів діяльності переживали період застою, але з 2021 р. актуальним питанням стає дослідження та аналіз функціонування технопарків. Технологічні парки можуть стати ключовим елементом у вирішенні завдань щодо залучення інвестицій, активізації інноваційного розвитку підприємств. Слід відзначити, що розвиток технологічних та індустріальних парків може стати потужним каталізатором для економічного зростання України, що підтверджує актуальність дослідження. Це дозволить не лише залучити інвестиції, але й впровадити нові технології, створити робочі місця, підвищити конкурентоспроможність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання дослідження особливостей функціонування вітчизняних технопарків та індустріальних парків, їх ролі в інноваційному розвитку розкрито у роботах науковці та дослідники: Бойко О.М. [1], Бондаренко О. [2], Даців С. [4], Ейсмунт В. [6], Кава О. [8], Кирилко В. [9], Коваленко О.В. [10], Кравчун А.С. [11], Любчич А.М. [12], Мазур А.А., Пустовойт С.В. [13], Сошников А.О., Єршова Ю.О. [21], Тараненко О.М., Корновенко С.В. [23], Харламов П. [25], Чорний Є. [26], Чудновський В. [27], Шевчук Н. [28], Яненкова І.Г., Андреев О.В. [29].

Не розкритим напрямком дослідження є вивчення впливу технопарків і індустріальних парків на залучення інвестицій в економіку, інноваційний розвиток підприємств, що вплине на створення робочих місць, підтримку малого та середнього бізнесу, розвиток інфраструктури та залучення іноземних інвестицій.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження особливостей функціонування технопарків, індустріальних парків в Україні під час воєнного стану, визначення їх ролі у забезпеченні інноваційної діяльності підприємств, залученні інвестицій в економіку та визначення проблем їх роботи, шляхів модернізації та підвищення ефективності.

Основними завданнями статті є: дослідження сучасного стану інноваційного розвитку підприємств України; дослідження трактувань сутності понять «технопарк», «індустріальний парк» та їх статистичний огляд; дослідження специфіки залучення різних видів інвестицій у технологічні та індустріальні вітчизняні парки; виокремлення

переваг інвестування та проблем розвитку технопарків, індустріальних парків; формування шляхів стимулювання активізації діяльності технопарків, індустріальних парків.

Виклад основного матеріалу. В умовах змінності ринкового середовища, питання привабливості інвестиційної діяльності в Україні є особливо важливим. Розвиток технопарків, індустріальних парків залежить від фінансування, що підтверджує необхідність залучення інвестицій. Все це дозволяє відзначити відсутність достатнього обсягу інвестиційних ресурсів. Поряд з цим постає проблема щодо активізації інноваційно-технологічної активності підприємницької діяльності в Україні. Слід відзначити, що існують обмеження і недоліки у сфері інноваційного середовища, такі як відсутність ефективних механізмів комерціалізації наукових розробок, недостатня підтримка стартапів, недосконалість комунікації між різними галузями бізнесу. Крім того, існує проблема міграції талановитих фахівців за кордон та існує потреба у підвищенні якості наукових досліджень з метою стимулювання інноваційної діяльності. Отже, постає потреба у покращенні привабливості України для залучення інвестицій, активізації інноваційної діяльності підприємств, що можливо саме у рамках роботи технологічних та індустріальних парків.

Протягом останніх років спостерігається негативна динаміка щодо зменшення кількості інноваційно-активних підприємств в Україні. Зокрема, протягом 2016–2018 рр. такими вважалися 8173 підприємства, у 2018–2020 рр. – 2281 підприємство, що на 72,09% менше у порівнянні з минулим періодом [5]. Причиною такої динаміки є недостатня підтримка інноваційного розвитку підприємств як з боку держави, так і від бізнес-середовища. Крім того, на підприємствах спостерігається нестача фінансового забезпечення, складність процедур отримання патентів та ліцензій.

Основним джерелом фінансування інноваційної діяльності промислових підприємств України є власні кошти приватних інвесторів (85,4% у 2021 р. від загального обсягу витрат на технопарк). Також слід виокремити кошти інших джерел (11,8% у 2021 р. у загальній структурі), а також кошти державного бюджету за рахунок різних програм підтримки інноваційного розвитку бізнесу (1,9% у 2021 р.) (рис. 1). Проаналізована тенденція свідчить про спад фінансування у 2016–2017 рр. та поступове покращення ситуації у 2018–2019 рр., але відбувся спад на кінець 2020 р. Слід відзначити, що за 2020 р. у порівнянні із 2019 р. відбулося скорочення у рамках власних коштів на 1,4%, коштів державного бюджету на 49,8% та зростання у рамках коштів інвесторів-нерезидентів на 194,8%, коштів інших джерел на 48,6%. У сукупному виразі фінансування інноваційної діяльності українських підприємств за 2020 р. порівняно із 2019 р. зросло на 1,3%. Протягом 2021–2023 рр. держава почала впроваджувати заходи та інвестиційні проекти з метою фінансування діяльності підприємств, наприклад «Доступні кредити 5-7-9%», де одним із ключових секторів підтримки є саме новаторська діяльність.

Наступним показником є частка впровадження інноваційної продукції на українських підприємствах за 2014–2020 рр. та проведений аналіз дозволяє відзначити, що динаміка є нестабільною (рис. 2). Протягом 2015 р., 2017 р., 2019 р. зафіксовано спад та у 2018 р., 2020 р. відбулося зростання показника. У 2020 р. порівняно з 2019 р. динаміка кількості впровадженої інноваційної продукції підвищилася на 89,29%.

Проведено аналіз динаміки витрат на інновації промислових підприємств, який демонструє поступове зростання суми у 2016 р., але у 2017 р. відбувся різкий спад на 60,75% до рівня 9117,5 млн грн (рис. 3). Згодом динаміка є стабільно позитивною та демонструє поступове зростання до 2020 р. та за 2020 р. відносно 2019 р. відбулося зростання на 1,31%.

За період війни інноваційна діяльність бізнесу зазнала втрат та відбулося значне сповільнення. Зокрема, індекс активності вітчизняного бізнесу UBI (Ukrainian Business Index) у листопаді 2022 р. становив 30,04 та за лютий 2023 р. склав 30,76 [22]. Крім того, «на кінець 2022 р. близько 26,5% суб'єктів повністю або частково зупинили роботу» [22].

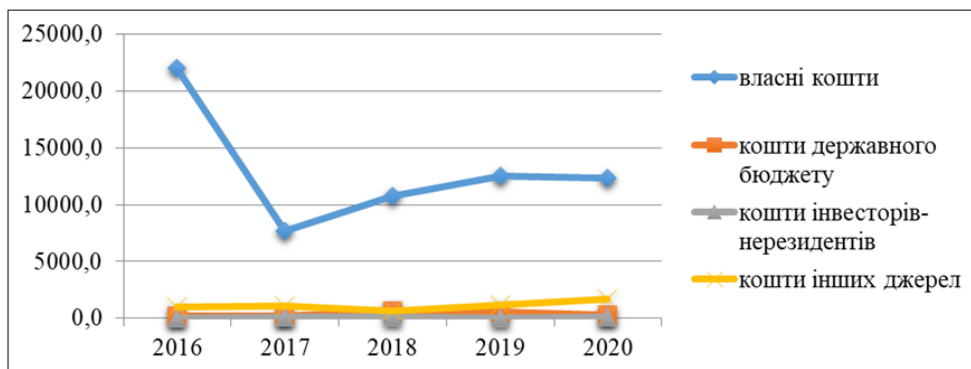

Рис. 1. Динаміка джерел фінансування інноваційної діяльності підприємств України, млн грн

Джерело: складено авторами на основі [5]

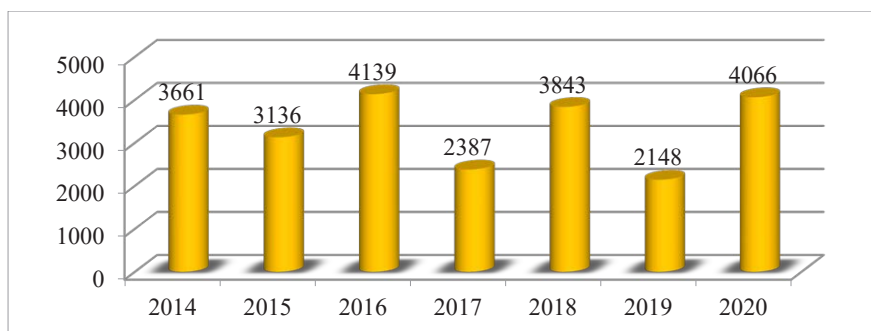

Рис. 2. Динаміка кількості впровадженої інноваційної продукції на підприємствах України, од.

Джерело: складено авторами на основі [5]

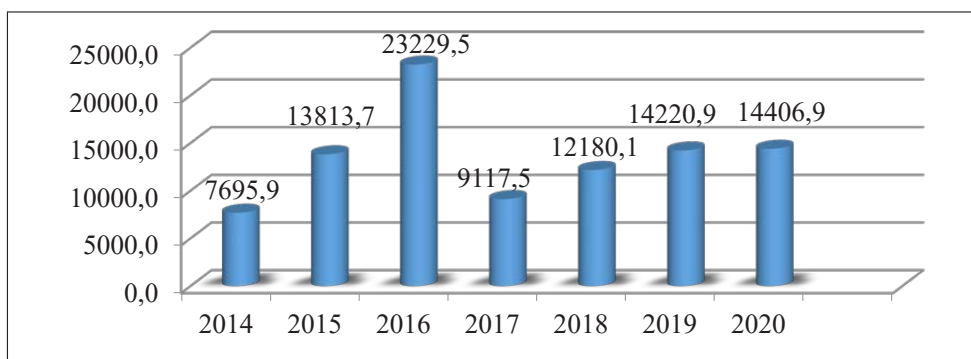

Рис. 3. Динаміка витрат на інновації промислових підприємств, млн грн

Джерело: складено авторами на основі [5]

Поряд з цим, враховуючи результати прогнозу на 2023 р. слід відзначити, що 45,5% підприємств зможуть відновити функціонування та 8% бізнесу матиме зростання бізнесу завдяки активному використанню інновацій та приєднанню до технопарків [22].

Досліджено динаміку капітальних інвестицій за видами економічної діяльності в Україні, що демонструє тенденцію зростання (рис. 4). Зниження показника відбулося у 2020 р. відносно 2019 р. на 18,55%. Протягом 2021 р. порівняно з 2020 р. капітальні інвестиції підвищилися на 32,6%, що може свідчити про позитивну перспективу подальшого підвищення показника.

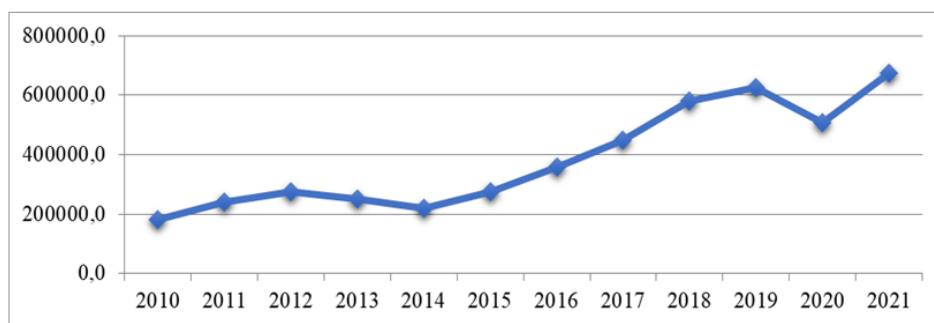

Рис. 4. Капітальні інвестиції за видами економічної діяльності в Україні, млн грн
Джерело: складено авторами на основі [5]

Узагальнюючи проведені дослідження можна відзначити існуючу потребу у розвитку технопарків та індустріальних парків, оскільки кількість інноваційно-активних підприємств зменшується, а технопарки є осередками новаторського прогресу.

Відповідно досліджено сутність понять «технопарки» та «індустріальні парки», визначено основні моменти діяльності, що наведено у табл. 1.

Кількість офіційно діючих, а не зареєстрованих за статусом «на будівництві», технологічних та індустріальних парків в Україні є незначною у порівнянні із країнами Європи (наприклад, «у Німеччині працюють понад 200 суб'єктів, у Польщі – більш як 80») [26].

Проаналізувавши досвід іноземних країн, можна виокремити деякі фактори успіху розвитку технопарків. «У Польщі для будівництва парків пропонуються вже готові ділянки землі із підключенням до необхідних комунальних мереж, котрі облаштовуються за рахунок фондів місцевих органів. Лише після цього інвестор має змогу вкласти фінансові ресурси у будівництво. Поряд з цим, у Китаї та в Польщі законодавчо виокремлюють спеціальні економічні зони із податковими пільгами для парків. Даний підхід приваблює інвесторів, оскільки, на прикладі Китаю, визначені зони технопарків створюються з урахуванням проблем регіону та влада акцентує увагу на розвитку інфраструктури, а не лише на інноваціях» [16].

Тому Україна може використати досвід цих країн та впроваджувати пільгові програми та преференції з розумінням необхідності рівномірності розподілення допомоги від бюджету. При цьому важливо правильно розробити критерії надання фінансової допомоги та інвестиційних коштів, враховуючи реалії сьогодення.

Таким чином, інвестування у сферу технопарків та індустріальних парків є надзвичайно важливим та перші кроки у цьому напрямку вже зроблені не лише інвесторами внутрішнього та зовнішнього ринку України, але й державою. «У бюджеті на 2022 р. було закладено кошторис 400 млн грн на індустріальні парки та за позитивних результатів була запланована ще більша сума на різні напрямки у 2023 р., які мали б стати стимулом до появи якісних технопарків» [8]. «Однак, через війну, у поточному році держава не притримувалась орієнтованості на технопарки, тому у проєкті спочатку не було передбачено видатків на парки, та передбачено лише 400 млн грн у якості субвенцій місцевим бюджетам» [4].

Таблиця 1

Трактування сутності понять «технопарки» та «індустріальні парки»

	Технологічні парки	Індустріальні парки
Закон, яким регламентується діяльність	Закон України «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків» від 16.07.1999 р. № 991-XIV [19].	Закон України «Про індустріальні парки» від 21.06.2012 р. № 5018-VI [18].
Сутність поняття	«Технологічний парк (технопарк) – юридична особа або група юридичних осіб (далі – учасники технологічного парку), що діють відповідно до договору про спільну діяльність без створення юридичної особи та без об'єднання вкладів з метою створення організаційних засад виконання проєктів технологічних парків з виробничого впровадження наукоємних розробок, високих технологій та забезпечення промислового випуску конкурентоспроможної на світовому ринку продукції» [19].	«Індустріальний (промисловий) парк – визначена ініціатором створення індустріального парку відповідно до містобудівної документації облаштована відповідною інфраструктурою територія, у межах якої учасники індустріального парку можуть здійснювати господарську діяльність у сфері переробної промисловості, переробки промислових та/або побутових відходів (крім захоронення відходів), а також науково-технічну діяльність, діяльність у сфері інформації і електронних комунікацій на умовах, визначених цим Законом та договором про здійснення господарської діяльності у межах індустріального парку» [18].
Територія діяльності	Деякі різні інфраструктурних об'єктів зі спільною метою роботи [19].	Повністю забезпечена енергоносіями та інфраструктурним комплексом власна земельна територія [18].
Мета діяльності	Мотивація підприємств та громадян брати участь у створенні інноваційних технологій, допомога в реалізації та запуску інноваційних проєктів [19].	Збут та продаж виробленої продукції, послуг [18].
Результати діяльності	Одразу не можливо побачити, іноді прорахунок результатів є неможливим [19].	Прораховується для короткострокової і довгострокової перспективи в обов'язковому порядку [18].
Інвестиції	Складно продемонструвати доцільність інноваційної розробки, тому залучення інвестицій надзвичайно складне питання [19].	Легко знайти інвесторів, оскільки наявні усі поетапні розрахунки [18].
Кількість зареєстрованих парків	12 суб'єктів, які діють більше 10 років [15].	57 суб'єктів, з них 7 у статусі будівництва [15].

Джерело: складено авторами на основі [15; 18; 19]

За переглянутим бюджетом Кабінет Міністрів України затвердив Порядок надання коштів на безповоротній основі для облаштування індустріальних (промислових) парків та/або забезпечення будівництва об'єктів суміжної інфраструктури, необхідних

для створення та функціонування індустріальних (промислових) парків [17]. Згідно з ним, для будівництва парків надаватимуться кошти в розмірі 60 млн грн, але не вище 80% вартості парку [4].

Ефективність вкладень у технопарки та індустріальні парки розраховуватиметься не за кількістю суб'єктів, а за обсягами залучених інвестиційних коштів, створених робочих місць на 1 га парку [8].

Слід відзначити, що Міністерство фінансів України та Міністерство економіки України постійно співпрацює з міжнародними фінансовими організаціями та партнерами, які за допомогою банківських послуг кредитування та пільгової допомоги планують надавати субкредити за низькими відсотковими ставками технопаркам та індустріальним паркам у період післявоєнної відбудови України [14; 16].

Крім того, в Україні сформовано стимули для ініціаторів парків та їх резидентів, серед яких: «звільнення від сплати податку на прибуток на 10 років (для учасників ІІІ); звільнення від ввізного ПДВ за ввезення нового обладнання (для учасників ІІІ); звільнення від митного збору за обладнання (для учасників ІІІ); компенсація витрат на придбання до інженерно-транспортних мереж; пільги на податок на землю та нерухомість; звільнення з податку нерухомість за будівлі промислового призначення; повна або часткова компенсація процентної ставки за кредитами на комунікації та обладнання» [9; 18].

На 2023 р. кількість зареєстрованих індустріальних парків включених до Реєстру становить 61 суб'єкт та окремі з них зображені на рис. 5. «Слід відзначити, що у минулому році подано на реєстрацію 16 індустріальних парків, але зареєстровано 9 у різних областях держави (наприклад, «Західноукраїнський промисловий ХАБ», «Марамуреш», «Л-Таун», «Малін-Захід», «Енергія Буковини», «Хотин-Інвест», «Володимир», «Еко-смайт-індустріальний парк «ГАЛІТ», «Ужгород»») [9].

Інноваційними парками є «Еконополі-ХТЗ» підприємця О. Ярославського; «UNIT.City», «LvivTech.City», «UNIT.City Kharkiv» В. Хмельницького. До того ж, резидентами зазначених парків є швейцарська компанія Syngenta, вітчизняні проекти SolarGaps, Delfast, Cardiomo [25].

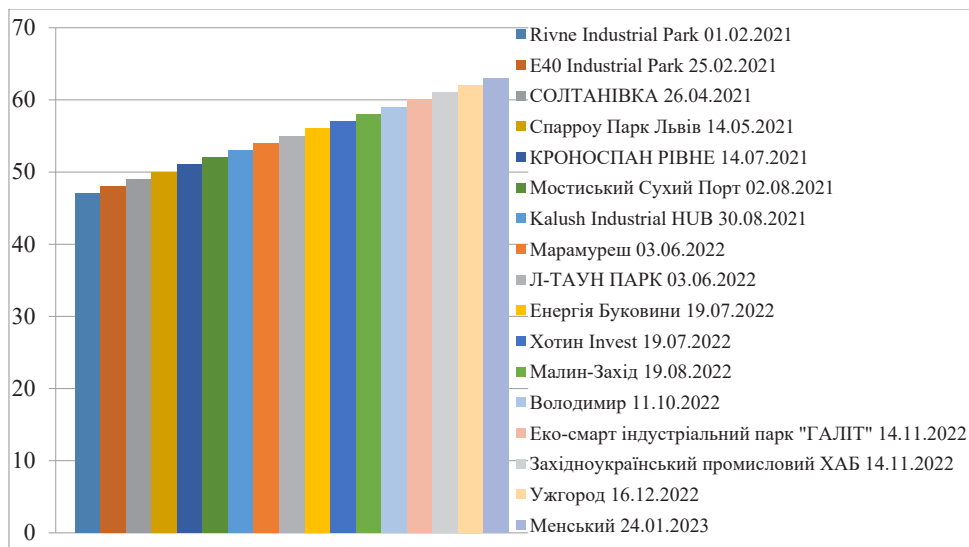

Рис. 5. Індустріальні парки, включені до реєстру індустріальних (промислових) парків України

Джерело: складено авторами на основі [14]

Ще одним прикладом технопарків на території нашої держави є Вінницький парк «Кристал» (вартість 103,5 млн грн). Інфраструктура «Кристалу» включає IT-школу, FabLab для стартапів, офіси, коворкінг-центри, перший в Україні дитячий технологічний центр, що забезпечить 1000 робочих місць на Поділлі [3; 27].

Попри призупинення робіт за названими вище індустріальними парками, активно у наш час будується парк «Тячів», де будуть працювати українські, німецькі, польські, турецькі суб'єкти, що говорить про залучення держави до обміну досвідом щодо функціонування індустріальних парків у світі [7].

Протягом 2023 р. заплановано будівництво індустріального парку «Сигнівка» (Львівська область), який сформує 1500 робочих місць протягом 10 років, забезпечить зростання інвестицій регіону на 1,5%. Крім того, частина виробничих площ спрямована на переробну промисловість, виробництво меблів для експорту, компонентів для автопромисловості країни [6; 24].

Велика частина допомоги надається ЄБРР від обличчя групи компаній «DragonCapital» у розрізі індустріальних парків «E40», «E10», «M10», які будуються у 2023 р. Інвестиційний вклад відбувається за схемою викупу 35% проекту плюс першого внеску у 5,5 млн дол США [9].

Підводячи підсумки щодо залучення підприємств в рамках технопарків й окремої ніші індустріальних парків, то спостерігається підвищена зацікавленість не лише вітчизняних, але й іноземних підприємств та проектів. Крім того, зацікавленість до технопарків серед українських підприємств пояснюється процесом релокації із небезпечних територій у 2022 р., що спонукало добудову та реєстрацію нових парків.

Враховуючи проведені дослідження слід відзначити, що серед проблем розвитку технологічних та індустріальних парків в Україні можна виокремити: недосконалу законодавчу базу, що сповільнює фінансування та інвестиційний аспект; низький рівень зацікавленості бізнесу у приєднанні до комплексу парку через нерозвиненість сфери в Україні; повільний розвиток парків, адже не у всіх є сайти та використовуються сучасні технології; складна процедура реєстрації парку у місцевих органах влади; необхідність залучення значних інвестицій для забезпечення роботи парку та недостатній рівень фінансування з боку держави, що ускладнює розвиток парків та їх здатність залучити потенційних резидентів; відсутність ефективної системи підтримки та співпраці між парками, що обмежує можливості обміну знаннями, досвідом та ресурсами, перешкоджає їхньому розвитку та ефективності; недостатня увага до розвитку інноваційного екосистеми. Брак належної підтримки та стимулювання інноваційного середовища у парках обмежує здатність до розвитку новаторських ідей, досліджень та комерціалізації технологічних розробок.

Серед існуючих стимулів розвитку слід відзначити пільгові умови для парків від держави у вигляді зменшення податків, а також ряд переваг-стимулів для бізнесу в Україні, які сприяють залученню до технологічних та індустріальних парків, а саме:

1) економічна вигода при будівництві промислового підприємства на території парку (економія приблизно 25% інвестицій);

2) логістична економія на 7-10%, оскільки подорожчання цього аспекту під час війни беруть на себе виробники та трейдери технопарку;

3) сприяння розвитку бізнесу, визначення нових шляхів взаємодії із підприємствами, які за звичайних умов мали б складність у співпраці [2];

4) забезпечення спеціальних програм та фінансових пільг для інноваційних підприємств, що розміщуються в технологічних та індустріальних парках. Це може включати надання доступу до додаткових джерел фінансування, підтримку досліджень і розробок, технологічну консультацію;

5) забезпечення підтримки та стимулювання експортної діяльності резидентів технологічних та індустріальних парків, тобто залучення міжнародних партнерів, організація виставок та презентацій, підтримка зовнішньоекономічної діяльності;

б) розвиток освітньо-наукового потенціалу парку через створення сприятливих умов для співпраці між парками та освітніми установами, науковими центрами та дослідницькими інститутами.

Основними рекомендаціями щодо покращення функціонування технологічних та індустріальних парків слід відзначити наступні: оновлення законодавчої бази відповідно до умов сьогодення з акцентом на питання фінансової допомоги існуючим та новим паркам; вдосконалення стратегії розвитку технологічних та індустріальних парків, адже існуюча «Стратегія розвитку індустріальних парків на 2023–2030 роки» не повністю описує окремі заходи, наприклад «здійснення заходів з надання підтримки для релокації підприємств в індустріальні парки» [20]; зменшення податкового навантаження, що поліпшить умови для реалізації інноваційних ідей підприємств, які будуть цікавими для парків; спрощення процедури реєстрації парків разом з її цифровізацією та вдосконаленням перевірок проєктів; допомога держави у питанні підведення комунальних послуг до технопарків та дослідження питання вигоди альтернативних джерел енергії; пошук нових інвестиційних ресурсів під час війни; розвиток партнерських відносин з університетами, іншими науковими установами для сприяння інноваційних досліджень та обміну знаннями. Наприклад, залучення науковців та студентів до парків може сприяти впровадженню нових технологій та забезпечити свіжий погляд на проблеми, з якими зіштовхуються підприємства в парку; створення механізмів для сприяння співпраці та обміну досвідом між підприємствами, які діють у парку. Організація регулярних заходів, таких як конференції, може сприяти взаємодії між підприємствами, зростанню інноваційного середовища та стимулюванню розвитку парку.

Отже, технологічні та індустріальні парки відіграють важливу роль у забезпеченні інноваційної діяльності підприємств та залученні інвестицій в економіку України. Вони створюють сприятливе середовище для розвитку технологій, сприяють обміну досвідом і співпраці між підприємствами. Заходи, такі як оновлення законодавства, підтримка фінансування, спрощення процедур та розвиток партнерства, є важливими для покращення функціонування парків. Все це сприятиме залученню інвестицій, розвитку інноваційних проєктів та підтримці сталого економічного зростання в Україні.

Висновки. Технологічні та індустріальні парки здатні впроваджувати інновації, створювати нові робочі місця, посилювати експортно-імпортерний потенціал України, залучати інвестиції, розвивати громади у розрізі сфер переробки, науково-технічної діяльності, функціонування у сфері інформації або електронних комунікацій. Враховуючи дані 2021–2023 рр. спостерігається поступове залучення інвестиційних коштів із внутрішніх джерел держави та з-за кордону, що призведе до постійного технологічного прогресу, налагодження комунікації між різними сферами бізнесу, покращення роботи підприємств у рамках техно- та індустріальних парків, що збільшить дохід бюджету, підвищить рейтингові позиції на міжнародній арені. За результатами проведеного дослідження визначено проблеми розвитку та сформовано рекомендації щодо покращення функціонування технологічних та індустріальних парків, а саме: посилення підтримки з боку держави; комунікація та співпраця між резидентами парків; розвиток інфраструктури; зменшення податкового навантаження; спрощення процедури реєстрації парків та вдосконаленням перевірок. Це створить сприятливі умови для розвитку технологічних та індустріальних парків, підвищить їх ефективність та привабливість, що сприятиме економічному зростанню, залученню інвестицій в економіку та підвищенню конкурентоспроможності підприємств.

Список використаних джерел:

1. Бойко О.М. Тенденції функціонування технологічних парків в світі та можливості імплементації в Україні в воєнний та повоєнний період. *Науковий вісник міжнародної асоціації науковців. Серія: економіка, управління, безпека, технології*. 2022. Т. 1. № 2. URL: https://man.org.ua/Issue2_5.html

2. Бондаренко О.Що не так з індустріальними парками в Україні. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/04/10/698973/>
3. Вінницький технопарк «Кристал» має стати центром креативної економіки. URL: <https://vitatv.com.ua/misto/vinnitskyu-tekhnopark-krystal-maye-staty>
4. Даців С. Чого чекати від державної підтримки будівництва індустріальних парків. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/01/16/696011/>
5. Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua>
6. Ейсмунт В. Індустріальна «Сигнівка». URL: https://zaxid.net/industrialna_signivka_kontseptsiya_munitsipalnogo_parku_u_lvovi_n1560898
7. Індустріальний парк планують створити у 2023 році в Тячеві. URL: <https://eco.rayon.in.ua/news/574109-industrialnyi-park-planuyut-stvoriti-u-2023-rotsi-v-tyachevi>
8. Кава О. У бюджеті-2022 передбачено 400 млн грн на індустріальні парки. URL: <https://gmk.center.ua/opinion/u-bjudzheti-2022-peredbacheno-400-mln-grn-na-industrialni-parki/>
9. Кирилко В. Індустріальні парки: підсумки 2022 року. URL: https://propertytimes.com.ua/itogi_goda/industrialni_parki_pidsumki_2022_roku
10. Коваленко О.В. Технологічні парки: сутність, класифікація. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. 38. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1277>
11. Кравчун А.С. Стратегічні напрями розвитку механізму функціонування індустріальних парків для розбудови інвестиційної платформи національної економіки. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 9. С. 46–49.
12. Любич А.М. Оцінка технологічних парків: правовий аспект та їх роль у національній інноваційній системі. *Право та інновації*. 2018. № 4(24). С. 14–19. URL: <https://openarchive.nure.ua/server/api/core/bitstreams/9b9c0071-4b30-49f9-b611-9b69f0ac06ef/content>
13. Мазур А.А. Пустовойт С.В. Технологічні парки України: цифри, факти, проблеми. *Науковий журнал «Наука та інновації»*. 2013. Т. 9. № 3. С. 59–72.
14. Міністерство економіки України. URL: <https://www.me.gov.ua/?lang=uk-UA>
15. Міністерство освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/ua>
16. Міністерство фінансів України. URL: <https://www.mof.gov.ua/uk>
17. Про затвердження Порядку надання коштів на безповоротній основі для облаштування індустріальних (промислових) парків та/або забезпечення будівництва об'єктів суміжної інфраструктури, необхідних для створення та функціонування індустріальних (промислових) парків : Постанова Кабінету Міністрів України від 28.10.2022 № 1207. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-2022-%D0%BF#Text>
18. Про індустріальні парки : Закон України від 21.06.2012 № 5018-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5018-17#Text>
19. Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків : Закон України від 16.07.1999 № 991-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/991-14#Text>
20. Про схвалення Стратегії розвитку індустріальних парків на 2023–2030 роки : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24.02.2023 № 176-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/176-2023-p#Text>
21. Сошников А.О., Єршова Ю.О. Індустріальні парки: колаборація бізнесу, держави та національної науки. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія : юридичні науки*. 2021. Т. 32(71). № 4. С. 19–24.
22. Стан та потреби бізнесу в умовах війни: результати опитування в січні 2023 року. URL: <https://cid.center/the-state-and-needs-of-business-at-war-results-of-the-january-2023-survey/>
23. Тараненко О.М., Корновенко С.В. Технопарки в Україні як елемент інноваційної інфраструктури. *Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності*. 2014. Вип. 1(10). Т. 2. С. 44–48.
24. У Львові презентували концепцію муніципального індустріального парку «Сигнівка». URL: <https://city-adm.lviv.ua/news/economy/295684-u-lvovi-prezentuvaly-kontseptsiiu-munitsypalnogo-industrialnogo-parku-syhnivka-video>
25. Харламов П. Місце сили: навіщо Україні індустріальні та технопарки. URL: <https://mind.ua/publications/20204723-misce-sili-navishcho-ukrayini-industrialni-ta-tehnoparki>
26. Чорний Є. Індустріальні парки. Мінімальний прогрес за десять років. URL: <https://zn.ua/ukr/promyshlennost/industrialni-parki-minimalnij-prohres-za-desyat-rokiv.html>
27. Чудновський В. За два роки і понад 100 млн грн у Вінниці побудують технопарк «Кристал». URL: <https://vn.20minut.ua/Podii/za-dva-roki-i-ponad-100-mln-grn-u-vinnitsi-pobuduyut-tehnopark-kristal-11278186.html>

28. Шевчук Н. Світовий досвід розвитку індустріальних парків та їхні переваги для розвитку економіки України. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2021. № 4(28). С. 68–74.

29. Яненко І.Г., Андреев О.В. Особливості створення та розвитку індустріальних парків в Україні. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»*. Серія : Економіка. 2016. Т. 285. Вип. 273. С. 21–25.

References:

1. Boiko O.M. (2022) Tendentsii funktsionuvannya tekhnolohichnykh parkiv v sviti ta mozhlyvosti implementatsii v Ukraini v voiennyi ta povoiennyi period [Trends in the functioning of technology parks in the world and the possibility of implementation in Ukraine during the war and post-war period]. *Scientific Bulletin of the International Association of Scientists. Series: economics, management, security, technology*, vol. 1, no. 2. Available at: https://man.org.ua/Issue2_5.html (accessed June 19, 2023).

2. Bondarenko O. Shcho ne tak z industrialnymy parkamy v Ukraini [What's wrong with industrial parks in Ukraine]. Available at: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/04/10/698973/> (accessed June 19, 2023).

3. Vinnytskyi tekhnopark "Krystal" maie staty tsentrom kreatyvnoi ekonomiky [Vinnytsia's Crystal Technopark is to become the center of the creative economy]. Available at: <https://vitatv.com.ua/misto/vinnytskyi-tekhnopark-krystal-maye-staty> (accessed June 19, 2023).

4. Datsiv S. Choho chekaty vid derzhavnoi pidtrymky budivnytstva industrialnykh parkiv [What to expect from state support for the construction of industrial parks]. Available at: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/01/16/696011/> (accessed June 19, 2023).

5. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. Available at: <https://www.ukrstat.gov.ua> (accessed June 19, 2023).

6. Eismunt V. Industrialna "Syhnyvka" [Industrial "Syhnyvka"]. Available at: https://zaxid.net/industrialna_signivka_kontseptsiya_munitsipalnogo_parku_u_lvovi_n1560898 (accessed June 19, 2023).

7. Industrialnyi park planuyut stvority u 2023 rotsi v Tyachevi [The industrial park is planned to be established in 2023 in Tyachiv]. Available at: <https://eco.rayon.in.ua/news/574109-industrialnyi-park-planuyut-stvoriti-u-2023-rotsi-v-tyachevi> (accessed June 19, 2023).

8. Kava O.U. biudzheti-2022 peredbacheno 400 mln hrn na industrialni parky [The budget for 2022 provides UAH 400 million for industrial parks]. Available at: <https://gmk.center.ua/opinion/ubjudzheti-2022-peredbacheno-400-mln-grn-na-industrialni-parki/> (accessed June 19, 2023).

9. Kyrylko V. Industrialni parky: pidsumky 2022 roku [Industrial parks: results of 2022]. Available at: https://propertytimes.com.ua/itogi_goda/industrialni_parki_pidsumki_2022_roku (accessed June 19, 2023).

10. Kovalenko O.V. (2022) Tekhnolohichni parky: sutnist, klasyfikatsiia [Technology parks: essence, classification]. *Economy and society*, no. 38. Available at: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1277> (accessed June 19, 2023).

11. Kravchun A.S. (2018) Stratehichni napriamy rozvytku mekhanizmu funktsionuvannya industrialnykh parkiv dlia rozbudovy investytsiinoi platformy natsionalnoi ekonomiky [Strategic directions of development of the mechanism of functioning of industrial parks for the development of the investment platform of the national economy]. *Investments: practice and experience*, no. 9, pp. 46–49 (accessed June 19, 2023).

12. Liubchych A.M. (2018) Otsinka tekhnolohichnykh parkiv: pravovyi aspekt ta yikh rol u natsionalnii innovatsiinii systemi [Evaluation of technology parks: legal aspect and their role in the national innovation system]. *Law and innovations.*, no. 4(24), pp. 14–19. Available at: <https://openarchive.nure.ua/server/api/core/bitstreams/9b9c0071-4b30-49f9-b611-9b69f0ac06ef/content> (accessed June 19, 2023).

13. Mazur A. A. Pustovoit S. V. (2013) Tekhnolohichni parky Ukrainy: tsyfry, fakty, problemy [Technological parks of Ukraine: figures, facts, problems]. *Scientific journal Science and Innovation*, vol. 9, no. 3, pp. 59–72 (accessed June 19, 2023).

14. Ministerstvo ekonomiky Ukrainy [Ministry of Economy of Ukraine]. Available at: <https://www.me.gov.ua/?lang=uk-UA> (accessed June 19, 2023).

15. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy [Ministry of Education and Science of Ukraine]. Available at: <https://mon.gov.ua/ua> (accessed June 19, 2023).

16. Ministerstvo finansiv Ukrainy [Ministry of Finance of Ukraine]. Available at: <https://www.mof.gov.ua/uk> (accessed June 19, 2023).

17. Pro zatverdzhennia Poriadku nadannia koshtiv na bezpovorotnii osnovi dlia oblashtuvannia industrialnykh (promyslovykh) parkiv ta/abo zabezpechennia budivnytstva ob'ektiv sumizhnoi infrastruktury, neobkhidnykh dlia stvorennia ta funktsionuvannia industrialnykh (promyslovykh) parkiv: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 28.10.2022 № 1207 [On Approval of the Procedure for Providing Funds on a Non-Refundable Basis for the Development of Industrial (Industrial) Parks and/or Ensuring the Construction of Related Infrastructure Facilities Necessary for the Creation and Operation of Industrial (Industrial) Parks: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 28.10.2022 No. 1207]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-2022-%D0%BF#Text> (accessed June 19, 2023).

18. Pro industrialni parky: Zakon Ukrainy vid 21.06.2012 № 5018-VI [On industrial parks: Law of Ukraine of 21.06.2012 No. 5018-VI]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5018-17#Text> (accessed June 19, 2023).

19. Pro spetsialnyi rezhym innovatsiinoi diialnosti tekhnolohichnykh parkiv: Zakon Ukrainy vid 16.07.1999 № 991-XIV [On the special regime of innovation activities of technology parks: Law of Ukraine of 16.07.1999 No. 991-XIV]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/991-14#Text> (accessed June 19, 2023).

20. Pro skhvalennia Stratehii rozvytku industrialnykh parkiv na 2023-2030 roky: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 24.02.2023 № 176-r [On approval of the Strategy for the Development of Industrial Parks for 2023-2030: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 24.02.2023 No. 176-p]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/176-2023-p#Text> (accessed June 19, 2023).

21. Soshnykov A. O., Yershova Yu. O. (2021) Industrialni parky: kolaboratsiia biznesu, derzhavy ta natsionalnoi nauky [Industrial parks: collaboration between business, government, and national science]. *Scientific Notes of Vernadsky National University. Series: legal sciences*, vol. 32 (71), no. 4, pp. 19–24 (accessed June 19, 2023).

22. Stan ta potreby biznesu v umovakh viiny: rezultaty opytuvannia v sichni 2023 roku [State and needs of business in times of war: results of a survey in January 2023]. Available at: <https://cid.center/the-state-and-needs-of-business-at-war-results-of-the-january-2023-survey/> (accessed June 19, 2023).

23. Taranenko O.M., Kornovenko S.V. (2014) Tekhnoprakty v Ukraini yak element innovatsiinoi infrastruktury [Technopreneurship in Ukraine as an element of innovation infrastructure]. *Theoretical and practical aspects of economics and intellectual property*, vol. 2, no. 1(10), pp. 44–48 (accessed June 19, 2023).

24. U Lvovi prezentuvaly kontseptsiiu munitsypalnoho industrialnoho parku "Syhnyvka" [The concept of the Syhnyvka Municipal Industrial Park was presented in Lviv]. Available at: <https://city-adm.lviv.ua/news/economy/295684-u-lvovi-prezentuvaly-kontseptsiiu-munitsypalnoho-industrialnoho-parku-syhnyvka-video> (accessed June 19, 2023).

25. Kharlamov P. Mistse syly: navishcho Ukraini industrialni ta tekhnoparky [Place of power: why Ukraine needs industrial and technological parks]. Available at: <https://mind.ua/publications/20204723-misce-sili-navishcho-ukrayini-industrialni-ta-tehnoparki> (accessed June 19, 2023).

26. Chornyi Ye. Industrialni parky. Minimalnyi prohres za desiat rokov [Industrial parks. Minimal progress in ten years]. Available at: <https://zn.ua/ukr/promyshliennost/industrialni-parki-minimalnij-prohres-za-desyat-rokiv.html> (accessed June 19, 2023).

27. Chudnovskiy V. Za dva roky i ponad 100 mln hrn u Vinnytsi pobuduiut tekhnopark "Krystal" [In two years and for more than UAH 100 million, the Crystal Technopark will be built in Vinnytsia]. Available at: <https://vn.20minut.ua/Podii/za-dva-roki-i-ponad-100-mln-grn-u-vinnitsi-pobuduyut-tehnopark-kristal-11278186.html> (accessed June 19, 2023).

28. Shevchuk N. (2021) Svitovy dosvid rozvytku industrialnykh parkiv ta yikhni perevahy dlia rozvytku ekonomiky Ukrainy [World experience in the development of industrial parks and their benefits for the development of the Ukrainian economy]. *Problems and prospects of economy and management*, no. 4(28), pp. 68–74 (accessed June 19, 2023).

29. Yanenkova I.H., Andreiev O.V. (2016) Osoblyvosti stvorennia ta rozvytku industrialnykh parkiv v Ukraini [Peculiarities of creation and development of industrial parks in Ukraine]. *Scientific papers of the Petro Mohyla Black Sea State University of the Kyiv-Mohyla Academy complex. Series: Economics*, vol. 285, no. 273, pp. 21–25 (accessed June 19, 2023).

УДК 334.732

DOI: <https://doi.org/10.32782/2708-0366/2023.16.21>**Пантелеймоненко А.О.**

доктор економічних наук, професор,
Херсонський державний аграрно-економічний університет
(м. Херсон / м. Кропивницький)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3714-1934>

Гончаренко В.В.

доктор економічних наук, професор,
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0414-8892>

Panteleimonenko Andrii

Kherson State Agrarian and Economic University
(Kherson / Kropyvnytskyi)

Honcharenko Vladyslav

V.N. Karazin Kharkiv National University

ЕФЕКТ «НОЖИЦЬ» МІЖ ОБ'ЄКТИВНОЮ ПОТРЕБОЮ ТА ГОТОВНІСТЮ СІЛЬГОСПВИРОБНИКІВ ДО УЧАСТІ В ОБСЛУГОВУЮЧИХ КООПЕРАТИВАХ

THE «SCISSORS» EFFECT BETWEEN THE OBJECTIVE NEED AND THE READINESS OF AGRICULTURAL PRODUCERS TO PARTICIPATE IN SERVICE COOPERATIVES

В статті досліджено чинники, що унеможливають створення успішного кооперативу («чинники неготовності» потенційних учасників кооперативу). Вони обумовлюють ефект «ножиць» між об'єктивною необхідністю в кооперуванні дрібних і середніх сільськогосподарських товаровиробників та їхньою реальною готовністю до цього. Для розробки покрокового плану просвітницьких заходів та «психологічної підготовки» потенційних членів запропоновано здійснювати спеціальний факторний аналіз. Вказано на доцільність введення до наукового обігу нових термінів. Зокрема, економічну потребу щодо створення обслуговуючого кооперативу запропоновано умовно назвати «N-фактором» (англ. need у перекладі на укр. мову – потреба), а соціально-психологічну готовність до створення кооперативу – «R-фактором» (англ. readiness – готовність). При цьому чинникам, що характеризують «R-фактор» – присвоїти цифровий індекс (напр., від 1 до 3, де 1 – «незначний вплив», 2 – «середній вплив», 3 – «значний вплив»). Сума балів вказуватиме на ступінь неготовності потенційних засновників до створення кооперативу та масштабність необхідного реагування для їх усунення. Підкреслено, що після реалізації експертами з питань кооперації комплексу заходів, спрямованих на максимальне скорочення чинників «R-фактору», можна буде не тільки приймати рішення про можливість створення дієздатного кооперативу, а й досягти суттєвого підвищення рівня його «життєздатності».

Ключові слова: кооперативи, сільськогосподарські кооперативи, сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи, сільськогосподарські сервісні кооперативи, сільськогосподарська кооперація, сільськогосподарські виробники, фермери, аграрна економіка, аграрний сектор, сільське господарство.

The article is devoted to the current problems of the development of agricultural service cooperatives in Ukraine. It emphasizes the need for initiative groups to take into account non-economic factors that negatively affect the implementation of the idea of creating a cooperative in the environment of agricultural producers, in particular, farmers. The article presents factors that make it impossible to create a successful cooperative ("unreadiness factors" of potential

cooperative participants). They determine the effect of "scissors" between the objective need for cooperation of small and medium-sized agricultural producers and their real readiness to do so. Such factors are characteristic of the Ukrainian cooperative movement, and determine the need to develop a set of relevant measures. Thus, in order to develop a step-by-step plan of educational activities and "psychological training" of potential members, it is proposed to carry out a special factor analysis. The expediency of introducing new terms into scientific circulation is indicated. In particular, the economic need for the creation of a service cooperative is tentatively proposed to be called the "N-factor" (English need), and the socio-psychological readiness to create a cooperative – the "R-factor" (English readiness). At the same time, the factors characterizing the "R-factor" should be assigned a numerical index (for example, from 1 to 3, where 1 is "insignificant impact", 2 – "medium impact", 3 – "significant impact"). The obtained sum of points will indicate the degree of unpreparedness of potential founders to create a cooperative and the scale of the necessary response to eliminate them. It is emphasized that after the cooperation experts implement a set of measures aimed at the maximum reduction of the "R-factor" factors, it will be possible not only to make a decision about the possibility of creating an effective cooperative, but also to achieve a significant increase in its "viability". This will contribute to the development and strengthening of the Ukrainian cooperative movement in the agrarian sector of the economy, which will generally have a positive impact on the development of the farms of small and medium-sized landowners.

Key words: *cooperatives, agricultural cooperatives, agricultural service cooperatives, agricultural service cooperatives, agricultural cooperation, agricultural producers, farmers, agrarian economy, agrarian sector, agriculture.*

Постановка проблеми. Вже понад двадцять років для українського суспільства залишається відкритим питання щодо причин відсутності позитивних результатів у справі створення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів та формуванні їх ефективної національної системи. Набутий досвід переконливо свідчить про те, що не стали результативними ні періодична фінансова підтримка, ні консультаційна допомога з боку різного роду експертів (як вітчизняних, так і зарубіжних), що надавались у межах проєктів технічної допомоги ініціативним групам і новоствореним кооперативам. Відповідь на це питання криється не тільки в недосконалому кооперативному законодавстві та непослідовній «кооперативній» політиці держави, а, передусім, у готовності самих сільськогосподарських товаровиробників бути учасниками обслуговуючих кооперативів. При цьому слід враховувати два незалежних один від одного, але визначальних аспекти – об'єктивну потребу бути членом кооперативу та фінансувати його діяльність, по-перше, й, по-друге, реальну готовність організувати, а в подальшому всебічно співпрацювати зі своїм кооперативом (користуватись послугами та організаційно сприяти його розвитку). Тільки поєднання названих чинників може забезпечити втілення кооперативної ідеї в практику щодо обслуговування потреб малих і середніх сільськогосподарських товаровиробників. У протилежному випадку об'єктивна потреба щодо їхнього кооперування не матиме логічного продовження, тобто не трансформується в успішний кооператив. Останнє обумовлює необхідність виявлення та з'ясування впливу «чинників неготовності» названої категорії товаровиробників до господарської співпраці в межах сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. При загальній популярності кооперативної тематики серед українських науковців, аналізу чинників (як внутрішніх, так і зовнішніх), що стримують успішний розвиток сектору сільськогосподарської обслуговуючої (сервісної) кооперації в Україні, присвячено обмежене коло праць. Одним з перших підняв цю складну проблему Зіновчук В. [2].

Вагомий внесок у дослідження цього важливого питання належить І. Рижику, яка проаналізувала «соціально-психологічні» чинники, що обумовлюють неготовність дрібних і середніх сільськогосподарських товаровиробників до їхньої участі в організації та функціонуванні обслуговуючого кооперативу. Вона, зокрема, зазначає, що «без таких загальноприйнятих цінностей, як чесність, обов'язковість, організованість та інших неможливе створення, а тим більше розвиток кооперативної органі-

зації, що б могла ефективно функціонувати у ринковому середовищі...» [6, с. 59–60]. На основі анкетного опитування та результатів попередніх досліджень інших вчених [1, с. 112–116; 5, с. 304], вона цілком справедливо виділила такі чинники: «відсутність загально визнаних методологічних позицій щодо розуміння суті сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу; загострене відчуття ризику вкладу коштів в пайові фонди; недовіра між членами кооперативу; низькій рівень ініціативності населення і членів кооперативу; спокуса перейти від кооперативної форми діяльності до комерційного бізнесу; поширення «псевдокооперативів» [6, с. 60–61].

Серед чинників, що обумовлюють неготовність сільгоспвиробників до участі в сільськогосподарському обслуговуючому кооперативі Л. Ярема виділяє: «слабку поінформованість про переваги кооперації, відсутність досвіду управління спільними ресурсами..., відсутність управлінського потенціалу..., низький рівень ініціативності населення..., загострене відчуття ризику вкладу коштів у пайові фонди» [8, с. 279].

На особливу увагу заслуговують узагальнення, зроблені авторами колективної монографії «Розвиток кооперативних відносин в аграрному секторі України» (2016 р.) [4] на основі аналізу причин «банкрутства 20 обстежених... кооперативів Одеської, Запорізької, Хмельницької, Київської, Херсонської, Львівської та інших областей». Вони окремо виділили «психологічний чинник як один із впливових на процес формування кооперативних структур». Він і є по суті «чинником неготовності» до участі в сільськогосподарському обслуговуючому кооперативі. Згадані автори зазначають, що «його можна умовно поділити на три складники, кожен з яких має критичну масу негативу, щоб гальмувати й унеможливити процес розвитку кооперативних відносин на селі. По-перше, люди в загальній масі ще не готові чесно виконувати взяті на себе зобов'язання і схильні порушувати їх... По-друге, люди свідомо не виявляють ініціативи... По-третє, люди побоюються брати на себе зобов'язання з управління кооперативом, оскільки їм не вистачає відповідних знань і хисту... Сформувані організаційно окремих прошарок людей, які б мали інший життєвий настрій і ціннісні орієнтири проблематично, через брак критичної маси таких...» [4, с. 125].

Певні узагальнення щодо «чинників неготовності» відобразив у своїй дисертації Келеберда Т., до яких відніс: «відсутність загально визнаних методологічних позицій щодо розуміння суті сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу; загострене відчуття одноосібності у середовищі приватного аграрного виробництва; недосконала система страхування виробничих ризиків, а відтак, недовіра об'єднувати ресурси в пайові фонди; недостатня поінформованість як передумова низького рівня ініціативності селян...» [3, с. 72].

«Чинники неготовності» дрібних сільськогосподарських товаровиробників бути учасниками кооперативів у своїй публікації відобразила і Н. Рудік. Вона цілком обгрунтовано вказує на «нерозуміння переваг й психологічну неготовність та недовіру населення до такого виду підприємництва, відсутність кооперативних лідерів» [7, с. 44].

Відаючи належне внеску українських вчених-економістів у дослідження чинників, що обумовлюють неготовність дрібних і середніх сільськогосподарських товаровиробників до участі в сільськогосподарських обслуговуючих кооперативах, слід зауважити, що вони потребують подальшого поглибленого вивчення. Зокрема, для пошуку ефективних підходів щодо максимального скорочення негативного впливу таких чинників на процес поширення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів у середовищі названих категорій сільгоспвиробників. Це дозволить максимально використати потенціал кооперативів у розвитку аграрного сектор економіки України.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження чинників, що вказують на неготовність дрібних і середніх сільськогосподарських товаровиробників до участі в сільськогосподарських обслуговуючих кооперативах, і обумовлюють ефект «ножиць» між об'єктивною необхідністю в їхньому кооперуванні та реальною готов-

ністю цього. Також маємо на меті дану статтю зробити базовою для подальших науково-практичних розробок щодо вирішення цієї актуальної проблеми.

Виклад основного матеріалу. Більшість ініціаторів щодо створення кооперативу експерти з питань кооперації, на етапі підготовки традиційно здійснюють методичну роботу, обмежуючись виявленням суто економічних потреб певного кола сільськогосподарських товаровиробників. Проте, як показує багаторічний практичний досвід роботи з ініціативними групами, цього недостатньо. Створення реально дієздатного кооперативу можливе, якщо ініціатори його створення виявляють та докладають відповідних зусиль щодо максимального скорочення «чинників неготовності» до участі в обслуговуючому кооперативі. При цьому «формулу» створення дієздатного кооперативу можна подати в такому вигляді: $N + R = C$ (Need (укр. – потреба) + Readiness (укр. – готовність) = Cooperative (укр. – кооператив)); див. рисунок 1.

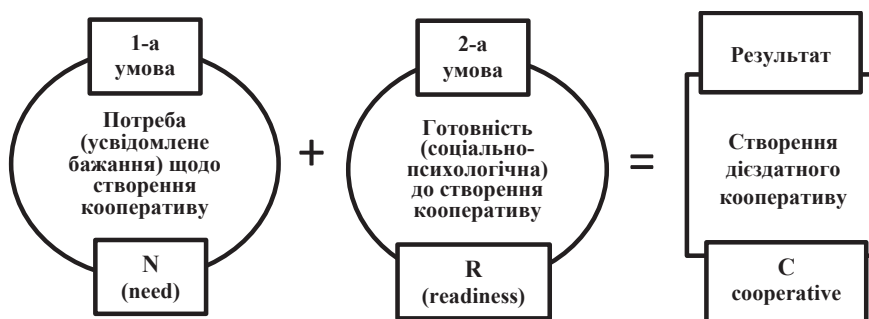

Рис. 1. Дві основні умови створення дієздатного кооперативу

Джерело: авторська розробка

Для простоти викладу поданої нижче інформації 1-шу умову створення кооперативу (т.т. економічну потребу щодо створення кооперативу) назвемо «N-фактором», 2-гу (соціально-психологічну готовність до створення кооперативу) – «R-фактором».

Зауважимо, що «N-фактор» характеризується комплексом господарських проблем, що існують у практиці сільськогосподарських товаровиробників та ними усвідомлюються. Ці проблеми нескладно виявити спілкуючись з групою потенційних членів сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу. Тому, як правило, встановивши спільні для певної групи сільгоспвиробників господарські потреби (щодо постачання, збуту, переробки тощо) ініціатори заснування кооперативу, застосовуючи свої лідерські здібності, переходять до підготовки і проведення установчих загальних зборів та подальшої його реєстрації. Такий спрощений підхід до створення сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу обумовлює відсутність успішної діяльності вже на першому етапі та формальний характер існування кооперативу.

Щодо «R-фактору», який об'єктивно існує в середовищі тих таки дрібних і середніх сільськогосподарських товаровиробників, слід зазначити, що його виявити значно складніше через наявність цілого спектру складників. Він має «прихований» характер, який сільськогосподарські товаровиробники – потенційні члени кооперативу часто не усвідомлюють без глибокого аналізу. «R-фактор» може включати цілий комплекс негативних складників (чинників), що мають досить складну соціально-психологічну природу. Серед них такі:

1. Інертність переважної більшості сільгоспвиробників через нерозуміння сутності та переваг господарської співпраці (економічної взаємодопомоги).

2. Домінуюча господарська неграмотність серед економічноактивного населення аграрного сектору, зокрема, нерозуміння переваг обслуговуючого кооперативу як ефективного інструменту оптимізації ведення дрібного сільськогосподарського виробництва.

3. При «нормальному» сприйнятті платних послуг, пропонуєваних підприємцями, явна неготовність значної частини дрібних сільгоспвиробників платити за послуги кооперативу. Основною причиною є відсутність належної поінформованості про їх переваги.

4. Підозрілість і недовіра до оточуючих, у тому числі до колег сільгоспвиробників – спадок «радянської ментальності».

5. Поширене в середовищі сільського населення стійке небажання співпрацювати в команді через внутрішній супротив «колективістським цінностям», що в деформованому вигляді в продовж багатьох десятиліть нав'язувались радянською владою.

6. Небажання працювати «прозора», викликане недосконалістю та «неадекватністю» податкової політики української держави щодо інтересів і економічних можливостей дрібних та середніх сільськогосподарських товаровиробників, а часом і їхньою правовою неграмотністю.

7. Оперування потенційними учасниками сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів негативним досвідом інших сільгоспвиробників щодо ефективності кооперативу через значне поширення в Україні псевдокооперативів, що деформують суть кооперативної ідеї.

8. Неготовність фермерів брати на себе відповідальність у спільній господарській діяльності, що зумовлено переконанням – «Лише індивідуальний успіх вартий персональної відповідальності».

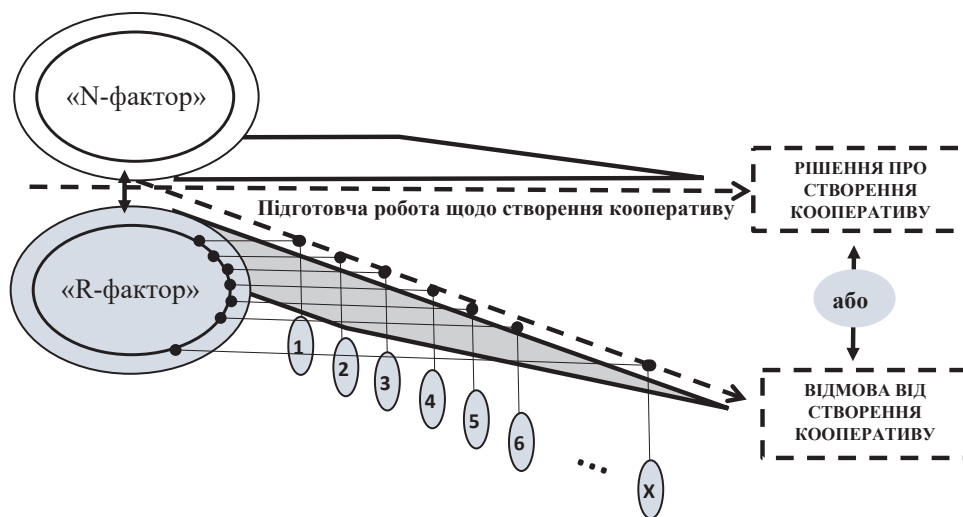
9. Необґрунтоване з економічної точки зору прагнення мати виключно власну матеріально-технічну базу, поширене серед значної частини сільгоспвиробників («синдром одноосібника»; принцип «Мое ефективніше, ніж спільне»);

10. Зневіра сільгоспвиробників у реальній можливості отримати необхідну державну підтримку, зумовлена непоодинокими випадками корупційної складової при її наданні.

Для виявлення згаданих вище та інших можливих чинників «R-фактора» на етапі організації сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу необхідно застосовувати спеціальну методику роботи з потенційними членами кооперативу (її ми плануємо з'ясувати в окремій публікації). Така робота є надзвичайно важливою, адже для більшості кооперативних ініціатив характерним є ефект ножиць між «N-фактором» та «R-фактором». Тобто існує пряма закономірність: що більше чинників «неготовності» – то далі ініціативна група від створення дієздатного кооперативу. Іншими словами – наявність значної кількості чинників «неготовності» може привести ініціативну групу до рішення про недоцільність створення сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу. Наочно таку ситуацію демонструє рисунок 2.

Висновок. Виходячи із змісту вищезазначеного, можна застосувати відповідний факторний аналіз, який може бути проведений для з'ясування вагомості негативного впливу кожного із згаданих десяти чинників «R-фактору». При цьому, їм можна присвоїти цифровий індекс (напр., від 1 до 3, де 1 – «незначний вплив», 2 – «середній вплив», 3 – «значний вплив»). Сума балів вкаже на ступінь неготовності потенційних засновників до створення кооперативу та масштаби необхідного реагування для вирішення цієї проблеми. Виходячи з цього, експерти (напр., консультативного центру з питань розвитку кооперативів) зможуть розробити покроковий план щодо просвітницьких заходів та «психологічної підготовки» потенційних членів до ефективної участі в кооперативі. Після реалізації комплексу заходів, спрямованих на максимальне скорочення чинників «R-фактору» («чинників неготовності» сільгоспвиробників до створення дієздатного кооперативу), можна не тільки прийняти рішення про можливість створення дієздатного кооперативу, а й досягти підвищення рівня його «життєздатності».

У цій статті ми не мали на меті висвітлити зміст методик роботи з потенційними членами кооперативів щодо зменшення негативного впливу «R-фактора». Відповідну інформацію подано лише у тезовому форматі, що може стати основою для подальших досліджень і мати логічне продовження в наступних публікаціях.

1...X – порядковий номер чинника групи R-фактора (див. перелік факторів 1-10, поданий у тексті вище)

«N-фактор» (Need-factor) – фактор потреби (усвідомленого бажання сільгоспвиробників) щодо створення кооперативу

«R-фактор» (Readiness-factor) – фактор готовності сільгоспвиробників щодо створення кооперативу

Рис. 2. Ефект «ножиць» між необхідністю та готовністю сільськогосподарських товаровиробників створювати обслуговуючий кооператив
Джерело: авторська розробка

Список використаних джерел:

1. Гончаренко В.В. Кооперативний рух та псевдокооперація. *Вісник Львівського державного аграрного університету. Серія : Економіка АПК*. Вип. 8. Львів : ЛДАУ, 2001. С. 112–116.
2. Зіновчук В.В. Організаційні основи сільськогосподарського кооперативу. Друге видання, доповнене і перероблене. Київ : Логос, 2001. 380 с. Бібліогр.: с. 352–379.
3. Келеберда Т.В. Організація кооперативних відносин на селі. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису : дисертація на здобуття наукового ступеня доктор філософії; спеціальність 073 «Менеджмент». Львівський національний аграрний університет. Львів, 2020. 196 с.
4. Лендел М.А., Збарський В.К., Талавиря М.П., Газуда Л.М. Розвиток кооперативних відносин в аграрному секторі України : монографія. Київ : Вид-во НУБіП України, 2016. 307 с.
5. Пантелеймоненко А.О. Аграрна кооперація в Україні: теорія і практика : монографія. Полтава : РВВ ПУСКУ, 2008. 347 с.
6. Рижик І.О. Формування системи та розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів молочного напрямку : дис. ... на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук із спеціальності 08.00.04 – економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності). Харківський національний аграрний університет імені В.В. Докучаєва. Харків, 2014. 181 с.
7. Рудік Н.М. Історичний аспект розвитку сільськогосподарської кооперації. *Агросвіт*. 2021. № 9-10. С. 38–45.
8. Ярема Л.В. Сільськогосподарські кооперативи: проблеми і перспективи. *Економіка і суспільство*. 2018. Випуск 19. С. 276–281.

References:

1. Honcharenko V.V. (2001) Kooperatyvnyy rukh ta psevdokooperatsiya [Cooperative movement and pseudo-cooperation. *Bulletin of the Lviv State Agrarian University. Series: Economy of agro-industrial complex*. Lviv: LSAU, vol. 8, pp. 112–116.
2. Zinovchuk V.V. (2001) Orhanizatsiyni osnovy sil's'kohospodars'koho kooperatyvu [Organizational foundations of an agricultural cooperative]. 2nd edition, supplemented and revised. Kyiv: Logos, 380 pp. Bibliography: pp. 352–379.
3. Keleberda T.V. (2020) Orhanizatsiya kooperatyvnykh vidnosyn na seli [Organization of cooperative relations in the village]. Qualifying scientific work on manuscript rights: Dissertation for the Doctor of Philosophy degree; specialty 073 Management. Lviv State Agrarian University. Lviv: LSAU, 196 pp.
4. Lendel M.A., Zbarskyi V.K., Talavirya M.P., Gazuda L.M. (2016) Rozvytok kooperatyvnykh vidnosyn v ahrrnomu sektori Ukrayiny [Development of cooperative relations in the agricultural sector of Ukraine]: monograph. Kyiv: Issued by NUBiP of Ukraine, 307 pp.
5. Panteleimonenko A.O. (2008) Ahrrna kooperatsiya v Ukrayini: teoriya i praktyka [Agrarian cooperation in Ukraine: theory and practice]: monograph. Poltava: PUET, 347 pp.
6. Ryzhyk I.O. (2014) Formuvannya systemy ta rozvytok sil's'kohospodars'kykh obsluhovuyuchykh kooperatyviv molochnoho napryamu [Formation of the system and development of agricultural service cooperatives in the dairy sector]: Dissertation of a candidate of economic sciences in the specialty 08.00.04 – economics and enterprise management (by types of economic activity). V.V. Dokuchaev Kharkiv National Agrarian University. Kharkiv, 181 p.
7. Rudik N.M. (2021) Istorychnyy aspekt rozvytku sil's'kohospodars'koyi kooperatsiyi [Historical aspect of the development of agricultural cooperation]. *Ahrosvit*, no. 9-10, pp. 38–45.
8. Yarema L.V. (2018) Sil's'kohospodars'ki kooperatyvy: problemy i perspektyvy [Agricultural cooperatives: problems and prospects Agricultural cooperatives: problems and pro]. *Economy and society*, vol. 19, pp. 276–281.

УДК 33:63

DOI: <https://doi.org/10.32782/2708-0366/2023.16.22>**Савченко В.М.**

кандидат економічних наук, професор,
Херсонський державний аграрно-економічний університет
(м. Херсон / м. Кропивницький)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2496-2525>

Кононенко Л.В.

кандидат економічних наук, доцент,
Херсонський державний аграрно-економічний університет
(м. Херсон / м. Кропивницький)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5698-5003>

Карнаушенко А.С.

кандидат економічних наук, доцент,
Херсонський державний аграрно-економічний університет
(м. Херсон / м. Кропивницький)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1813-2792>

Savchenko Vera, Kononenko Lesia, Karnaushenko Alla

Kherson State Agrarian and Economic University
(Kherson / Kropyvnytskyi)

ЦИРКУЛЯРНА ЕКОНОМІКА В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ СУСПІЛЬСТВА 5.0

CIRCULAR ECONOMY IN THE CONTEXT OF THE FORMATION OF SOCIETY 5.0

Стаття присвячена дослідженню сутності циркулярної економіки у контексті формування Суспільства 5 та реалізації Цілей сталого розвитку, з'ясуванню особливостей реалізації базових принципів циркулярної економіки у сільському господарстві. Методика дослідження ґрунтується як на загальнонаукових так і спеціальних методах дослідження, а саме: логічного узагальнення, системному, індукції, дедукції, аналізу, синтезу, тощо. У ході дослідження встановлено, що досягнення Цілей сталого розвитку (стійке економічне зростання, подолання соціальних проблем, досягнення екологічної рівноваги) пов'язується із концепцією циркулярної економіки, сутність та механізм реалізації якої потребують подальших досліджень. Доведено, що циркулярна економіка є сучасною концепцією, що відповідає Цілям сталого розвитку, є протиположною лінійній моделі економіки та базується на системі економічно, екологічно і соціально відповідальних підходів до використання обмежених ресурсів. Її реалізація обумовлює необхідність трансформації бізнес-моделей та відповідного державного регулювання. Обґрунтовано, що об'єктивними передумовами впровадження принципів циркулярної економіки є розробка механізму державного регулювання, фінансове забезпечення цільових інвестицій та впровадження системи перманентних освітніх заходів щодо поширення та обміну знань з основ циркулярної економіки та формування свідомого ставлення до використання ресурсів на усіх рівнях – від виробництва до споживання.

Ключові слова: фреймворк, Цілі сталого розвитку, блокчейн, відходи, переробка, ресурси.

The article is devoted to the study of the essence of the circular economy in the context of the formation of Society 5 and the implementation of the Sustainable Development Goals, as well as to the peculiarities of implementing the basic principles of the circular economy in agriculture. The research methodology is based on both general scientific and special research methods, namely: logical generalization, systematic, induction, deduction, analysis, synthesis, etc. The study found that the achievement of the Sustainable Development Goals is linked to the concept of the circular economy, the essence and mechanism of which require further research. It is proved that the circular economy is a modern concept that meets the Sustainable Development Goals, is a coun-

terweight to the linear model of the economy and is based on a system of economically, environmentally and socially responsible approaches to the use of limited resources. Its implementation necessitates the transformation of business models and appropriate government regulation. It is substantiated that the practical implementation of the principles of the circular economy model requires not only technological changes, but also institutional transformation and public perception of the circular economy philosophy. It is noted that the introduction of the theoretical model of the circular economy into economic practice is based on different approaches in industry and agriculture. The basic approaches to the implementation of the circular economy model in agriculture are presented. Achieving the Sustainable Development Goals in agriculture is directly related to the implementation of the principles of the circular economy. The objective prerequisites for the implementation of the circular economy principles are the development of a mechanism for state regulation, financial support for targeted investments, and the introduction of a system of permanent educational activities to disseminate and exchange knowledge on the basics of the circular economy and to form a conscious attitude to the use of resources at all levels – from production to consumption. Promising areas for further research are the development of methodological recommendations for the formation and implementation of sectoral circular business models in agriculture, scientific substantiation and development of methodological support for agricultural consulting structures (including advisory services) in order to inform clients about the nature and basic principles of the circular economy in the agricultural sector.

Key words: *framework, Sustainable Development Goals, blockchain, waste, recycling, resources.*

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку суспільства (Суспільство 5.0) характеризується високим ступенем злиття кібер- та фізичного простору, що обумовлює необхідність поєднання економічного зростання з розв'язанням соціальних проблем (які є як традиційними, так і обумовленими глобалізаційними процесами, цифровою трансформацією, усвідомлення необхідності реалізації Цілей сталого розвитку, тощо). При цьому постає завдання забезпечення товарами та послугами, які спроможні всебічно вирішити низку прихованих проблем, усіх членів суспільства (незалежно від місця проживання, віку, статі або мови).

Науковці, що досліджують проблематику формування Суспільства 5.0, акцентують увагу на необхідності перегляду відносин між технологіями і суспільством та відносин між людьми і суспільством, що виникають в наслідок використання технологій [17]. Модель Суспільство 5.0 вирізняється від Industrie 4.0 переходом від інформатизації до цифровізації та орієнтацією на соціальні та екологічні аспекти. В умовах формування Суспільства 5.0 посилюється необхідність досягнення Цілей сталого розвитку. Науковцями різних країн, у тому числі і українськими, забезпечення досягнення Цілей сталого розвитку (стійке економічне зростання, подолання соціальних проблем, досягнення екологічної рівноваги) пов'язується із концепцією циркулярної економіки, сутність та механізм реалізації якої потребують подальших досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню сутності циркулярної економіки присвятили свої праці такі науковці, як: Гурочкіна В., Будзинська М., Зварич І., Зварич Р., Кучер А., Кучер Л., Пашенко Ю., Набок Р., Страпчук С., Haney A., Krestyaninova O., Love Ch., Jawahir I.S., Bradley R., Kirchherr J., Reike D., Hekkert M., Potting J., Hekkert M., Worrell E., Hanemaaijeret A., Sauvé S., Bernard S., Sloan P. та інші.

Кучер А.В., Кучер Л.Ю., Пашенко Ю.В. провели ґрунтовний аналіз щодо стану висвітлення результатів наукових досліджень питань циркулярної економіки у світі та приділили увагу стану дослідження даної проблематики вітчизняними науковцями [5]. Авторами було зазначено, що в Україні висвітлення проблем циркулярної економіки як міждисциплінарного об'єкту досліджень перебуває на початковій стадії. Незважаючи на активізацію досліджень та збільшення публікацій з проблематики циркулярної економіки в останні роки у контексті Євроінтеграції, все ще недостатнім є рівень відпрацювання теорії, методології та методики становлення та функціонування циркулярної економіки. Крім того, проблематика циркулярної економіки в аграрному секторі, потребує подальших досліджень з огляду на специфіку сільського господарства, його значення та вплив на навколишнє середовище.

Закордоном праці De Pascale S., De Pascale S., Roupheal Y., Cirillo V., Esposito M., Maggio A., Xia X., Ruan J., Elvanidi A., Reascos C.M.B., Gourzoulidou E., Max J.F.J., Katsoulas N., Zarbà C., Chinnici G., Pecorino B., D'Amico M. P, Nattassha R., Handayat Y., Simatupang T.M. та інших присвячені проблематиці циркулярної аграрної економіки. Ці дослідження носять комплексний характер. В Україні окремі питання сутності напрямів розвитку, особливостей фінансування, державної підтримки циркулярної аграрної економіки представлені у відповідних окремих публікаціях. Незважаючи на значний доробок науковців, що досліджують проблематику циркулярної економіки, все ще є доцільним розглянути підходи до трактування сутності циркулярної економіки, визначити особливості та перспективи реалізації концепції циркулярної економіки в аграрній сфері.

Формулювання цілей статті. Мета дослідження полягає в уточненні сутності циркулярної економіки та висвітленні особливостей і перспективних напрямів становлення та розвитку циркулярної економіки в умовах формування Суспільства 5.0.

Виклад основного матеріалу. Циркулярна економіка – це сучасна концепція, яка відповідає Цілям сталого розвитку. Модель сталого розвитку передбачає врахування економічної, соціальної та екологічної складових [4]. Становлення та розвиток Суспільства 5 передбачає продовження змін у використанні ресурсів на підставі конвергенції фізичної, цифрової та біологічної складових. Це обумовлено значним потенціалом відновлення та регенерації довкілля за рахунок використання інноваційних технологій. Циркулярна економіка є протиположною лінійній. Лінійна модель економіки передбачає використання ресурсів за принципом «take-make-waste» (рис. 1).

Рис. 1. Лінійна модель економіки

Лінійна модель економіки ґрунтується на використанні необмежених обсягів ресурсів. На протиположну, модель циркулярної економіки передбачає отримання повноти цінностей, ресурсів, що використовуються, максимальне використання зворотних відходів та відповідно зменшення руйнівного та іншого негативного впливу на оточуюче середовище.

Концепція циркулярної економіки виникла з обґрунтування необхідності використання зворотних відходів, а також повернення оброблених відходів до виробничого циклу. Цей процес отримав назву рециклінгу. В залежності від видів відходів його поділяють на рекуперацію, регенерацію, рециркуляцію.

У фаховій літературі та відповідно до позиції світової спільноти сформовано підхід який отримав назву фреймворк (framework) – базові основи будови (каркас) у контексті циркулярної економіки. Еволюція підходів до трактування фреймворк охоплює 3 етапи: 3R-фреймворк – 6R-фреймворк – 9R-фреймворк. На сучасному етапі мають місце підходи щодо обґрунтування необхідності розширення каркасу за рахунок подальшого включення інструментів циркулярної економіки. Ми поділяємо позицію щодо недоцільності на тепер такого підходу.

У межах моделі 3R процес повторного використання (reuse) полягає у тому, що будь-який об'єкт, який є відходом або благом, що не може бути використаним одним суб'єктом господарювання, для іншого – готове до використання благо (без додаткової переробки або обробки).

Reuse розглядається як повторне використання продукту в цілому або його компонентів після завершення першого життєвого циклу, з метою зменшення використання первинних ресурсів і матеріалів у наступних циклах [11].

Трансформування 3R концепції циркулярної економіки у 6R-фреймворк було обумовлено необхідністю включення до неї напрямів екологізації та забезпечення відповідності Цілям сталого розвитку на основі системи циркуляції продуктів протягом декількох їх життєвих циклів [10].

Концепція 6R відрізняється від 3R не лише включенням таких інструментів як відновлення (recover), перепроєктування (redesign) та ремануфактуринг (remanufacture), але й поширенням R reduce (скорочення) на скорочення відходів та викидів на етапі використання.

Recover (відновлення) – це процес збирання продуктів і компонентів по завершенню стадії використання, їх сортування та очищення з метою використання в наступних життєвих циклах [10].

Redesign (перепроєктування) – процес розробки продуктів наступного покоління, у яких мають використовуватися компоненти, матеріали та ресурси, що отримані вилученням з попереднього життєвого циклу, або продуктів попереднього покоління (перепроєктування з метою використання якомога більшої кількості вилучених компонентів і деталей без втрати функціональності).

Remanufacture (ремануфактуринг) – повтор виробничого циклу виготовлення на основі оригінальних специфікацій продукту з використанням відремонтованих або нових деталей. Наприклад, у разі заводського перескладання автомобіля з використанням як старих так і нових деталей.

Отже, у межах 6R фреймворк «скорочення» (reduce) здебільшого фокусується на перших трьох етапах життєвого циклу продукту і відноситься до скорочення використання ресурсів на етапі підготовки виробництва, скорочення використання енергії, матеріалів та інших ресурсів у процесі виробництва, а також скорочення викидів і відходів на етапі використання відходів (reuse), як вторинної сировини (recycle) [15].

Трансформування 6R-концепції циркулярної економіки у 9R-фреймворк відбулось шляхом включення до 6R-концепції суміжних бізнес-моделей і стратегій підвищення ефективності виробництва і споживання [14].

Recover – утилізація (спалювання) відходів і матеріалів з рекуперацією (відновленням) енергії.

Recycle – переробка відходів і матеріалів для отримання сировини того ж рівня якості або нижчого.

Refurbish – відновлення та оновлення старого, але справного продукту.

Remanufacture – промислова переробка, використання частин продукту, що вийшов з ладу, у новому продукті з тим самим призначенням.

Repurpose – перепрофілювання, використання продукту, що вийшов з ладу, продукту та його частин у новому продукті з іншим призначенням.

Repair – ремонт і обслуговування несправного продукту для використання за оригінальним призначенням.

Reuse – повторне використання продукту, який все ще перебуває в хорошому стані та виконує свою первісну функцію, іншим користувачем.

Reduce – підвищення ефективності виробництва та використання продуктів за рахунок зниження споживання природних ресурсів і первинних матеріалів.

Rethink – посилення інтенсивності використання продукту (наприклад, спільне використання).

Refuse – скорочення надлишкового споживання продуктів за рахунок повної відмови від їхнього функціоналу або шляхом передачі їхнього функціоналу іншим продуктам (наприклад відмова від стаціонарних телефонів на користь на користь смартфонів).

Фундаментальне дослідження позиціонування у наукових працях концепції циркулярної економіки закордоном здійснено Kirchherr J., Reike D., Hekkert M. [12]. Цими науковцями розглядалась концепція циркулярної економіки, було проаналізовано підходи до її трактування на підставі аналізу 148 публікацій. Авторами акцентовано увагу

на значній кількості визначень (114 дефініцій) та наявності різних підходів, за одним з яких спостерігається ототожнення циркулярної економіки з рециклінгом. Є і інший підхід – акцентується увага на скороченні споживання що є важливою складовою економічного зростання та екологізації суспільства. На підставі аналізу досліджених джерел Kirchherr J., Reike D., Hekkert M. зазначено, що відповідно до позиціонування цілей циркулярної економіки, у центрі уваги науковців знаходиться економічне зростання та якість навколишнього середовища. При цьому поза увагою науковців залишається зв'язок циркулярної економіки із соціальною справедливістю та добробутом майбутніх поколінь.

Найбільш повно характеризує підходи до трактування сутності та цільової спрямованості циркулярної економіки закордоном визначення надане Haney A., Krestyaninova O. та Love Ch.. Так, цими науковцями зазначається, що за своєю суттю, даний різновид економіки розглядається як нова траєкторія розвитку суспільства на шляху забезпечення реалізації Цілей сталого розвитку [9]. Ними зазначено, що економіка замкнутого циклу є регенеративним типом економіки, що має на меті збереження максимальної цінності продуктів, їх складових частин і матеріалів, збільшення яких не стимулюється і не залежить від використання обмежених ресурсів.

У таблиці 1 наведені деякі підходи до визначення та трактування сутності циркулярної економіки вітчизняними науковцями.

Підходи вітчизняних науковців, що наведені у таблиці 1, дають підстави зазначити, що циркулярна економіка є концепцією, що відповідає Цілям сталого розвитку та базується на системі економічно, екологічно і соціально відповідальних підходів до використання обмежених ресурсів. Її реалізація обумовлює необхідність трансформації бізнес-моделей та відповідного державного регулювання.

Базові принципи циркулярної економіки сформульовані Sauvé S., Bernard S., Sloan P. (рис. 2).

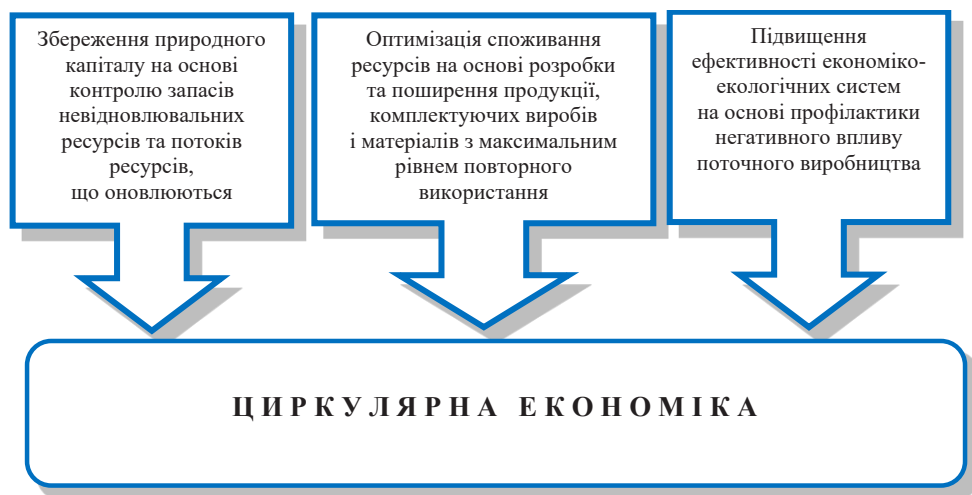

Рис. 2. Базові принципи циркулярної економіки

Джерело: розроблено авторами на підставі [16]

Реалізація на практиці принципів циркулярної моделі економіки потребує не лише технологічних змін, але інституційної трансформації та сприйняття суспільством філософії циркулярної економіки. Ми погоджуємось з науковцями які вважають, що рівень дифузії концепції циркулярної економіки в Україні є недостатнім і значно нижчим ніж у Європі та Китаї.

Таблиця 1

**Підходи щодо трактування сутності та визначення
циркулярної економіки вітчизняними науковцями**

№ п/п	Автор	Трактування
1	Гурочкіна В., Будзинська М. [1]	Основа циркулярної економіки – формування нових бізнес-моделей, що орієнтовані на зменшення кількості використовуваних ресурсів, впровадження повторного використання або замкнутого циклу виробництва (планування потреби виробництва у матеріалах) і переробки у виробництві, що дозволяє забезпечити захист навколишнього середовища та знижує первинну потребу підприємств промисловості у зовнішніх ресурсах. Альтернатива лінійній: «take, make, waste» («добути, використати, викинути»)
2	Зварич І.Я. [2]	Циркулярна економіка – це модель економічного розвитку, спрямована на підтримку сталого зростання без завдання шкоди навколишньому середовищу та підвищення ролі соціальних орієнтирів розвитку суспільства, спрямована на максимізацію потенційно отриманих позитивних результатів (добробуту, зайнятості, повторного використання та переробки), зберігаючи за собою відновлювальну, регенеративну та цілісну (системну) функції. Циркулярну економіку є цілісною системою в умовах реалізації Цілей сталого розвитку, що є інклюзивною та забезпечує доступ кожного до переваг такого розвитку. Циркулярна економіка базується на системному підході до ефективного використання ресурсів, продуктів та матеріалів, в яких закінчився термін експлуатації, не викидаються, а натомість переробляються, ремонтуються або використовуються повторно за допомогою циркулярних ланцюгів доданої вартості. Циркулярна економіка передбачає зміни у бізнес-моделях з акцентом на спільне використання та оренду, а також на зміни споживчих уподобань у покупців.
3	Набок Р.Ю. [6]	Екологічно, економічно і соціально ефективна модель циркулярної економіки базується на врахуванні Цілей сталого розвитку, принципів зеленої економіки та інклюзивного зростання, з одного боку, і появою нових можливостей, обумовлених цифровізацією державного регулювання – з іншого.
4	Страпчук С.І. [7]	Одна з операційних концепцій сталого бізнесу відновлювальна система, де використання первинних джерел, відходів та витоків енергії мінімізується шляхом звуження матеріальних та енергетичних контурів з обов'язковим урахуванням сприяння освіти для сталого розвитку.

Науковці зазначають, що реалізація теоретичної моделі циркулярної економіки ґрунтується на різних підходах у промисловості та сільському господарстві.

Базові підходи щодо реалізації циркулярної моделі економіки у сільському господарстві наступні:

– каскадні технології перетворення матеріалів (Cascading of materials): процес перероблення відходів і продукції у нові продукти (наприклад, перероблення харчових відходів у корм для тварин) [8].

– вилучення продуктів і біопрепаратів (Extraction of biochemical): вироблення електроенергії та технологічного палива, енергії та хімікатів із біомаси. На заводах такі процеси об'єднані у єдиний цикл, для виробництва більше одного продукту або типу енергії.

– анаеробне зброджування (Anaerobic digestion): процес, у якому мікроорганізми руйнують органічні матеріали, наприклад, харчові відходи, осади стічних вод тощо, за відсутності кисню, з метою генерації біогазу.

– компостування (Composting): форма переробки відходів природним шляхом з метою отримання добрив та енергії.

– відновлення та регенерація ґрунту/рекультивация земель (Soil restoration): процес екологічного відновлення ділянки природних ландшафтів і середовища існування, безпечних для людей, диких тварин і рослин.

– сільське господарство і збиральництво у циркулярній економіці (Farming/ collection), процеси полювання, рибальства, землеробства тощо, що мають ощадливий характер.

Відносно сільського господарства циркулярну економіку розглядають як перспективний варіант реалізації Цілей сталого розвитку за умови впровадження інноваційних методів і технологій, що мінімізують витрати обмежених ресурсів, стимулюють їх заміну на відновлювані, запобігають втраті та стимулюють повторне використання і рециркуляцію. Системна реалізація таких підходів дає можливість забезпечити якісний перехід від ефективності виробництва до ефективності використання ресурсів.

Впровадження принципів циркулярної економіки у сільському господарстві сприяє використанню технології блокчейн при оптимізації формування ланцюжків «виробництво-споживання» з метою підвищення ефективності використання ресурсів.

Органічне сільське господарство є одним з основних напрямів реалізації принципів циркулярної економіки. Традиційно органічне землеробство здебільшого використовується фермерськими господарствами.

Висновки. Досягнення Цілей сталого розвитку у сільському господарстві безпосередньо пов'язано із реалізацією принципів циркулярної економіки. Об'єктивними передумовами впровадження принципів циркулярної економіки є розробка механізму державного регулювання, фінансове забезпечення цільових інвестицій та впровадження системи перманентних освітніх заходів щодо поширення та обміну знань з основ циркулярної економіки та формування свідомого ставлення до використання ресурсів на усіх рівнях – від виробництва до споживання.

Перспективними напрямками подальших досліджень є розробка методичних рекомендацій з формування та впровадження галузевих циркулярних бізнес-моделей у сільському господарстві, наукове обґрунтування та розробка методичного забезпечення для агроконсалтингових структур (у тому числі дорадчих служб) з метою інформування клієнтів щодо сутності та базових принципів циркулярної економіки в аграрній сфері.

Список використаних джерел:

1. Гурочкіна В., Будзинська М. Циркулярна економіка: українські реалії та можливості для промислових підприємств. *Економічний вісник. Серія : фінанси, облік, оподаткування*. 2020. № 5. С. 52–64. DOI: <https://doi.org/10.33244/2617-5932.5.2020.52-64>

2. Зварич І.Я. Парадигма глобальної інклюзивної циркулярної економіки : дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.02. Тернопіль : ТНЕУ, 2019. 512 с.

3. Карнаушенко А.С. Ефективність впровадження технології блокчейн в страхування. *Ефективна економіка*. 2022. № 11. URL: <https://www.nauka.com.ua/index.php/ee/article/view/739> (дата звернення: 17.03.2023).

4. Кононенко Л.В., Юрченко О.В. Нефінансова (соціальна) звітність підприємств та цілі сталого розвитку. *Advances in Technology and Science. Abstracts of XII International Scientific and Practical Conference*. Berlin, Germany, 2021. URL: <http://surl.li/ifywk> (дата звернення: 22.03.2023).

5. Кучер А.В., Кучер Л.Ю., Пашенко Ю.В. Циркулярна економіка в системі сталого розвитку аграрного сектора в умовах євроінтеграції. *Економіка та суспільство*. 2021. № 32. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-32-24> (дата звернення: 28.03.2023).

6. Набок Р.Ю. Механізми державного регулювання формування та розвитку циркулярної економіки : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02 «механізми державного управління»; Національний університет цивільного захисту України. Харків, 2021, 22 с.

7. Страпчук С.І. Сталый розвиток аграрних підприємств на засадах циркулярної економіки : моногр. Харків : ДБТУ; Львів : Вид-во «Новий Світ – 2000», 2022. 380 с.

8. Cascading use of biomass: opportunities and obstacles in EU policies. 2010.
9. Haney A., Krestyaninova O., Love Ch. The Circular Economy Boundaries and Bridges. Oxford, Said Business School, University of Oxford. 2019. URL: <https://www.sbs.ox.ac.uk/sites/default/files/2019-09/thecircular-economy.pdf> (дата звернення: 27.03.2023).
10. Houshyar A., Houshyar A., Sulaiman R. Review Paper on Sustainability in Manufacturing System. *Journal of Applied Environmental and Biological Sciences*. 2014. Vol. 4(4). P. 7–11. DOI: <https://doi.org/10.21272/jmmi.2021.4-15> (дата звернення: 21.03.2023).
11. Jawahir I.S., Bradley R. Technological Elements of Circular Economy and the Principles of 6R-Based Closedloop Material Flow in Sustainable Manufacturing. 13th Global Conference on Sustainable Manufacturing – Decoupling Growth from Resource Use. *Procedia CIRP* 40. 2016. P. 103–108.
12. Kirchherr J., Reike D., Hekkert M. Conceptualizing the circular economy: An analysis of 114 definitions. *Resources, Conservation and Recycling*. 2017. Vol. 127. P. 221–232.
13. Kyrylov Y., Hranovska V. Innovative alternative agricultural formations in Ukraine. Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development. *Lithuania*. 2016. Vol. 38. No. 3. P. 239–251.
14. Potting J., Hekkert M., Worrell E., Hanemaaijeret A. Circular Economy: Measuring Innovation in the Product Chain. Netherlands Environmental Assessment Agency, 2017. 46 p. URL: <https://www.pbl.nl/sites/default/files/cms/publicaties/pbl-2016-circular-economy-measuring-innovation-in-product-chains2544.pdf> (дата звернення: 12.04.2023).
15. Reduce Reuse, and Recycle Concept (the 3Rs”) and Life-cycle Economy. Governing Council of the United Nations Environment Programme. 2005. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/542126> (дата звернення: 30.03.2023).
16. Sauvé S., Bernard S., Sloan P. Environmental sciences, sustainable development and circular economy: Alternative concepts for trans-disciplinary research. *Environmental Development*. 2016. Vol. 17. P. 48–56.
17. Society 5.0. A people centric super – smart society Hitachi – U Tokyo Laboratory. Singapore : Springer, 2020. 177 p. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-981-15-2989-4>

References:

1. Hurochkina V., Budzynska M. (2020) Tsyrukuliarna ekonomika: ukraïnski realii ta mozhlyvosti dlia promyslovykh pidpriemstv [Circular economy: Ukrainian realities and opportunities for industrial enterprises]. *Ekonomichniy visnyk. Seriya: finansy, oblik, opodatkuvannia*, no. 5, pp. 52–64. DOI: <https://doi.org/10.33244/2617-5932.5.2020.52-64>
2. Zvarych I.Ya. (2019) Paradyhma hlobalnoi inkluzyvnoi tsyrkuliarnoi ekonomiky [The paradigm of the global inclusive circular economy]: dys. ... d-ra ekon. nauk: 08.00.02. Ternopil: TNEU, 512 p.
3. Karnaushenko A.S. (2022) Efektyvnist vprovadzhennia tekhnolohii blokchein v strakhuvannia [Efficiency of blockchain technology implementation in insurance]. *Efektivna ekonomika*, no. 11. Available at: <https://www.nayka.com.ua/index.php/ee/article/view/739> (accessed 17 March 2023).
4. Kononenko L.V., Yurchenko O.V. (2021) Nefinansova (sotsialna) zvitnist pidpriemstv ta tsili staloho rozvytku [The non-financial (social) multiplication of the primitives is the result of the strength of the permanent caravan]. *Advances in Technology and Science. Abstracts of XII International Scientific and Practical Conference*. Berlin, Germany. Available at: <http://surl.li/ifywk> (accessed 22 March 2023).
5. Kucher A.V., Kucher L.Iu., Pashchenko Yu.V. (2021) Tsyrukuliarna ekonomika v systemi staloho rozvytku ahrarnoho sektora v umovakh yevrointehratsii [Circular economy in the system of sustainable development of the agricultural sector in the context of European integration]. *Ekonomika ta suspilstvo*, no. 32. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-32-24> (accessed 28 March 2023).
6. Nabok R.Iu. (2021) Mekhanizmy derzhavnoho rehuliuвання formuvannia ta rozvytku tsyrkuliarnoi ekonomiky [Mechanisms of state regulation of the formation and development of the circular economy]: avtoref. dys. ... kand. nauk z derzh. upr.: 25.00.02 "mekhanizmy derzhavnoho upravlinnia"; Natsionalnyi universytet tsyvilnoho zakhystu Ukrainy. Kharkiv, 22 p.
7. Strapchuk S.I. (2022) Stalyi rozvytok ahrarnykh pidpriemstv na zasadakh tsyrkuliarnoi ekonomiky [Sustainable development of agricultural enterprises on the basis of circular economy]: monohr. Kharkiv: DBTU; Lviv: Vyd-vo "Novyi Svit – 2000", 380 p.
8. Cascading use of biomass: opportunities and obstacles in EU policies (2010).
9. Haney A., Krestyaninova O., Love Ch. (2019) The Circular Economy Boundaries and Bridges. Oxford, Said Business School, University of Oxford. Available at: <https://www.sbs.ox.ac.uk/sites/default/files/2019-09/thecircular-economy.pdf> (accessed 27 March 2023).

10. Houshyar A., Hoshyar A., Sulaiman R. (2014) Review Paper on Sustainability in Manufacturing System. *Journal of Applied Environmental and Biological Sciences*, vol. 4(4), pp. 7–11. DOI: <https://doi.org/10.21272/mmi.2021.4-15> (accessed 21 March 2023).

11. Jawahir I.S., Bradley R. (2016) Technological Elements of Circular Economy and the Principles of 6R-Based Closedloop Material Flow in Sustainable Manufacturing. 13th Global Conference on Sustainable Manufacturing – Decoupling Growth from Resource Use. *Procedia CIRP* 40, pp. 103–108.

12. Kirchherr J., Reike D., Hekkert M. (2017) Conceptualizing the circular economy: An analysis of 114 definitions. *Resources, Conservation and Recycling*, Vol. 127, pp. 221–232.

13. Kyrylov Y., Hranovska V. (2016) Innovative alternative agricultural formations in Ukraine. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development. Lithuania*, vol. 38, no. 3, pp. 239–251.

14. Potting J., Hekkert M., Worrell E., Hanemaaijeret A. (2017) Circular Economy: Measuring Innovation in the Product Chain. Netherlands Environmental Assessment Agency, 46 p. Available at: <https://www.pbl.nl/sites/default/files/cms/publicaties/pbl-2016-circular-economy-measuring-innovation-in-product-chains2544.pdf> (accessed 12 April 2023).

15. Reduce Reuse, and Recycle Concept (the 3Rs”) and Life-cycle Economy. Governing Council of the United Nations Environment Programme (2005). Available at: <https://digitallibrary.un.org/record/542126> (accessed 30 March 2023).

16. Sauvé S., Bernard S., Sloan P. (2016) Environmental sciences, sustainable development and circular economy: Alternative concepts for trans-disciplinary research. *Environmental Development*, vol. 17, pp. 48–56.

17. Society 5.0. A people centric super – smart society Hitachi – U Tokyo Laboratory (2020). Singapore: Springer, 177 p. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-981-15-2989-4>

УДК 631.164.23

DOI: <https://doi.org/10.32782/2708-0366/2023.16.23>**Степаненко С.В.**

кандидат економічних наук, докторант,
Державний біотехнологічний університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6132-328X>

Stepanenko Serhii

State Biotechnological University

ДИВЕРСИФІКАЦІЯ ДЖЕРЕЛ ІНКЛЮЗИВНОГО ІНВЕСТУВАННЯ АГРАРНИХ БІЗНЕС СУБ'ЄКТІВ

DIVERSIFICATION OF SOURCES OF INCLUSIVE INVESTMENT OF AGRICULTURAL BUSINESS SUBJECTS

Розв'язання життєво важливих для України завдань сталого розвитку та забезпечення стратегічної конкурентоспроможності вітчизняного агросектору вимагають опрацювання нетрадиційних підходів до пошуку механізмів і джерел інвестування галузі і сільських територій. Чисельні проблемні аспекти, з якими стикається агросектор протягом останніх років, поглиблюються та загострюються наявністю військового конфлікту у країні. За таких реалій аспекти обґрунтування джерел інвестиційного забезпечення постають домінуючим елементом механізму господарювання. Стаття присвячена дослідженню фактичної структури джерел інвестування бізнес-суб'єктів агросектору України та пошуку перспективних напрямів їх удосконалення. Аналіз показав, що основним джерелом фінансування інвестицій аграрних формувань, традиційно, залишається власний капітал. Це значно звужує масштаб інвестиційного потенціалу агросфери, розширення якого має відбуватись у напрямі інклюзивних трансформацій галузі і сільських територій. У зв'язку з цим у статті обґрунтовано ландшафт рамкової національної політики інклюзивного інвестування агробізнесу і сільських територій. Запропоновано ключові принципи інклюзивного інвестування агробізнес-структур. Досліджено окремі сучасні реалії зарубіжної практики інклюзивного інвестування, на засадах якої обґрунтовано напрями диверсифікації джерел інвестиційного забезпечення діяльності українських агрокомпаній. В основу методичного підходу до обґрунтування запропоновано покласти баланс інтересів всіх учасників агросупільного процесу, інструментарій управління ризиками інклюзивного агроінвестування, принципи змішаного фінансування та процеси цифровізації. Результати досліджень можуть бути використані аграрним бізнес-структурами, які віддані пріоритетам сталого розвитку у своїй корпоративній культурі управління.

Ключові слова: сільське господарство, сільські території, агроінвестиції, інклюзивність, сталий розвиток, інвестиційна привабливість.

It is necessary to solve the tasks of sustainable development that are vital for Ukraine and ensure the strategic competitiveness of the domestic agricultural sector today. This requires developing non-traditional approaches to finding mechanisms and sources of investment in the industry and rural areas. The numerous problematic aspects faced by the agricultural sector in recent years are deepened and exacerbated by a military conflict. Under such realities, parts of substantiation of sources of investment support become a dominant element of the management mechanism. The article is devoted to studying the structure of investment sources of business entities in the agricultural sector of Ukraine and searching for promising directions for their improvement. Own capital remains the primary source of financing investments in agrarian formations. This significantly narrows the scale of the investment potential of the agricultural sector; the expansion of which should take place in the direction of inclusive transformations of the industry and rural areas. The landscape of the framework national policy of inclusive investment of agribusiness and rural areas is substantiated in the article. The fundamental principles of inclusive investment in agribusiness structures are proposed here. Separate modern realities of the foreign practice of inclusive investment are investigated based on which the directions

of diversification of the sources of investment support for the activity of Ukrainian agricultural companies are substantiated. The balance of interests of all participants in the agro-social process, risk management tools of inclusive agro-investment, principles of mixed financing, and digitalization processes are the basis of the author's systematic approach. Mixed financing and social responsibility of agricultural businesses should become the economic basis for differentiating sources of inclusive investment of agricultural business entities. Research results can be used by agricultural business structures committed to sustainable development priorities in their corporate management culture.

Key words: agriculture, rural areas, agricultural investments, inclusiveness, sustainable development, investment attractiveness.

Постановка проблеми. Вирішення стратегічних завдань підвищення рівня добробуту населення України та забезпечення продовольчої безпеки нації неможливо розв'язати без пошуку дієвих підходів до фінансового забезпечення інклюзивного розвитку агросектору. Подолання існуючих інклюзивних розривів потребує надходження інвестицій у розвиток сільського господарства і сільських територій. Враховуючи значні обмеження бюджетного фінансового потенціалу України, вважаємо, що у значній мірі інвестиційне навантаження має брати на себе соціально відповідальний аграрний бізнес. Основними мотивами інклюзивних інвестиційних вкладень у розвиток сільськогосподарського виробництва і сільських територій з боку аграрного бізнесу мають стати досягнення стратегічних конкурентних переваг на засадах сталого розвитку агробізнесу і села.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науково-практичні засади організації процесу інвестування бізнес-суб'єктів аграрної сфери посідали вагоме місце у наукових розробках відомих економістів-аграрників. Значна кількість вчених [1, с. 56; 2, с. 8; 3, с. 15; 4, с. 108] інвестиційне забезпечення сільського господарства розглядають у контексті інноваційних трансформацій, які є базисом стратегічного розвитку сектору та забезпечення його конкурентоспроможності. Науковці визнають, що проблема інвестиційного забезпечення постає фундаментальною та однією з найбільш гострих для сільського господарства України, а за останніх років нестача обсягів вхідних інвестиційних потоків галузі виявлялась стримуючим фактором для набуття вітчизняним агробізнесом стратегічних конкурентних переваг на європейському та світовому ринках [5, с. 19]. Серед причини низького рівня інвестиційного забезпечення агробізнесу вчені називають недосконалу фінансову інфраструктуру [6, с. 141], юридичні та інституційні проблеми обігу ринку сільськогосподарських угідь [7, с. 64], недосконалий механізм страхування ризиків сільськогосподарських інвесторів та складні тенденції загального стану інвестиційного клімату України [8, с. 114]. Ми погоджуємось з результатами досліджень Мельника С.І., Свиноуса І.В., Фурман І.В. та інших вчених, які в якості однієї з основних причин низького рівня інвестиційного забезпечення агросфери визначають недосконалу структуру джерел інвестицій та обмежений доступ аграріїв до ринків тимчасово вільного капіталу [9, с. 15]. Разом з тим, інвестиційне забезпечення є основним елементом механізму управління стратегічними змінами підприємства та потребує ґрунтовного підходу до його опрацювання [10, с. 29].

Якість життя 42% населення світу залежить від сільського господарства, що вимагає сталого землекористування, яке неможливе без забезпечення соціальних та екологічних інвестицій у розвиток сільських територій [11, с. 87]. За останнє десятиріччя значно збільшились обсяги інвестування в об'єкти, пов'язані з чистою енергією, чистими технологіями, сталим аграрним виробництвом і продовольчою безпекою. Серед пріоритетних фінансових інструментів інвестування автори називають перспективними «зелені» та соціальні облигації [12, с. 172]. Ключовим мотивом інвесторів американських агрокомпаній є інвестиційна участь у створенні власних сталих ланцюгів утворення додаткової вартості [13, с. 220]. За умов тривалого військового конфлікту в Україні дані аспекти значно актуалізуються та потребують нестандартних

підходів до вирішення питання пошуку джерел забезпечення інвестиційної діяльності аграрних бізнес-суб'єктів.

Формування цілей статті. Метою статті є оцінка сучасної структури джерел інвестиційного забезпечення діяльності бізнес-суб'єктів аграрного сектору економіки України та обґрунтування пропозицій її удосконалення з урахуванням трендів інклюзивного розвитку.

Виклад основного матеріалу. Дослідження сучасних реалій діяльності бізнес-суб'єктів аграрного сектору України показали, що за теперішніх та майбутніх умов господарювання об'єктивною необхідністю постає поширення практики інклюзивного інвестування та нарощування обсягів інклюзивних агроінвестицій. У практичній діяльності інклюзивні інвестиції у сільське господарство та розвиток сільських територій проявляються у наступних формах: 1) розширення можливостей доступу аграріїв до ринків ресурсів і капіталу, створення сталих продуктових ланцюгів, рівність можливостей інтеграції, партнерства і співробітництва для агрокомпаній незалежно від їх масштабу і розміру; 2) різноманітність інвестиційних стратегій, проєктів та інвестиційних продуктів; 3) створення прозорого механізму залучення і використання інвестиційних ресурсів; 4) формування і ефективне функціонування спеціалізованої інфраструктури інклюзивного інвестування на засадах цифровізації та широкого доступу з боку всіх учасників аграрних відносин; 5) досягнення цілей сталого розвитку за рахунок інвестування екологічних та соціально-економічних проєктів розвитку сільського господарства і сільських територій; 6) скорочення інклюзивних розривів та підвищення рівня якості життя сільського населення. Проте, фактичні результати досліджень свідчать, що сьогодні такі напрями інвестування мають місце, переважно, у великих агрохолдингах, які мають високий рівень соціальної відповідальності бізнесу, високий рівень корпоративної культури та глибоке розуміння і сприйняття стандартів сталого розвитку. Як свідчать фактичні показники, за напрямками у структурі капітального інвестування сільського господарства у 2021 році максимальну питому вагу займало придбання та створення нових активів – 82,5%, придбання вживаних активів становила близько 8,1%, реконструкція та модернізація майна – 7,3%, капітальний ремонт техніки, обладнання, споруд – 2,1% [15].

Структура джерел капітальних вкладень аграрного сектору протягом останніх років представлена, в основному, власними коштами аграрних бізнес-суб'єктів, частка яких становила понад 90% (рис. 1).

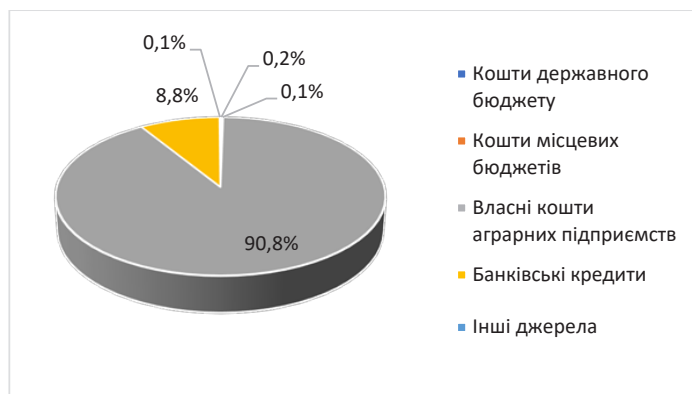

Рис. 1. Структура джерел капітальних інвестицій аграрних підприємств України у 2021 р., %

Джерело: побудовано автором за даними [15]

Питання пошуку джерел залучення інвестиційних потоків у аграрний сектор традиційно поставав одним з найбільш складних, проблемних та дискусійних. Волатильність факторів зовнішнього і внутрішнього бізнес-середовища та макроекономічна нестабільність, яка мала місце та відповідні наслідки тривалого періоду в Україні призвела до максимального збільшення частки власного капіталу аграрних формувань у структурі фінансового забезпечення капітальних вкладень у виробничу та соціальну агросферу. Ризикованість аграрного бізнесу поряд із недосконалими механізмами державної фінансової підтримки не забезпечили дію дієвих кредитно-фінансових важелів, які б могли доповнити обсяг інвестиційних потоків сільського господарства. Специфіка сільськогосподарського виробництва, зокрема, тваринницької галузі, потребує довгострокових інвестиційних потоків, вартість яких має бути економічно обґрунтованою та забезпечувати рівний інклюзивний доступ аграріїв до фінансових ресурсів на різних умовах та термінах їх використання. Разом з тим, надмірна комерціалізація кредитних ресурсів з боку фінансово-кредитних установ призвела до максимального зниження порогу інклюзивності та доступності тимчасових ресурсів для агровиробників, що також підвищило фінансовий тягар на власний капітал, як основне джерело фінансування інвестиційних проектів. Як наслідок, частка власного капіталу агроформувань у структурі інвестиційного забезпечення підвищилась до максимальних 90%. У свою чергу, такі тенденції позначились й на структурі джерел фінансування активів, яка за останні роки набула ознак різкого нарощування ступеня фінансово автономії та мінімального результату від використання ефекту фінансового левеґіджу. Співвідношення власного та залученого капіталу сільськогосподарських підприємств агросектору змістилось до пропорції 54%:46% (рис. 2).

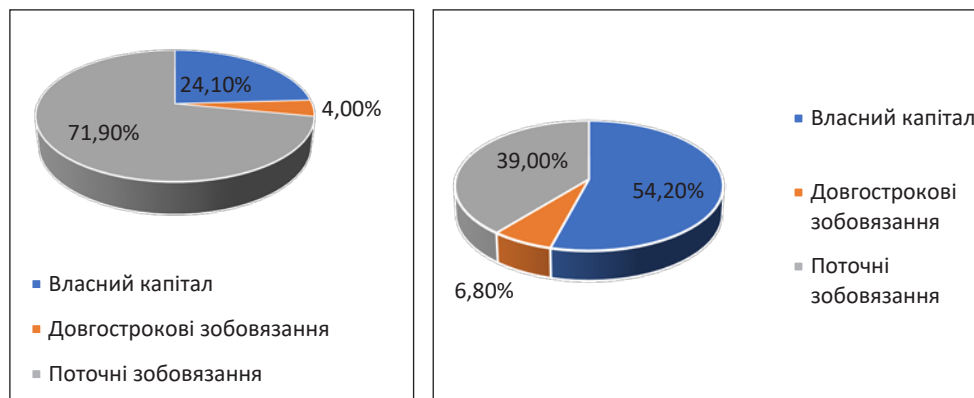

Рис. 2. Структура джерел капіталу сільськогосподарських підприємств відповідно 2017 р. та 2021 р., %

Джерело: побудовано автором за даними [15]

Такі тренди формують потенційні загрози обмеження розміру фінансового потенціалу підприємств аграрної сфери, звужують можливості використання позикових коштів та лімітують масштаби інвестиційної діяльності і обсягів власного капіталу.

Виявлені тенденції сфери інвестиційного забезпечення діяльності бізнес-суб'єктів аграрної сфери продемонстрували наявну необхідність диференціації їх складу, джерел та доцільність пошуку бізнес-моделей інвестування, яка б сприяла інклюзивному розвитку аграрного сектору та сільських територій.

Інклюзивне інвестування у найближчій перспективі має забезпечити формування агробізнес-ландшафту, у призмі інтересів якого органічно поєднуються цілі сталого розвитку сільського господарства і сільських територій, потреби теперішніх і майбут-

ніх поколінь, виникнуть передумови досягнення балансу між комерційними прагненнями і соціально-екологічними аспектами подальшого розвитку агросфери.

Політика диверсифікації та підвищення ступеня інклюзивності джерел інвестиційного забезпечення агровиробництва і сільських територій потребує створення відповідних передумов у вигляді політики мобілізації приватних інвестицій та підвищення рівня соціальної відповідальності донорів капіталу. Залучення інвестицій у розвиток інклюзивного сільського господарства залежить від широкого набору стратегій, які мають виходити за межі суто аграрної політики та враховувати реалії галузевої та макроекономічної політики держави. Такими реаліями і інвестиційними акцентами за сучасних умов постають: пріоритети екологічної та соціальної складових сталого розвитку агробізнесу та сільських територій; загальна інвестиційна політика у межах національної економіки та агросфери; ступень соціальної відповідальності аграрного бізнесу; наявність та функціонал інклюзивної інвестиційної інфраструктури в країні; умови розвитку фінансового сектору; наявність та потенціал людського капіталу, інноваційного розвитку та науково-практичної підтримки інновацій, зокрема, фінансового походження; дієвість механізмів ризик агроменеджменту (рис. 3).

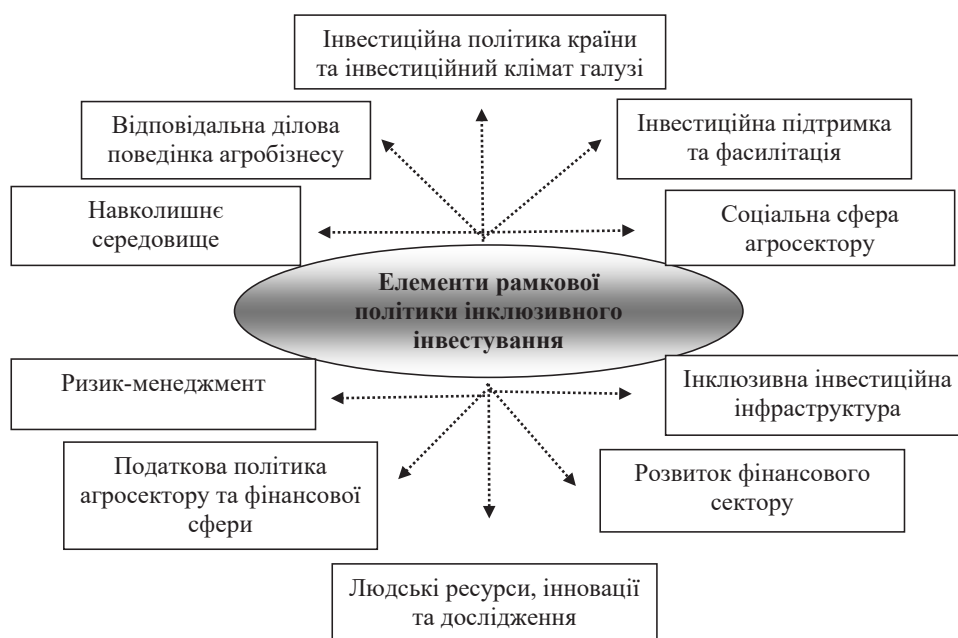

Рис. 3. Умови забезпечення диверсифікації інвестиційних джерел інклюзивного розвитку агробізнесу та сільських територій

Джерело: авторська розробка

Якість умов забезпечення диверсифікації інвестиційних джерел інклюзивного розвитку аграрних бізнес-суб'єктів здійснює безпосередній вплив на рішення вітчизняних та іноземних донорів інвестиційного капіталу. У даному напрямі площина рамкової політики інклюзивного інвестування у вітчизняне сільське господарство має бути узгодженою у частині відсутності дискримінації донорів капіталу, має забезпечувати надійний доступ до аграрно-природних активів, до ринків ресурсів, продукції, забезпечити дію ефективних механізмів для виконання інвестиційних контрактів і відповідних компенсацій.

Ключовими напрямками формування рамкової політики інклюзивного інвестування, на нашу думку, повинні виявитись наступні: 1) узгодження галузевої аграрної

політики (сільське господарство, торгівля, агроінновації, фінансова інфраструктура тощо) з аграрними інвестиційними стратегіями; 2) створення прозорого, зрозумілого, стабільного та передбачуваного податкового середовища для залучення додаткового інвестиційного капіталу; 3) створення механізмів громадських консультацій із залученням зацікавлених сторін, зокрема, інвесторів для покращення якості регулювання фінансових потоків галузі; 4) забезпечення гарантованого права на землю; 5) створення чіткої правової системи регулювання виконання договірних зобов'язань та можливих інвестиційних конфліктів; 6) загальнодержавні пріоритети сталого розвитку та домінування соціально-екологічних інтересів суспільства за умов захисту економічних інтересів власників капіталу.

У контексті реалізації запропонованих напрямів політики інклюзивного інвестування мають бути дотримані відповідні принципи, використання яких орієнтовано на досягнення цілей і завдань сталого господарювання бізнес- суб'єктів аграрного сектору економіки України (рис. 4).

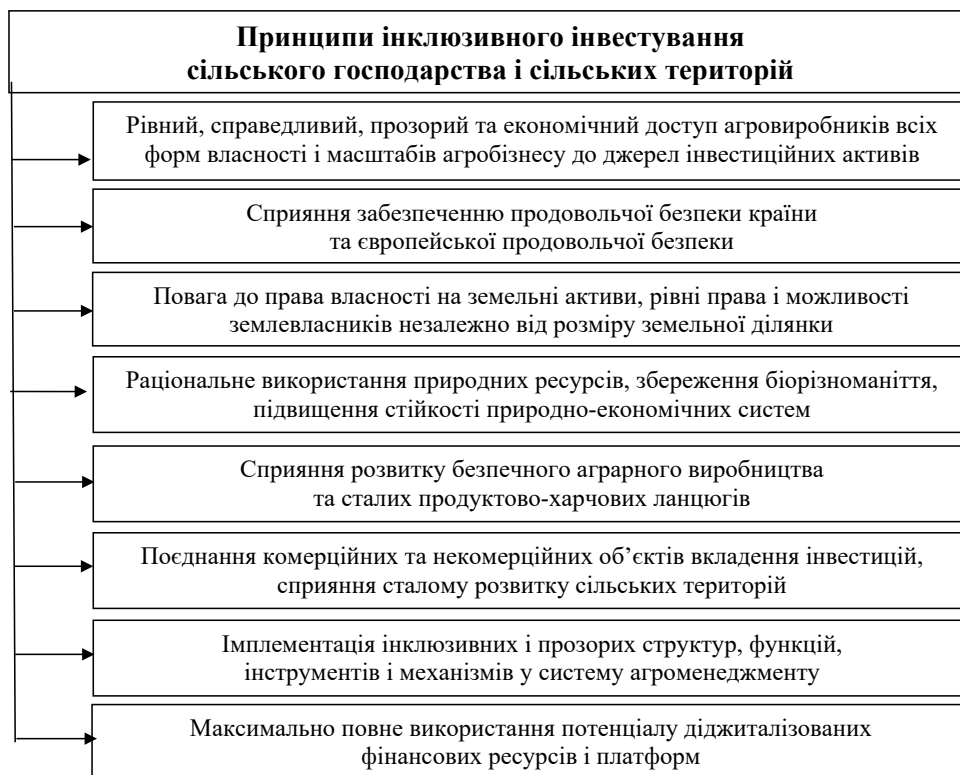

Рис. 4. Основні принципи інклюзивного інвестування розвитку агровиробництва та сільських територій

Джерело: авторська розробка

Пріоритетного значення для реалізації можливостей диверсифікації джерел інвестиційного забезпечення для інклюзивного розвитку бізнес- суб'єктів агросфери має наявність та функціонал спеціалізованої фінансової інфраструктури, зокрема, агентства зі сприяння інвестиціям. В Україні сьогодні у рамках дії фонду підтримки реформ створений Офіс залучення інвестицій, який є дорадчим органам при КМУ. Ключовими функціями Офісу є сприяння покращення інвестиційного клімату у країні, надання

допомоги донорам інвестиційного капіталу та генерування інвестиційного потенціалу національної економіки України. Крім того, створена і функціонує громадська організація Всеукраїнська агенція інвестицій зі сталого розвитку, діяльність якої орієнтована пріоритетно на залучення інвестицій під «зелені» проекти, у т. ч. у сільському господарстві (біоенергетичні рішення). Зважаючи на завдання інклюзивного розвитку бізнес-суб'єктів аграрного сектору та сільських територій та виникнення нових ризиків, пов'язаних з підвищенням рівня інклюзивності і сталості аграрного бізнесу, діяльність таких національних агентств має бути доповнена у частині врахування найважливіших аспектів, які стосуються практики гарантування (страхування) інвестиційних рішень. Прикладом такої діяльності є Американська міжнародна фінансова корпорація розвитку, яка на постійній основі забезпечує страхування інвестиційних ризиків донорів капіталу. Наразі в Україні Міністерством економіки планується створення спеціалізованого трастового фонду для страхування ризиків інвесторів. Вважаємо, що у концепті діяльності такого фонду виключне значення має відводитись питанням активізації залучення інвестиційних потоків у агросферу за умови дотримання критеріїв і принципів інклюзивного інвестування та сталого розвитку сільського господарства.

Управління ризиками, які зростають за умов імплементації принципів інклюзивного сталого агроменеджменту у практичну площину діяльності бізнес-суб'єктів, у найближчій перспективі стане домінуючим фактором успіху нарощування інвестиційних потоків галузі та диверсифікації їх джерел. Для вирішення даної проблеми необхідним є створення змішаної фінансової екосистеми, у яку мають входити державні інвестори, приватні, філантропічні донори інвестиційного капіталу та інші інвестори. Інвестори мають розуміти та чітко уявляти цінність диверсифікованого інвестиційного портфелю, яка притаманна моделям змішаного фінансування, що дозволяє знизити та розподілити ризик інвестиційних рішень. Диверсифікація інвестиційного портфелю та залучення більшої кількості відповідальних інвесторів, які нарощують власний іміджевий капітал за рахунок участі у інклюзивних і сталих проєктах розвитку сільського господарства, покращує профілі ризиків об'єктів сільськогосподарського інвестування та підвищує цінність соціально відповідальних вкладень капіталу. Функції гарантування інклюзивних інвестицій має взяти на себе одне з профільних державних агенцій, яке б забезпечило відшкодування можливих втрат інвестиційного капіталу, пов'язаних з інвестування у проєкти сталого аграрного розвитку, забезпечило технічну підтримку та сформувало гарантійний базис для покращення іміжду аграрного сектору України як надійної сфери вкладення капіталу.

Потенціал диверсифікації джерел інвестиційного забезпечення інклюзивного розвитку аграрного сектору, крім інвестиційного клімату, має високий рівень залежності від діючого інструментарію фінансово-кредитної політики центрального банку. НБУ має виключну прерогативу створення гібридних фінансових інструментів, які за своїм характером можуть забезпечити ефект стимулювання сталого розвитку агросфери і сільських територій та гнучкої адаптації до реалій і потреб агроформувань. Серед таких фінансових інструментів слід відмітити: пільгові періоди та компенсаційні відсоткові ставки для агрокомпаній з кращими показниками інклюзивного розвитку (соціальні, екологічні та економічні показники господарської діяльності, індикатори участі у відродженні сільських територій); зниження регулятивних резервів капіталу та боргових застав; дозвіл на перекредитування; надання спеціалізованих кредитів «сталості» та «інклюзивності» аграрного розвитку; пільгові кредити для відновлення та збереження біорізноманіття.

Виключною передумовою диверсифікації інвестиційних джерел для досягнення цілей інклюзивного розвитку агросектору та сільських територій є досягнення балансу інтересів всіх зацікавлених сторін, які виконують певні функції у системі управління сільським господарством на всіх рівнях: держави, міністерств, відомств і профільних інституційних установ, місцевих органів самоврядування, приватних осіб, донорів

капіталу, аграрних виробників, мешканців сільських територій, соціально активних груп тощо. Виключно важливою та пріоритетною постає активізація міжгалузевої співпраці на принципах рівноправної участі та можливості задоволення інтересів учасників агропромислових та агропродовольчих ланцюгів вартості. Пряме економічне міжгалузеве співробітництво і координація учасників таких інклюзивних агроланцюгів формує передумови скорочення кількості посередників, підвищення ступеня прозорості постачання, мінімізації економічних витрат та нарощування частки доданої вартості всіх підгалузей агропродовольчої системи.

Процес диверсифікації інвестиційних джерел для потреб інклюзивного розвитку бізнес-структур аграрного сектору передбачає використання механізму змішаного фінансування та диференціацію традиційного для агровиробників набору фінансових інструментів і інвестиційних рішень. Вимогою сьогодення є поява та використання потенціалу нових структур фінансування агросектору (міжнародної грантової допомоги, капіталу соціально відповідальних сталих інвестиційних установ і фондів, трастових фондів гарантування інклюзивних інвестицій тощо). Необхідним є також досягнення ефекту масштабування набору інвестиційних інструментів. Використання власного капіталу аграрних компаній, як основи здійснення інвестицій у подальший інклюзивний розвиток, вимагає його нарощування з метою страхування потенційних ризиків сталого господарювання. Розширення портфелю інвестиційних рішень для досягнення цілей інклюзивного розвитку агрокомпаній можливо за рахунок «зелених» облігацій, пільгових кредитних ліній, субординованих кредитів. Покриття ринкових ризиків, пов'язаних з рухом агропродукції та нестабільністю агроланцюгів можливо за рахунок використання інструментів цінного страхування, що підвищить рівень довіри інвесторів до об'єкту інвестиційних вкладень. Грантові інвестиційні рішення можуть набувати нового дизайну за рахунок розробки нових бізнес-моделей інклюзивного розвитку агросектору і сільських територій, які враховують інтереси України та країн, які є експортерами української агропродукції і продуктів харчування (країни ЄС).

У сучасних умовах посилення глобалізаційних та інтеграційних зав'язків пошук інвестиційних джерел та розробка механізмів їх диференціації мають набувати глобального характеру та масштабу, що значно збільшує їх потенціал та рівень інклюзивності доступу до них з боку агровиробників. У якості таких механізмів для агросектору України можна запропонувати створення або участь у цифрових фінансових донорських платформах, які діють з принципами глобального та національного співробітництва. Донорська платформа для інклюзивного розвитку аграрних бізнес-суб'єктів і сільських територій уявляє собою форму активного партнерства, що реалізується у межах інформаційної мережі потенційних донорів капіталу, які спеціалізуються на питанні забезпечення продовольчої безпеки та сталого розвитку агросфери. Прикладом такого механізму залучення інвестицій у інклюзивний розвиток сільських територій є Global Donor Platform on Rural Development (GDPRD), кількість учасників якої дорівнює та включає країни ЄС, Канаду, США. Головною метою GDPRD є зміцнення комунікацій між донорами інвестиційного капіталу у якості основи для пошуку об'єктів інвестування для підвищення ефективності і сталості продовольчих систем і розвитку сільських районів. Основними функціями глобальної стратегічної інвестиційної платформи є: комунікація між учасниками та акумуляція фінансових ресурсів, що мають інвестиційну спрямованість; диверсифікація операційних модальностей, визначення стратегічних пріоритетів та об'єктів інклюзивного агроінвестування; мобілізація потенціалу для досягнення глобальних цілей сталого інклюзивного розвитку продовольчих систем і сільських районів; розширення бази учасників та акумуляція додаткових фінансових ресурсів для підтримки інвестиційних витрат.

Висновки. Проведені наукові дослідження показали, що проблема інвестиційного забезпечення сільськогосподарських формувань є однією з ключових для аграрного сектору України. За сучасних умов та з урахуванням стратегічних перспектив досяг-

нення цілей сталого розвитку пріоритетного значення набувають інклюзивні інвестиції у сільське господарство та сільські території. Реалізація таких інвестицій потребує пошуку відповідних джерел, основними з яких для українських аграрних підприємств сьогодні постає власний капітал, частка якого займає понад 90%. Інвестиційні процеси за останні роки у агросекторі економіки України визначались низькою складних тенденцій і умов, які призвели до істотних зрушень у структурі власного і залученого капіталу агроформувань та практично нівелювали потенційний ефект фінансового леверіджу для більшості агроструктур. Такі реалії призвели до необхідності пошуку варіантів диверсифікації джерел інклюзивного інвестування, для яких мають бути створені відповідні передумови у межах єдиної національної рамкової політики інклюзивного розвитку аграрного сектору і сільських територій. Реалізація такої політики має передбачати відповідні принципи інклюзивного інвестування агросектору і сільських територій, серед яких слід відмітити: рівність, справедливість, прозорість, можливість доступу до ринків капіталу, забезпечення продовольчої безпеки, формування сталих агроландшопів, вирішення соціальних та екологічних проблем сільських територій, максимальне використання потенціалу діджиталізації. Економічним базисом диференціації джерел інклюзивного інвестування аграрних бізнес суб'єктів має стати змішане фінансування та соціальна відповідальність аграрного бізнесу.

Список використаних джерел:

1. Захарчук О.В. Інноваційно-інвестиційне забезпечення розвитку сільського господарства України. *Економіка АПК*. 2020. № 9. С. 53–60.
2. Лупенко Ю.О., Захарчук О.В., Моголова М.М. Наукове забезпечення техніко-технологічного оновлення аграрного виробництва в Україні. *Економіка АПК*. 2017. № 5. С. 5–12.
3. Крюкова І.О. Пріоритети розвитку інвестиційної діяльності в аграрному секторі України у контексті сучасних європейських тенденцій. *Інноваційна економіка*. 2021. № 1. С. 12–19.
4. Павленко І.П., Білінська В.Ю. Інноваційно-інвестиційне забезпечення розвитку сільського господарства в Україні. *Теоретичні та прикладні питання економіки*. 2015. № 1 (30). С. 104–112.
5. Гарбар Ж.В., Майбородюк К.С. Інвестиційне забезпечення інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 12. С. 18–22.
6. Козяр Н.О. Організаційно-економічні засади функціонування інфраструктури інвестиційної діяльності в аграрному секторі України. *Інноваційна економіка*. 2020. № 7-8. С. 139–144.
7. Кушнір С.О., Журавльова А.К. Інвестиції в сільськогосподарську галузь України: реалії та перспективи у зв'язку з відкриттям ринку землі. *Підприємство та інновації*. 2020. Вип. 12. С. 63–68.
8. Маргасова В., Вдовенко Н. Інвестиційне забезпечення розвитку аграрного сектору з урахуванням структурних змін для груп суспільних інтересів. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2022. № 4(32). С. 109–119.
9. Мельник С.І., Свиноус І.В., Фурман І.В., Трофімова Г.В., Стариченко Є.М. Інвестиційна діяльність сільськогосподарських підприємств в умовах трансформаційних процесів. *Економіка та держава*. 2021. № 11. С. 14–19.
10. Власенко Т.А. Формування механізму управління стратегічними змінами підприємства. *Актуальні проблеми інноваційної економіки*. 2019. № 3. С. 25–32.
11. Aznar-Sánchez J., Piquer-Rodríguez V., Velasco-Muñoz J. Manzano-Agugliario F. Worldwide research trends on sustainable land use in agriculture. *Land Use Policy*. 2019. № 87. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2019.104069>
12. Zhan J., Santos-Paulino U. (2021) Investing in the Sustainable Development Goals: Mobilization, channeling, and impact. *Journal of International Business Policy*. № 4. P. 166–183. URL: <https://link.springer.com/article/10.1057/s42214-020-00093-3> (дата звернення: 10.05.2023).
13. Van Zanten J.A., Tulder R. Multinational enterprises and the Sustainable Development Goals: An institutional approach to corporate engagement. *Journal of International Business Policy*. 2018. № 1(3). P. 208–233. DOI: <https://doi.org/10.1057/s42214-018-0008-x>
14. Накісько О.В., Руденко С.В. Державна підтримка агропромислового комплексу в контексті інноваційно-інвестиційного відтворення. *Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка*. 2015. Вип. 161. С. 239–245.

15. Сільське господарство України 2021. URL: http://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2020/zb/09/zb_sg_Ukr_2021.pdf (дата звернення: 10.05.2023).

References:

1. Zakharchuk O.V. (2020) Innovatsiino-investytsiine zabezpechennia rozvytku silskoho hospodarstva Ukrainy [Innovative investment support for the development of agriculture in Ukraine]. *Ekonomika APK*, no. 9, pp. 53–60.

2. Lupenko Yu.O., Zakharchuk O.V., Mohylova M.M. (2017) Naukove zabezpechennia tekhniko-tehnologichnoho onovlennia ahrarnoho vyrobnytstva v Ukraini [Scientific support for technical and technological renewal of agricultural production in Ukraine]. *Ekonomika APK*, no. 5, pp. 5–12.

3. Kriukova I.O. (2021) Priorytety rozvytku investytsiinoi diialnosti v ahrarnomu sektori Ukrainy u konteksti suchasnykh yevropeyskykh tendentsii [Priorities of the development of investment activity in the agricultural sector of Ukraine in the context of modern European trends]. *Innovatsiina ekonomika*, no. 1, pp. 12–19.

4. Pavlenko I.P., Bilinska V.Iu. (2015) Innovatsiino-investytsiine zabezpechennia rozvytku silskoho hospodarstva v Ukraini [Innovative investment support for the development of agriculture in Ukraine]. *Teoretychni ta prykladni pytannia ekonomiky*, no. 1 (30), pp. 104–112.

5. Harbar Zh.V., Maiborodiuk K.S. (2021) Investytsiine zabezpechennia innovatsiinoho rozvytku silskohospodarskykh pidpriemstv Ukrainy [Investment support for innovative development of agricultural enterprises of Ukraine]. *Investytsii: praktyka ta dosvid*, no. 12, pp. 18–22.

6. Koziar N.O. (2020) Orhanizatsiinoho-ekonomichni zasady funktsionuvannia infrastruktury investytsiinoi diialnosti v ahrarnomu sektori Ukrainy [Organizational and economic principles of the functioning of the infrastructure of investment activities in the agrarian sector of Ukraine]. *Innovatsiina ekonomika*, no. 7-8, pp. 139–144.

7. Kushnir S.O., Zhuravlova A.K. (2020) Investytsii v silskohospodarsku haluz Ukrainy: realii ta perspektyvy u zviazku z vidkryttiam rynku zemli [Investments in the agricultural sector of Ukraine: realities and prospects in connection with the opening of the land market]. *Pidpriemnytstvo ta innovatsii*, vol. 12, pp. 63–68.

8. Marhasova V., Vdovenko N. (2022) Investytsiine zabezpechennia rozvytku ahrarnoho sektoru z urakhuvanniam strukturnykh zmin dlia hrup suspilnykh interesiv. [Investment support for the development of the agrarian sector taking into account structural changes for public interest groups]. *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia*, no. 4(32), pp. 109–119.

9. Melnyk S.I., Svyynous I.V., Furman I.V., Trofimova H.V., Starychenko Ye.M. (2021) Investytsiina diialnist silskohospodarskykh pidpriemstv v umovakh transformatsiinykh protsesiv [Investment activity of agricultural enterprises in the conditions of transformational processes]. *Ekonomika ta derzhava*, no. 11, pp. 14–19.

10. Vlasenko T.A. (2019) Formuvannia mekhanyzmu upravlinnia stratehichnymy zminamy pidpriemstva [Formation of the mechanism of management of strategic changes of the enterprise]. *Aktualni problemy innovatsiinoi ekonomiky*, no. 3, pp. 25–32.

11. Aznar-Sánchez J., Piquer-Rodríguez V., Velasco-Muñoz J. (2019) Manzano-Agugliaro F. Worldwide research trends on sustainable land use in agriculture. *Land Use Policy*, no. 87. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2019.104069>

12. Zhan J., Santos-Paulino U. (2021) Investing in the Sustainable Development Goals: Mobilization, channeling, and impact. *Journal of International Business Policy*, no. 4, pp. 166–183. Available at: <https://link.springer.com/article/10.1057/s42214-020-00093-3> (accessed May 10, 2023).

13. Van Zanten J.A., Tulder R. (2018) Multinational enterprises and the Sustainable Development Goals: An institutional approach to corporate engagement. *Journal of International Business Policy*, no. 1(3), pp. 208–233. DOI: <https://doi.org/10.1057/s42214-018-0008-x>

14. Nakisko O.V, Rudenko S.V. (2015) Derzhavna pidtrymka ahropromyslovoho kompleksu v konteksti innovatsijnno-investytsijnoho vidtvorennia [State support of the agro-industrial complex in the context of innovation and investment reproduction]. *Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho tekhnichnoho universytetu sil'skoho hospodarstva imeni Petra Vasylenka*, vol. 161, pp. 239–245.

15. The official site of State Statistics Service of Ukraine (2023) Silske hospodarstvo Ukrainy 2021 [Agriculture of Ukraine 2021]. Available at: http://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2020/zb/09/zb_sg_Ukr_2021.pdf (accessed May 10, 2023).

РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

UDC 338:48

DOI: <https://doi.org/10.32782/2708-0366/2023.16.24>

Alieshchenko Liudmyla

Assistant of the Department of Management and Information Technologies,
Kherson State Agrarian and Economic University
(Kherson / Kropyvnytskyi)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7119-2922>

Алещенко Л.О.

Херсонський державний аграрно-економічний університет
(м. Херсон / м. Кропивницький)

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS OF USING STRATEGIC TOOLS FOR EFFECTIVE DEVELOPMENT OF TOURISM BUSINESS ENTITIES

ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ СТРАТЕГІЧНИХ ІНСТРУМЕНТІВ ЕФЕКТИВНОГО РОЗВИТКУ СУБ'ЄКТІВ ТУРИСТИЧНОГО БІЗНЕСУ

The optimization of the economic mechanism for entrepreneurship development in the tourism sector of Ukraine is based on profound economic reforms, integration of the national economy into the global market, selection of adapted models of economic management, and the utilization of innovative mechanisms and methods for managing the development of tourism entities in a changing and unpredictable market environment. This will contribute to accelerating the pace of economic growth in the industry. At the present stage of reforming the entire economic system at the macro and micro levels, it becomes extremely important in the tourism sector to change the management system, adapt the functions and tasks of management through the adoption of efficient and effective decisions by individual entities. To successfully accomplish these tasks, thorough research is required on theoretical, methodological, and practical aspects of applying strategic instruments to ensure the effective development of tourism entities. The object of the study is the marketing, socio-economic, and financial-economic activities of tourism business entities as a distinct and specific type of entrepreneurial activity that leads to the creation of tourism products. The subject of the research is the system of strategic management tools for the activities of entities in the tourism industry. The practical application of this approach should be characterized by its appropriateness at the national, regional, and microeconomic levels of the economy.

Key words: strategic management, strategic tools, theoretical and methodological aspects of effective management, management, tourism, tourism business entity, regional development.

Оптимізація економічного механізму розвитку підприємництва в сфері туризму в Україні потребує комплексного підходу та реалізації різних заходів. Однією з ключових складових успішної оптимізації є проведення глибоких економічних реформ, спрямованих на створення сприятливого і прозорого бізнес-середовища. Це може включати спрощення процедур реєстрації та ліцензування туристичних підприємств, удосконалення податкової системи, зниження бюрократичних перешкод та стимулювання підприємницької активності. Інтеграція національної економіки в світове господарство також є важливим аспектом оптимізації. Розширення міжнародних туристичних зв'язків, привабливість для іноземних інвесторів та

розвиток міжнародної співпраці можуть сприяти залученню нових технологій, капіталу та експертизи, що сприятиме підвищенню конкурентоспроможності українського туризму. Вибір адаптованих моделей економічного управління є необхідним для ефективного розвитку сфери туризму. Це може включати застосування сучасних інструментів маркетингу, стратегічного планування, управління якістю та інших методів, що сприяють підвищенню ефективності та результативності діяльності туристичних суб'єктів. Крім того, використання інноваційних механізмів і методів управління розвитком туристичних суб'єктів дозволить адаптуватись до змінюючогося і непередбачуваного ринкового середовища. Це може включати впровадження сучасних технологій у галузі туризму, створення інноваційних продуктів та послуг, а також покращення управлінських процесів. Важливою складовою оптимізації економічного механізму розвитку підприємництва в сфері туризму є також забезпечення сталого розвитку. Це означає збалансоване поєднання економічних, соціальних та екологічних аспектів. Підприємства повинні брати до уваги вплив своєї діяльності на навколишнє середовище, культурну спадщину та місцеве населення, працювати на користь сталого розвитку регіонів та країни в цілому. Успішна оптимізація економічного механізму розвитку підприємництва в сфері туризму в Україні залежить від впровадження комплексу заходів, спрямованих на покращення бізнес-середовища, використання сучасних управлінських інструментів, застосування інноваційних методів та забезпечення сталого розвитку. Це допоможе зробити український туризм більш конкурентоспроможним на світовому ринку та сприятиме збільшенню його внутрішнього потенціалу для економічного зростання. Об'єктом дослідження є маркетингова, соціально-економічна та фінансово-господарська діяльність суб'єктів туристичного бізнесу як окремого особливого виду підприємницької діяльності, що призводить до створення туристичного продукту. Предметом дослідження виступає система інструментів стратегічного управління діяльністю суб'єктів туристичної галузі. Особливістю практичного застосування цього підходу повинна стати доцільність його використання на національному, регіональному та мікроекономічному рівнях господарювання.

Ключові слова: стратегічне управління, стратегічні інструменти, теоретичні та методологічні аспекти ефективного управління, менеджмент, туризм, суб'єкт туристичного бізнесу, туризм, розвиток регіонів.

Formulation of the problem. The improvement of the economic mechanism for entrepreneurship development in the tourism sector of Ukraine is based on deepening economic reforms, integration of the national economy into the global market, selection of adapted models of economic management, and the application of innovative mechanisms and methods for managing the development of tourism entities in a changing and unpredictable market environment. This will ensure the acceleration of economic growth in the industry.

At the current stage of reforming the entire economic system at the macro and micro levels, there is an objective need for a change in the entire management system, adaptation of the functions and tasks of management based on the adoption of efficient and effective decisions by individual entities in the tourism sector. To successfully accomplish these tasks, thorough research is required on the theoretical, methodological, and practical aspects of using strategic instruments to ensure the effective development of entities in the tourism sector.

Analysis of recent research and publications. Analysis of scientific publications on the research topic indicates that methodological issues related to the essence and importance of management systems in the tourism sector have attracted the attention of a significant number of researchers, whose works reflect a high degree of dynamism in the investigated areas of practical and scientific activities.

From our perspective, the development of a unified methodology for assessing the strategic toolkit of the tourism sector and the activities of tourism enterprises and entrepreneurs is promising for further research. This would enable the use of defined (standard) indicators and evaluation criteria in conducting various studies in the field of tourism, including the application of modern information technologies.

Formulation of the purpose of the article. To analyze the theoretical and methodological aspects of using strategic tools to ensure effective development of entities in the tourism industry.

Presentation of the main research material. In the current conditions of tourism development in Ukraine, the following methodological aspects should be taken into account:

– The evolution of the strategic management concept and its systemic tools, which allows identifying the patterns of each stage of the management system's development for tourism entities and predicting their changes.

– New conditions, factors, and peculiarities of improving the theory and practice of strategic management for business entities, which helps understand the specifics of the current stage of its development in the domestic economy and develop recommendations for the systematic use of traditional and innovative tools.

Due to the constant changes in the external environment's impact on the tourism industry, there is a need to determine strategic management tools for effective control of tourism business entities to implement regional and national tourism development programs. The high level of competition in the tourism service market requires entrepreneurial structures not only to seek high economic benefits in the current period but also to maximize the use of strategic management tools, achieve sustainable development indicators, and mitigate the risks of negative market trends.

Economic analysis of the market environment is the basis for correctly defining the strategic mission and objectives in the market, as well as the foundation for the effective functioning of tourism entities and the achievement of set goals.

The methodological aspects of managing entities operating in the tourism industry involve clear and scientifically justified characteristics of the object, subject, and methodological toolkit for evaluating the effectiveness of managerial decisions.

The main task of strategic management is to ensure maximum stability and effectiveness in the operations of tourism enterprises, as well as systematic development and achievement of strategic goals. In the process of managing activities, other partial tasks (functions) of tourism business entities are also addressed (Figure 1).

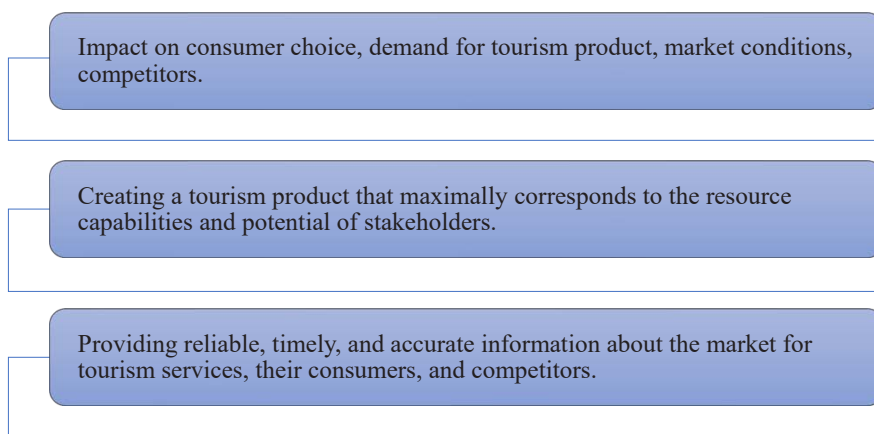

Figure 1. Functions of tourism business entities

The object of the study is the marketing, socio-economic, and financial-economic activities of tourism business entities as a separate and distinctive type of entrepreneurial activity, which results in the creation of a tourism product.

The characteristics of tourism business entities' activities are determined by:

– The specific components of the tourism product, which are services that satisfy a complex set of personal consumer demands related to exploration, leisure, wellness, and personal development.

– The synergistic effect of interaction and coordination with entities from other sectors of the economy, such as recreation, the historical-cultural sector, and the hotel-restaurant business.

The subject of the study is the system of strategic management tools for the activities of tourism industry entities. The practical application of this approach should be characterized by its suitability for use at the national, regional, and microeconomic levels of the economy.

The algorithm for assessing the feasibility of using strategic management tools and making appropriate and effective management decisions for the development of entities in the tourism industry involves the following sequence of actions:

- Identifying the necessary information sources and the scope of information required for developing strategic plans.
- Substantiating a system of indicators that characterize the effectiveness of applying strategic management tools at the level of individual business entities in the tourism sector.
- Accumulating, systematizing, and analyzing data and the results of the conducted research.
- Making strategic management decisions and implementing effective strategic management tools in practice.

In the system of strategic management, it is important to consider the components of effective development in the tourism industry, which include the comprehensive utilization of tourism resources, tourism zoning, setting priorities for different types of tourism and territories, optimal tourism development within specific areas while determining the maximum allowable load on tourist attractions, and evaluating the impact of tourism activities on the environment.

In the strategic management system of tourism entities, the following characteristics of business processes and activities should be taken into account:

- The industry-specific characteristics of the tourism sector result in the presence of a large number of tour operators and travel agents that classify themselves as small businesses.
- The specialized tourist formations are small in size, with only a few major tourist agencies operating in Ukraine. Others rely on their offerings or develop their own locally significant tourist routes.
- The level of concentration and cooperation among entities operating in the tourism sector is low due to the initial stages of formation and development.
- Tourist agencies mainly specialize in selling foreign tours from major tour operators, while the domestic tourism system is still emerging, making it an additional area for investment.
- The potential for tourism development and the achievement of strategic goals depend on the growth of income and living standards, the establishment of an internal tourism system, diversification of its types and directions, government policies in the industry, and support systems.
- The management levels in the tourism industry, including the state, regional, and business entity levels, have specific features in the formation and implementation of strategic development plans.
- The qualification level of management and personnel in the tourism industry is relatively low. It is necessary to establish an education system at the level of worker – junior bachelor – bachelor – master in the field of tourism.

In strategic management, the activities of tourism enterprises and organizations should be directed not only towards prediction and forecasting but also towards actively preparing for future event developments and creating situations that are closely aligned with the set goals and objectives during the implementation of the strategy. Therefore, strategic tools for effective entrepreneurship development in the tourism industry are an essential component of the practical realization of strategic tasks.

The formation of a methodological management framework in the tourism industry is significantly influenced by a system of indicators that comprehensively characterizes and provides an economic evaluation of the efficiency of managerial decision-making at all stages of creating, shaping, and implementing the tourism product. A comprehensive approach, based on considering the internal potential of the economic entity and the external

environment in which the tourism industry develops within the country and globally, enables the methodological and scientifically substantiated determination of management criteria and their methodological support. The system of indicators should reflect the real processes of the industry as a whole and individual entities, their dynamic changes, the results of activities, the feasibility of initiating and conducting tourism business, and the creation of an integrated tourist-recreational territorial system.

The indicators of socio-economic efficiency in the tourism sector proposed by Mironov Yu.B., Mironova M.I. include: the share of the tourism industry in the country's GDP, %; the number of tourists per 1000 inhabitants, individuals; the number of tourists per unit capacity of all accommodation facilities, including special ones, individuals/place; investments in fixed capital for the development of collective accommodation facilities, million UAH; the utilization coefficient of the room stock; the number of seats in public catering facilities per 1000 inhabitants, seats; turnover of public catering per capita, UAH/person [1]. Based on the analysis of scientific research on the topic and the practical experience of tourism industry professionals, the following sequence of actions is considered a logical framework for evaluating the effectiveness of the adopted management system (Figure 2).

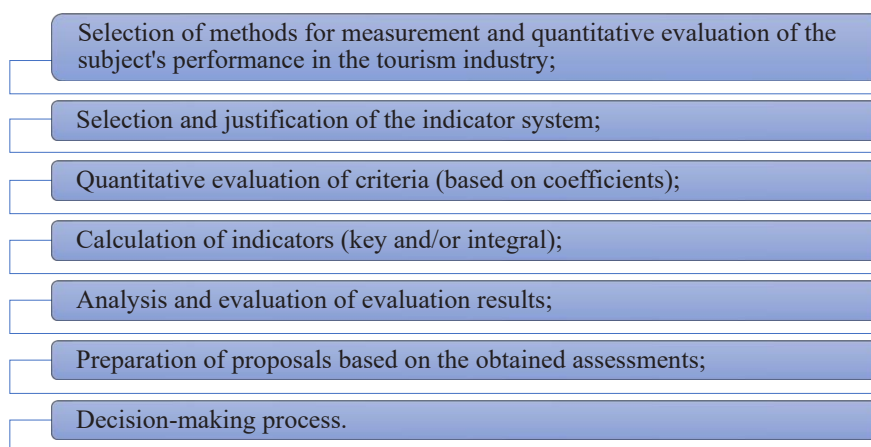

Figure 2. Logical scheme of the method for evaluating the effectiveness of the management system in tourism businesses

Using this approach, it is possible not only to assess the performance of a tourism enterprise and its structural units but also to determine priority areas of activity, development strategies, develop forecasts and action plans for the future, and establish the results of utilizing production factors (including information). To ensure a quality assessment and forecasting of the economic efficiency of a tourism business, methods such as expert evaluation (Delphi method), SWOT analysis, BCG matrix, and others can be used.

In the current complex conditions of conducting entrepreneurial activities, strategic thinking and the development of strategic development plans based on detailed analysis of past accounts and mistakes, dynamics of development indicators, and existing potential, as well as the efficiency of resource utilization, are of particular importance for every entity. It is impossible to make effective management decisions and achieve the goals of a tourism business without evaluating the actions of business management and tourism enterprises as a whole.

Strategic management enables more effective operations, market demand forecasting for tourism services, and the achievement of high results. Strategic management entails a specific analysis, organization planning, motivation, implementation, and control as functions of strategic management, rather than general management.

In her dissertation research, Zhuk I.Z. considers the following as priority strategic measures for the development of a comprehensive tourism product and the enhancement of tourism and recreational potential: financial and economic measures for implementing effective financial and economic mechanisms to support tourism, rational use of financial resources in tourism activities, creation of funds and tourism development budgets, and investment measures for creating favorable conditions for investment activities in the tourism sector, development of comprehensive investment programs involving the participation of the government and private investors [2].

Government organizations should deploy a strategic framework for tourism industry planning, ensure the study of recreational capacity of territories, initiate the development of certification systems and indicators of sustainable development in order to monitor the consequences of tourism activities from social, environmental, and economic perspectives. This includes:

- Recognizing the role and significance of tourism for the socio-economic development of the country.

- Limitations of developed tourist resources and the holistic system for their rational utilization, uncertainty regarding strategic directions for their exploration and development.

- Inefficient and illegal use of unique natural and historical-cultural resources.

- Imperfect and underdeveloped state investment policy in the tourism sector.

- Lack of adequate state support for priority directions in the development of the tourism industry.

- Absence of proper forecasting and planning [3].

The strategic tools for micro-level development of the tourism business, as identified by Nemytsov V.D., include:

- System of development plans, projects, and programs: long-term plans, projects, programs; tactical plans, operational plans, organizational plans.

- Subsystems that ensure program implementation, plan execution, and the formation of a strategic management system: organizational, financial, socio-psychological, informational.

- Strategic control of the strategic management system's activities.

- Dynamic changes and practical actions during the implementation of strategic regulatory plans, control, and analysis [4].

The imperfections of the methodological approaches to the formation and implementation of management mechanisms can be found in practically every type of mechanism identified by the characteristics of management functions (analysis, planning, particularly forecasting, accounting, control, regulation, and motivation) and management tools (pricing, taxation, advertising budgeting, communications, etc.).

Management tools based on functions include analysis, planning, particularly forecasting, accounting, control, regulation, and motivation.

Sustainable tourism development is based on principles specific to this process, formulated by UNWTO (United Nations World Tourism Organization) and the World Travel and Tourism Council, which focus on ecological, economic, and cultural sustainability, as well as the sustainability of local communities with all the diversity of their activities. Among them, Zayachkovska highlights the following: coordinated planning and management of tourism development with other types of economic activities and directions of national and regional development; promotion of the development of small and medium-sized enterprises as the basis for job creation in the tourism sector; support for the implementation of environmentally friendly technologies in the tourism industry; marketing of tourism to increase the efficiency of the local economy and reduce environmental pressure through a more balanced distribution of tourists over time and space. Governments should develop a strategic basis for tourism industry development planning, taking into account sustainability principles, ensure the study of the recreational capacity of the territory, initiate the development of certification systems and indicators of sustainable development to monitor the consequences of tourism activities from social, environmental, and economic perspectives [5].

Studying the essence, goals, and objectives of marketing management in tourism enterprises, Kylin O.V. considers the development of strategies for each element of the marketing mix as one of the interconnected subsystems, which also includes demand generation and stimulation, support and enhancement of the enterprise's competitiveness, and combines them into a marketing management system [6].

Business decisions of an entrepreneurial entity are based on information obtained through market research. Marketing research allows assessing market conditions, competitive positions, and determining the main directions for its effective development. It is necessary to take into account the influence of external factors and the potential of the enterprise.

The growing importance of tourism and new vectors of its development in the modern stage require scientific and practical justification, as well as the development of effective tools for implementing strategic decisions in the field. In times of crisis, the tourism industry can not only overcome difficulties but also act as a locomotive leading other sectors toward sustainable development.

Conclusions. Analyzing the above statements, we can identify the main strategic goals for the development of the tourism industry:

- Creating a competitive national tourism product based on systematic marketing activities aimed at clear positioning of various types of tourism products adapted to the demands and expectations of consumers.

- Ensuring effective and comprehensive (economic, social, ecological, and innovative) utilization of the existing tourism and resort-recreational potential by addressing the issue of recreational land use and environmental conservation, as well as improving the territorial structure of the tourism and resort sectors for the development of tourist destinations and territorial branding.

- Systematically improving the quality of infrastructure in resorts and recreational areas through the implementation of a comprehensive program for phased improvement of the material-technical base, utilizing cluster models, public-private partnerships, and social demand.

- Enhancing the information infrastructure of recreational and tourism services by establishing tourist information centers and promoting tourism products during fairs, festivals, and exhibitions.

- Ensuring price-quality compliance of tourism products by creating conditions for optimizing the organizational and economic structure of small and medium-sized businesses in the tourism industry and developing national service standards in accordance with international standards.

- Establishing a system for the quality training, retraining, and upgrading of qualifications for tourism escorts, service professionals, and other tourism and resort industry occupations.

References:

1. Mironov Y.B. & Mironova M.I. (2019) Methodological approaches to assessing the economic efficiency of the tourism industry and tourist business. Available at: file:///C:/Users/user/AppData/Local/Temp/Vlca_ekon_2019_57_13.pdf
2. Zhuk I.Z. (2015) Management of marketing activities of tourism business entities in Ukraine: Doctoral dissertation abstract. Lviv. (in Ukrainian)
3. Zayachkovska G. (2011) Concepts of sustainable development in the tourism industry as a means of post-crisis recovery of the sector. *Bulletin of the TNEU*, no. (5-2), pp. 345–350.
4. Nemtsov V.D. & Dovhan L.Y. (2001) Strategic management: a textbook. Kyiv: TOV "UVPK "Eksob", 560 p.
5. Zayachkovska G. (2011) The concept of sustainable development in the tourism industry as a means of post-crisis recovery of the sector. *Bulletin of TNEU*, no. (5-2), pp. 345–350.
6. Kylin O.V. (2013) Theoretical and methodological foundations of tourism enterprise management. *Scientific Bulletin of NLTU of Ukraine*, no. 23.15, pp. 323–329.
7. Alieshchenko L.O. (2020) Profit as a strategic tool for the development of youth entrepreneurship in the tourism business. *Economic Space*, no. 120, pp. 28–33.

УДК 339.13-027.541:637.54

DOI: <https://doi.org/10.32782/2708-0366/2023.16.25>**Савченко Т.В.**

кандидат економічних наук, доцент,
Одеський національний технологічний університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7990-1570>

Savchenko Tetiana

Odesa National Technological University

РОЛЬ УКРАЇНСЬКИХ РІТЕЙЛІВ У РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОДУКЦІЇ ПТАХІВНИЦТВА НА РЕГІОНАЛЬНИХ РИНКАХ

THE ROLE OF UKRAINIAN RETAILERS IN THE SALE OF POULTRY PRODUCTS IN REGIONAL MARKETS

У статті розглянуто особливості реалізації продукції птахівництва на регіональних ринках. Враховуючи специфічні умови, що висуваються до зберігання та транспортування продукції птахівництва наведено порівняльну характеристику щодо дотримання цих умов при реалізації продукції через різні канали збуту. Проаналізовано динаміку відкриття нових торгових точок ритейлів. Визначено, що за період військової агресії змінилась присутність та кількість продуктивних ритейлів у регіонах України. Запропоновано модель забезпечення ефективної реалізації продукції птахівництва на регіональних ринках, що враховує регульовані та нерегульовані фактори впливу на процес реалізації продукції птахівництва, та конкретизує умови для ефективної реалізації, які потрібно виконувати як виробникам продукції, так торговим підприємствам, що займаються її реалізацією.

Ключові слова: регіональний продовольчий ринок, продукція птахівництва, канали розподілу, роздрібна торгівля, ритейли, франчайзингові торгові точки, модель забезпечення ефективної реалізації продукції птахівництва, регульовані та нерегульовані фактори, стратегія розвитку, маркетингова стратегія.

The article examines the peculiarities of the sale of poultry products on regional markets. Taking into account the specific conditions for the storage and transportation of poultry products, a comparative description of compliance with these conditions during the sale of products through various sales channels is given. The problem of choosing the type of density of distribution channels (intensive, selective, exclusive) has been defined and characterized, and it has been clarified that it is for poultry products that a selective approach to maximum coverage of trade enterprises is used. It was determined that three types of retail stores are used to sell poultry products: "modern retail", "traditional retail" and franchise outlets. The dynamics of the opening of new retail outlets included in the TOP-10 were analyzed and it was found that all enterprises from the TOP-10 rating showed stable growth until 2021 inclusive, and the strongest competitor is "ATB-market" LLC, which in terms of number of retail outlets is almost twice as high as the nearest competitor, Fozzy Group. During the period of military aggression, the presence and number of grocery retailers in the regions of Ukraine changed compared to February 24, 2022, and February 1, 2023: both the total number of supermarket chain stores and individual regions decreased. In the Northern, Southern and Eastern regions, in the Western and Central regions, on the contrary, there is an increase in the quantitative presence. During this period, a structural redistribution of the quantitative presence of retailers by region took place: the total number of stores decreased by 134 stores, or by 5.8%, and significantly increased the presence of stores in the Central and Western regions. On the basis of the monitoring of the operation of retail enterprises, a model for ensuring the effective sale of poultry products on regional markets was proposed, which not only describes regulated and unregulated factors influencing the process of sale of poultry products, but also specifies the conditions for effective sale that must be fulfilled by both product manufacturers, as well as trade enterprises engaged in its implementation.

Key words: regional food market, poultry products, distribution channels, retail trade, retailers, franchise outlets, model for ensuring effective sale of poultry products, regulated and unregulated factors, development strategy, marketing strategy.

Постановка проблеми. Формування регіональних ринків продукції птахівництва відбувається не тільки під впливом пропорційності обсягів попиту (кількості споживачів) та пропозиції (обсяг продукції, що регіональними виробниками, що представляють продукцію на ринку та обсяг продукції завезеної від виробників з інших регіонів), а й розгалуженістю каналів розподілу продукції, умовами співробітництва, що пропонують торговельні посередники. Виробник продукції птахівництва постає перед важким вибором при формуванні системи розподілу, який пов'язаний із співвідношенням витрат на співпрацю з ритейлами та можливостями реалізовувати продукцію через фірмову торгівлю. Таким чином, для розуміння ролі торгових посередників у реалізації продукції птахівництва на регіональних ринках необхідно визначити умови за яких залучення ритейлів є економічно обґрунтованим.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості функціонування торгових посередників вивали у своїх працях такі вчені як: Андреева А., Иванов Ю., Кокорев Р., Апопій В., Голошубова Н., Бланк І., Носуліч А., Азарян Е., Лагутін В. Але питання ефективності залучення торгових посередників для реалізації продукції птахівництва на регіональних ринках є недостатньо дослідженим.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідити особливості реалізації продукції птахівництва на регіональних ринках із залученням провідних ритейлів та визначити умови ефективної співпраці між виробником та торговими посередниками.

Виклад основного матеріалу. На формування регіональних ринків продукції птахівництва значний вплив чинять можливості та умови, що створені для реалізації продукції. За підрахунками експертів продукція птахівництва реалізується через супермаркети (близько 40%), через франчайзингову мережу, що виступають у ролі фірмової торгівлі (близько 30%), решта – через та інші точки роздрібних продажів, а також поставляється закладам громадського харчування, промисловим підприємствам.

Порівняння реалізації продовольчих товарів через торгівельні підприємства оптової та роздрібною торгівлі за 2021 рік показало, що в цілому, через підприємства оптової торгівлі реалізується більше: продовольчих товарів на 8,3% та м'яса та м'ясних продуктів; яйця краще реалізується через підприємства роздрібною торгівлі, в 2021 році абсолютне відхилення показало різницю в реалізації більш ніж в три рази.

Процес реалізації продовольчих товарів має ряд особливостей, які насамперед пов'язані з необхідністю як найшвидше реалізувати продукцію, і в цьому випадку залучення до товарообороту як оптових, так і роздрібних дистриб'ютерів, а з іншого боку жорстке дотримання умов перевезення та зберігання продукції, і в цьому випадку скорочення посередників у ланцюжку, реалізація продукції через фірмову торгівлю є більш гарантованим каналом реалізації продукції з дотриманням необхідних умов. Продукція птахівництва також потребує спеціальних умов зберігання та перевезення.

Однією з проблем з організації збутової діяльності підприємств – виробників продукції птахівництва є проблема вибору типу щільності каналів розподілу:

- інтенсивний (до торгового підприємства не висуваються особливі вимоги, головне, щоб магазин погодився реалізовувати продукцію);
- селективний (окремим торговим підприємствам надаються переваги та можливість з реалізації продукції);
- ексклюзивний (продукція реалізується тільки через певні торгові точки, наприклад, через фірмову торгівлю).

Необхідно зазначити, що всі три типи каналу показують певну ефективність для реалізації продукції птахівництва. Найчастіше, саме для продукції птахівництва використовують селективний підхід до охопту торгових підприємств. Це пов'язано і з певними умовами зберігання продукції, і не бажанням витрачати додаткові кошти за «вхід» продукції на прилавки ритейлів. Крім того, як показує практика, для ефективної реалізації продукції достатньо укладення договору з одним з ритейлів, що мають

достатню кількість торгових точок у спальних районах міст, щоб мати стабільний збут продукції (за умови стабільної ситуації на ринку).

Роздрібний тип магазинів представлений основними трьома видами:

– «сучасний роздріб» – це ритейли, однією із важливіших ознак яких є самообслуговування та створення певної мережі торгових точок, які розповсюджені географічно у всіх регіонах;

– «традиційний роздріб» – це невеликі магазини, які найчастіше розміщені у спальних районах за принципом «магазин біля будинка», тип обслуговування «через прилавок» продавцем;

– франчайзингові торгові точки, де в основі асортименту магазину лежить продукція виробника з яким укладено договір франшизи, а значить підприємство має певну назву і як правило, дотримується певних вимог в оформленні інтер'єру. Даний тип магазинів особливо є актуальним та розповсюдженим саме для продажу продукції птахівництва («Гаврилівські курчата» – ТОВ «Комплекс Агромарс», «Наша ряба», «Наша Ряба» – ПАТ Миронівський Хлібопродукт і т.д.)

Українські ритейли все активніше входять в життя кожного українця, вони приваблюють широтою асортименту та цінами, акціями і саме цим прив'язують споживачів. Не дивлячись на певні переваги фірмової торгівлі, що реалізується на умовах франшизи, трафік мережевих супермаркетів значно перевищує їх за обсягами [1, с. 85]. Саме це і зумовлює виробників, в тому числі і продукції птахівництва, намагатися активно співпрацювати з ритейлами.

Динаміку відкриття нових торгових точок ритейлів, що входять до ТОП – 10 представлено у таблиці 1.

Перші п'ять позицій займають ритейли, що залишаються незмінними лідерами у ТОП–10 з 2019 року. Найсильнішим конкурентом, безумовно виступає ТОВ «АТБ – маркет», який за кількістю торгових точок має показники майже вдвічі вищі по відношенню до найближчого конкурента Fozzy Group. Взагалі, всі підприємства з рейтинку ТОП–10 показували стабільне зростання включно до 2021 року, особливо високий темп росту при цьому мало ТОВ «АРИТЕЙЛ» у 2021 році (66,9%). Скорочення торгових точок, яке ми бачимо у 2022 році пов'язане з окупацією території України і вимушеним закриттям торгових точок у певних регіонах України.

Розглянемо як змінилась присутність та кількість продуктивних ритейлів у порівнянні на 24.02.2022 р. та 01.02.2023 р. (табл. 2).

Підводячи підсумки, можна стверджувати, що скоротилась як загальна чисельність магазинів мереж супермаркетів, так і в окремих регіонах: Північному, Південному та Східному, у Західному та Центральному регіону, навпаки спостерігається зростання кількісної присутності, лідером абсолютно у всіх областях та регіонах є мережа АТБ.

Більш детально присутність окремих ритейлів – лідерів в регіонах на 01.02.2023 р. виглядає наступним чином (табл. 3).

Шість ритейлів – лідерів мають різну присутність у регіонах: АТБ у відсотковому співвідношенні мають у Східному регіоні (75,3%), Сільпо за виключенням Південного регіону займає друге місце за присутністю на ринку, інші позиції ритейлів не стільки однозначні. Магазини Фора відсутні у Південному та Східному регіоні, магазини Економ відсутні у Південному і Західному регіоні. Південний регіон єдиний в якому лідирує за структурною присутністю Таврія В.

Розглянемо структуру наявності провідних ритейлів у регіонах на 24.02.2022 р. (рис. 1).

Загальна кількість магазинів на початок лютого 2023 року склала 2315 магазинів. Найбільша кількість магазинів припадає на Центральний регіон, на другому місці Східний регіон.

Розглянемо структуру наявності провідних ритейлів у регіонах на 01.02.2023 р. (рис. 2).

Таблиця 1
Динаміка відкриття нових торгових точок рітейлів, що входять до ТОП-10 за 2019–2022 роки

ТОП-10 (за 2022 р.)	Компанія	Мережі	Кількість торгових точок					Приріст, %		
			2019	2020	2021	2022	2020/2019	2021/2020	2022/2021	
1	ТОВ «АТБ – маркет»	АТБ, АТБ експрес	1077	1132	1314	1144	5,1	16,1	-12,9	
2	Fozzy Group	Сільпо, Thrashi!, Фора, Fozzi, La Silpro, Favore	561	575	714	679	2,5	24,2	-4,9	
3	VolWest Retail	Наш край, SPAR	272	274	278	246	0,7	1,5	-11,5	
4	ТОВ «АРИТЕЙЛ»	КОЛО	105	151	252	219	43,8	66,9	-13,1	
5	ТОВ ТПК «Львівхолод»	Рукавичка, Під боком	160	162	185	191	1,3	14,2	3,2	
6	ПАО «МХП»	М'ясомаркет	–	–	180	182	–	–	1,1	
7-8	ТОВ ОПТОТОРГ – 15», ТОВ НМСМ «Делві»	Делві	112	120	156	146	7,1	30,0	-6,4	
7-8	ТОВ «Клевер Сторе»	Сім23, Сім23 to go	–	–	126	146	–	–	15,9	
9	ЧП «Мережа – Сервіс – Львів»	Близенько	–	–	119	137	–	–	15,1	
10-11	ТОВ «ЕКО»	ЕКО market, Sumpratik	148	142	137	125	–	–	-8,8	
10-11	ТОВ «Вересень плюс»	Файно маркет, Соціальний магазин, Varto	–	–	116	125	–	–	7,8	

Джерело: розраховано автором на підставі [2]

Таблиця 2

Порівняння присутності продуктивних ритейлів на 24.02.2022 р. та 01.02.2023 р.

Регіони	Кількість магазинів на 24.02.2022р.						Кількість магазинів на 01.03.2023					
	АТБ	Сільпо	Фора	Таврія В	М'ясомакет	Економ	АТБ	Сільпо	Фора	Таврія В	М'ясомакет	Економ
Київська	256	124	254	1	17	15	253	122	256	1	28	15
Житомирська	27	6	7	0	1	4	27	6	9	0	5	4
Вінницька	31	9	3	0	8	0	31	9	3	0	9	0
Черкаська	36	5	1	0	4	1	39	5	1	0	11	1
Кіровоградська	26	2	0	0	26	0	26	2	0	0	37	0
Центральний	376	146	265	1	56	20	376	144	269	1	90	20
Чернігівська	34	7	12	0	3	0	30	7	12	0	3	0
Сумська	34	2	2	0	21	0	34	2	2	0	28	0
Полтавська	47	7	1	0	2	4	47	6	1	0	9	5
Харківська	87	14	0	2	3	0	71	11	0	2	1	0
Північний	202	30	15	2	29	4	182	26	15	2	41	5
Одеська	70	33	0	102	13	0	71	32	0	107	13	0
Миколаївська	40	4	0	9	6	0	37	4	0	8	8	0
Херсонська	38	3	0	1	13	0	6	2	0	1	5	0
Південний	148	40	0	112	32	0	114	38	0	116	26	0
Волинська	17	5	0	0	9	0	18	5	0	0	9	0
Рівненська	21	4	0	0	5	0	21	5	0	0	9	0
Львівська	71	23	0	0	11	0	81	25	0	0	12	0
Тернопільська	20	5	0	0	6	0	21	5	0	0	7	0
Хмельницька	24	9	1	5	2	0	25	9	1	6	6	0
Закарпатська	17	4	0	0	14	0	19	5	0	0	21	0
Івано-Франківська	32	4	0	0	2	0	32	4	0	0	2	0
Чернівецька	7	2	0	0	0	0	9	2	0	0	0	0
Західний	209	56	1	5	49	0	226	60	1	6	66	0
Дніпропетровська	205	20	0	1	6	0	211	20	0	1	9	0
Запорізька	91	25	0	0	4	79	58	15	0	0	0	40
Донецька	57	9	0	0	3	0	0	0	0	0	3	0
Луганська	13	3	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0
Східний	366	57	0	1	14	79	269	35	0	1	12	40

Джерело: розраховано автором на підставі [3]

Таблиця 3

Присутність окремих ритейлів – лідерів в регіонах на 01.02.2023 р.

Види ритейлів	Центральний		Північний		Південний		Західний		Східний	
	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%
АТБ	376	41,8	182	67,2	114	38,8	226	63,0	269	75,3
Сільпо	144	16,0	26	9,6	38	12,9	60	16,7	35	9,8
Фора	269	29,9	15	5,5	0	0	1	0,3	0	0
Таврія В	1	0,1	2	0,7	116	39,5	6	1,7	1	0,3
М'ясомаркет	90	10,0	41	15,1	26	8,8	66	18,4	12	3,4
Економ	20	2,2	5	1,9	0	0	0	0	40	11,2
Разом	900	100	271	100	294	100	359	100	357	100

Джерело: розраховано автором на підставі [3]

	Північний 282 (12,2%)	
Західний 320 (13,8%)	Центральний 864 (37,3%)	Східний 517 (22,3%)
	Південний 332 (14,3%)	

Рис. 1. Структура наявності провідних ритейлів у регіонах на 24.02.2022 р.

Джерело: сформовано автором на підставі [3]

	Північний 271 (12,4%)	
Західний 359 (16,5%)	Центральний 900 (41,3%)	Східний 357 (16,4%)
	Південний 294 (13,5%)	

Рис. 2. Присутність провідних ритейлів у регіонах на 01.02.2023 р.

Джерело: сформовано автором на підставі [3]

Загальна кількість магазинів на початок лютого 2023 року склала 2181 магазинів. Загальна кількість магазинів скоротилась на 134 магазина, або на 5,8%. Якщо у Центральному регіоні суттєво зросла присутність магазинів, то на друге місце за присутністю магазинів зайняв Західний регіон.

Зусилля будь-якого підприємства, в тому числі і підприємств, що виробляють продукцію птахівництва, спрямовані на підвищення обсягів реалізації продукції при цьому для досягнення цих цілей необхідне забезпечення певних умов [4, с. 92] як зі сторони підприємства виробника, так і зі сторони торгового підприємства (рис. 3).

Висновки. Найбільш привабливими для реалізації продукції птахівництва є два типи магазинів: ритейли (за рахунок популярності серед населення, високого трафіку та географічного покриття по регіонах України) та торгові точки, що працюють на умовах франшизи (за рахунок широти асортименту саме м'ясної продукції, привабливого рівня цін та цілеспрямованої задоволення конкретних споживчих потреб, а також створення певного іміджу магазинів та жорсткого дотримання умов транспортування та реалізації продукції).

<p>Нерегульовані фактори впливу: сукупний платоспроможний попит на продукцію птахівництва сукупна пропозиція продукції птахівництва наявність торгових підприємств та інтенсивність конкуренції серед них; зміни у законодавчому полі; зміни традицій у харчуванні, можливість заміщення продукції птахівництва іншою продукцією</p>	
<p>Умови для ефективної реалізації продукції</p>	
<p>Зі сторони виробника продукції: якість продукції, рівень відпускних цін на продукцію, широта асортименту, якість пакування, наявність власного транспорту для перевезення, готовність регулярно надавати знижки на продукцію для проведення акцій, імідж підприємства як ділового партнера для торгових підприємств, і як виробника якісної продукції для споживачів, гнучке реагування зміну запитів споживачів; гнучке реагування зміну запитів споживачів; відстань до торгового посередника; рівень інформаційно – технологічної підтримки підприємства; інноваційність виробничого обладнання та технологічних процесів</p>	<p>Зі сторони торгового підприємства: наявність якісного торговельного обладнання, що дозволяє зберігати продукцію у відповідних умовах, популярність торгової точки у покупців, умови оплати товару (день в день, просять відтермінування оплати за товар), місце розташування торгових точок, розгалуженість торгової мережі (для рітейлів), рівень цін на інші продукти харчування, дотримання принципів мерчандайзингу; обґрунтований рівень націнки на продукцію; наявність чітко вираженої стратегії позиціонування магазину на ринку, якість обслуговування покупців; гнучке реагування зміну запитів споживачів, широта асортименту; імідж торгового підприємства; наявність складських приміщень, що відповідають умовам зберігання продукції; глибина географічного проникнення у різних регіонах; рівень інформаційно-технологічної підтримки підприємства; метраж торгової площі, середній чек, загальний вииторг в день, своєчасність відновлення торгових запасів</p>
<p>Регульовані фактори впливу: Кадрова політика підприємства, достатній рівень якості організації виробництва продукції (якості обслуговування споживачів для торгових підприємств), сформована стратегія розвитку підприємства та набір функціональних стратегій, система менеджменту підприємства</p>	

Рис. 3. Модель забезпечення ефективної реалізації продукції птахівництва на регіональних ринках

Джерело: запропоновано автором

Проведений моніторинг функціонування підприємств роздрібної торгівлі дозволив сформуванню моделі забезпечення ефективної реалізації продукції птахівництва на регіональних ринках, яка не тільки описує регульовані та нерегульовані фактори впливу на процес реалізації продукції птахівництва, а й конкретизує умови для ефективної реалізації, які потрібно виконувати як виробникам продукції, так торговим підприємствам, що займаються її реалізацією.

Список використаних джерел:

1. Rodina O., Savchenko T., Velychko O., Lebedenko T., Novichkova T. Assessment of attractiveness intermediaries in the formation of logistic connections of the poultry enterprises. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*. 2022. Vol. 44. No. 1. P. 84–94. URL: <https://ejournals.vdu.lt/index.php/mtsrbid/article/view/2915/2011> DOI: <https://doi.org/10.15544/mts.2022.09>
2. Топ-10 українських продуктових мереж за кількістю магазинів і темпам відкриттів. URL: <https://rau.ua/novyni/novini-partneriv/top-10-3/> (дата звернення: 01.04.2023).
3. Як змінилася географія рітейлу за рік повномасштабної війни. URL: <https://rau.ua/novyni/spreproekt-geografija-ritejlu-vijna/> (дата звернення: 01.04.2023).

4. Tkachenko V., Rodina O., Savchenko T. Influence of the technological factors of breeding on the cost management efficiency of specialized poultry enterprises. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*. 2018. Vol. 40. No. 1. P. 91–102. URL: <https://scholar.google.com.ua/scholar?oi=bibs&cluster=10597390258753661830&btnI=1&hl=uk> DOI: <https://doi.org/10.15544/mts.2018.09>

References:

1. Rodina O., Savchenko T., Velychko O., Lebedenko T., Novichkova T. (2022) Assessment of attractiveness intermediaries in the formation of logistic connections of the poultry enterprises. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*, vol. 44, no. 1, pp. 84–94. Available at: <https://ejournals.vdu.lt/index.php/mtsrbid/article/view/2915/2011> DOI: <https://doi.org/10.15544/mts.2022.09>

2. TOP–10 ukrajinskyx produktovyx merezh za kilkisty magazyniv i tempam vidkryttiv [Top-10 Ukrainian grocery chains by the number of stores and pace of openings]. Available at: <https://rau.ua/novyni/novini-partneriv/top-10-3/> (accessed April 1, 2023).

3. Yak zminylasya geografiya ritejlu za rik povnomasshtabnoyi vijny [How the geography of retail changed during the year of the full-scale war]. Available at: <https://rau.ua/novyni/specproekt-geografija-ritejlu-vijna/> (accessed April 1, 2023).

4. Tkachenko V., Rodina O., Savchenko T. (2018) Influence of the technological factors of breeding on the cost management efficiency of specialized poultry enterprises. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*, vol. 40. no. 1, pp. 91–102. DOI: <https://doi.org/10.15544/mts.2018.09>

UDC 338.24(477.7:477.5)

DOI: <https://doi.org/10.32782/2708-0366/2023.16.26>**Tanklevska Nataliya**

Doctor of Economic Sciences, Professor,
Kherson State Agrarian and Economic University
(Kherson / Kropyvnytskyi)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2906-4051>

Танклевська Н.С.

Херсонський державний аграрно-економічний університет
(м. Херсон / м. Кропивницький)

THE MAIN PROBLEMS OF THE POST-WAR RECOVERY OF KHERSON REGION ECONOMY

ОСНОВНА ПРОБЛЕМАТИКА ПІСЛЯВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ ЕКОНОМІКИ ХЕРСОНЩИНИ

The article is devoted to identifying and substantiating the main problems of the post-war economic recovery of the Kherson region and identifying the main vectors of their solution. The research methodology is based on both general scientific and special research methods, including logical generalisation, induction, deduction, analysis, synthesis, etc. The main problems in the field of human capital, housing, social and road transport infrastructure are identified. Critical problems in the agricultural sector of the economy are emphasised. It is reasonably proved that the key focus in the economic recovery of the Kherson region should be the implementation of the three I's policy – intelligence, innovation, investment, the combination of which will be the key to effective post-war economic recovery of the region, which requires a comprehensive approach. It is noted that the programme of such recovery requires taking into account not only the economic vector, but also the social and environmental ones. It is advisable to study and adapt the leading foreign experience of countries in post-war recovery, in particular Israel, South Korea, and Germany.

Key words: post-war economic recovery, intelligence, innovation, investment, development, entrepreneurship, economy, financial resources, Kherson region, Ukraine.

Стаття присвячена виявленню та обґрунтуванню основних проблем післявоєнного відновлення економіки Херсонської області й визначенню основних векторів їх вирішення. Методика дослідження заснована як на загальнонаукових, так і спеціальних методах дослідження, зокрема логічного узагальнення, індукції, дедукції, аналізу, синтезу тощо. Визначено основні проблеми у сфері людського капіталу, житлової, соціальної та дорожньо-транспортної інфраструктури. Наголошено на критичних проблемах в аграрному секторі економіки, зокрема близько 60% аграрних підприємств Херсонщини постраждали від війни, для фіксації наслідків якої, створили інтерактивну мапу руйнувань. Аргументовано доведено, що ключовим акцентом при відновленні економіки Херсонської області повинно стати впровадження політики трьох I – інтелект, інновації, інвестиції, саме синергетичне поєднання яких стане запорукою ефективного післявоєнного відновлення економіки регіону, що потребує комплексного підходу. Відзначено, що програма такого відновлення потребує врахування не тільки економічного вектору, але й соціального і екологічного. Доведено, що доцільним при розробці програми післявоєнного відновлення Херсонської області доцільно використовувати досвід так званих «економічних див» с: ефективне стимулювання підприємницької активності малого та середнього бізнесу, соціальна орієнтація фінансово-економічної діяльності господарюючих суб'єктів, стимулювання пріоритетних галузей і сфер діяльності, розвиток підприємницьких стартапів, посилення соціальної складової державної політики підтримки внутрішньо переміщених осіб та інших вразливих категорій населення, загальна переорієнтація з економіки сировинного типу на економіку експорторієнтованості й імпортозаміщення. Наголошено, що слід звернути увагу на те, що підрунтям післявоєнного відновлення економіки Ізраїлю є наукові знання, розробки та впровадження нових технологій та адаптація їх до реального виробництва.

Ключові слова: повоєнне відновлення економіки, інтелект, інновації, інвестиції, розвиток, підприємництво, економіка, фінансові ресурси, Херсонська область, Україна.

Formulation of the problem. A full-scale war is an extremely critical phenomenon for all spheres of the State's activity, in which established economic ties are disrupted, financial prospects are destroyed, rapidly progressing inflation depreciates the national currency, and growing unemployment deprives the State treasury of revenues. While there is no need to "reinvent the wheel" in the country's recovery, new approaches, international assistance and consideration of national peculiarities are essential in developing and implementing effective measures to restore the economy of the country and its regions. Today, we can already hear various options for economic recovery in Ukraine and its regions, but the development of an effective plan should begin with an assessment of the main problems of post-war recovery and a study of the positive experience of countries that have managed to overcome the consequences of the war and go down in history as economic miracles. There are many positive examples of post-war reconstruction in history, including many major wars and military conflicts that took place after World War II, involving at least 60 countries. However, the restoration of the de-occupied territories is a complex issue that requires close attention from both regional and national authorities.

Analysis of recent research and publications. Scholars, both domestic and foreign, pay great attention to the development of the economy, the positive global experience of its formation and achievement of the level of a developed country. Scientists and economists are now focusing on the restoration and development of the economy and infrastructure of countries affected by war and military conflicts on their territory. For example, the issues of post-war economic recovery are of scientific interest to such scholars as Barabash L., Vasylytsiv T., Hrybanovskyi O., Derick W. Brinkerhoff, Karnausenko A., Kusnets P., Lupak R., Osadchuck Y., Petrenko V., Pokrovska N., Uninets I., Khudolii L., Fedosenko M., Shapoval N., Shushkova Y. According to Pokrovska N., scholars dealing with the topic of post-conflict economic recovery of affected countries generally assume that each reconstruction attempt is unique. In her opinion, each reconstruction is distinguished by the following common factors, namely: the origins of the conflict outbreak and its resolution; full or partial cessation of hostilities throughout the country; the level of development of the country's economy and its inclusion in global trade chains; the degree of international political support for the settlement; and the interest of donor countries in the economy of the affected country, taking into account the investment potential [6]. However, there is a lack of scientific works on the post-war economic recovery of the de-occupied territories, in particular the Kherson region.

Formulation of the purpose of the article. The purpose of the research is to identify and substantiate the main problems of the post-war economic recovery of the Kherson region and to determine the main vectors of their solution.

Presentation of the main research material. Today, almost two-thirds of the territory of the Kherson region is under occupation. Every day, Kherson is shelled with an average of 50 shells. As of the end of May 2023, 82 schools, 51 hospitals, 504 thousand square metres of housing were completely or partially destroyed. Thousands of people have suffered during the 9 months of occupation of Kherson, according to various estimates, 50-60% of residents have left for other regions of Ukraine or abroad. The road transport infrastructure of the Kherson region has suffered significant losses. As of the end of May 2023, nearly 4,000 km of roads were damaged, the airport in Chornobaivka was destroyed, and Antonov Bridge and other bridges were destroyed.

The agricultural sector of the Kherson region has suffered significantly. Before Russia's full-scale invasion of Ukraine, there were 2,913 agricultural enterprises in the Kherson region. Due to Russia's armed aggression, most of them have been damaged or destroyed to the ground. 70% of agricultural land in the de-occupied settlements is heavily damaged and contaminated with explosive ordnance. For example, Mykolaiv and Kherson regions currently have the largest number of explosive devices cleared by the SES in southern Ukraine. The current state of demining in Ukraine can be checked on the SES interactive map. Information is available on the size of the surveyed area, the number of explosive devices defused

and the number of times the SES representatives were involved (data is displayed both per day and since the start of the work). You can see demining statistics for Ukraine as a whole, as well as for individual regions. In particular, as of March 15, 2023, the number of explosive ordnance defused since the start of work is 12482 in Mykolaiv region and 18385 in Kherson region. Oleksandr Khorunzhyi, a spokesman for the State Emergency Service of Ukraine, noted the difficulties of demining in Kherson Oblast: "In addition to conventional anti-personnel and anti-tank mines, the enemy left many cassette elements (parts from Grad and Smerch MLRS missiles, which do not always explode and can self-destruct at any time). The Russians are also scattering PF-1s, the so-called petals or "butterfly mines". Despite daily demining efforts, at least 870,000 hectares remain mined in Mykolaiv and Kherson regions. According to Oleksandr Tolokonnikov, head of the press office of the Kherson Regional Military Administration, 600,000 hectares of territory in the de-occupied part of Kherson region are mined [12].

Due to the high level of mined territory, the sowing campaign is under threat in many communities. For example, according to Andriy Seletskyi, head of the Novovorontsovo village military administration, most agricultural enterprises in the community have been damaged and fields are mined. Natalia Kornienko, head of the Velyko Oleksandrivska military administration, noted that at least 95% of the community's fields, or 78,000 hectares, need to be surveyed for explosive devices. According to Ihor Bogdanov, a representative of A.G.R. Group, the amount of demining work in Kherson and Mykolaiv regions is enormous. "The fields are like a sieve. Every metre of the field will need to be examined. This will probably require specialised machines with a working width of 4-6 metres. They have armour in the front like a reaper and loosen the soil to a depth of 30 cm. But there are few such machines in Ukraine. One machine processes 40 hectares per day. That is, in 100 days, it can process only 4,000 hectares, and we need to process 10,000 hectares" [12].

According to the Association of Deminers, it can cost \$3-4 per square metre to clear a square metre of land. The head of Nibulon, Andriy Vadatursky, noted that it would be very expensive to plough the land completely – \$1,000-\$2,000 per hectare. "It's a matter of compromise between lower costs and a lower probability that everything will be clean, and vice versa. We cannot risk people's lives, so there is no simple solution." The need for rapid demining has led to a flourishing black market for deminers. According to one agricultural company, the cost of a field survey by illegal sappers on the black market is about UAH 5,000 per hectare, and demining costs USD 1-3,000 per hectare, depending on the contamination. As long as there are no centralised solutions for humanitarian demining, some farmers survey fields at their own risk. For example, Oleksandr Hordienko, a farmer from Kherson region, using a handheld metal detector and a larger device attached to a tractor, found 1,500 mines, although he believes there may be hundreds more [12].

In addition, according to the head of the Verkhovna Rada Committee on Agrarian and Land Policy, Oleksandr Haidu: "Where the harvest has already been completed, this grain has been exported from the territory of Ukraine. Where the harvesting campaign is underway, this crop is also being taken and exported from the territory of Ukraine through Crimea. In other words, Russia is stealing Ukrainian grain. As far as I know, more than 600,000 tonnes of grain from Kherson and Zaporizhzhya regions alone have been stolen so far. We cannot estimate how much more will be stolen." About 60% of agricultural enterprises in the Kherson region were affected by the war. An interactive map of the destruction was created to record the consequences.

The main challenge for the functioning of agricultural enterprises is to stabilise and maintain performance indicators at the current level. In addition, the main problems faced by farmers are: lack of skilled workers; poor protection of property rights and raiding; problems in settlements with retailers; risks associated with the possibility of power outages; unpredictable government actions; and constant changes in legislation. According to a survey conducted by the International Marketing Group, with the support of Help-Ukraine and

in cooperation with the Ukrainian Business Council, 80% of farmers need various forms of assistance, with 78.3% needing financial assistance from credit institutions or donor programmes. In addition, farmers are looking for expert advice on issues such as finance and investment, supply and marketing, partner search, and building relationships with the authorities. The most urgent changes expected by farmers from all regions of Ukraine are: the need to temporarily exempt farmers from paying the Group 4 single tax; to solve the problem of blocking tax invoices, to restore the presumption of innocence of the taxpayer; to create water user organisations for the development of irrigation; to postpone the introduction of the minimum tax burden per hectare; to extend the duty-free regime with the EU and quotas for several more years. In the short or medium term, 43% of farmers surveyed aim to maintain the current state of affairs on their farms, 28% of respondents foresee a direction for future development, and 26% plan to curtail their activities to minimise their losses [5].

Thus, both during martial law and in the post-war period, an important issue is the formation of a financial policy for regional economic development. The financial policy of the state in wartime is crucial for ensuring the development of both the national economy and its regions. In the context of a full-scale war, the processes of economic transformation become more complicated, the financial crisis spreads and its negative consequences increase. This is the reason for the incapacity and low efficiency of the existing financial policy, which is unable to respond adequately and timely to the challenges of today. In turn, economic growth in the post-war period is one of the key objectives of Ukraine's macroeconomic policy. At the same time, it is necessary to take into account the specifics of the restoration of the de-occupied territories, the full range of their needs, and to develop and successfully implement a programme for the post-war restoration of the Kherson region. A significant role should be given to supporting the development of entrepreneurship, which is the main driver of economic development.

In addition, a key focus in the recovery of the Kherson region's economy should be the implementation of the three I's policy – intelligence, innovation, and investment. It is the combination of these extremely important components that will ensure effective post-war economic recovery in the region. The country's state policy should be aimed at preserving and returning the country's intellectual potential from abroad. The Ministry of Digital Transformation of Ukraine has a very strong policy on digitalisation, which creates the necessary basis for further creation and implementation of innovations, including projects: Diia. Online Public Services, Diia.Business, Diia. Digital Education. More than 70 public services are available online on the Diia portal, including the registration of individual entrepreneurs. Ukraine has legalised the crypto sector and ranks 4th in terms of the number of cryptocurrency users. The number of users of the Diia app has exceeded 17 million, 60% of businesses in Ukraine are opened online, and more than 10,000 digital document sharing and validation operations are performed daily. In the category of leading countries in 2022, Ukraine was ranked 21st among 100 countries, and eighth in the ranking of technological competencies, according to the annual Global Skill Report 2022 by Coursera [1].

When developing a post-war recovery programme for the Kherson region, it is advisable to use the experience of the so-called "economic miracles". The common features of all "economic miracles" are: reorientation of industry to technological production, active competitive environment, stimulation of entrepreneurial activity, social orientation of financial and economic activity, as well as export-oriented production and stimulation of priority industries and areas of activity. In the context of Ukraine's financial and economic situation, it is worth paying attention to the experience of South Korea's reconstruction, based on the similarity of the situation, combining it with the in-depth social component that was marked by the "German Economic Miracle"[10]. Thus, it would be appropriate to develop entrepreneurial start-ups, restore production based on technological and technical upgrades, strengthen the social component of state policy, stimulate the development of small and medium-sized businesses, and generally reorient from a raw material economy to

an export-oriented and import-substituting economy. And, of course, this should take into account the psychological and behavioural characteristics of Ukrainians: working for results on fair terms, restoring trust in the state and its structures, forming the economic consciousness of a new type of citizen by increasing the level of financial literacy and expanding social dialogue between the state and taxpayers [10].

Israel's post-war experience in economic recovery shows that this country attaches great importance to human potential and the general well-being of the entire population. Therefore, it can be argued that the basis of the post-war recovery of the Israeli economy is scientific knowledge, development and implementation of new technologies and their adaptation to real production, when the sacramental sector of material production turns into an innovative one, and as a result, creates opportunities for the effective use of information technology, unlocking human potential and using production factors, which should be adapted for the Kherson region [8]. In addition, when developing the concept of post-war recovery, the basic principles of a smart economy should be taken into account, in which the creation and effective development of smart cities can become an important impetus for the further development of the entire economy of the country [9].

Conclusions. Thus, the issue of post-war reconstruction of the Kherson region is an important and complex issue that requires a comprehensive approach. Therefore, the programme for such recovery should take into account not only the economic vector, but also the social and environmental ones. It is advisable to study and adapt the leading foreign experience of countries such as Israel, South Korea, and Germany. The key focus in restoring the economy of Kherson region should be the implementation of the three I's policy – intelligence, innovation, investment, and support for the development of entrepreneurship and the agricultural sector of the economy. Prospects for further research will be aimed at determining the role and features of international financial and technical support for the development of the region in the post-war period.

References:

1. Annual study Global Skill Report 2022 by Coursera. Available at: <https://bit.ly/3NWy111> (accessed 10 June 2023).
2. Vasylytsiv T.G., Lupak R.L., Osadchuk Yu.M. (2017) Assessment of the level of penetration of import dependence in the context of the import substitution policy in Ukraine. *Ekonomichnyi chasopys XXI Economic journal XXI*, no. 167 (9-10), pp. 13–17.
3. Derick W. Brinkerhoff. (2007) Governance in post conflict societies: rebuilding fragile states. New York: Routledge.
4. Kusnets P.W. (2017) An East Asian Model of Economic Development: Japan, Taiwan, and South Korea. *Economic Development and cultural Change*, no. 26, pp. 15–27.
5. Opytuvannya malykh fermers'kykh hospodarstv (vid 5 do 100 Ha) z usikh rehioniv Ukrainy (2023). Available at: https://urb.org.ua/wp-content/uploads/2023/03/Farmers_Help_Final_06.03.pdf (accessed 10 June 2023).
6. Pokrovs'ka N. (2022) Conceptual principles of post-war construction of Ukraine, economic aspects. *Visnyk Shkhidnoukrayins'koho natsional'noho universytetu imeni Volodymyra Dalya*, no. 4 (274), pp. 41–47. DOI: <https://doi.org/10.33216/1998-7927-2022-274-4-41-47>
7. Shushkova Yu.V. (2019) Uzahalnennia instrumentiv svitovoho dosvidu derzhavnoi polityky innovatsiinoho ta tekhnolohichnoho rozvytku ekonomiky [Generalization of instruments of the world experience of the state policy of innovation and technological development of the economy]. *Ekonomika ta derzhava Economy and the state*, no. 11, pp. 20–24. Available at: http://www.economy.in.ua/pdf/11_2019/6.pdf (accessed 10 June 2023).
8. Tanklevs'ka N.S., Karnaushenko A.S., Petrenko V.S. (2022) Izrayil's'ky dosvid pislyavoyennoho vidnovlennya ekonomiky. *Naukovyy visnyk L'otnoyi akademiyi. Seriya: Ekonomika, menedzhment ta pravo*, no. 6, pp. 20–28. DOI: <https://doi.org/10.33251/2707-8620-2022-6-20-28>
9. Uninets' I.M. (2022) Perspektyvy pislyavoyennoho vidnovlennya v Ukraini na zasadakh rozumnoyi ekonomiky. *Problemy suchasnykh transformatsiy. Seriya: ekonomika ta upravlinnya*, no. 1(4). DOI: <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2022-4-02-01>

10. Khudoliy L.M., Tanklevs'ka N.S., Barabash L.V. (2022) Finansovo-ekonomichni ta psykholoho-povedinkovi aktsenty povoyennoho "ekonomichnoho dyva" u zarubizhnykh krayinakh. *Zbirnyk naukovykh prats' Umans'koho NUS*, Vyp. 100, CH. 2, p. 329–339. DOI: <http://dx.doi.org/10.31395/2415-8240-2022-100-2-329-339> (in Ukrainian)

11. Shapoval N., Fedoseyenko M., Hrybanovs'kyu O., Tereshchenko O. (2022) Povoyenne vidnovlennya Ukrainy. Available at: <https://kse.ua/wp-content/uploads/2022/09/Digitalinstruments-in-Ukrainian-recovery.pdf> (accessed 09 June 2023).

12. 870 tysyach hektar na pidvni Ukrainy nashpyhovani minamy: yaki zahrozy tse nese? (2023). Available at: <http://surl.li/iaqhh> (accessed 11 June 2023).

Список використаних джерел:

1. Annual study Global Skill Report 2022 by Coursera. URL: <https://bit.ly/3NWy111> (дата звернення: 10.06.2023).

2. Vasylytsiv T.G., Lupak R.L., Osadchuck Yu.M. Assessment of the level of penetration of import dependence in the context of the import substitution policy in Ukraine. *Ekonomichnyi chasopys XXI Economic journal XXI*. 2017. No. 167 (9-10). P. 13–17.

3. Derick W. Brinkerhoff. Governance in post conflict societies: rebuilding fragile states. New York : Routledge, 2007.

4. Kusnets P.W. An East Asian Model of Economic Development: Japan, Taiwan, and South Korea. *Economic Development and cultural Change*. 2017. No. 26. P. 15–27.

5. Опитування малих фермерських господарств (від 5 до 100 га) з усіх регіонів України. 2023. URL: https://urb.org.ua/wp-content/uploads/2023/03/Farmers_Help_Final_06.03.pdf (дата звернення: 10.06.2023).

6. Покровська Н. Концептуальні засади післявоєнного відновлення України, економічні аспекти. *Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. 2022. № 4 (274). С. 41–47.

7. Шушкова Ю.В. Узагальнення інструментів світового досвіду державної політики інноваційного та технологічного розвитку економіки. *Економіка та держава*. 2019. № 11. С. 20–24. URL: http://www.economy.in.ua/pdf/11_2019/6.pdf (дата звернення: 10.06.2023).

8. Танклевська Н.С., Карнаушенко А.С., Петренко В.С. Ізраїльський досвід післявоєнного відновлення економіки. *Науковий вісник Львівської академії. Серія : Економіка, менеджмент та право*. 2022. № 6. С. 20–28. DOI: <https://doi.org/10.33251/2707-8620-2022-6-20-28>

9. Унінець І.М. Перспективи післявоєнного відновлення в Україні на засадах розумної економіки. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія : економіка та управління*. 2022. № 1(4). DOI: <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2022-4-02-01>

10. Худолій Л.М., Танклевська Н.С., Барабаш Л.В. Фінансово-економічні та психолого-поведінкові акценти повосного «економічного дива» у зарубіжних країнах. *Збірник наукових праць Уманського НУС*. 2022. № 100. Ч. 2. С. 329–339. DOI: <https://doi.org/10.31395/2415-8240-2022-100-2-329-339>

11. Шаповал Н., Федосенко М., Грибановський О., Терещенко О. Повоєнне відновлення України. 2022. URL: <https://kse.ua/wp-content/uploads/2022/09/Digitalinstruments-in-Ukrainian-recovery.pdf> (дата звернення: 09.06.2023).

12. 870 тисяч гектар на півдні України нашпиговані мінами: які загрози це несе? 2023. URL: <http://surl.li/iaqhh> (дата звернення: 11.06.2023).

УДК 332.02+338.48+352.07

DOI: <https://doi.org/10.32782/2708-0366/2023.16.27>**Холодок В.Д.**

кандидат наук з державного управління,
доцент кафедри туристичного бізнесу,
Харківська державна академія культури
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5352-7362>

Kholodok Valentyna

Kharkiv State Academy of Culture

УПРАВЛІННЯ ТУРИЗМОМ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ В УМОВАХ ВІЙНИ ТА СТРАТЕГІЇ НА МАЙБУТНЄ

REGIONAL TOURISM MANAGEMENT IN WARTIME AND STRATEGIES FOR THE FUTURE

Стаття присвячена дослідженню особливостей функціонування туристичного бізнесу Харківщини в умовах війни, уточненню стратегічних орієнтирів відновлення та розвитку туризму у повоєнний час. З'ясовано, які види туризму практикувалися в громадах Харківщини до війни і яким чином змінився туризм після початку війни. Проаналізовано проблеми, з якими довелося зіткнутися підприємствам туристичної сфери Харківської області під час війни. Досліджено загрози для туристичного розвитку громади. Встановлено, що перспективи розвитку туризму в Харківській області пов'язані перш за все з удосконаленням механізму управління туризмом на всіх рівнях; відновленням функціонування туристичних локацій; модернізацією туристичних об'єктів за рахунок грантових коштів; формуванням нової спадщини – створенням музеїв, меморіалів, експозицій, пам'ятних місць; розробкою маршрутів пам'яті, відкриттям нових цікавих атракцій.

Ключові слова: туризм, туристична галузь, управління туризмом, суб'єкти туристичного бізнесу, соціологічне опитування, стратегії розвитку туризму, програма розвитку туризму.

The purpose of the paper is to study the impact of military operations on the tourism activities; to identify priorities for improving tourism management at the regional level under martial law; to clarify the strategic guidelines for the development of tourism in the Kharkiv region in the post-war period. The relevance of the study stems from the need to develop effective proposals for improving the efficiency of tourism management at the regional level in the post-war period. In order to formulate practical recommendations for a strategic vision for the restoration of the tourism industry and improvement of management mechanisms, taking into account the wartime challenges, a comprehensive study of the problems faced by the tourism sector in the Kharkiv region during the war is necessary. Theoretical and applied analysis of the current state of the tourism industry in Ukraine was carried out using logical, analytical, and system-structural research methods. The study is based on data from a sociological survey conducted as part of the Estonian-Ukrainian research project "Development of Ukrainian frontline communities and the tourism business under war conditions and strategies for the future". The results of the study helped to identify ways of post-war reconstruction of the tourism industry. First and foremost, a safety strategy for the resumption of tourism travel should be introduced, and work should be carried out with tourism businesses regarding safe visits to sites in the post-war period. In order to preserve the cultural potential, historical values, formation of new heritage and development of priority types of tourism, it is necessary to elaborate a Tourism Development Programme for Kharkiv Region with specifically defined tasks. Promising directions are: introduction of memory routes; establishment of cooperation with public organizations, charitable foundations and potential investors on implementation of joint initiatives and grant projects on tourism restoration; enhancement of community participation in international tourism projects; strengthening of tourist information exchange with Ukrainian regions and other countries. Scientific novelty: the study of the relationship between wartime tourism management and the post-war reconstruction strat-

egy of the industry has been further developed. Priority directions and mechanisms of tourism management at the regional level in the postwar period were clarified. Practical significance: the results of the study can be used in the formation of a strategy for tourism development and the design of regional target programmes in the post-war period.

Key words: *tourism, tourism industry, tourism management, tourism business entities, sociological survey, tourism development strategies, tourism development programme.*

Постановка проблеми. В умовах війни управлінцям різних рівнів необхідно розв'язувати принципово нові проблеми й завдання, пов'язані з управлінням туристичною галуззю, що зазнала великих втрат і суттєво скоротила свою діяльність. Управління туризмом в умовах воєнного та повоєнного стану має свої особливості. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю розробки дієвих пропозицій щодо підвищення ефективності управління туризмом на регіональному рівні в повоєнний період. Для розв'язання цього завдання необхідний попередній ретельний аналіз різних підходів і точок зору представників сфери туризму на цю проблему. Для формування практичних рекомендацій щодо стратегічного бачення відновлення галузі туризму та удосконалення механізмів управління з урахуванням викликів воєнного часу, необхідне всебічне дослідження проблем, з якими довелось зіткнутися підприємствам туристичної сфери Харківської області під час війни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що питання функціонування туризму в умовах воєнного стану та його відновлення у повоєнну добу набуло особливої актуальності та перебуває у фокусі уваги наукових досліджень. Зарубіна А., Сіра Е., Демчук Л. приділяють увагу особливостям функціонування туристичної галузі в умовах війни, відзначають особливості функціонування туристичного бізнесу в умовах воєнного стану (зокрема, формування туристичних маршрутів з урахуванням наявності бомбосховищ, планування туристичних мандрівок відповідно до дії комендантської години тощо) [1]. Роїк О., Недзвецька О. акцентують увагу на необхідності розробки стратегії відновлення туристичної сфери України в повоєнні часи [2].

Перспективи повоєнного відновлення сфери туризму в Україні розкрито в праці Моца А., Шевчук С., Середи Н., зокрема, автори акцентують увагу на розробці та реалізації програм (як державних, так і міжнародних), підтримці суб'єктів туристичної діяльності, забезпеченні тісної співпраці між країнами у напрямку взаємопідтримки туристичної діяльності, підвищення інтересу іноземних туристів до пам'ятних маршрутів та повоєнних символічних місць, пошуку нових методів та способів реалізації туристичних послуг тощо [3]. Проблематиці удосконалення векторів стратегічного розвитку індустрії туризму та гостинності в умовах збройних конфліктів і пост конфліктного відновлення присвячена стаття Носирева О., Деділової Т., Токар І. [4]. Сіра Е., Голубець І., Безрученков Ю. наголошують, що у повоєнному відновленні сфери туризму в Україні доцільно опиратись на підтримку національних та міжнародних організацій шляхом розробки та реалізації програм і проектів [5]. Барвінок Н. доводить, що воєнні дії, збройні конфлікти впливають на створення нової спадщини та сприяють розвитку «туризму пам'яті», який ґрунтується на вшануванні пам'яті всіх, хто постраждав внаслідок воєнного вторгнення [6]. На думку науковців Перегуди Ю., Кривоберець М., актуальним у повоєнний час в Україні є удосконалення чинного законодавства в частині розвитку туризму, включаючи внесення змін та доповнень до чинних нормативно-правових актів у сфері оподаткування, природокористування, екології та захисту прав споживачів [7]. Лелюк О. наголошує, що після завершення війни потрібна буде масштабна маркетингова кампанія, спрямована на формування переконання про Україну як про безпечний туристичний напрямок. Підвищений інтерес іноземних туристів до міст-героїв, повоєнних меморіальних пам'яток, символічних і трагічних місць України, вимагатиме особливого підходу з точки зору етики і безпеки [8]. Науковці Баженова С., Пологовська Ю., Бикова М. прогнозують, що за допомогою туризму можливо: подолати нерівномірність розвитку окремих територій регіону;

відновити регіональну економіку за рахунок залучення інвестицій; покращити інфраструктуру; забезпечити зайнятість населення; покращити екологічний стан за рахунок додаткового фінансування природоохоронних програм [9].

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми. Значна частина науковців зазначають, що у контексті післявоєнного відновлення країни перспективним буде розвиток воєнного (міліарного) туризму, метою якого є відвідування місцевості, що пов'язана з воєнними діями, військових об'єктів і полігонів, місць битв, великих випробувань і горя, поховань загиблих воїнів, меморіальних комплексів, музеїв тощо.

Однак, незважаючи на значну кількість публікацій, бракує ґрунтовних досліджень щодо механізмів управління туризмом на регіональному рівні в умовах воєнного стану та стратегії повоєнного відновлення з конкретними рекомендаціями щодо їх впровадження.

Формулювання цілей статті. Метою даної статті є дослідження впливу воєнних дій на діяльність суб'єктів туристичного бізнесу; виявлення пріоритетних напрямків удосконалення управління туризмом на регіональному рівні в умовах воєнного стану; уточнення стратегічних орієнтирів розвитку туризму на Харківщині у повоєнну добу.

Інформаційною базою дослідження є дані соціологічного опитування, яке проводилося в межах естонсько-українського науково-дослідницького проекту «Розвиток українських прифронтових громад і туристичного бізнесу в умовах війни та стратегії на майбутнє» з 2 по 15 лютого 2023 року естонськими (Талліннський університет) та українськими вченими (Запорізький національний університет, Криворізький державний педагогічний університет, Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка, Харківська державна академія культури) за підтримки Естонського дослідницького агентства. Соціологічне опитування включало 25 запитань закритого та відкритого типу щодо різних напрямів діяльності туристичного бізнесу. Технічним інструментарієм опитування слугував застосунок Google-Forms.

Методи дослідження. Теоретико-прикладний аналіз поточного стану туристичної галузі в Україні здійснювався за допомогою логіко-аналітичних та системно-структурних методів дослідження. Для аналітико-статистичної обробки результатів опитування застосовувалося відповідне програмне забезпечення.

Виклад основного матеріалу. Черговим випробуванням для туризму стала війна російської федерації в Україні. Туристична галузь Харківщини гостро відчула вплив військових дій і зіштовхнулася з низкою критичних викликів, пов'язаних із руйнацією значної кількості об'єктів історико-культурної спадщини, туристичної інфраструктури та ушкодженням рекреаційного потенціалу територій. Наразі туристичний бізнес перебуває на паузі, потік гостей призупинився та усі заплановані подорожі скасовані.

До початку повномасштабного вторгнення військ РФ, Харківщина мала потужний туристичний потенціал та вражала дивовижними природними ландшафтами, серед яких – ріки, озера і водоймища, мінеральні джерела, національні природні парки, дендропарки та інші пам'ятки природи. Харківщина також цікава туристам історичними, археологічними та архітектурними пам'ятками. Музеї Харківщини дивували туристів своїми дивовижними виставками, унікальними роботами місцевих майстрів, інтерактивними програмами та цікавими музейними експонатами. Кожен куточок області мав власні «родзинки»: історично важливі об'єкти, автентичні фестивалі, сучасні заклади відпочинку, архітектурно цікаві комплекси тощо. Динамічно розвивалися різноманітні види туризму: культурно-пізнавальний, екологічний, гастрономічний, подієвий, сільський зелений, оздоровчий, активний тощо. Цікаві туристичні маршрути діяли для різних категорій людей, в тому числі і для інклюзивних. Місто Харків вражає туристів своєю красою парків, скверів, фонтанів, історією, розвиненою сучасною інфраструктурою. За останні роки значно збільшився потік туристів.

Реалізацію державної туристичної політики на регіональному рівні забезпечують Департамент культури і туризму Харківської обласної державної адміністрації, Депар-

тамент міжнародного співробітництва Харківської міської ради. Організаційну, методичну та інформаційну роботу туристичного спрямування здійснює Обласний комунальний заклад «Харківський організаційно-методичний центр туризму». Питанням розвитку туризму приділено значну увагу. Зокрема, в Стратегії розвитку Харківської області на період 2021–2027 років передбачено одним із перспективних напрямів розвиток внутрішнього і в'їзного туризму [10]. Успішне виконання завдань відбувалося шляхом реалізації «Програми розвитку культури, туризму та охорони нерухомої культурної спадщини Харківської області на 2019–2023 роки» у наступних напрямках:

- сприяння створенню сучасних туристично-привабливих об'єктів;
- встановлення елементів дорожньої навігації до туристичних об'єктів;
- формування мережі інтерактивних туристсько-інформаційних центрів;
- стимулювання підприємницької активності щодо розвитку сільського зеленого, гастрономічного, екологічного, активного та інших видів туризму;
- забезпечення розвитку кадрового потенціалу через проведення семінарів, тренінгів, майстер-класів тощо.

Проте наразі розвиток туристичної галузі наслідок бойових дій на території області має низку перешкод через замінування значної частини території, руйнування туристичної інфраструктури та пам'яток культурної спадщини, відсутність системи розповсюдження знань про безпеку туристичних подорожей, незадовільний стан доріг після воєнних дій, дефіцит фахівців з туризму у громадах.

З метою виявлення особливостей функціонування туристичного бізнесу Харківщини в умовах війни, використання методів та інструментів управління туристичною галуззю та окреслення стратегічного бачення відновлення і розвитку туризму у повоєнний час естонськими і українськими науковцями було проведено опитування [11].

Загалом кількість респондентів становила 144 особи з 5 регіонів України, у тому числі з Харківської області 37 осіб (25,7% від загальної кількості вибірки). Цільовою аудиторією були власники туристичного бізнесу, працівники закладів туристичної інфраструктури та атракцій, представники громадських організацій туристичного спрямування та виконавчої влади, яка координує туристичну діяльність на прифронтових територіях України.

Респонденти Харківської області зазначили, що до початку війни на Харківщині перевага віддавалася культурно-пізнавальному (18,8%); фестивальному та подієвому туризму (14,8%). На пріоритетність спортивного та активного туризму вказали 10,7% респондентів. Гастрономічний туризм практикували 8,1% опитаних. Екологічним та сільським зеленим туризмом займалися 7,4% респондентів, варіант етнокультурного та промислового туризму обрали 6,0%. Лікувально-оздоровчий та діловий туризм обрали 4,7%, релігійний – 3,4%, екстремальний – 1,3% респондентів.

Щодо змін, які відбулися у туристичній галузі, респонденти зазначили наступне: по-перше, атрактивні туристичні об'єкти припинили функціонувати або приймати туристів (23,7%); по-друге, знизився рівень платоспроможності населення (22,7%); по-третє, деякі туристичні локації зазнали пошкоджень (20,6%). На зниження рівня інтересу до відвідування туристичних об'єктів вказали 17,5% респондентів. На активізацію співпраці між волонтерами, громадами та представниками туризму у зв'язку із збільшенням потоку переселенців та їх зацікавленістю місцевими туристичними об'єктами вказали 6,2% респондентів. Щодо іншого варіанту відповіді (3,1%), то респонденти зазначили такі зміни у розвитку туристичної сфери, як: знищення логістики, руйнування та знищення об'єктів культурної спадщини, існування загрози обстрілів тощо.

Серед проблем, з якими довелося зіткнутися підприємствам туристичної сфери Харківської області, респонденти визначили наступне: довелося повністю переорієнтувати свою діяльність з туристичної діяльності на інше спрямування (15,8%); із-за низького попиту вирішили тимчасово призупинити діяльність (14,5%); емоційне виснаження працівників та їх моральна неготовність працювати в сфері послуг (13,2%); довелося пов-

ністю припинити функціонування із-за відсутності економічної рентабельності (13,2%); партнери з туристичної діяльності припинили своє функціонування або не приймають туристів (13,2%); працівники поїхали за кордон (13,2%); туристичні об'єкти, з якими був пов'язаний бізнес, потрапили в зону окупації або активних бойових дій і стали недоступними (10,5%). Інший варіант (6,6%) був представлений такими відповідями: висока небезпека, загроза життю і здоров'ю, переорієнтація турів та екскурсій на західну Україну та волонтерський напрямок; обмеження екскурсійної та рекреаційної діяльності в зв'язку з забороною відвідування природних територій [11].

Головними перспективами розвитку туризму Харківської області респонденти вказали можливість модернізувати туристичні об'єкти за рахунок грантових коштів (33,3%) та відновлення функціонування туристичних локацій (33,3%); 23,3% респондентів вважають, що туристи будуть приїжджати, щоб на власні очі побачити наслідки військових дій; важко було відповісти 10,1% респондентам. Понад половину респондентів вважають перспективними такі напрямки (види) туризму, як культурно-пізнавальний (59,5%); фестивальний та подієвий (48,6%); спортивний та активний (37,8%). До не перспективних видів туризму респонденти віднесли темний туризм (73,0%); релігійний (75,7%); лікувально-оздоровчий (54,1%); індустриальний (промисловий) (59,5%) та сільський (51,4%). На думку респондентів для створення нової спадщини громади необхідно: налагодження мирного життя; відновлення економіки та інфраструктури, створення туристичних кластерів та нових робочих місць; формування нової спадщини – спадщини війни; створення музеїв, меморіалів, експозицій, пам'ятних місць; відкриття нових цікавих атракцій.

На питання анкети щодо можливостей розвитку та удосконалення свого бізнесу відповідно до європейських практик очима прифронтових туристичних локацій отримані наступні відповіді. У майбутньому респонденти хотіли б вивчити нові цікаві туристичні пропозиції (17,3%); збільшити попит на туристичні послуги з боку внутрішніх і зовнішніх туристів (16,7%); займатися проектною та грантовою діяльністю (14,1%); ефективною рекламою в соціальних мережах та роботою з цифровими платформами (13,5%). Співпрацювати з громадою та бізнесом хотіли б 10,9%; освоїти франчайзінг хотіли б 10,9% респондентів; отримувати якісний сервіс за помірними цінами – 7,7% респондентів; цікавить портрет туриста після закінчення війни 9,0% респондентів. Для туристичних суб'єктів Харківської області перспективним у кластерній співпраці є: досягнення переваг у розробці продукту (30,9%); отримання кращого доступу до ресурсів (27,9%); посилення маркетингової складової (25,0%). Заощадження операційних витрат до переваг віднесли 11,8% респондентів. Також в анкетах з боку респондентів було висловлено бажання обмінюватися досвідом з колегами та бути конкурентоспроможними на туристичному ринку.

Найбільшими загрозами для туристичного розвитку громади на думку респондентів є: загроза втрати культурних цінностей в окупованих та прифронтових територіях (76,5%); небезпечність території через її замінованість (66,7%); суттєве погіршення матеріальної спроможності клієнтів (66,7%) (рис. 1).

Серед можливостей розвитку туристичного бізнесу Харківської області більшість зазначили, що перспективним є розвиток туристичної інфраструктури (54,5%); залучення фінансування та стимулювання інвестицій від вітчизняних та міжнародних партнерів (53,8%); впровадження інновацій у сфері туризму (60,6%); розробка нових туристичних продуктів у громадах (50,4%); отримання консультативних послуг (55,4%); підвищення кваліфікації, навчання (59,4%).

Проведений аналіз досліджуваної проблеми надав змогу зробити висновок, що для вирішення нагальних питань актуальним завданням сьогодення є запровадження управління на принципово нових засадах, формування стратегії розвитку туризму регіону і територіальних громад, програм і проєктів в контексті зумовлених війною нових обставин, та розробка конкретних заходів щодо досягнення поставле-

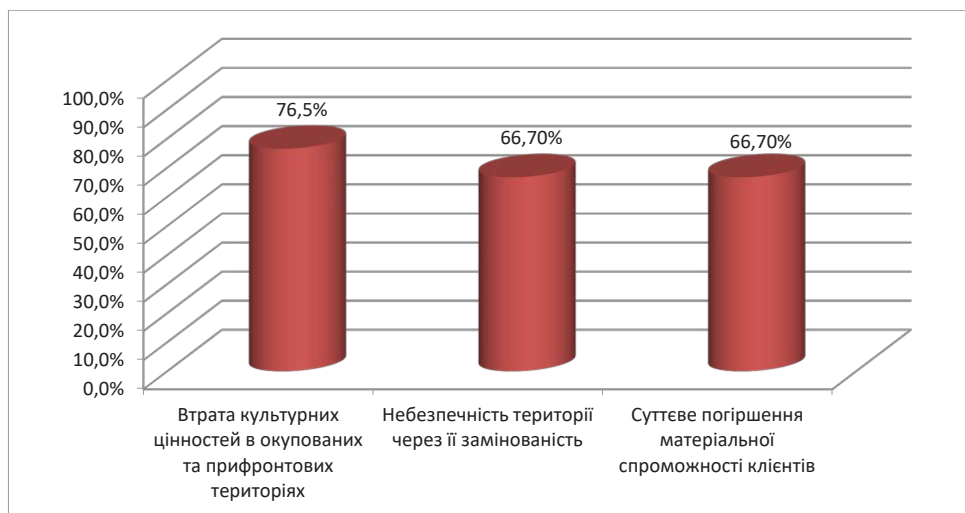

Рис. 1. Найбільші загрози для туристичного розвитку громади (за результатами опитування цільової аудиторії туристичного бізнесу в Харківській області)

Джерело: складено автором

Рис. 2. Перспективні можливості розвитку туристичного бізнесу в Харківській області (за результатами опитування цільової аудиторії туристичного бізнесу в Харківській області)

Джерело: складено автором

ної стратегічної мети, створення умов для залучення інвестицій, формування позитивного іміджу туристичної Харківщини. Важливими є відновлення управлінських інституцій на рівні територіальних громад, що постраждали від військової агресії, та розробка стратегії повоєнного розвитку громад (з виокремленням туристичної складової).

Після війни на країну та її громадян чекає багато роботи по її відбудови. Відповідно до Указу Президента від 21 квітня 2022 року № 266/2022 «Питання Національної ради з відновлення від наслідків війни», розроблений План післявоєнного відновлення та розвитку України на найближчі 10 років [12], згідно з яким визначено основні проблеми, цілі, завдання у сфері туризму і курортів. Враховуючи цілі, які визначені на рівні держави, варто їх конкретизувати для відновлення діяльності галузі туризму регіону з урахуванням туристичного потенціалу регіону, заподіяної шкоди та перспектив відбудови.

Отже, нагальною є потреба розробки стратегій та механізмів стрімкого відновлення роботи туристичного бізнесу, який розпочне повноцінну роботу по закінченні воєнних дій, забезпечення послідовної вертикальної координації між регіональними та місцевими органами влади щодо розвитку туризму. Реалізуючи державну політику у сфері туризму на регіональному рівні, необхідно спрямувати зусилля на створення належних умов для розвитку безпечних видів туризму, формування різноманітних конкурентоспроможних комплексних туристичних продуктів, масштабування туристичного інформаційного поля.

Для стабільного розвитку туристична індустрія потребує партнерства на всіх рівнях. Важливо, щоб місцева влада, представники громадянського суспільства, органи місцевого самоврядування продовжували працювати спільно з міжнародними агенціями та партнерами України. Тож доцільно враховувати думку громади, спиратися на підтримку громадських організацій і вже зараз необхідно напрацьовувати механізми щодо створення комфортних умов для розвитку бізнесу.

Для управлінського процесу важливим є стратегічне бачення розвитку галузі та розробка цільових програм. Оскільки наразі продовжуються бойові дії, наслідки яких негативно впливають на сферу туризму та призводять до згорання діючих програм, актуальним є завчасне проведення моніторингу інфраструктури туризму, вжиття необхідних заходів щодо відновлення функціонування туристичних локацій, модернізації туристичних об'єктів. Для цього доцільно розробляти регіональні і місцеві програми розвитку туризму, які стануть концептуальною базою для повоєнного розвитку туризму на Харківщині як високорентабельної галузі економіки, важливого формату культурного, духовного та патріотичного виховання наших громадян.

Програма повинна передбачати подальший розвиток сфери туризму шляхом здійснення комплексу заходів щодо інвентаризації, відновлення, збереження й зміцнення туристичної інфраструктури, удосконалення туристичного бізнесу відповідно до європейських практик, створення умов для його розвитку та розширення асортименту туристичних послуг за рахунок розвитку різноманітних видів туризму з урахуванням патріотичної, історичної, краєзнавчої, екологічної, гастрономічної, воєнної та іншої тематики, залучення до подорожей вразливих категорій громадян, поліпшення транспортного обслуговування, запровадження діджитал-промоції як найбільш результативного різновиду промоції в сучасних реаліях.

Важливим завданням є формування на вітчизняному та міжнародному туристичних ринках повоєнного туристичного іміджу Харківщини як зони безпечного відпочинку. Особливу увагу слід приділити безпеці туризму та безбар'єрному доступу до туристичних об'єктів.

Висновки. Результати наукової розвідки вказують на шляхи повоєнного відновлення галузі туризму та необхідність удосконалення механізмів управління туризмом на регіональному рівні. Зазначимо, що в умовах війни перед управліннями різних рівнів постали нові завдання щодо управління галуззю туризму.

У зв'язку з воєнними діями на Харківщині та із замінуванням територій, в першу чергу необхідно запровадити безпекову стратегію для відновлення туристичних подорожей, проводити роботу з суб'єктами туристичного бізнесу, які організують тури, перевізниками, представниками громад і туристами щодо безпечного відвідування об'єктів у повоєнний час.

З метою, збереження культурного потенціалу, історичних цінностей, формування нової спадщини та розвитку пріоритетних видів туризму необхідно розробити Програму розвитку туризму Харківської області з конкретно визначеними завданнями, реалізація яких після перемоги України та завершення повномасштабної збройної агресії РФ дозволить відродити найпопулярніші туристичні об'єкти, покращити туристичну інфраструктуру та сприятиме зростанню туристичних потоків.

Потрібно буде сформулювати нові змісти для повоєнного туризму. Зокрема, запровадити маршрути пам'яті, налагодити співпрацю з громадськими організаціями, благодійними фондами, потенційними інвесторами щодо впровадження спільних ініціатив та грантових проєктів для відновлення туризму, активізувати участь громад у міжнародних туристичних проєктах та посилити туристично-інформаційний обмін з регіонами України та іншими країнами.

Наукова новизна. Подальший розвиток отримало дослідження взаємозв'язку управління туризмом з воєнними діями та стратегіями щодо відновлення діяльності галузі у повоєнну добу. Були уточнені пріоритетні напрямки та механізми управління туризмом на регіональному рівні в повоєнний період.

Практичне значення. Результати дослідження можуть бути використані при формуванні стратегії розвитку туризму та розробці регіональних цільових програм у повоєнний час.

Перспективи подальших досліджень пов'язані із здійсненням компаративного аналізу проблем та викликів розвитку туристичної сфери за наслідками війни, формуванні стратегії гостинності Харківщини як цікавої та безпечної дестинації для туристів і просуванні її привабливості з використанням діджитал-технологій.

Список використаних джерел:

1. Зарубіна А., Сіра Е., Демчук, Л. Особливості туризму в умовах воєнного стану. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. 41. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-41-14>
2. Роїк О.Р., Недзвецька О.В. Шляхи розвитку туристичної сфери України у воєнний період. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Економічні науки*. 2022. Вип. 46. С. 11–15. DOI: <https://10.32999/ksu2307-8030/2022-46-2>
3. Моца А., Шевчук С., Серета Н. Перспективи післявоєнного відновлення сфери туризму в Україні. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. 41. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-41-31>
4. Носирев О., Деділова Т., Токар І. Розвиток туризму та індустрії гостинності в стратегії постконфліктного відновлення економіки України. *Соціально-економічні проблеми і держава*. 2022. Вип. 1 (26). С. 55–68. DOI: <https://doi.org/10.33108/sep2022.01.055>
5. Сіра Е.О., Голубець І.М., Безрученков Ю.В. Післявоєнне відновлення туризму в Україні. *Інфраструктура ринку*. 2022. Вип. 68. С. 155–158. DOI: <https://doi.org/10.32782/infrastruct68-27>
6. Барвінок Н.В. Перспективи розвитку воєнного туризму на території України після закінчення російсько-української війни. *Актуальні проблеми розвитку економіки регіону*. 2022. Вип. 18 (2). С. 206–217. DOI: <https://doi.org/10.15330/apred.2.18.206-217>
7. Перегуда Ю., Кривоберець М. Державна підтримка підприємств туристичної галузі в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення. *Підприємництво та інновації*. 2022. Вип. 23. С. 16–20. DOI: <https://doi.org/10.37320/2415-3583/23.3>
8. Лелюк О. Можливості післявоєнного відновлення галузі туризму в Україні. *Географія та туризм : матеріали VI Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф., 28 лют. – 1 берез. 2023 р. Харків : ХНПУ ім. Г.С. Сковороди, 2023. С. 368–374.*
9. Баженова С., Пологовська Ю., Бикова М. Реалії розвитку туризму в Україні на сучасному етапі. *Наукові перспективи*. 2022. Вип. 5 (23). С. 168–180. DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-5\(23\)-168-180](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-5(23)-168-180).
10. Стратегія розвитку Харківської області на 2021–2027 роки. URL: <https://kharkivoda.gov.ua/content/documents/1026/102538/files/Стратегія.pdf>
11. Рейманн М., Корнус О., Паланг Х., Корнус А. Особливості розвитку туристичної діяльності у Сумській області в умовах війни та перспективи на майбутнє. *Наукові записки СумДПУ ім. А.С.Макаренка. Географічні науки*. 2023. Вип. 2 (4). DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.7711685>

12. Проект Плану відновлення України. *Матеріали робочої групи «Відновлення та розбудова інфраструктури. Сфера туризму і курортів»*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/nacionalna-rada-z-vidnovlennya-ukrayini-vid-naslidkiv-vijni/robochi-grupi>

References:

1. Zarubina A., Sira E., Demchuk L. (2022) Osoblivosti turizmu v umovah voyennogo stanu [Peculiarities of Tourism in a State of War]. *Ekonomika ta suspilstvo*, vol. 41. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-41-14>
2. Roik O., Nedzvetska O. (2022) Shlyahi rozvitku turistichnoyi sferi Ukrayini u voyennij period [Ways of Development of the Tourist Sphere of Ukraine in the War Period]. *Naukovij visnik Hersonskogo derzhavnogo universitetu. Seriya: Ekonomichni nauki*, vol. 46, pp. 11–15. DOI: <https://10.32999/ksu2307-8030/2022-46-2>
3. Motsa A., Shevchuk S., Sereda N. (2022) Perspektivi pislyavoyennogo vidnovlennya sferi turizmu v Ukrayini [Prospects of the Post-War Recovery of Tourism in Ukraine]. *Ekonomika ta suspilstvo*, vol. 41. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-41-31>
4. Nosyriev O., Dedilova T., Tokar I., (2022) Rozvitok turizmu ta industriji gostinnosti v strategiyi postkonfliktnogo vidnovlennya ekonomiki Ukrayini [Tourism and Hospitality Development in the Ukrainian Economics Strategy of Post-Conflict Reconstruction]. *Socialno-ekonomichni problemi i derzhava*, vol. 1 (26), pp. 55–68. DOI: <https://doi.org/10.33108/sepd.2022.01.055>
5. Sira E., Holubets I., Bezruchenkov Y. (2022) Pislyavoyenne vidnovlennya turizmu v Ukrayini [Post-War Recovery of Tourism in Ukraine]. *Infrastruktura rinku* [Market Infrastructure], vol. 68, pp. 155–158. DOI: <https://doi.org/10.32782/infrastruct68-27>
6. Barvinok N.V. (2022) Perspektivi rozvitku voyennogo turizmu na teritoriyi Ukrayini pislya zakinchennya rosijsko-ukrayinskoyi vijni [Prospects for the Development of Military Tourism on the Territory of Ukraine After the End of the Russian-Ukrainian War]. *Aktualni problemi rozvitku ekonomiki region*, vol. 18 (2), pp. 206–217. DOI: <https://doi.org/10.15330/apred.2.18.206-217>
7. Pehuda Y., Kryvoberec M. (2022) Derzhavna pidtrimka pidpriyemstv turistichnoyi galuzi v umovah voyennogo stanu ta pislyavoyennogo vidnovlennya [State Support of Enterprises in the Tourist Industry in the Conditions of Maritime and Post-War Reconstruction]. *Pidpriyemnictvo ta innovaciyi*, vol. 23, pp. 16–20. DOI: <https://doi.org/10.37320/2415-3583/23.3>
8. Leliuk O. (February 28 – March 1, 2023) Mozhlivosti pislyavoyennogo vidnovlennya galuzi turizmu v Ukrayini [Possibilities of Post-War Restoration of the Tourism Industry in Ukraine]. *Geografiya ta turizm: materialy VI Vseukr. nauk.-prakt. Internet-konf. Harkiv: HNPU im. G.S. Skovorodi*, pp. 368–374.
9. Bazhenova S., Pologovska Iu., Bykova M (2022) Realiyi rozvitku turizmu v Ukrayini na suchasnomu etapi [Realities of Tourism Development in Ukraine at the Present Stage]. *Naukovi perspektivi*, vol. 5 (23), pp. 168–180. DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-5\(23\)-168-180](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-5(23)-168-180)
10. Strategiya rozvitku Harkivskoyi oblasti na 2021–2027 roki [Kharkiv Region Development Strategy for 2021–2027]. Available at: <https://kharkivoda.gov.ua/content/documents/1026/102538/files/Стратегія.pdf>
11. Reimann M., Kornus O., Palang H., Kornus A. (2023) Osoblivosti rozvitku turistichnoyi diyalnosti u Sums'kij oblasti v umovah vijni ta perspektivi na majbutnye [Peculiarities of Development of Tourism in Sumy Region in the Conditions of War and Prospects for the Future]. *Naukovi zapiski SumDPU im. A.S. Makarenka. Geografichni nauki*, vol. 2, issue 4. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.7711685>
12. Projekt Planu vidnovlennya Ukrayini [Draft Recovery Plan for Ukraine]. *Materiali robotochoyi grupi "Vidnovlennya ta rozbudova infrastrukturi. Sfera turizmu i kurortiv"*. Available at: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/nacionalna-rada-z-vidnovlennya-ukrayini-vid-naslidkiv-vijni/robochi-grupi>

ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

УДК 339.924:36

DOI: <https://doi.org/10.32782/2708-0366/2023.16.28>

Близнюк В.В.

доктор економічних наук,
старший науковий співробітник,
завідувач відділу соціально-економічних проблем праці,
Державна установа «Інститут економіки та прогнозування
Національної академії наук України»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2265-4514>

Яценко Л.Д.

головний консультант відділу соціальної стратегії,
Національний інститут стратегічних досліджень
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7686-3812>

Blyzniuk Viktoriia

State Organization "Institute of the Economy and Forecasting of the
National Academy of Sciences of Ukraine"

Yatsenko Liubov

National Institute for Strategic Studies

ПРОБЛЕМИ РОЗБАЛАНСОВАНOSTІ РИНКУ ПРАЦІ УКРАЇНИ

PROBLEMS OF THE IMBALANCE OF THE LABOR MARKET OF UKRAINE

Стаття присвячена проблемам розбалансованості ринку праці. Обґрунтовано, що ринок праці є важливим елементом економічної системи, що функціонує в умовах дії різних факторів. Їх вплив на ринок праці викликає розбалансованість, що загострює проблеми економічного розвитку та використання трудового потенціалу. Аналіз тенденцій на ринку праці України в довоєнні роки і період війни та дослідження структурних змін в економіці і глибини професійних невідповідностей дозволив аргументувати вплив теперішньої економічної та політичної ситуації на загострення проблем розбалансованості, ідентифікувати їх наслідки. Запропоновано напрями, важелі та базові принципи функціонування механізму державного регулювання ринку праці для оптимізації структурної ситуації на національному ринку праці та усунення зростання дисбалансу пошиту і пропозиції за секторальними, територіальними, професійними та демографічними ознаками.

Ключові слова: ринок праці, структура, безробіття, диспропорції, фактори, наслідки.

The article is devoted to the problems of labor market imbalance. It is substantiated that the labor market is an important element of the economic system that functions under the influence of various factors. Globalization, demographic changes, scientific and technological progress, new methods of production and the need to ensure stable economic development cause changes in the nature of work. New technologies are opening the way to create new jobs and increase labor productivity, companies are developing thanks to digital transformation and improved human resource management. These changes have an impact on the labor market and cause an imbalance, which exacerbates the problems of economic development and the use of labor potential. The analysis of trends in the labor market of Ukraine in the pre-war years and during the war and the

study of structural changes in the economy and the depth of professional inconsistencies made it possible to argue the impact of the current economic and political situation on the aggravation of problems of imbalance, to identify their consequences. In the process of research, the methods of generalizations, synthesis and systemic approach were used to identify the factors causing deepening of asymmetries in the labor market, methods of statistical analysis and comparisons to characterize the degree of violation of disproportions. Directions, levers and basic principles of functioning of the mechanism of state regulation of the labor market are proposed to optimize the structural situation in the national labor market and eliminate the growing imbalance of supply and demand by sectoral, territorial and professional characteristics. The need to implement state policy measures during the war and post-war recovery to overcome professional and qualification disparities in the labor market and maximize the involvement of the workforce in the field of employment is argued. An important task is to ensure the mobility of the labor force, which determines the level of adaptability to changes in working conditions and contributes to ensuring the labor needs of enterprises. Implementation of the outlined tasks lies largely in the sphere of efficiency and effectiveness of social elevators.

Key words: labor market, structure, unemployment, disparities, factors, consequences.

Постановка проблеми. Ринок праці є важливою ланкою економічної системи, від його ефективності і стабільності залежить прогрес та стійкість економічної системи, добробут і якість життя населення, міцність фундаменту відтворення робочої сили. Співвідношення і особливості базових елементів обумовлюють специфіку виробничих і соціальних процесів, що сприяє посиленню або мінімізації протиріч в суспільстві. Цим актуалізується важливість дослідження порушення збалансованості ринку праці.

Вагомий внесок у дослідження і розв'язання проблем ринку праці здійснили українські науковці: Колот А., Бандур С., Богиня Д., Василенко В., Грیشнова О., Краснов Ю., Лібанова Е., Новікова О., Петрова І. та інші. Незважаючи на активне дослідження стану та напрямів розвитку ринку праці, в умовах кризи актуальними дослідженнями є вивчення асиметрій на ринку праці України та механізмів їх регулювання.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження причин виникнення і поглиблення дисбалансів на ринку праці, їх соціально-економічних наслідків задля пошуку шляхів їх мінімізації.

Виклад основного матеріалу. Трансформації, що відбуваються на ринку праці впливають на характер економічних та соціальних змін. Разом з цим, він є складною динамічною системою, яка характеризується нелінійністю та турбулентністю соціально-економічних відносин, чутливістю до дії різних факторів. Основою соціологічної оцінки впливу цих факторів вважається ступінь узгодженості думок експертів і фахівців у сфері управління. Визначають дві незалежні одна від одної групи факторів ризику – внутрішні та зовнішні. Зовнішні фактори поділяються на фактори прямої дії (наприклад, непередбачувані дії господарюючих суб'єктів) і фактори побічної дії (нестабільність політичних умов), а внутрішні фактори – на об'єктивні (наприклад нестабільність, суперечність законодавства у сфері зайнятості) і суб'єктивні (неефективна діяльність органу служби зайнятості).

Сучасні тренди розвитку ринку праці у значній мірі визначаються впливом глобалізації, інтелектуалізації, віртуалізації соціально-трудова відносин, трансформації соціально-економічних політичних та суспільно-мережових відносин. Посилення впливу глобалізації на національні ринки праці, загострення протиріч у світовій економіці, циклічні прояви кризи, структурні зміни в економіці, прискорення технічних і технологічних змін створюють нові вимоги до суб'єктів ринку праці та вимагають зміни концепту регулювання ринку праці [1; 2]. В цих умовах ключовим завданням залишається збереження максимальної збалансованості, що передбачає забезпечення динамічної узгодженості і відповідності кількісно-якісних параметрів пропозиції робочої сили та попиту на неї.

Незбалансованість на ринку праці проявляється наявністю диспропорцій, які виникають між попитом та пропозицією робочої сили, неузгодженістю інтересів суб'єктів

ринку праці та неефективністю інститутів ринку праці. Зокрема, структурні (секторальні чи галузеві) диспропорції виникають через структурні зміни в економіці, що відбуваються в наслідок її переорієнтації під впливом зміни умов функціонування, впливу науково-технічного прогресу чи дії інших чинників. Зміни вимог економіки до структури професійної підготовки робочої сили за кваліфікаційним рівнем чи за професійними навичками, трансформація професійних уподобань і ціннісних орієнтацій працездатного населення зумовлюють професійно-кваліфікаційні диспропорції. Професійно-кваліфікаційні диспропорції на ринку праці проявляються нестачею кваліфікованих кадрів за окремими професійними групами, спеціальностями чи спеціалізаціями, невідповідністю структури професійної освіти актуальним і перспективним потребам ринку праці за кваліфікаційним рівнем і професійною структурою [3-5]. Причиною виникнення територіальних диспропорцій обумовлено нерівномірним розміщенням продуктивних сил, активізацією міграційних процесів та низькою ефективністю державної політики у сфері регулювання просторового соціально-економічного розвитку. Демографічні тренди, рівень та якість соціальних послуг, умови праці, спрямованість політики зайнятості є факторами формування демографічних диспропорцій, що проявляються низьким рівнем конкурентоспроможності окремих вікових та гендерних груп населення у трудовій сфері.

Поглиблення невідповідності між попитом і пропозицією робочої сили, що формується під впливом численних факторів, зумовлює збільшення масштабів безробіття за різними його формами, в тому числі структурного. Поглиблення структурного безробіття пов'язане зі структурними змінами в економіці, зумовленими плінністю технічного та технологічного розвитку виробництва в країні. Його поширення обумовлене формуванням невідповідності структури пропозиції робочої сили та структури попиту на неї в результаті відмирання морально застарілих та появи нових професій, що відповідають новим викликам сучасності. Структурне безробіття також свідчить про низький рівень адаптивності робочої сили та є загрозою зниження рівня та ефективності використання трудових ресурсів, зростання вірогідності соціальної ексклюзії на ринку праці.

Ринок праці України до початку повномасштабної війни характеризувався наявністю дисбалансів, що сформувались в процесі масштабних трансформацій та поглибилися в кризи. Розбалансованість позначилась на кількісних та якісних характеристиках ринку праці (табл. 1).

Тимчасова втрата частини територій, руйнування виробничих ланцюгів, погіршення умов для підприємництва, втрата значної частки потенціалу базових галузей промисловості та аграрного сектору, руйнація соціальної інфраструктури у 2022 році в наслідок активних воєнних дій на території країн призвели до значних втрат економічного потенціалу та, як наслідок, звуження поля прикладання праці, зменшення якісних робочих місць та поглиблення галузевих та професійно-кваліфікаційних диспропорцій на ринку праці.

Через криваве російське вторгнення в Україну втрачені мільйон робочих місць. Повномасштабні військові дії, що відбуваються на території України більше року, призводять до посилення мотивів безпеки; фізичних руйнувань цивільної та економічної інфраструктури; втрати контролю чи згорання виробництва економічних суб'єктів на тимчасово окупованих територіях або територіях, де відбуваються активні бойові дії; порушення логістичних і виробничих зв'язків. В загострення проблеми безробіття зумовлює потребу швидкої заміни кадрів, потребу в персоналі робітничих професій. Це спричиняє підвищення рівня невизначеності, ризиків в економіці країни, звужує поле прикладання праці, зумовлює падіння якості зайнятості та ускладнює і пошук роботи.

За результатами обстеження стану бізнесу в Україні компанією Gradus Research з початку повномасштабної війни до кінця листопада 2022 р. повністю призупинили свою діяльність 12% підприємств та 42% призупинили діяльність частково. Значна

Таблиця 1

**Основні показники ринку праці України,
що характеризують наслідки його розбалансованості**

	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Рівень безробіття населення (за методологією МОП), %	9,7	9,5	9,7	9,9	9,1	8,6	9,9	10,3
Навантаження зареєстрованих безробітних на десять вакансій, осіб	14,5	18,9	10,8	7,0	6,0	9,0	11,0	7,0
Рівень довготривалого безробіття населення у віці 15-70 років, %	12,8	24,0	25,3	26,7	21,6	13,1	21,2	25,1
Рівень структурного безробіття, у % до зареєстрованого безробіття	11,10	11,30	11,50	12,01	12,73	12,96	13,03	13,50
Рівень безробіття у віці:								
25-29 років	8,9	9,8	9,2	8,8	7,8	8,4	8,7	9,4
30-34 роки	7,7	8,0	7,3	8,1	7,4	7,3	8,2	8,4

Джерело: за даними Державної служби статистики

частина бізнесу зазнали галузевих трансформацій або реалокувались. Зокрема, галузеві трансформації внаслідок війни охопили 14% підприємств, 15% знаходились в процесі часткової або повної галузевої трансформації, 10% – потребували галузевої трансформації. При цьому 12% підприємств повністю або частково змінили географічне розташування, 13% – потребували чи знаходились в процесі переміщення [6].

Професійно-кваліфікаційні диспропорції на ринку праці, що посилюються в наслідок цих змін, проявляються нестачею кваліфікованих кадрів за окремими професійними групами, спеціальностями чи спеціалізаціями, невідповідністю структури професійної освіти актуальним і перспективним потребам ринку праці за кваліфікаційним рівнем і професійною структурою.

Станом на 1 березня 2023 року, в середньому по Україні, на одне вільне робоче місце претендувало 5 безробітних, а за окремими професіями – 11-25 осіб. Найглибша асиметрія за професійними групами спостерігалася серед кваліфікованих робітників сільського господарства (на 1 вакансію претендували 23 особи), технічних службовців (11 осіб). Найбільша нестача вакансій спостерігалася для представників таких професій: для 1,0 тис. безробітних менеджерів із збуту – 145 вакансій; для 0,9 тис. безробітних економістів – 108 вакансій [7].

Науково-технічний прогрес у поєднанні зі змінами у соціально-економічному та політичному житті суспільства призводять до якісних та кількісних змін на ринку праці. Змінюється галузева структура виробництва, повсюдно запроваджуються елементи цифровізації і інформатизації, змінюються вимоги роботодавців до фахівців. Внаслідок цього відбувається формування принципово нової структури попиту та пропозиції, зайнятості та безробіття.

Розрахунки зміни структури зайнятості в Україні за період 2000–2021 рр. за видами економічної діяльності, секторами економіки та професійними групами свідчить про суттєві структурні зміни (рис.1). Динаміка змін розраховувалась в розрізі п'ятирічних інтервалів. При цьому 2000 р. був використаний в ролі базового. Оцінка здійснена на основі використання інтегрального коефіцієнту структурних відмінностей Рябцева В.М. [8].

Розгортання військових дій на території України і пов'язані з цим економічні потрясіння призвели до деструктивних змін в економіці та посилення секторальних, галузевих та професійних асиметрій на ринку праці.

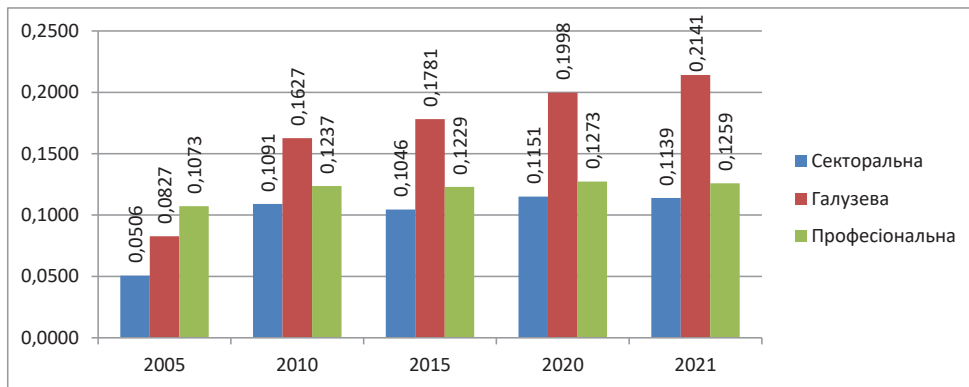

Рис. 1. Динаміка структури зайнятості в Україні в період 2000–2021 рр. за індексом Рябцева В.М.

Джерело: побудовано за результатами авторських розрахунків

Глибина професійних дисбалансів асиметрії в роки воєнного протистояння, що оцінюється за допомогою коефіцієнта асиметрії на основі використання показника навантаження на одне вакантне робоче місце у розрізі професійних груп, свідчить про критичну розбалансованість вітчизняного ринку праці (значення вказаного показника протягом останніх трьох років коливається в знаходиться в межах 2,3–2,5). Саме ця проблема знаходячись на прямому перетині попиту та пропозиції робочої сили і виступає перешкодою на шляху ефективної реалізації трудового потенціалу. За прогнозами НБУ у 2023–2025 роках зайнятість на внутрішньому ринку зростатиме повільно у зв'язку з диспропорціями на ринку праці, які поглибилися через наслідки війни.

Диспропорції на ринку праці України зумовлюють проблему зайнятості молодих осіб, чисельність яких складає чверть загальної кількості населення працездатного віку. Безробіття молоді призводить до втрати та погіршення якості трудового потенціалу держави, унеможливує забезпечення динамічного економічного зростання, сприяє зміні ціннісних орієнтацій у бік поширення тіньової зайнятості та посиленню соціальної напруженості в суспільстві.

Вагомими причинами існування дисбалансів є відсутність економічних стимулів створення робочих місць, що потребують вищого кваліфікаційного рівня. Іншими причинами є наявна інформаційна невизначеність перспектив ринку праці у професійному розрізі, зниження вимог до абітурієнтів при вступі у заклади вищої освіти, відсутність дієвого моніторингу її якості. В цій ситуації вища освіта у певній мірі втрачає функцію інструменту інвестування у людський капітал та підвищення індивідуальної конкурентоспроможності. У нинішніх умовах для випускників, які отримали вищу освіту, навіть за державний кошт, існує висока ймовірність бути зайнятим на робочих місцях, які вимагають рівня професійно-технічної підготовки. Значна частина випускників вищих навчальних закладів поповнюють число безробітних [9].

Негативними наслідками сформованих диспропорцій на ринку праці є: порушення стійкості функціонування ринку праці, погіршення індикаторів використання трудового потенціалу; скорочення надходжень до бюджетів соціальних фондів; збільшення навантаження на працюючих та соціальні фонди; ослаблення мотивації до активного пошуку роботи; втрати професійних вмінь, навичок; зменшення шансів на працевлаштування; зниження рівня життя працездатного населення; збільшення ризиків щодо повної самореалізації осіб; посилення соціальної напруженості в суспільстві.

Наявність дисбалансів обмежує можливість реальних перспектив стійкого функціонування економіки та ефективного використання трудового потенціалу. Ринку праці

потребує запровадження інноваційних методів державного регулювання ринку праці. Державне регулювання ринку праці є складною системою важелів впливу, що за функціональним навантаженням поділяються на організаційні, економічні, адміністративні та психологічні. Дія таких важелів спрямована на збалансування попиту і пропозиції на ринку праці та узгодження інтересів провідних учасників суспільного виробництва.

Висновки. У період воєнних дій та часи повоєнного відновлення заходи державної політики у сфері подолання професійно-кваліфікаційних диспропорцій на ринку праці та максимального залучення робочої сили в поле зайнятості залишається питання забезпечення мобільності робочої сили, в тому числі професійної, що визначає рівень адаптивності до змін умов прикладання праці та сприяє забезпеченню потреб підприємств у робочій силі. Вирішення зазначених завдань у значній мірі лежить в площині ефективності та дієвості соціальних ліфтів.

За сучасних умов одним із дієвих соціальних ліфтів є узгодженість та взаємодія ринків праці та освіти [10]. Враховуючи суб'єктно-об'єктні зв'язки та рівні, на яких можлива реалізація взаємодії суб'єктів ринків праці та освіти серед пріоритетних напрямів її забезпечення варто виокремити такі: 1) удосконалення моніторингу ринків праці та освіти з метою забезпечення достовірності оцінок розвитку обох систем, зокрема у частині відтворення якісних складових робочої сили за освітньо-кваліфікаційними рівнями, професійною структурою та видами економічної діяльності й побудова на цій основі моделі прогнозування потреб ринку праці у кваліфікованій робочій силі; 2) зменшення дисбалансу на ринку праці шляхом врахування прогнозних оцінок щодо освітньо-кваліфікаційних потреб ринку праці; 3) наближення сутнісної відповідності системи вищої та професійної освіти до потреб ринку праці, шляхом збагачення змісту освітніх програм когнітивними та соціальними компетенціями, забезпечення гнучкості професійної підготовки в умовах постійних змін у суспільстві; 4) створення передумов для активізації участі бізнесу у формуванні сучасних компетенцій, які відповідатимуть потребам робочих місць; 5) забезпечення можливості практичного застосування кваліфікацій, отриманих у рамках неформального навчання шляхом розроблення стандартів для оцінювання, валідації та сертифікації навчання; 6) створення умов для збереження і розвитку виробничого, освітнього потенціалу конкурентоспроможних закладів професійно-технічної освіти, що здійснюють підготовку робітничих кадрів за дефіцитними професіями шляхом надання державних субвенцій на означені цілі; 7) сприяння поширенню інновацій в освітню та трудову сферу, що забезпечують активізацію людського капіталу у напрямі здобуття професійних знань та їх застосування на практиці; 8) розширення можливостей для нарощення конкурентоспроможності робочої сили, шляхом удосконалення мережі освітніх закладів, що надають освітні послуги та удосконалення правових умов, які сприяють захисту прав робочої сили на здобуття додаткових професійних знань; 9) сприяння формуванню навичок раціональної побудови освітніх траєкторій серед молоді.

Механізм регулювання ринку праці повинен не тільки балансувати сферу зайнятості, але й забезпечувати належні, гідні умови праці. Головною умовою досягнення цілей забезпечення збалансованості є дотримання принципів, на яких має формуватись механізм державного управління ринком праці. Базовими принципами, що дають змогу визначити ознаки цього механізму, є: системність, інтегрованість, адаптивність, легітимність, гнучкість, збалансованість, соціальна відповідальність, комунікативність, комплексність, партнерство, соціальна справедливість.

Список використаних джерел:

1. Колот А.М., Герасименко О.О. Новітні глобальні тенденції у сфері зайнятості і доходів та їх вплив на соціальну нерівність. *Соціально-трудова відносина: теорія та практика*. 2018. № 1. С. 6–33.

2. Колот А.М., Герасименко О.О. Інноваційна праця та її інтелектуалізація як стратегічні вектори становлення нової економіки. *Економіка і організація управління*. 2018. № 1(29). С. 6–24.
3. Бережна Н.І., Крамарева О.С. Збалансованість ринку праці як фактор економічного зростання. *Економічна теорія та право*. 2018. № 1 (32). С. 38–48.
4. Романов А. Асиметрії ринку праці та механізми їх регулювання в умовах досягнення цілей сталого розвитку. *Економічний аналіз*. 2019. № 4. С. 58–66.
5. Лібанова Е.М. Проблеми розвитку ринку праці в контексті соціальної політики України, загроз та викликів XXI століття. *Ринок праці та зайнятість населення*. 2012. № 2. С. 41–45.
6. Настрої українського бізнесу. URL: <https://gradus.app/uk/>
7. Аналітична та статистична інформація. URL: <https://www.dcz.gov.ua/analytics/view>
8. Попова Н.О., Коваль А.Ю. Статистична оцінка структурних відмінностей валового регіонального продукту Запорізької області. *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу*. 2017. № 3 (39). С. 92–96.
9. Blyzniuk V, Yatsenko L. Long-term unemployment as a form of social exclusion in the labor market: the experience of Ukraine. *Romanian Statistical Review*. 2021. № 3. P. 228–243.
10. Клімова Г.П. Забезпечення якості вищої освіти як пріоритетна детермінанта становлення інноваційного суспільства в Україні. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія : Політологія. 2017. № 2. С. 65–73.

References:

1. Kolot A.M., Herasymenko O.O. (2018) Novitni hlobalni tendentsii u sferi zainiatosti i dokhodiv ta yikh vplyv na sotsialnu nerivnist [Recent global trends in employment and income and their impact on social inequality]. *Social and labor relations: theory and practice*, no. 1, pp. 6–33.
2. Kolot A.M., Herasymenko O.O. (2018) Innovatsiina pratsia ta yii intelektualizatsiia yak stratehichni vektory stanovlennia novoi ekonomiky [Innovative work and its intellectualization as strategic vectors of the formation of a new economy]. *Economics and management organization*, no. 1(29), pp. 6–24.
3. Berezhna N.I., Kramareva O.S. (2018) Zbalansovanist rynku pratsi yak faktor ekonomichnoho zrostantia [Labor market balance as a factor of economic growth]. *Economic theory and law*, no. 1 (32), pp. 38–48.
4. Romanov A. (2019) Asymetrii rynku pratsi ta mekhanizmy yikh rehuliuвання v umovakh dosiahnennia tsilei staloho rozvytku [Asymmetries of the labor market and mechanisms of their regulation in terms of achieving the goals of sustainable development]. *Economic analysis*, no. 4, p. 58–66.
5. Libanova E.M. (2012) Problemy rozvytku rynku pratsi v konteksti sotsialnoi polityky Ukrainy, zahroz ta vyklykiv XXI stolittia [Problems of labor market development in the context of social policy of Ukraine, threats and challenges of the 21st century]. *Labor market and population employment*, no. 2, pp. 41–45.
6. Sociological studies of the Gradus group. Available at: <https://gradus.app/uk/>
7. State Employment Service. Available at: <https://www.dcz.gov.ua/storinka/analitika-ta-statystyka>
8. Popova N.O., Koval A.Yu. (2017) Statystychna otsinka strukturykh vidminnostei valovoho regionalnoho produktu Zaporizkoi oblasti [Statistical assessment of structural differences in the gross regional product of the Zaporizhzhia region] *Bulletin of the Berdyan University of Management and Business*, no. 39, pp. 92–96.
9. Blyzniuk V., Yatsenko L. (2021) Long-term unemployment as a form of social exclusion in the labor market: the experience of Ukraine. *Romanian Statistical Review*, no. 2, pp. 228–243.
10. Klimova H. P. (2017) Zabezpechennia yakosti vyshchoi osvity yak priorytetna determinanta stanovlennia innovatsiinoho suspilstva v Ukraini [Ensuring the quality of higher education as a priority determinant of the formation of an innovative society in Ukraine]. *Bulletin of the National University "Law Academy of Ukraine named after Yaroslav the Wise"*, no. 2, pp. 65–73.

УДК 159.942:[316.46:005.336.1]

DOI: <https://doi.org/10.32782/2708-0366/2023.16.29>**Олійник І.В.**

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту та інформаційних технологій,
Херсонський державний аграрно-економічний університет
(м. Херсон / м. Кропивницький)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3823-7532>**Oliinyk Ihor**

Kherson State Agrarian and Economic University
(Kherson / Kropyvnytskyi)

РОЛЬ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ЕФЕКТИВНОМУ ЛІДЕРСТВІ

THE ROLE OF EMOTIONAL INTELLIGENCE IN EFFECTIVE LEADERSHIP

У статті проведено дослідження ролі емоційного інтелекту в контексті досягнення ефективного лідерства, де безпосередньо емоційний інтелект розглядається як комплексна навичка усвідомлення та управління власними емоціями, а також вміння розуміти та керувати емоціями інших людей. Визначена роль емоційного інтелекту в розбудові ефективної системи менеджменту підприємства вказує на актуальність питань, які розглядаються в процесі аналізу чинників підвищення результативності управління та формування довгострокової конкурентної переваги підприємства. Відображене значення розвитку та вдосконалення емоційного інтелекту в системі управління персоналом організації та його сприяння покращенню виконання управлінських функцій, таких як планування, організація, мотивація та контроль. Встановлено, що високий рівень емоційного інтелекту надає керівникам конкурентну перевагу, яка полягає в здатності досягати більшої гармонії в колективі, а також забезпечувати підтримку та взаємодію, що насамкінець стає ключовим елементом успішного лідерства та ефективної розбудови організаційних структур підприємства. Ключовий аспект статті зосереджений на значенні розвитку емоційного інтелекту, як потужного важеля ефективного вирішення конфліктних ситуацій. Доведено, що керівник, який володіє високим рівнем розвитку емоційного інтелекту, може пом'якшити напруження та знайти конструктивний підхід до вирішення проблем, забезпечуючи підтримку всіх зацікавлених сторін. Такий підхід допомагає зберегти спокій та стабільність у колективі, що в свою чергу, сприяє підвищенню продуктивності та досягненню успіху компанії. Крім того, підкреслюється беззаперечний зв'язок між емоційним інтелектом та творчістю лідера, що означає здатність генерувати нові та оригінальні ідеї, знаходити нестандартні рішення та підходи до проблем. Це вимагає гнучкості мислення, відкритості до нових ідей, здатності до інтуїтивного та неконвенційного мислення. Розуміючи важливість емоційного інтелекту та активно працюючи над його розвитком і покращенням, лідери можуть створити позитивну та продуктивну робочу атмосферу, яка сприятиме виявленню найкращих якостей учасників їх команд.

Ключові слова: емоційний інтелект, складові емоційного інтелекту, лідерство, ефективність управлінської діяльності, комунікативна роль, коефіцієнт інтелекту, діагностика рівня емоційного інтелекту.

The article examines the role of emotional intelligence in the context of achieving effective leadership, where emotional intelligence is considered as a complex skill of understanding and managing one's own emotions, as well as the ability to understand and manage the emotions of others. The defined role of emotional intelligence in the development of an effective enterprise management system indicates the relevance of the issues considered in the process of analyzing the factors of improving the efficiency of management and the formation of a long-term competitive advantage of an enterprise. The importance of developing and improving emotional intelligence in the organization's personnel management system and its contribution to improving the performance of management functions, such as planning, organization, motivation and control,

is reflected. It is established that a high level of emotional intelligence provides managers with a competitive advantage, which lies in the ability to achieve greater harmony in the team, as well as to provide support and interaction, which ultimately becomes a key element of successful leadership and effective development of organizational structures of the enterprise. The key aspect of the article focuses on the importance of developing emotional intelligence as a powerful lever for effective conflict resolution. It has been proven that a leader with a high level of emotional intelligence can ease tensions and find a constructive approach to solving problems, ensuring the support of all stakeholders. This approach helps to maintain calm and stability in the team, which in turn contributes to increased productivity and success of the company. In addition, the undeniable connection between emotional intelligence and a leader's creativity is emphasized, which means the ability to generate new and original ideas, find non-standard solutions and approaches to problems. This requires flexibility of thinking, openness to new ideas, and the ability to think intuitively and unconventionally. By understanding the importance of emotional intelligence and actively working to develop and improve it, leaders can create a positive and productive work environment that will bring out the best in their team members.

Key words: *emotional intelligence, components of emotional intelligence, leadership, efficiency of managerial activity, communicative role, intelligence quotient, diagnostics of the level of emotional intelligence.*

Постановка проблеми. Роль емоційного інтелекту в ефективному лідерстві є актуальною проблемою, яка привертає значну увагу як у науковому, так і в практичному контексті. Встановлення зв'язків між емоційним інтелектом та лідерськими якостями відкриває шляхи щодо подальшого дослідження та розвитку методології, спрямованої на більш глибоке розуміння факторів впливу на емоційний інтелект лідерів та використання його з метою підвищення ефективності керівництва. Таким чином, окреслена проблематика відкриває перспективи для проведення досліджень, спрямованих на розробку нових теорій, методик та практик, що сприятимуть покращенню результатів лідерської діяльності та загальному розвитку організацій.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню сутності емоційного інтелекту та його ролі в підвищенні ефективності лідерства в системі менеджменту підприємства досліджують такі вчені як Заграй Л.Д., Федорук О.Ф. [3]; Кириченко Н.В., Хірса І.М. [5]; Ровенська В.В., Кліндух Г.М., Ракитянська Н.А. [6]; Хитра О.В., Бендасюк М.І. [7]; Щетініна Л.В., Рудакова С.Г., Заєць А.І. [8] та ін. Питання психологічних та соціальних аспектів управління персоналом висвітлені, зокрема, в наукових працях Амплеевої О.М. [1]; Дерев'янюк С.П., Примак Ю.В., Ющенко І.М. [2]; Івашкевича Е.З. [4].

Проблема розвитку емоційного інтелекту лідерів не є новою для економічної науки, проте, й до сьогодні вона займає одне з центральних місць в економічній літературі та викликає шквал наукових дискусій. Незважаючи на значні напрацювання у площині психології та комунікацій в менеджменті персоналу, все ще існують деякі питання стосовно конкретних механізмів, якими емоційний інтелект впливає на ефективність лідерства. Важливо також вивчити, як емоційний інтелект взаємодіє з іншими факторами, такими як інтелектуальний капітал, особистісні риси лідера та організаційна культура. Розуміння цих взаємозв'язків може сприяти розвитку більш комплексного розуміння ролі емоційного інтелекту в ефективному лідерстві.

Формулювання цілей статті. Метою цієї статті є вдосконалення теоретико-методологічних аспектів, пов'язаних з визначенням сутності, визначних рис та змістового наповнення емоційного інтелекту в контексті забезпечення ефективного менеджменту компанії. Проведення такого дослідження є корисним з погляду на практичну значущість основних складових емоційного інтелекту, а також переваг, які він може принести лідерам в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Ефективний менеджмент є важливим фактором успіху будь-якої організації, оскільки він забезпечує необхідне керівництво і контроль над всіма аспектами її діяльності. Не в останню чергу зазначені положення стосуються й системи управління персоналом підприємства, а також та ключових аспектів організаційної взаємодії на всіх рівнях. У той час, коли традиційні теорії управління

висували на передній план когнітивні здібності та технічні навички, останні дослідження дедалі більше привертають увагу до ролі та значення емоційного інтелекту в розбудові ефективної організації, а також наголошують на важливості використання креативних підходів у взаємодії між керівництвом та персоналом компанії.

Перед тим, як поглиблюватися у вивчення ролі емоційного інтелекту в керівництві, важливо мати чітке уявлення щодо його сутності та функціональних особливостей. Емоційний інтелект (Emotional Quotient) — це вміння відчувати, розуміти, керувати та ефективно використовувати власні емоції, а також усвідомлено впливати на емоції інших людей. Емоційний інтелект також відіграє вагомую роль у нашому професійному й особистому житті, оскільки він впливає на наші взаємини, процеси прийняття рішень, управління стресами, навички комунікації та загальний стан благополуччя. Це, без заперечення, важлива компетенція в будь-якому робочому середовищі, оскільки вона сприяє створенню позитивної й продуктивної атмосфери [10].

Емоційний інтелект перевищує просте розуміння власних емоцій, оскільки його майстерне використання є незамінним чинником для досягнення поставлених цілей. Тому система управління персоналом, яка враховує емоційний інтелект, дозволяє ефективно розподіляти завдання та ресурси, враховуючи потреби та особливості кожного працівника. Вона сприяє розвитку й підтримці комунікації, взаєморозуміння та співпраці в колективі. Ба більше, керівники з високим емоційним інтелектом мають здатність адекватно реагувати на потреби та проблеми працівників, надавати підтримку та вирішувати конфлікти, сприяючи зміцненню командного духу та побудові позитивних відносин [7].

Вже є доведеним фактом, що сучасні працівники мають вищі вимоги до своїх роботодавців, ніж коли-небудь раніше. Вони більше не задовольняються лише заробітною платою та безпечним місцем праці. Велика кількість досліджень свідчить про те, що «хороша робота» також включає задоволення психологічних потреб працівників. Проведений компанією McKinsey аналіз щодо причин високої плинності кадрів в компаніях показав, що найважливішими факторами тут є соціальні та психологічні аспекти, включаючи відчуття недооціненості організацією або керівником, а також відсутність почуття приналежності до роботи. Результати кількісного аналізу понад 16 000 працівників у всьому світі у 2015 році підтвердили, що на всіх рівнях доходу найбільш важливими факторами, які впливають на задоволеність роботою, є міжособистісні відносини та цікава робота. Кожен з цих аспектів пояснює приблизно 20% варіації на кожному рівні задоволеності роботою. У порівнянні з цим, рівень оплати праці пояснює лише 4% варіації у задоволеності роботою [9].

Водночас високо розвинута емоційна складова управління персоналом сприяє розвитку лідерських якостей серед працівників самої компанії. Вона, зокрема, активізує формування відкритої інклюзивної культури, де ідеї та ініціативи кожного стають частиною загального успіху організації та всіляко стимулюються й заохочуються. Це допомагає розвивати творчий потенціал колективу та забезпечувати постійний розвиток організації. Емоційний інтелект також допомагає лідеру керувати стресовими ситуаціями, приймати обґрунтовані рішення та впливати на настрій та мотивацію своїх підлеглих. Лідер з високим рівнем емоційного інтелекту також здатен враховувати почуття й потреби своїх співробітників, виявляти емпатію і встановлювати позитивну робочу атмосферу [8].

Емоційний інтелект має значний вплив на розвиток організаційних структур компанії, оскільки він визначає якість взаємодії, співпраці та керівництва в колективі. Зокрема, емоційний інтелект є важливою якістю для керівників, оскільки він допомагає їм розуміти та керувати емоціями співробітників. Лідери з високим рівнем емоційного інтелекту вміють мотивувати та надихати інших, управляти конфліктами в організації та будувати плідні взаємини, що насамкінець сприяє створенню здорового та продуктивного робочого середовища [6].

Загалом, емоційний інтелект в системі управління персоналом підприємства є важливим фактором успіху, оскільки він сприяє побудові ефективних команд, підвищенню продуктивності та задоволеності працівників, а також сприяє досягненню організаційних цілей. Тому важливим аспектом у побудові розуміння та практичного значення емоційного інтелекту є аналіз компонент емоційного інтелекту в лідерстві.

Систематизуючи наведені вище твердження, важливо зазначити, що емоційний інтелект охоплює кілька ключових складових, які сприяють ефективному керівництву організацією [2].

По-перше, більшість дослідників відносять сюди самосвідомість, яка відіграє важливу роль, оскільки лідери, які усвідомлюють свої емоції, можуть краще керувати своїми реакціями та поведінкою. Самосвідомість також дозволяє їм приймати обґрунтовані рішення та зберігати спокій та витримку у складних ситуаціях. По-друге, самокерування, яке є необхідним для ефективного керівництва. Лідери з високим емоційним інтелектом можуть контролювати свої емоції, надіonstrуючи самоконтроль, адаптивність та стійкість. Вони успішно вирішують конфлікти, долають стрес та залишаються зосередженими на своїх цілях, надихаючи довіру та сприяючи співпраці серед членів команди.

Ба більше, емоційний інтелект включає емпатію, тобто здатність розуміти та співчувати іншим. Лідери, які володіють цим навичками, виявляють співчуття, активно слухають скарги своїх співробітників та виявляють щире турботу та підтримку. Це сприяє позитивним взаєминам, поліпшує комунікацію та сприяє співпраці в робочому середовищі.

Дослідження послідовно показують позитивний взаємозв'язок між емоційним інтелектом та ефективністю керівництва. Лідери з високим рівнем емоційного інтелекту частіше виявляють трансформаційні стилі лідерства, які надихають та мотивують своїх підлеглих щодо досягнення виняткових результатів. Вони володіють здатністю зв'язуватися з членами своєї команди на емоційному рівні, будуючи міцні стосунки та сприяючи вірності та залученості кожного. Ось чому емоційний інтелект та етика в організаціях нерозривно пов'язані з питаннями розвитку та вдосконалення лідерства як процесу навчання, тренування та підвищення навичок та властивостей, необхідних для ефективного забезпечення комунікативних ролей [4].

Нагадаємо, що стандартна комунікативна роль, по суті, є комунікативною поведінкою індивіда, яка набуває прийнятних форм в певному суспільстві щодо відповідної соціальної ролі та конкретної ситуації. Ініціативна комунікативна роль – той образ, який людина свідомо створює у спілкуванні задля досягнення конкретної мети. У тому випадку, коли увлечення про етичну поведінку базується на розумінні власної та чужої поведінки, а також на спроможності співпереживати іншим, – емоційний інтелект стає невід'ємною частиною етики та мотивації до успіху [1].

Згідно з поглядами багатьох дослідників, такий взаємозв'язок може бути опосередкований самооцінкою. Зокрема, особи з високим рівнем емоційного інтелекту часто досягають успіху у взаєминах з іншими, досягаючи бажаних результатів, завдяки своїй конкурентній перевазі у розпізнаванні та використанні емоцій та емоційно спрямованої поведінки, що, в кінцевому підсумку, сприяє розвитку підвищеної самооцінки. Крім того, особи з вищою самооцінкою мають більшу свідомість власної цінності та компетентності, і вони більш впевнені у своїй здатності досягти успіху на власний ризик. Тому беззаперечною є теза про те, що висока самооцінка має гедоністичну функцію та сприяє загальному благополуччю в житті кожної особи, забезпечуючи позитивний ефект стосовно сприйняття самооцінки, а також перспектив на майбутнє [3].

Емоційний інтелект також відіграє важливу роль у прийнятті рішень. Лідери, які володіють емоційним інтелектом, можуть враховувати не лише раціональні аспекти, а й емоційні наслідки своїх рішень. Ця універсальна перспектива сприяє ухваленню обґрунтованих і збалансованих рішень, що підвищує довіру та впевненість серед членів команди. Хоча коефіцієнт інтелекту (Intelligence Quotient) часто згадується в акаде-

мічних та професійних контекстах, – емоційний інтелект виглядає більш точним щодо прогнозування успіху на робочому місці. IQ головним чином вимірює когнітивні здібності, тоді як емоційний інтелект відноситься до здатності людини ефективно керувати емоціями та спрямовувати їх у потрібне русло.

У лідерських ролях емоційний інтелект часто виявляється більш критичним, оскільки лідери повинні вміти спілкуватися та ефективно керувати своїми членами команди. Ось чому ефективне лідерство виходить далеко за рамки високого рівня інтелекту та суто технічних навичок. Емоційно розвинений лідер має унікальне поєднання компетенцій та характеристик, що дозволяють йому керувати своєю командою та організацією з метою досягнення успіху.

Існує безліч свідчень, у тому числі й підтверджених численними дослідженнями, стосовно зв'язку між емоційним інтелектом (EQ), інтелектуальним коефіцієнтом (IQ) та творчістю. Хоча вони й представляють різні аспекти когнітивних та психоемоційних функцій і поведінки людини – вони впливають та взаємодіють один з одним на різних рівнях.

Так, емоційний інтелект може підтримувати творчість. Ось чому люди з високим рівнем емоційного інтелекту можуть бути більш відкритими до досліджень та вираження своїх емоцій, що сприяє поліпшенню їх творчого мислення та здатності до розв'язання проблем. Вони також можуть мати кращі міжособистісні навички, що сприяє співпраці та обміну різноманітними ідеями. За даними компанії Talent Smart, 90% успішних працівників на робочому місці володіють високим рівнем емоційного інтелекту, у той час як 80% їх менш успішних колег мають низький рівень емоційного інтелекту. Зазначена статистика зайвий раз підкреслює важливість емоційного інтелекту в робочому середовищі [11].

Враховуючи природні здібності та особистісні характеристики, деякі особи виявляють високий рівень емоційного інтелекту. Проте варто пам'ятати, що цю навичку можна розвинути й удосконалити шляхом навчання та самоаналізу. Більшість організацій мають можливість сприяти розвитку емоційного інтелекту своїх лідерів за допомогою різноманітних ініціатив, таких як проведення семінарів з емоційного інтелекту, запровадження програм коучингу та забезпечення засобів зворотного зв'язку. Заохочення самосвідомості, самокерування, співчуття та ефективної комунікації також успішно сприятиме розвитку емоційного інтелекту у лідерів і, в кінцевому рахунку, підвищить їх ефективність.

Діагностика рівня емоційного інтелекту є першим кроком у процесі його розвитку. Наявні методики та інструменти дозволяють не лише визначити рівень розвитку емоційного інтелекту у людини, але й створити його профіль. Створення профілю емоційного інтелекту дозволяє враховувати всі сильні та слабкі сторони особистості, що забезпечує можливість розробки оптимальної програми для розвитку її емоційного інтелекту. Завдяки цим методам та інструментам, можна отримати унікальну інформацію щодо власних емоційних здібностей та сформуванню плану особистісного розвитку у цій сфері [5].

Спостереження й вивчення зразків та моделей емоційного інтелекту формує цінні уявлення про те, як його основні елементи можуть бути застосовані в різних управлінських ситуаціях. Це також може суттєво допомагати лідерам у вдосконаленні власних навичок емоційної грамотності, що є важливою складовою ефективного керівництва. Розуміючи важливість емоційного інтелекту та активно працюючи над його розвитком і покращенням, лідери можуть створити позитивну та продуктивну робочу атмосферу, яка сприятиме виявленню найкращих якостей учасників їх команд.

Висновки. У статті проведений аналіз сутності та основних чинників підвищення рівня емоційного інтелекту як вагомого чинника забезпечення ефективного менеджменту компанії. Доведено, що емоційний інтелект безпосередньо впливає на ефективність лідера, високий рівень емоційного інтелекту, в свою чергу, допомагає

керівникам створювати гармонійні стосунки у колективі та забезпечувати підтримку та взаємодію. Емоційний інтелект також допомагає лідерам ефективно керувати конфліктними ситуаціями, знаходити конструктивні рішення та забезпечувати спокій та стабільність у колективі, що сьогодні є вкрай важливою складовою успіху всього колективу. Керівники з високим рівнем емоційного інтелекту виявляють більшу гнучкість мислення та відкритість до нових ідей, що сприяє розвитку творчого потенціалу у команді. Отже, емоційний інтелект є необхідною складовою успішного лідерства та ефективної розбудови організаційних структур підприємства. Розвиток цих навичок дозволяє керівникам досягати гармонії в колективі, сприяти творчому мисленню та досягненню успіху у веденні організації, оскільки він допомагає покращити їхні навички в управлінні, взаємодії та спілкуванні з командою.

Список використаних джерел:

1. Амплєєва О.М. Особливості навчання майбутніх психологів з використанням принципів емоційного інтелекту. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Психологічні науки*. 2018. Вип. 1(1). С. 9–13. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvkhp_2018_1\(1\)_3](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvkhp_2018_1(1)_3) (дата звернення: 13.06.2023).
2. Дерев'яно С.П., Примак Ю.В., Ющенко І.М. Штучний інтелект та емоційний штучний інтелект як феномен сучасної когнітивної психології. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Психологія*. 2020. Вип. 11. С. 115–119. URL: <https://journals.oa.edu.ua/Psychology/article/view/2977/2737> (дата звернення: 13.06.2023).
3. Заграй Л.Д., Федорук О.Ф. Психосемантичні конструкції лідерства у свідомості молоді: гендерний вимір. *Психологія та соціальна робота*. Одеса : «Астропринт», 2020. Вип. 1(51). С. 84–100. URL: <http://psysocwork.onu.edu.ua/article/view/225408> (дата звернення: 14.06.2023).
4. Івашкевич Е.З. Соціальний інтелект як здатність особистості до соціального пізнання та взаємодії. *Технології розвитку інтелекту*. 2016. Т. 2. Вип. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tri_2016_2_2_10 (дата звернення: 13.06.2023).
5. Кириченко Н.В., Хірса І.М. Мотиваційний механізм організації підприємницької діяльності. *Таврійський науковий вісник. Серія : Економіка*. 2022. № 14. С. 32–36. DOI: <https://doi.org/10.32851/2708-0366/2022.14.4> (дата звернення: 13.06.2023).
6. Ровенська В.В., Кліндух Г.М., Ракитянська Н.А. Емоційна компетенція керівників як один з інструментів управління трудовим потенціалом підприємства. *Економічний вісник Донбасу*. 2018. № 1 (51). URL <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/130478/18-Rovenska.pdf> (дата звернення: 13.06.2023).
7. Хитра О. В., Бендасюк М.І. Роль емоційної складової в управлінні командами. *Причорноморській економічній студії : екон. наук.-практ. журн.* Причорномор. н.-д. ін-т економіки та інновацій. Одеса. 2018. Вип. 28 (2). С. 67–74. URL [http://nbuv.gov.ua/UJRN/bses_2018_28\(2\)_16](http://nbuv.gov.ua/UJRN/bses_2018_28(2)_16) (дата звернення: 13.06.2023).
8. Щетініна Л.В., Рудакова С.Г., Заєць А.І. Емоційний інтелект в управлінні персоналом: підходи до розуміння та його розвиток. *Бізнес Інформ*. 2019. № 3. С. 385–393. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2019-3-385-393> (дата звернення: 14.06.2023).
9. Meet the psychological needs of your people – all your people. URL: <https://www.mckinsey.com/capabilities/people-and-organizational-performance/our-insights/meet-the-psychological-needs-of-your-people-all-your-people> (дата звернення: 13.06.2023).
10. Vavdiuk Nataliia, Galushchak Valentyna, Abramova Iryna, Stryzheus Liudmyla. Emotional intelligence in the organizational behavior of managers. *Economic Forum*. 2023. No. 1(2). P. 30–37. DOI: <https://doi.org/10.36910/6775-2308-8559-2023-2-5> (дата звернення: 14.06.2023).
11. Taking Emotional Intelligence Training to Your Organization. URL: <https://www.talentsmarq.com/> (дата звернення: 14.06.2023).

References:

1. Amplieieva O.M. (2018) Osoblyvosti navchannia maibutnix psykholohiv z vykorystanniam pryntsyviv emotsiinoho intelektu [Features of training future psychologists using the principles of emotional intelligence]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Serii: Psykholohichni nauky*, vol. 1(1), pp. 9–13. Available at: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvkhp_2018_1\(1\)_3](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvkhp_2018_1(1)_3)

2. Derevianko S.P., Prymak Yu.V., Yushchenko I.M. (2020) Shtuchnyi intelekt ta emotsiyni shtuchnyi intelekt yak fenomen suchasnoi kohnityvnoi psykholohii [Artificial intelligence and emotional artificial intelligence as a phenomenon of modern cognitive psychology]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia". Seriya: Psykholohiia*, vol. 11, pp. 115–119. Available at: <https://journals.oa.edu.ua/Psychology/article/view/2977/2737>

3. Zahrai L.D., Fedoruk O.F. (2020) Psykhosemantychni konstruktzii liderstva u svidomosti molodi: gendernyi vymir [Psychosemantic Constructions of Leadership in the Minds of Young People: The Gender Dimension]. *Psykholohiia ta sotsialna robota*. Odesa: "Astroprynt", vol. 1(51), pp. 84–100. Available at: <http://psysocwork.onu.edu.ua/article/view/225408>

4. Ivashkevych E.Z. (2016) Sotsialnyi intelekt yak zdatnist osobystosti do sotsialnoho piznannia ta vzaємodii [Social intelligence as an individual's ability to socially cognize and interact]. *Tekhnolohii rozvytku intelektu*, vol. 2 (2). Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tri_2016_2_2_10

5. Kyrychenko N.V., Khirsa I.M. (2022) Motyvatsiyni mekhanizm orhanizatsii pidpriemnytskoi diialnosti [Motivational mechanism for organizing entrepreneurial activity]. *Tavriiskyi naukovyi visnyk. Seriya: Ekonomika*, no. 14, pp. 32–36. DOI: <https://doi.org/10.32851/2708-0366/2022.14.4>

6. Rovenska V.V., Klindukh G.M., Rakytianska N.A. (2018) Emotsiina kompetentsiia kerivnykiv yak ody n z instrumentiv upravlinnia trudovym potentsialom pidpriemstva [Emotional competence of managers as one of the tools for managing the labor potential of the company]. *Ekonomichniy visnyk Donbasu*, no. 1 (51). Available at: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/130478/18-Rovenska.pdf>

7. Khytra O.V., Bendasiuk M.I. (2018) Rol emotsiinoi skladovoi v upravlinni komandamy. [The role of the emotional component in team management]. *Prychornomorski ekonomichni studii: ekon. nauk.-prakt. zhurn. Prychornomor. n.-d. in-t ekonomiky ta innovatsii*. vol. 28 (2), pp. 67–74. Available at: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/bSES_2018_28\(2\)_16](http://nbuv.gov.ua/UJRN/bSES_2018_28(2)_16)

8. Shchetinina L.V., Rudakova S.H., Zaiets A.I. (2019) Emotsiyni intelekt v upravlinni personalom: pidkhody do rozuminnia ta yoho rozvytok [Emotional intelligence in personnel management: approaches to understanding and its development]. *Biznes Inform*, no. 3, pp. 385–393. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2019-3-385-393>

9. Meet the psychological needs of your people – all your people. Available at: <https://www.mckinsey.com/capabilities/people-and-organizational-performance/our-insights/meet-the-psychological-needs-of-your-people-all-your-people> (in English)

10. Vavdiuk Nataliia, Galushchak Valentyna, Abramova Iryna, Stryzheus Liudmyla (2023) Emotional intelligence in the organizational behavior of managers. *Economic Forum*, no. 1(2), pp. 30–37. DOI: <https://doi.org/10.36910/6775-2308-8559-2023-2-5> (in English)

11. Taking Emotional Intelligence Training to Your Organization. Available at: <https://www.talentsmarteq.com/> (in English)

УДК 331.556.4

DOI: <https://doi.org/10.32782/2708-0366/2023.16.30>**Черненко Н.І.**

кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри професійної освіти,
Херсонський державний аграрно-економічний університет
(м. Херсон / м. Кропивницький)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6697-3089>

Chernenko Nataliia

Kherson State Agrarian and Economic University
(Kherson / Kropyvnytskyi)

МІГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В УМОВАХ ВІЙНИ: ШЛЯХИ РОЗВ'ЯЗАННЯ ПРОБЛЕМ

MIGRATION PROCESSES IN THE CONDITIONS OF WAR: WAYS OF PROBLEM-SOLVING

Стаття присвячена аналізу міграційних процесів в Україні. Війна є основною причиною негативного впливу, оскільки через неї Україна втратила значну частину людського капіталу – понад третину населення було змушене переїхати в інші країни. Також, через бойові дії близько третини підприємств повністю або майже повністю припинили виробництво, а ще 50% скоротили потужності. Тому бізнес був змушений скоротити кількість працівників, а робітникам, що залишилися, знизити заробітні плати. З'ясовано, що зараз Україна зіткнулася з безліччю проблем та викликів – це й відновлення зруйнованої інфраструктури, економіки, соціальної допомоги людям. Все це вимагатиме великих зусиль та ресурсів, зокрема людських. Але на жаль, через російську агресію до вимушеної міграції вдалися більшості населення, при чому саме до міжнародної міграції. Тож, сьогодні, гостро стає питання щодо повернення людей, але це можливе лише за умови безпеки та наявності робочих місць. Розв'язати питання щодо забезпечення робочими місцями населення країни може цифровізація. Тому, що масштаб та темп цифрових трансформацій у сьогоденних обставинах може стати основним доступним засобом економічного розвитку країни. При системному державному підході цифрові технології будуть значно стимулювати розвиток відкритого інформаційного суспільства як одного з істотних факторів розвитку демократії в країні, підвищення продуктивності, економічного зростання, а також підвищення якості життя громадян України. Оскільки цифровізація є визнаним механізмом економічного розвитку, тож шлях до цифрової економіки пролягатиме через внутрішній ринок виробництва, використання та споживання інформаційно-комунікаційних та цифрових технологій.

Ключові слова: міграція, вимушена міграція, цифровізація, цифрові технології, людські ресурси, економічний розвиток.

The article is devoted to the analysis of migration processes in Ukraine. The war is the main cause of the negative impact, because due to it, Ukraine lost a significant part of its human capital – more than a third of the population was forced to move to other countries. Also, due to hostilities, about a third of enterprises completely or almost completely stopped production, and another 50% reduced their capacities. Therefore, the business was forced to reduce the number of employees, and to reduce the wages of the remaining workers. It became clear that Ukraine is now faced with many problems and challenges, including the restoration of destroyed infrastructure, economy, and social assistance to people. All this will require great efforts and resources, including human resources. But unfortunately, due to Russian aggression, the majority of the population resorted to forced migration, especially international migration. So, today, the issue of returning people is becoming acute, but this is possible only under the condition of safety and the availability of jobs. Digitization can solve the issue of providing jobs for the country's population. Because the scale and pace of digital transformations in today's circumstances can become the main available means of the country's economic development. With a systemic state

approach, digital technologies will significantly stimulate the development of an open information society as one of the essential factors in the development of democracy in the country, increasing productivity, economic growth, as well as improving the quality of life of Ukrainian citizens. Since digitization is a recognized mechanism of economic development, the path to a digital economy will be through the domestic market for the production, use and consumption of information, communication and digital technologies. Therefore, during the period of martial law, the Ministry of Digital Transformation of Ukraine and the Committee on Digital Transformation of the Main Council of Ukraine, together with other executive authorities and local self-government bodies, deepen the use of digital technologies to restore the country and implement innovative digital economy projects. A lot of work is being done to join Ukraine to the new EU strategic funding program "Digital Europe" and to implement modern technological solutions in the economy and society: such initiatives as the IT army, crypto fund, digital blockade, Starlink.

Key words: migration, forced migration, digitalization, digital technologies, human resources, economic development.

Постановка проблеми. Міграція існувала завжди та триватиме в майбутньому, але термін «мігранти» з роками став більш політично завантаженим і залишається предметом дискусій. В переважній більшості, люди мігрують за власним бажанням, хоча багато з них мігрують через необхідність, яка змусила їх покинути свій дім. Кожен мігрант – це унікальна особистість, захищена правами людини. Деякі люди можуть мати особливу вразливість і, як наслідок, особливі права через те, ким вони є або що вони пережили (наприклад, діти, люди з обмеженими можливостями, особи, які пережили торгівлю людьми, воєнні дії, особи без громадянства та біженці).

Очевидно, що міграція матиме негативні наслідки для економіки, це яскраво видно на прикладі нашої країни, оскільки відбувається зменшення кількості висококваліфікованих спеціалістів. Але найбільшою проблемою може бути втрата молодого покоління, переважно студентів, які не мають міцних родинних зв'язків та зазвичай більш відкриті до змін [9].

Також, слід зазначити, що українські мігранти витрачають свої заощадження за кордоном. Щомісяця ця сума сягає декілька мільярдів доларів США, що негативно впливає на ресурси Національного банку України. Звичайно, дуже важливо, щоб люди поверталися, але якщо вони не мають домівок та не можуть знайти роботу в Україні, отже єдиний варіант вижити – знайти роботу й працювати в Європі, створюючи матеріальні та культурні цінності у приймаючих країнах.

Однак, впровадження в Україні державної політики, яка б забезпечувала зростання добробуту нації, створення нових робочих місць, оптимальні умови для розвитку бізнесу, безплатного навчання для людей, що втратили роботу для можливості адаптуватися в умовах повоєнної кризи, значно покращить стан національної економіки та дозволить сповільнити темпи відтоку інтелектуальних надбань та робочих рук з України [5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження в області міграції висвітлені в роботах багатьох українських та закордонних вчених та політичних діячів таких як: Берті Б., Боргман Е., Гунтур Р., Калашнікова Л., Ковальов Д., Слав'юк Н., Стародубов О., Сігел М.

Оскільки існує широкий спектр термінології, зосередженої на розумінні змісту щодо переміщення людей, тож багатогранність цього аспекту відкриває різні напрями щодо вивчення ситуацій, в процесі яких, терміни часто змішуються разом, а іноді використовуються як взаємозамінні. Отже, конкретизація термінології може здатися неважливим, але мова формує наше сприйняття реальності. Таким чином, слова, які ми використовуємо, щоб охарактеризувати міграційний процес, впливають на те, як ми думаємо, говоримо та діємо. Правильне трактування різноманітних термінів є важливим для нашого розуміння статусу переміщених осіб та його впливу на людину, родину та громаду.

Формулювання цілей статті. Міграційна криза – це виклик для будь-якої держави, особливо, коли вона знаходиться у стані війни, тож ситуація вимагає ефективних антикризових рішень в економічній політиці. Отже, необхідно визначити пріоритетні напрями для стабілізації економічної ситуації та уповільнення міграційних процесів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Міграція можна визначитися як переміщення осіб від місця їхнього постійного проживання через міжнародний кордон або в межах держави проживання. Її можна розглядати з різних сторін як з позитивними конотаціями (переїзд, щоб почати нову роботу, пошук кращих умов життя), так і з негативними конотаціями (втеча від політичного гноблення, конфлікту, насильства, катастрофи чи порушення прав людини). Як правило, це супроводжується значною зміною культурного устрою як мігрантів, так і приймаючої сторони [8].

Зокрема, переміщення – це вимушені дії осіб, які залишити свої домівки чи місця постійного проживання, для уникнення наслідків збройного конфлікту, ситуацій загального насильства, порушення прав людини або природні чи антропогенні катастрофи [7]. Переміщення осіб відбувається протягом всієї історії розвитку людства, поки були природні або спричинені людиною катастрофи, зміни клімату, конфлікти, війни, переслідування та політична нестабільність.

За даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН), наприкінці 2021 року в усьому світі налічувалося 89,3 мільйона людей, які були змушені покинути свої домівки внаслідок переслідувань, конфліктів, насильства, порушень прав людини або подій, які серйозно хвилюють громадськість та порушують загальний порядок у країні. Це включає 27,1 мільйона біженців, 53,2 мільйона внутрішньо переміщених осіб і понад 4,6 мільйона шукачів притулку. Зараз у світі переміщених осіб більше, ніж за будь-який час після закінчення Другої світової війни [10].

Процес міграції складний та його можна розділити на наступні окремі етапи. При цьому, кожен крок має унікальні особливості, які запускають різні механізми подолання та демонструє різні види конфліктів та симптомів (модель Карлоса Служкі), зокрема [8]:

Підготовчий етап:

Перший етап починається з рішення «переїхати» членами сім'ї. Це містить в собі обмін листами, запит на візу або будь-яку іншу дію, яка підтверджує намір мігрувати. Він має різноманітні часові обмеження. Етап позначений низкою злетів й падінь, короткого періоду ейфорії, за яким слідує короткий період розчарування. Погана продуктивність людей на цій стадії є наслідком зусиль, напруги та емоцій.

Акт міграції:

Після прибуття мігранта та проходження стомлюючої подорожі, яка може зайняти значний проміжок часу, людям, переміщеним в результаті війни, можливо, доведеться залишатися в тимчасових таборах у різних країнах, перш ніж вони дістануться до кінцевого пункту призначення. Спосіб міграційного акту, також може значно відрізнятися.

Період надкомпенсації:

Стрес після міграційного акту зазвичай не спостерігається протягом тижнів або місяців після міграції. У більшості випадків учасники не усвідомлюють стресового характеру всього отриманого досвіду за час подорожі та його сукупного впливу. У період безпосередньо після міграції, пріоритетом сім'ї є абсолютне виживання, тобто задоволення основних потреб. Новий іммігрант може демонструвати чітку концентрацію уваги, але загальне поле свідомості може бути розмитим або затьмареним. Багатьом сім'ям вдається встановити відносну акультурацію та акомодацию на місяці, тому конфлікти, як правило, залишаються на низькому рівні в цей період.

Період декомпенсації або кризи:

У цій фазі відбувається переформатування нової реальності, ідентичності та сумісності з оточенням. Цей етап позначений конфліктами. Часто виникає потреба зберегти певні сімейні традиції, хоча вони відрізняються від нових реалій життя, доводиться відмовлятися від своїх звичок, оскільки вони не співпадають з оригінальною культурою, в якій перебувають мігранти. Цей етап є делікатним й часто складним, але його не уникнути. Його проходить вся сім'я, що викликає певні конфлікти. Ефект спільного сімейного подолання кризи проявляється протягом місяців, а іноді років, після міграції.

Трансгенераційний вплив:

Загримка адаптаційного механізму стає очевидною у другому поколінні сімей міграції. Якщо середовище, схоже на країну походження, як правило, це уповільнює адаптаційні зміни та не спостерігається жодних наслідків, якщо друге покоління спілкується в цьому відокремленому середовищі. Однак якщо процес соціалізації відбувається в різних середовищах проживання, то те, чого уникало перше покоління, з'явиться в другому. Зазвичай це виражається у зіткненні між поколіннями, що називається міжгенераційним конфліктом цінностей.

Як ми бачимо, міграція це не тільки стрес для розвитку особистості, а й культурні та ментальні зміни. З одного боку, мігранти набувають нових знань, їхній досвід розширюється, світогляд збагачується, змінюється ставлення до праці, побуту, прав та свобод людини, формується толерантніше ставлення до представників інших культур. Проте, з іншого боку, з міграцією пов'язані ризики розмивання традиційних цінностей, втрати української ідентичності [3].

Тож проблемою вимушеної міграції є не тільки втрата інтелектуальних, людських ресурсів країни, які зростають в результаті перетворення частини тимчасової міграції на постійну, а й зміна світогляду та традиційних цінностей.

З моменту вторгнення Росії в Україну наприкінці лютого 2022 р., 6,9 мільйона українців переїхали до інших європейських країн. До 20 березня чверть населення України покинула країну. 90% біженців – жінки та діти (рис. 1). Це вторгнення спричинило найбільшу кризу біженців у Європі з часів Другої світової війни. Спочатку більшість біженців осіли в країнах безпосередньо на захід від України: Польщі, Словаччині, Угорщині, Румунії та Молдови. Станом на 23 серпня 2022 найбільшу кількість біженців прийняли Польща (1,3 млн) і Німеччина (1 млн). Європейський Союз застосував Директиву про тимчасовий захист, яка надає українцям право перебувати в будь-якій країні ЄС протягом одного року. Європейські країни дуже прихильно сприйняли мігрантів з України та здебільшого підтримують Україну в конфлікті [6].

Тож спробуємо визначити зміст міграційного процесу, його основні причини, наслідки та шляхи уповільнення. Отже, стосовно кордонів країни існує внутрішня та міжнародна міграція.

Внутрішня міграція – це переміщення людей у межах держави, яке передбачає нове тимчасове або постійне місце проживання. Внутрішні переміщення можуть

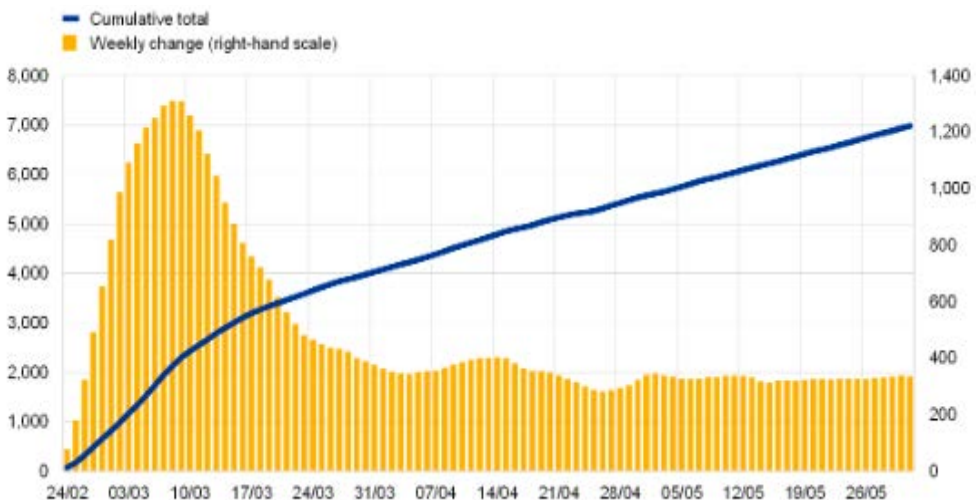

Рис. 1. Кількість українських біженців, які залишили країну

бути тимчасовими або постійними та стосуються тих осіб, які переїхали зі свого постійного місця проживання на нове, наприклад, у випадку міграції з села в місто [9].

Стосовно міжнародної міграції, то вона передбачає переміщення осіб з місця їх постійного проживання через міжнародний кордон до країни, громадянами якої вони не є. Вона також може бути тимчасовою або постійною та стосується тих людей, які вирішили переїхати в нову країну, а також виключає переміщення, пов'язані з відпочинком, відпусткою, візитами до друзів та родичів, бізнесом, лікуванням або релігійним паломництвом [9].

У будь-якої міграції є свої причини, що примушують людей залишати свої домівки й ці причини також мають свою класифікацію, зокрема:

Кліматична міграція, яка передбачає переїзд людей у зв'язку із раптовою прогресивною зміною навколишнього середовища.

Трудова міграція – переїзд населення з однієї держави в іншу або в межах країни їхнього проживання з метою працевлаштування.

Нерегулярна міграція – переміщення осіб, яке відбувається поза законами, правилами або міжнародними угодами, що регулюють в'їзд з держави походження, транзиту або призначення. Зазвичай він використовується для ідентифікації осіб, які переміщуються поза регулярними каналами міграції.

Вимушена міграція або переміщення осіб, які були змушені залишити свої домівки, для того, щоб уникнути наслідків збройного конфлікту, загального насильства, порушень прав людини або природних чи техногенних катастроф [7].

Отже, реалії сьогодення для українців це якраз вимушена міграція. Які ж загрози й наслідки для економічного розвитку України несе ця вимушена міграція?

Очевидним стає той факт, що кількість українців, які втратили роботу зростає, а кількість вакансій зменшується (рис. 2), це значно посилює негативний вплив як на економіку країни загалом, так й на ділову активність зокрема. В умовах війни громадяни та бізнес перебувають у стресовому стані. Відтік населення з постійних місць проживання та втрата постійної роботи суттєво уповільнює рівень споживання всередині країни й відповідно обсяги виробництва товарів та послуг. Питання безробіття може бути вирішальним також у прийнятті рішення щодо повернення мігрантів в Україну.

За даними Світового Банку скорочення приватного споживання до кінця поточного року прогнозується на рівні -50% від показників минулого року. Це явище негативно впливає на інвестиційний клімат [4].

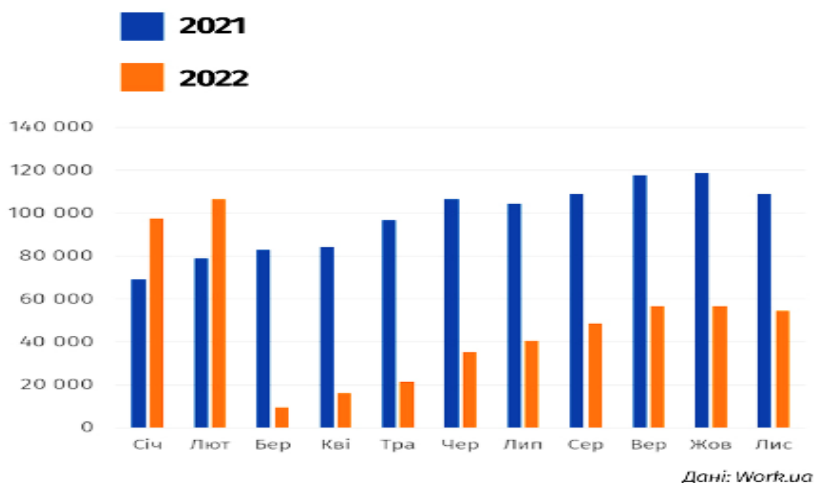

Рис. 2. Дані щодо відкритих вакансій 2021–2022 рр.

Слід згадати й заборону експорту українського зерна в Європу, що зараз набуває ефекту ланцюгової реакції. Після впровадження урядом Польщі розпорядження щодо тимчасової заборони експорту зерна та низки інших продовольчих товарів з України, уряд прем'єр-міністра Угорщини В. Орбана, також заборонив до 30 червня 2023 року постачання українського зерна, олійних культур та деяких сільгосппродуктів. Запровадження ідентичної заборони нині обговорює керівництво Болгарії, Румунії та Словаччини. Такі обмеження можливостей не дають змоги країні оговтатися від тривалої кризи, а рівень прямих іноземних інвестицій в Україну сьогодні складає 0%.

Реальна картина сьогодні – це скорочення податкових надходжень до державного бюджету й одночасне збільшення видатків на додаткові соціальні витрати. Тож спрогнозувати в умовах війни та міграційної кризи співвідношення податкових надходжень до ВВП на найближчий час досить проблематично.

Рівень безробіття на стадії війни практично неможливо підрахувати. За різними аналітичними даними, у зв'язку з війною, роботу втратили від 5 млн до 15 млн працездатних громадян України, якщо врахувати мобілізованих та тих людей, що знаходяться за тимчасово окупованих територіях, то цифра зростає в кілька разів, але навіть при найоптимістичнішому прогнозі це в декілька разів більше ніж у 2020 році, під час обмежень, викликаних пандемією. Що в своєю чергою негативно впливає на економіку України.

Стає очевидним необхідність чіткого визначення пріоритетних напрямів для стабілізації економічної ситуації й уповільнення міграційних процесів.

Тож пріоритет й цінність для економіки країни є люди, а отже для повернення їх додому, необхідно створити умови та забезпечити основні потреби. І ми не говоримо зараз про фізіологічні потреби та безпеку, це само по собі має включатися щодо розуміння поняття «належних умов». Це, в першу чергу умови для розвитку бізнесу, створення нових робочих місць.

І умови для цього є, оскільки цифровізація суспільства надає широкі можливості щодо трансформації існуючих та створення нових галузей економіки, перетворення усіх сфер життєдіяльності у нові більш ефективні та сучасні. Насичення фізичного світу електронно-цифровими пристроями, засобами, системами та налагодження електронно-комунікаційного обміну між ними потребуватиме оптимізації та обслуговування, а отже нових спеціалістів та професій. Тому ІТ-сфера може допомогти у створенні нових робочих місць, уповільнити міграцію та розв'язати питання повернення спеціалістів додому.

Слід зазначити, що уряд України також запустив низку програм, які стимулюватимуть розвиток бізнесу. Це мікрогранти до 250 тис. грн на започаткування власної справи або розвиток бізнесу. Ці гранти сприятимуть розвитку садівництва, ягідництва та виноградарства (держава фінансує до 70% інвестицій), гранти на створення тепличного господарства (фінансування держави 50-70%, але до 7 млн грн). Також, державою, фінансуються підприємства переробної промисловості (до 70% проекту) та інвестується в ІТ-стартапи (гранти та кредити на 0,75-8 млн грн) [1]. Але поки що ці програми не надто вплинули на зниження загального рівня безробіття. Та й розпочинати свою справу в умовах невизначеності занадто ризиковано. Ситуація зміниться на краще, шойно ризики почнуть зменшуватися. Отже, зростання економічної активності населення та підвищення життєвого рівня є дієвим засобом регулювання міграції [2].

Висновки. Враховуючи вищезазначене, цифровізація є дієвим механізмом економічного зростання завдяки здатності технологій позитивно впливати на якість економічної, громадської та особистої діяльності. Цифрові технології є величезним ринком та індустрією, а також платформою ефективності й конкурентоспроможності всіх інших ринків та індустрій. Високотехнологічне виробництво та модернізація промисловості за допомогою інформаційно-комунікаційних та цифрових технологій, масштаб та темп цифрових трансформацій повинні стати пріоритетом економічного розвитку. Отже, Україна, має консолідувати зусилля на внутрішньо-економічних викликах: забезпечити захист прав своїх громадян (недопущення дискримінації, соці-

альний захист та адаптація до нових умов, навчання). Це дозволить зменшити відтік громадян та створити підґрунтя для повернення людей у свої оселі.

Перспективи подальших досліджень. Подальші дослідження мають бути сконцентровані на цифровій трансформації вже існуючих галузей та створенні нових галузей економіки, що означає створення нових професій та робочих місць. Це дозволить оптимізувати усі сфери життєдіяльності, зробити їх більш ефективними та сучасними. Але такий варіант є можливим лише тоді, коли програми, що стосуються цифровізації, будуть інтегровані, зокрема, в національні, галузеві стратегії розвитку.

Список використаних джерел:

1. Вінокуров Я. Мільйони українців втратили роботу через війну. Звідки вони беруть гроші на життя? 2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/12/8/694732/>
2. Ковальов Д.В. Вплив міграційних процесів на економіку Херсонської області. *Ефективна економіка*. 2021. № 6. URL: <http://www.econom.nayka.com.ua/?op=1&z=8982> DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2021.6.93>
3. *Малыновска О. ()*. Соціально-економічні та етнокультурні наслідки міграції для України. Аналітична записка. 2011. URL: <http://surl.li/hoznk>
4. Стародубов О. Міграційна криза – масштаб, економічні наслідки і шляхи подолання. 2022. URL: <http://surl.li/hoxow>
5. Черненко Н.І. Економічний та демографічний вплив трудової міграції на потенціал країни., *Таврійський науковий вісник. Серія : Економіка*. 2021. № 10. С. 109–116. DOI: <https://doi.org/10.32851/2708-0366/2021.10.15>
6. Guntur R. Economic Impacts of the Ukrainian Refugee Crisis. 2022. URL: <http://surl.li/hoxng>
7. International Organization for Migration. Key Migration Terms. URL: <https://www.iom.int/key-migration-terms>
8. Slutzky C.E. Migration and family conflict. Family process. December 1979. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1545-5300.1979.00379.x> URL: https://www.researchgate.net/publication/22613988_Migration_and_Family_Conflict
9. Understanding Migration and Displacement Physiopedia. Original Editor – Naomi O'Reilly. URL: <http://surl.li/hoxno>
10. UNHCR. Global Trends. 2021. URL: <https://www.unhcr.org/globaltrends>

References:

1. Vinokurov Ya. (2022) Miliony ukrainsiv vtratyly robotu cherez viinu. Zvidky vony berut hroshi na zhyttia? [Millions of Ukrainians lost their jobs because of the war. Where do they get money for living?]. Available at: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/12/8/694732/>
2. Kovalov D.V. (2021) Vplyv mihratsiinykh protsesiv na ekonomiku Khersonskoi oblasti. [The impact of migration processes on the economy of Kherson region]. *Efektivna ekonomika*, no. 6. Available at: <http://www.econom.nayka.com.ua/?op=1&z=8982> DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2021.6.93>
3. Malynovska O. (2011) Sotsialno-ekonomichni ta etnokulturni naslidky mihratsii dlia Ukrainy. [Socio-economic and ethno-cultural consequences of migration for Ukraine]. Analitychna zapyska. Available at: <http://surl.li/hoznk>
4. Starodubov O. (2022) Mihratsiina kryza – masshtab, ekonomichni naslidky i shliakhy podolannia [The migration crisis – scale, economic consequences and ways to overcome it]. Available at: <http://surl.li/hoxow>
5. Chemenko N.I. (2021) Ekonomichniyi ta demohrafichnyi vplyv trudovoi mihratsii na potentsial krainy [Economic and demographic impact of labor migration on the potential of the country]. *Tavriiskyi naukovyi visnyk. Serii: Ekonomika*, no. 10, pp. 109–116. DOI: <https://doi.org/10.32851/2708-0366/2021.10.15>
6. Guntur R. (2022) Economic Impacts of the Ukrainian Refugee Crisis. Available at: <http://surl.li/hoxng>
7. International Organization for Migration. Key Migration Terms. Available at: <https://www.iom.int/key-migration-terms>
8. Slutzky C.E. (December 1979) Migration and family conflict. Family process. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1545-5300.1979.00379.x> Available at: https://www.researchgate.net/publication/22613988_Migration_and_Family_Conflict
9. Understanding Migration and Displacement Physiopedia. Original Editor – Naomi O'Reilly. Available at: <http://surl.li/hoxno>
10. UNHCR. Global Trends (2021). Available at: <https://www.unhcr.org/globaltrends>

ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

UDC 336.71

DOI: <https://doi.org/10.32782/2708-0366/2023.16.31>

Povod Tetiana

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of Economics and Finance Department,
Kherson State Agrarian and Economic University
(Kherson / Kropyvnytskyi)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8191-5488>

Повод Т.М.

Херсонський державний аграрно-економічний університет
(м. Херсон / м. Кропивницький)

FEATURES OF THE FORMATION OF THE RESOURCE BASE OF BANKS: ESSENCE AND SIGNIFICANCE

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ РЕСУРСНОЇ БАЗИ БАНКІВ: СУТНІСТЬ ТА ЗНАЧЕННЯ

The article carries out a thorough study and analyzes the main theoretical approaches to determining the essence of the resource base of banks, examines in more detail such concepts as "bank resources", "bank financial resources", "bank resources" and summarizes the peculiarities of the studied definitions. It was concluded that the structure of the resource base of individual banks is individual and mainly depends on the degree of specialization of the bank, the state of its credit resources and other factors. The formation of the resource base according to the form of resources was studied and significant advantages regarding its formation with the help of the bank's participation in the financial and industrial group were determined. It was concluded that the resource base of the bank can be considered not only from the traditional point of view of the bank's capital concentration, but also from the general economic point of view, as the basis of all banking activity, because the amount of profit of the banking institution directly depends on the formation of the resource base.

Key words: banks, banking institution, financial resources of the bank, banking resources, resource base of the bank, banking.

У статті проведено ґрунтовне дослідження та проаналізовано основні теоретичні підходи до визначення сутності ресурсної бази банків, більш детально розглянуто такі поняття як «ресурси банку», «фінансові ресурси банку», «банківські ресурси» та узагальнено особливості досліджуваних дефініцій. На основі певних переваг та недоліків вивчено існуючі підходи та визначення сутності ресурсної бази банку. Проведений аналіз наукових підходів дозволив узагальнити ознаки, за якими можна класифікувати банківські ресурси. Встановлено значення фінансових ресурсів у діяльності банку. Приділено увагу доцільності розгляду ресурсної бази банку як у мікроекономічному, так і у макроекономічному напрямку. Зроблено висновок, що структура ресурсної бази окремих банків є індивідуальною і в основному залежить від ступеня спеціалізації банку, стану його кредитних ресурсів та інших чинників. Визначено, що до банківських можна віднести всі ресурси які використовуються банківською установою для кредитування, інвестування та проведення інших активних операцій. Охарактеризовано сукупні ресурси банківської системи як спеціалізоване економічне поняття, що дозволяє розглядати сукупність фінансових відносин, пов'язаних із створенням, розподілом і використанням коштів банківською системою на макроекономічному рівні. Узагальнено, визначення «ресурсна база банку» як сукупності

різних форм та видів ресурсів для забезпечення виконання стратегічної мети і оперативних цілей банку, тому що акумульовані банком кошти є фінансовою базою його діяльності. Досліджено формування ресурсної бази за формою ресурсів та визначено значні переваги щодо її формування за допомогою участі банку у фінансово-промисловій групі. Головною передумовою ефективного функціонування банків та їх фінансової стійкості є стабільність і достатність їх ресурсної бази. Зроблено висновки, що ресурсну базу банку можна розглядати не тільки з традиційної точки зору концентрації капіталу банку, але й з загальноекономічної точки зору, як основу всієї банківської діяльності, бо від формування ресурсної бази напряду залежить розмір прибутку банківської установи.

Ключові слова: банки, банківська установа, фінансові ресурси банку, банківські ресурси, ресурсна база банку, банківська справа.

Formulation of the problem. A properly balanced and sufficient resource base of the bank is an important condition for their profitability and liquidity and the trust of financial market participants. Strengthening the resource base of banks contributes to increasing their capabilities in meeting the current and investment needs of all economic entities in additional financial resources. As the experience of the developed countries of the world shows, it is the banks that increase the national wealth of the country at the expense of their financial flows. Today, in the conditions of the financial crisis in Ukraine, the problem of formation and use of bank resources is significant and acute. Therefore, a deeper study of the theoretical foundations of the formation of the bank's resource base and, on this basis, the search for practical ways to solve existing problems became the reason for writing this article.

Analysis of recent research and publications. Questions related to the determination of the essence of the resource base of banks were reflected in the works of domestic scientists, namely: Alekseenko M.D., Andreykiv T.Ya., Borysenko I.I., Drogorub I.V., Koval S., Kovalenko M.O., Moroz A.M., Pavlyuk K.V., Rushchyshyn N.M., Savluk M.I., Senishch P.M., Shmorgai V.B. and others. These scientists consider different approaches to the essence and meaning of the resource base of banks. There are also different views on the sources of formation of bank resources and theoretical approaches to the definition of such concepts as "bank resources", "bank financial resources", "bank resources" regarding their generalization. Among the foreign scientists who focused on the issue of the formation of the resource base of banks, it is appropriate to highlight the scientific works of Edwin J. Dolan, Timothy Koch, Reed E., Kotter R., Gill E., Rose P. and others. Along with this, the problems of the formation and effective management of the resources of banking institutions require further research due to the fact that today requires dynamic changes in the environment of their activity.

Formulation of the purpose of the article. The purpose of the article is to substantiate the theoretical aspects characterizing the formation of the resource base of banks at both the micro and macro levels.

Presentation of the main research material. The world realities of economic development are characterized by high dynamism and integration of processes, deepening of inter-economic ties and active interaction with international partners. The leading role in such processes is played by the banking system as a financial intermediary and coordinator of financial resources. Banks mobilize and redistribute capital among various market participants, which allows them to successfully solve the problem of providing banking resources as the basis of their activity.

It is financial resources, and their gradual increase, that contributes to the ability of banks to meet the needs of enterprises and households in additional financial resources, both from the point of view of liquidity and from the point of view of investment. At the same time, the war in Ukraine and financial instability significantly exacerbated the problems associated with the formation and use of banking resources. The need to accelerate production growth and the limited stock market create an excessive demand for bank loans, which, in turn, implies a further increase in bank resources.

It should be noted that in modern economic literature there are different and often quite contradictory views on the understanding and interpretation of the essence of the concept of "banking resources" depending on the specific criteria that the authors apply to express the essence of this concept. Some authors do not make a clear distinction between the concepts of "bank resources", "bank capital" and "bank equity" and equate them. Some scientists equate the bank's financial resources with the bank's resources in general. At the same time, bank resources are defined as the basis of all bank activities. This is due to the fact that the processes of resource formation and lending are closely interconnected [1].

For example, Pavlyuk K.V., who defines financial resources as a material manifestation of distribution and redistribution relations, namely, that these are monetary accumulations and incomes created in the process of distribution and redistribution of the gross domestic product and concentrated in the appropriate funds to ensure the continuity of extended reproduction and satisfaction of other social needs [2]. In the presented definition, the main attention is focused on the form of manifestation, sources of formation and target purpose of financial resources, which are formed at the stage of distribution and redistribution of GDP.

Other domestic economists, in particular Bandurka O.M. and Korobov M.Ya., develop the ideas of Pavlyuk K.V. and supplement the above interpretation in the context of determining the levels of formation of financial resources. In other words, in their opinion, financial resources are centralized and decentralized money funds for a specific purpose [2]. The aforementioned researchers emphasize that the formation and use of financial resources takes place both at the macro and micro levels.

At the same time, Borysenko I.I., like most domestic authors, proposes to interpret the financial resources of a banking institution as a set of own, borrowed and borrowed funds that are at its disposal and are used to carry out banking activities for the purpose of obtaining profit [3; 10; 11].

Leading scientists Moroz A.M., Savluk M.I. believe that the bank's resources are a set of funds that are at its disposal and are used to perform active operations [3; 4]. A similar approach to determining the essence of bank resources is used by Alekseenko M.D. – bank resources are a set of monetary resources and tangible, intangible and financial assets expressed in monetary form, which are at the disposal of banks and can be used by them to carry out active operations and provide services [3; 5]. What is similar in these definitions is that they characterize bank resources as a set of funds used by banks to carry out active operations and provide services. It should be noted that according to Alekseenko M.D., bank resources are expressed in monetary form, while others interpret them only as a certain collection of funds.

As is known, financial resources, depending on the level of their formation and use, are divided into centralized, which are at the disposal of the state, separate administrative and territorial units, and decentralized, which are created and spent by individual economic entities [2].

Thus, the determining factor in the study of the term "banking resources" is their financial side – that is, first of all, financial resources, which at the same time can have a spatial, temporal or informational component of its disclosure. So, in particular, the time component of financial resources determines the possibility of their transformational changes, including into other types of bank resources: material, labor, technical, etc. Along with this, the spatial component can determine the features of attracting financial resources in accordance with individual regions of the functioning of banking institutions, and the information component can ensure the formation of the value of financial resources both attracted and borrowed by potential customers [3; 6; 12; 13]. We can come to the conclusion that the term "bank resources" should be considered from two sides: firstly, as a set of all possible bank resources, secondly, through the determination of the essence of the financial resources of a banking institution.

Considering the economic content of bank resources, it is important to note that their circulation is carried out on a credit basis and therefore is a kind of commodity. The value of using bank resources lies in their ability to function as capital and generate income in

the form of credit profit, which is a component of bank profit. From this point of view, the concept of "bank resources" can be considered in two aspects.

First, traditional banking resources are temporarily free funds of the economy and population accumulated by the bank under the conditions of securing property or debt obligations for further placement on the market for profit.

Secondly, in addition to traditional banking resources, this concept can also include the real capabilities of the bank not only to accumulate funds in debt obligations and property obligations, but also the ability to withdraw profits from conducting profitable banking operations (income active, commission and brokerage operations). Instead, the amount of profit should be sufficient for the payback of the borrowed and borrowed resources and the gradual growth of the bank's capital. It is the understanding of banking resources in a broad aspect that puts the problem of asset/liability management in the center [7; 13].

Thus, most scientists characterize the bank's resources as a collection of funds, that is, the terminological identity of the two definitions – "financial resources of the bank" and "bank resources" can be traced. In our opinion, the bank's financial resources are a set of funds (own, borrowed, borrowed) that are at the disposal of the bank, are a source of its industrial and social development, and are used by it to carry out profitable operations in order to achieve high financial results. It is logical that the bank's resources are not only financial, but also technical, labor, information, etc. However, we believe that it is advisable to consider them primarily from a financial point of view, since all possible types of such resources cannot be used without financial sources [3; 12].

So, it can be stated that bank resources are all the funds that the bank owns and that are used for lending, investing and conducting other active operations.

Some scientists consider the essence of bank resources through the prism of the concept of "bank capital". Based on the analysis of the theoretical essence, the concept of "capital" is defined as economic property relations between various subjects regarding the formation of assets, including cash in the bank and their use for the purpose of appropriating maximum profits. When elucidating the essence of bank capital, these authors distinguish the material content and the social form. The tangible structure of bank capital includes working capital (bank equipment, buildings) and various types of funds (own, borrowed and borrowed). The social form of bank capital is a set of economic property relations between various economic subjects regarding the attraction, use and appropriation of funds [3; 10; 11; 13].

The interpretation of the bank's financial resources is determined by the specifics of the banking institution, on the one hand, as a financial institution that freely redistributes financial resources, and on the other hand, as a business entity that uses financial resources.

Banking resources are all cash, monetary tangible and intangible assets owned by the bank and which can be used to carry out credit and investment operations and provide banking services [10-13].

Aggregate resources of the banking system is a specialized economic concept that expresses at the macroeconomic level a set of economic relations related to the creation, distribution and use of funds by the banking system. Taking into account the presence of multiplier effects in the creation of banking resources, as well as the activity of the central bank in issuing means of payment, it is quite difficult to determine the total resources of the country's banking system as a numerical sum of the resources of individual banks.

As Andreykiv T.Ya., Senishch P.M. and Sivulyak M.M. note, bank resources should be considered from the point of view of microeconomics, as well as from the macroeconomic aspect [7].

The macroeconomic aspect of the formation of bank resources: an important prerequisite for the growth of the monetary multiplier and money supply, acceleration of the remonetization of the economy and the development of market relations; an important source of investment in the real sector of the country's economy; achieving economic growth with effective use of invested funds; structural restructuring of the economy under the conditions of state support

of the banking system; a means of achieving social stability in society, increasing the well-being of citizens; a tool for increasing confidence in the economy, financial and banking system of Ukraine in the eyes of the world community; a source of liquidity support and ensuring the financial reliability of banking institutions; an opportunity to accumulate funds for the purpose of obtaining income or future use by investors and creditors of the bank under the conditions of reliability of their storage.

The microeconomic aspect of the formation of the resource base of banks is: a prerequisite for obtaining profit by the bank and satisfying the interests of its shareholders; a means of diversifying active operations, increasing the share of capital-intensive operations; growth of bank capitalization and compliance with the requirements of regulatory authorities; a tool for increasing trust in the bank, achieving image and other marketing goals; the source of financing the bank's activities at the initial stage of its creation and in the event of financial complications; establishment of business relations between commercial banks and their clients, access to new markets of banking services; creating a prerequisite for improving the organization of settlements in the economy, which allows the state to improve the state of monetary circulation, and economic entities to use forms of settlements that are beneficial for them [7; 8; 10–13].

The resources of an individual commercial bank are the funds that the bank disposes of and uses to ensure its activities on a commercial basis and in accordance with the requirements of regulatory bodies. The resources of the entire banking system are a special economic concept that expresses a set of economic relations regarding the creation, distribution and use of funds by the banking system at the macroeconomic level. The presence of a multiplier effect in the creation of resources of commercial banks, the activities of central banks in the issue of means of payment make it quite problematic to determine the total resources of the country's banking system by arithmetically summing up the resources of individual commercial banks.

To be more specific, bank resources in the microeconomic aspect can be characterized as funds accumulated by the bank through the issuance of equity securities or received for temporary use on the money market by economic entities on the basis of binding legal relationships, as well as funds of intrabank origin, i.e. the results of the bank's financial activities, which are used for further placement in accordance with the directions determined by the bank with the aim of obtaining profit, ensuring liquidity, strengthening the material and technical base of the bank, etc.

More specifically, bank resources in the microeconomic dimension are funds of intrabank origin, including those raised by banks through the issuance of equity securities or received for temporary use on the financial market from economic agents based on legal obligations, as well as income from the financial activities of banks, which are used for further development in accordance with the direction determined by the bank for the purpose of obtaining profit, improving the quality of banking services, improving the quality of banking services, improving the quality of the banking system [7–9].

In the macroeconomic aspect, banking resources are a set of resources of the entire banking system of the country, which are a source of satisfying the various needs of family farms, a source of investment for business entities and the banks themselves, financing the needs of the state (budget deficit), in general, an important lever for economic growth and structural restructuring of the economy. The market of banking resources, like any market in general, can be presented from an institutional and functional point of view. From an institutional point of view, it is a collection of sellers of monetary resources, buyers, intermediaries, and a controlling body represented by the National Bank of Ukraine. Naturally, a developed market should be characterized by both a variety of sellers, which are institutional and individual investors, commercial banks themselves that resell financial resources, and a variety of buyers and intermediaries. When regulating the activity of this market, priority should be given to the methods of economic regulation, not administrative. From a functional point of

view, the market of banking resources is a sphere of economic relations, where the processes of accumulation, distribution and placement of banking resources take place, setting their price as a result of comparing supply and demand. An equally difficult task is the theoretical understanding of the concept of the resource base of banks.

The bank's resource base is a collection of various forms and types of resources at the disposal of the bank and used by it to ensure the fulfillment of the strategic goal and operational goals and objectives of its activities. The traditional definition of the resource base of banks is its interpretation as a set of funds at the bank's disposal. This approach has a certain logical basis, because the funds accumulated by the bank are the financial basis for its activities.

However, the concept of "resource base" can also be interpreted as a set of resources used by the bank to increase the mobilization of funds. Therefore, consideration of the resource base is possible not only from the traditional point of view, as a set of funds in circulation of the bank (narrow understanding), but also from the general economic one, when the concept of "resource base" also includes organizational and economic resources (network of branches, bank staff, its material and technical base), which affect the development of the bank, are a source of supporting its competitive advantages and ensuring the receipt of additional funds (broad understanding) [7-9].

Theoretically, the concept of the bank's resource base is not difficult to understand. The bank's resource base is a collection of various forms and types of resources at its disposal and used to ensure the achievement of the bank's strategic and operational goals and objectives. The traditional definition of the bank's resource base is interpreted as the total amount of funds owned by the bank [7].

This approach has a certain logic, because the bank's accumulated resources constitute the financial basis of its activity. However, the concept of "resource base" can also be interpreted as a set of resources that banks use to increase their financial potential. The resource base is the resources that banks use to increase their financial potential. Thus, the resource base can be considered not only from the traditional (narrowly understood) point of view of the concentration of capital in the bank's turnover, but also from the general economic point of view, and the concept of "resource base" can also include organizational and financial resources (branch network, personnel bank, infrastructure) that affect the bank's growth and resources to maintain competitive advantage and provide additional financing (broad understanding).

The bank's resource base can be divided according to the form of the resources that make it up into: the bank's participation in the financial and industrial group gives it the following advantages in terms of the formation of the resource base [7; 8; 10-13]:

- the bank's disposal of funds from the budget or foreign financial organizations allocated for the financing of regional projects, as well as financial flows between the structural elements of the financial and industrial group itself, gives it access to a much larger volume of resources, in the absence of competition in this segment with other banks;
- the stability of the bank increases, because it has the ability to maintain liquidity at the expense of the funds of the group's enterprises, to quickly increase its own capital;
- the bank's provision of credit and settlement services for members of the financial and industrial group makes it possible to effectively manage the temporarily free funds of enterprises included in the group. The Bank has the opportunity to form a clearing system for servicing group enterprises and in this way optimize financial settlements between its participants and economic entities external to the group;
- the bank can provide depository services, service the issue and placement of shares of group companies, carry out other operations on the stock market, which also gives it access to temporarily free company assets;
- increase in income due to the provision of various additional services (consulting services for the creation of a group management system, adjustment of financial accounting,

accounting reporting, analysis of the validity and effectiveness of investment programs, selection of counterparties and additional investors).

Conclusions. The main prerequisite for the effective functioning of banks and their financial stability is the stability and adequacy of their resource base. Modern resource problems of banks are caused by many external and internal factors, which include the instability and inability of the banking system to adapt to adverse changes in the financial market. Solving these problems requires banks to optimize their resource policy, namely: increasing the amount of own capital; introduction of new types of banking products for both legal entities and individuals; implement effective methods of maneuvering its resource base, and for this, first of all, the bank must define a system of goals and directions of its activity, constantly monitor and compare resources through the selection of the best elements through their qualitative assessment. Thus, bank resources or resource base is very important, because it is the basis of all banking activities and the amount of profit of the banking institution depends on its formation.

References:

1. Kovalenko M.O. (2015) Ekonomichna sutnist' ta pryznachennya resursiv banku [Economic essence and purpose of bank resources]. *Financial and credit activity: problems of theory and practice*, no. 1, pp. 52–57. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fkd_2015_1_9
2. Koval Svitlana (2011) Teoretychni aspekty finansovykh resursiv banku [Theoretical aspects of the bank's financial resources]. *Svit finansiv. Ekonomichni nauky*, no. 2, pp. 82–91. Available at: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/18958/1/%D0%9A%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BB%D1%8C%20%D0%A1.pdf>
3. Drogorub I.V. (2014) Vzayemozv'yazok definitsiy "finansovi resursy banku", "resursy banku", "resursna baza banku" [Interrelationship of the definitions of "financial resources of the bank", "resources of the bank", "resource base of the bank"]. *Naukovi zapysky Natsional'noho universytetu «Ostroz'ka akademiya» Seriya «Ekonomika»*, no. 25, pp. 104–108. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoa_2014_25_19
4. Moroz A.M., Savluk M.I., Pukhovkina M.F. (2010) Bankivs'ki operatsiyi [Banking operations]: pidruchnyk. Kyiv: KNEU, 384 p.
5. Alekseyenko M.D. (2002) Kapital banku: pytannya teorii i praktyky [Bank capital: issues of theory and practice]: monohrafiya. Kyiv: KNEU, 276 p.
6. Dobrovols'ka I.O. (2011) Uzahal'nennya sutnisnogo rozuminnya ta vyznachennya ponyattya "resursnyy potentsial banku" [Generalization of the essential understanding and definition of the concept of "resource potential of the bank"]. *Innovatsiyna ekonomika*, no. 6(25), pp. 274–278.
7. Andreykiv T.Ya., Senyshch P.M., Syvulyak M.M. (2016) Sut' ta znachennya finansovykh resursiv banku v zabezpechenni yoho stabil'nosti [The essence and significance of the bank's financial resources in ensuring its stability]. *Pidpryyemnytstvo i torhivlya*, no. 20, pp. 64–70. Available at: http://journals-lute.lviv.ua/journal/20_2017/14.pdf
8. Rushchyshyn N.M. (2014) Finansovi resursy banku ta osoblyvosti yikh formuvannya v suchasnykh umovakh [Financial resources of the bank and peculiarities of their formation in modern conditions]. *Zbirnyk naukovykh prats' Derzhavnoho ekonomiko-tehnolohichnoho universytetu transportu. Seriya "Ekonomika i upravlinnya"*, no. 30, pp. 263–279. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpdetut_eiu_2014_30_29
9. Larionova K.L., Kapinos H.I., Balaktionova D.O. (2020) Problemy formuvannya finansovykh resursiv bankivs'koyi systemy Ukrainy v umovakh finansovoyi nestabil'nosti [Problems of formation of financial resources of the banking system of Ukraine in conditions of financial instability]. *Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu. Ekonomichni nauky*, no. 6, pp. 7–16. Available at: <http://elar.khmnu.edu.ua/jspui/handle/123456789/10211>
10. Tanklevs'ka N.S., Povod T.M. (2021) Povedinkova ekonomika: etymolohiya, sutnist', teoriya. [Behavioral economics: etymology, essence, theory]. *Naukovyy visnyk l'otmoyi akademiyi. Seriya: Ekonomika, menezhment ta parvo*, no. 3, 4, pp. 38–46. Available at: <http://dspace.ksau.kherson.ua/handle/123456789/6213>
11. Povod T.M., Advokatova N.O. (2020) Povedinkova ekonomika: sutnist' ta kontseptualizatsiya ponyattya [Behavioral economics: essence and conceptualization of the concept]. *Tavriys'ky nau-*

kovyy visnyk. Seriya: Ekonomika, no. 2, pp. 213–220. Available at: <http://dspace.ksau.kherson.ua/handle/123456789/3971>

12. Povod T.M. (2021) Finansova hramotnist' naselennya yak priorytetna umova uspishnoho rozvytku derzhavy [Financial literacy of the population as a priority condition for the successful development of the state]. *Tavriys'kyi naukovyy visnyk. Seriya: Ekonomika*, no. 9, pp. 84–90. Available at: <http://dspace.ksau.kherson.ua/handle/123456789/7646>

13. Zhosan H.V. (2021) Adaptivnyy menedzhment i stalyy rozvytok: vzayemozv'yazok ponyat' u konteksti upravlinnya diyal'nisty pidpryyemstva v umovakh nevyznachenosti [Adaptive management and sustainable development: the interrelationship of concepts in the context of managing the company's activities in conditions of uncertainty]. *Biznes Inform*, no. 3, pp. 179–187. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2021-3-179-187>

БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ

UDC 33:657

DOI: <https://doi.org/10.32782/2708-0366/2023.16.32>

Kononenko Lesia

PhD, Associate Professor,
Kherson State Agrarian and Economic University
(Kherson / Kropyvnytskyi)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5698-5003>

Savchenko Vira

PhD, Professor,
Kherson State Agrarian and Economic University
(Kherson / Kropyvnytskyi)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2496-2525>

Gai Oleksandr

PhD, Associate Professor,
Central Ukrainian National Technical University
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5236-6931>

Кононенко Л.В., Савченко В.М.

Херсонський державний аграрно-економічний університет
(м. Херсон / м. Кропивницький)

Гаї О.М.

Центральноукраїнський національний технічний університет

INFORMATION SUPPORT OF STRATEGIC MANAGEMENT IN THE CONDITIONS OF THE FORMATION OF SOCIETY 5.0.

ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ СУСПІЛЬСТВА 5.0

The article is devoted to the study of the state of information support of strategic management in the conditions of the formation of Society 5.0. and the substantiation of directions of its development. It is noted that at the current stage of the development of society, there is an objective need to develop strategic management solutions that would take into account social, ecological, managerial, and economic components, and this involves the use of adequate information support. It has been proven that in the conditions of the formation of Society 5.0, the need to implement the Sustainable Development Goals and the emergence of new accounting objects, the existing information support of strategic management, which is based on an accounting and analytical system, does not satisfy modern user requests. The essence and target orientation of strategic accounting are considered. It was determined that the purpose of strategic accounting is to ensure the adaptability of business in the conditions of a changing external environment and increase competition. The practicality of including non-financial information on environmental and social activities in strategic reporting has been proven to ensure control over the implementation of strategic goals and to promote the implementation of the Sustainable Development Goals. It is substantiated that the strategic reporting of economic entities should be formed following business models and strategic goals. It has been proven that the business conditions of each economic entity are individual, accordingly, the format of strategic reporting should be developed specifically for specific economic entities.

Key words: *strategic accounting, enterprise strategy, financial reporting, strategic reporting, management, accounting and analytical system, planning, control.*

Стаття присвячена дослідженню стану інформаційного забезпечення стратегічного управління в умовах формування Суспільства 5.0. та обґрунтуванню напрямів його розвитку. Зазначено, що на сучасному етапі розвитку суспільства існує об'єктивна необхідність розробки стратегічних управлінських рішень, які б враховували соціальну, екологічну, управлінську та економічну складові, що передбачає використання адекватного інформаційного забезпечення. Доведено, що в умовах становлення Суспільства 5.0 (характерними рисами якого є інтеграція інформаційного та реального середовища, свідоме визнання необхідності та здатність зрівноважувати, як економічний розвиток, так і вирішення соціальних проблем), необхідності реалізації Цілей сталого розвитку, виникнення нових облікових об'єктів, існуюче інформаційне забезпечення стратегічного управління, в основі якого є обліково-аналітична система, не задовольняють сучасні запити користувачів. При розробці стратегії підприємства управлінський апарат дедалі менше орієнтується на дані бухгалтерської звітності. Сучасна інформаційна система бухгалтерського обліку не забезпечує управлінський апарат при розробці стратегічних рішень та контролі їх реалізації, достатньою адекватною інформацією. Акцентовано увагу на те, що ефективне функціонування бізнесу потребує якісного стратегічного управління, що у свою чергу, залежить від якості інформаційного забезпечення. Виклики, що висуває Суспільство 5.0. обумовлює необхідність розширення облікової інформаційної системи необліковою інформацією. Розглянуто сутність та цільова спрямованість стратегічного обліку. Визначено, що метою стратегічного обліку є забезпечення адаптивності бізнесу в умовах мінливого зовнішнього середовища та посилення конкуренції. Доведено доцільність включення до стратегічної звітності нефінансової інформації щодо екологічної та соціальної діяльності для забезпечення контролю реалізації стратегічних цілей та сприяння реалізації Цілей сталого розвитку. Обґрунтовано, що стратегічна звітність суб'єктів господарювання має формуватися відповідно до бізнес моделей та стратегічних цілей. Доведено, що умови ведення бізнесу кожним суб'єктом господарювання є індивідуальними, відповідно формат стратегічної звітності має розроблятися адресно для конкретних суб'єктів господарювання.

Ключові слова: стратегічний облік, стратегія підприємства, фінансова звітність, стратегічна звітність, управління, обліково-аналітична система, планування, контроль.

Formulation of the problem. Modern trends of the world economy, such as changes in consumer demand, globalization of markets, growth in quality requirements, shortening of life cycles of goods and technologies, and complication of competitive methods, have an objective nature and lead to a complication of the company's orientation in the external environment. The change in the target orientation of strategic management is due to the need to implement the Sustainable Development Goals in the context of the requirements of Society 5.0. This is due to the fact that if until recently the approach was generally accepted, according to which the target direction of strategic management was the growth of profitability and business value, now there is an objective need to "develop strategic management decisions that would take into account social, environmental, managerial and economic components" [1].

Successful implementation of strategic management decisions involves the use of adequate information support in accordance with the requirements of Society 5.0 and the implementation of the Sustainable Development Goals. Today, information support should contain, in addition to the economic component, information on the costs and consequences of environmental activities (climate change, greenhouse gas emissions, waste processing, land and water pollution, etc.) and the social component (social security, material assistance, social housing, etc.).

Traditionally, the basis of information support for strategic management was the accounting and analytical system. It was here that most of the information was formed, which served as the basis for making informed decisions. However, in the conditions of the formation of Society 5.0, the need to implement the Sustainable Development Goals, the emergence of new accounting objects, and the existing methodology, techniques, and practice of modern accounting do not satisfy the requests of users.

Analysis of recent research and publications. The works of such scientists as: Head S.F., Gutsailyuk Z.V., Yefimenko V.F., Zhuk V.M., Pushkar M.S., Sopko V.V., Kot-supatriy M., Drury I., and others. However, paying tribute to the achievements of these authors, the issue of information provision of strategic management in the conditions of

the formation of Society 5.0. need further research, in particular, regarding the definition of directions and global direction of the development of strategic accounting.

Formulation of the purpose of the article. The purpose of the article is to study the state of information provision of strategic management in the conditions of the formation of Society 5.0. and justification of its development directions.

Presentation of the main material. There is a negative tendency in domestic business to focus accounting only on satisfying fiscal requests (formation of tax reporting) and ensuring the formation and submission of financial reporting. At the same time, the control of the reliability of the reporting indicators and compliance of its formation with the requirements of the standards applies only to business entities that are of public interest. The problem of the quality of accounting information is exacerbated by the high level of the shadow economy. It is also problematic that environmental activities are not included in the objects of financial accounting (therefore, they are not reflected in the reporting) and objects of the ecological and social spheres are not distinguished.

At different stages, different accounting tasks arise sequentially and exist in parallel, which is connected with the trends of the evolution of accounting, the growth of its role, and the expansion of its target functions in accordance with the development of socio-economic relations.

When developing a company's strategy, the management apparatus focuses less and less on the data of accounting reports [2]. The modern accounting information system does not provide users with reliable information (its usefulness decreases when making management decisions, developing a strategy, etc.). Effective functioning of the enterprise requires adequate strategic management, which in turn requires information support, which is formed in the accounting system and an alternative source of complex and systematically organized economic information, which does not exist today.

The policy of the governments of most highly developed countries is based on neoliberalism, the development of which was influenced by the idea of creating a "social-market" economy, which makes it possible to combine market principles with principles of social equality. The basis of such an economy is competition, private property, and redistribution of national income to ensure social justice. However, according to these approaches, the system of private property remains the main condition of economic freedom and competition. As long as control over property is distributed among many, independent of each other, subjects, no one, including the state, will have absolute power over them. In the process of researching the modern paradigm of accounting development, Kireitsev H.G. noted that, "...the choice of an economic model for creating mechanisms of market transformation and management, taking into account the lack of theoretical developments of domestic scientists and an uncritical attitude towards the work of Western theorists, was limited to the so-called "Washington Consensus"... The provisions of the consensus are aimed at the globalization of the economy, which is based on the interests of capital owners...". Accordingly, according to Kireitsev H.G. [3], the reform of accounting in our country was aimed precisely at the implementation of information support for capital owners. This is the ideological basis of international accounting standards, which became the basis for the development of national accounting standards. The basis of building an effective accounting system is its adequacy to the reasonably chosen economic model for the development of the economy and society. Accordingly, there is a need to adapt the accounting model to the conditions of Society 5.0. Characteristic features of Society 5.0. there is the integration of the informational and real environment, the conscious recognition of the need, and the ability to balance both economic development and solving social problems [4].

The existing accounting information system corresponds to the capitalist socio-economic formation but in the conditions of the formation of Society 5.0. becomes insufficient. At one time, the emergence and spread of the methodology and methodology of double entry and accounting accounts made it possible to provide effective opportunities for its time to display economic processes and provide users with information, including for the purpose of strategic management. It was high quality and timely information provision that allowed management

personnel to make optimal management decisions, including strategic ones. Thus, the beginning of the Industrial Revolution (1780–1851), in addition to the development of the industrial and metallurgical industries, was due to the provision of management personnel with adequate information support, which was formed in the accounting system. Therefore, it was at this time that double-entry bookkeeping became widespread, the mass use of which made it possible to significantly improve the quality of information that was formed in the accounting information system. This made it possible for the management staff to make adequate management decisions, to carry out optimal strategic management. This determined the economic growth of both individual enterprises and the economy as a whole [5].

The appearance and development of the accounting information system took place under the influence of economic relations, which were constantly complicated. However, the development of economic relations, in turn, was conditioned by the development of the accounting system (increasing the quality of information support). Yes, there is a concept (Sombart's thesis): the evolution of accounting is not due to the development of social and industrial relations, but accounting is a factor in the formation of society.

Under the modern realities of the formation of Society 5.0. there is an objective need to expand the range of accounting tasks and develop the managerial orientation of accounting, including satisfying information requests of strategic management. Thus, economic indicators are reflected in financial reporting, but indicators of environmental and social activity are not reflected in this reporting. In addition, the information provided in the financial statements of the business entity is formed in the accounting system, and the development of the theory of which does not correspond to the pace and trends of the development of related scientific fields, which is an obstacle to meeting the challenges of Society 5.0.

The information generated in the accounting system is valuable as much as it can facilitate the achievement of the practical goals of users of accounting information. Therefore, as early as 1929, J.B. Canning noted the need to increase the usefulness of credentials for users [6]. At the legislative level, the change in the direction of accounting scientific research from asset valuation models to "decision-making usefulness" based on financial statements was prescribed in 1966 in the Regulations on the Basic Theory of Accounting (A Statement of Basic Accounting Theory, ASOBAT) [7].

The purpose of strategic accounting is to provide management of financial and non-financial information regarding the state of development of the economic entity, its potential, competitiveness, prospects for further development, competitive position, etc. In theory and practice, the development of strategic accounting is divided into the following directions: strategic accounting of resource potential and strategic accounting of the external and internal environment. Strategic accounting is aimed at the formation of strategic reporting that complements financial reporting, which is associated with the need to supplement financial reporting information with information on social and environmental components. It is strategic reporting that provides an opportunity to assess the competitive position in the market, as well as assess risks and prevent negative consequences. Strategic reporting should provide investors with information on business evaluation, determination of development prospects, business value dynamics, and growth prospects.

Strategic accounting is aimed at ensuring the adaptability of business in the conditions of a changing external environment and strengthening competition. The inclusion of non-financial information on environmental and social activities in strategic reporting makes it possible to control the implementation of strategic goals and contributes to ensuring the trends of sustainable development of economic entities.

Conclusions. Strategic reporting of economic entities should be formed under business models and strategic goals. The business conditions of each economic entity are individual; accordingly, the format of strategic reporting should be developed specifically for specific economic entities. However, it is expedient to determine typical business models and features of the external environment by regional and industry aspects and to develop models for the formation of strategic reporting. The directions of further research are the development

of various models of the format of strategic reporting for agricultural enterprises, taking into account the specifics of the industry, specialization, size, and regional characteristics.

References:

1. Zlotnik M. & Melnyk O. (2020) Stratehichne upravlinnia vprovadzhenniam pryntsyviv tsyrkuliarnoi ekonomiky na vitchyznianskykh pidpriemstvakh [Strategic management of the implementation of circular economy principles at domestic enterprises]. *Pidpriemnytstvo ta innovatsii*, vol. 12, pp. 112–119. Available at: <http://ei-journal.in.ua/index.php/journal/article/view/317>
2. Kononenko L.V. & Yurchenko O.V. (2021) Nefinansova (sotsialna) zvitnist pidpriemstv ta sililohozvnyk [Non-financial (social) reporting of enterprises and the goals of sustainable development]. Proceedings from Advances in Technology and Science. Abstracts of XII International Scientific and Practical Conference. Berlin, Germany 2021. Available at: https://books.google.com.ua/books?hl=ru&lr=&id=6RUIEAAAQBAJ&oi=fnd&pg=PA62&ots=_yDWBbEu-Y&sig=WU85eNQ0br%20TXF6y_9s2Gb5UKyBA&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false
3. Kireitsev H.H. (2006) Umovy rozvytku bukhgalterskoho obliku v silskomu hospodarstvi Ukrainy [Conditions for the development of accounting in the agricultural economy of Ukraine]. Proceedings from Reforming accounting, reporting and auditing in the agricultural sector of Ukraine: state and prospects: II Mezhdunarodnaia nauchno-prakticheskaia konferentsiia. Kyiv: NNTs IAE, pp. 9–18.
4. Society 5.0. A people centric super – smart society (2020) Hitachi – U Tokyo Laboratory. Singapore: Springer. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-981-15-2989-4>
5. Baruch Lev & Feng Gu (2016) *The end of accounting and the path forward for investors and managers*. New Jersey, USA: John Wiley & Sons, Inc., Hoboken.
6. Canning J.B. (1929) *Economics of Accountancy: A Critical Analysis of Accounting theory*. New York: the Ronald Press Company.
7. A Statement of Basic Accounting Theory (ASOBAT) (1966) Committee to Prepare a Statement of Basic Accounting Theory. Sarasota, Fla.: American Accounting Association.
8. Kotsupatriy M., Ksonzhyk I., Skrypnyk S., Shepel I. & Koval S. (2020) Use of international accounting and financial reporting standards in enterprise management. *International Journal of Management*, vol. 11, no. 5, pp. 788–796. DOI: <https://doi.org/10.34218/IJM.11.5.2020.071>

УДК 65:33

DOI: <https://doi.org/10.32782/2708-0366/2023.16.33>**Назарова Г.Б.**

кандидат економічних наук, доцент,
Центральноукраїнський національний технічний університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7401-0402>

Кононенко Л.В.

кандидат економічних наук, доцент,
Херсонський державний аграрно-економічний університет
(м. Херсон / м. Кропивницький)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5698-5003>

Васильєв М.В.

здобувач PhD,
Центральноукраїнський національний технічний університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0164-6538>

Nazarova Halyna

Central Ukrainian National Technical University

Kononenko LesiaKherson State Agrarian and Economic University
(Kherson / Kropyvnytskyi)**Vasyliiev Mykhailo**

Central Ukrainian National Technical University

МИТНЕ ОФОРМЛЕННЯ У СИСТЕМІ МИТНОГО КОНТРОЛЮ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ

CUSTOMS CLEARANCE IN THE CUSTOMS CONTROL SYSTEM: CURRENT STATE AND DIRECTIONS OF IMPROVEMENT

Стаття присвячена проблемам митного оформлення у системі митного контролю. Зазначено, що митне оформлення – це процес забезпечення відповідності товарів, що ввозяться в країну або вивозяться з неї, чинним митним правилам. Процес митного оформлення передбачає підготовку та подання документів до відповідних митних органів, сплату мита та податків, а також перевірку товарів. Митне оформлення важливе для підприємств, які імпортують або експортують товари, оскільки воно гарантує, що товари належним чином задокументовані і що мито та податки сплачені вчасно і в повному обсязі. У статті розглянуто шість видів митних декларацій, які застосовуються у процесі митного оформлення товарів на території України. Розглянуто процедури та порядок оформлення відмови від оформлення митних декларацій. Проаналізовано процедури, які притаманні відповідному виду митних декларацій, що залежать від митного режиму, регулярності ввезення, стану самого декларанта, наявності всіх документів, що підтверджують відомості, які зазначені у митних декларацій. Особливу увагу приділено стану декларанта, який має авторизацію на застосування спрощення «процедура спрощеного декларування». Зазначено основні вимоги щодо використання кожного виду митних декларацій та особливості їх застосування. Запропоновано спрощення класифікації видів митних декларацій та напрями удосконалення процедур митного оформлення, що дозволить спростити процедури митного оформлення з метою удосконалення митного контролю взагалі.

Ключові слова: інформаційні системи, митне декларування, митне оформлення, митний контроль, митні процедури, міжнародна економіка, міжнародна торгівля, цифровізація.

The article notes that customs clearance is the process of ensuring that goods imported into or exported from a country comply with applicable customs regulations. This process involves the

preparation and submission of documents to the relevant customs authorities, payment of duties and taxes, and inspection of goods. Customs clearance is important for businesses importing or exporting goods because it ensures that the goods are properly documented and that duties and taxes are paid on time. Customs clearance also helps protect the country's borders and economy by preventing the illegal importation of goods. The customs clearance process can be improved by simplifying paperwork, using automated systems, and improving the skills of customs officers. In addition, governments can work with businesses to develop better systems for tracking goods and enforcing customs regulations. Finally, governments can work to reduce the number of taxes and fees imposed on imported goods, which can help reduce the cost and complexity of customs clearance. The article analyzes six types of customs declarations used for customs clearance of goods in Ukraine. The procedures and the procedure for refusing to file customs declarations are considered. The author analyzes all the procedures inherent in the respective type of customs declarations, which depend on the customs regime, regularity of importation, the state of the declarant, and the availability of all documents confirming the information contained in the customs declarations. Particular attention is paid to the condition of the declarant who is authorized to use the simplified declaration procedure. A list of compliance with the authorization criteria for the use of the simplified declaration procedure has been established for entities that play a role in the international supply chain (manufacturer; exporter; importer; customs representative, carrier, freight forwarder; warehouse holder) and have received authorization for the status of an authorized economic operator. The author outlines the basic requirements for the use of each type of customs declaration and the specifics of its application. The author proposes to simplify the classification of types of customs declarations and to improve the customs clearance procedures, which will simplify the customs clearance procedures with a view to improving customs control in general.

Key words: *information systems, customs declaration, customs clearance, customs control, customs procedures, international economy, international trade, digitalisation.*

Постановка проблеми. Сьогодні спостерігається трансформація всієї економічної системи, у тому числі і міжнародної економіки, а відповідно і міжнародної торгівлі. Пов'язано це із процесами глобалізації і цифровізації, які викликані Четвертою промисловою революцією [1]. На сучасному етапі цифрова економіка вийшла далеко за межі цифровізації [2]. Світове господарство перетворюється у цілісну глобальну систему, відбуваються суттєві зміни всієї системи міжнародних відносин, посилюється їх взаємозалежність. Це обумовлює ускладнення характеру міжнародних економічних відносин між економічними суб'єктами різних країн [3]. Все це призводить до трансформування міжнародної торгівлі в системі якої митне оформлення є однією з основних складових, що обумовлює актуальність даного дослідження.

Митне оформлення представляє собою процедури, які включають декілька стадій і ці стадії залежать від митних режимів, що залежать від мети переміщення товарів через митний кордон України. Під час митного оформлення декларанти або особи, які мають право декларування, заявляють всі відомості, які необхідні для митного оформлення. Порядок митного оформлення чітко регламентовано митним законодавством України. Проте, необхідно зазначити, що митне оформлення є досить складною процедурою, вона потребує ретельних знань щодо правильності подання відомостей з метою завершення митного оформлення відповідно до митних режимів переміщення товарів через митний кордон України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз публікацій останніх років свідчить, що в основному у науковій літературі досліджувалися термін «митне оформлення», удосконалення процедур митного оформлення, застосування митних режимів та їх проблематика, але не приділялась достатня увага питанням удосконалення митних декларацій та процедур митного оформлення в умовах впровадження цифрових технологій. Так, дослідження Ганас Л.М, Дорош О.І, Муқан О.В., Ноджак Л.С. та Трузан С.М. присвячені визначенню та розподілу робочих дій учасників митного оформлення міжнародних вантажів у режимі «імпорт», формуванню переліку документів за суб'єктами їх формування з метою удосконалення [4].

У своїх працях Лісогор Ю.Б. зазначає, що митне декларування можна розглядати як адміністративне неюрисдикційне дозвільне провадження, що здійснюється митним

органом. Цим науковцем обґрунтовано, що основною митних процедур є утворення інституту митного оформлення. Автор вважає, що одним із вдалих рішень на цьому шляху є впровадження у галузі митного оформлення технології «Єдине вікно» та «Електронна митниця» [5].

Дослідження Корнійко Я.Р. спрямовані на необхідність залучення посередників в експортному ланцюжку доставки товарів, що спрощує процедуру митного оформлення товарів при здійсненні зовнішньоекономічних операцій з орієнтацією на режим експорту та пришивдшує її [6].

У своїх дослідженнях Шевченко Л.В. обґрунтовує доцільність оптимізації роботи митних органів України шляхом впровадження сучасних цифрових технологій для обслуговування громадян та підприємств, що дасть змогу суттєво змінити ставлення громадян до оцінювання діяльності митної системи України та створить сприятливі умови для роботи всіх суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, розвитку української е-митниці та апробації позитивного зарубіжного досвіду щодо впровадження інформаційних систем і технологій у митній справу [7].

Ковальовим В.Г. і Гаршаш Є.В. було проаналізовано нормативно-правову базу, яка пов'язана із питаннями митного контролю й оформлення товарів, що складається з ратифікованих документів, які прийняті Радою Європи, та законодавчих актів національного законодавства. Ці науковці визначили основні недоліки та прогалини у національному законодавстві, що регулюють сферу митного контролю та митного оформлення, відзначили застарілість підзаконних актів, їх невідповідність чинному митному кодексу України, відсутність узгодженого підходу щодо трактувань окремих положень норм і термінів, що призводить до значних дисбалансів між теорією та практикою державного управління у сфері митного регулювання [8].

Незважаючи на значний доробок науковців, що досліджують дану проблематику, все ще є доцільним розглянути питання сучасного стану митного оформлення у системі митного контролю та визначити напрями його удосконалення.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження сучасного стану митного оформлення та визначення основних напрямів щодо його спрощення в частині процедури митного контролю в Україні з урахуванням досвіду Європейського союзу.

Виклад основного матеріалу. Порядок митного оформлення чітко регламентується митним законодавством України. Відповідно до митного кодексу України, митне оформлення здійснюється у місцях розташування відповідних підрозділів митних органів протягом робочого часу [9]. Митне оформлення товарів, транспортних засобів комерційного призначення здійснюється у будь-якому митному органі з пред'явленням їх цьому органу. Митне оформлення товарів, транспортних засобів комерційного призначення, що переміщуються через територію України в митному режимі транзиту, здійснюється митним органом, у зоні діяльності якого починається транзитне переміщення.

Митне оформлення повинно бути здійснено в найкоротший строк. Відповідно до діючого законодавства, строк митного оформлення не може перевищувати чотири робочих години з моменту пред'явлення митному органу митної декларації або іншого документа, який, відповідно до законодавства її замінює, та всіх необхідних документів і відомостей. Строк, що зазначено, може бути перевищений на один час на виконання відповідних формальностей виключно у випадках, які чітко зазначені у митному кодексі України.

При цьому треба звернути увагу на те, що при звернення декларантів до митного органу, можна отримати дозвіл на зберігання товарів, у випадку коли митне оформлення призупиняється без їх розміщення на складі митного органу. Таке зберігання товарів, митне оформлення яких призупинено, без їх розміщення на складі митного органу, проводиться виключно за рахунок власника таких товарів.

Митне оформлення починається з надання заявки до митного органу за встановленою формою (письмовою, усною, шляхом вчинення дій) точних відомостей про

товари, мету їх переміщення через митний кордон України, а також відомостей, що необхідні для здійснення їх митного контролю. Подання таких відомостей називається митним декларуванням. Під час митного оформлення дозволяється використання як електронних документів, так і документів на паперових носіях або їх електронних (сканованих) копіях, що засвідчені електронними підписами декларантів або уповноважених ним осіб. При цьому митні декларації та інші документи, що подаються до митних органів, які оформлено на паперовому носії мають однакову юридичну силу з електронними документами. Формат митних декларацій, що подаються як електронні документи, базується на міжнародних стандартах електронного обміну даними.

На сьогодні в Україні діють шість видів митних декларацій, що схематично представлено на рис. 1.

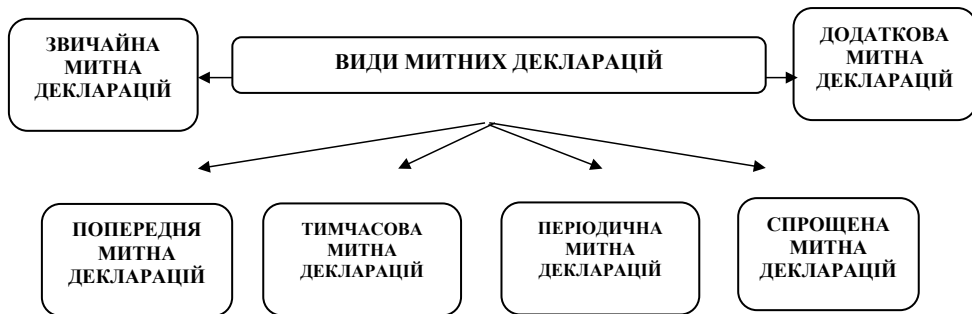

Рис. 1. Види митних декларацій, що діють в Україні

Джерело: побудовано авторами на основі [9]

Найпоширенішою митною декларацією, яка застосовується декларантами під час митного оформлення, є звичайна митна декларація. Звичайна митна декларація заповнюється у звичайному порядку, і вона містить такий обсяг відомостей, який достатній для завершення митного оформлення товарів, транспортних засобів комерційного призначення у заявленій митній режим. Коли митний орган оформлює звичайну митну декларацію, декларанти або уповноважені ними особи, отримують дозвіл на випуск товарів відповідно до митного режиму, який був зазначено при митному оформленні.

Другий вид митних декларацій – попередня митна декларація. Ця декларація обов'язково подається до ввезення на митну територію України товарів, транспортних засобів комерційного призначення (у тому числі з метою транзиту) або після їх ввезення, якщо ці товари, транспортні засоби перебувають на території пункту пропуску через державний кордон України. Тобто, попередня митна декларація також постійно застосовується при митному оформленні, тому що вона обов'язково передую звичайній митній декларації. Попередня митна декларація подається декларантом або уповноваженою ним особою митному органу, в зоні діяльності якого товари, транспортні засоби комерційного призначення будуть пред'явлені для митного оформлення, з метою проведення аналізу ризиків та прискорення виконання митних формальностей.

Попередня митна декларація містити відомості, що по кількості значно менші ніж при оформленні звичайної декларації. Крім того, за рішенням митного органу, яким оформлена попередня митна декларація, випуск товарів, транспортних засобів комерційного призначення, відповідно до заявленого митного режиму за попередньою митною декларацією, яка містить всю необхідну для цього інформацію, може бути здійснено після переміщення цих товарів, транспортних засобів через митний кордон України без пред'явлення їх цьому митному органу. За попередньою митною декларацією дозволяється ввезення товару на митну територію України строком до 30 календарних днів з дати її оформлення у митному органі.

Наступний вид митних декларацій – тимчасова митна декларація. Ця митна декларація оформлюється при наявності умов, що мали місце під час митного оформлення. Тобто, тимчасова митна декларація подається тільки у тому випадку, якщо декларант або уповноважена ним особа не володіє точними відомостями про характеристики товарів, що необхідні для заповнення митної декларації у звичайному порядку. Тому можна подати до митного органу тимчасову митну декларацію на такі товари за умови, що вона містить дані, достатні для розміщення їх у заявлений митний режим, та під зобов'язання про подання додаткової декларації у строк не більше 45 днів з дати оформлення тимчасової митної декларації. Треба зазначити, що оформлення митним органом тимчасової митної декларації є дозволом на випуск товарів у заявлений митний режим.

Особливим видом митної декларації також є спрощена митна декларація. Її особливість полягає у тому, що сам декларант є підприємством, яке має авторизацію на застосування спрощення «процедура спрощеного декларування». Існують шість умов авторизації на застосування спрощення «процедура спрощеного декларування» декларантів – підприємств у міжнародному ланцюзі постачання товарів, що схематично представлено на рис. 2.

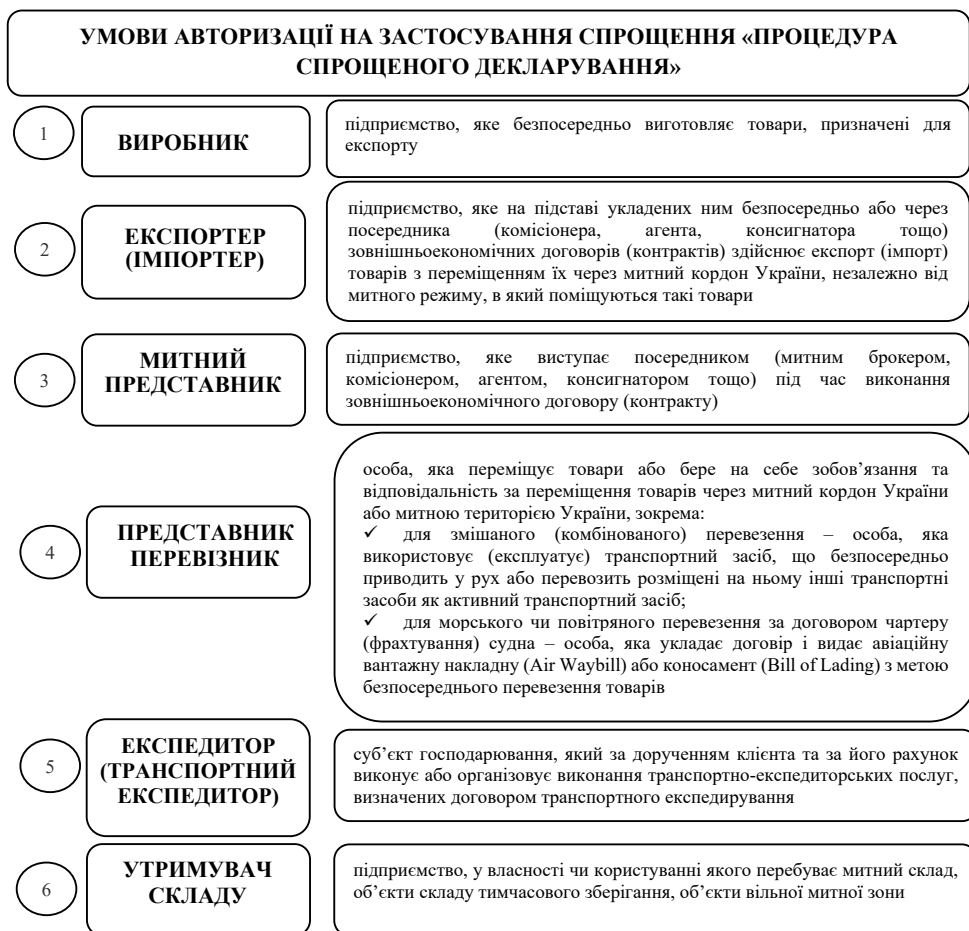

Рис. 2. Перелік умов авторизації на застосування спрощення «процедура спрощеного декларування» декларантів – підприємств

Джерело: побудовано авторами на основі [9]

Авторизація АЕО може бути таких типів:

- 1) про надання права на застосування спрощень;
- 2) про підтвердження безпеки та надійності.

При цьому, підприємство самостійно обирає тип авторизації, або надання права на застосування спрощень або підтвердження безпеки на надійності, та може одночасно мати авторизації обох типів. Для надання авторизації АЕО підприємство обов'язково подає заяву про надання авторизації АЕО та анкети самооцінки.

Взагалі спрощена митна декларація містить зменшений обсяг відомостей (порівняно з митною декларацією, що заповнена у звичайному порядку), який є достатнім для ідентифікації товарів. Разом із спрощеною митною декларацією до митного органу подається лише рахунок або інший документ, який визначає вартість товару. При оформленні спрощеної митної декларації обов'язково попередньо сплачуються митні платежі. Процедура спрощеного декларування проводиться протягом 15 хвилин з моменту її реєстрації спрощеної митної декларації.

Останній вид митної декларації – додаткова декларація. Додаткова декларація подається тільки у разі подання попередньої, тимчасової, спрощеної або періодичної митної декларації декларантом або уповноваженою ним особою. Тобто декларант або уповноважена ним особа зобов'язана протягом строків, що встановлено законодавством, подати митному органу додаткову декларацію, яка містить точні відомості про товари, задекларовані за попередньою, тимчасовою, спрощеною або періодичною митною декларацією, що подавалися б у разі декларування цих товарів за митною декларацією, заповненою у звичайному порядку. Саме головне, що дозволяється подання однієї додаткової декларації до кількох попередніх, тимчасових, спрощених або періодичних митних декларацій, що були оформлені одним митним органом в межах одного зовнішньоекономічного договору та одного митного режиму, за умови дотримання строків подання додаткової декларації.

Загальні правила митного оформлення полягають у тому, що митна декларація обов'язково подається митному органу протягом 10 робочих днів з дати доставлення цих товарів, транспортних засобів до зазначеного органу. Митні декларації реєструються митним органом. При цьому дата та час подання митної декларації фіксується митним органом шляхом її реєстрації, у тому числі з використанням інформаційних систем і технологій. Митний орган не має права відмовити в реєстрації митної декларації. Факт прийняття митної декларації засвідчується посадовою особою митного органу, яка її прийняла, шляхом проставлення на ній відбитка відповідного митного забезпечення та інших відміток (номера декларації, дати та часу її прийняття тощо), у тому числі з використанням інформаційних технологій.

З моменту прийняття митним органом митної декларації вона є документом, що засвідчує факти, які мають юридичну силу, а декларант або уповноважена ним особа несе відповідальність за подання недостовірних відомостей, що наведені у цій декларації. Митний орган відмовляє у прийнятті митної декларації виключно з таких підстав:

- 1) митна декларація не містить усіх відомостей або подана без документів;
- 2) електронна митна декларація не містить встановлених законодавством обов'язкових реквізитів;
- 3) митну декларацію подано з порушенням інших вимог.

У разі відмови у прийнятті митної декларації посадовою особою митного органу заповнюється картка відмови у прийнятті митної декларації за встановленою формою.

Є доцільним розмежувати митні декларації на два види, що схематично представлено на рис. 3.

Звичайні митні декларації повинні містити всі відомості, необхідні для застосування положень, що регулюють митну процедуру, для якої декларуються товари. Підтверджувальні документи, необхідні для застосування положень, що регулюють

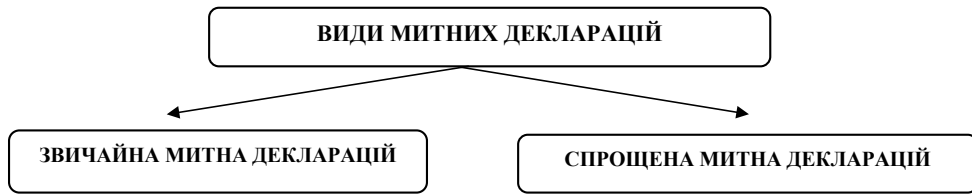

Рис. 3. Види митних декларацій, що запропоновано авторами

митну процедуру, для якої декларуються товари, повинні знаходитися у декларанта та в розпорядженні митних органів на момент подання митної декларації.

З метою удосконалення митного оформлення є доцільним:

1) вести можливість подання митної декларації до передбачуваного пред'явлення товарів митниці. У випадку, коли товари не подано протягом 30 днів після подання митної декларації, митну декларацію вважати неподаною;

2) дозволити декларанту у автоматизованому режимі змінювати одну або декілька відомостей митної декларації після того, як ця митна декларація вже прийнята митницею. Але заборонити поправки стосовно товарів, які було вперше прописано у митній декларації. Правки не допускати у випадках, коли митні органи повідомили декларанта про намір провести огляд товарів, коли митні органи встановили недостовірність відомостей у митній декларації і коли митні органи вже випустили товар;

3) узгодити на законодавчому рівні вимоги двох нормативних документів щодо митного оформлення, а саме, Постанови КМУ «Питання, пов'язані із застосуванням митних декларацій» від 21.05.2012 р. №450 [10] та Митного кодексу України [9] стосовно процедури внесення виправлення або уточнення даних про товари після митного оформлення. Неузгодженість полягає у тому, що з однієї сторони відповідно до п. 37 Постанови КМУ [10], після завершення процедури митного оформлення внесення змін до митних декларацій шляхом виправлення або уточнення даних про товари за письмовим зверненням декларанта або уповноваженої ним особи, а не за ініціативою митного органу, можливі лише якщо такі коригування не пов'язані з перерахунком митних платежів. При цьому, внесення змін до митної декларації шляхом оформлення аркушу коригування може бути здійснено тільки після підтвердження Казначейством факту повернення з державного бюджету суми надмірно та помилково сплачених коштів (абзац 7 пункту 37 Положення); або у разі необхідності виправлення чи відображення відомостей, що не пов'язані з перерахуванням сум митних платежів (абзац 8 пункту 37), у тому числі тих, що стали відомі після завершення митного оформлення (абзац 9 пункту 37). З іншого боку, відповідно до ст. 269 МКУ, за письмовим зверненням декларанта або уповноваженої ним особи та з дозволу митного органу відомості, що зазначені у митній декларації, можуть бути змінені або митна декларація може бути відкликана. Внесення змін до митної декларації, прийнятої митним органом, допускається, зокрема, протягом трьох років з дня завершення їх митного оформлення. Зміни повинні стосуватися лише товарів, транспортних засобів комерційного призначення, зазначених у митній декларації. Процедура внесення змін до митних декларацій, їх відкликання та визнання недійсними визначається саме Постановою КМУ (ч. 7) [10].

Відповідно до вимог Постанови КМУ № 450 встановлено, що після завершення митного оформлення зміни до митної декларації на бланку єдиного адміністративного документа можуть вноситися шляхом, зокрема, заповнення та оформлення митним органом аркуша коригування за формою згідно з додатком 4. Аркуш коригування заповнюється та оформлюється митним органом у разі необхідності відображення за письмовим зверненням декларанта або уповноваженої ним особи відомостей про

товари, що стали відомі після закінчення митного оформлення товарів, які не пов'язані з перерахуванням сум митних платежів за митною декларацією на бланку єдиного адміністративного документа. Отже, Митним кодексом України декларанту або уповноваженій особі надано право вносити зміни у декларацію протягом трьох років з дня завершення їх митного оформлення, але Постановою КМУ № 450 допускається коригування відомостей у митних деклараціях після завершення митного оформлення тільки у випадках не пов'язаних з перерахуванням сум митних платежів. Тобто якщо відбувається після митного оформлення зміна ціни поставки або встановлення факту нестачі після розвантаження товару, або встановлення товару, що не відповідає якісним характеристикам, за якими ціна придбання значно нижче, внести зміни щодо відомостей шляхом коригування митних платежів за митними деклараціями не проводиться. Ці приписи однаково стосуються заповнення митних декларацій при імпорті та експорті товарів. При цьому Митним кодексом України не встановлено жодних обмежень, які б стосувалися перерахунку митних платежів. Приписи підзаконного нормативно-правового акту не можуть суперечити вимогам закону, а лише встановлюють порядок внесення таких змін. Відтак положення п. 37 Постанови КМУ № 450 про те, що після завершення процедури митного оформлення внесення змін до митних декларацій шляхом виправлення або уточнення даних про товари за письмовим зверненням декларанта або уповноваженої ним особи, а не за ініціативою митного органу, можливі лише якщо такі коригування не пов'язані з перерахунком митних платежів, прямо суперечать положення Митного кодексу України.

Висновки. В Україні сьогодні процедура митного оформлення товарів є дуже складною. Вона передбачає використання декількох видів митних декларацій. Порядок митного оформлення безпосередньо пов'язаний з умовами постачання та виду самого декларанта. Митне оформлення можна представити алгоритмом: з початку подається попередня митна декларація, потім або загальна митна декларація, відомості якої підтверджується іншими документами, що додаються до цієї декларації, або інші види митних декларацій (періодична, тимчасова, спрощена), до яких потім додаються додаткові митні декларації разом із документами, що підтверджують всі відомості у таких деклараціях, та після проведення митного контролю ці митні декларації оформлюються митними органами, тобто надається дозвіл на переміщення товарів вже на території України або за її межами. Оптимізація видів декларацій дозволить суттєво спростити процедуру митного оформлення у системі митного контролю.

У подальших дослідженнях планується зосередити увагу на удосконаленні форми бланку митних декларацій та документів.

Список використаних джерел:

1. Кононенко Л.В., Назарова Г.Б., Куц В.І. Трансформація форм бухгалтерського обліку в умовах розвитку digital-технологій. *Економічний простір*. 2021. № 168. С. 132–137. DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/168-22>
2. Гарафонов О., Жосан Г. Діджиталізація та автоматизація бізнес-процесів: відмінність дефініцій та місце в менеджменті підприємства. *Таврійський науковий вісник. Серія : Економіка*. 2023. № 15. С. 161–166. DOI: <https://doi.org/10.32782/2708-0366/2023.15.19>
3. Кононенко Л.В., Назарова Г.Б., Шишкіна Т.М. Трансформування міжнародної торгівлі в умовах глобалізації і цифровізації економіки. *Наука і техніка сьогодні*. 2022. № 5 (5). С. 110–121. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2022-5\(5\)-110-121](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2022-5(5)-110-121)
4. Ганас Л.М., Дорош О.І., Муқан О.В., Ноджак Л.С., Трухан С.М. Особливості митного оформлення міжнародних вантажів в митному режимі «імпорт». *Економічне наукове фахове видання «Ефективна економіка»*. 2019. № 3. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/3_2019/47.pdf (дата звернення: 12.05.2023).
5. Лісогор Ю.Б. Окремі питання декларування як основного складника митного оформлення. URL: <http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2019/3/7.pdf> (дата звернення: 12.05.2023).

6. Корнійко Я.Р. Митне оформлення товару в режимі експорту: теоретичні аспекти. *Економічний вісник*. 2021. № 4. С. 79–88. URL: https://ev.nmu.org.ua/index.php/uk/archive/14-catuk?arh_article=1383. (дата звернення: 13.05.2023).

7. Шевченко Л.В. Адміністративно-правова характеристика диджиталізації у сфері митної справи. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 5. С. 318–323. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/270878> (дата звернення: 13.05.2023).

8. Ковальов В.Г., Гармаш Є.В. Митні формальності, митні процедури. *Публічне управління та митне адміністрування*. 2020. № 4 (27). С. 129–133. URL: <http://customs-admin.umsf.in.ua/archive/2020/4/22.pdf> (дата звернення: 13.05.2023).

9. Митний кодекс України : Закон України від 13 березня 2012 р. № 4495-VI II *Відомості Верховної Ради*. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4495-17> (дата звернення: 16.05.2023).

10. Постанова Кабінету Міністрів України «Питання, пов'язані із застосуванням митних декларацій» від 21 травня 2012 р. № 450 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/450-2012-%D0%BF#Text> (дата звернення: 16.05.2023).

References:

1. Kononenko L.V., Nazarova H.B. & Kuts V.I. (2021) Transformatsiia form bukhgalterskoho obliku v umovakh rozvytku digital-tekhnologii [Transformation of accounting forms in conditions of development of Digital technologies]. *Ekonomichnyi prostir*, no. 168, pp. 132–137. DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/168-22>

2. Harafoнова O. & Zhosan, H. (2023) Didzhitalizatsiia ta avtomatyzatsiia biznes-protsesiv: vidmynnist definitsii ta mistve v menedzhmenti pidpriemstva [Digitalization and automation of business processes: difference of definitions and place in enterprise management]. *Tavriiskyi naukovyi visnyk. Seriia: Ekonomika*, no. 15, pp. 161–166. DOI: <https://doi.org/10.32782/2708-0366/2023.15.19>

3. Kononenko L.V., Nazarova H.B., Shyshkina T.M. (2022) Transformuvannia mizhnarodnoi to-rhivli v umovakh hlobalizatsii i tsyfrovizatsii ekonomiky [Transformation of international trade in the context of globalization and digitalization of the economy]. *Nauka i tekhnika sohodni*, no. 5 (5), pp. 110–121. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2022-5\(5\)-110-121](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2022-5(5)-110-121)

4. Hanas L.M., Dorosh O.I., Mukan O.V., Nodzhak L.S., Trukhan S.M. (2019) Osoblyvosti mytno-ho oformlennia mizhnarodnykh vantazhiv v mytnomu rezhymi "import" [Features of customs clearance of international cargoes in the customs regime "import"] *Ekonomichne naukove fakhove vydannia "Efektyvna ekonomika"*, no. 3. Available at: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/3_2019/47.pdf (accessed 12 May 2023).

5. Lisohor Yu.B. (2019) Okremi pytannia deklaruvannia yak osnovnogo skladnyka mytnoho oformlennia [Some issues of declaration as the main component of customs clearance]. Available at: <http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2019/3/7.pdf> (accessed 12 May 2023).

6. Korniiiko Ya.R. (2021) Mytne oformlennia tovaru v rezhymi eksportu: teoretychni aspekty [Customs clearance of goods in the export mode: theoretical aspects]. *Ekonomichnyi visnyk*, no. 4, pp. 79–88. Available at: https://ev.nmu.org.ua/index.php/uk/archive/14-catuk?arh_article=1383 (accessed 13 May 2023).

7. Shevchenko L.V. (2022) Administratyvno-pravova kharakterystyka dydzhytalizatsii u sferi myt-noi spravy [Administrative and legal characteristics of digitalization in the field of customs]. *Analytychno-porivnialne pravoznavstvo*, no. 5, pp. 318–323. Available at: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/270878> (accessed 13 May 2023).

8. Kovalov V.H., Harmash Ye.V. (2020) Mytni formalnosti, mytni protsedury [Customs formalities, customs procedures]. *Publichne upravlinnia ta mytne administruvannia*, no. 4 (27), pp. 129–133. Available at: <http://customs-admin.umsf.in.ua/archive/2020/4/22.pdf> (accessed 13 May 2023).

9. Customs Code of Ukraine: Law of Ukraine dated March 13, 2012, No. 4495-VI II *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*. Available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4495-17> (accessed 16 May 2023).

10. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "Issues related to the application of customs declarations" of May 21, 2012, No. 450. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/450-2012-%D0%BF#Text> (accessed 16 May 2023).

МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ, МОДЕЛІ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЕКОНОМІЦІ

UDC 519.86

DOI: <https://doi.org/10.32782/2708-0366/2023.16.34>

Bilousova Tetiana

Senior Lecturer,

Department of Management and Information Technologies,

Kherson State Agrarian and Economic University

(Kherson / Kropyvnytskyi)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6982-8960>

Білоусова Т.П.

Херсонський державний аграрно-економічний університет

(м. Херсон / м. Кропивницький)

STUDY OF A MARKET MODEL WITH A FIXED DEMAND LINE

ДОСЛІДЖЕННЯ РИНКОВОЇ МОДЕЛІ З ФІКСОВАНОЮ ЛІНІЄЮ ПОПИТУ

In general, the market mechanism is influenced by many factors: tastes and preferences of consumers, interests of sellers, competition between sellers, level of market monopolization, state legislation, seasonal changes. Part is random. All these factors cannot be taken into account. Consider the market mechanism from the point of view of a seller who sells one product. The seller decides what price to set, how much product to offer to consumers. As a result, having sold the product at a favorable price, he can get a bigger profit, or, on the contrary, remain with the unsold product and incur losses. It is obvious that three cases are possible: a shortage of the product, a surplus of the product, and an equilibrium state. For market research, we use such an approach as simulation modeling. The use of simulation models is of great importance for the analysis of economic systems.

Key words: dynamical system, demand function, offer function, optimization, simulation modeling.

На ринку є безліч чинників, які впливають на його поведінку: смаки та вподобання споживачів, інтереси споживачів та продавців, конкуренція, монополізація ринку, законодавство у країні, сезонні зміни. Деякі мають випадковий характер. Все врахувати неможливо. Розглянено ринок одного товару із погляду продавця, який його реалізує. При цьому можливі три випадки: дефіцит товару, надлишок товару та рівноважний стан. Побудована модель, ціль якої: визначення оптимального обсягу закупівель, що забезпечує продацю найбільший прибуток. Також враховано запізнення постачання та інерційність ринку. Для дослідження ринку застосовано такий підхід, як імітаційне моделювання. Застосування імітаційної моделі має велике значення для аналізу економічних явищ. Це дає переваги у порівнянні з виконанням експериментів над реальною системою та використанням інших методів. Проаналізовані моделі Вальраса-Маршалла та павутиноподібна модель. У моделі Вальраса-Маршалла ринкова вартість залежить від попиту та пропозиції, тобто, від потреб і коштів покупців, з одного боку, та від праці і витрат виробників, з іншого. Динамічна модель визначає зміну ринкових чинників у часі. Усі змінні є функціями часу. У павутиноподібній моделі обсяг пропозиції реагує на зміни цін із деяким запізненням. Тоді аналіз моделі ускладнюється. Розмір попиту визначається цінами поточного періоду, а величина пропозиції визначається цінами попереднього періоду, тобто необхідний обсяг товару надходить із запізненням. Вирішуючи завдання пошуку оптимальних обсягів за-

купівель, розглядається ринкова модель без лінії пропозиції. Функція попиту вважається незмінною. Враховується запізнення поставок. Ціну визначає ринок, тобто, за фіксованого обсягу товарів встановлюється ринкова ціна, саме вона забезпечує найбільший прибуток. Змінюючи стратегії закупівель та обсяги замовлень, можна підібрати оптимальну стратегію таким чином, щоб визначити оптимальну лінію пропозиції. Інерційність ринку означає, що у невеликому проміжку часу ціна постійна. Певні рамки обмежують торговця від значного підвищення чи зниження ціни.

Ключові слова: динамічна система, функція попиту, функція пропозиції, оптимізація, імітаційне моделювання.

Formulation of the problem. The study of economic phenomena presents an interesting and challenging task. The peculiarity is that the study of these processes on real objects can be difficult or even impossible and leads to costs, so you need to look for ways to avoid these difficulties. One way to solve this problem is to estimate unknown quantities through simulation. It is convenient to study many economic processes with the help of models. Considering the problem of finding optimal supplies, we highlight the most important factors: demand, price of goods, volume of purchases. It is necessary to consider processes in time, i.e. in dynamics. Time is discrete. The purpose of building the model is to determine the optimal volume of purchases that provides the seller with the greatest profit. It is necessary to consider processes in time, i.e. in dynamics. Time is discrete. The purpose of building the model is to determine the optimal volume of purchases that provides the seller with the greatest profit. It is also necessary to take into account the delay in deliveries and market inertia. The inertia of the market implies that there are certain limits that limit the manufacturer from a significant increase and decrease in prices. Lowering the price leads to dissatisfaction with competitors, raising the price leads to sanctions from the administrative authorities. If the seller single-handedly changes the price, he may incur significant losses. The delay in deliveries can be caused by the remoteness of the manufacturer from the place of sale, it is always present to one degree or another. Considering the most important factors, we will build a market model to determine how the seller should behave.

Analysis of recent research and publications. The problem of building a market model, modeling and forecasting its development is one of the most important problems of the economy in connection with Ukraine's transition to market relations. Most of the market models were built according to the principle of establishing a competitive equilibrium, the existence of which was declared in the work of Walras [1]. Mathematical substantiation of the Walras hypothesis was carried out in the 1950s in the works of Arrow-Debre [2], McKenzie, Gale, Nikaido. Further work was carried out on the improvement of models and their generalization. These studies are considered quite fully in the monographs of Morishima, Nikaido, Lancaster and other modern authors. Most of these works analyzed the balance of aggregate supply and demand (Market equilibrium) [3; 4]. These market models established a balance between supply and demand, but could not be a market model, since, firstly, there was no competition between both producers and consumers in them, and secondly, the purposefulness of the actions of market participants was not reflected (producers and consumers), which is the basis of competition. The market model should reflect not only the balance between supply and demand, but also the purposefulness of each market participant, taking into account their overall relationship. A vector (multi-criteria) problem of mathematical programming [5] is such a mathematical model that, along with the balance sheet, can reflect the purposefulness of each market participant. To solve this problem, the methods of solving the vector problem, based on the normalization of criteria and the principle of guaranteed result, have been developed [6; 7].

Formulation of the purpose of the article. Study of the impact on the dynamics of the price of goods of random fluctuations in demand, the position of the demand line, the purchase price of goods, the strategy of ordering goods. Statistical evaluation of the seller's profit at a fixed price of goods and a strategy for ordering goods. Determination of the opti-

mal price and order strategy, taking into account the delay. Development of a mathematical model that simulates the market for one product, taking into account random fluctuations and delays, which allows estimating the seller's profit, as well as finding the price of the product and the volume of purchases that provide the seller with the greatest profit.

Presentation of the main research material. 1. *Walras-Marshall model.* In the Walras-Marshall model [1; 2], the market price depends on supply and demand, i.e. on the needs and money of buyers, on the one hand, and on the labor and expenses of producers, on the other. In general, the demand function can be presented like this: $Q_i^D = Q_i^D(T; P_1 \dots P_k; I \dots)$, where Q_i^D is the volume of demand for the i -th product ($i = 1, 2, \dots, k$), T are tastes and preferences; $P_1 \dots P_k$ are the prices of all goods; I – cash income. If all factors except price are assumed to be constant, then we can pass to the demand function as a function of price: $Q_i^D = Q_i^D(P_i)$, which characterizes the dependence of the demand for the i -th product only on its own price. In analytical form: $Q_i^D = a - b \cdot P_i$. A change in the quantity demanded occurs when the price of a good changes, while the dependence of the quantity demanded on the price remains unchanged. If the demand function itself changes as a function of price as a result of non-price factors, such as changes in income or consumer tastes, then demand itself changes. The inverse relationship between price and quantity demanded is called the law of demand. The offer characterizes the willingness of the seller to sell a certain amount of goods at a certain price in a certain period of time. Supply quantity – the quantity of a product that an individual seller or a group of sellers wants to sell on the market per unit of time under certain conditions. The bid price is the minimum price at which a seller is willing to sell a given quantity of a given commodity. The dependence of the volume of supply on the factors determining it is called the supply function. In general, the offer function has the form: $Q_i^S = Q_i^S(L_i; P_1 \dots P_k; T_i; N; \dots)$. Q_i^S - is the volume of supply for the i -th product ($i = 1, 2, \dots, k$); L_i - is the nature of the technology used in the production of the i -th product; $P_1 \dots P_k$ - are the prices of goods; T_i - taxes and subsidies established for this product; N – natural conditions. If all factors, except for the price of a given product, are assumed to be unchanged, then from the supply function it is possible to pass to the supply function from the price: $Q_i^S = Q_i^S(P_i)$. Thus, the market model is determined by the supply and demand functions. Market equilibrium is determined by the intersection points of supply and demand lines, which correspond to the price P_E and the volume of goods Q_E , equilibrium volume and equilibrium price. Market equilibrium according to Walras is defined as follows. In a state of equilibrium, the market is balanced, neither sellers nor buyers have incentives to break it. Equilibrium condition: $Q^D(P) = Q^S(P)$. When the price is not equal to the equilibrium price, buyers and sellers have reasons to change the current situation. If the price is slightly above the equilibrium price, then excess supply will put downward pressure on the price. If the price is below the equilibrium price, the quantity demanded will be less than the quantity supplied. The excess demand will put upward pressure on the price. In the first case, pressure will be exerted through the competition of sellers, in the second – through the competition of buyers. Thus, an excess of goods leads to a decrease in price, and a shortage of goods leads to an increase in price. The dynamic model determines the change in market factors over time. All variables are functions of time. The process of changing the supply and demand values over time is described by the equation: $\frac{dP}{dt} = h[Q^D(P) - Q^S(P)] = h\Delta Q^D(P), h > 0, \Delta Q^D(P) -$ excess demand at price P . When $\Delta Q^D(P) > 0$, the market price rises, drops for $\Delta Q^D(P) < 0$. In addition to price changes, other changes can occur that lead to imbalance: changes in prices for other goods, changes in fashion trends, seasonal changes, etc. When non-price factors act on supply and demand, the dependences of supply and demand on price change, i.e. the behavior of buyers or sellers changes. With linear supply and demand functions, their parallel shift occurs. This changes the equilibrium price and affects all other quantities.

2. *Delay model.* In the cobweb model [3], the volume of supply reacts to price changes with some delay. Then the analysis of the model becomes more complicated. The amount of

demand is determined by the prices of the current period, and the amount of supply is determined by the prices of the previous period, because the required amount of goods arrives with a delay. $Q_t^D = Q_t^D(P_t)$, $Q_t^S = Q_t^S(P_{t-\tau})$, where τ – is the delay. The producer determines at time $t - \tau$ the volume of supply at time t , focusing on demand and price in period $t - \tau$. Then the price, the magnitude of demand, supply fluctuate around the equilibrium state. For linear supply and demand functions and discrete time t $Q_t^D = a - b \cdot P_t$, $Q_t^S = c + d \cdot P_{t-1}$, the market price level is determined by the equation: $P_t = [P_0 - P_E] \left(\frac{-d}{b} \right)^t$. P_0 - price at the initial moment $t = 0$; P_E - is the equilibrium price at which $Q_t^D = Q_t^S$. The price P_t fluctuates around the equilibrium level P_E . At the same time, the demand and supply schedule takes on a cobweb-like appearance. The stability of the equilibrium depends on the slopes of the supply and demand lines. If the absolute slope of the demand line exceeds the slope of the supply line, the deviation from equilibrium leads to an increase in price and volume fluctuations, further moving the market away from equilibrium. If the absolute slopes of the supply and demand lines are the same, any initial deviation leads to an increase in price and volume fluctuations of the same amplitude around the equilibrium level. If the absolute slope of the supply line is higher than the slope of the demand line, the fluctuations gradually die out, and the disturbed equilibrium is restored. Thus, the delay in supply for price changes leads to instability of the equilibrium.

3. *Demand line in case of random fluctuations.* Demand characterizes the tastes and preferences of consumers, the willingness to buy one or another quantity of goods. Moreover, demand is determined not only by the tastes of consumers, but also by their capabilities, income of consumers and the price of this product. The volume of demand for a product is the quantity of this product that an individual, a group of individuals or the population as a whole is willing to buy in a unit of time (day, month, year) under certain conditions. The bid price is the maximum price that buyers are willing to pay for a given quantity of a commodity. The demand equation shows the dependence of the volume of demand on the factors that determine it.

$$Qd_0(t) = Qm - a \cdot P(t) \tag{1}$$

Qm – the maximum amount of demand, a – slope coefficient; t – time (discrete); $P(t)$ – price. We must also take into account that the real demand for a particular product changes spontaneously, under the influence of random factors, and include a random variable in the demand line equation. The demand line equation, taking into account random fluctuations, has the form:

$$Qd(t) = Qd_0(t) + \xi(t) \tag{2}$$

$\xi(t)$ – random normally distributed random variable with expectation 0 and variance σ^2 .

4. *Mathematical model of the market in the absence of a supply line.*

Description of variables. Statement of the problem of optimization modelling.

Solving the problem of finding optimal purchase volumes, we will consider a market model in the absence of a supply line. The demand function is considered unchanged and is given by equation (1). Delay in deliveries τ is taken into account. The price is determined by the market. With a fixed volume of goods, the market price is set, it is that provides the greatest profit. By changing purchasing strategies and order volumes, one can choose the optimal strategy in such a way as to determine the optimal supply line. The inertia of the market means that the price is constant for a short period of time. Certain limits limit the trader from a significant increase or decrease in price. Denote: $Qs(t)$ – sales volume; $Qz(t - \tau)$ is the volume of purchases at the moment $(t - \tau)$; $Qd(t)$ is the volume of demand; t is discrete time; $Q(t)$ is the balance of goods at time t ; Sales volume at time t :

$$Qs(t) = \begin{cases} Q(t) + Qz(t - \tau), & Qd(t) \geq Q(t) + Qz(t - \tau) \\ Qd(t), & Qd(t) < Q(t) + Qz(t - \tau) \end{cases} \tag{3}$$

The quantity supplied at time t is the sum of the balance of goods and the supply of goods at that moment. If the volume of demand is greater than the volume of supply, then this means that all goods will be sold, the number of goods sold is equal to the volume of supply. Otherwise, the volume of demand is less than the volume of supply, the number of goods sold is equal to the volume of demand. Quantity of goods in the next step that is left:

$$Q(t+1) = \begin{cases} 0, & Qd(t) \geq Q(t) + Qz(t - \tau) \\ Q(t) + Qz(t - \tau) - Qd(t), & Qd(t) < Q(t) + Qz(t - \tau) \end{cases} \quad (4)$$

Accordingly, if demand is greater than supply, the remainder is 0. Otherwise, the remainder is equal to the difference between the quantity supplied and the quantity demanded. When determining the next volume of purchases, the condition must be taken into account: if there is an unsold balance, then the next volume of purchases is 0.

$$Q(t) \geq Qd(t), \quad Qz(t) = 0 \quad (5)$$

Profit function: revenue minus order payment, minus storage fee, minus penalty function

$$J(t) = Qs(t) \cdot P(t) - Qz(t - \tau) \cdot P_1 - Q(t) \cdot P_2 + F(t) \quad (6)$$

Penalty function: a change in price compared to the price of the previous period reduces profit.

$$F(t) = -\frac{\gamma}{2} (P(t) - P(t-1))^2 \quad (7)$$

Purpose: to choose the volume of purchases and the price leading to the maximum profit. The search for the maximum $J(t)$ should be carried out taking into account the inertia of the market.

$$J(t) + F(t) \rightarrow \max_{P(t), Qz(t-\tau)} \quad (8)$$

Profit optimality criterion. In the study of this criterion, three zones of volumes of offered goods were identified: the zone of shortage of goods, the zone of overstocking of the market, and the zone of dynamic equilibrium. The boundaries separating these zones:

$$\begin{aligned} Q^{(1)}(t) &= (R^*(Qm - a^*P(i))) / (a + R); \\ Q^{(2)}(t) &= (R^*(Qm - a^*P(i)) + a^*Qm) / (2^*a + R); \\ Q^{(3)}(t) &= (R^*(Qm - a^*P(i)) + a^*(Qm - a^*P1)) / (2^*a + R); \end{aligned}$$

When fulfilling the criterion of market optimality, prices and quantities of goods were found that are optimal for each zone. In the area of commodity shortage, the optimal price is determined by the formula: $P^{(1)}(t) = Qm + R^*P(t-1) / (a + R)$

In the area of market overstocking: $P^{(2)}(t) = (Qm + R^*P(i)) / (2^*a + R)$

In the area of dynamic equilibrium: $P^{(3)}(t) = (Qm - Q(i+1)) / a$

The graph of the conditionally optimal price has the form:

In these ranges, there is an optimal price of the goods and the optimal amount of supplies, which ensure the maximum profit of the seller with full satisfaction of consumer demand. Let us now find the optimal price of the goods and the optimal level of delivery of the goods to the market, which ensure the maximum profit of the seller, if the restrictions for the price of the goods in different zones are met: $P_1 < P_{\min} \leq P(t) \leq P_{\max} = Q_m/a$. We will also solve this problem by zones (in zone 1 – shortage, zone 2 – overstocking of the market, zone 3 – balance of supply and demand, i.e. dynamic market equilibrium).

In the zone 1: $0 \leq Q(t) \leq Q^{(1)}(t)$. After substitution $P(t) = P^{(1)}(t)$ into expression for profit $J(t)$ we get: $J(t) = \frac{Q(t)^2}{2R} + (P(t-1) - P_1) \cdot Q(t) + Q^0(t) \cdot (P_1 - P_2) = J^{(1)}(t)$.

As we can see, $J^{(1)}(t)$ increases monotonically with $Q(t)$ according to a linear-quadratic law, reaching its maximum value at the region boundary at $Q(t) = Q^{(1)}(t)$.

Then the volume of additional supply to the market is equal to $Q^z(t) = Q^{(1)}(t) - Q^0(t)$.

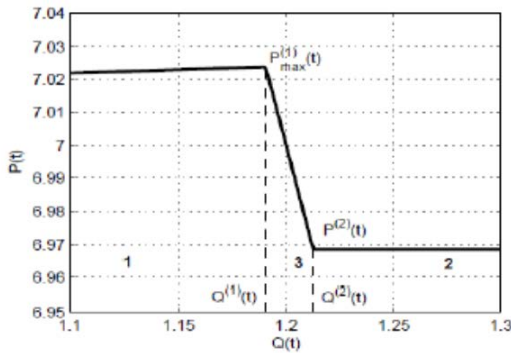

Figure 1. Conditionally optimal price

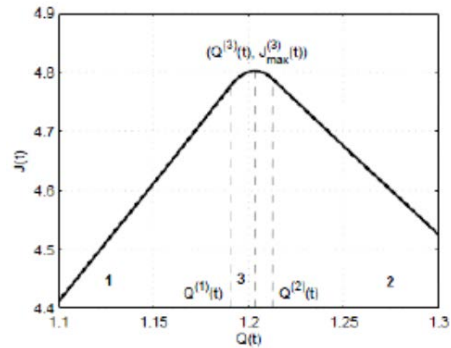

Figure 2. Conditionally maximum profit

In the second zone: $Q(t) > Q^{(2)}(t)$. After substitution into $J(t)$ for this zone $P(t) = P^{(2)}(t)$, independent of $Q(t)$, we obtain

$$J(t) = (Q_m - a \cdot P^{(2)}(t)) \cdot P^{(2)}(t) - Q(t) \cdot P_1 + Q^0(t)(P_1 - P_2) - \frac{R}{2} (P^{(2)}(t) - P(t-1))^2 = J^{(2)}(t).$$

As we can see, $J^{(2)}(t)$ decreases monotonically with increasing $Q(t)$ according to a linear law, so that it reaches its maximum value in this zone at $Q(t) = Q^{(2)}(t)$. The volume of additional supply to the market that provides the greatest profit is equal to $Q^z(t) = Q^{(2)}(t) - Q^0(t)$.

In zone 3: $Q^{(1)}(t) \leq Q(t) \leq Q^{(2)}(t)$. After substituting $P(t) = P^{(3)}(t)$ into $J(t)$ for this zone, we obtain: $J(t) = Q(t) \cdot \frac{Q_m - Q(t)}{a} - Q(t) \cdot P_1 + Q^0(t)(P_1 - P_2) - \frac{R}{2} \left(\frac{Q_m - Q(t)}{a} - P(t-1) \right)^2 = J^{(3)}(t)$

This is a linear-quadratic function. At the maximum point of this function $Q(t) = Q^{(3)}(t)$.

Search for the optimal supply in the presence of delays and random fluctuations in demand. In the presence of delay and random fluctuations in demand, the equilibrium will be disturbed in an unforeseen way. Consider various methods for finding optimal supplies that are beneficial for the seller. When maximizing profit at each moment of time, it should be taken into account that the seller's profit at the moment is affected by the volume of deliveries $Qz(t - \tau)$ ordered earlier. This dependence can be expressed using a function, which is convenient for software implementation and for finding the maximum. We introduce a function that evaluates future profit. The goods arrive at the seller with a delay τ , therefore, knowing the volume of purchases $Qz(t)$ ordered at the moment, we can estimate the profit in the future, simulating sales of goods τ steps ahead. The price is set equal to the market price, the demand is calculated according to equation (1). At each step, using formulas (3), (4), we calculate the number of goods sold, profit, balance of goods. Thus, we estimate the profit in the future $J(t + \tau)$. The actual profit value will be different, due to random fluctuations in demand. By evaluating the future profit for different volumes of purchases, it is possible to determine the best of them, leading to the greatest profit. The search for the optimal supply is reduced to the search for the maximum profit function in the future on a given interval of acceptable purchase volumes. Various methods can be used for this, but it must be taken into account that the function under study is not continuous. Another way to find the optimal supply is empirical optimization. At each step, the volume of purchases is constant. The search for the optimal supply is carried out for time interval as a whole. That is, a constant optimal supply is determined, leading to the highest profit on average. In this case, you should set a function that determines the dependence of the average profit on the constant value of supplies. The search for the optimal supply means the search for the extremum of this function. Empirical optimization is reduced to a series of tests performed using a model

for different supply values. It is necessary to apply an optimization method for search for the maximum average profit, so as not to go through all the options for a given supply interval.

Conclusions. When using a functional relationship to find the optimal purchase, you need to consider which values are variables, which are fixed for a given function, which are present in the model itself, and which are only in the function. When finding the market price, the supply volume is considered known, and the price is profit function argument. When finding the optimal volume of purchases, the price is defined as market (depends on the volume of purchases of the previous period, not this one) and the volume of purchases is an argument of the future profit function. After determining the dependence, the function can be examined for an extremum, which is a convenient way to solve the problem. The profit function is not continuous, which complicates its optimization. To do this, you need to implement one of the algorithms suitable for finding the extremum of non-differentiable functions.

References:

1. Walras L. (1874) Elements d'Economie Politique Pure. Revue de Théologie et de Philosophie et Compte-rendu des Principales Publications Scientifiques, no. 7, pp. 628–632. Retrieved from: https://www.jstor.org/stable/44346456?seq=1#metadata_info_tab_contents

2. Arrow K.J., Debreu G. (1954) Existence of an equilibrium for a competitive economy. *Econometrica*, vol. 22, no. 3, pp. 265–290.

3. Kozak Yu.H., Matskul V.M. (2017) Matematychni metody ta modeli dlia mahistriv z ekonomiky. Praktychni zastosuvannia [Mathematical Methods and Models for Masters in Economics. Practical Applications]: navch. posib. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury.

4. Bilousova T.P., Li V.E. (May 14, 2021) Matematychni modeliuvannia rinvovahy funktsii popytu ta propozyitsii [Mathematical Modeling of the Balance of Supply and Demand Functions]. Suchasna molod v sviti informatsiinykh tekhnolohii: materialy II Vseukr. nauk.-prakt. internet-konf. molodykh vchenykh ta zdobuvachiv vyshchoi osvity, prysviachenoj Dniu nauky. Kherson: Knyzhkove vydavnytstvo FOP Vyshemyrskyi V.S., pp. 152–155.

5. Debela I.M. (2011) Ekonomiko-matematychni modeliuvannia [Economic and Mathematical Modeling]: navchalnyi posibnyk. Kherson: Khersonska miska drukarnia.

6. Bilousova T.P. (2021) Matematychna model optymального rynku [Mathematical model of the optimal market]. *Taurian Scientific Bulletin. Series: Economics*, vol. 8, pp. 70–75.

7. Bilousova T.P. (2021) Matematychna model optymального rynku odnogo tovaru [Mathematical model of the optimal market of jne goods]. *Taurian Scientific Bulletin. Series: Economics*, vol. 9, pp. 101–108.

УДК 330:004.9

DOI: <https://doi.org/10.32782/2708-0366/2023.16.35>**Боліла С.Ю.**

кандидат сільськогосподарських наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту та інформаційних технологій,
Херсонський державний аграрно-економічний університет
(м. Херсон / м. Кропивницький)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9689-6774>**Bolila Svitlana**

Kherson State Agrarian and Economic University
(Kherson / Kropyvnytskyi)

РОЛЬ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ТА ЦИФРОВИХ ІНСТРУМЕНТІВ В УМОВАХ ВИКЛИКІВ ВІЙНИ ТА ПІСЛЯВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

THE ROLE OF INFORMATION TECHNOLOGIES AND DIGITAL TOOLS IN THE CONTEXT OF WAR CHALLENGES AND POST-WAR RECOVERY OF UKRAINE'S ECONOMY

У статті обґрунтовано визначальну роль інформаційних технологій та цифрових інструментів в умовах війни для стійкості країни та післявоєнної відбудови її економіки. Констатовано, що ІТ-галузь під час війни зберегла бізнес та фахівців, скориставшись перевагами цифровізації при організації робочих процесів в віддаленому форматі. Зазначено, що ІТ-сектор може стати каталізатором для підтримки стратегічних галузей України під час війни та в процесі відновлення країни. Розглянуто основні напрямки, які є важливими для впровадження сучасних інформаційних технологій та цифрових інструментів для подолання наслідків, спричинених війною. Наголошено на необхідності залучення ІТ-сектору з використанням технологій штучного інтелекту до розвитку military-tech-індустрії та пріоритетних оборонних технологій шляхом утворення та підтримки функціонування кластерних структур за сприяння органів влади, бізнесу та усіх зацікавлених стейкхолдерів.

Ключові слова: війна, відбудова країни, цифровізація, інформаційні технології, цифрові інструменти, ІТ-бізнес, оборонні технології, штучний інтелект.

The main goal of this article was to examine the role of information technologies and digital tools for the country in the realities of war and overcoming its consequences. General scientific methods such as analysis, synthesis, comparison, specification, generalization, and content analysis were used to achieve the research objective. It was found that the IT industry, during the war, preserved businesses and professionals by leveraging the advantages of digitization in organizing remote work processes. It was noted that the IT sector can act as a catalyst to support Ukraine's strategic sectors during the war and the country's recovery process. The important directions for implementing modern information technologies and digital tools to overcome the war's aftermath were discussed. Measures were outlined for successful utilization of opportunities that facilitate further digitization of society and fast recovery of the country through innovative approaches based on modern information and digital technologies. Emphasis was placed on the necessity of involving the IT sector in the development of the military-tech industry and priority defense technologies through the formation and support of cluster structures with the assistance of government bodies, businesses, and all stakeholders involved. Recommendations were provided regarding the utilization of innovative developments in the IT field, particularly artificial intelligence, in various spheres of activity for both the country and businesses. It was highlighted that neural networks would optimize processes, improve task accuracy and quality, and enhance results in challenging conditions brought about by the war. The importance of regulating information technologies and digital tools was emphasized, along with the need to create an open and favorable environment for their development, considering the protection of intellectual property rights and security risks. It was argued that information technologies and digital

models would assist the country, the military, and businesses in consolidating efforts to withstand and counter enemy aggression and enable enterprises of all sizes, not only large but also medium and small, to recover at the national, regional, and local levels.

Key words: war, country reconstruction, digitization, information technologies, digital tools, IT business, defense technologies, artificial intelligence.

Постановка проблеми. Через збройну російську агресію Україна зазнала величезних втрат, збитки більше трильйону дол, постраждали цілі галузі економіки; ряд підприємств припинив свою діяльність; зруйноване житло, інфраструктурні об'єкти, особливо енергетичної сфери; величезне мінування території; нанесена значна шкода природному та екологічному середовищу; надважка ситуація на ринку праці внаслідок виїзду за кордон значної частини населення (понад 8 млн осіб., з яких приблизно 60 % працездатного віку), що рятувалось від бойових дій; поглиблення гуманітарної кризи, бо рівень безробіття та інфляція перевищують 35%, рівень бідності понад 60%. Післявоєнне відновлення України за сприяння міжнародних партнерів потребує: великих ресурсів; надзвичайних зусиль та вмілих дій з організації процесів зі сторони державних інституцій з залученням місцевої влади, бізнесу та громадськості на засадах партнерства та взаємодії з використанням найсучасніших технологій, що зроблять процес відбудови країни та регіонів максимально швидким та ефективним. До таких технологій сьогодні можна віднести інформаційні технології та цифрові інструменти, тим паче що в Україні їм приділялось чимало уваги в довоєнні часи та розроблено ряд заходів з подачі Мінцифри для цифровізації простору в країні, які позитивно показали себе під час пандемії та дозволили тоді вистояти економіці країни. Інтенсифікація впровадження сучасних інформаційних технологій у бізнес-процеси усіх рівнів при формуванні глобальної цифрової економіки відображувала загальну тенденцію в країні, що склалася ще до війни [1]. Це пов'язане з тим, що сучасні інформаційні та цифрові технології: дозволяють організаціям оптимізувати свої процеси, зменшити витрати та підвищити ефективність; створюють нові можливості для інновацій, таких як розробка нових технологічних продуктів і послуг, вихід на нові ринки, розроблення нових бізнес-моделей на регіональному рівні та в масштабі країни; забезпечують перехід від аграрно-сировинної до технологічної економіки, яка охоплює спектр ключових напрямків НТП, в тому числі в напрямку підвищення сфери безпеки та обороноздатності, сектор більш високого технологічного рівня з виробництва продукції з доданою вартістю, що дозволить Україні в майбутньому зробити технологічний стрибок та подолати технологічний розрив з країнами, які входять до технологічного ядра [2; 3]. Тому проблематика досліджень в даному напрямку є актуальною для наукової спільноти з метою визначення шляхів подолання негативних наслідків в Україні, що спричинила війна.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В наукових працях як вітчизняних, так і зарубіжних фахівців інформаційним технологіям та цифровим інструментам в умовах трансформації економіки під впливом цифровізації приділялась значна увага [1; 4]. Науковці та експерти визначили сутність та переваги інформаційних технологій для бізнесу та горизонти розширення використання цифрових інструментів в різних сферах людської діяльності [5–9]. Розглядали також зростаючу роль інформаційних технологій та інноваційних інструментів діджиталізації під час загроз, спричинених пандемією коронавірусу [10]. Але всі ці напрацювання стосувалися економіки мирного часу та ніяк не враховували наслідки, що спричинила російсько-українська війна, та можливість їх подолання за допомогою інноваційних технологій ІТ-індустрії. Тому в останній час науковці розглядають плани відновлення економіки України, в тому числі спираючись на зарубіжний досвід [11–13]. Але враховуючи складність прогнозування тривалості війни та масштаби руйнування внаслідок неї, шляхи відбудови країни з використанням сучасного інструментарію, який може надати ІТ – сектор потребують постійної уваги та залишаються на часі, поки тривають військові дії та існує загроза зі сторони російського агресора.

Формулювання цілей статті. Україна зробила цивілізаційний вибір: це свобода, державний суверенітет, демократичні цінності, сильна держава з потужною армією та надійною обороною, конкурентоспроможна економіка, членство в ЄС та вступ до НАТО. Шляхи досягнення намічених цілей передбачають використання інноваційних підходів. Тому за мету було поставлено дослідити роль інформаційних технологій та цифрових інструментів в умовах війни та післявоєнної відбудови країни для забезпечення стійкості, конкурентності економіки країни та її розвитку в напрямку інтеграції в європейський простір.

Для досягнення мети в дослідженні були використано загальнонаукові методи: аналіз, синтез, порівняння, конкретизації, узагальнення, контент-аналіз.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні основна увага України зосереджена на протистоянні ворогу й звільненню всіх своїх територій та визначенню шляхів відновлення економіки як в воєнний час, так і після перемоги та найшвидша відбудова країни. Необхідно не лише мінімізувати збитки та подолати руйнівні наслідки, але й побудувати фундамент на майбутнє, для того що забезпечити економічне зростання країни в мирний час. До підвалин цього фундаменту входять: інституційні реформи в відповідності до європейських стандартів; інтеграція транспортної, енергетичної та соціальної інфраструктури в спільний європейський ринок; створення сприятливого інвестиційного клімату для інвесторів та донорів технологій; відновлення міст на підставі новітніх технологій дизайну та міського планування; оптимізація транспортних систем; активне відтворення соціального капіталу держави як здатності її громадян до колективних дій заради досягнення спільної мети та людський капітал нової якості, який буде націлений на розширення економічних відносин в межах економіки європейського зразку, що потребує консолідації зусиль вищої освіти на розвиток людського інтелекту та партнерство з провідними зарубіжними освітніми та науковими закладами за цим напрямком [11; 14]. Враховуючи зазначене, підтримка та сприяння розвитку високих технологій, в тому числі IT-галузі з метою використання її потенціалу під час війни та після неї може стати каталізатором економічної трансформації країни та її регіонів в напрямку до вищих технологічних устроїв та змінити в майбутньому конкурентні позиції України в глобальному світі. До того ж, IT-сфера продемонструвала свою стійкість під час війни. Так, за результатами опитування найбільших українських IT-компаній, в цій галузі бізнесу вдалося зберегти кадровий склад та не втратити потенціал, а це галузь, у якій працюють біля 285 тис. спеціалістів. IT-бізнес швидко адаптувався до роботи в умовах воєнного стану, провівши масову релокацію персоналу, забезпечивши безперервність робочого процесу шляхом створення безпечних умов праці IT-спеціалістів, подбавши крім того про наявність світла та Інтернету завдяки Старлінку та генераторам [15]. В той же час загальна тенденція до скорочення персоналу, яка спостерігається у світових гігантів IT-індустрії внаслідок зменшення активного використання Інтернет-послуг, через те, що війна виступила головним фактором нестабільності світової економіки, торкнулася й українських компаній. Так у 2022 році наймання українських IT-фахівців скоротилося приблизно на 13%, тобто вперше за останнє десятиріччя найнятих людей було менше, ніж роком раніше. Продуктивність фахівців знизилася лише на 10% й деякі компанії втратили частину проєктів та клієнтів через геополітичні ризики та безпеку, внутрішню політику клієнта, релокацію команд або мобілізацію (до лав ЗСУ пішли 3% IT-спеціалістів), втрату ланцюгів поставок. Однак, попри війну вітчизняні сервісні та продуктові компанії змогли швидко адаптуватися до нових викликів та форматів роботи. Крім того стали активніше розвиватися певні галузі, такі як: штучний інтелект, кібербезпека та military tech. Для прикладу, до війни в цьому секторі працювали компанії, що зараз вже є виробниками дронів: DeViRo- БПЛА «Лелека»; «Атлон авіа» – безпілотний комплекс «Фурія»; UA-Dynamics- ударний дрон Punisher). В Україні IT-галузь і нині залишається однією з найбільш платоспроможних, тож її представники традиційно

вчасно і в повному обсязі сплачують податки. Крім того, ІТ-галузь – одна з небагатьох індустрій, які в таких складних умовах продовжують наповнювати держбюджет валютою. За результатами 2022 року Українська ІТ-індустрія попри воєнний стан, втрату до 40% ВВП, вимушену релокацію частини бізнесу та інфраструктурний терор країни-агресора забезпечила рекордні 7,34 млрд дол (частка ІТ становить майже половину експорту послуг – 46%) [15; 16]. Обсяг експорту збільшився на \$400 млн (5,8 %) у порівнянні з довоєнним 2021 роком. Станом на 1 січня 2023 року сума податків та зборів до зведеного бюджету України, сплачених ІТ-бізнесом, складає 32,2 млрд грн. Це на 4,4 млрд грн та на 16% більше за минулорічний показник. При цьому збільшилась кількість фізичних осіб підприємців платників податків за ІТ-КВЕД [16]. Завдяки тому, що вдалося втримати темпи зростання в галузі працюючий ІТ-бізнес зберігає та створює робочі місця й підтримує економіку країни, робить внесок в забезпечення військових потреб, приймає участь в реалізації гуманітарних проєктів під час війни та залишається цілком логічно ключовим в процесі відбудови країни в національному та в регіональному розрізі. Зважаючи на тенденції подальшої світової технологічної та цифрової трансформації, розвиток ІТ-індустрії триватиме й надалі та за очікуваннями аналітиків принаймні 40% ІТ-компаній, що пропонують рішення та послуги в області ІТ, розробку продуктів, високотехнологічних інновацій, апаратного та програмного забезпечення, збільшать свої прибутки за 2023 рік. А за даними ІТ Ukraine, у наступні чотири роки ІТ-галузь може згенерувати 37-44 млрд дол експортної виручки та посісти перше місце в структурі валютних надходжень в Україну [17].

Високі очікування від штучного інтелекту та метавсесвіту, зростання попиту на цифрові продукти, скорочення працівників у технологічній індустрії та зміна бізнес-моделей світовими лідерами ринку змушують і українські компанії, зважаючи на євроінтеграцію, в процесі відновлення економіки стежити за новинами технологій. А трендами в даному випадку є: поєднання технологій різних перспективних напрямків (штучний інтелект(ШІ), машинне навчання (ML), Інтернет речей, блокчейн технології, біг-дата та аналітика даних, віртуальна та доповнена реальність, робототехніка та автоматизація, хмарні технології, космічні технології, «зелені» інновації та ін.); зменшення витрат часу на операційну роботу шляхом її автоматизації та збільшення часу розробкам для інженерів; порушення монополії розробки технології штучного інтелекту та її більша доступність для гравців tech-ринку; автоматизація процесів безпеки, що дозволить суттєво (до 80%) знизити ризик зламів; збільшення інвестицій в ШІ, ML, хмару, автоматизацію, %G, AR та VR (доповнена реальність та віртуальна реальність); розбудова міцної хмарної інфраструктури та впровадженні FinOps (управління витратами на хмарних технологіях); збільшення інклюзивності технологій на підставі врахування демографічних тенденцій в суспільстві [18].

В процес відбудови країни слід враховувати досвід світових випадків післявоєнного відновлення (план Маршалла, об'єднання Німеччини, реконструкція Іраку, Афганістану, японське диво) та відновлення після криз та стихійних лих, зокрема, в питаннях швидкості реалізації проєктів, горизонту планування, запобігання корупції та активного залучення громадськості та місцевої влади. Міжнародна спільнота готова сприяти відновленню України, але партнери наголошують на важливості чіткої координації міжнародної допомоги з боку України, а також реалізації програми відбудови на основі взаємної довіри, прозорості та підзвітності. Тобто, цифрові інструменти виступають гарантією прозорості процесів та максимальної ефективності використання коштів, як для українських, так і іноземних платників податків, інвесторів та донорів. Саме це закладено в Електронну систему управління відбудовою, концепцію якої презентувала Коаліція RISE Ukraine. Система побудована за принципом «парасольки» та об'єднує як електронні платформи, що вже успішно функціонують (Prozorro, e-road, новостворений Реєстр зруйнованого та пошкодженого майна, ЄВідновлення тощо), так і нові модулі, розробка яких здійснюється у співпраці з орга-

нами влади [19]. В тому числі це спрямовано і на відновлення бізнесу Так, наприклад, ДіяБізнес-портал – це національний проєкт, що започаткував ініціативу для відновлення економіки, розвитку підприємництва та експорту України, Він допомагає підприємцям у створенні, розвитку та масштабуванні бізнесу. Це проєкт з розвитку підприємництва, який має онлайн-складову – платформу і офлайн-складову, тобто в різних регіонах України з врахуванням безпекової ситуації будуть відкриті консалтингові зони для підприємців, де можна буде отримати фахові консультації з розвитку бізнесу. Крім того активна поведінка підприємців, їх віра в відродження України може бути поштовхом для зміни настроїв інших соціальних груп населення та надихне їх на роботу з відновлення країни..

Допомога Україні під час війни та її відбудови потребує залучення небайдужих громадян, інвесторів, компаній, бізнесу, благодійних організацій не лише в межах країни, а й з усього світу. Для цього досить оперативно, майже від початку війни була створена цифрова фандрейзингова платформа UNATED 24, що дозволяє кожному задонатити на потреби армії, медицину та відбудову країни. За її допомогою було втілено понад 100 цільових проєктів, реалізовано понад 100 стратегічних партнерств з найвідомішими компаніями, кошти в обсязі понад 330 млн доларів США надійшли з 110 країн світу, що свідчить про надзвичайну підтримку України світовою спільнотою. Використовуються на цій платформі і маркетингові інструменти, для того щоб залучити кошти на військові потреби. Так, наприклад, UNATED 24 разом з «Артемсіль» в межах благодійної акції реалізували партію солі з окупованого Соледару, пакки якої в фірмовій упаковці з ілюстраціями «Міць» були представлені в Сільпо та на Rozetka. З встановленої на товар ціни у 465 гривень йшли для закупівлю дронів-камікадзе, тобто кожен покупець міг залучитися до такого благодійного внеску та задонатити на потреби армії. Цей підхід є цікавим, бо сума внеску є фіксованою, що спрощує прийняття рішення для пересічного покупця щодо суми донату, і до речі споживач ще й отримує для себе товар на згадку того, що він залучився до програми підтримки. Платформа UNATED 24 є перспективним інструментом для акумулювання коштів з метою підтримки України як під час війни, та і в процесі її відбудови. До того ж, до існуючих напрямків на цій платформі додалися останнім часом гуманітарне розминування та освіта, що є вкрай актуальними на сьогодні [20].

Ще слід врахувати, що необхідною умовою впровадження сучасних інформаційних технологій та цифрових інструментів є розвиток та підтримка людського капіталу, що становить один з найважливіших складових інноваційного потенціалу як країни в цілому, так і бізнесу зокрема. Тому вкрай важливо забезпечити якісну освіту та підвищення кваліфікації працівників й створення системи мотиваторів та стимулів для ефективного використання нових технологій та повернення так званих «білих комірців» до України. Так, для прикладу, в межах проєкту «eРобота» держава надаватиме грантову допомогу на суму до 3,5 млн грн для стартапів в IT-сфері, а також покриє стипендію на суму до 30 тисяч грн на освіту в IT. Також успіху впровадження сучасних технологій в бізнес-структуру сприяє створення інфраструктури, яка забезпечує доступ до сучасних інформаційних технологій та програмного забезпечення. Крім того, в Україні з'явилась унікальна можливість за рахунок «припливу мізків, тобто повернення освіченої частини біженців з закордону (70% біженців мають вищу освіту), що збагатилися за рахунок набуття зарубіжного освітнього, наукового, дослідницького та виробничого досвіду, посилити вітчизняну IT сферу та створювати конкурентоспроможний на світовому ринку продукт. Після припинення війни розвиток інформаційних технологій, цифрових інструментів та взагалі сфери IT з перспективою зробити гарну кар'єру та забезпечити родину в матеріальному плані зробить більш перспективним ринок праці для молодих українців та буде слугувати стимулом повертатися до України. В цьому напрямку, щоб досягти ефекту синергії необхідно поєднати зусилля освітньо-наукової спільноти з виробниками, бізнес-елітами й громадськістю та всіма стейкхолдерами за

підтримки органів влади на місцях, тому що їм відомі актуальні запити та потреби для відновлення та розвитку територій як під час війни, так і в процесі післявоєнної відбудови країни. На ці процеси безперечно будуть впливати обґрунтованість стратегічних програм розвитку, рівень інвестиційного забезпечення за пріоритетності внутрішніх інвесторів, швидкість процесів відбудови в питаннях житлового фонду та інфраструктури. Для цього можливим варіантом є утворення науково-технічних парків та створення кластерних структур з залученням ІТ сфери й використанням сучасних інформаційних технологій та цифрових інструментів, в тому числі і штучного інтелекту, бо інтелектуальні системи працюють з інформацією та їх застосування є доцільним в усіх сферах: оптимізація промисловості; логістика перевезень; банкінг та фінансові операції; соціальні послуги; обслуговування медичної сфери та процеси реабілітації поранених бійців та постраждалого від війни мирного населення; автономне водіння; інфраструктура міст та планування «розумних» міст; аграрно-продовольча галузь; туристично-рекреаційна сфера; безпека й оборона та ін. Так, як приклад такої актуальної інноваційної форми співпраці через технології defense tech компаній, держави та військових, а також інвесторів, волонтерських фондів, медіа та всіх стейкхолдерів, є платформа defense tech cluster BRAVE1, що презентована та вже функціонує з подачі Міністерства цифрової трансформації, Міністерства оборони, Генерального штабу Збройних сил України, Ради національної безпеки і оборони, Міністерства економіки та Міністерства з питань стратегічних галузей промисловості. Її метою є швидка підтримка найкращих стартапів українських розробників в формі допомоги та надання грантів з пріоритетних проєктів та напрямків в сфері оборонних технологій задля знаходження ефективних рішень для Сил безпеки і оборони. А на сьогодні це: забезпечення та логістика, захист та безпека, БПЛА, медичне забезпечення, робототехніка, навігація, розвідка, кібербезпека, системи та засоби ураження. До екосистеми зазначеного кластеру входить: Фонд розвитку інновацій; R&D resource центр; Defense Innovation Council; розробник; акселератори; інвестори; партнери які співпрацюють за принципах партнерства задля досягнення ефекту синергії та отримання ефективних результатів за зазначеними напрямками взаємодії.

Війна змусила переглянути безпекові рішення та стимулювала розвиток military-tech-індустрії в Україні. В Плані відновлення країни, який був представлений в Лугано, передбачене переозброєння сил оборони та розвиток оборонно-промислового комплексу. Зокрема, в Україні планують створити Оборонну технологічну агенцію та Оборонний акселератор Diia Tech and Defense для розробки та виробництва сучасних видів озброєння [21]. Інноваційних military-tech-рішень, які можуть бути корисними під час війни та після перемоги стає все більш, чому сприяло зростання рівня знань та навичок інженерів у сферах штучного інтелекту, військової робототехніки, розробки дронів, кіберпротезування, хмарних обчислень, телекомунікацій та кібербезпеки. Після початку війни Мінцифри ініціювало низку tech-проєктів: «Фронт цифрової дипломатії» (співпраця з глобальними лідерами індустрії компаніями Meta, Palantir, Amazon), «Армія дронів», «ІТ-армія України», нові функції застосування «Дія» (eVorog, гра eVayraktar), «NFT-проєкт Museum of War». Український інститут науково-технічної експертизи та інформації при МОН визначив тренди військової сфери у найближчі десять років: роботизовані, автономні та дистанційно керовані засоби, ШІ та машинне навчання, інтернет військових речей, поєднання дронів та артилерії, кібербезпека, електрифікований транспорт, альтернативні джерела енергії, захисні броньовані матеріали з ефектом невидимості, VR-технології [22]. Потенціал ринку значний, а іноземні компанії зацікавлені в співпраці з українськими стартапами, адже вони реалізують проєкти в режимі реальних бойових дій, тобто технологія випробовується на практиці.

Нинішня війна є досить технологічною і тому потребує спеціальної техніки та зброї. Так, наприклад, в рамках «Армія дронів» (спільний проєкт Міноборони, Мін-

цифри, Генштабу ЗСУ, Держспецзв'язку та UNITED24) сучасні безпілотники допомагають військовим виконувати ударні, розвідувальні місії та мати переваги перед агресором й досягати успіху на полі бою, до того ж вони зберігають життя бійців. В рамках цього проекту закуповують БПЛА та передають їх військовим, навчають операторів керувати дронами, підтримують українські стартапи та виробників у сфері БПЛА, щоб розвивати Military Tech напрям в Україні, який за якістю військових технологій виводить країну на передові позиції та дасть змогу в майбутньому зайняти конкурентні позиції в оборонній та безпековій сфері на глобальному рівні. Українські стартапи з виробництва БПЛА можуть бути корисними не лише під час воєнного часу, але і в процесі відбудови України, зважаючи на рівень мінування території, що важливо як для відновлення виробничих процесів, так і налагодження життя мешканців населених пунктів. Так, наприклад компанія Efarm Pro виготовила безпілотний комплекс для розмінування полів (дрон, робот-розміновувач, автопілот та причіпна система на трактор, що здатна витримати вибух). В аграрній сфері, яка є однією з пріоритетних для нашої країни, безпілотники приходять на допомогу аграріям та окрім розмінування полів можуть виконувати цілий ряд операцій, а саме: створення електронних карт полів; обстеження сільгоспугідь та аналіз стану ґрунту; посадка насіння; моніторинг стану урожаю; обробка врожаю; прогноз урожайності; захист сільськогосподарських земель, що дозволяє оптимізувати процес здійснення сільськогосподарських робіт з суттєвою економією палива та часу.

«Поява додатків зі штучним інтелектом, таких як ChatGPT (розробка компанії Open AI), які використовують машини для імітації людських міркувань і вирішення проблем, матиме особливо помітний вплив, витісняючи і автоматизуючи багато ролей, пов'язаних з міркуваннями, спілкуванням і координацією», йдеться в доповіді, представлений на Всесвітньому економічному форумі, пише Bloomberg [23]. ChatGPT вже є найбільш швидко зростаючим інструментом за останній час, завдяки своїм 100 мільйонам активних користувачів щомісяця. В звіті зазначається, що в найближчий період майже 25% робочих місць в різних сферах людської діяльності зазнає змін внаслідок впровадження штучного інтелекту, оцифрування, переходу на «зелену» енергетику, перепрофілювання ланцюгів поставок та інших економічних змін. Нові технології не лише перебирають роботу людей на себе, але й оптимізують процеси, створюють нові робочі місця, наприклад фахівець з розробки промт-інженерії, машинного навчання, з бізнес-аналітики та інформаційної безпеки, що не потребують фізичної праці та дозволяють зменшити помилки, підвищити точність та якість виконання завдань та поліпшити результати; вони допомагають командам створювати, співпрацювати та масштабувати свій контент з функціями ШІ. Таким чином штучний інтелект, не дивлячись на те, що він може негативно вплинути на зайнятість населення, в той же час суттєво підвищує продуктивність праці, а це важливо, бо світовий досвід демонструє, що економічне зростання на 80-90% залежить від темпів приросту продуктивності праці та на 10-20% – від кількості зайнятих. Тобто, він може стати тим вікном можливостей, який дозволить нашій країні подолати економічну нерівність внаслідок глобалізації та піднятися на вищі рівні за інноваційним розвитком. Штучний інтелект є корисним в багатьох сферах, він дозволяє: покращити якість охорони здоров'я та медичної діагностики; вирішити проблеми змін клімату, забруднення повітря та води; оптимізувати використання енергії; допомогти в збереженні навколишнього середовища та природних ресурсів, в здійсненні прогнозування природних катастроф. Широкі можливості також відкриваються для штучного інтелекту в освітній та науковій сфері, він допомагає викладачам та здобувачам адаптуватися до індивідуальних потреб, стилів та темпів навчання, а також розвивати цифрові компетентності для роботи з ШІ. Генеративний інтелект здатний виконувати рутинні роботи та знижувати ризик помилок, але він інструмент, а не заміна людини та не може замінити унікальність, досвід та креативність людини. Тому працівник повинен постійно розвиватися, навчатися

протягом життя, щоб залишатися конкурентоспроможним на ринку інтелектуальної праці. Штучний інтелект також може стати в нагоді під час воєнного стану (знаходити конкретні види зброї чи виявляти ворога, ідентифікувати військових злочинців, щоб притягнути їх до відповідальності, запобігати тероризму, шпигунству, кібератакам, якісно розшифрувати супутникові знімки та забезпечувати надійною інформацією потреби розвідки й військових та ін.), так і в процесі післявоєнного відновлення України, особливо, коли необхідно аналізувати великі масиви даних або забезпечити безпекову ситуацію та зменшити професійні ризики роботи фахівців у небезпечних умовах, враховуючи значні руйнування та великі площі мінування внаслідок війни.

Як і раніше в мирні часи, незважаючи на серйозні виклики, зумовлені війною, в процесі відбудови плани зробити нашу країну найсучаснішою цифровою державою не змінилися, залишилося трансформувати на 100% державні послуги у он-лайн сферу, необхідно щоб в межах «Дія.City» інкорпоровалися як можна більше компаній сфери ІТ, зважаючи на те, що в Україні, в порівнянні з європейськими країнами, найбільша кількість розробників, що працюють в сфері штучного інтелекту, що дозволить швидко оптимізувати процеси в різних сферах. Крім того, необхідно забезпечити 95% населення високоякісним Інтернетом, навчити українців цифрових навичок і збільшити частку ІТ у ВВП [24]. Досить актуальним питанням залишаються питання цифровізації деокупованих територій, особливо медичних та освітніх процесів. Тому в майбутньому передбачається розширення сервісів. На сьогодні Мінцифри разом із Microsoft проводиться тестування ChatGPT в напрямку його інтеграції з Дією. Вирішується питання впровадження чат-бота у роботу контакт-центру Мінцифри. Але на сьогодні вкрай важливо також не залишати осторонь питання регулювання інформаційними технологіями та цифровими інструментами, особливо відносно штучного інтелекту. Потрібно створити відкрите та сприятливе середовище для їх розвитку, але врахувати проблеми захисту прав інтелектуальної власності, включно з авторськими правами та врахувати ризики безпеки, особливо порушення конфіденційності та боротьбі з дезінформацією, зважаючи на гостроту цих питань в умовах повномасштабного російського вторгнення та зростання кіберзагроз.

Висновки. Системне запровадження сучасних інформаційних технологій та цифрових інструментів за для досягнення ефекту синергії в діяльність держави, бізнесу та суспільства: забезпечить оптимізацію цифрових процесів та буде сприяти реалізації пріоритетних інноваційних проєктів, важливих для відновлення та відбудови країни. Інноваційні інструменти діджиталізації світового рівня створять можливості для швидкої цифрової трансформації ключових галузей і сфер суспільного життя, розвитку цифрової економіки та ІТ-індустрії; підтримки формування української стартап-екосистеми, що зумовить невідворотність прогресивних соціально-економічних перетворень, дозволить зберегти стійкість економіки під час війни та її зростання після перемоги й зробить конкурентним та інвестиційно привабливим український бізнес.

Таким чином, на нашу думку, інформаційні технології та цифрові моделі допоможуть країні, армії та бізнесу шляхом консолідації зусиль вистояти та протидіяти збройній агресії ворога та відновитися підприємствам не лише великого, а й середнього та малого бізнесу як на національному, так і на регіональному та локальному рівні, включаючи як промислові об'єкти, військово-оборонний комплекс, так і аграрну, туристичну, комерційну, сферу, ІТ-сектор, креативні індустрії та інші галузі економіки; забезпечать підвищення рівня інноваційності бізнес-структур, що буде чинником залучення інвестицій в розвиток їх діяльності та буде сприяти підвищенню їх конкурентоспроможності та прибутковості й дозволить створити робочі місця, що буде стимулом для повернення українців додому, сприятиме економічному відновленню та відбудові нашої країни та надасть можливість в найближчій перспективі зайняти гідне місце в європейській спільноті.

В подальших дослідницьких розвідках було б доцільно розглянути більш детально моделі розвитку людського капіталу та активізацію його участі в процесах цифровізації з врахуванням кращих західних кейсів, бо саме людина знаходиться в центрі процесів, є генератором ідей та втілювачем інновацій, що дозволяють вивести економіку країни на передові позиції в світі на ринку високих технологій, здійснити прорив та наблизитися за рівнем науково-технічного рівня до країн, що входять в технологічне ядро.

Список використаних джерел:

1. Дзямучич М.І., Шматковська Т.О. Вплив сучасних інформаційних систем і технологій на формування цифрової економіки. *Економічний форум*. 2022. № 2. С. 3–8.
2. Чеботарьов О.О. Формування інноваційних пріоритетів в системі виробничого менеджменту в умовах цифровізації. *Ефективна економіка*. 2023. № 3. URL: <https://nayka.com.ua/index.php/ee/article/view/1316/1326> (дата звернення: 03.04.2023).
3. Поплюйко А.М. Повоєнне відновлення економіки України: досвід країн, на території яких відбувалися військові дії. *Ефективна економіка*. 2023. № 3. URL: <https://nayka.com.ua/index.php/ee/article/view/1285/1295>. (дата звернення: 03.05.2023).
4. Безус А.М., Безус П.І., Шевчун Н.Б. Особливості впровадження інформаційних технологій в сучасних умовах. *Ефективна економіка*. 2022. № 4. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/4_2022/78.pdf. (дата звернення: 04.05.2023).
5. Погорелов С.М. Особливості застосування інформаційних технологій в менеджменті та економіці. *Вісник Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» (економічні науки) : зб. наук. пр.* Харків : НТУ «ХПІ», 2018. № 19 (1295). С. 151–155.
6. Фіщук В., Матюшко В., Чернів Є., Юрчак О., Лаврик Я., Амелін А. Україна 2030 Е-країна з розвинутою цифровою економікою. URL: <https://strategy.uifuture.org/kraina-z-rozvinutoyu-cifrovoyu-ekonomikoyu.html#6-2-4> (дата звернення: 06.05.2023).
7. Вікулова А.О., Савчук В.В. Перспективи розвитку ринку ІТ-послуг в Україні. *Причорноморські економічні студії*. 2020. Вип. 1. С. 27–32.
8. Хаустова В.Є., Решетняк О.І., Хаустов М.М. Перспективні напрямки розвитку ІТ-сфери в світі. *Проблеми економіки*. 2022. № 1. С. 3–19.
9. Задорожнюк Н.О. Сучасні тенденції розвитку підприємництва в ІТ-сфері України. *Економічний форум*. 2017. № 3. С. 162–165.
10. Двудліт З.П., Завербний А.С., Романюк А.О. Диджиталізація – дієвий інструмент антикризового розвитку бізнесу в умовах пандемії. *Ефективна економіка*. 2021. № 1. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/1_2021/7.pdf (дата звернення: 10.04.2023).
11. Бекер Т., Айхенгрін Б., Городніченко Ю. та ін. Нарис про відбудову України. URL: https://voxukraine.org/wp-content/uploads/2022/04/Reconstruction-of-Ukraine-2022-04-05-sory-edited_Ukr.pdf (дата звернення: 07.04.2023).
12. Сіденко С.В. Пріоритети й чинники інноваційної політики: досвід окремих країн Східної Азії і стратегічні імперативи для післявоєнної відбудови України. *Економіка України*. 2022. № 11. С. 47–75. DOI: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.11.003> (дата звернення: 11.04.2023).
13. Танклевська Н.С., Карнаушенко А.С., Петренко В.С. Ізраїльський досвід післявоєнного відновлення економіки. *Науковий вісник Львівської академії. Серія : Економіка, менеджмент та право*. 2022. № 6. С. 20–28. URL: <https://finnzb.sfa.org.ua/wp-content/uploads/2022/08/4.pdf> (дата звернення: 10.04.2023).
14. Онищенко В.П. Людський і соціальний капітал України в період її післявоєнного відновлення. *Економіка України*. 2023. № 1. С. 3–19. DOI: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.01.003> (дата звернення: 05.04.2023).
15. Некрасов В. ІТ-галузь допоможе Україні вистояти у війні: опитування найбільших гравців. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/03/18/684265/> (дата звернення: 05.05.2023).
16. Оновлені дані: ІТ – єдина експортна галузь в Україні, що зростає. URL: <https://itukraine.org.ua/updated-data-it-industry-is-the-only-growing-export-industry-in-ukraine.html> (дата звернення: 07.04.2023).
17. Каракуц А., Гордійчук Д., Щедрін Ю. Аграрний бізнес, металурги, ІТ, хімія та інші: як справи в гігантів української економіки. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/06/6/687837> (дата звернення: 27.04.2023).
18. Ягорі Я. Сім світових трендів технологічної індустрії. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2023/04/5/698800/> (дата звернення: 28.04.2023).

19. Цифрові інструменти для відновлення України. Як забезпечити прозоре і розумне управління відбудовою? URL: https://biz.ligazakon.net/news/218699_v-ukran-rozroblyat-nov-tsifrovynstrumenti-yak-dozvolyatimut-montoriti-protses-vdbudovi/ (дата звернення: 22.04.2023).

20. На United24 з'явилися два нових напрямки, приєдналися ще п'ять амбасадорів. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3705231-na-united24-zavilisa-dva-novih-napramki-priednalisa-se-pat-ambasadoriv-zelenskij.html>.05.05.2023 (дата звернення: 08.05.2023).

21. Національна рада з відновлення України від наслідків війни. План відновлення України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/nacionalna-rada-z-vidnovlennya-ukrayini-vid-naslidkiv-vijni/robochi-grupi> (дата звернення: 05.05.2023).

22. Ягорі Я. Українці йдуть з Google, щоб допомагати ЗСУ. Як в Україні росте military-tech ринок. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/10/26/693086/>.26.10.2022 (дата звернення: 07.05.2023).

23. Bryce Baschuk. Tech, AI Driving Job Changes for Nearly a Quarter of All Workers. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2023-04-30/tech-ai-driving-job-changes-for-nearly-a-quarter-of-all-workers> (дата звернення: 03.05.2023).

24. Борняков О. Цифрове майбутнє України після перемоги. Що передбачає цифровий план розвитку України та як держава буде підтримувати ІТ-сектор після війни? URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/06/21/688371/> (дата звернення: 02.05.2023).

References:

1. Dziamulych M.I., Shmatkovska T.O. (2022) Vplyv suchasnykh informatsiinykh system i tekhnolohii na formuvannya tsyfrovoi ekonomiky [The influence of modern information systems and technologies on the formation of the digital economy]. *Ekonomichnyi forum*, no. 2, pp. 3–8.

2. Chebotarov O.O. (2023) Formuvannya innovatsiinykh prioritetiv v systemi vyrobnychoho menedzhmentu v umovakh tsyfrovizatsii [Formation of innovative priorities in the system of production management in conditions of digitalization]. *Efektivna ekonomika*, no. 3. Available at: <https://nayka.com.ua/index.php/ee/article/view/1316/1326> (accessed April 03, 2023).

3. Popliuiko A.M. (2023) Povoienne vidnovlennia ekonomiky Ukrainy: dosvid krain, na terytorii yakykh vidbuvalysia viiskovi dii [Post-war recovery of Ukraine's economy: the experience of countries where military operations took place]. *Efektivna ekonomika*, no. 3. Available at: <https://nayka.com.ua/index.php/ee/article/view/1285/1295> (accessed May 03, 2023).

4. Bezus A.M., Bezus P.I., Shevchun N.B. (2022) Osoblyvosti vprovadzhennia informatsiinykh tekhnolohii v suchasnykh umovakh [Peculiarities of the implementation of information technologies in modern conditions]. *Efektivna ekonomika*, no. 4. Available at: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/4_2022/78.pdf (accessed May 04, 2023).

5. Pohorielov S.M. (2018) Osoblyvosti zastosuvannia informatsiinykh tekhnolohii v menedzhmenti ta ekonomitsi [Peculiarities of the use of information technologies in management and economics]. *Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu "Kharkivskiy politekhnichnyi instytut" (ekonomichni nauky): zb. nauk. pr.* Kharkiv: NTU "KhPI", no. 19 (1295), pp. 151–155.

6. Fishchuk V., Matiushko V, Cherniev Ye., Yurchak O., Lavryk Ya., Amelin A. Ukraine 2030 E-kraina z rozvynutoiu tsyfrovoiu ekonomikoiu. Ekonomikoiu [Ukraine 2030 E-country with a developed digital economy]. Available at: <https://strategy.uifuture.org/kraina-z-rozvinutoyu-cifrovoyu-ekonomikoyu.html#6-2-4> (accessed May 06, 2023).

7. Vikulova A.O., Savchuk V.V. (2020) Perspektyvy rozvytku rynku IT-posluzh v Ukraini [Prospects for the development of the IT services market in Ukraine]. *Prychornomorski ekonomichni studii*, vol. 1, pp. 27–32.

8. Khaustova V.Ie., Reshetniak O.I., Khaustov M.M. (2022) Perspektyvni napriamky rozvytku IT sfery v sviti [Promising directions of development of the IT sphere in the world]. *Problemy ekonomiky*, no. 1, pp. 3–19.

9. Zadorozhniuk N.O. (2017) Suchasni tendentsii rozvytku pidpriemnytstva v IT-sferi Ukrainy [Modern trends in the development of entrepreneurship in the IT sphere of Ukraine]. *Ekonomichnyi forum*, no. 3, pp. 162–165.

10. Dvulit Z.P., Zaverbnyi A.S, Romaniuk A.O. (2021) Dydzhytalizatsiia – diievyi instrument antykrizovoho rozvytku biznesu v umovakh pandemii [Digitization is an effective tool for anti-crisis development of business in the conditions of a pandemic]. *Efektivna ekonomika*, no. 1. Available at: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/1_2021/7.pdf (accessed April 10, 2023).

11. Beker T., Aikhenhrin B., Horodnichenko Yu. ta in. Narys pro vidbudovu Ukrainy [Essay on the reconstruction of Ukraine]. Available at: https://voxukraine.org/wp-content/uploads/2022/04/Reconstruction-of-Ukraine-2022-04-05-copy-edited_Ukr.pdf (accessed April 07, 2023).

12. Sidenko S.V. (2022) Priorityty y chynnyky innovatsiinoi polityky: dosvid okremykh krain Skhidnoi Azii i stratehichni imperatyvy dlia pislivoiennoi vidbudovy Ukrainy [Priorities and factors of innovative policy: the experience of certain East Asian countries and strategic imperatives for the post-war reconstruction of Ukraine]. *Ekonomika Ukrainy*, no. 11, pp. 47–75. DOI: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.11.003>. (accessed April 11, 2023).

13. Tanklevska N.S., Karnaushenko A.S., Petrenko V.S. (2022) Izrail'skyi dosvid pislivoiennoho vidnovlennia ekonomiky [Israeli experience of post-war reconstruction of the economy]. *Naukovyi visnyk Lotnoi akademii. Seriya: Ekonomika, menedzhment ta pravo*, no. 6, pp. 20–28. Available at: <https://fmnzb.sfa.org.ua/wp-content/uploads/2022/08/4.pdf> (accessed April 10, 2023).

14. Onyshchenko V.P. (2023) Liudskyi i sotsialnyi kapital Ukrainy v period yii pislivoiennoho vidnovlennia [Human and social capital of Ukraine in the period of its post-war recovery]. *Ekonomika Ukrainy*, no. 1, pp. 3–19. DOI: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.01.003>. (accessed April 05, 2023).

15. Nekrasov V. IT-haluz dopomozhe Ukraini vystoiaty u viini: opytuvannia naibilshykh hravtsiv [The IT industry will help Ukraine survive the war: a survey of the biggest players]. Available at: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/03/18/684265/> (accessed May 05, 2023).

16. Onvleni dani: IT – yedyna eksportna haluz v Ukraini, shcho zrostaie [Updated data: IT is the only growing export industry in Ukraine]. Available at: <https://itukraine.org.ua/updated-data-it-industry-is-the-only-growing-export-industry-in-ukraine.html> (accessed April 07, 2023).

17. Karakuts A., Hordiichuk D., Shchedrin Yu. Ahrarnyi biznes, metalurhy, IT, khimiiia ta inshi: yak spravy v hiantiv ukrainskoi ekonomiky [Agricultural business, metallurgists, IT, chemistry and others: how are the giants of the Ukrainian economy doing?]. Available at: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/06/6/687837> (accessed April 27, 2023).

18. Yahori Ya. Sim svitovykh trendiv tekhnolohichnoi industrii [Seven global trends of the technological industry]. Available at: <https://www.epravda.com.ua/publications/2023/04/5/698800/> (accessed April 28, 2023).

19. Tsyfrovi instrumenty dlia vidnovlennia Ukrainy. Yak zabezpechyty prozore i rozumne upravlinnia vidbudovoiu? [Digital tools for the recovery of Ukraine. How to ensure transparent and reasonable reconstruction management?]. Available at: https://biz.ligazakon.net/news/218699_v-ukran-rozroblyat-nov-tsyfrov-nstrumenti-yak-dozvoliatimut-montoriti-protses-vdbudovi/ (accessed April 22, 2023).

20. Na United24 ziavelyisia dva novykh napriamky, pryednalysia shche piat ambasadoriv [Two new directions appeared on United24, five more ambassadors joined]. Available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3705231-na-united24-zavilisa-dva-novih-napramki-priednalisa-se-pat-ambasadoriv-zelenskij.html>. 05.05.2023 (accessed May 08, 2023).

21. Natsionalna rada z vidnovlennia Ukrainy vid naslidkiv viiny. Plan vidnovlennia Ukrainy [National Council for the Recovery of Ukraine from the Consequences of the War, Ukraine recovery Plan]. Available at: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/nacionalna-rada-z-vidnovlennya-ukrayini-vid-naslidkiv-vijni/robochi-grupi> (accessed May 05, 2023).

22. Yahori Ya. Ukrainci ydut z Google, shchob dopomahaty ZSU. Yak v Ukraini roste military-tech rynok [Ukrainians leave Google to help the Armed Forces. How the military-tech market is growing in Ukraine]. Available at: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/10/26/693086/>. 26.10.2022 (accessed May 07, 2023).

23. Bryce Baschuk. Tech, AI Driving Job Changes for Nearly a Quarter of All Workers. Available at: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2023-04-30/tech-ai-driving-job-changes-for-nearly-a-quarter-of-all-workers> (accessed May 03, 2023). (in English)

24. Borniakov O. Tsyfrove maibutnie Ukrainy pislia peremohy. Shcho peredbachaie tsyfrovyyi plan rozvytku Ukrainy ta yak derzhava bude pidtrymuvaty IT-sektor pislia viiny? [The digital future of Ukraine after the victory. What does Ukraine's digital development plan envisage and how will the state support the IT sector after the war?]. Available at: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/06/21/688371/> (accessed May 02, 2023).

УДК 519.857.4

DOI: <https://doi.org/10.32782/2708-0366/2023.16.36>**Дебела І.М.**кандидат сільськогосподарських наук, доцент,
Херсонський державний аграрно-економічний університет
(м. Херсон / м. Кропивницький)ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7990-4202>**Debela Iryna**Kherson State Agrarian and Economic University
(Kherson / Kropyvnytskyi)**РЕКУРЕНТНИЙ АЛГОРИТМ СТРАТЕГІЧНОГО КОНТРОЛІНГУ****RECURRENT ALGORITHM OF STRATEGIC CONTROLLING**

Рекурентне управління застосовується для моделювання прогнозного стану системи в стратегічній перспективі. Обов'язковою вимогою до рекурентної моделі є збереження зв'язків між періодами управління з врахуванням інформації про попередні стани системи. Це дозволяє оптимізувати процес прийняття управлінських рішень в режимі реально-го часу, що є особливо важливим для систем зі складною динамікою. Оптимальна стратегія управління розглядається як реалізація альтернатив на множині станів системи з прогнозованою динамікою. Множина станів системи, імовірнісні оцінки станів, специфікація функції критерію, кількісна оцінка альтернатив є результатом попереднього аналізу системи управління, її економічних показників та статистичних характеристик. Доцільним для моделей задач стратегічного контролінгу є об'єднання алгоритму рекурентного управління з принципом декомпозиції, що значно спрощує математичний апарат. Рекурентне управління є ефективним підходом для управління системами зі складною динамікою, що дозволяє отримувати адекватні дійсності прогнози майбутнього.

Ключові слова: стан системи, динаміка, рекурентне управління, стратегічний контролінг, оптимізація, критерій.

Recurrent control is a process of using recurrent models to forecast and analyze the behavior of a system in dynamics and make control decisions based on these predictions. It relies on maintaining connections between periods, which are time intervals of control that consider information about the previous states of the system. The specificity of strategic control models lies in step-by-step optimization. The steps are partial intervals of the predicted decision-making period. In other words, the recurrent control algorithm is, by its nature, optimal, in that the optimal decision of the previous control period is taken as input data for the next period. Strategic control over the predicted period is obtained as a result of the final stage of modeling. The goal is to study the algorithm of strategic control as a problem of sequential decision-making. The modeled object is presented as a complex system, each state of which is a realization of a random variable. The states of the system are considered as separate realizations of stochastic estimates of situational decisions. The initial probability distribution is not the object of optimization modeling. The probability distribution function of alternatives for possible states is modeled. For each state of the system at the beginning of the modeling period, a set of alternatives is determined, which formally is a vector of system parameters, the components of which are determined by both the internal nature of the control object and the external environment. Each alternative can be described by a quantitative value, the price of the alternative. The criterion of the expected value can be defined as the extreme value of the utility function. The optimal control strategy is considered as the realization of alternatives in the set of system states with predicted dynamics. The estimation of the system state components, the specification of the criterion function, and the quantitative estimation of alternatives are the result of the previous analysis of the management system, its economic indicators, and statistical characteristics. The recurrent control algorithm can be applied in the system of strategic control over the behavior of the control object, which makes it a valuable tool in decision-making.

Key words: system state, dynamics, recurrent management, strategic controlling, optimization, criterion.

Постановка проблеми. В умовах не стабільного економічного середовища зростають вимоги до якості управлінських рішень, інструментів та методів управління, що дозволяють адаптувати підприємство до змін зовнішнього середовища. Зміщення акцентів управління з контролю поточної ситуації до аналізу і прогнозування спонукає пошук та впровадження нових концепцій управління підприємством. Контролінг, як концепція управління, виступає одним із ключових факторів забезпечення конкурентоспроможності, дозволяє вирішувати в комплексі питання стабільного функціонування бізнесу в довгостроковій перспективі, оптимізує наявні резерви, дозволяє ефективно впроваджувати інновації, сприяє розробці варіативних планів розвитку підприємства, з метою досягнення стратегічних цілей.

Модель контролінгу розробляється для кожного окремого підприємства, залежно від сфери його економічної діяльності, специфіки організації, фінансових можливостей. Стратегічне рішення, як результат прогнозного моделювання станів системи управління, визначає напрямок руху підприємства до мети його існування та формує множину альтернатив оперативного контролінгу. Якість впровадження системи стратегічного контролінгу залежить, насамперед, від можливостей моделювання станів системи управління – формалізованого опису ситуацій майбутнього, що стимулює пошук нових методів та інструментів розв'язку та аналізу рішень, що забезпечать довгострокове існування та розвиток об'єкта управління, в досягненні стратегічних цілей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Початковим завданням стратегічного контролінгу є визначення черговості та взаємозв'язків між окремими задачами – структури управління [1–3]. Наступними задачами буде вибір траєкторії досягнення поставленої мети, моніторинг можливих змін параметрів в межах однієї задачі та оцінка впливу варіації параметрів на реалізацію стратегічних цілей управління. Завдання стратегічного планування – включення до ланцюжка взаємозв'язків усіх задач управління, що в комплексі забезпечують реалізацію оптимального економічного рішення [4]. Для побудови моделей задач стратегічного контролінгу доцільно використовувати методологію системного аналізу, що дозволяє описати структурний зв'язок між елементами управління, сформулювати комплексні критерії ефективності прийняття рішення [5]. Вибір методів моделювання та специфікація моделі залежить по-перше – від достатності та структурованості вхідних даних формалізованих моделей альтернатив; по-друге від якості обраних критеріальних оцінок [6; 7]. Адекватність рішення значною мірою залежить від міри формалізації параметрів моделі та врахування неконтрольованих впливів зовнішнього середовища, що в стратегічному моделюванні станів системи управління проявляється як структурна та параметрична невизначеність [8]. Крім того, з теорії управління відомо: рішення є допустимим, адекватним і надійним, якщо воно приймається в результаті критеріальної оцінки множини альтернатив [9; 10]. Враховуючи, що задачі стратегічного контролінгу досліджують розвиток системи в часі, їх можна класифікувати як задачі динамічного програмування. Динамічне програмування визначає оптимальне рішення n -вимірної задачі шляхом її розбиття – декомпозиції на n етапів [11]. Метод розв'язку задачі на кожному кроці залежить від специфікації моделі, тому обчислювальні процедури оптимізаційних задач на кожному етапі формуються та реалізуються окремо, що в принципі не виключає застосування єдиного алгоритму для всіх етапів. Розглянемо, реалізацію стратегічного управління як задачу послідовного прийняття рішення.

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є математичний алгоритм задачі послідовного прийняття рішення.

Виклад основного матеріалу. Основна відмінність задач стратегічного контролінгу – поведінка системи має бути оптимізована за комплексним критерієм $F = \{F_j\}$ протягом прогнозованого періоду $T \in [t_0; t_m]$, в кожному часовому інтервалі $[t_{j-1}; t_j]$, а не лише досягнення оптимального результату в кінці періоду T . Тобто, алгоритм управління рекурентний за своєю природою, у тому сенсі, що оптимальне рішення

періоду $[t_{j-1}; t_j]$ використовується в якості вхідних даних для наступного $[t_j; t_{j+1}]$. На останньому кроці $[t_{m-1}; t_m]$ отримуємо оптимальний розв'язок початкової задачі – стратегічне управління протягом періоду T . Для спрощення запису позначимо часткові інтервали $[t_j; t_{j+1}]$ як моменти часу t_j ($t_j \equiv [t_j; t_{j+1}] \in T, j = 0 \div m$).

Розглянемо модельований об'єкт як складну систему, що може перебувати в одному з можливих станів протягом прогнозованого періоду T прийняття рішення

$$S = (S_0, S_1, S_2, \dots, S_{i-1}, S_n), \quad i = 0 \div n. \quad (1)$$

Станами системи будемо вважати зміни параметрів моделі пов'язані зі зміною зовнішніх до системи управління факторів – «станів природи» [12]. Для кожного стану системи на початок періоду t_0 визначена множина альтернатив $X = \{X_k\}, (k = 1 \div l)$, що формально є вектором параметрів системи, компоненти якого визначаються як внутрішньою природою об'єкта управління, так і зовнішнім середовищем. Кожну альтернативу можна описати кількісною величиною $K(X_k)$ – частковими критеріями очікуваного значення (ціною альтернативи). Критерій очікуваного значення можна визначити як максимум очікуваного середнього прибутку, або мінімум очікуваних середніх витрат, фактично, як екстремальне значення функції корисності. У традиційній постановці задачі оптимізації екстремальне значення функції корисності є оптимальним рішенням. Визначивши для окремої реалізації стану природи S_i деяке управління \tilde{X} із множини альтернатив $X = \{X_k\}, (k = 1 \div l)$, для якого ціна реалізації буде оптимальною, отримаємо задачу алгоритмізації прийняття рішення для різних сценаріїв поведінки системи на множині станів природи. На початок дослідження стан системи S_0 має бути параметрично визначений і стаціонарний, що дозволить кількісно оцінити критерій ефективності функціонування системи $F = F\{S_0, \tilde{X}_k, t, K(X_k)\}$. Для таких початкових умов, задача оптимізації може бути сформульована наступним чином: треба визначити оптимальне управління \tilde{X}_k , при якому критерій ефективності приймає екстремальне значення

$$\begin{cases} G_g(S_0, \tilde{X}_k, t) \{ \leq \} 0, g = 1 \div s \\ F\{S_0, \tilde{X}_k, t, K(X_k)\} \rightarrow exstr. \end{cases}, \quad (2)$$

G_g – оператор формалізованого опису структури моделі.

Стани системи розглядаються як окремі реалізації випадкової величини, або як вектор апіорних імовірностей, обчислений на основі експертних оцінок, або попередньо модельованих стохастичних оцінок ситуативних рішень. Фактично, початковий розподіл імовірностей не є об'єктом оптимізаційного моделювання [13]. Моделюється функція розподілу імовірності альтернатив $f(X_k)$ для можливих станів S_i .

Якщо в результаті попередніх статистичних досліджень визначено вектор імовірності $p\{S_i\} = \{p_1, p_2, \dots, p_n\}$, то ціну альтернативи для кожного стану можна визначити як добуток векторів

$$K\left(\frac{X_k}{S_i}\right) = [p\{S_i\}^T \cdot K\{X_k\}] \quad (3)$$

Аналitична форма (3) оцінки альтернатив допустима, якщо множина альтернатив визначена однозначно і система стаціонарна. У динамічних системах множина альтернатив варіює $S_i = f(t_j)$, що ускладнює визначення компонент вектора $\{p_i\} = \{p_1, p_2, \dots, p_n\}$. Зміна структури, складу та кількості параметрів моделі часі, для таких систем, вимагає коригування алгоритму прийняття рішення протягом періоду управління T . Слід зазначити, що ціна альтернативи залежить не лише від параметрів системи на момент t_j але і від оптимального управління \tilde{X}_{k-1} за попередній період t_{j-1} динамічних. Тому, відповідно до принципу оптимальності, управління \tilde{X}_k на кожному етапі t_j треба вибирати так, щоб ціна альтернативи, що є числовою оцінкою функції критерію була рекурентною в часі

$$\begin{aligned}
 F_{t_j} (S_0, \widetilde{X}_k, K(X_k)) &= \underset{X_k}{\text{extr}} \left\{ F_{t_{j-1}} (S_i, \widetilde{X}_k, K(X_k)) + F_{t_j} (S_i, \widetilde{X}_k, K(X_k)) \right\} \rightarrow \\
 &\rightarrow K_{t_j} \left(\frac{X_k}{S_i} \right) = \underset{X_k}{\text{extr}} \left\{ K_{t_{j-1}} \left(\frac{X_k}{S_i} \right) + K_{t_j} \left(\frac{X_k}{S_i} \right) \right\}. \quad (4)
 \end{aligned}$$

Алгоритм моделі рекурентного управління можна представити як виконання наступних кроків:

- 1) аналіз початкового стану системи управління S_0 ;
- 2) вибір часового інтервалу дослідження $T \in [t_0; t_m]$;
- 3) виділення часових інтервалів t_j в межах періоду управління $[t_0; t_m]$;
- 4) формалізація множини альтернатив $X = \{X_k\}$ (оцінка параметрів, вибір специфікації моделі структури зв'язків G_g);
- 5) визначення критеріїв оптимальності $F(S_0, \widetilde{X}_k)$, погоджених з метою управління;
- 6) оцінка компонент вектора імовірності станів системи $p\{S_i\} = \{p_1, p_2, \dots, p_n\}$;
- 7) формалізація критеріїв очікуваного значення $K\left(\frac{X_k}{S_i}\right)$;
- 8) рекурентні обчислення, критеріальна оцінка альтернатив $\tilde{X} = \{\tilde{X}_k\}$;
- 9) окреслення траєкторії стратегічного управління на період T .

Висновки. Рекурентне управління – це процес використання рекурентних моделей для прогнозування та аналізу поведінки системи в динаміці та прийняття управлінських рішень на основі цих прогнозів. Ґрунтується на збереженні зв'язків між періодами – часовими проміжками управління з врахуванням інформації про попередні стани системи. Оптимальна стратегія управління розглядається як реалізація альтернатив на множині станів системи з прогнозованою динамікою. Множина станів системи, імовірнісні оцінки $p\{S_i\}$, специфікація функції критерію, кількісна оцінка альтернатив є результатом попереднього аналізу системи управління, її економічних показників та статистичних характеристик. Алгоритм рекурентного управління може застосовуватися в системі стратегічного контролінгу для розробки моделей комплексного прогнозу динаміки.

Список використаних джерел:

1. Бондар О.С., Трофимчук М.І. Системний підхід до управління підприємствами на основі автоматизації бізнес-процесів. *Агроевіт*. 2021. № 16. С. 34–44. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6792.2021.16.34>
2. Примостка Л. Системний підхід та системний аналіз в економічних дослідженнях. *Ринок цінних паперів в Україні*. 2003. № 9-10. С. 19-23. URL: <http://www.securities.usmdi.org/PDF/135.pdf> (дата звернення: 06.05.2023).
3. Спільник І.В., Ярощук О.В. Принцип системності в аналітичних дослідженнях. *Економічний аналіз*. 2018. Том 28. № 2. С. 182–190. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecan_2018_28%282%29_25 (дата звернення: 06.05.2023).
4. Пазушан А.В., Черкас В.В. Інвестиційний контролінг як індикатор стабільності системи антикризової політики підприємства та України у цілому. *Економічний простір*. 2020. № 161. С. 78–81. DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/161-14>
5. Верченко П.І. Багатокритеріальність і динаміка економічного ризику (моделі та методи) : монографія. Київ : КНЕУ, 2006. 272 с.
6. Кондрук Н.Е., Маляр М.М. Багатокритеріальна оптимізація лінійних систем : навчальний посібник. Ужгород : РА Аутодор-Шарк, 2019. 76 с.
7. Геселева Н.В., Заріцька Н.М. Емерджентні властивості системи. *Бізнесінформ*. 2013. № 7. С. 93–97. URL: https://business-inform.net/export_pdf/business-inform-2013-7_0-pages-93_97.pdf (дата звернення: 06.05.2023).
8. Дебела І.М. Класифікація станів системи за вектором параметрів. *Таврійський науковий вісник. Серія : Економіка*. 2022. № 11. С. 114–119. DOI: <https://doi.org/10.32851/2708-0366/2022.11.16>
9. Грузіна І.А. та ін. Теорія управління : навчальний посібник. Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2021. 138 с. URL: <http://repository.hneu.edu.ua/bitstream/123456789/27798/1/2021> (дата звернення: 06.05.2023).

10. Ковриго Ю.М. та ін. Сучасна теорія управління. Частина 2. Прикладні аспекти сучасної теорії управління : підручник. Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2018. 155 с. URL: <https://ela.kpi.ua/handle/123456789/23117> (дата звернення: 06.05.2023).

11. Дивак М.П., Порплиця Н.П., Дивак Т.М. Ідентифікація дискретних моделей динамічних систем з інтервальними даними: монографія. Тернопіль: ВПЦ Економічна думка ТНЕУ, 2018. 220 с. URL: <http://dspace.tneu.edu.ua/handle/316497/30569> (дата звернення: 06.05.2023).

12. Debela I.M. Research of optimization management models in conditions of uncertainty and risks. *Global aspets of national economy development in the conditions of transformational changes*. Lviv-Toruń : Liha-Pres, 2021. С. 115–127. URL: <http://catalog.liha-pres.eu/index.php/liha-pres/catalog/book/139> (дата звернення: 06.05.2023).

13. Дебела І.М. Байсовський метод оцінки альтернативних рішень. *Таврійський науковий вісник. Серія : Економіка*. 2021. № 8. С. 76–81. DOI: <https://doi.org/10.32851/2708-0366/2021.8.11>

References:

1. Bondar O.S., Trofymchuk M.I. (2021) Systemnyi pidkhid do upravlinnia pidpriemstvamy na osnovi avtomatyziatsii biznes-protseviv [A systematic approach to enterprise management based on the automation of business processes]. *Agroworld*, no. 16, pp. 34–44. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6792.2021.16.34/>

2. Primostka L. (2003) Systemnyi pidkhid ta systemnyi analiz v ekonomichnykh doslidzhenniakh [System approach and system analysis in economic research]. *Securities market in Ukraine*, no. 9-10, pp. 19–23. Available at: <http://www.securities.usmdu.org/PDF/135.pdf> (accessed 06 May 2023).

3. Spilnyk I.V., Yaroshuk O.V. (2018) Pryntsyp systemnosti v analitychnykh doslidzhenniakh [The principle of systematicity in analytical research]. *Economic analysis*, vol. 28, no. 2, pp. 182–190. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecan_2018_28%282%29_25 (accessed 06 May 2023).

4. Pazushchan A.V., Cherkas V.V. (2020) Investytsiyni kontrolinh yak indyikator stabilnosti systemy antykryzovoi polityky pidpriemstva ta Ukrainy u tsilom [Investment controlling as an indicator of the stability of the anti-crisis policy system of the enterprise and Ukraine as a whole]. *Economic space*, no. 161, pp. 78–81. DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/161-14>

5. Verchenko P.I. (2006) Bahatokryterialnist i dynamika ekonomichnoho ryzyku (modeli ta metody) [Multicriteria and dynamics of economic risk (models and methods)]: monography. Kyiv: KNEU.

6. Kondruk N.E., Malyar M.M. (2019) Bahatokryterialna optymizatsiia liniinykh system [Multi-criteria optimization of linear systems]: training manual. Uzhhorod: RA Autodor-Shark.

7. Geseleva N.V., Zaritska N.M. (2013) Emerdzhentni vlastyvoli systemy [Emergent properties of the system]. *Business information*, no. 7, pp. 93–97. Available at: https://business-inform.net/export_pdf/business-inform-2013-7_0-pages-93_97.pdf (accessed 06 May 2023).

8. Debela I.M. (2022) Klyasifikatsiia staniv systemy za vektorom parametriv [Classification of system states by parameter vector]. *Tavriyskyi naukovyi vistnyk Series: Economy*, no. 10 pp. 114–119. DOI: <https://doi.org/10.32851/2708-0366/2022.11.16>

9. Gruzina I.A., Kinas I.O., Pererva I.M., Serikov D.O., Nechiporuk O.V. (2021) *Teoriia upravlinnia* [Management theory]: training manual. Kharkiv: KHNEU named after S. Kuznetsa. Available at: <http://repository.hneu.edu.ua/bitstream/123456789/27798/1/2021> (accessed 06 May 2023).

10. Kovrygo Yu.M., Stepanets O.V., Bagan T.G., Bunke O.S. (2018) Suchasna teoriia upravlinnia. Chastyna 2. Prykladni aspekty suchasnoi teorii upravlinnia [Modern management theory. Part 2. Applied aspects of modern management theory]: textbook. Kyiv: KPI named after Igor Sikorsky. Available at: <https://ela.kpi.ua/handle/123456789/23117> (accessed 06 May 2023).

11. Dyvak M.P., Porplitsia N.P., Dyvak T.M. (2018) Identyfikatsiia dyskretnykh modelei dynamichnykh system z intervalnymi danyymi [Identification of discrete models of dynamic systems with interval data]: monography. Ternopil: VOC Economic Opinion TNEU. Available at: <http://dspace.tneu.edu.ua/handle/316497/30569> (accessed 06 May 2023).

12. Debela I.M. (2021) Research of optimization management models in conditions of uncertainty and risks. *Global aspets of national economy development in the conditions of transformational changes*. Lviv-Toruń : Liha-Pres, pp. 115–127. Available at: <http://catalog.liha-pres.eu/index.php/liha-pres/catalog/book/139> (accessed 06 May 2023).

13. Debela I.M. (2021) Baiiesovskyi metod otsinky alternatyvnykh rishen [Bayesian method of evaluation of alternative solutions]. *Tavriyskyi naukovyi vistnyk Series: Economy*, no. 8, pp. 76–81. DOI: <https://doi.org/10.32851/2708-0366/2021.8.11>

amined. As a result, it is established that 10 countries occupy a dominant position, accounting for 88.6% of the total global e-commerce market, with China, the United States, and the United Kingdom comprising approximately 75.9% of the overall volume. The article analyzes the most popular global e-commerce platforms, such as Alibaba, eBay, AliExpress, Shopify, JD.com, Walmart, and Etsy. Ukrainian e-commerce platforms are also analyzed. The authors of the study highlight key aspects of e-commerce development in Ukraine over the past 10 years. The research reveals that infrastructure development, increased competition, and government support create favorable conditions for further e-commerce growth. Additionally, it is identified that e-commerce has a significant impact on the global economy and offers ample opportunities for expansion and development. Thanks to e-commerce, companies can engage in business more efficiently, reduce the cost of renting premises and maintaining physical stores, optimize supply and logistics processes, and attract customers from different parts of the world. E-commerce allows small and medium-sized businesses to become more competitive as it provides an opportunity to attract new customers and increase sales.

Key words: e-commerce, e-commerce, global economy, online store, electronic platforms, online platforms.

Постановка проблеми. Електронна торгівля – це підприємницька діяльність для здійснення якої потрібне використання мережі Інтернет за допомоги якої відбувається продаж та купівля товарів та послуг. Завдяки швидкому розвитку технологій та поширенню мережі Інтернет, електронна торгівля зайняла вагоме місце у сучасному світі, відкриваючи нові можливості для бізнесу та споживачів.

Електронна торгівля сьогодні має великий вплив на світову економіку, адже даний вид торгівлі став одним із факторів її глобалізації. Електронна торгівля дозволяє компаніям з усього світу залучати нових клієнтів та збільшувати обсяги продажів. У той же час, електронна торгівля також стикається з викликами, такими як кібератаки та збільшення конкуренції.

За даними досліджень, у 2021 році обсяг глобальної електронної комерції перевищив 4,2 трильйони доларів США, що свідчить про її значимість для світової економіки. Україна не є винятком, інтернет-торгівля в нашій країні також набуває все більшого поширення. За даними досліджень, у 2021 році обсяг електронної комерції в Україні зріс на 40% та становить 89 млрд грн. Це свідчить про те, що все більше українців віддають перевагу покупкам онлайн, а отже бізнес повинен цифровізуватися та вміти задовольнити потреби споживачів в онлайн покупках.

Зараз електронна торгівля є необхідною складовою економіки будь-якої країни, адже вона сприяє розвитку підприємництва та забезпечує доступність товарів та послуг для широкого загалу. Також важливою перевагою електронної торгівлі є зменшення витрат на зберігання та транспортування товарів, що сприяє зниженню вартості та покращенню якості обслуговування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні дослідження, які стосуються електронної торгівлі є актуальними та потребують нових, так як технології постійно удосконалюються, а популярність серед бізнес спільноти зростає. Кожна фірма та компанія вбачає чимало переваг у використанні мережі Інтернет для збільшення обсягів продажів, які покращують обізнаність споживачів у виробленій продукції, підвищує обсяги реалізації, покращує конкурентоспроможність та збільшує ефективність господарської діяльності. Актуальність дослідження також підтверджує наявність великої кількості наукових статей на тему розвитку електронної комерції. Так, в статті Kwilinski, Aleksy, et al. «E-Commerce: Concept and legal regulation in modern economic conditions» зазначено, що зростання електронної торгівлі збільшує міжнародну торгівлю та зменшує витрати на транспортування товарів. Автори також виявили, що це зменшує зайнятість в традиційній роздрібній торгівлі, але збільшує зайнятість у секторі логістики та доставки товарів [1].

Alzahrani J. «The impact of e-commerce adoption on business strategy in Saudi Arabian small and medium enterprises (SMEs)» зазначав, що впровадження електронної торгівлі

збільшує продуктивність підприємств у світі, зокрема, через зменшення витрат на оренду торгових приміщень та зменшення кількості персоналу [2].

Taher G. в статті «E-commerce: advantages and limitations» встановив, що електронна торгівля сприяє зменшенню витрат на логістику та оптимізації ланцюга поставок [3].

Дослідженням електронної торгівлі займалися такі вчені як Li Lei, et al. [4], Sypniavska O. [5], Сак Т.В., Ховхалюк Д.О. [6], Зосімов В., Берко О. [7], Патраманська Л.Ю. [8], Панасюк Т.С., Скрипник Н.Є. [9], Головчак Ю.В., Куцька К.С., Залецька І.О., Прокопець Л.В. [10], Білявська Ю.В. [11], Карнаушенко А.С. [12] та ін. Дослідження розвитку електронної торгівлі та її впливу на різні сфери економіки залишається актуальною та важливою темою навіть при наявності великої кількості досліджень на дану тему, адже розвиток нових технологій та розширення покриття мережі Інтернету продовжує вносити зміни в розвиток електронної торгівлі. Постійні дослідження в даній тематиці дозволяють краще розуміти, як електронна торгівля впливає на суб'єктів господарювання, споживачів та глобальну економіку загалом.

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає в розкритті теоретичних та практичних аспектів електронної торгівлі та її впливу на глобальну економіку.

Виклад основного матеріалу. Електронна торгівля, також відома як е-комерція, є однією з найбільш швидко розвиваючих та зростаючих галузей в глобальній економіці. Завдяки розвитку технологій та збільшенню кількості Інтернет-користувачів, електронна торгівля стала доступною для великої кількості людей і займає все більш вагомe місце в світовій економіці.

На сьогодні існує багато різних сформульованих визначень електронної торгівлі, які змінюються залежно від автора та контексту. Так, згідно Всесвітньої організації торгівлі (WTO) «електронна торгівля – це купівля та продаж товарів і послуг через електронні мережі, такі як Інтернет» [13].

Згідно ст. 2 ЗУ «Про електронну комерцію», електронна торгівля визначається як поняття, що означає купівлю та продаж товарів і послуг з використанням мережі Інтернет, зокрема, використання електронних комунікацій та електронної обробки даних, які пов'язані з купівлею або продажем товарів чи послуг [14].

Такі науковці як Зосімов В., Берко О., Патраманська Л.Ю., Панасюк Т.С., Скрипник Н.Є., Сак Т.В., Ховхалюк Д. О. [6–9] надають наступне визначення електронній торгівлі – «це процес здійснення торговельних операцій за допомогою мережі Інтернет, який передбачає використання спеціального програмного забезпечення та інтернет-технологій з метою купівлі та продажу товарів та послуг».

Отже, електронна торгівля – це процес купівлі та продажу товарів і послуг через мережу Інтернет з використанням електронних платіжних засобів, що включає в себе взаємодію між продавцем та покупцем, забезпечення безпеки транзакцій та доставки товарів, а також можливість доступу до інформації про товари та послуги в режимі онлайн.

Проаналізувавши дослідження науковців [7–9] щодо електронної торгівлі та її характерних ознак, автори сформулювали наступні переваги електронної торгівлі як виду підприємницької діяльності (рис. 1).

Крім того, переваги електронної торгівлі можна згрупувати в залежності від суб'єктів: суб'єкт господарювання, споживач та держави:

1. Переваги для суб'єкта господарювання:

- розширений доступ до глобального ринку;
- зменшення витрат на оренду та утримання фізичних магазинів;
- можливість вести бізнес 24/7 без обмежень часу та місця.
- збільшення ефективності процесів продажу та логістики.
- підвищення лояльності клієнтів за рахунок персоналізованих пропозицій та зручного сервісу;

2. Переваги для споживачів та фізичних осіб:

- зручність та доступність покупок з будь-якого місця та в будь-який час;

Рис. 1. Переваги електронної торгівлі як виду підприємницької діяльності
Джерело: згруповано авторами на основі [1; 2; 5; 6]

- більший асортимент товарів та послуг для вибору;
- знижені ціни через конкуренцію між продавцями;
- швидкість та зручність процесу замовлення та доставки;
- можливість порівняння цін, характеристик та відгуків про товари;

3. Переваги для держави:

- збільшення обсягів торгівлі та стимулювання економічного зростання;
- створення нових робочих місць у галузі інформаційних технологій та логістики;
- зменшення екологічного впливу через зменшення потреби у фізичних магазинах та скорочення транспортних витрат;
- розвиток інноваційних технологій та цифрової інфраструктури.

Налагоджена електронна торгівля як окремий напрямок роздрібною торгівлі дозволяє підприємствам ефективніше залучати клієнтів і збільшувати продажі шляхом виявлення нових трендів та вподобань кінцевих споживачів. Крім того, е-комерція дозволяє підприємствам знизити витрати на оренду та утримання фізичних магазинів, що робить їхню діяльність більш економічно ефективною. Іншою важливою перевагою електронної торгівлі є те, що торговельну діяльність можна здійснювати з будь-якої точки світу, що робить її особливо привабливою для малого та середнього бізнесу, які можуть бути обмежені географічними та територіальними обставинами.

В зарубіжній практиці [2–4] виокремлюють наступні напрями електронної торгівлі: бізнес-для-бізнесу (B2B), бізнес-для-споживачів (B2C) та споживач-для-споживача (C2C):

1. B2B (бізнес-для-бізнесу) – це напрямок електронної торгівлі, який базується на бізнес-взаємовідносинах між двома суб'єктами підприємницької діяльності. Основна мета B2B – забезпечити та задовольнити потреби інших суб'єктів господарювання. Основна перевага B2B полягає в тому, що підприємства співпрацюючи між собою можуть налагодити ефективну господарську діяльність шляхом поставки необхідних товарів за нижчими роздрібними цінами, збільшити обсяги продажів та поліпшити якість обслуговування. Недолік даного напрямку полягає в необхідності великого обсягу попередньої підготовки (укладення договорів, обговорення розмірів партій та термінів поставок), що може бути досить складно для малих та мікропідприємств.

2. B2C (бізнес-для-споживача) – це напрям електронна торгівля, який базується на взаємовідносинах між суб’єктом господарювання та кінцевим споживачем продукції. Цей напрям електронної торгівлі дозволяє підприємствам продавати товари та послуги напряму споживачам. Основна перевага B2C полягає в тому, що суб’єкти господарювання мають змогу напряму співпрацювати з клієнтами, таким чином збільшити обсяги товарообороту, знизити витрати на зберігання та транспортування товарів та підвищити ефективність рекламних кампаній. Це найбільш популярний напрям електронної торгівлі, оскільки дозволяє споживачам здійснювати покупки в будь-який зручний для них час та з будь-якої точки світу.

3. C2C (споживач-для-споживача) – це новий напрям електронної торгівлі, який дозволяє користувачам фізичним особам самостійно продавати іншим фізичним особам свої товари і послуги на спеціальних платформах та майданчиках. Такі платформи зазвичай дозволяють користувачам виставляти свої товари на продаж, встановлювати ціни на них та контролювати весь процес продажу надаючи гарантії та забезпечуючи від шахраїв. Найпопулярнішим у світі прикладом C2C є онлайн-аукціон eBay. Користувачі можуть продавати свої товари і послуги один одному без посередництва підприємницьких структур. Основна перевага C2C – це можливість купувати та продавати товари, яких немає в наявності в роздрібних магазинах. Недоліком є те, що немає гарантій якості товарів, тому користувачам доводиться бути обережними та детально вивчати продукт перед покупкою.

У вищенаведених напрямках електронної торгівлі є свої особливості та переваги, які залежать від цільової аудиторії та ринкових умов. B2B може бути вигідним для великих компаній, посередників та оптових продавців, B2C – для прямих продажів кінцевим споживачам, а C2C – для обміну між споживачами без посередництва. Обираючи напрямок електронної торгівлі потрібно орієнтуватися на конкретного суб’єкта господарювання та його потреби, а також від того, яку аудиторію хоче залучити та наскільки готовий до змін та ризиків.

За даними аналітичного видання Insider Intelligence [15], глобальні роздрібні продажі електронної комерції можуть зрости на 50% до 7,3 трлн дол США до 2025 р., що становить 24,5% від загального обсягу роздрібних продажів, наприклад, в 2021 р. 4,9 трлн дол США, це 19,6% від загального обсягу товарообороту в світі (рис. 2) [16].

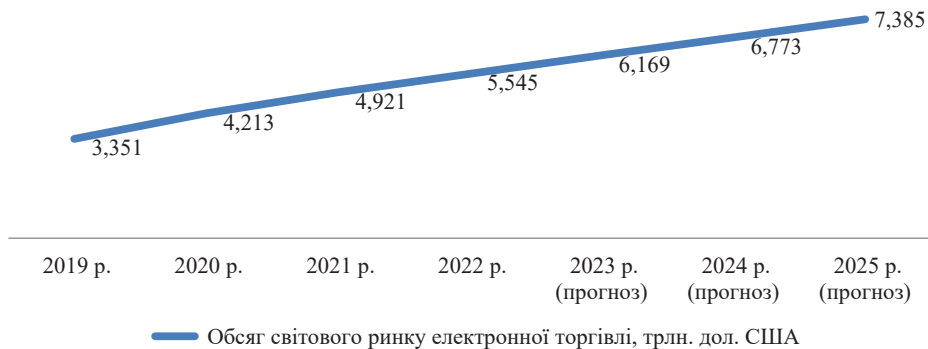

Рис. 2. Обсяг світового ринку електронної торгівлі, трлн дол США

Джерело: графічно відображено авторами на основі [15; 16]

Аналізуючи обсяги світового ринку електронної торгівлі доцільно розглянути їх в розрізі країн (рис. 3).

В результаті встановлено, що 10 країн займають лідируючу позицію, на них припадає 88,6% від загального світового ринку електронної комерції, а трійка лідерів – Китай, США та Великобританія – мають близько 75,9% від загального обсягу світового ринку електронної торгівлі.

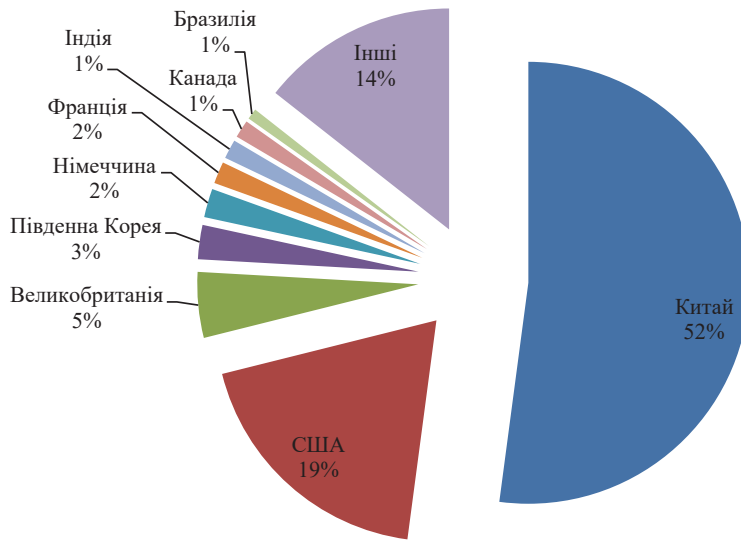

Рис. 3. Розподіл обсягів світового ринку електронної торгівлі в розрізі країн-лідерів, %

Джерело: графічно відображено авторами на основі [15; 16]

В розвитку ринку електронної торгівлі велику роль відіграють онлайн платформи та майданчики для продажу товарів. Згідно зі статистичними даними аналітичної агенції Digital Commerce 360 [15], найбільші онлайн майданчики роздрібною торгівлі знаходяться в Сполучених Штатах Америки та Китаї. У 2021 році загальний обсяг товарообороту по 100 найбільших онлайн майданчиках становив близько 3,23 трлн дол США, в процентному співвідношенні – 65% від загального обсягу в світі, темп росту – 18% у порівнянні з 2020 р.

Для відбору найперспективніших майданчиків онлайн торгівлі, автори врахували наступні критерії: популярність та впізнаваність серед споживачів; розмір та обсяги реалізації товарів; репутація та довіра споживачів; вплив на ринок.

Таким чином на світовому рівні основними платформами електронної торгівлі є [15–16]: Alibaba, eBay, AliExpress, Shopify, JD.com, Walmart та Etsy, крім того, авторами дослідження було складено рейтинг з урахуванням критеріального розподілу світових онлайн платформ та розставлено бали згідно вподобань клієнтів, де 5 балів – висока оцінка, 0 – низька оцінка (табл. 1).

Аналізуючи отримані результати в табл. 1 встановлено, що Amazon та Alibaba – це дві найбільші онлайн-платформи електронної комерції, які забезпечують доступ до мільйонів продуктів з різних категорій. Обидві платформи мають високі показники в усіх критеріях, зокрема щодо обсягів реалізації товарів, популярності та репутації. eBay та AliExpress – це платформи, які спеціалізуються на роздрібній торгівлі. Обидві платформи мають відносно високі показники щодо популярності та репутації, але їх обсяги реалізації товарів менші, ніж у Amazon та Alibaba. Shopify – це платформа, яка дозволяє підприємцям створювати та управляти своїми онлайн-магазинами. Ця платформа має відносно високі показники щодо зручності використання та технічної підтримки, але її обсяги реалізації товарів менші, ніж у вище названих представників електронної комерції. JD.com – це китайська платформа, яка спеціалізується на роздрібній торгівлі. Вона має відносно високі показники щодо обсягів реалізації товарів та популярності, але її репутація трохи нижча, ніж у інших платформ. Walmart – це

американська роздрібна мережа, яка має значну присутність на онлайн-просторі. Обсяги реалізації товарів у Walmart відносно високі, але показники щодо репутації та зручності використання трохи нижчі, ніж у інших платформ.

Таблиця 1

Основні світові платформи електронної торгівлі

Платформа	Країна	Популярність та визнаність	Розмір та обсяги	Репутація та довіра	Вплив на ринок	Обсяги реалізації товарів за 2021 рік, млрд. дол США
Amazon	США	5	5	5	5	519,96
Alibaba	Китай	4	5	5	5	717,28
eBay	США	4	5	5	3	100,38
AliExpress	Китай	4	5	5	3	83,37
Shopify	Канада	3	3	5	3	120,51
JD.com	Китай	4	5	5	5	168,2
Walmart	США	4	5	5	5	559,15
Etsy	США	3	3	5	3	14,4

Джерело: авторська розробка

Формуючи національний рейтинг українських платформ онлайн-торгівлі використовувалися ті ж самі критерії, але варто пам'ятати що результати можуть змінюватися з часом та в залежності від різних факторів (табл. 2).

Згідно отриманих результатів в табл. 2 встановлено, що онлайн платформи Rozetka та Comfy мають найвищий бал по таким критеріям, як «Популярність та в пізнаваність» та «Розмір та обсяги», але результати для кожного споживача та суб'єкта господарювання можуть відрізнятись.

Аналізуючи стан електронної торгівлі в Україні за останні 10 років встановлено, що все більше суб'єктів господарювання здійснюють свою діяльність із використанням мережі Інтернет, шляхом створення власних сайтів, виставляння товарів на загальних майданчиках та платформах. Автори дослідження аналізуючи розвиток електронної торгівлі в Україні виокремили наступні ключові аспекти розвитку електронної торгівлі в Україні (рис. 2).

В цілому, розвиток електронної торгівлі в Україні за останні 10 років є динамічним і перспективним. Зростання обсягу, розвиток інфраструктури, збільшення конкуренції та підтримка держави створюють гарні умови для подальшого розширення даного виду торгівлі.

Електронна торгівля постійно розвивається, на сьогодні можна виокремити наступні аспекти та перспективи розвитку даного виду підприємницької діяльності:

1. Подальше зростання обсягів торгівлі – очікується подальше збільшення обсягів електронної торгівлі як на глобальному рівні, так і в окремих країнах. За різними прогнозами, цей сектор продовжуватиме зростати впродовж наступних років, залучаючи все більше споживачів та представників бізнесу.

2. Мобільна торгівля – за останні роки почали користуватися все більшою популярністю мобільні пристрої та як наслідок сприяє збільшенню мобільної торгівлі. Розумні телефони та планшети стають все більш доступними, а програми та мобільні додатки надають зручний спосіб робити покупки в будь-який час і в будь-якому місці.

Таблиця 2

Рейтинг українських платформ електронної торгівлі

Платформа	Особливості платформи	Бали згідно критеріям			
		Популярність та визнаність	Розмір та обсяги	Репутація та довіра	Вплив на ринок
OLX	Популярна платформа для купівлі та продажу товарів у різних категоріях, включаючи нерухомість, автомобілі, електроніку, одяг, послуги тощо	4	5	4	4
Rozetka	Один з найбільших онлайн-магазинів в Україні, спеціалізується на продажу електроніки, комп'ютерної техніки, побутової техніки та інших товарів.	5	5	4	4
Prom.ua	Prom.ua є бізнес-орієнтованою онлайн платформою, яка надає можливості для B2B (бізнес-до-бізнес) торгівлі. Ця платформа спрощує процес замовлення та постачання товарів між компаніями, забезпечуючи широкий вибір постачальників та підтримку угод.	4	5	4	4
Zakaz.ua	Онлайн-супермаркет, який спеціалізується на доставці продуктів харчування та товарів для дому.	3	3	4	3
Allo	Онлайн-магазин електроніки, мобільних пристроїв, комп'ютерної техніки та аксесуарів.	4	5	4	4
EVO	Платформа для купівлі та продажу електроніки, комп'ютерів, гаджетів та аксесуарів.	3	3	4	3
Comfy	Онлайн-магазин, орієнтований на продаж побутової техніки, електроніки та товарів для дому.	5	5	4	4

Джерело: авторська розробка

Зростання обсягу

- З 2014 року електронна торгівля в Україні постійно зростала. Згідно з даними Міністерства цифрової трансформації України, обсяг електронної торгівлі в 2014 році складав близько 3 мільярдів гривень, а в 2021 році вже перевищив 100 млрд грн.

Зміна споживацьких звичок

- Поступово споживачі в Україні стали все більше користуватися мережею Інтернет для покупок товарів і послуг. Це стосується не тільки роздрібних покупок, але і формату бізнес-для-бізнесу (B2B), що сприяє розвитку електронної торгівлі в різних сегментах ринку.

Розвиток інфраструктури

- В Україні було створено сприятливе середовище для розвитку електронної торгівлі. Було запроваджено електронні платежі, з'явилися нові платіжні системи та електронні гроші, що полегшує здійснення транзакцій у мережі.

Зростання конкуренції

- З появою нових підприємців та майданчиків для електронної торгівлі в Україні, конкуренція в цьому секторі значно зросла. Це спонукало компанії поліпшувати свої послуги, впроваджувати нові технології та пропонувати конкурентні ціни. Це також стимулює впровадженню інновацій і підвищує якість обслуговування споживачів.

Розширення географії

- Електронна торгівля в Україні не обмежується лише внутрішнім ринком. Багато українських компаній активно використовують можливості міжнародної електронної торгівлі, експортуючи свої товари та послуги за кордон. Це сприяє розширенню їхньої аудиторії та збільшенню обсягу продажів.

Посилення ролі держави

- Уряд України приділяє значну увагу розвитку електронної торгівлі та створенню сприятливого регуляторного середовища. Було прийнято законодавчі акти, що регулюють питання електронної торгівлі, захисту споживачів та інтелектуальної власності.

Рис. 4. Ключові аспекти розвитку електронної торгівлі в Україні за останні 10 років

Джерело: згруповано авторами на основі [5–16]

3. Розширення географії – електронна торгівля постійно розширює свою географію. Завдяки мережі Інтернет та глобальним платіжним системам, підприємства можуть легко проникати на нові ринки та залучати клієнтів з різних країн. Цей процес буде продовжувати розвиватися, збільшуючи обсяги міжнародної торгівлі та сприяючи економічному зростанню країн.

4. Впровадження нових технологій – розвиток нових технологій, таких як штучний інтелект, розпізнавання облич, віртуальна реальність та технологія блокчейн на пряму впливає на подальший розвиток електронної торгівлі.

5. Посилення персоналізації та удосконалення споживацького досвіду – за допомогою збору та аналізу великих обсягів даних, електронна торгівля зможе надавати більш персоналізовані пропозиції та рекомендації для кожного окремого клієнта. Індивідуалізовані пропозиції можуть використовуватися для адаптації контенту, ціноутворення, маркетингових акцій і послуг до індивідуальних потреб та попередніх покупок клієнтів.

6. Зростання екосистеми електронної торгівлі – платформи електронної торгівлі стають все більш комплексними екосистемами, які об'єднують продавців, покупців, логістичні компанії, платіжні системи та інших учасників. Це сприяє створенню нових бізнес-моделей, налагодження партнерств та впровадження інноваційних рішень.

7. Розширення каналів продажу – крім традиційних онлайн-магазинів, електронна торгівля розширюється на інші канали продажу, такі як соціальні медіа, месенджери, голосові асистенти та інші цифрові платформи. Це дає можливість представникам бізнесу розуміти свою цільову аудиторію в різних точках контакту, забезпечуючи зручні та персоналізовані способи покупки.

8. Розвиток крос-бордер торгівлі – із зростанням довіри до онлайн-платежів, логістичних послуг та рішень щодо митного оформлення, крос-бордер торгівля стає все більш доступною для підприємств та споживачів. Крос-бордер торгівля має великий потенціал для розвитку в сучасному світі, сприяючи глобальній економічній інтеграції та забезпечуючи нові можливості для підприємств та споживачів налагоджуючи економічні взаємовідносини продавців та покупців з різних країн.

Висновки. Отже, електронна торгівля має значний вплив на розвиток глобальної економіки, надає безліч переваг, таких як глобальний доступ до товарів і послуг, зручність покупок, швидкість та ефективність операцій як для бізнес-спільноти, так і для споживачів. Різні формати електронної торгівлі B2B, B2C та C2C, стимулюють економічний розвиток у різних сферах.

Світовий ринок електронної торгівлі постійно зростає, і країни-лідери, такі як США та Китай, відіграють важливу роль у цьому процесі. Україна також розвиває електронну торгівлю. Розвиток даного напряму підприємницької діяльності в Україні за останні 10 р. свідчить про його динамічний і перспективний характер. Зростання обсягів, розвиток інфраструктури, конкуренція та підтримка держави створюють сприятливі умови для подальшого розвитку електронної торгівлі. Це важливий крок у становленні сучасної економіки та сприяє зростанню бізнесу, залученню інвестицій та створенню нових робочих місць.

Головною особливістю електронної торгівлі є створення нових можливостей для бізнесу, полегшення доступу до товарів для споживачів та сприяння розвитку економічних систем. Один з ключових аспектів розвитку електронної торгівлі в Україні – це розширення інфраструктури. Покращення швидкості та якості Інтернет з'єднання, розвиток електронних платіжних систем та логістичних послуг дозволяють більшій кількості людей зручно здійснювати покупки онлайн.

Конкуренція також впливає на розвиток електронної торгівлі в Україні. Поява нових платформ та інтернет-магазинів стимулює розширення асортименту товарів і послуг, покращення якості обслуговування та зниження цін на товари. В результаті, це сприяє залученню більшої кількості споживачів і стимулює розвиток електронної торгівлі в цілому.

Завдяки електронній торгівлі компанії можуть ефективніше займатися бізнесом, дозволяє знизити витрати на оренду приміщень та утримання фізичних магазинів, оптимізувати процеси постачання та логістики, а також залучити клієнтів з різних куточків світу. Електронна торгівля дозволяє малому та середньому бізнесу стати більш конкурентоспроможним, оскільки надає можливість залучати нових клієнтів та збільшувати обсяги продажів.

Окрім того, електронна торгівля забезпечує споживачам зручність та широкий вибір товарів і послуг. Вони можуть швидко здійснювати покупки з будь-якого місця та в будь-який час, порівнювати ціни та характеристики товарів, читати відгуки та рекомендації. Це робить процес покупки більш зручним і доступним. У цілому, електронна торгівля має велике значення в розвитку глобальної економіки, а в Україні вона є перспективним сектором.

Список використаних джерел:

1. Kwilinski A. et al. E-Commerce: Concept and legal regulation in modern economic conditions. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*. 2019. № 22. P. 1–6.
2. Alzahrani J. The impact of e-commerce adoption on business strategy in Saudi Arabian small and medium enterprises (SMEs). *Review of Economics and Political Science*. 2019. № 4.1. P. 3–26.
3. Taher G. E-commerce: advantages and limitations. *International Journal of Academic Research in Accounting Finance and Management Sciences*. 2021. № 11.1. P. 153–165.
4. Li L. et al. The impact of e-commerce capabilities on agricultural firms' performance gains: the mediating role of organizational agility. *Industrial Management & Data Systems*. 2020. № 120.7. P. 1265–1286.
5. Syniavska O. Electronic trade in Ukraine: trends and prospects for development. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series: International Relations. Economics. Country Studies. Tourism*. 2019. № 9. P. 126–132. DOI: <https://doi.org/10.26565/2310-9513-2019-9-16>
6. Сак Т.В., Ховхалюк Д.О. Електронна торгівля в Україні: стан, тенденції, перспективи розвитку. *Маркетинг і цифрові технології*. 2020. Вип. 4. № 3. С. 73–85. URL: <https://www.mdt-opu.com.ua/index.php/mdt/article/view/112>
7. Зосімов В., Берко О. Проблеми та перспективи розвитку електронної торгівлі в Україні. *Геометричне моделювання та інформаційні технології*. 2018. № 1 (5). URL: <http://mdu.edu.ua/wp-content/uploads/gmit5-51.pdf>
8. Патраманська Л.Ю. Електронна комерція: переваги та недоліки. *Ефективна економіка*. 2015. № 11. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4505>
9. Панасюк Т.С., Скрипник Н.Є. Особливості розвитку інтернет-торгівлі у світовому просторі. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2018. № 17. С. 310–316. URL: http://www.easterneurope-cbm.in.ua/journal/17_2018/56.pdf
10. Головачук Ю.В., Куцька К.С., Залецька І.О., Прокопеч Л.В. Особливості та економіка електронної торгівлі: досвід для України в умовах економічної нестабільності. *Академічні візії*. 2023. № 17. URL: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/234>
11. Білявська Ю.В. Регулювання електронної комерції в Україні. *Молодий вчений*. 2016. № 10. С. 336–339. URL: http://nbuv.gov.ua/ujrn/molv_2016_10_78
12. Карнаушенко А.С. Аналіз сучасного стану та перспективи розвитку роздрібного товарообороту в Україні. *Ефективна економіка*. 2019. № 1. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6847>
13. Всесвітня організація торгівлі. URL: <https://www.wto.org/>
14. Про електронну комерцію : Закон України від 03.09.2015 р. № 675-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19>
15. Світовий ринок e-commerce: розвиток не зупинити. URL: <https://journal.open-broker.ru/investments/mirovoj-rynok-e-commerce/>
16. Retail e-commerce sale worldwide from 2014 to 2023 (in billion US dollars). URL: <https://www.statista.com/statistics/379046/worldwide-retail-e-commerce-sales>

References:

1. Kwilinski A. et al. (2019) E-Commerce: Concept and legal regulation in modern economic conditions. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*, no. 22, pp. 1–6.
2. Alzahrani J. (2019) The impact of e-commerce adoption on business strategy in Saudi Arabian small and medium enterprises (SMEs). *Review of Economics and Political Science*, no. 4.1, pp. 3–26.
3. Taher G. (2021) E-commerce: advantages and limitations. *International Journal of Academic Research in Accounting Finance and Management Sciences*, no. 11.1, pp. 153–165.
4. Li L. et al. (2020) The impact of e-commerce capabilities on agricultural firms' performance gains: the mediating role of organizational agility. *Industrial Management & Data Systems*, no. 120.7, pp. 1265–1286.

5. Syniavska O. (2019) Electronic trade in Ukraine: trends and prospects for development. *The Journal of Karazin V.N. Kharkiv National University. Series: International Relations. Economics. Country Studies. Tourism*, no. 9, pp. 126–132. DOI: <https://doi.org/10.26565/2310-9513-2019-9-16>
6. Sak T.V., Khovkhaliuk D.O. (2020) Elektronna torhivlya v Ukraini: stan, tendentsiyi, perspektyvy rozvytku [E-commerce in Ukraine: state, trends, and development prospects]. *Marketing i tsyfrovii tekhnologii*, vol. 4, no. 3, pp. 73–85. Available at: <https://www.mdt-opu.com.ua/index.php/mdt/article/view/112>
7. Zosimov V., Berko O. (2018) Problemy ta perspektyvy rozvytku elektronnoyi torhivli v Ukraini [Problems and prospects of e-commerce development in Ukraine]. *Heometrychne modeliuвання ta informatsiini tekhnologii*, no. 1 (5). Available at: <http://mdu.edu.ua/wp-content/uploads/gmit5-51.pdf>
8. Patramanska L.Yu. (2015) Elektronna komertsyiya: perevahy ta nedoliky [E-commerce: advantages and disadvantages]. *Efektivna ekonomika*, no. 11. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4505>
9. Panasiuk T.S., Skrypnyk N.Ye. (2018) Osoblyvosti rozvytku internet-torhivli u svitovomu prostori [Features of internet trade development in the world]. *Skhidna Yevropa: ekonomika, biznes ta upravlinnia*, no. 17, pp. 310–316. Available at: http://www.easterneurope-ebm.in.ua/journal/17_2018/56.pdf
10. Holovchak Yu.V., Kutska K.S., Zaletska I.O., Prokopets L.V. (2023) Osoblyvosti ta ekonomika elektronnoyi torhivli: dosvid dlya Ukrainy v umovakh ekonomichnoyi nestabil'nosti [Features and economics of e-commerce: experience for Ukraine in conditions of economic instability]. *Akademychni vizii*, no. 17. Available at: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/234>
11. Biliavska Yu.V. (2016) Rehulyuvannya elektronnoyi komertsyi v Ukraini [Regulation of e-commerce in Ukraine]. *Molodyi vchenyi*, no. 10, pp. 336–339. Available at: http://nbuv.gov.ua/ujrn/molv_2016_10_78
12. Karnauhenko A.S. (2019) Analiz suchasnoho stanu ta perspektyvy rozvytku rozdribnoho tovarooborotu v Ukraini [Analysis of the current state and prospects of retail turnover development in Ukraine]. *Efektivna ekonomika*, no. 1. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6847>
13. World Trade Organization. Available at: <https://www.wto.org/>
14. Pro elektronu komertsiyu: Zakon Ukrainy vid 03.09.2015 r. № 675-VIII [On electronic commerce: Law of Ukraine dated September 3, 2015, No. 675-VIII]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19>
15. Svitovyy rynek e-commerce: rozvytok ne zupynyty [World e-commerce market: unstoppable development]. *Open Broker Journal*. Available at: <https://journal.open-broker.ru/investments/mirovoj-rynok-e-commerce/>
16. Retail e-commerce sales worldwide from 2014 to 2023 (in billion US dollars). Available at: <https://www.statista.com/statistics/379046/worldwide-retail-e-commerce-sales>
-

UDC 519.86

DOI: <https://doi.org/10.32782/2708-0366/2023.16.38>**Larchenko Oksana**

Candidate of Agricultural Sciences, Associate Professor,
Department of Management and Information Technology,
Kherson State Agrarian and Economic University
(Kherson / Kropyvnytskyi)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7857-0802>

Ларченко О.В.

Херсонський державний аграрно-економічний університет
(м. Херсон / м. Кропивницький)

MATHEMATICAL METHODS OF ECONOMIC ANALYSIS SOLVING PROBLEMS

МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ РОЗВ'ЯЗАННЯ ЗАДАЧ ЕКОНОМІЧНОГО АНАЛІЗУ

The use of mathematical methods in economic analysis is the most important direction for improving management systems. Mathematical methods speed up economic analysis, increase the accuracy of calculations and more fully take into account the impact of factors on productivity. The use of mathematical methods requires: – development of mathematical models reflecting quantitative indicators of system activity of the organization's employees, processes occurring in complex enterprise-type systems; – a systematic approach to the study of this object, taking into account its relationships and connections with other objects (enterprise, firm); – improvement of the enterprise management information system with the help of IT technologies. Solving tasks of economic analysis by mathematical methods is possible only when constructing mathematical, that is, real economic relations and dependencies of expressions using mathematical analysis. This calls for the development of mathematical models. Mathematical methods play an important role in economic analysis, as they can provide accurate calculations and full accounting of the influence of factors using short-term forecasting methods and management decision-making at the enterprise. The article highlights the results of research and development in the field of analysis of economic processes and systems based on the use of economic and mathematical methods and tools. The mathematical apparatus of economic research was developed and it was proposed to integrate applied methods and solutions into efficiency improvement tools. The model approach, which arose in the ancient sciences, gradually turned into a universal method of scientific knowledge. Currently, the use of mathematical methods in the analysis of economic processes is indispensable both from the point of view of a more serious substantiation of theoretical concepts and the ability to quantitatively determine economic relations. The research presented in the article will be useful for everyone who is interested in the theory of mathematical methods of economics. Some of the presented methods and models can be used directly by practitioners in this field.

Key words: economics, mathematical methods, economic research, mathematical analysis, economic-mathematical modeling.

Використання математичних методів в економічному аналізі – найважливіший напрям удосконалення систем управління. Математичні методи прискорюють економічний аналіз, підвищують точність розрахунків і повніше враховують вплив чинників на продуктивність. Використання математичних методів вимагає: – розробки математичних моделей, що відображають кількісні показники системної діяльності співробітників організації, процесів, що протікають у складних системах типу підприємств; – системного підходу до вивчення даного об'єкта з урахуванням його взаємодій та зв'язків з іншими об'єктами (підприємством, фірмою); – удосконалення інформаційної системи управління підприємством за допомогою ІТ-технологій. Вирішення завдань економічного аналізу математичними методами можливе лише при побудові математичних, тобто реальних економічних відносин та залежностей виразів з використанням математичного аналізу. Це викликає необхідність розробки математичних моделей. Математичні методи відіграють важливу роль в економічному аналізі, оскільки вони можуть забезпе-

чити точні розрахунки та повний облік впливу факторів за допомогою короткострокових методів прогнозування та прийняття управлінських рішень на підприємстві. В статті висвітлено результати досліджень та розробок у галузі аналізу економічних процесів та систем на основі використання економіко-математичних методів та інструментів. Розроблено математичний апарат економічних досліджень та запропоновано інтегрувати прикладні методи та рішення до інструментів підвищення ефективності. Модельний підхід, що виник в античних науках, поступово перетворився на універсальний метод наукового пізнання. В даний час використання математичних методів при аналізі економічних процесів незамінне як з точки зору серйознішого обґрунтування теоретичних концепцій, так і здатності кількісно визначати економічні відносини. Представлені в статті дослідження будуть корисні для всіх, хто цікавиться теорією математичних методів економіки. Деякі з представлених методів та моделей можуть бути використані безпосередньо практикуючими фахівцями у цій галузі.

Ключові слова: економіка, математичні методи, економічні дослідження, математичний аналіз, економіко-математичне моделювання.

Formulation of the problem. The use of mathematical methods in economics is the most important direction for improving management systems. Mathematical methods speed up economic analysis, help to more fully take into account the impact of factors on productivity and increase the accuracy of calculations. The use of mathematical methods requires:

- a systematic approach to the study of a specific object, taking into account its relationships and connections with other objects (enterprises, firms);
- development of mathematical models reflecting quantitative indicators of system activity of the organization's employees, processes occurring in complex enterprise-type systems;
- improvement of the enterprise management information system with the help of IT technologies.

Analysis of recent research and publications. Although the use of mathematical methods in the study of economic problems is actually a widely analyzed topic, this study provides a new, modified analysis of these methods. "Inflation Targeting in Emerging Economies: What Does the Evidence Say?" [4]; "Does Inflation Targeting Matter in Developing Countries?" [5]; "On the nonlinear relationship between inflation and economic growth" [3]; "Management decision-making models", "Possibilities of applying linear optimization with imprecise data in game-theoretic models of resource allocation".

Constant quantitative and qualitative changes both in production and in the environment require the development of specific methods that facilitate the justification and selection of management decisions regarding complex technical, organizational and economic problems in conditions of uncertainty of information used in management decisions. The purpose of writing this article is to ensure the development of these methods.

Formulation of the purpose of the article. Mathematical solutions to the problems of economic analysis are possible when they are formulated mathematically, that is, real economic relationships and dependencies are expressed using mathematical analysis. The purpose of operational research is to combine interdependent elements of the system, which provides the best economic indicators.

Presentation of the main research material. Different methods are used to solve economic problems in management practice. The classification symbols chosen are arbitrary. For example, different mathematical methods are used in network planning and management, and many authors interpret different meanings of the term "operational research".

Elementary mathematical methods are used in traditional economic calculations when justifying the need for resources, preparing plans, projects, etc.

Classical methods of mathematical analysis are used independently (differentiation and integration) and as part of other methods (mathematical statistics, mathematical programming).

Statistical methods are the primary tool for studying mass, recurring events. They are used when it is possible to present changes in the analyzed indicators as a random process.

If the relationship between the analyzed features is not deterministic, but stochastic, statistical and probabilistic methods become practically the only research tool. Many methods of paired correlation analysis are known in economic analysis [5].

At the same time, the study of statistical aggregates uses the law of distribution, a number of variations, and the sampling method. Correlation, regression, variance, covariance, spectral, component, and factor analysis are used for highly variable statistical groups. Economic methods are based on the synthesis of three fields of knowledge: economics, mathematics and statistics.

The basis of econometrics is an economic model, that is, a schematic description of an economic phenomenon or process, a display of their characteristics using scientific abstraction. The most common method of economic analysis is "input-output". The method is based on a checkerboard pattern and is a matrix (balance sheet) model that clearly demonstrates the relationship between costs and production results.

Mathematical programming methods are the main tool for solving problems of optimization of production and economic activity. In fact, the methods are a means of planned calculations, and they allow you to assess the intensity of planned work, the meagerness of the results, and identify a limited number of groups of raw materials and equipment.

Operations research means the development of methods of purposeful actions (operations), quantitative assessment of solutions and selection of the best of them.

Game theory as a part of operations research is a theory of mathematical models of optimal decision-making under conditions of uncertainty or conflict between several parties with different interests.

Sequence theory, based on probability theory, explores mathematical methods for quantifying alternating processes. One of the features of all civil service duties is that the events under investigation are random in nature. The time intervals between the number of service requests and their arrival are random, but in general, quantitative research obeys the statistical laws that are the subject of queuing theory.

Economic cybernetics analyzes economic events and processes as complex systems from the point of view of management laws and the flow of information in them. The methods of modeling and system analysis are the most advanced in this field.

The use of mathematical methods in economic analysis is based on the methodology of economic-mathematical modeling of economic processes and scientifically based classification of analysis methods and tasks. All economic-mathematical methods (tasks) are divided into two groups: optimization solutions according to a certain criterion and non-optimization solutions (solutions without optimality criteria). According to the principle of obtaining an exact solution, all mathematical methods are divided into two parts: exact (based on criteria or a single solution already obtained) and approximate (based on stochastic data) [4].

Methods of optimal accuracy include methods of the theory of optimal processes, some methods of mathematical programming and methods of operations research, optimization of approximations includes mathematical programming, operations research, economic cybernetics, and some heuristic methods. Non-optimized exact methods include methods of elementary mathematics and classical mathematical analysis, economic methods, non-optimized approximate methods include methods of statistical tests and other mathematical and statistical methods. Mathematical models of queues and inventory management are especially often used.

The theory of queues. This theory makes it possible to study systems designed for a mass flow of random requests. Both the moments of the requirements and the time spent on servicing them can be random. The purpose of theoretical methods is to find a reasonable service organization that ensures the given quality, to determine the optimal (from the point of view of the accepted criteria) service standards, the need for which arises unplanned, irregularly. Problems of a mathematically formulated theory are usually reduced to the study of a certain type of random processes.

Mathematical models of many technical and economic problems are also problems of linear programming. Linear programming is a discipline devoted to the theory and methods of solving multiplicity of linear functions defined by systems of linear equations and inequalities.

The problem of enterprise planning. Various factors of production for homogeneous products: raw materials, labor, machinery, fuel, transport, etc. are required for management. Usually, there are several proven technological methods of production, and in these methods, the costs of production factors per unit of product production time are different. The amount of production factors consumed and the amount of products produced depend on how long the enterprise will work with one or another technological method. The problem lies in the rational distribution of the company's working time from various technological techniques. The maximum number of products will be produced with a certain limited cost of each factor of production [1].

Operational research also touches on many important issues that require a special solution based on the method of mathematical modeling, among them:

1. The problem of product reliability.
2. The task of replacing the equipment.
3. Theory of planning (theory of schedules).
4. The problem of resource allocation.
5. The problem of assessment.
6. Theory of network planning.

Product reliability problem

The reliability of products is determined by a number of indicators. There are recommendations for choosing reliability indicators for each type of product. To evaluate products that can be in two possible situations, the following indicators are used for operation and failure: average failure time (average time to the first failure), failure intensity, failure flow parameter, average recovery time, t probability of a failed operation, availability ratio.

The problem of resource allocation. The issue of resource allocation is one of the key issues in the production management process. To solve this problem, the field of operational research uses a statistical model.

Price is a problem. The issue of product pricing plays an important role for the enterprise. Its profit depends on how prices are conducted at the enterprise. In addition, in today's market economy, price has become an important factor in competition.

Theory of network planning. The network is a management planning system for planning and management, development of large economic complexes, design and technological preparation for the production of new types of goods, construction and reconstruction, major repairs of fixed assets using network schedules [3].

The essence of network planning and management is to make a mathematical model of the controlled object, such as a network diagram or a model in the computer's memory, which reflects the connection and duration of a certain set of works. A network graph is used for operational control after optimization using applied mathematics and computer technology.

Solving economic problems using the method of mathematical modeling allows effective management of individual production processes at the level of forecasting and planning of economic situations, as well as making management decisions based on all this. As a result, mathematical modeling as a method is closely related to the theory of decision-making in management.

Stages of economic and mathematical modeling. The main stages of the modeling process acquire their characteristics in various fields of knowledge, in particular in economics. We will analyze the sequence and content of the stages of the economic-mathematical modeling cycle.

1. *Formation of an economic problem and its qualitative analysis.* The main thing here is to clearly formulate the essence of the problem, the assumptions made and the questions

that need to be answered. This stage includes the selection of the most important features and characteristics of the modeled object and abstraction from secondary ones; study of the main dependencies that combine the structure and elements of the object; formation of hypotheses explaining the behavior and development of the object.

2. *Building a mathematical model.* This is the stage of formalization of the economic problem, its expression in the form of special mathematical dependencies and ratios (functions, equations, inequalities, etc.). Usually, the basic structure (type) of the mathematical model is determined first, and then the details of this structure (special list of variables and parameters, transition form) are determined. Thus, the construction of the model is divided into several stages.

It is a mistake to think about how many facts the model takes into account, how well it works. Forms of mathematical dependence used in the model (linear and non-linear), accounting for coincidence and uncertainty factors, etc. should be taken into account. The extreme complexity of the model complicates the research process. It is necessary not only to take into account the real possibilities of data and mathematical support, but also to compare the cost of modeling with the obtained effect (increase in cost, effect with increase in model complexity).

One of the important features of mathematical models is the possibility of their use for solving problems of different quality. So, even when faced with a new economic problem, there is no need to make efforts to "invent" a model; First, you need to try to apply already known models to solve this problem.

When building the model, two systems of scientific knowledge are compared: economic and mathematical. It is natural to try to obtain a model for a well-studied class of mathematical problems. Often this can be done by slightly simplifying the initial assumptions of the model without distorting the main characteristics of the modeled object. However, such a situation is possible even if the formalization of the economic problem leads to a previously unknown mathematical structure.

3. *Mathematical analysis of the model.* The purpose of this step is to clarify the general characteristics of the model. Purely mathematical research methods are used here. The most important point is the proof of the existence of the solution in the formed model (existence theorem). If it is possible to prove the absence of a solution to a mathematical problem, then there is no need to work on the original version of the model any more; It is necessary to adjust either the formation of the economic problem or the methods of its mathematical formalization. Analytical research of the model, for example, specifies a single solution, which variables (unknown) can be included in the solution, what are the relationships between them, within what limits and depending on the initial conditions of change, what are the trends of change, etc. the advantage is that the obtained results compared to empirical (numerical) results are reliable for different specific values of external and internal parameters of the model. Knowing the general characteristics of a model is so important that researchers often deliberately idealize the original model in order to prove such features. Again, it is very difficult to analyze models of complex economic objects. If analytical methods do not allow studying the general characteristics of the model and the simplification of the model leads to unacceptable results, they resort to numerical research methods.

4. *Preparation of reference information.* Modeling makes serious demands on the information system. At the same time, the real possibilities of obtaining information limit the choice of models of practical use. This takes into account both the fundamental capabilities of data preparation (for a certain period), as well as the cost of preparing relevant data arrays. These costs should not exceed the impact of using additional data.

In the process of data preparation, probability theory, theoretical and mathematical statistical methods are widely used. The output data used in some models of systemic economic-mathematical modeling are the result of other models.

5. *Digital solution.* This stage includes the development of algorithms for the numerical solution of the problem, the development of computer programs and direct calculations. The problems at this stage are primarily related to the large size of economic problems and the need to process a significant amount of information.

In general, nowadays calculations based on economic and mathematical models are very variable. Thanks to the high speed of modern computers, it is possible to conduct numerous "model" experiments, studying the "behavior" of the model under various changes in certain conditions. Digital research can significantly complement the results of analytical research and is the only option for many models. The class of economic problems that can be solved by digital methods is wider than the problems existing for analytical research [2].

6. *Analysis of numerical results and its application.* At this last stage of the period, the question arises about the accuracy and completeness of the modeling results and the degree of their practical application.

Mathematical verification methods can reveal erroneous model structures and thus narrow down the class of potentially correct models. Informal analysis of theoretical results and numerical results obtained using the model, comparison with existing knowledge and facts of reality, economic problem, constructed mathematical model, its data and mathematical support.

Conclusions. Alternative goals (targeting monetary aggregates or stabilizing the exchange rate) provide a significant increase in the external and internal parameters of the model compared to discretionary monetary policy only for certain groups of countries: for economies with a transition economy and a high level of diversity. At the same time, the quantitative assessment of the scale of this impact is still low against the inflation target. The fact that these monetary policy regimes are still used by a number of countries can be explained only by the relative technical simplicity of their implementation, as well as the insufficient development of financial markets for the transition to inflation targeting. This debate is supported only by their popularity among developing countries. As financial markets develop and monetary policy instruments improve, it is recommended that such an economy creates the preconditions for a transition to pure or mixed inflation targeting [3].

References:

1. Dymova H.O., Larchenko O.V. (2021) Vykorystannya metodu dekompozytsiyi dlya modelyuvannya bahatohaluzevoyi ekonomichnoyi systemy. *Visnyk Khersonskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu*. Kherson: KHNTU, pp. 193–199.
2. Dymova H., Larchenko O. (2023) Sensitivity analysis of dynamic systems models. International security studios: managerial, economic, technical, legal, environmental, informative and psychological aspects: International collective monograph. Georgian Aviation University. Tbilisi, Georgia, pp. 283–298. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.7825520>
3. Eggoh J.C., Khan M. On the nonlinear relationship between inflation and economic growth. *Research in Economics*, vol. 68, no. 2, pp. 133–143.
4. Gonsalves C.E.S., Salles J.M. (2017) Inflation Targeting in Emerging Economies: What Do the Data Say? *Journal of Development Economics*, vol. 85, no. 1-2, pp. 312–318.
5. Lin S., Ye H. (2009) Does Inflation Targeting Make a Difference in Developing Countries? *Journal of Development Economics*, vol. 89, no. 1, pp. 118–123.

УДК 330.322.5:711.3

DOI: <https://doi.org/10.32782/2708-0366/2023.16.39>**Inna Sokhan**

D.Sci in Economics, Professor,
Professor of Management Department,
Sumy National Agrarian University
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8038-8484>

Zhuoran Li

Phd Student,
Sumy National Agrarian University

Сохань І.В., Zhuoran Li

Сумський національний аграрний університет

STUDY ON THE INVESTMENT APPROACHES OF RURAL REGIONAL ECONOMIC DEVELOPMENT IN CHINA

ДОСЛІДЖЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙНИХ ПІДХОДІВ РЕГІОНАЛЬНОГО ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ КИТАЮ

In the modern conditions of globalization and economic development, the management of investments in agricultural production has become an important issue in the development of China's national economy. Understanding the relevant concepts of agricultural investment, analyzing its environment, building a scientific and sound structure, determining the proper scale and implementing an effective agrarian economic investment strategy scheme are very important to promote the modernization of agricultural production processes, increase the productivity of agriculture as a sector of social production in which people use the natural conditions of the environment, rely on the physiological functions of animals, plants and microorganisms, and strengthen and control the life of organisms through labor to obtain the material products needed society and farmers' incomes. Research and improvement of the theory of management of agricultural investments can help in making management decisions, increase the efficiency of commodity producers and strengthen the stability of rural areas. This article examines in detail the theoretical foundations and practical application of agricultural investment management, with the aim of providing useful recommendations and reference materials for decision-makers in the agricultural sector by defining basic concepts, analyzing the foundations of theory and research methods. Thus, relevant concepts and main problems of agricultural investment management and theories of economic growth of rural areas by investing in the agricultural sphere were presented. Various views of the classical theory of economic growth and development of rural areas were collected; the main obstacles to the development of agricultural investment are identified, including state macro-control at various stages of regional development.

Key words: agriculture, investment, agrarian sphere, regional development, rural areas, sustainable development, China.

У сучасних умовах глобалізації та економічного розвитку управління інвестиціями в сільськогосподарське виробництво стало важливим питанням розвитку національної економіки Китаю. Розуміння відповідних концепцій сільськогосподарського інвестування, аналіз його середовища, побудова наукової та обґрунтованої структури, визначення належного масштабу та впровадження схеми ефективної аграрної економічної інвестиційної стратегії є дуже важливими для сприяння модернізації виробничих аграрних процесів, підвищення продуктивності сільського господарства як сектора суспільного виробництва, в якому люди використовують природні умови навколишнього середовища, покладаються на фізіологічні функції тварин, рослин і мікроорганізмів, а також зміцнюють і контролюють життєдіяльність організмів за допомогою праці для отримання матеріальних продуктів, необхідних суспільству та доходів фермерів.

Дослідження та удосконалення теорії управління сільськогосподарськими інвестиціями можуть допомогти в прийнятті управлінських рішень, підвищити ефективність діяльності товаровиробників та посилити стійкість сільських територій. Ця стаття детально досліджує теоретичні основи та практичне застосування управління сільськогосподарськими інвестиціями, маючи на меті надати корисні рекомендації та довідкові матеріали для осіб, які приймають рішення щодо інвестицій в аграрну сферу шляхом визначення основних понять, аналізу основ теорії і методів дослідження. Так, було представлено відповідні концепції та основні проблеми управління сільськогосподарськими інвестиціями та теорії економічного зростання сільських територій шляхом інвестування в аграрну сферу. Було зібрано різні погляди класичної теорії економічного зростання та розвитку сільських територій; визначені основні перешкоди розвитку сільськогосподарського інвестування, включаючи державний макроконтроль на різних етапах регіонального розвитку.

Ключові слова: сільське господарство, інвестування, аграрна сфера, регіональний розвиток, сільські території, сталий розвиток, Китай.

Formulation of the problem. With the accelerating pace of economic globalization, the international division of labor and capital flow have been intensified, and the global economic development has taken on the characteristics of imbalance under the continuous evolution of the world political and economic pattern. In the modern conditions of globalization and economic development, the management of investments in agricultural production has become an important issue in the development of China's national economy. Understanding the relevant concepts of agricultural investment, analyzing its environment, building a scientific and sound structure, determining the proper scale and implementing an effective agrarian economic investment strategy scheme are very important to promote the modernization of agricultural production processes, increase the productivity of agriculture and sustainable development of rural areas.

Literature review. The research is based on the previous literature review research (Sharpe, 2010; Liu Chengfang, 2012; Li Wei, 2012; Wei Houkai, 2008) and the current situation (Huang Ruyi, 2022; Lu Yujia, 2020; Wang Yaxin, 2022), relationship and development trend of investment management in domestic and foreign agricultural economy, the idea and logic of this research are laid, to provide guidance for the writing of this research, and to lay the theoretical review of this research.

The aim of the study. The purpose of the study was to investigate the conceptual foundations and practical application of the theoretical approaches of agricultural investment management, with the aim of providing useful recommendations and reference materials for people who make decisions about investments in the agrarian sphere by defining the main concepts and problems of agricultural investment management and the theory of economic growth of rural areas by investing in the agrarian sphere.

Presenting main material. "Investment" is an economic business that often occurs in various economic entities in the modern market economy environment, and it is also one of the words that people use very frequently in economic life. In the life of market economy, investment is a universal economic phenomenon. William Sharpe (2010), an American investment scientist, briefly defined the concept of investment in his book *Investment Science* as: investment is the sacrifice of certain present value in order to obtain possible and uncertain future value.

It can be understood from several aspects. First, investment is an economic activity that now spends a certain value, and it has time. Second, the investment concept is different from the investment concept used in daily life. Third, investment is the formation and dynamics of capital, the greater the total amount of social investment, the greater the total amount of capital in the whole society. Fourth, the purpose of investment is to obtain various forms of remuneration in the future (Liu Chengfang, 2012). Therefore, the concept of investment can be defined as: investment is the economic behavior of capital investment and operation process of various economic subjects (countries, collectives, enterprises, institutions and

individuals, etc.) for the purpose of expected benefits (economic benefits, social benefits, ecological benefits, etc.).

Agriculture is the oldest and most basic material production sector in human society. Agricultural production is an economic activity in which human beings consciously use the growth function of animals and plants to obtain food and other material materials necessary for life. That's why agriculture is usually defined as a social production sector in which people make use of natural environmental conditions, rely on the physiological functions of animals, plants and microorganisms, and strengthen and control the life activities of organisms through labor to obtain material products needed by society.

Agricultural investment refers to the investment of various economic subjects (countries, collectives, enterprises, institutions and individuals, etc.) directly used to develop agriculture and agricultural fixed assets for agricultural production in the process of agricultural expansion and reproduction, which is the workload of agricultural capital construction expressed in the form of money. Agriculture is the foundation of the development of rural territories, but agricultural investment economic management research is a very complex problem – between them accelerating agricultural development and strengthening the management of agricultural investment have the strategic height of protecting the overall national economy and the basic position of agriculture.

Agricultural investment has some characteristics different from investment in other sectors of the national economy, which is manifested in:

1. Comprehensiveness. Because agricultural production is dealing with nature, the whole agriculture has material circulation and energy conversion, the factors are quite complex. Agricultural investment must adapt to this characteristic, not only focus on a certain aspect, a little, less than the rest.

2. Variability. Because the object of production is living plants and animals. Production is greatly affected by natural factors. Therefore, agricultural investment must also be according to time, place, situation, investment plan and not fixed fixed model.

3. Long residual action. Land is the basic condition of agricultural production, and the development of land and natural resources has a long-term effect. Therefore, agricultural investment has long-term economic benefits, and the investment payback period is generally longer.

4. Moderation. There are many factors affecting agricultural production, under the condition that the level of science and technology has not yet reached the comprehensive control. Practice is often associated by diminishing pay. Therefore, agricultural investment must choose a moderate amount of investment according to the principle of optimization.

5. Polyphyly. China is still in the primary stage of socialism, and various forms of ownership coexist in the relations of production, making agricultural investment have various forms of fund raising from various sources.

The environment is relative to a certain central thing. The surrounding thing related with a central thing is called the environment of this central thing. The central thing is different, and so is the concept of the environment. For example, for human beings, the environment refers to the sum total of the space around the population and the various natural or artificially modified natural factors that directly and directly affect human survival and development (Lu Yujia, 2020).

We introduce the concept of environment into agricultural investment activities. The so-called agricultural investment environment refers to the sum total of the various surrounding conditions and conditions accompanying the whole process of agricultural investment activities. To sum up, the agricultural investment environment includes the natural, social, economic, political and legal elements that affect the agricultural investment activities. For enterprises, the investment environment is a factor that cannot be completely controlled. Enterprises must strive to recognize the environment, and strive to adapt to the environment, use the favorable conditions provided by the environment, and avoid adverse factors (Wei Houkai, 2008).

A good investment environment is an important factor in attracting and retaining investment. The key are formulating reasonable investment policies, improving local government services and paying attention to sustainable development. The development of agricultural investment environment has the following characteristics:

Within a specific space-time range: agricultural investment is limited by time and space, so the research needs to investigate the interaction law of the investment subject and the object in a specific region. The investment environment involves political, economic, natural and social factors, which comprehensively considers and optimizes the coordination of various parts.

Mutual influence and effect: the investment environment is an organic whole, and each part is interrelated and coordinated with each other, and any change may cause the change of other factors. Optimizing the investment environment will affect the evaluation of investors, so the reasonable space-time structure design should be conducted from the perspective of the whole.

Regional particularity: the regional investment environment has both general attributes and independent particularity. When formulating regional investment policies, we should comprehensively consider economic, social, cultural, environmental and other factors, formulate policies in line with local realities, and improve the management level and service capacity of local governments.

Sustainable development: focus on the sustainability of the investment environment, and pursue long-term and stable development rather than short-term economic growth. Environmental protection, social responsibility and sustainable development should be considered, and enterprises should be encouraged to fulfill their social responsibilities and achieve the common development goals of enterprises and society (Li Wei, 2012).

Agricultural investment environment is dynamic, multi-level and multi-factor, which can be divided from different angles. The following is the main division of the current agricultural investment environment:

Hard environment and soft environment: According to the material form attribute of agricultural investment environment elements, the investment environment is divided into hard environment and soft environment. Hard environment includes physical elements such as infrastructure, energy and transportation, and plays a fundamental role in supporting the agricultural investment environment. Soft environment mainly refers to non-material factors, such as administrative efficiency, policies and regulations, technical level, etc., which occupy a dominant position in the agricultural investment environment. The hard environment and the soft environment are interrelated and mutually restricted (Lu Yujia, 2020).

Investment environment of investors and the investment environment of the investor: According to the different investment subjects, the investment environment is divided into the investor investment environment and the investment environment of the investor. Different interest requirements lead to different evaluations of the investment environment. Investors pay more attention to the investment cost and the maximization of their own interests, while the investors need to comprehensively consider the relevance of regions and industries (Huang Ruyi, 2022).

Macro investment environment, meso investment environment and micro investment environment: According to different research levels, the investment environment can be divided into three types: macro, meso and micro. The macro investment environment focuses on the role of macro-social and economic variables and historical and cultural reality on social capital movement; the medium investment environment focuses on the status and role of specific industries or industries in specific regions; and the micro investment environment focuses on the geographical location, labor quality and market demand for specific investment projects (Wang Yaxin, 2022).

In addition, there are other angles of classification, such as investment environment can be classified from other angles, such as investment stage (investment environment, use

environment and tax environment), investment country (domestic investment environment and international investment environment), constituent elements (political environment, infrastructure environment, financial environment, etc.) and factors such as natural geographical environment.

In short, the classification of agricultural investment environment helps to analyze and evaluate the impact of different factors on investment activities, providing investors with accurate and useful information to reduce investment risks and choose suitable investment areas and projects.

The optimization of agricultural investment environment is to attract foreign capital, technology, talent, management and other elements, integrate them into the local economy, realize the rational allocation of resources, optimize the combination and economies of scale, and improve economic benefits. The quality of agricultural investment environment directly affects the safety and income of agricultural investment activities, and becomes the key to regional and national economic competition (Wang Yaxin, 2022). The optimization of agricultural investment environment is a complex system engineering, involving a wide range of long-term, arduous and regional characteristics. When optimizing the agricultural investment environment, the following principles should be followed:

Principle of synergy: the investment environment elements echo, cooperate and complement each other, so as to optimize the overall function of the investment environment.

Targeted optimization principle: according to the conditions and development strategies of the region and the country, to formulate targeted optimization plans to meet the requirements of different investment activities.

Adhere to the principle of practice: optimize with reference to international practices and rules, reduce the adverse impact of the difference between foreign investors and host countries, and improve the effect of attracting foreign investment.

Principle of equality and mutual benefit: comprehensively considering the interests of investors and recipients, protecting the domestic economic interests and the legitimate rights and interests of foreign investors, and safeguarding the level playing field and national interests.

These principles can guide the optimization of the agricultural investment environment and ensure the optimization of the quality and effect of the investment environment. Based on the theory of circular cumulative causality, we pointed out that due to the existence of agglomeration, the developed regions will continuously and accumulatively achieve accelerated growth through the role of the market, and simultaneously produce industrial diffusion effect and capital return effect. "Diffusion effect" refers to the investment activities from developed regions to underdeveloped regions, such as industrial transfer; "return effect" refers to the process of capital return from underdeveloped regions to developed regions, such as cross-border capital flow (Huang Ruyi, 2022).

The imbalance of diffusion effect and return effect will lead to the imbalance of regional development. In the short term, it is the loss of resource capital in underdeveloped areas exchanged for extensive economic development, and developed countries realize the circular accumulation of capital with a small amount of resource capital (Wang Yaxin, 2022).

Therefore, in the long run, underdeveloped areas will lead to excessive resource development, industrial structure imbalance, lack of quality of economic development, and so on. Therefore, developed areas will lack the endogenous impetus of economic growth, resource development and economic growth are excessively dependent on external factors, and the economic structure is relatively fragile. However, the balance of diffusion effect and reflux effect is a win-win choice of regional economic development. For example, in the era of globalization, cross-border investment should not only tend to resource development, but also tend to resource construction. New economic factors should be adopted to promote the construction of resources and the environment of capital flowing to underdeveloped areas, and realize the recycling of capital and resources in underdeveloped areas and developed areas.

So, in the case of limited investment resources, less developed areas should implement unbalanced development strategy to seek its economic development, namely first concentrate capital in direct production activity department to increase output and input, after these departments obtain investment benefits, reuse part of the income investment in infrastructure sector to promote its development, and noted that there are two effects between regions: "polarization effect" (with the "reflux effect"), with "trickle effect" or "drip effect". It believes that the former will widen the economic development gap between regions, while the latter will narrow the economic development gap between regions, and there will be a turning point between the two.

We also put forward the concept of regional transmission for the first time, which basically refers to the process of economic growth factors in developed areas being gradually transmitted to backward areas, and refers to the process in which some factors of economic development influence and affect each other and change the regional economic structure. The basic elements of regional transmission include the starting area of transmission, the receiving area, the transmission object, the transmission channel, the operation mechanism, and so on. The essence of regional transmission is the complementarity between regions under the action of comparative interest mechanism, forming the internalization of regional externality and regional internality in regional complementarity.

Conclusion. Therefore, in different stages of regional development, government macro-control is an important means to balance regional development. For example, in the early stage, the government should focus on investment and support the development of areas with superior resource factor endowment to realize the original capital accumulation; after consolidating the regional economic foundation, the government should actively promote regional coordinated development, adjust the industrial structure to promote regional economic structure reform, narrow the gap between regional and urban and rural areas, and realize the balanced development of regional economy.

References:

1. Sharpe William (2010). Adaptive asset allocation policies. *Financial Analysts Journal*, 66.3, 45–59.
2. Huang Ruyi (2022). The impact of foreign direct investment on regional economic resilience (master's thesis, Huaibei Normal University). Available at: <https://kns.cnki.net/KCMS/detail/detail.aspx?dbname=CMFDTEMP&filename=1022597186.nh>
3. Wei Houkai (2008). We will further promote the choice of investment and financing policies for the western region development. *Western Finance*, (05), 6–10. DOI: <https://doi.org/10.16395/j.cnki.61-1462/f.2008.05.006>
4. Wang Yaxin (2022). Research on the Impact of Targeted RRR Policy on Effective Investment of Listed Agricultural Companies. *Huazhong Agricultural University's Journal*, 79–93.
5. Lu Yujia, Chen Qianfen. (2020). The Evolution of US Foreign Agricultural Investment Pattern and Its Influencing Factors: On the Belt and Road Agricultural Cooperation. *Journal of Natural Resources*, 35(3), 654–667.
6. Liu Chengfang, Zhang Linxiu, Fan Shenggen (2002). Impact Factors of Agricultural productive Investment – empirical analysis of six counties and cities in Jiangsu Province. *China Rural Observation*, 80(04), 34–42.
7. Li Wei, Xue Caixia, Zhu Ruixiang, Guo Kang Quan, Huang Yuxiang, Liu Huixia(2012). Allot efficiency analysis of Chinese agricultural machinery based on frontier theory. *Journal of Agricultural Engineering*, 3, 38–43.
8. Danko, Y. I., & Reznik, N. P. (2019). Contemporary challenges for China and Ukraine and perspectives for overcoming these challenges. *Global Trade and Customs Journal*, 14(6).
9. Danko Yu. (2022) Peculiarities of modeling Ukrainian-Chinese cooperation in the field of education. *Management*, 1 (35), 117–131.

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

Аверчев О.В.	44	Ларченко О.В.	128, 293
Алещенко Л.О.	185	Лобода О.М.	76, 133
Білоусова Т.П.	9, 258	Назарова Г.Б.	249
Близнюк В.В.	215	Нікітенко Д.В.	70
Бойко В.О.	55, 93	Нікітенко К.С.	140
Бойко Л.О.	55, 93	Огренич Ю.О.	147
Боліла С.Ю.	100, 265	Олійник В.В.	22
Бондар Н.М.	62	Олійник І.В.	222
Васильєв М.В.	249	Пантелеймоненко А.О.	159, 281
Вітер О.М.	15	Повод Т.М.	236
Габрилевич О.В.	70	Радзівєвська С.О.	85
Гай О.М.	244	Савченко В.М.	166, 244
Галат Л.М.	108	Савченко Т.В.	192
Гончаренко В.В.	159	Сохань І.В.	299
Дебела І.М.	114, 276	Степаненко С.В.	175
Жосан Г.В.	44, 119	Стручок Н.М.	15
Йосипенко І.В.	44	Танклевська Н.С.	200
Кальченко Т.В.	22	Фурсова О.В.	22
Кармазіна В.С.	147	Холодок В.Д.	206
Карнаушенко А.С.	166, 281	Черненко Н.І.	229
Килин О.В.	15	Ярмоленко В.В.	36
Кириченко Н.В.	119	Яценко Л.Д.	215
Кононенко Л.В.	166, 244, 249	Zhuoran Li	299
Конохов С.В.	28		

Таврійський науковий вісник

Випуск 16

Серія: Економіка

Адреса редакції:
73006, м. Херсон, вул. Стрітенська, 23
Телефон редакції: +38 (050) 050 20 12
Електронна пошта: ebitda@helvetica.ua
Сторінка журналу: www.tnv-econom.ksauniv.ks.ua

Підписано до друку 30.06.2023 р.
Формат 70x100/16. Папір офсетний.
Умовн. друк. арк. 35,57.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.